

ANNALES

Annali di storia in mediterranea studiye
Annali di Studi Utrani e mediterranei
Annals for Utrian and Mediterranean Studies
Annals of Utrian and Mediterranean Studies

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 18, 2008, 2

ZALOŽBA ANNALES
KOPER 2008

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik 18, leto 2008, številka 2

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Furio Bianco (IT), Milan Bufon, Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Vesna Mikolič, Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Claudio Povoło (IT), Drago Rotar, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Salvator Žitko

Glavni urednik/Redattori/Editors:

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Urednika/Redattori/Editors:

Mateja Sedmak, Lenart Škof

**Tehnične urednice/Redattori
tecnici/Technical Editors:**

Alenka Obid, Jadranka Cergol, Suzana Giljanović, Martina Vovk

Lektorji/Supervisione/Language Editors:

Richard Harsch (angl.), Grega Rihtar (sl.), Peter Štefančič (sl.)

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Breda Biščak (sl./angl.), Violeta Jurkovič (hr./angl.), Vesna Pintarič (sl./angl., angl./sl., nem./sl.), Vanja Renner (sl./it.), Luisa Vignini (sl./it.), Martina Zajc (sl./angl.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik

Prelom/ Composizione/Typesetting:

Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Izdajatelj/Editori/Published by:

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper / *Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria / University of Primorska, Science and Research Centre of Koper*®, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / *Società storica del Litorale*®, Založba Annales / *Edizioni Annales / Publishing house Annales*

**Za izdajatelja/Per gli Editori/
Publishers represented by:**

Darko Darovec, Salvator Žitko

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 1, tel.: ++386 5 66 37 700, fax 66 37 710;
e-mail: annales@zrs.upr.si, **internet:** http://www.zrs.upr.si/

Redakcija te številke je bila zaključena 30. novembra 2008.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Mestna občina Koper, Občina Izola, Banka Koper

Annales - Series historia et sociologia izhaja dvakrat letno.

Letna naročnina je 16 EUR, maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 700 izvodov/copie/copies

Revija Annales, Series historia et sociologia je vključena v naslednje podatkovne baze / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Arts and Humanities Citation Index (A&HCI, USA) in/and Current Contents / Arts & Humanities (USA); Historical Abstract and America: History and Life (ABC-CLIO, USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativni Zhurnal Viniti (RUS).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Darko Darovec:** Venetian and Austrian Money in Istria in the Modern Age 277
Beneški in avstrijski denar v Istri v novem veku
Monete veneziane e austriache in Istria nell'età moderna
- Alenka Miškec:** Denarni obtok v Istri v antičnem obdobju. Od grškega denarja do vzpostavitve rimskega denarnega sistema 289
Monetary Circulation in Istria in Ancient Times. From Greek Money to the Introduction of the Roman Monetary System
La circolazione monetaria in Istria nell'era antica. Dal denaro greco all'affermazione del sistema monetario romano
- Andrej Štekar:** I santi patroni locali su alcune monete d'Aquileia, Trieste, Ljubljana, St. Veit e Friesach 305
Sveti lokalni patroni na nekaterih denarjih iz Ogleja, Trsta, Ljubljane, Šentvida in Brež na Koroškem
Local Patron Saints on Coins from Aquileia, Trieste, Ljubljana, St. Veit and Friesach
- PRO SALUTE MITJA GUŠTIN
SEXAGENARIO
- Sauro Gelichi:** The Rise of an Early Medieval Emporium and the Economy of Italy in the late Longobard Age 319
Vzpon zgodnj srednjeveškega Emporija in ekonomija Italije v poznem langobardskem obdobju
L'ascesa di un Emporio dell'alto medioevo e l'economia dell'Italia nel tardo periodo longobardo
- Janez Dular:** Prazgodovinske lesne gradbene tehnike in njihova terminologija 337
Prehistoric building techniques and their terminology
Le tecniche edili preistoriche e la loro terminologia
- Irena Lazar:** Celejski forum in njegov okras 349
The Celeia Forum and its Decoration
Il foro della Celeia Romana e i suoi ornamenti
- Vesna Bikić:** Viseći svećnjaci sa područja srednjevekovne Srbije 361
Hanging Chandeliers from the Territory of Medieval Serbia
Candelabri sospesi nelle zone della Serbia medievale
- Katarina Predovnik:** Kosova Gomila v Razvanju in vprašanje obstoja mot na slovenskem ozemlju 369
Kos' Barrow in Razvanje and the Question of the Existence of Mottes in Slovenia
Kosova Gomila a Razvanje e la questione dell'esistenza delle motte sul territorio sloveno
- Stefan Groh, Helga Sedlmayer:** Die Grabungen in der Römischen Villa Maritima von San simone/Simonov zaliv bei Isola/Izola, Slowenien 385
Izkopavanja rimske Vile maritime v Simonovem zalivu pri Izoli v Sloveniji
The Excavations of the Roman Villa Maritima in Simonov zaliv near Izola, Slovenia
- Boris Kavur:** Izgubljeni grob 397
Lost grave
La tomba smarrita
- Andrej Gaspari, Miran Erič:** Arheološke raziskave struge Ljubljanice med Verdom in Vrhniko 407
Archaeological Research of the Ljubljana Riverbed between Verd and Vrhnika
Ricerche archeologiche nel letto del fiume Ljubljana fra Verdo e Vrhnika
- Gregor Pobežin:** Ut in aere incideretur. Vprašanje beleženja govorov v senatus consulta 431
Ut in aere incideretur. The Question of Annotating Speeches in the Senatus Consulta
Ut in aere incideretur. La questione dell'annotazione degli interventi nei senatus consulta

Maša Sakara Sučević: Tri prazgodovinske naselbine na Slovenski Obali. Revizija izkopanega gradiva s Sermina, Kaštelirja nad Kortami in iz Pirana 439
Three Prehistoric Settlements on the Slovenian Coast. Revision of the Excavated Material from Sermin, Kaštelir above Korte and Piran
Tre siti preistorici sul litorale sloveno. La revisione del materiale archeologico scavato a Sermino, a Castelliere sopra Corte e a Pirano

Tomislav Kajfež: Odsevi Egipta v Sloveniji 455
Egyptian Revival in Slovenia
Riflessi di Egitto in Slovenia

Zrinka Mileusnić: Prispevek k poznavanju lončarskih delavnic v Kopru 463
Contribution to Cognisance of Potter's Workshops in Koper
Contributo alla conoscenza delle officine dei vasai a Capodistria

Boštjan Laharnar, Miha Mlinar: Jerovca at Šentviška planota – Newly Discovered Iron Age Cemetery 471
Jerovca na Šentviški planoti – novo odkrito železnodobno grobišče
Jerovca sull'altipiano di Šentviška planota – recentemente scoperta necropoli dall'età del ferro

Daša Pavlovič: Prazgodovinski *Piraunos* z Nove Table pri Murski Soboti? 479
Prehistoric Pyraunos from Nova Tabla near Murska Sobota?
Pyraunos preistorico a Nova Tabla presso Murska Sobota?

POROČILA
 RELAZIONI
 REPORTS

Andrej Preložnik: Izdajateljstva dejavnost Inštituta za dediščino Sredozemlja UP ZRS – serija *Annales Mediterranea* 491

Irena Lazar, Tomislav Kajfež: Egypt & Austria V. Mednarodni simpozij 493

Irena Lazar: IV. mednarodni kolokvij o Noriško-panonskih avtonomnih mestih 496

Irena Lazar: Dnevi arheologije v Piranu 497

Zrinka Mileusnić: Projekt Dediščina Serenissime 500

Biografija: Mitja Guštin 502

Navodila avtorjem 505

Istruzioni per gli autori 507

Instructions to authors 509

Kazalo k slikam na ovitku 511

Indice delle foto di copertina 511

Index to images on the cover 511

original scientific article
received: 2008-07-24

UDC 94:336.74(497.4/.5Istra)"15/17"

VENETIAN AND AUSTRIAN MONEY IN ISTRIA IN THE MODERN AGE

Darko DAROVEC

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
University of Primorska, Faculty of Humanities of Koper, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: darko.darovec@zrs.upr.si

ABSTRACT

Strong economic ties with hinterland Slovene and Croatian places under the Hapsburg rule, and in particular with Trieste and partly with Rijeka, were of vital importance to the inhabitants of venetian northern Istrian towns and their hinterlands. One of the arguments speaking in favour of such a conclusion is the large amount of Austrian money that was in circulation in Venetian Istria. Moreover, in the second half of the 18th century, the Austrian currency became the most important means of payment not only in direct trade exchange, but also in all important national, provincial and municipal financial institutions in Venetian Istria. Interestingly, the inner Austrian provinces witnessed a similar phenomenon in the 16th century, yet in that case, those provinces tried to lessen the importance of the Venetian currency, as there was a period when Carniola boasted a more favourable exchange rate for the Venetian currency than other Austrian provinces. Thus the phenomenon could be regarded as the formation of a special Carniolan currency within the Hapsburg monarchy. By contrast, the 18th century saw a formation of a special Istrian exchange rate for the Austrian currency within the Venetian Republic.

Key words: Istria, economy, coins, early modern age

MONETE VENEZIANE E AUSTRIACHE IN ISTRIA NELL'ETÀ MODERNA

SINTESI

I forti legami economici con l'entroterra sloveno e croato sotto l'impero Asburgico, e soprattutto i legami con Trieste e in parte con Fiume, erano di vitale importanza per gli abitanti dei paesi veneziani dell'Istria settentrionale e per il loro territorio dell'entroterra. Uno degli elementi che parla a favore di tale conclusione è il gran numero di monete austriache che era in circolazione nell'Istria veneziana. Inoltre, nella seconda metà del 18° secolo, la valuta austriaca divenne il mezzo di pagamento più importante non soltanto nel commercio e nello scambio diretto, ma anche in tutte le istituzioni nazionali, provinciali e comunali più importanti nell'Istria veneziana. È interessante notare come le province interne dell'Austria furono testimoni di un fenomeno simile nel 16° secolo quando le monete veneziane venivano utilizzate nelle province austriache. In questo caso le province interessate cercarono di bloccare la diffusione della valuta veneziana perché in quel periodo la Carniola aveva un tasso di cambio molto più vantaggioso per la valuta veneziana, se paragonato alle altre province austriache. Il fenomeno può quindi essere visto come la formazione di una valuta speciale per la Carniola all'interno della monarchia degli Asburgo. Per contro, nel 18° secolo si sviluppò un tasso di cambio speciale istriano per la valuta austriaca all'interno della Repubblica di Venezia.

Parole chiave: Istria, economia, monete, inizio dell'età moderna

INTRODUCTION

From the point of view of economic history, the most important finding related to the Istrian peninsula during the Venetian rule is that the period from the mid-13th to the mid-16th centuries was marked by relatively favourable economic trends – at least if compared with the neighbouring Italian area and hinterlands of today's Slovenia and Croatia – while the period from the mid-16th to the beginning of the 19th century was marked by stagnation and even economic recession, which was in strong connection with the intensity of trade exchange with the immediate hinterland, in particular with places lying in today's Slovenia and Croatia and with Trieste.

There are several reasons underlying the developments that had an influence on the economic structure of the Istrian society, with one of the most important being undoubtedly related to the universal historical development following the discovery of America and the resulting shift of the main European trade currents from the Mediterranean to the Atlantic coasts. Though the impact of the geographical discoveries on the economic (in)stability of the Venetian Republic was not felt immediately, the inability of economy to adapt itself to the course of events was revealed as soon as the first major crisis broke out, which resulted from military battles with the expanding Ottoman Empire on the one hand, and from the struggle for economic primacy with the neighbouring Catholic countries on the other. From the 16th century on, the results of mostly military triumphs, which however brought no major acquisitions to the Republic, which was relatively small at that time, encompassing the Adriatic area and a few Greek enclaves, were most strongly felt in the provinces, in particular in Istria and along the Dalmatian coast (Cf. Zannini, 1999; Raukar, 2000; Budak, 1987, 1–21). The continual threats of warfare and Turkish incursions, together with recurrent plague epidemics that often struck the war-torn and impoverished areas, left an indelible mark on Istrian economic and, consequently, demographic trends.

That was also a period when the Hapsburg monarchy started to protect its ports of Trieste and Rijeka by introducing obligatory trade routes and by increasing taxes, due to which the traditional trade routes of the hinterland Austrian population no longer led to Venetian Istria. By the second half of the 17th century, the flourishing trade with the Austrian province of Carniola, which brought to Venetian Istria and in particular to its towns of Koper, Piran and Muggia from three hundred to one thousand carters per day, witnessed a rapid decline. Despite the inflow of immigrants largely from the Turkish-governed Balkans, the decimated population of Istrian coastal towns and their immediate hinterland did not manage to recover economically and to adapt themselves to contemporary economic trends by introducing pub-

lishing activities, manufacturing and new products in the fields of craft, agriculture and non-agrarian sectors. Though the immigrants did stir the Istrian demography and economy and fill in the abandoned areas, their poor economic condition and attachment to traditional farming and livestock breeding practices prevented them from introducing contemporary economic methods (Bertoša, 1986; Darovec, 2004, 21–64; Erceg, 1980, 229–250; Ivetić, 1999). As a result, until the mid-18th century, when the new inhabitants consolidated their position and integrated with the mainstream Istrian economic practices and social customs, the persistence of the traditional Istrian economy such as the production of salt, wine, olive oil and salted fish – with all of them except the latter produced in much large quantities in northwestern Istria than in the rest of Venetian Istria – presented a hindrance rather than a stimulus to progress. To provide an example, the second half of the 17th century witnessed attempts to introduce sericulture to Istria, which however turned out to be unsuccessful since the population did not own adequate resources to introduce the new culture, while the state, though having issued laws encouraging the sericulture development, exhibited no real interest for providing financial and material resources necessary for the development of this industry.

ISTRIAN TRADE WITH VENICE
AND AUSTRIAN HINTERLAND

A considerable factor influencing the state of Istrian economy was also the Venetian taxation policy. In addition to the fact that all products intended for export by sea had to be first transported to Venice to taxation, from the end of the first half of the 17th century, the insatiable state treasury, which had lost vast European markets, kept raising taxes imposed not only on almost all profitable products, but also on products intended for home use. Local authorities did everything not to lag behind. Thus, the commune of Koper imposed the heaviest taxes on wine production, while the commune of Piran gained most profit from taxes on salt and olive oil production. The response of the local population was anything but surprising, in particular if one takes into account the trade in traditional products in the past. Increased taxes provided additional spur to smuggling, which no intimidating penalty policy managed to restrain. On the contrary, the higher the taxes, the more intensive the contraband. The effects proved harmful not only to the state treasury, which could have easily made it without Istrian tax money that accounted for an extremely modest sum in comparison with the tax revenues from other areas within the Venetian Republic, but in particular to Istrian communes since lower taxation revenues prevented them from investing money in infrastructure development or in projects that would facilitate the economic revival.

In general, in the 18th, as well as in the previous centuries, the most important economic issues in Venetian Istria were related to the trade with the hinterland Austrian provinces. In 1608, the Koper *Podestà e Capitano*¹ Marin Gradenico stated that almost the whole town depended on the trade with Carniolans and their corn, adding that it would be better if the inhabitants replaced numerous vines with cereals, as it was the case at Crete. There were two reasons speaking in favour of such a decision: firstly, the commune's production of cereals would increase, and secondly, there would be no need to sell or kill oxen, which their owners did in order to avoid the *carratada*.² "Lately, many oxen died owing to frost and lack of hay, and some people even fed them with straw from thatched roofs," reads the vivid explanation of the Koper *Podestà e Capitano* (REL, 1, 147). Not half a century later (i.e., in 1652), the then Koper *Podestà e Capitano* Stefano Capello recalled his visits to Koper during his youth, when the cross-border trade with Austrian provinces was thriving. Not only Capello, but also older people remembered that at that time archdukes (*arciducali*) with as many as 200 or even 300 horses per day would come to Koper, which amounted to 50,000 cargoes per year. Istrian products were exchanged for cereals, cheese, wool, hide, iron, meat, in particular beef, which was sold in butcher's shops of Istrian towns, as well as for various products, usually made of wood, such as barrels, vats, buckets, tubs, wardrobes, chests, etc. Later on, however, this traffic almost died out. "Carniolans prefer to transport their goods to Trieste, Duino, Bakar and Rijeka than to our places. In addition, Trieste is setting up salt works on our grounds, while the salt pans of Koper and Muggia are starting to decay despite the fact that Trieste salt is more expensive than ours" (REL, 1, 341).

In the 15th and 16th centuries, Istrian salt was sold even to the remote Austrian interior. Despite recurrent changes in the demarcation of areas allowed to import sea or rock salt (in 1543, Ferdinand I determined a new demarcation line stretching from Eisenkappel to the confluence of the Dravinja and Drava rivers beyond which sea salt was not allowed to be exported; Gestrin, 1965, 153), Istrian salt presented the basis for mediating country merchants to expand their trade further to the north, at least to the Drava river and even further towards Hungary (Gestrin, 1965, 148–155; Vilfan, 1983, 5–20). In the 17th and 18th centuries, the supremacy over the sea salt trade with hinterland Austrian provinces was taken over mainly by Trieste and partly by Rijeka and Bakar.³

Nevertheless, in the 17th and 18th centuries, Istrian trade with the hinterland did not die out completely, but witnessed numerous ups and downs as in the previous period and developed new forms and relations. Thus in 1670, the Koper *Podestà e Capitano* Pietro Loredan reported with satisfaction that the area saw the revival of the trade with the Austrians, who would come to Koper on a daily basis "in order to exchange their timber for Istrian salt, as well as wine and olive oil. The fiscal chamber obtains as many as 9,500 liras per year merely through salt tax. In addition, it also receives revenues from the timber tax when timber is exported out of town." He concluded by drawing the attention of the Venetian rulers to the necessity of preserving this type of trade, otherwise the town's future could be at stake (REL, 2, 106).

Yet the future of this branch of Istrian economy depended not so much on internal economic and political conditions as on the Venetian foreign policy, more precisely on conflicts and struggles with the Austrian monarchy. Countless letters and complaints written by either party were sent to competent Venetian offices. As early as around 1640, Venetian officials reported on barricades of roads leading from the hinterland to Venetian Istria (REL, 1, 321). In 1661, the inhabitants of Trieste set up a wall with a height of almost 4 metres (*2 passi; passus* or staff = 191.2 cm; Mihelič, 1985, 30) at the village of Ricmanje, thus blocking the road to Muggia and other places in Venetian Istria. The blockage "causes great detriment to all Istrian places and their free trade, in particular to the salt trade with the Carniolans, and is a cause of great concern for these poor local people," the then Koper *Podestà e Capitano* reported to the Venetian office for borders (*Provveditori dei Confini*), demanding from its supervisors to solve the problem. He regarded the free trade with the hinterland as a historical right, "as it is evident from documents and drawings, as well as from history itself" (ASV, 3). He continued with a thorough description of two cases and agreements of 1463 and 1486, explaining that in both cases the two parties agreed that muleteers should not be forced to go to places where they did not want to, which was also included in all ensuing peace treaties (Gestrin, 1965, 60 sq.).

In general, Venetian regulations on hinterland trade were based on two types of agreements:

- those directly related to Trieste dating from 1223 and 1463 and
- those signed with the Hapsburg monarchy in 1370 and 1486.

1 *Podestà e Capitano*, Podestà and Captain, was the head of the Koper commune and, in some respects, the most important official in Istria. As regards the heads of other Istrian communes, their titles varied: they could be called the Podestà, the Captain or even the Count. In the article, the term Podestà will be used to refer to them.

2 *Carratada* (from *carro*, *It.* = cart) was the obligatory socage service for all owners of oxen (cf. Klen, 1963).

3 On the importance of salt production at that time, cf. Hocquet, 1990.

Fig. 1: *Jacopo Contarini (1275–1280), grosso (grosso) coined in Venice, kept by the Numismatic cabinet of the National Museum of Slovenia, (NKNMS) LJ42689.*

Sl. 1: *Jacopo Contarini (1275–1280), groš (grosso), kovan v Benetkah, hrani NKNMS LJ42689.*

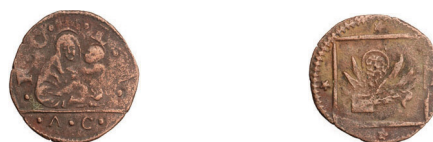
Fig. 2: *Pietro Gradenigo (1289–1311), ducat (ducato) from the Krško treasure find 1930), coined in Venice, kept by NKNMS LJ42701.*

Sl. 2: *Pietro Gradenigo (1289–1311), dukat (ducato), iz zakladne najdbe Krško (1930), kovan v Benetkah, hrani NKNMS LJ42701.*

Fig. 3: *Pietro Gradenigo (1289–1311), denaro (denaro o piccolo scodellato) coined in Venice, from the Vrh-trebnje treasure find (1932), kept by NKNMS LJ17082.*

Sl. 3: *Pietro Gradenigo (1289–1311), denarič (denaro o piccolo scodellato), kovan v Benetkah, iz zakladne najdbe Vrhtrebnje (1932), hrani NKNMS LJ17082.*

Fig. 4: *Anonymous coining, bagattino coined since 1547 in Venice, kept by NKNMS LJ49270.*

Sl. 4: *Anonimno kovanje, bagattino, kovan od 1547 v Benetkah, hrani NKNMS LJ49270.*

Fig. 5: *Nicolo da Ponte (1578–1585), sequin (zecchino) coined in Venice, kept by NKNMS LJ49143.*

Sl. 5: *Nicolo da Ponte (1578–1585), cekin (zecchino), kovan v Benetkah, hrani NKNMS LJ49143.*

Fig. 6: *Pasquale Cicogna (1585–1595), scudo della croce (worth 7 liras) coined in 1592 in Venice, kept by NKNMS LJ49146.*

Sl. 6: *Pasquale Cicogna (1585–1595), scudo della croce da 7 lire, kovan 1592 v Benetkah, hrani NKNMS LJ49146.*

The agreements stipulated the abolition of taxes on livestock, wine and oil traded between Venetian Istria and Austrian provinces, which was reaffirmed in 1610 by the Austrian and Spanish ambassadors in the Venetian Great Council. In addition, they also included provisions on the elimination of all obstacles to the Istrian trade with Carniola. As a result, the Venetians were expected to ensure free access to Trieste by sea, which they had blocked with their armed ships. Similar agreements were also concluded in 1634, 1645 and 1689, yet both sides violated them on far too many occasions.

For centuries, the Venetian Republic claimed ownership of the Adriatic Sea. Though sea navigation presented a substantial source of income, in 1644 the Koper *Podestà e Capitano* Francesco Tron complained about the Austrian sea trade: "The Austrians do not adhere to our regulations nor pay the taxes they are obliged to. In my opinion, we should introduce a new measure entitling us to seize all their goods or throw the cargo overboard or capture and punish them on their return. Otherwise, they are protected by their imperial ambassadors." He also suggested that all ships intended to disembark at Trieste should make a stop at Koper to pay the taxes there (REL, 1, 332).

Even foreign ships that stopped at the port of Trieste after it had been granted the status of a free port had to pay the shipping fee. Such a policy, however, proved devastating to Istria, that is why its inhabitants tried to launch their products on interesting markets through other channels despite strict control. Legal and above all illegal trade was redirected partly to the Friuli region and to a slightly larger extent to Trieste, where their clientele remained more or less the same as in the past. The period also witnessed a boom in illegal trade with Carniola.

For these reasons, the Venetian diplomacy made every effort to increase the legal trade with the Austrian hinterland, and in 1670 the then Koper *Podestà e Capitano* issued a satisfactory report. Yet the improved state of affairs only partly resulted from the direct negotiations for free Istrian trading routes. To a much larger extent, it was a consequence of the developments in internal and foreign affairs. Between 1668 and 1670, the Austrian monarchy witnessed an uprising of Hungary and Croatian nobility called the Zrinski-Frankopan conspiracy. The Venetians had maintained close ties with the Frankopani for several centuries, and the Hapsburgs, naturally, also tried to win their support. In order to assure peace at borders, the Venetians were relatively "tolerant" of the Austrian sea trade, as well as of incessant border struggles between various Istrian communities.

A new round of Austrian-Venetian negotiations followed between 1694 and 1698, when their borders

were once again threatened by their traditional common enemy, the Ottoman Empire, with which the Venetians were in war for Crete and the Hapsburgs for Belgrade. Thus the two parties agreed that the issues related to the free trade in salt would be solved directly by the fiscal chamber of Graz and the communes of Koper and Muggia and that the Austrian subjects were allowed to transport all products except for salt by sea (*Golfo*). Yet this agreement also failed because:

the Austrians could not stand that the Venetian officials searched each and every ships of theirs and

the Venetians could not bear the thought that for a low of 8,000 *modi*⁴ of Istrian salt they exerted no control at all over the trade in all other products that their people conducted with the Austrians by (their own!) sea.

To make the matter worse, it was right in the middle of the negotiations that a ship was stopped that had sailed from Barletta (north of Bari) to Bakar with a shipload of salt. The salt of Barletta must have formed part of a far-reaching Austrian strategy to provide the ports of Trieste and Rijeka with this commodity. According to the Count Antonio Sabini, a Venetian counsellor, the strategy was the main reason beneath the imperial edict that in 1718 prohibited "all imperial subjects to buy salt in whichever place in Istria. The number of toll-houses has witnessed a considerable increase so that it is neither in Koper nor in Muggia that one can notice Carniolans in search for salt; the living standard of local population is deteriorating, and the excisemen of the salt tax are witnessing hard times since the salt tax is one of the most important revenues of the fiscal chamber." As a result, Sabini implored *Serenissima* to take into account the famine going on for several months as a consequence of the shortage of corn and to protect the poor people whose only means of survival was the salt trade (ASV, 4).

Thus, the 18th century saw no major changes in interstate relations on hinterland trade and sea traffic. Each party insisted on its standpoint, with the Venetian economic and military position in the Mediterranean witnessing a continuing deterioration, most probably resulting from their declared independence and policy of non-interference in military struggles taking place in their neighbouring areas and beyond. Such a stand infuriated many European nations, in particular the Austrians, who had to bear all encumbrances of the warfare with the fairly exhausted Sublime Porte (Cf. Lane, 1978, 450 sq.). Therefore, the Hapsburg monarchy took the liberty of introducing their own economic rules to the northern Adriatic area more often than in the past, which means that the area witnessed various recurring prohibitions, physical and financial blockades, as well as the imposition of high taxes on Venetian goods.

4 A dry measure for salt. In Istria, a *modi* of salt equalled 801 kg of salt (cf. Darovec, 2004, 333–335), whereas in Venice, it equalled 897 kg (cf. Hocquet, 1990, 55).

Fig. 7: Francesco Erizzo (1631–1646), sequin (zecchino) coined in Venice, kept by NKNMS LJ49176.

Sl. 7: Francesco Erizzo (1631–1646), cekin (zecchino), kovan v Benetkah, hrani NKNMS LJ49176.

Fig. 8: Francesco Molin (1646–1655), bezzo or mezzo soldo coined in Venice, kept by NKNMS LJ49183.

Sl. 8: Francesco Molin (1646–1655), bezzo o mezzo soldo, kovan v Benetkah, hrani NKNMS LJ49183.

Fig. 9: Francesco Molin (1646–1655), double bagattino (doppio bagattino) coined in Venice, kept by NKNMS LJ49184.

Sl. 9: Francesco Molin (1646–1655), dvojni bagattino (doppio bagattino), kovan v Benetkah, hrani NKNMS LJ49184.

Fig. 10: Pietro Grimani (1741–1752), sequin coined in Venice, kept by NKNMS LJ49231.

Sl. 10: Pietro Grimani (1741–1752), zecchino, kovan v Benetkah, hrani NKNMS LJ49231.

Fig. 11: Archduke Sigismund (1439–1490), florint / guldiner (Guldiner), coined in 1486 in Hall, kept by NKNMS LJ30504.

Sl. 11: nadvojvoda Sigismund (1439–1490), florint / goldinar (Guldiner), kovan 1486 v Hallu, hrani NKNMS LJ30504.

Fig. 12: Michael von Kuenburg (1554–1560), guldiner (Guldiner) coined in 1559 in Salzburg, kept by NKNMS LJ49070.

Sl. 12: Michael von Kuenburg (1554–1560), goldinar (Guldiner), kovan 1559 v Salzburgu, hrani NKNMS LJ49070.

Despite all these measures, the strong economic ties with hinterland Slovene and Croatian places under the Hapsburg rule, and in particular with Trieste and partly with Rijeka, were of great – one could also call it vital – importance to the inhabitants of northern Istrian towns and their hinterlands. One of the arguments speaking in favour of such a conclusion is the large amount of Austrian money circulating through Venetian Istria during that period. Especially in the second half of the 18th century, the Austrian currency became the most important means of payment not only in direct trade exchange, but also in all important national, provincial and communal financial institutions in Venetian Istria.

AUSTRIAN MONEY IN VENETIAN ISTRIA

Throughout the second half of the 18th century, the central Venetian monetary offices (*Deputati, ed Aggiunti sopra la provision del dinaro pubblico*) strove hard with large amounts of Austrian money in Istria, yet in vain. "All financial institutions are overflowed with Austrian petizze and soldoni, so that it is almost impossible to find Venetian money," was the usual complaint of Istrian Podestàs. In 1766, the Venetian Senate sent a sum of 200,567 liras⁵ to Istria in order to replace the Austrian money with the Venetian and thus "purify" some financial institutions. "This intrusion of imperial soldoni causes great detriment to our trade since their value has been overestimated and doubled in relation to their copper content. Something should be done, also in terms of legislation, to remove them from the Province," the Venetian treasury official (*Inq.^r agli ori e monete*) Sebastiano Foscari warned the authorities (SR, 1, 276–277). Nevertheless in 1777 the Koper *Podestà e Capitano* Antonio Dolfin reported that the Province was overflowed with at least a million Austrian ducats that had not been uprooted by the official devaluation of a petizza from 30 to 29 Venetian soldi⁶ nor by the repeated prohibitions against the use of Austrian money in any kind of financial transactions (ASV, 8; ASV, 9). "Imperial soldoni are the only means of payment in the Province. They have contaminated even all pawn shops and granaries in Istria, where you can find large sums of imperial money with unreal value. The Austrians have ordered their officials in Gorica and Rijeka to use only their money, so ducats are being brought to Istria and exchanged at a higher ratio," Dolfin complained (REL, 5, 219).

This economic dependence on hinterland Austrian provinces, and in particular on Trieste, therefore gave rise to special exchange rates that in the 18th century the

Venetian financial and other administrative institutions did not manage to control largely owing to the increasing amount of Austrian money in circulation in Istrian public financial institutions. Interestingly, inner Austrian provinces witnessed a similar phenomenon in the 16th century, yet in that case those crown lands tried to lessen the importance of the Venetian currency since Carniola boasted a more favourable exchange rate for the Venetian currency than other Austrian provinces. The Slovene historian Sergij Vilfan interpreted the phenomenon as the formation of a special Carniolan currency within the Hapsburg monarchy. The 18th century, by contrast, saw the formation of special Istrian exchange rates for the Austrian currency within the Venetian Republic (Vilfan, 1986, 405–407).

In addition to the above-mentioned peripeteia with the Austrian petizze, which in Istria equalled 30 Venetian soldi till the end of the Venetian Republic, Istria also boasted special exchange rates for Venetian money, at least as regards the daily trade in goods. Thus in 1795, the Koper *Podestà e Capitano* Marin Badoer complained that, not only in Koper but also throughout the province of Istria, the field of exchange rates was in a state of total chaos. He reported that a Venetian ducat equalled 8 liras and 14 or 15 soldi and a Bavarian thaler 10 liras and 14 soldi, whereas a scudo was worth only 12 liras. As a result, "people suffer great loss when purchasing goods in Venice, and the prices of goods in Istria are on increase." (REL, 4, 334). Yet his findings most probably did not trouble the inhabitants of Istria since, as the *Podestà e Capitano* established, active, passive and cumulative trade was conducted mainly with the neighbouring monarchy. Taking into account also the fact that the Venetian money was only rarely used, it is much easier to account for the overestimated value of the Austrian currency and underestimated value of the Venetian currency. Thus when taking up office on 5 May, 1787, the new treasurer of the Koper *Monte di Pietà*, Alessandro Gavardo, was handed over the pawn shop's capital in the total amount of 291,194 liras, of which only 0.23% were in liras, i.e. a Venetian currency unit, while the rest was in Austrian petizze (with a petizza equalling 30 Venetian soldi; ASV, 1), regardless of the Senate decree that the cash boxes of public institutions could hold only a third of their total capital in Austrian money (ASV, 9). The register of currencies held by the Koper *Monte di Pietà* in 1794 reveals not only a wide variety of official exchange rates of foreign and Venetian money circulating in the institution, but also the economic relations of that time. The pawn shop held three cash boxes (one for current business, one for net profit, and one for public health servi-

5 The countervalue of the Austrian money held by communal cash boxes, granaries and *luoghi pii* in Istria amounted to 200,567 liras (ASV, 10).

6 The Podestà of Rašpor was ordered to publish the decree of 14 May, 1761, on the devaluation of foreign currencies, including the devaluation of a petizza from 30 to 29 Venetian soldi (ASV, 5, cf. also ASV, 6 and ASV, 7).

Table 1: Currency units in circulation from the 16th to the 18th century in Istria.**Tabela 1: Valutne enote v obtoku od 16. do 18. stoletja v Istri.**

currency unit	value in liras*						
	Year	around 1590	1647 ⁷	1740 ⁸	1794 ⁹	1795 ¹⁰	Boerio
scudo		6:4 ¹¹	9:10	12:8	12:6 ¹²	12 ¹³	12:8
sequin ¹⁴		8:12 ¹⁵	16:10	22			25:10
ducatone		6:4 ¹⁶	8:8		8 ¹⁷	8:15	8
genuine ¹⁸							4
doppion			58				168
doppia			29				
mezza doppia			14:10				
petizze <i>al corrente valor</i> (petizza as a unit of account)				1:10 ¹⁹	1:10		
petizze					6 ²⁰		
imperial soldoni (<i>bezzo?</i>) ²¹					0:0:6		
bezzo ²²			0:0:6				
papalini ²³					14:8:6		
goldgulden ²⁴			16		23:16		24:10
olandesi (a type of Dutch money)					23:13		
mezzi sovrani					35:5:6		
pezze di Spagna (a type of Spanish money)					10:17		
monete imperiali (a type of Austrian money)					8		
talari Aquiloni ("Aquiloni" thaler)					11		
konventionsthaler (Bavarian thalers)					10	10:14	
talari <i>al corrente valor</i> (thaler as a unit of account)					12		
filippi ²⁵							
kreuzer		0:1:6 ²⁶					
karantan (a type of Austrian money)				0:2 ²⁷			
florin (gulden ²⁸)		4:10					5:5

* In accordance with the sources, the first colon separates liras from soldi, and the next soldi from denarii.

7 AST, 1.

8 Benussi, 1928, 227–236.

9 ASV, 2.

10 REL, 4, 334.

11 Coined in 1578; Benussi, 1928, 230.

12 Cf. note 24 (papalini).

13 The source (REL, 4, 334) refers to it as *crociato*, which could be confused with kreutzer (*Kreuzer* = *Kreuz* – cross in German). However, a cross was also engraved on the Venetian *scudo*, which was called *Scudo della croce* (Boerio, 1856, 637).14 According to the source (AST, 1) *Cichin*. Boerio, 1856, 808: *Zechin* or *Zecchino*, a gold coin at the end of the Venetian Republic worth 22 liras; later on, it equaled 12 Italian liras and 75 centesimi or 25 Venetian liras and 10 soldi.

15 For 1570; Hocquet, 1990, 566.

16 Coined in 1561; Benussi, 1928, 230.

17 "... *effettivi a lire 8*" (ASV, 2).18 According to the source of 1687 (AST, 2). Boerio, 1856, 303: "*Genuina*, *Genovina* or *Genovino*. A silver coin of the Republic of Genoa, which was also used in Venice where it was worth 4 Venetian liras, and abolished under the Venetian rule. *Genuina d'oro* or *Doppia di Genova* was a gold coin equalling around 96 Austrian liras or 168 Venetian liras, still in use today. "

ces) in which there were altogether 92,274 liras and 17 soldi. Yet the first cash box held only 5,530 Venetian liras and the third 297 liras in silver ducats (*effetivi*), which means that only 6.3% of the total sum accounted for Venetian money. The rest was held in foreign currencies: 1,329 liras and 17 soldi or 1.44% of the total sum were in currencies that were neither Venetian nor Austrian, and 85,118 liras or more than 92% were in Austrian money. In addition to petizze, the Koper *Monte di Pietà* also used the thaler as a unit of account for calculating the value of Austrian money.

The comparison of the exchange rates of the late 18th century with those of the former two centuries, in particular as regards the sequin as the basic monetary unit and the golden base of the Venetian monetary system, gives an interesting picture of the movement of exchange rates in Istria.²⁹

How it is possible that the inhabitants of Istria accumulated such large amounts of Austrian money if all surpluses of their main products – except for wine that was heavily taxed when exported to Carniola – had to be submitted to Venice from where the Venetian merchants sold them all over the world? It is really possible that all that profit came only from wine trade and from a few hundred urns of oil that they were allowed to export to Carniola, or from salt that they were obliged to sell to the Venetian salt office first and, if anything remained, to the commune, or from trade in various goods and craft products that they possessed in quantities far too low to be exported? The only reasonable explanation could be that they earned their modest livings largely by smuggling various types of products, fruit, silk, olive oil, wine, salt, fish, etc. Almost each activity for which they had not paid at least the export tax was regarded as an act of smuggling. Yet in Istria, the revenues from taxes imposed on the above-mentioned goods were anything but high, and in no way they could account for such a large amount of Austrian money in the province. The reports written by Venetian Podestàs give us countless proofs of that.

In 1764, the Koper *Podestà e Capitano* claimed that "all retail trade is related to this Austrian money for the simple reason that trading is largely conducted with Trieste and only to a minor extent with the *Dominanta*", adding that "wine and silk account only for the smaller part of commercial traffic, while larger quantities of salt, mostly smuggled by sea, are sold in Trieste after they have been kept in the town's warehouses" (REL, 4, 122). At that time, the ports of Trieste and Rijeka indeed purchased immense quantities of salt, which were provided not only by Istria and the two towns themselves, but also by the Kingdom of Naples (REL, 2, 156).

Despite the fact that the last quarter of the 18th century witnessed several attempts to establish land routes to Trieste in order to facilitate control over the trade between Trieste and the towns of Venetian Istria, in particular Koper, which was "the only town in the Province entitled to claim such a name", the majority of trade and in particular smuggling routes were related to the sea. Venetian Podestàs issued numerous complaints that only two ships (*feluchi*) were not enough to efficiently control sea trade and to prevent detrimental smuggling. In addition, they were far too slow so that smugglers could spot them from far away and easily avoid them (Cf. REL, 4, 306–310, August 1774; REL, 4, 330–337, May 1795; REL, 5, 228–232, February 1780).

Smuggling caused considerable losses to the Venetians. In 1784, the Koper *Podestà e Capitano* stressed that the export of Istrian olive oil to Carniola was of paramount importance for public finances. Yet the regality could be collected only when the oil was shipped "to our capital. /.../ Owing to more favourable prices, better transport conditions and more reliable and prompt contracts, the major part of oil ends in foreign ports, in particular in nearby Trieste. The phenomenon has reached such a scale that it can no longer be attributed only to the vile aspirations of cunning smugglers, but also to the inadequate professional performance of people whose sacred duty is to disapprove of and combat this activity. And

19 ASV, 9. Nevertheless, in 1761, the Podestà of Rašpor was ordered to exchange the petizza at 29 soldi (SM, 1, 212).

20 In 1788, the Koper *Podestà e Capitano* inspected the *Monte di Pietà* of Rovinj and discovered that a petizza was exchanged at 6 liras (ASV, 2).

21 Soldone austriaco di rame (ASV, 8). According to Sergij Vilfan, these black small coins (*bezzo?*) with a value of a half a Venetian soldo were mostly made of copper. However, around 1400 one could find white and black coins at Vienna that were made of silver (Vilfan, 1986, 403). As regards the Austrian soldone and its value of a half of a Venetian soldo cf. also Benussi, 1928, 230 and 232.

22 REL, 2, 115–119, June 1672. A copper coin with a value of a half a soldo, as well as a general term for money (Boerio, 1856, 78).

23 The value calculated on the basis of a Venetian effective ducat worth 8 liras (*N.° 2 Papalini, et un veneto sono scudi 3 - lire 36:18*).

24 *Ongaro* or *Unghero*, a gold coin coined in Hungary with a value of 24 Venetian liras and 10 soldi; Boerio, 1856, 451.

25 According to the source of 1687 (AST, 2), the coin was registered in the cash boxes of the Koper *Fonticus* (granary) and *Monte di Pietà* (pawn shop) with no reference to its value.

26 Vilfan, 1986, 407; a kreuzer equalled 1/60 of a florin.

27 REL, 3, 73, August 1748.

28 Vilfan, 1986, 407.

29 As regards the formation of currency ratios and price fluctuation during the Venetian reign in Istria cf. Darovec, 2004, 65–90; cf. also Panjek, 2004, 62; Braudel, Sponer, 1975.

Fig. 13: Archduke Ferdinand (1564–1595), kreuzer (Kreuzer) coined in 1568 in Hall, kept by NKNMS LJ48460.

Sl. 13: nadvojvoda Ferdinand (1564–1595), krajcer (Kreuzer), kovan 1568 v Hallu, hrani NKNMS LJ48460.

Fig. 14: Ferdinand III (1627/37–1657) (coining for Hungary), gold gulden (Goldgulden, ongari imperiali) coined in 1657 in Kremnica, kept by NKNMS LJ48531.

Sl. 14: Ferdinand III. (1627/37–1657) (kovanje za Ogrsko), zlatnik (Goldgulden, ongari imperiali), kovan 1657 v Kremnici, hrani NKNMS LJ48531.

Fig. 15: Maria Theresia (1740–1780) (coining for Gorizia), soldo coined in 1768 in Graz, kept by NKNMS LJ27677.

Sl. 15: Maria Theresia (1740–1780) (kovanje za Gorico), soldo, kovan 1768 v Gradcu, hrani NKNMS LJ27677.

Fig. 16: Maria Theresia (1740–1780) (coining for hereditary lands), 5 kreutzers (Kreuzer) coined in Hall, kept by NKNMS LJ48706.

Sl. 16: Maria Theresia (1740–1780) (kovanje za dedne dežele), 5 krajcarjev (Kreuzer), kovan 1778 v Hallu, hrani NKNMS LJ48706.

Fig. 17: Maria Theresia (1740–1780) (coining for hereditary lands), thaler (Taler) coined in 1765 in Vienna, kept by NKNMS LJ14886.

Sl. 17: Maria Theresia (1740–1780) (kovanje za dedne dežele), tolar (Taler), kovan 1765 na Dunaju, hrani NKNMS LJ14886.

Fig. 18: Maximilian III Josef (1745–1777), Bavarian thaler (Konventionsthaler) coined in 1766 in Munich, from the Motvoz treasure find (1994), kept by NKNMS LJ51839.

Sl. 18: Maximilian III. Josef (1745–1777), bavarski tolar (Konventionsthaler), kovan 1766 v Münchenu, iz zakladne najdbe Motvoz (1994), hrani NKNMS LJ51839.

what is even worse, part of this oil is then transported to the Austrian Friuli region from where it returns to Veneto or other nearby areas through underground smuggling channels at a considerably higher price, thus causing double harm to our economy, for which no other words can be used but the most serious damage."³⁰

In a way, olive oil was no exception as similar things happened in wine trade. Wine was exported to the island of Cres, naturally without subjecting it to taxation, from where it was transported to the Austrian coastal towns of Rijeka and Bakar, again with no taxes levied (REL, 2, 119).

The establishment of the so-called first Austrian rule in Istria brought no real change, at least to the field of taxation. The Austrians took over the Venetian taxation system and, owing to recurring wars, the taxes kept rising. It is true that for certain products the market opened up, in particular for salt, yet smuggling lost in importance since the inhabitants of Istria, previously split between the Venetian Republic and the Hapsburg Empire, were now under the same rule, together with the inhabitants of Carniola and Trieste. Having lost their main source of income, many Istrian people who used to make their livings by smuggling, as well as many exiled smugglers who had been officially prohibited to return to their homeland, turned to robbery, yet owing to the establishment of new borders smuggling

survived well into the 20th century (cf. Rožac Darovec, 2006).

CONCLUSION

Strong economic ties of Venetian northern Istrian towns with hinterland Slovene and Croatian places under the Hapsburg rule were of vital importance. In the 16th century when the former were economically still better developed than the latter, Carniola witnessed a more favourable exchange rate for the Venetian currency than other Austrian provinces, which led to the formation of a special Venetian-Carniolan currency within the Hapsburg monarchy. By contrast, the 18th century, marked by the decline of Venice and the rise of the Hapsburg lands, saw the formation of a special Istrian-Austrian currency within the Venetian Republic.

One of the arguments speaking in favour of such a conclusion is the large amount of Austrian money that was in circulation in Venetian Istria. Moreover, in the second half of the 18th century, the Austrian currency became the most important means of payment not only in direct trade exchange, but also in all important national, provincial and municipal financial institutions in Venetian Istria.

BENEŠKI IN AVSTRIJSKI DENAR V ISTRI V NOvem VEKU

Darko DAROVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, SI-6000 Koper, Titov trg 5

e-mail: darko.darovec@zrs.upr.si

POVZETEK

V pogledu gospodarske zgodovine je za istrski polotok v obdobju beneške nadoblasti poglobitna ugotovitev, da je za obdobje od srede 16. do začetka 19. stoletja značilna stagnacija in celo upad gospodarskega razvoja v severni, še bolj pa v preostali beneški Istri, kar je bilo precej povezano prav z intenzivnostjo trgovskih izmenjav z neposrednimi zalednimi, današnjimi slovenskimi in hrvaškimi kraji. V tem času namreč začne habsburška monarhija svoje tržaško in deloma reško pristanišče vse bolj protežirati z uvajanjem prisilnih poti in z visokimi davki, ki so tradicionalne trgovske povezave zalednega prebivalstva speljali v svoji pristanišči.

Gospodarska vezanost na zaledno slovensko in hrvaško ozemlje pod habsburško monarhijo ter zlasti na Trst in deloma Reko pa je bila prebivalcem severnoistrskih mest in njihovih zaledij kljub navedenim ukrepom očitno velikega, lahko bi rekli kar preživetvenega pomena. To se v tem obdobju kaže nenazadnje tudi v obilici avstrijskega denarja v obtoku v istrsko-beneških krajih, kjer zlasti v drugi polovici 18. stoletja postane poglobitno plačilno sredstvo ne le v neposrednih trgovskih izmenjavah, temveč tudi v vseh poglobitnih državnih, deželnih in mestnih fi-

30 REL, 4, 317–318, August 1784: "...quando fa scala in questa Dominante, ... Ma o gli alettamenti di prezzo, o le comodità del viaggio o i contratti più leali e più spediti, fanno che la maggior parte di quest'oglio scali per gli esteri Stati e specialmente per la vicina città di Trieste, e la licenza è giunta a tal'eccesso che oltre i subdoli stratagemmi messi in esercizio dalla malizia sempre più acuita dei contrabbandi per ab i-tuazione, si contrattano impunità et espiazioni di simili ileciti trasporti con chi per sacro dovere di officio dovrebbe accudire per reprimerli e per condannarli. Vi è anche di più, una porzione di quest'oglio penetra nel Friuli Austriaco da dove per le vie sotterranee del contrabando fomentato da qualche sensibile differenza nel prezzo s'insinua nel Veneto o almeno sbocca nei siti e nei luoghi contermini e quasi imedes i-mati, et ecco un publico doppio danno economico che non potrebbesi in pieno misurare, se non con le quantità di un valore di massima importanza".

nančnih ustanovah v beneški Istri. Pri tem je vsekakor zanimivo, da so bila podobna dogajanja v notranjeavstrijskih deželah v 16. stoletju, ki so bila usmerjena prav obratno – v prizadevanje za omejitev vpliva beneškega denarja, saj se je na Kranjskem razvil drugačen, precej bolj ugoden tečaj za beneški denar, kot je veljal v drugih avstrijskih deželah, tako da ta pojav lahko označimo kot oblikovanje posebnega kranjskega denarja na Avstrijskem, medtem ko je v 18. stoletju šlo za oblikovanje posebne istrske valutne vrednosti avstrijskega denarja znotraj Beneške republike.

Ključne besede: Istra, gospodarstvo, novci, zgodnji novi vek

VIRI IN LITERATURA

AST, 1 – Archivio di Stato di Trieste (AST), Antico Archivio Municipale di Capodistria (AAMC), fascicle (fasc.) 569, fol. 109.

AST, 2 – AST, AAMC, fasc. 570, fol. 92.

ASV, 1 – Archivio di Stato di Venezia (ASV), Deputati, ed Aggiunti sopra la Provision del Denaro Pubblico, box 662.

ASV, 2 – ASV, Magistrato de Scansadori alle Spese Superflue (SSS), fasc. 29.

ASV, 3 – ASV, Provveditori Soprintendenti alla Camera dei Confini (PSCC), Box 240, document (doc.) of 22 July, 1661.

ASV, 4 – ASV, PSCC, Box 240, doc. of 20 April, 1718.

ASV, 5 – ASV, Senato Mare (SM), 1761. 28 May, fasc. 227, fol. 48.

ASV, 6 – ASV, SM, 1761. 28 May, fasc. 227, fol. 65.

ASV, 7 – ASV, SM, 1761. 28 May, fasc. 227, fol. 86.

ASV, 8 – ASV, SM, fasc. 227, 6 August, 1761.

ASV, 9 – ASV, SM, fasc. 229, 22 September, 1763.

ASV, 10 – ASV, Senato Rettori, 1766. 22. 1. m. V.

REL, 1 – Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria (REL), Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (AMSI), 7 (1891), 147.

REL, 2 – REL, AMSI, 8 (1892), 106.

REL, 3 – REL, AMSI, 10 (1893).

REL, 4 – REL, AMSI, 10 (1894).

REL, 5 – REL, AMSI, 13 (1897).

SM, 1 – Senato Mare (SM), AMSI, 17 (1901).

SR, 1 – Senato Rettori (SR), AMSI, 23 (1907).

Benussi, B. (1928): Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre province. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (AMSI), 40, 227–236.

Bertoša, M. (1986): Mletačka Istra u 16. i 17. stoljeću, Vol. I–II. Pula, Istarska naklada.

Boerio, G. (1856): Dizionario del dialetto Veneziano. Venezia, Premiata Tipografia di Giovanni Cecchini Edit.

Braudel, F., Spooner, F. (1975): I prezzi in Europa dal 1450 al 1750. In: Storia Economica Cambridge, IV. Torino, Einaudi, 436–562.

Budak, N. (1987): Hrvatska historiografija o srednjem vijeku (do 1527). Historijski zbornik, 40. Zagreb, 1–21.

Darovec, D. (2004): Davki nam pijejo kri. Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike. Koper, Založba Annales.

Gestrin, F. (1965): Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. Ljubljana, SAZU.

Erceg, I. (1980): Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre (1554–1807). In: Erceg, I. et al. (eds.): Gunjačin zbornik. Zagreb, Mate Suić, 229–250.

Ivetic, E. (1999): L'Istria moderna. Un'introduzione ai secoli XVI–XVIII. Rovinj, Centro di Ricerche Storiche.

Hocquet, J.-C. (1990): Il sale e la fortuna di Venezia. Roma, Jouvence.

Klen, D. (1963): Mletačka eksploatacija istarskih šuma i obvezan prevoz tereta do luke kao specifičan državni porez u Istri od 15. do kraja 18. stoljeća. Problemi sjevernog Jadrana, 1. Rijeka, 199–280.

Lane, F. C. (1978): Storia di Venezia. Torino, Giulio Einaudi Editore.

Mihelič, D. (1985): Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana, SAZU.

Panjek, A. (2004): Fevdalna renta in agrarno gospodarstvo na Krasu na podlagi cenitev gospodstev (1615–1637). Acta Histriae, 12, 2004, 2. Koper, 1–72.

Raukar, T. (2000): Jadranski gospodarski sustavi : Split 1475.–1500. godine. Zagreb, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Rožac Darovec, V. (2006): Tihotapstvo Istrank v 20. stoletju v kontekstu njihovih življenjskih zgodb / mugging by Istrian women in the 20th Century, conveyed through their life stories. Annales, Series historia et sociologia, 16, 2006, 1. Koper, 57–68.

Vilfan, S. (1983): Prometni položaj slovenskih dežel in preskrba zahodnih mest (od 14. do 17. stoletja). Zgodovinski časopis, 37. Ljubljana, 5–20.

Vilfan, S. (1986): Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja. Zgodovinski časopis, 40. Ljubljana, 397–412.

Zannini, A. (1999): Economia veneta nel seicento. Oltre il paradigma della "crisi generale". La popolazione italiana nel seicento. Relazioni presentate al Convegno di Firenze, 28–30 novembre 1996. Bologna, CLUEB – Società Italiana di Demografia Storica, 473–502.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-10-09

UDK 737:336.4(497.4/.5Istra)"652"

DENARNI OBTOK V ISTRI V ANTIČNEM OBDOBJU. OD GRŠKEGA DENARJA DO VZPOSTAVITVE RIMSKEGA DENARNEGA SISTEMA

Alenka MIŠKEC

Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20
e-mail: alenka.miscec@nms.si

IZVLEČEK

Denarni obtok se v določenem obdobju odraža v prisotnosti posameznih vrst denarja. Za študij denarnega obtoka je bistvena zlasti analiza posamičnih novčnih najdb oziroma novcev, ki so jih lastniki izgubili po naključju. Zakladne in grobne najdbe je treba interpretirati z veliko previdnostjo. Podatki, uporabljeni pri študiju denarnega obtoka, so vzeti iz korpusa antičnih najdb iz Istre (FMRHr). V Istri so bili v 2. in 1. stoletju pr. Kr. v uporabi zlasti rimski republikanski novci različnih nominalnih vrednosti, predvsem za 1. stoletje pr. Kr. je značilen porast srebrnega denarja. Številne egiptovske, numidske in kartaginske novčne najdbe moramo glede na njihovo časovno opredelitev postaviti v kontekst rimske Istre, ko so nosilci denarnega gospodarstva na tem prostoru postali Rimljani.

Ključne besede: numizmatika, rimsko republikansko obdobje, prazgodovinsko obdobje, posamične novčne najdbe, zakladne najdbe, Istra

LA CIRCOLAZIONE MONETARIA IN ISTRIA NELL'ERA ANTICA. DAL DENARO GRECO ALL'AFFERMAZIONE DEL SISTEMA MONETARIO ROMANO

SINTESI

In un certo periodo storico la circolazione monetaria si riflette nella presenza di vari tipi di monete. Per lo studio della circolazione del denaro è di massima importanza soprattutto l'analisi dei singoli ritrovamenti di monete che sono state smarrite dai loro proprietari. I ritrovamenti di ripostigli di monete e dei beni nelle tombe vanno interpretati con la massima prudenza. I dati utilizzati nello studio della circolazione monetaria sono tratti dai ritrovamenti antichi dell'Istria (FMRHr). Nel 2° e nel 1° secolo avanti Cristo si utilizzavano principalmente le monete della repubblica di Roma di diversi valori nominali. Soprattutto per il 1° secolo avanti Cristo è caratteristica la crescita del numero di monete di argento. In base alla loro catalogazione temporale molti ritrovamenti di monete egizie, della Numidia e di Cartagine vanno posti nel contesto dell'Istria romana, quando gli antichi romani diventarono i portatori dell'economia monetaria in questi territori.

Parole chiave: numismatica, periodo della repubblica di Roma, periodo della preistoria, singoli ritrovamenti di monete, ripostigli di monete, Istra

Namen članka je predstavitev denarnega obtoka na območju današnje hrvaške Istre od prvega pojava denarja do vzpostavitve rimskega denarnega sistema v 1. stoletju.¹ Denarni obtok, ki se kaže v intenzivnosti pojavljanja denarja, lahko proučujemo predvsem z analizo posamičnih, torej naključno izgubljenih novcev. Pri proučevanju denarnega obtoka so v veliko pomoč tudi zakladne najdbe, ki kažejo, kakšen denar je bil v določenem obdobju v obtoku. Pri interpretaciji zakladnih najdb pa je potrebna velika previdnost in za analizo denarnega obtoka ne smejo služiti kot edini vir, saj zakladne najdbe največkrat odražajo neki naključni dogodek, razlogi za njihov zakop pa so lahko različni. Zakladne najdbe lahko pomagajo osvetliti marsikateri zgodovinski dogodek, pri čemer je smiselno upoštevati le v celoti ohranjene zakladne najdbe ter s čim popolnejšimi najdiščnimi podatki.² Podatki o novčnih najdbah iz Istre so povzeti iz FMRHR XVIII.

GRŠKI DENAR

V obdobju pred rimsko zasedbo v Istri živeči Histri nikoli niso kovali lastnega denarja. Tudi nekatera sicer pomembna plemena, ki so prebivala vzhodno od Histrov, prav tako niso izdelovala svojega denarja, pri čemer je potrebno omeniti le nekaj večjih, kot so bili Japodi, Delmati in Liburni.³ Najbližje jugovzhodno od Istre so bile tako imenovane grško-ilirske kovnice v Jadranskem in Jonskem primorju ter na nekaterih jadranskih otokih, kjer so kovali denar že od 5. stoletja pr. Kr. Kovale so ga grške kolonije na južnodalmatinskih otokih (*Pharos, Issa, Herakleia in Korkyra Melaina*), kovnice na obali Ilirika: na območju današnje Albanije (*Scodra, Lissos, Dyrrhachium, Apollonia*), Črne gore v Kotorskem zalivu (*sinus Rhizonicus; Rhizon*) ter na območju Makedonije (*Damastion, Daparría, Pelagía*) (Kos, 1983, 94–95; Kos, 1997, 131–133). Kot kaže, je

bila pri balkansko-jugovzhodnih alpskih ljudstvih potrebna izpolnitev vsaj dveh pogojev, da so pričeli s kovanjem lastnega denarja. Prvi pogoj so bili stiki z Grki in Rimljani kot nosilci denarnega gospodarstva. Drugi pogoj pa je bila razvita družbeno-politična organizacija. Kovanje lastnega denarja vedno izraža določeno politično samostojnost, poleg tega pa je bil denar potreben za redno plačevanje vojske in uprave. Šele stiki s kulturami, ki so poznale denar, so prazgodovinskim ljudstvom omogočili, da so spoznali pravi pomen denarja. Istočasno je bilo denar smiselno uporabljati le s tistimi "trgovskimi partnerji", ki so poznali denarno gospodarstvo. Zato ni slučaj, da je iz Istre poznanih le nekaj novcev, ki so uvrščeni v čas pred 1. istrsko vojno.⁴ To sta atiški tetradrahmi iz 4. oziroma 3. stoletja pr. Kr., najdeni v Lobariki pri Puli (FMRHR 76-1,2), ki so ju našli skupaj s tremi republikanskimi novci iz 2. in 1. stoletja pr. Kr.⁵ Poleg te najdbe poznamo še posamične najdbe šestih grških novcev z najdišč Vižula pri Medulinu (FMRHR 80-1,2), Kuvi (FMRHR 120-1), Polari (FMRHR 122-1) in Valalta (FMRHR 128-1,2). Prav tako so grški novci iz 4. in 3. stoletja pr. Kr. izredno redki na prostoru današnje Slovenije (Ulaka,⁶ Pivka,⁷ Mihovo⁸ in Valična vas⁹). Njihovo pojavnost lahko osvetlijo dogodki iz 4. stoletja pr. Kr. na jadranski obali ter podatki o prisotnosti grškega denarja v severni Italiji. Gorini povezuje prisotnost okoli 200 poznanih primerkov grškega denarja iz obdobja od prve polovice do konca 4. stoletja pr. Kr. v severnoitalskem prostoru z delno atensko kolonizacijo, ko so Grki začeli intenzivnejše prodirati v ta prostor (Gorini, 1992, 93). Obenem lahko širjenju grškega denarja sledimo na jantarni poti,¹⁰ s katero so povezani vsi slovenski primerki. Prav majhno število grškega denarja pa ne dopušča možnosti, da so Histri ta denar uporabljali kot plačilno sredstvo. Glede na druge številne importirane predmete iz grško-italskega sveta je mogoče, da so novci prišli skupaj z njimi,¹¹ saj so bili do

1 Raziskava je bila izvedena v okviru projekta Trouvailles monétaires GDRE. (Research conducted in the scope of the Trouvailles monétaires GDRE.)

2 Izvrstna objava novčne zakladne najdbe, kjer so sodelovali arheologi, numizmatiki in drugi, je objava zakladne najdbe iz Neftenbacha; Kaenel et al., 1993.

3 To je mogoče razložiti z dejstvom, da so bila južnejša plemena družbeno in politično razvitejša, kar je eden od pogojev za uvedbo denarnega sistema. Vsekakor tako pisni viri kakor tudi arheološke ostaline nakazujejo, da je bil razvoj na jugu Balkanskega polotoka hitrejši; Čače, 1978/79, 47.

4 Med letoma 225 in 222 pr. Kr. so se Rimljani borili s Kelti v Galiji Cisalpini, kar je izkoristil ilirski vodja Demetrij Hvarski. Med drugim je nagovoril Histre h gusarjenju in ti so najkasneje 222 pr. Kr. pričeli napadati rimske ladje. Rimljani pa so kot povračilo z ladjevjem napadali histrske gusarske postojanke ob obali. Nekaj so jih zavzeli, del Histrov pa se je predal brez boja; Bandelli, 1981; Čače, 1989; Križman, 1997, 130, 182–185.

5 Zakop najdbe je datiran z najmlajšim denarjem po letu 88 pr. Kr., kar naj bi potrjevalo domnevo, da so bile te atiške tetradrahme v obtoku še v 1. stoletju pr. Kr. skupaj z rimskim republikanskim denarjem.

6 AE, *Sicilia*, 270–220 pr. Kr.; FMRSI V 39-1.

7 AE, *Corcyra*, 400–300 pr. Kr.; FMRSI IV 44-1.

8 AE, *Zeugitana*, 221–210 pr. Kr.; FMRSI V 96-1.

9 AE, *Italia (Lucania)*, 4.–3. st. pr. Kr.; FMRSI V 103-1.

10 Starodavna jantarna pot je vodila od Baltika skozi Carnunt, Savarijo, Petoviono, Celejo, Emono, Navport do Akvileje.

11 Pomembna je bila morska pot vzdolž vzhodnojadranske obale, ki je dokazana s pomočjo mitov, literarnih virov (Vedaldi-lasbez, 1994; Zaninovič, 1994; Zlobec, 1999, 11–20) ter arheoloških ostalin (predvsem različni tipi grških in grško-italskih amfor, ki so bile odkrite v morju) (Jurišić, 2000, 4–6).

danes dokumentirani novci, najdeni le na obalnem pasu polotoka (glej karto 1). Ena od mogočih razlag je, da so Histri lahko uporabljali denar kot okras¹² ali zgolj kot surovino (Mirnik, 1987, 371).

Prav tako grški, vendar mlajši so novci iz zbirke Società Istriana di Archeologia e Storia Patria¹³ (Gorini, 1994, 106–108) iz Trsta, pri katerih niso poznani točnejši najdiščni podatki, razen da izvirajo z območja Istre (FMRHr 130-1-7). Ti novci so datirani v 2. in 1. stoletje pr. Kr. z izjemo enega, ki je datiran v 4. stoletje pr. Kr. (FMRHr 130-3). Glede na njihovo časovno opredelitev jih je smiselno postaviti zgolj v kontekst že rimske Istre, ko so nosilci denarnega gospodarstva v Istri postali Rimljani.

GRŠKO-ILIRSKI DENAR

Zadnje raziskave nakazujejo, da so imeli novci nekaterih grško-ilirskih kovnic Dirahija in Apolonije nadregionalni pomen, saj so poznane tako sporadične kot tudi zakladne najdbe z območij centralnega Balkana, južne Panonije, Trakije, Dacije in Črnega morja (Popović, 1987, 96).¹⁴ Iz Istre,¹⁵ avstrijske Koroške¹⁶ in severne Italije¹⁷ pa so poznane zgolj sporadične najdbe teh novcev. Njihovo prisotnost na širšem jadranskem območju¹⁸ in samo kovanje kovnic Apolonije in Dirahija je mogoče povezovati z vojaško ter ekonomsko aktivnostjo Rimljanov.¹⁹ Razčlenjena mreža poti, po kateri so drahme prodirale v notranjost Balkana, odraža smeri širitve rimskih interesov. Z domnevo, da so grško-ilirski novci v 2. in 1. stoletju pr. Kr. sodili v rimski monetarni sistem, lahko dokazujemo njihovo široko razprostranjenost. Z zakladnimi najdbami se lahko osvetli kakšen zgodovinski dogodek, so pa precej nezanesljive za proučevanje samega denarnega obtoka, še posebej

ko najdbe vsebujejo novce s širokim časovnim razponom, kjer je med najstarejšim in najmlajšim novcem časovna razlika tudi do 100 ali več let. Zakladne najdbe iz Dacije se tako interpretirajo s trgovino sužnjem med Dacijo in Italijo (Crawford, 1978, 1), v Italiji najdeno zakladno najdbo novcev iz Apolonije in Dirahija (IGCH, no. 2054) Crawford interpretira kot plen, ki je bil pridobljen v eni od ilirskih vojn. V Istri najdeni grško-ilirski novci sodijo v 2. in 1. stoletje pr. Kr., to je v čas, ko so bili v Istri že prisotni Rimljani. Torej je te najdbe smiselno povezovati le z dejavnostmi Rimljanov, ki so bili tedaj že nosilci monetarne politike na jadranski obali.

SEVERNOAFRIŠKI DENAR

Poleg grških in grško-ilirskih je bilo v Istri najdenih tudi nekaj severnoafriških novcev. SIASP in Arheološki muzej Istre v Pulju hranita 32 makedonskih, grških in afriških novcev, za katere niso znani nobeni podrobnejši najdiščni podatki. Posebnost pri interpretaciji denarnega obtoka predstavljajo egiptovski, numidski in kartažanski novci. (FMRHr 132-7 do 32).²⁰

Največ severnoafriških novcev v istrskem sosedstvu poznamo v depojih tipa "Mazin", najdenih na območju, ki so ga naseljevali Japodi (Drechsler-Bižić, 1987, karta 3). Te zakladne najdbe so enkratni pojav, kjer so rimske predmonetarne oblike (*aes rude*, *aes formatum*, *aes signatum*, *aes grave*) in rimski republikanski bronasti novci, ki v Italiji po 3. stoletju pr. Kr. niso bili več v obtoku, skupaj s kasnejšimi rimskimi in sočasnimi novci kovanimi predvsem v severni Afriki in Hispaniji (Crawford, 1985, 222–223; Mirnik, 1987, 369–374; Visonà, 1975, 8–17). Zanimivo je, da je za vse najdbe tega tipa značilna prisotnost kartažanskih in numidskih novcev,

12 Grške novce so kot del nakita uporabljali Liburni in jih v ta namen celo kopirali; glej Batović (1974, 173–174, 231; 1987b, 366). O tej problematiki tudi Gorini (1993).

13 Okrajšano SIASP.

14 Seznam zakladnih najdb, ki vsebujejo Apolonijske in Dirahijske novce, je podan v IGCH. Seznami zakladnih najdb za obdobje rimske republike na širšem mediteranskem območju so podani tudi v Crawford (1985, 281–348) in Crawford (1969).

15 V Pulju je bila najdena drahma kovnice Dirahija (FMRHr 98/1-1), v Novi vasi bronasti novci ilirskega kralja Baleja, kovan v Pharosu (FMRHr 9-1).

16 Na Štalenski gori je bil najden novci (v sklopu zakladne najdbe št. I iz leta 1955) Apolonije in Dirahija (Bannert, Piccottini, 1972, 53–54).

17 Na območju Akvileje so bili najdeni novci Apolonije, Dirahija in Pharosa (Gorini, 1992, 97–100), na območju Benečije novci Dirahija (Gorini, 1992, 107) in na območju Trentina novci Dirahija ali Apolonije (Gorini, 1992, 108).

18 Novci grško-ilirskih kovnic iz literature niso poznani v osrednji in zahodni Evropi, kjer pa so prisotni grški novci, ki jih lahko povežemo s keltsko navzočnostjo in njihovo trgovsko dejavnostjo. O drahmah grških kolonij Apolonije in Dirahija na jadranski obali glej Zaninović (1996, 194–195).

19 Popović meni, da je za monetarno dejavnostjo kovnic Apolonije in Dirahija morala stati neka močnejša in bolj organizirana sila, ki je imela določeno politiko osvajanja. To pa je bil lahko edinole Rim. Obe kovnici namreč ležita na poti, ki je vodila iz Italije na Balkan, kar jima je dajalo strateški značaj, že od samega začetka pa sta bili privrženi Rimu (Popović, 1987, 96–100).

20 Poleg 26 severnoafriških novcev, ki jih hrani Arheološki muzej Istre, Mirnik v svoji razpravi o obtoku severnoafriškega denarja v Iliriku navaja tudi novce, ki jih hrani PPMHP, za katere točni najdiščni podatki niso znani, najverjetneje pa izvirajo iz Istre ali hrvaškega primorja. Ker ni bilo mogoče podrobno določiti njihove provenience, v tem delu niso zajeti, navajamo le objavo (Mirnik, 1987, 384).

pojavi pa se lahko tudi egiptovski. Obenem nekateri depoji vsebujejo tudi še nakit in bronaste predmete.²¹ Vprašanje, kdaj in kako je vsebina v depojskih najdbah prišla tako globoko v zaledje Jadrana,²² zaenkrat ostaja še predmet nadaljnjih raziskav,²³ danes pa so mogoče zgolj domneve.

Leta 1897, samo eno leto po odkritju, je Brunšmid objavil večino gradiva iz zakladne najdbe Mazin in hkrati poskušal ugotoviti čas zakopa najdbe ter razjasniti raznovrstnost gradiva v depozu in na širšem japonskem prostoru (Brunšmid, 1897).²⁴ Na podlagi najmlajšega semiuncijalnega asa Lucerije, katerega kovanje je bilo tedaj postavljeno v leto 89 pr. Kr.,²⁵ je zakop celotne najdbe datiral v čas po letu 90 pr. Kr. Kljub temu je izrazil dvom v tako pozno datacijo zakopa, ker je preostali del najdbe bolj homogen in v grobem starejši vsaj dvajset let. V svojem delu se je dotaknil tudi vprašanja, kako je afriški in italjski denar v takih količinah prispel k Japodom. Brunšmidu se je zdelo nesporno, da je prisotnost tako različnega denarja iz precej oddaljenih krajev mogoče razložiti le s trgovino. Predpostavljal je, da so kartažanski trgovci od Japodov kupovali jantar,²⁶ v zameno pa naj bi od njih dobivali baker, železo in včasih tudi denar. Tako je prišel do zaključka, da je bil v začetku 1. stoletja pr. Kr. na prostoru Japodov v uporabi baker kot surovina in da so trgovali z novci kot s kovino po njihovi dejanski vrednosti glede na težo.

Za lažje razumevanje mazinske najdbe je potrebna primerjava z najdbami s podobno sestavo. To je delno storil že Brunšmid za najdbe, ki so bile odkrite pred letom 1897. Na eni strani je izpostavil posamične egiptovske in kartažanske novce, ki so bili najdeni v večjem številu na različnih krajih na zahodnobalkanskem območju. Na drugi strani pa so se mu zdele še pomembnejše nekatere druge zakladne najdbe s podobno vsebino.

Leta 1846 so na Varošinskem brdu pri Široki Kuli v Liki odkrili večjo zakladno najdbo novcev. Žal se je najdba zelo hitro razpršila in s tem postala za znanstvene raziskave izgubljena. Ohranilo se je le 15 novcev, od tega 1 numidski, ostali pa so bili kartažanski in egiptovski. Datirani so v 2. stoletje pr. Kr. (Truhelka, 1889, 41).

Še pomembnejša je najdba iz leta 1887 iz Vrankamena pri Krupi (Truhelka, 1889, 38–43; 1893, 184–188). V loncu je bilo shranjenih in zakopanih okoli 35 kg bronastih predmetov in bronastih novcev.²⁷ Truhelka je pri tem podal osnovno tipologijo bronastih afriških novcev, zastopanih v depozu. Na podlagi kvalitativnih kemičnih analiz je podal tudi kemično sestavo bronastih predmetov, ki so vsebovali baker, kositer, železo in srebro. Oblike teh predmetov so bile zelo raznolike. Nekateri od njih so bili ulivani v obliki okroglih ploščic različnih premerov in debelin, nekateri, prav tako uliti, so bili v obliki precej debelih plošč in palic in naknadno zlomljeni. Večina predmetov je bila brez razpoznavne oblike (Truhelka, 1889, 40),²⁸ zato je Truhelka predpostavljala, da je to material, ki ga je neki metalurg zbral z namenom, da iz njega ponovno ulije nakit in orožje. Kot dodaten dokaz njegovi tezi so mu služili posamični novci, ki so bili med bronastimi predmeti napol staljeni in fragmentirani. Za novce je bil Truhelka prepričan, da so prišli na osrednji balkanski prostor,²⁹ preden se je tam razširil rimski vpliv in rimska kultura. Časovni okvir kovanja novcev je med letoma 300 pr. Kr.,³⁰ kamor je datiran bronasti novce egiptovskega kralja Ptolemeja I., in 118 pr. Kr., kamor so datirani novci numidskega kralja Micipse. Kartažanske novce je razdelil v starejšo in mlajšo skupino. Mlajši so datirani pred letom 146 pr. Kr., kar sovпада s propadom Kartagine. Okoli leta 1894 je bila odkrita tudi najdba egiptovskih, kartažanskih in numidskih bronastih novcev v Doljnem Unacu, žal pa je izgubljena kot tudi podrobnejši podatki.³¹

21 To so Gračac (Klemenc, 1936, 126–127), Mazin (Brunšmid, 1897; 1900; Bahrfieldt, 1900; 1901; Brunšmid, 1902; 1905), Štikada (Mirnik, 1982) in Vrankamen (Truhelka, 1889).

22 Japodsko območje je edino v zaledju Jadrana, kjer so poznane večje količine denarja še pred prihodom Avgusta (Crawford, 1985, 222).

23 Povzetek različnih datacij zakopa depojev tipa "Mazin" je podal Mirnik (1987, 373).

24 Sledili so dodatki objave gradiva v letih od 1900 do 1905 (Brunšmid, 1900; 1902; 1905).

25 Danes je ta as datiran v obdobje od 218 do 211 pr. Kr. (Mirnik, 1987, 373).

26 Jantar naj bi takratni prebivalci jadranske obale in njenega zaledja dobivali iz baltskih dežel. Trgovina naj bi potekala vzdolž nekaterih velikih rek. Kot dodaten dokaz njegovi teoriji so Brunšmidu služile najdbe jantarnega nakita iz nekaterih velikih japonskih nekropol (Brunšmid, 1897, 6–7).

27 Zemaljski muzej v Sarajevu je uspel pridobiti 98 novcev in nekaj kg bronastih fragmentov. Novci so bili naslednji: 1 egiptovski, 76 kartažanskih, 22 numidskih bronastih novcev. Naslednje leto po odkritju najdbe si je Truhelka ponovno ogledal najdišče in pri tem od tamkajšnjih prebivalcev pridobil še nekaj novcev: 3 egiptovske, 18 kartažanskih, 14 numidskih bronastih novcev, 1 ibero-hispanski, 1 sirakuški novce, 3 rimske republikanske bronaste novce.

28 Brunšmid v svojem delu o mazinski najdbi navaja tudi ta depo in njegovo vsebino. Med bronastimi predmeti prepozna *aes rude* (predstavljajo večino) in celo nekaj primerkov *aes signatum*.

29 Truhelka uporabi izraz Ilirik, kar pa je zavajajoče in asociira na rimsko politično in upravno ureditev.

30 Brunšmid se ne strinja s Truhelkovo določitvijo in datacijo egiptovskih novcev in zatrjuje, da vsi egiptovski novci pripadajo Ptolemeju VIII. in Ptolemeju X.

31 Najdbo omenja že Bahrfieldt (1901b, 1). Glej še Mirnik (1981, No. 57), Crawford (1985, 222), Mirnik (1987, 380).

Mazinska in njej podobne najdbe z območja Like so zaradi svojih značilnosti, to je velike količine afriškega in rimskega bronastega denarja ter drugih bronastih predmetov, kmalu postale predmet raziskovanj številnih avtorjev. Že leta 1900 jo je v svojem delu omenil Patsch (Patsch, 1900, 52–53). Najdbe ni interpretiral kot zaklada denarja, kot je to pred njim storil Brunšmid, ampak so po njegovem mnenju bronaste grude, pogače, palice in napol staljeni in fragmentirani novci dokaz, da gre za depo materiala za nadaljnjo obdelavo in izdelavo orožja, nakita in hišnih pripomočkov. V Mazinu je torej na začetku 1. stoletja pr. Kr. obstajala delavnica, ki je surovino za izdelavo in predelavo večinoma pridobivala z obale.

Naslednjega leta je Bahrfeldt (Bahrfeldt, 1901b)³² izdal monografsko delo o zakladni najdbi iz Mazina z namenom, da strokovni javnosti tako pomembno najdbo predstavi tudi v nemškem jeziku. S pomočjo obeh takratnih Brunšmidovih objav (Brunšmid, 1897; 1900) je podal seznam predmetov mazinskega depoja, pri čemer seveda ni mogel upoštevati kasneje objavljenih najdb.

Pri pregledu obravnave mazinske najdbe pa vsekakor ne smemo spustiti dela Willersa (Willers, 1904, 5–6), ki se je ukvarjal predvsem z italjskimi bronastimi palicami. Zakop mazinske najdbe je na podlagi novčnega gradiva postavil okoli leta 100 pr. Kr. Willers je Mazin postavil na ozemlje Liburnov, ki so bili znamenito pomorsko ljudstvo. Prihod različnega gradiva je povezoval tako z liburnskim piratstvom kot z živahno trgovino med Liburni in Rimljani. Po njegovem mnenju vsebina mazinske najdbe v Liburnijo ni dospela naenkrat, ampak so prebivalci počasi skozi daljše obdobje zbirali predmete, dokler jih končno ni nekdo zbral skupaj in zakopal. Vzrokov za zakop Willers ni podal.

Po nekajdesetletnem premoru je po drugi svetovni vojni mazinska najdba postala zopet predmet raziskav tako domačih kot tudi tujih strokovnjakov.

Leta 1969 je najdbi iz Mazina in Vrankamena obravnaval Kurz (Kurz, 1969) pri proučevanju denarnega gospodarstva na japonskem prostoru. Zavzel je stališče, da so Japodi po vzoru Keltov uvedli "denarno gospodarstvo", pri čemer niso uporabljali svojega lastnega denarja, temveč tujega, v tem primeru afriškega idr. (Kurz, 1969, 32–33).

Mirnik je zakop najdb postavil v čas japonsko-rimskih vojn ob koncu 2. in na začetku 1. stoletja pr. Kr. (Mirnik, 1987, 373–374) zaradi ibero-hispanskih novcev, ki so bili kovani v tem času. Na japonski prostor bi jih lahko prinesle vojaške enote, ki so se pred tem borile v Španiji (Mirnik, 1987, 373–374).³³ Po Mirniku naj bi

material v depojih uporabljali kot surovino, hkrati pa predstavlja tudi začetke denarnega gospodarstva (Mirnik, 1987, 371).

Novejšo interpretacijo pojava afriških novcev na japonskem prostoru je podal Popović. Glede na to, da se v vseh depojih tipa Mazin pojavlja prvenstveno numidski denar, je Popović menil, da tudi drugi afriški novci Kartagine in Egipta izvirajo s tega območja, to je Numidije. Posredniki so bili lahko le italjski vojaki ali trgovci. V času Micipse (148–118 pr. Kr.) je bila Numidija preplavljena z italjskimi trgovci, ki so v veliki meri doprinesli k nestabilni politični situaciji, kar je privedlo do rimske intervencije in vojne z Jugurto. Tako je lahko prišel afriški denar do južnih Japodov, ki so bili pod rimskih nadzorom od pohoda Tuditana leta 129 pr. Kr. (Popović, 1987, 119).

Vprašanja, kako je afriški denar prispel na japonski oziroma liburnski prostor, se je dotaknil tudi Čače (Čače, 1991, 55–73) pri proučevanju odnosov med Liburnijo in Rimom oziroma statusa Liburnije v 2. stoletju pr. Kr. Arheološko gradivo mu je služilo kot dokaz teoriji, da so bili Liburni v 2. stoletju pr. Kr. rimski zavezniki. Na podlagi distribucije novčnih najdb na širšem zahodnobalkanskem prostoru je razdelil novčne najdbe v tri tipe najdb. Tu naj omenimo le tretjo skupino, ki je pomembna za razrešitev problema. Značilnosti te skupine so najdbe, ki vsebujejo italjske in afriške novce ter so značilne za prostor Japodov, Liburnov ter severozahodne Bosne. Prevlada republikanskih novcev je zgodnejša kot kjerkoli v Iliriku, zato Čače izključuje možnost, da so zgodnji rimski novci v ta prostor dospeli s posredovanjem Akvileje. Prav tako mu pojav hispanskih, numidskih in kartažanskih novcev še dodatno potrjuje tezo, da je šlo za pomorske vezi med vzhodno in zahodno jadransko obalo (Čače, 1991, 60).

Prisotnost afriškega denarja v Istri lahko razlagamo s trgovskimi vezmi med Istro in japonskim ter liburnskim prostorom. Istra in Dalmacija sta bili posrednici trgovine med Sredozemljem na eni ter Norikom in Panonijo na drugi strani (Crawford, 1985, 223; Gorini, 1976, 46–49; Mirnik, 1987, 373; Visonà, 1975, 12, 16). Blago je prihajalo prek morja do obale (v Liburnijo), nato je potovalo do Japodov in na drugo stran do Histrov. Od tu dalje v notranjost celine. Tako so posamični novci in tako imenovane psevdomonetarne oblike lahko prišli celo do Avstrije, Švice, Nemčije, Češke in Slovaške (Fischer 1978; Gorini, 1976, 48; Mirnik, 1987, 374–378; Visonà, 1974, 16). Istrske severnoafriške novce lahko tako povežemo z navedeno trgovsko potjo, dokaz zanjo pa bi lahko tudi zakladna najdba rimskih repub-

32 Tako Bahrfeldt kot tudi Patsch v svojih delih nista upoštevala kasneje pridobljenih predmetov iz najdbe Mazin, ki jih je Brunšmid objavil šele leta 1902 in 1905.

33 Mirnik domneva, da vojska ni prišla po glavni trgovski poti z obale do japonskega območja, torej prek Tarsatike (*Tarsatica*), Senja (*Senia*) ali Karlobaga (*Vegia*), temveč iz Zadra (*Jader*) ali Nina (*Aenona*).

likanskih novcev iz 3. stoletja pr. Kr., najdena v Baški na Krku (Gorini, 1970, 209–214).³⁴ Vseh novcev, najdenih na območjih, ki v prazgodovini niso poznala denarnega obtoka, pa ne moremo vedno razlagati kot posledice trgovskih stikov, temveč so lahko tudi dokaz o prisotnosti posameznikov, to je romarjev, popotnikov, diplomatov, vojakov, piratov ... na nekem določenem območju (Crawford, 1985, 223).

KELTSKI DENAR

Pri obravnavi začetkov denarnega obtoka v Istri je potrebno omeniti tudi novce raznih keltskih plemen. Batović (Batović, 1987, 51) v svoji sintezi o istrski kulturi med drugim tudi z nedokumentiranimi najdbami keltskih novcev dokazuje keltske vplive v Istri.³⁵ Pri tem navede nekaj avtorjev, toda razen Visonaja nihče ne omenja najdb keltskega denarja v Istri. Vendar tudi Visonà (Visonà, 1974, 32–35), ki govori o keltski fazi pri denarnem obtoku v Istri, ne navaja niti enega samega najdišča z območja, ki je geografsko definirano kot Istra.³⁶ Iz literature so namreč poznani le trije keltski novci, ki pripadajo popolnoma različnim keltskim plemenom.³⁷ Ti tako različni novci nikakor ne morejo pričati o keltskih vplivih na istrsko kulturo/skupino, katere razvoj je bil poleg vsega prekinjen že v 2. stoletju pr. Kr., ko so nosilci družbeno-političnega in s tem tudi gospodarskega življenja v Istri postali Rimljani. Potrjujejo lahko zgolj trgovske stike³⁸ z Galijo Cisalpino in z noriškimi kraljestvom. V Galiji Cisalpini so v obtoku prevladoval padanske drahme in drugi galski kovi,

redkeje pa so sporadične najdbe taviških (oziroma noriških) novcev ali novcev podonavskih plemen.³⁹

V Sloveniji in na avstrijskem Koroškem so bili v obtoku, kar lahko ugotovimo na podlagi sporadičnih in zakladnih najdb (FMRÖ II/3; Bannert, Piccottini, 1972; Kos, 1977; Kos, Šemrov, 2003), taviški in noriški mali in veliki srebrniki v večini ter redke bojske heksadrahme in zlati staterji, podonavske tetradrahme in galski kovi.

Od trenutka, ko so Rimljani začeli osvajati Istro (to je od 1. istrske vojne), lahko sledimo njihovi navzočnosti na istrskem polotoku. Leto 177 pr. Kr. je mogoče označiti za začetek konca istrske kulture/skupine. Takrat so namreč Histri z ekspanzijo Karnov izgubili dobršen del svojega teritorija (Šašel Kos, 2000, 287). Sam proces romanizacije je sprva potekal zelo počasi. Po pohodu C. Semproniusa Tuditana leta 129 pr. Kr. pa je bila Histria romanizirana relativno hitro.⁴⁰

Po letu 177 pr. Kr. lahko v Istri govorimo o rednem denarnem obtoku. Za 2. stoletje pr. Kr. na splošno velja, da so ljudstva na Balkanskem polotoku uporabljala denar. To nam dokazujejo tako številne arheološke najdbe kot tudi sicer redki pisni viri.⁴¹ Načinov, kako so različna ljudstva oziroma skupnosti prišla do denarja, čeprav ga sama niso kovala, je vsekakor kar nekaj. Lahko so prejeli subvencije, lahko so služila v vojski kot najemniki ter za to prejela plačilo, denar so lahko pridobivala na roparskih ali gusarskih pohodih ali pa s pobiranjem davkov podrejenim skupinam. Toda denar, ki je bil v obtoku, je nesmiselno povezovati s prazgodovinskimi Histri, kot je to storil Batović (Batović, 1987, 49, 53–54). Pojav novčnih depojev in večjega števila

34 O zgodovini najdbe in najdiščnih podatkih glej Mirnik (1989, 89–96).

35 Čisti keltski material je v Istri redek, gre pa za indirektno keltske vplive iz idrijske skupine (Gabrovec, 1987, 317) oziroma v poznem latenu za splošne oblike, katerih pojave lahko razlagamo kot posledico povezanosti območij jugovzhodnih Alp in tudi Istre z rimskim imperijem (Guštin, 1987, 55). Res pa je, da Batović v svoji sintezi prostor istrske kulture razširi tudi na območja, ki jih drugi avtorji obravnavajo kot del svetolucijske, notranjske ali idrijske skupine. Tako Batović kot keltski material v istrski skupini navaja celo najdbe iz Kobarida (Batović, 1987, T. XIX/11,12,16). O istrski železnodobni kulturi podrobneje v Gabrovec, Mihovilič (1987) in Mihovilič (1983).

36 Visonà navede galsko-karnijske (*gallo-carniche*) novce, ki naj bi bili najdeni tudi v Istri, brez natančnih najdiščnih podatkov.

37 Gre za mali noriški srebrnik iz Vižule (FMRHr 80-3), drahm – imitacijo massalijskih drahm (padanska drahma) iz Nove vasi (FMRHr 9-3) ter iberski as iz Nove vasi (FMRHr 9-2).

38 Študije keltskega denarnega obtoka kažejo, da so bili posamični novci omejeni neposredno na območje keltskega plemena, ki jih je kovalo. Toda plemena so trgovala med seboj, kar lahko dokažemo z distribucijo različnih keltskih novcev na določenem območju. Najbolj ilustrativen primer je najdišče Manching (Kellner, 1990).

39 Podatki za celotno Galijo Cisalpino so povzeti po Pautasso (1994, 69–83) in Gorini (2005). Natančnejši podatki, toda le za Benečijo, so povzeti iz RMR Ve I/2, II/1, II/2, III/3, III/4, IV/1, IV/2, VI/1, VI/2, VI/3, VII/2, ter manjši dodatki (Visonà, 2000). V projektu RMR Ve je predviden register najdb vseh sedmih provinc beneške regije. Žal register še ni končan in s tem tudi slika novčnega obtoka na tem območju še ni popolna. Glede na to, da so določene regije obdelane, lahko iz navedenih podatkov sklepamo na določeno sliko in jo zaenkrat prenesemo na celotno beneško provinco z zavestjo, da bo z novimi zvezki verjetno prišlo do spremenjenih podatkov.

40 Matijašič (1998, 20–21) začetke romanizacije Istre vidi v kontekstu pozne republike oziroma šele na njenem koncu. Močan gospodarski vzpon se začne takoj po državljanskih vojnah, ko so nastale prve kolonije na zahodni istrski obali.

41 Nekaj pisnih virov, ki se nanašajo oziroma obravnavajo uporabo denarja pri ilirskih plemenih na vzhodni jadranski obali, ki ga sama niso kovala, navaja Čače (1995, 125). Zanimivo je njegovo dokazovanje napačnega razumevanja Strabonove trditve, da Delmati niso uporabljali denarja. Čače namreč zastopa teorijo, da je Strabon svojo navedbo povzel od starejšega avtorja Polibija in je pri tem napačno interpretiral njegov podatek, tako so morali Delmati plačevati davek v obliki živine in žita. To vsekakor ne more in ne sme izključevati možnosti, da so Delmati uporabljali denar. Verjetno pa Polibij ni mislil, da Delmati niso uporabljali denarja, ampak da ga niso sami kovali. Vzrok plačevanja davkov v naturalijah je bil najverjetneje izveden zgolj zaradi premajhne denarne mase, ki je bila v Dalmaciji in sosednjih pokrajinah v obtoku (Čače, 1995, 128).

raznih novcev je potrebno obravnavati zgolj z vidika rimske antične in ne histske prazgodovinske ekonomije.⁴²

NOVCI RIMSKE REPUBLIKE

Rimski republikanski novci so bili v Istri, sodeč po najdbah, v obtoku od konca 3. stoletja pr. Kr., kar nekako sovпада z rimskim prihodom v Istro oziroma s samo zasedbo Istre. Najstarejši dokumentiran republikanski denar predstavljajo dve unciji in sekstans, uliti med letoma 217–215 pr. Kr. Popolnoma so odsotne monetarne oblike zgodnjega republikanskega obdobja, kot so *aes rude*, *ramo secco*⁴³ in *aes signatum*, izdelovane med 6. in 4. stoletjem pr. Kr., ki se v večjih količinah pojavljajo le v Italiji, saj gre v tem primeru za etruščansko tradicijo (Burnett, Hook, 1993, 36–41). Prav tako nam iz Istre niso poznani primerki prvega srebrnega rimskega denarja, tako imenovanih didrahem, ki so jih Rimljani začeli kovati šele okoli 300 pr. Kr. Pomanjkanje teh zgodnjih novčnih sredstev nam dokazuje tezo Burnetta, ki pravi: "Third century Rome therefore represents only one of the stages between a society without coinage and a fully monetarized society"⁴⁴ (Burnett, 1989, 54).

Šele v 2. stoletju pr. Kr. Je začelo počasi naraščati število rimskih novcev v denarnem obtoku. Najstarejši so srebrni viktoriji, kovani med letoma 211 in 170 pr. Kr. (predstavljajo 10,35 odstotka vseh dokumentiranih rimskih republikanskih novcev). Do kdaj so bili v obtoku, ne vemo natančno (Miškec, 2003). Uporabo viktoriatov, ki so bili odkriti v zahodnem delu današnje Slovenije, na območju Notranjske, lahko postavimo v sredino 2. stoletja pr. Kr. Pojav viktoriatov odraža zgodnjo stopnjo romanizacije na tem prostoru. Obenem

odsotnost viktoriatov v severnejših predelih, predvsem v Noriškem kraljestvu, kaže na potek rimskega prodora, ki je bil sprva usmerjen proti Balkanu (Miškec, 2003). Sledijo uliti bronasti asi (83,3 odstotka vseh asov iz časa rimske republike), ki so jih na prelomu iz 2. v 1. stoletje pr. Kr. zamenjali kovani asi (16,7%). Vsi asi skupaj predstavljajo le 12,65 odstotka vsega denarja,⁴⁵ ki je bil tedaj v obtoku. V drugi polovici 2. stoletja pr. Kr. so v denarnem obtoku pričeli prevladovati denariji (64,37%), pogostejše pa so se pojavljali tudi kvinariji (7,28%). Novci drugih vrednosti so zastopani zgolj v minimalnem obsegu: triensi, uncije, sekstansi (vseh je po 0,76%), sesterciji in kvadransi (vsakih po 0,38%) ter semisi (1,93%).⁴⁶ (Za primerjavo graf 1.)

Graf 1: Prikaz razmerja nominalnih vrednosti v 2. in 1. stoletju pr. Kr. v Istri.

Graph 1: Schematic representation of the ratio of nominal values in Istria in the 2nd and 3rd centuries BC.

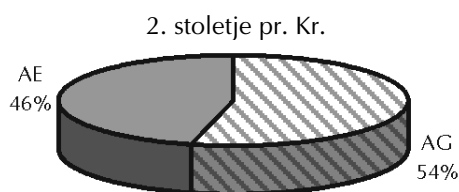
42 Romanizacijo je Cassola označil kot stopenjski proces, v katerem so kulturni in ekonomski dejavniki nad vojaškimi in administrativnimi (Cassola, 1983, 35).

43 So pa primerki *ramo secco* poznani v Sloveniji, kjer so bili takšni ingoti najdeni v Mostu na Soči, Povirju pri Sežani, Semeniču pri Semiču in v zakladni najdbi iz Šempetra pri Novi Gorici (Mlinar, 2003).

44 Proces vzpostavitve denarnega gospodarstva je pri Rimljanih potekal počasi in postopoma. Burnett namreč meni, da so izvirno uporabljali živali za primerjavo relativnih vrednosti. Mogoče so v 6. stoletju pr. Kr. že vzpostavili ocene lastnine za različne rimske razrede, ki so temeljili na kovinah. V 5. stoletju pr. Kr. je bron po teži zamenjal živali kot sredstvo plačevanja: dejansko plačevanje se je brez dvoma odvijalo z uporabo različnega blaga, tudi kovine. V tem času so Rimljani kot plačilno sredstvo uporabljali bron po teži v različnih oblikah: *aes rude* in *ramo secco*. V poznem 4. stoletju pr. Kr. in v zgodnjem 3. stoletju pr. Kr. so Rimljani pri trgovanju z Grki južne Italije domnevno uporabljali grški denar, toda ko je produkcija njihovega lastnega denarja narasla, je obseg, do katerega se je njihova družba monetarizirala, postopoma narasel. V tem pogledu odločujočo vlogo igrajo Hanibalove vojne, kajti od tega trenutka dalje je množina razpoložljivega denarja v vseh nominalnih vrednostih zelo narasla in tako je kovanje začelo igrati polno vlogo v ekonomskih aktivnostih Rimljanov (Burnett, 1987, 15).

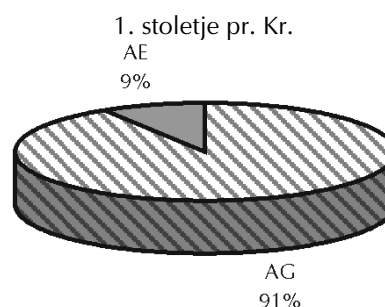
45 Porast količine srebrnih novcev v denarnem obtoku je očitno posledica rimske odločitve, da demonetizira zgodnje italško kovanje in ga nadomesti z novim kovanjem denarijev v vseh delih, kot tudi agresivne politike nad prevlado vseh denarnih transakcij z rimskim denarjem (Burnett, 1982, 126). Srebrno kovanje je mogoče pripisati dejstvu, da je rimska kovnica pridobila večje količine zaplenjenega srebra.

46 Vsega skupaj je bilo mogoče dokumentirati 273 republikanskih novcev. Med njimi jih je 193 brez podrobnejših najdiščnih podatkov (FMRHr 131–33 do 225), kar je 70,7% obravnavanih novcev. Šestnajstih novcev se zaradi slabše ohranjenosti ne da natančno opredeliti, zato so le grobo datirani; asi v prvo polovico 2. stoletja pr. Kr., kajti leta 146 pr. Kr. so zaradi zaenkrat še neznanih vzrokov prenehali ulivati bronaste ase (Crawford, 1974). Torej lahko ulite zabrisane ase datiramo v ta čas. Ostale novce lahko datiramo le grobo v 2. in 1. stoletje pr. Kr. Pri proučevanju denarnega obtoka so upošteevane le posamične in grobne najdbe.

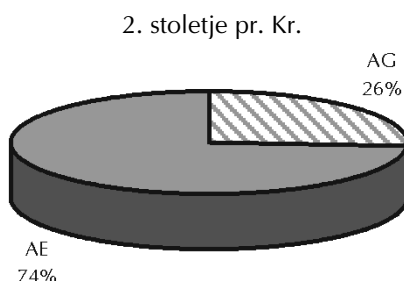
Graf 2: Razmerje med bronastim in srebrnim denarjem iz 2. stoletja pr. Kr., najdenim v Istri.

Graph 2: The ratio between bronze and silver money from the 2nd century BC, found in Istria.

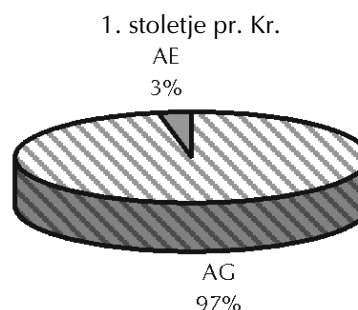
Graf 3: Razmerje med bronastim in srebrnim denarjem iz 1. stoletja pr. Kr., najdenim v Istri.

Graph 3: The ratio between bronze and silver money from the 1st century BC, found in Istria.

Graf 4: Razmerje med bronastim in srebrnim denarjem iz 2. stoletja pr. Kr., najdenim v Sloveniji.

Graph 4: The ratio between bronze and silver money from the 2nd century BC, found in Slovenia.

Graf 5: Razmerje med bronastim in srebrnim denarjem iz 1. stoletja pr. Kr., najdenim v Sloveniji.

Graph 5: The ratio between bronze and silver money from the 1st century BC, found in Slovenia.

Na grafih od 2 do 5 so v odstotkih prikazana razmerja med bronastim in srebrnim denarjem, ki je bil kovan oziroma ulit v 2. in 1. stoletju pr. Kr. Na grafih 4 in 5 je prikazano razmerje med bronastimi in srebrnimi novci z območja današnje Slovenije. Primerjava vključuje 1449 novcev, kar je mnogo večji vzorec za preučevanje.⁴⁷ Ne glede na količino obravnavanih novcev lahko ugotovimo, da v 2. stoletju pr. Kr. še močno prisoten bronasti denar so v 1. stoletju zamenjali predvsem srebrni denarji in kvinariji. Prikaz ni nujno tudi odraz dejanskega stanja denarnega obtoka tega časa, saj vemo, da so prav republikanski srebrni novci nezanesljivi za datiranje, ker so bili pogosto v obtoku še z novci 1. in

celo 2. stoletja po Kr.⁴⁸ (Kos, 1986, 25), bronasti asi pa vse do avgustejskega obdobja. Kot primer lahko navedemo zakladno najdbo iz Pulja (Campus Martius), kjer je v grobu št. 63 skupaj z drugimi pridatki ležalo 20 novcev (FMRHr 97/3-1 do 20). Med prevladujočimi rimskimi imperialnimi novci (najmlajši med njimi je datiran v čas med letoma 50 in 54 po Kr.) sta tudi po dva republikanska viktoriat, kvinarija in denarija, kar pomeni 30 odstotkov vseh novcev v tej skupni najdbi.

V tabelah 1 in 2 so podane novčne najdbe z Istre, za katere so nam poznani natančni najdiščni podatki, ter nekatere osnovne značilnosti teh najdb.

⁴⁷ Izmed 1449 rimskih republikanskih novcev, najdenih na slovenskem ozemlju, je 940 datiranih v 2. stoletje pr. Kr. in 509 v 1. stoletje pr. Kr. Med srebrnim denarjem, ki je bil kovan v 2. stoletju pr. Kr., prevladujejo denarji, sledijo viktoriat in na koncu so redki kvinariji in didrahme. Med bronastim denarjem daleč prednjačijo asi, denar ostalih vrednosti je skoraj zanemarljiv. V 1. stoletju pr. Kr. se slika popolnoma spremeni. Tedaj začnejo prevladovati denarji. Podatki za Slovenijo so povzeti iz FMRSI I-V.

⁴⁸ Kos (1986, 25) to domnevo dokazuje z zakladnimi najdbami iz Emone, Pörschacha in še nekaterimi najdbami iz provinc Panonije in Dalmacije.

Tabela 1: Rimski republikanski novci iz 2. stoletja pr. Kr., najdeni v hrvaški Istri.
Table 1: Roman Republican coins from the 2nd century BC, found in Croatian Istria.

Najdišče	kat. št.	leto kovanja	nominal	štev.	Opombe
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-4,5,6,7	po 211 pr. Kr.	Vict	4	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-1,2	po 211 pr. Kr.	Vict	2	
Campus Martius (Pula)	FMRHr 97/3-1,2	po 211 pr. Kr.	Vict	2	zakl./grob. najdba
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-8	211–210 pr. Kr.	Vict	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-3	211–208 pr. Kr.	Vict	1	
Veštar	FMRHr 129/1-1	208 pr. Kr.	Quad	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-5	169–158 pr. Kr.	As	1	
Sv. Križ	FMRHr 19-1	154 pr. Kr.	D	1	
Campus Martius (Pula)	FMRHr 97/2-1	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	grobna najdba
Kastrum (Brioni)	FMRHr 95-1	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-11	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	polovičen
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-12	1. pol. 2. st. pr. Kr.	Sem	1	
Porat (Črvar)	FMRHr 48-2	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	polovičen
Poreč	FMRHr 59-2	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	polovičen
Pula	FMRHr 98/1-3	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	
Smergo (Brtonigla)	FMRHr 4-1,2	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	2	
Smergo (Brtonigla)	FMRHr 4-3	1. pol. 2. st. pr. Kr.	Sem	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-6	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-10	149 pr. Kr.	D	1	
Valalta	FMRHr 125/2-1	148 pr. Kr.	D	1	zakl. najdba
Loborika	FMRHr 76-1	138 pr. Kr.	D	1	zakl. najdba
Pula	FMRHr 98/1-4,5	137 pr. Kr.	D	2	
Pula	FMRHr 98/1-6	136 pr. Kr.	D	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-7	126 pr. Kr.	D	1	
Loborika	FMRHr 76-2	117–116 pr. Kr.	D	1	zakl. najdba
Poreč	FMRHr 59-3	116–115 pr. Kr.	D	1	
Samager (Štinjan)	FMRHr 103-1	116–115 pr. Kr.	D	1	
Pula	FMRHr 98/1-7,8,9,10	113–112 pr. Kr.	D	4	
Pula	FMRHr 98/1-11	103 pr. Kr.	D	1	
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-13	101 pr. Kr.	Q	1	
Poreč	FMRHr 59-1	2. st. pr. Kr.	D	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-4	2. st. pr. Kr.	D	1	

Kratek pregled zakladnih najdb, katerih zakop lahko postavimo v republikansko obdobje, nam kaže sledeče stanje. Zakladna najdba iz Loborike pri Pulju naj bi poleg dveh antiških tetradrahem vsebovala tudi tri republikanske denarije (FMRHr 76-1,2,3). Najmlajši naj bi določal čas zakopa po letu 88 pr. Kr. Toda loboriška zakladna najdba ni zanesljiva (Mirnik, 1981, 45), zato njenega zakopa tudi ne moremo povezati z določenim historičnim dogod-

kom. Podobna kombinacija grških in rimskih novcev v zakladni najdbi je poznana iz območja Benetk v Italiji. Gre za najdbo iz kraja Meolo, ki vsebuje 4 kapadoške drahme in 515 rimskih republikanskih denarijev ter kvinarij; zakop najdbe je z najmlajšim novcem datiran v leto 27 pr. Kr. (RMR Ve VI/2 1994, 58–88).⁴⁹ Iz današnje Avstrije omenimo najdbi z Mag dalensberga⁵⁰ in iz Niederdorfa.⁵¹ Na prostoru južno in vzhodno od Istre je

49 Za podrobnejše podatke o okoliščinah najdbe glej Gorini (1974–75, 261–264).

50 Najdba vsebuje grški bronasti novc, ilirsko drahmo, 156 malih noriških srebrnikov, 2 republikanska denarija, republikanski sestercij, avgustejski as, 2 avgustejska polovična sestercija in polovičen as; zakop najdbe lahko zaradi avgustejskih novcev postavimo v zgodnje avgustejsko obdobje (Bannert, Piccottini, 1972, 53–54).

51 Najdba vsebuje grški srebrni novc, 21 noriških tetradrahem, 7 bojskih heksadrahem, podonavsko tetradrahmo in rimski republikanski kvinarij; zakop najdbe je z najmlajšim novcem postavljen v leto 42 pr. Kr. (FMRÖ II/3-6/14(3)1.–31).

Tabela 2: Rimski republikanski novci iz 1. stoletja pr. Kr., najdeni v hrvaški Istri.
Table 2: Roman Republican coins from the 1st century BC, found in Croatian Istria.

Najdišče	kat. št.	leto kovanja	nominal	štev.	Opombe
Pula	FMRHr 98/1-12	98 pr. Kr.	Q	1	
Poreč	FMRHr 59-4	91 pr. Kr.	D	1	
Valalta – Tonkas	FMRHr 128-3	90 pr. Kr.	D	1	
Campus Martius (Pula)	FMRHr 97/3-3,4	89 pr. Kr.	Q	2	zakl./grob. najdba
Pula	FMRHr 98/1-13	89 pr. Kr.	As	1	
Loborika	FMRHr 76-3	88 pr. Kr.	D	1	zakl. najdba
Vižula (Medulin)	FMRHr 80-4	88 pr. Kr.	D	1	
Pical (Poreč)	FMRHr 62-1	87 pr. Kr.	D	1	
Vodnjan	FMRHr 108/1-1	85 pr. Kr.	D	1	
Pula	FMRHr 98/1-14	85 pr. Kr.	D	1	
Porat (Črvar)	FMRHr 48-1	84 pr. Kr.	D	1	
Pedrola (Brtonigla)	FMRHr 3/2-1	82 pr. Kr.	D	1	grobna najdba
Vodnjan	FMRHr 108/1-2	82 pr. Kr.	D	1	
Pula	FMRHr 98/1-15	82 pr. Kr.	D	1	
Campus Martius (Pula)	FMRHr 97/3-5	82 pr. Kr.	D	1	zakl./grob. najdba
Pula	FMRHr 98/1-16	81 pr. Kr.	D	1	
Valalta	FMRHr 125/2-2	80 pr. Kr.	D	1	zakl. najdba
Labinci	FMRHr 54-1	79 pr. Kr.	D	1	
Rovinj	FMRHr 109-1	76–75 pr. Kr.	D	1	
Picugi (Valkarin)	FMRHr 67-1	75 pr. Kr.	D	1	grobna najdba
Labinci	FMRHr 54-2	56 pr. Kr.	D	1	
Campus Martius (Pula)	FMRHr 97/3-6	54 pr. Kr.	D	1	zakl./grob. najdba
Funtana	FMRHr 50-1	48 pr. Kr.	D	1	
Valbandon	FMRHr 73-1	45 pr. Kr.	AE	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/2-1	45–44 pr. Kr.	As	1	grobna najdba
Pula	FMRHr 98/1-17	44 pr. Kr.	S	1	
Pula	FMRHr 98/1-18	42 pr. Kr.	D	1	
Sv. Križ (Završje)	FMRHr 19-2	39 pr. Kr.	Q	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-8	39 pr. Kr.	Q	1	
Rovinj	FMRHr 109-2	32–31 pr. Kr.	D	1	
Subjente (Motovun)	FMRHr 37-1	32–31 pr. Kr.	D	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/3-1	32–31 pr. Kr.	D	1	zakl./grob. najdba
Bale	FMRHr 110-1	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	
Buzet	FMRHr 21-1	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	
Motovun	FMRHr 36-1	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-9	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	
Pula	FMRHr 98/1-2	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	

podobna najdba iz Stobov v današnji Republiki Makedoniji.⁵² Vsekakor te najdbe kažejo, da so bili v zadnjih dveh stoletjih pr. Kr., ko se pričela intenzivnejša uporaba denarja, istočasno v uporabi tako rimski, keltski kot tudi redki grški novci, pri čemer nam sestava najdb dokazuje predvsem prisotnost posameznikov, na primer trgovcev

ali romarjev. Številčnejše so zakladne najdbe, v okviru katerih so bili skupaj rimski republikanski novci, zgodnji imperialni novci ter keltski novci.⁵³ Zadnja zakladna najdba iz Valalte prav tako ni popolna. Domneva se, da je vsebovala preko 70 denarijev, ohranjena sta le dva. Zato je zakop te zakladne najdbe težko določiti.

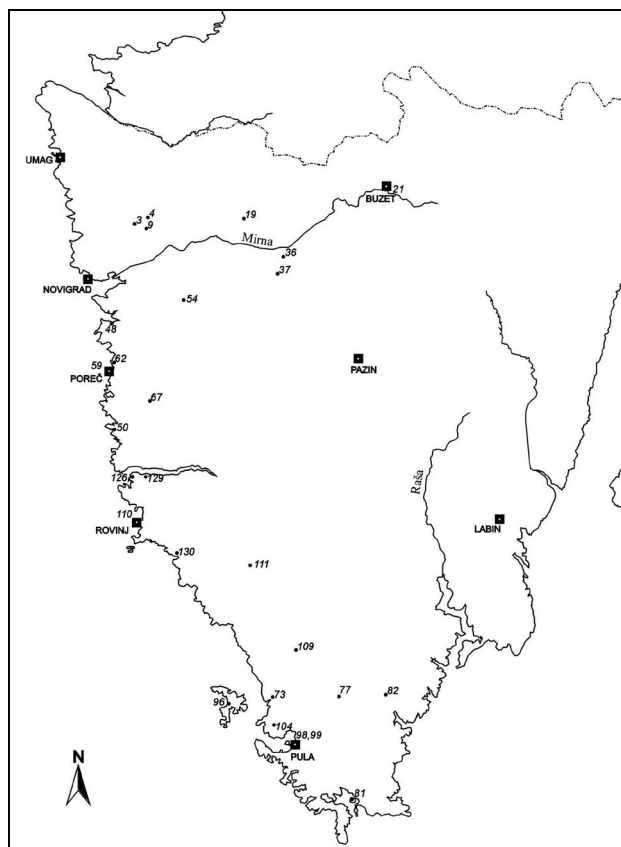
52 Najdba vsebuje 488 republikanskih denarijev ter atensko drahmo iz leta 153/2 pr. Kr.; zakop je z najmlajšim denarijem postavljen v čas med letoma 150 in 125 pr. Kr. (CHI 1975, 47, No. 153).

53 Navajamo le nekatere: iz Avstrije zakladne najdbe Aguntum, Magdalensberg (Dembski, 1977, 6).

Na karti 1 so prikazana poznana najdišča rimskih republikanskih novcev v Istri. Pojavljajo se predvsem vzdolž zahodne istrske obale, z izjemo severozahodnega dela. V notranjost se razprostranjenost republikanskih novcev razširja po dolini reke Mirne. Novci so popolnoma odsotni na vzhodni istrski obali. Velika večina novcev je bila najdena v Pulju in njegovi okolici. Tovrstna razprostranjenost republikanskih rimskih novčnih najdb pravzaprav ne preseneča. Obalna območja so bila zaradi svoje ugodne lege poseljena prej kot notranjost.⁵⁴ Prisotnost novcev na najdiščih v dolini reke Mirne pa kaže na zgodnjo rimsko poselitev območja, ki je bilo lahko dostopno z obale in hkrati zelo rodovitno. Za najdišča z rimskimi republikanskimi novci, ki niso neposredno ob obali, pa lahko ugotovimo, da gre v njihovih primerih za naselja s starejšo kulturo (na primer Nova vas – Castellier, Nezakcij) in ni sledov o rimski prisotnosti.

Seveda pa prazna lisa v okolici Umaga in Novigrada ne pomeni nujno neposeljenosti. Na območju današnje Slovenije so prav na obali in njenem širšem zaledju prisotne večje koncentracije rimskih republikanskih novčnih najdb. Kratek pregled najdb republikanskih novcev iz slovenskega dela Istre na tabeli 3 nam razkrije zelo zgodnje rimske aktivnosti. Na podlagi drugih vedno številčnejših arheoloških najdb, ki izvirajo iz italškega okolja, lahko sklepamo, da je bila severozahodna Istra⁵⁵ v 2. stoletju pr. Kr. če že ne poseljena z italjskimi naseljenci, pa zagotovo vključena v italško gospodarstvo. Romanizacija v smislu vzpostavljanja trgovskih vezi oziroma ekonomskih odnosov je v Istri zagotovo potekala že v 2. in 1. stoletju pr. Kr., veliko pred ustanovitvijo urbanih kolonij na zahodni obali Istre (Matijašič, 1998). V tem kontekstu lahko razumemo tudi rimske republikanske novčne najdbe v Istri.

Sodeč po redkih pisnih virih, ki pa vsekakor niso zanemarljivi, vprašanje rimske zasedbe Istre ostaja še vedno do neke mere odprto.⁵⁶ Brez dvoma je pomembno to, da so na začetku 2. stoletja pr. Kr. Rimljani obvladovali današnjo severno Italijo. Leta 181 pr. Kr. (183) je bila ustanovljena latinska kolonija Akvileja, ki je kot edino mesto na širšem območju severovzhodne

Legenda / Legend: 3 Pedrola (Brtonigla); 4 Smergo (Brtonigla); 9 Castellier (Nova vas); 19 Sv. Križ (Završje); 21 Buzet; 36 Motovun; 37 Subjente (Motovun); 48 Porat (Črvar); 50 Funtana; 54 Labinci; 59 Poreč; 62 Pical (Poreč); 67 Picugi (Valkarin); 73 Valbandon; 77 Lobarika; 81 Vižula (Medulin); 82 Vizače (Muntić); 96 Kastrum (Brioni); 98 Campus Martius (Pulj); 99 Pulj; 104 Samager (Štinjan); 109 Vodnjan; 110 Rovinj; 111 Bale; 126 Valalta; 129 Tonkas (Valalta); 130 Veštar.

Karta 1: Poznana najdišča rimskih republikanskih novcev v Istri.

Map 1: Locations of finds of Roman Republican coins in Istria.

54 Prav tako so tudi grško-italske amfore mlajšega tipa, ki izvirajo iz obdobja od konca 3. st. do tretje četrtine 2. st. pr. Kr., razprostranjene le na zahodnem obalnem delu Istre, z izjemo Nezakcija (Horvat, 1995, 26). Te in še druge najdbe pa so razširjene v celotnem jadranskem prostoru in so seveda dokaz za trgovino, ki se je odvijala predvsem na obalnem območju (Jurišić, 2000; Vrsalović, 1979).

55 Najzgodnejše vplive lahko zasledimo v Serminu. J. Horvat Sermin opredeli kot staro obalno naselbino, katere lega je bila strateško pomembna za severno Istro. Sicer majhna količina uvožene keramike iz Italije je datirana že v 4. stoletje pr. Kr. Dotok večje količine mlajših grško-italskih amfor časovno sovpača z ustanovitvijo Akvileje in osvojitvijo Istre (Horvat, 1995, 26; 1997, 117–122). Pomembni točki sicer malo mlajšim gradivom sta bili Piran (Horvat, 1999, 218) in Fornače (Stokin, 1992, 84–85). Omeniti je potrebno tudi Simonov zaliv pri Izoli, kjer je bil najden sploh najstarejši republikanski novc v celotni Istri: semuncija, kovana med letoma 215 in 212 pr. Kr. V Kopru so našli kar štiri novce s konca 3. st. oz. 2. st. pr. Kr., kar kaže na poselitev otoka že v času rimske republike. Prim. še z drugimi drobnimi najdbami iz Kopra (Cunja, 1989, 22–24; 1992, 67ss).

56 O romanizaciji v Istri in razmere v njej, preden je bila vključena v Regio X, podrobneje v Šašel-Kos (2000) in Starac (1994); primerjaj tudi Degraffi (1954).

Italije sprva imela vlogo varovanja Italije in nadzora dveh pomembnih poti. Prva pot je vodila proti severu, v Noriško kraljestvo in na Štalenško goro, druga pa je prek Postojnskih vrat in Ljubljanske kotline povezovala italški prostor z Balkanom in Podonavjem (Šašel, 1975; Horvat, 1995, 25). Okoli leta 170 pr. Kr. so Rimljani vzpostavili *hospitium publicum* z Noriškim kraljestvom, s katerim so rimski trgovci dobili pravico do prebivanja v Noriku (Šašel Kos, 1997, 28). Tudi z nekaterimi drugimi sosednjimi ljudstvi so Rimljani vzdrževali dobre odnose, na primer s Karni in Histri. Vse to je ustvarilo dobro vzdušje za trgovanje (Tassaux, 2004, 170–171), kar je posledično pripeljalo tudi do uporabe rimskega repub-

likanskega denarja. Novčne najdbe vsekakor dokazujejo naseljenost obale, verjetno lahko govorimo o trgovcih, pomorcih ... Dokaz, da so v notranjosti prazgodovinska gradišča živela še naprej, je na eni strani popolna odsotnost rimskega republikanskega denarja, na drugi pa številne arheološke najdbe na histrijskih gradiščih (Guštin, 1987).

Za celotno Istro lahko na podlagi navedenega zaključimo, da zgodovinsko dokumentirani vojaško-politični dogodki iz časa rimske republike nimajo ustreznega odziva med skromnimi numizmatičnimi sledovi tega časa.

Tabela 3: Rimski republikanski novci, najdeni v slovenski Istri.

Table 3: Roman Republican coins found in Slovenian Istria.

Najdišče	leto kovanja	nominal	štev.	objava
Simonov zaliv (Izola)	215–212 pr. Kr.	Semun	1	FMRSI III 34-1
Koper (Kapucinski vrt)	211–210 pr. Kr.	Vict	1	FMRSI III 36-1
Štanjel	179–170 pr. Kr.	As	1	FMRSI III 30-2
Koper (Kapucinski vrt)	179–155 pr. Kr.	As	1	FMRSI III 36-3
Ajdovščina (Rodik)	169–158 pr. Kr.	As	1	FMRSI III 26-7
Ajdovščina (Rodik)	130 pr. Kr.	D	1	FMRSI III 26-1
Ajdovščina (Rodik)	116–115 pr. Kr.	D	1	FMRSI III 26-2
Gabrovica pri Komnu	114–113 pr. Kr.	D	1	FMRSI I 47-1
Gabrovica pri Komnu	110–109 pr. Kr.	D	1	FMRSI I 47-2
Škocjan	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	FMRSI I 44-1
Ajdovščina (Rodik)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	4	FMRSI III 26-3,4,5,6
Ajdovščina (Rodik)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI V
Gradišče (Dolnje Vreme)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI IV 25-1
Koper	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI III 36-2
Koper (Cankarjeva ulica)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI IV 27-1
Koper (Kidričeva ulica)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI IV 27-2
Obešenca (Skopo)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI III 28-1
Simonov zaliv (Izola)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI III 34-2
Skopo	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI III 27-1
Štanjel	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI III 30-1
Kaštelir (Čedlje)	91 pr. Kr.	D	1	FMRSI I 60-1
Ajdovščina (Rodik)	85 pr. Kr.	D	1	FMRSI IV 16-1
Ajdovščina (Rodik)	58 pr. Kr.	D	1	FMRSI IV 16-2
Ajdovščina (Rodik)	49–48 pr. Kr.	D	1	FMRSI V
Ajdovščina (Rodik)	43–42 pr. Kr.	Q	1	FMRSI IV 16-3
Ajdovščina (Rodik)	42 pr. Kr.	D	1	FMRSI IV 16-4
Ajdovščina (Rodik)	32–31 pr. Kr.	D	1	FMRSI IV 16-5

MONETARY CIRCULATION IN ISTRIA IN ANCIENT TIMES. FROM GREEK MONEY TO THE INTRODUCTION OF THE ROMAN MONETARY SYSTEM

Alenka MIŠKEC

National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20

e-mail: alenka.miscec@nms.si

SUMMARY

In the period before the Roman conquest, the Istrians living on the territory of Istria never minted their own money and it is therefore no coincidence that from Istria only a few coins are known from the time before the first Istrian war. These are Greek coins from the 3rd and 4th centuries BC. As for their chronological definition, it is more sensible to place them in the context of the already Roman Istria when the Romans became the carriers of the monetary economy. This is also the context of the Greek-Illyrian coins (from the Dyrrhachium and Apollonia mints) from the 2nd and 1st century BC.

Apart from Greek and Greek-Illyrian coins, also some North African coins were found in Istria. Egyptian, Numidian, and Carthaginian coins present a peculiarity for the interpretation of monetary circulation. The presence of African money in Istria can be explained by trade connections between Istria and Japodian and Liburnian territories. Istria and Dalmatia were mediators of trade between the Mediterranean on one and Noricum and Pannonia on the other side. Commodities were transported by sea to the shore (Liburnia), then further to Japodia and over to the other side to the Istrians. From here they were transported further inland.

Roman Republican coins were in circulation in Istria from the end of the 3rd century BC, which coincides with the arrival of the Romans and their conquest of Istria. The powerfully present copper money (cast copper asses) from the 2nd century BC was replaced by the predominantly silver denarii and quinarii. The Roman Republican coins appear predominantly along the Istrian west shore with the exception of its north-western part. The distribution of the Republican coins expanded inland along the valley of the Mirna River. The coins are completely absent on the Istrian east coast.

On the basis of the stated facts it can be concluded for the entire Istria that historically documented military-political events from the time of the Roman Republic are not properly reflected in the modest archaeological traces of the time.

Key words: Numismatics, Roman Republic, Prehistory, single coin finds, coin hoards, Istria

VIRI IN LITERATURA

FMRHr XVIII – Mišec, A. (2002): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien. Abteilung XVIII. Mainz, P. von Zabern.

FMRÖ II/3 – Schmidt-Dick, F. (1989): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich. Abteilung II/3: Kärnten. Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission/Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 19. Wien, Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

FMRSI I-II – Kos, P. (1988): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien I-II. Berlin, Gebr. Mann.

FMRSI III – Kos, P. et Šemrov, A. (1995): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien III. Berlin, Gebr. Mann.

FMRSI IV – Šemrov, A. (1998): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien IV. Berlin, Gebr. Mann.

FMRSI V – Šemrov, A. (2004): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien V. Mainz, P. von Zabern.

IGCH – Thompson, M., Moerkholm, O. et Kraay, C.M. (1973): An Inventory of Greek Coin Hoards. New York, American Numismatic Society for the International Numismatic Commission.

RMR Ve I/2 – Galifi, C. (1998): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia I: Belluno: Feltre. Padova, Esedra.

RMR Ve II/1 – Bernardelli, A., Callegger, B., Gorini, G., Saccocci, A. (1995): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia II: Treviso: Treviso. Padova, Editoriale Programma.

RMR Ve II/2 – Callegger, B. (1992): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia II: Treviso: Oderzo. Padova, Editoriale Programma.

RMR Ve III/3 – Pavoni, M. G. (2005): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia III: Verona: Peschiera del Garda. Padova, Esedra.

RMR Ve III/4 – Modonesi, D. (2001): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia III: Verona: Casaleone/ Sustinenza. Padova, Esedra.

- RMR Ve IV/1** – Bernardelli, A. (1995): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia IV: Vicenza: Vicenza. Padova, Editoriale Programma.
- RMR Ve IV/2** – Bernardelli, A. (1997): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia IV: Vicenza: Bassano. Padova, Esedra.
- RMR Ve VI/1** – Asolati, M., Crisafulli, C. (1999): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia VI: Venezia: Altino I. Padova, Esedra.
- RMR Ve VI/2** – Asolati, M., Crisafulli, C. (1994): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia VI: Venezia: Altino II. Padova, Editoriale Programma.
- RMR Ve VI/3:** – Asolati, M., Crisafulli, C. (1993): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia VI: Venezia: Chioggia. Padova, Editoriale Programma.
- RMR Ve VII/2** – Callegher, B. (2000): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia VII: Rovigo: Adria. Padova, Esedra.
- Bahrfeldt, M. (1900):** Der Münzschatzfund von Mazin in Croatien. Italische und afrikanische Kupfermünzen, aes signatum und aes rude. Berliner Münzblätter, XXI, 241–245. Berlin, 2863–2868, 2885–2890, 2898–2900, 2914–2916.
- Bahrfeldt, M. (1901):** Der Münzschatzfund von Mazin in Croatien. Italische und afrikanische Kupfermünzen, aes signatum und aes rude. Berliner Münzblätter, XXII, 254. Berlin, 3071–3073.
- Bahrfeldt, M. (1901b):** Der Münzfund von Mazin (Croatien). Afrikanische und Italische Kupfermünzen, aes rude und aes signatum. Berlin, Verlag von Adolf Weyl.
- Bandelli, G. (1981):** La guerra istrica del 221 a. C. e la spedizione alpina del 220 a. C. Athenaeum, n.s., 69. Pavia, 3–28.
- Bannert, H., Piccottini, G. (1972):** Die Fundmünzen vom Magdalensberg. Kärntner Museumsschriften, 52. Klagenfurt, Landesmuseum für Kärnten.
- Batović, Š. (1974):** Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture. Diadora, 7. Zadar, 159–245.
- Batović, Š. (1987):** Istarska kultura željeznog doba. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 26 (13). Zadar, 5–74.
- Batović, Š. (1987b):** Liburnska grupa. V: Benac, A. (ed.): Praistorija jugoslovenskih zemalja, 5. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 339–390.
- Brunšmid, J. (1897):** Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. V. Našašće italjskih i afrikanskih novaca u Mazinu. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N.S., 2. Zagreb, 42–81.
- Brunšmid, J. (1900):** Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. Dodatak k V. Našašće italjskih i afrikanskih novaca u Mazinu. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N.S., 4. Zagreb, 81–86.
- Brunšmid, J. (1902):** Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. II. dodatak k V. Našašće italjskih i afrikanskih novaca u Mazinu. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N.S., 6. Zagreb, 167–170.
- Brunšmid, J. (1905):** Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. III. dodatak k V. Našašće italjskih i afrikanskih novaca u Mazinu. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N.S., 8. Zagreb, 186–190.
- Burnett, A. (1982):** The Currency of Italy from the Hannibalic War to the Reign of Augustus. Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica, 29. Roma, 125–137.
- Burnett, A. (1987):** Coinage in the Roman World. London, Seaby.
- Burnett, A. (1989):** The Beginnings of Roman Coinage. Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica, 36. Roma, 33–64.
- Burnett, A. M., Hook, D. R. (1993):** Early Roman Coin Production. V: Archibald, M. M., Cowell M. R.: Metallurgy in Numismatics, 3. RNS Special Publication, 24. London, Royal Numismatic Society, 36–44.
- Cassola, F. (1983):** Politika rimske republike i Istra. V: Bačić, B.: Antički Nezakcij u kulturi i povijesti Istre. Materijali, 3. Pula.
- CH (1975):** Coin Hoards I. London, The Royal Numismatic Society.
- Crawford, M. H. (1969):** Roman Republican Coin Hoards. Special publication/ Royal Numismatic Society, 4. London, Royal Numismatic Society.
- Crawford, M. H. (1974):** Roman Republican Coinage. London, Cambridge University Press.
- Crawford, M. H. (1978):** Trade and movement of coinage across the Adriatic in the Hellenistic period. V: Carson, R. et al.: Scripta Nummaria Romana. Essays presented to Humphrey Sutherland. London, Spink and Son.
- Crawford, M. H. (1985):** Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy. London, Methuen.
- Cunja, R. (1989):** Arheološko izkopavanje na bivšem vrtu kapucinskoga samostana v Kopru (1986–1987). V: Guštin, M.: Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Kopra. Ljubljana – Koper, Pokrajinski muzej Koper, 21–29.
- Cunja, R. (1992):** Zgodovinski oris arheoloških raziskav na Koprskem, Annales – Anali za koprskega primorja in bližnjih pokrajin, 2/92. Koper, 67–81.
- Čače, S. (1978/79):** Prilozi proučavanja političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 18. Zadar, 43–125.
- Čače, S. (1989):** Rimski pohod 221. godine i pitanje političkog uređenja Histrije. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 28 (15). Zadar, 5–17.
- Čače, S. (1991):** Rim, Liburnija i istočni Jadran u 2. st. pr. n. e. Diadora, 13. Zadar, 55–76.
- Čače, S. (1995):** Dalmatica Straboniana (Strabon, Geogr. 7,5,5). Diadora, 16–17. Zadar, 101–133.

- Degrassi, A. (1954):** Il confine nord-orientale dell'Italia romana. *Dissertationes Bernenses* 1, 6. Bern, A. Francke.
- Dembski, G. (1977):** Die antiken Münzschatzfunde aus Österreich. *Numismatische Zeitschrift*, 91. Wien, Österreichische Numismatische Gesellschaft.
- Drechsler-Bižić, R. (1987):** Japodska grupa. V: Benac, A. (ed.): *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, 5. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 391–441.
- Fischer, B. (1978):** Les monnaies antiques d'Afrique du nord trouvées en Gaule. Paris, CNRS.
- Gabrovec, S., Mihovilić, K. (1987):** Istarska grupa. V: Benac, A. (ed.): *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, 5. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 293–338.
- Gorini, G. (1970):** Ripostigli di monete Romane in Istria. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, N. S., 18. Trieste, 209–214.
- Gorini, G. (1974/75):** Il ripostiglio di denari repubblicani di Meolo. *Aquileia Nostra*, 45–46. Aquileia, 261–274.
- Gorini, G. (1976):** Aspetti della circolazione monetaria nel III-II sec. a.C. in alto Adriatico: I bronzi tolemaici. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, N. S., 24. Trieste, 43–49.
- Gorini, G. (1992):** La presenza greca in Italia Settentrionale: la documentazione numismatica. V: Chaves Tristán, F.: *Griegos en Occidente*. Sevilla, Universidad de Sevilla, 91–114.
- Gorini, G. (1993):** Pseudomonete incuse dalla Dalmazia. *Rivista italiana di numismatica e scienze affini*, 95. Milano, 127–144.
- Gorini, G. (1994):** Monete greche ellenistiche dall'Istria. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, N. S., 42. Trieste, 105–111.
- Gorini, G. (2005):** Il ripostiglio di Enemonzo e la monetazione del Norico. Padova, Esedra.
- Guštin, M. (1987):** La Tene Fibulae From Istria. *Archaeologia lugoslavica*, 24. Beograd, 43–56.
- Horvat, J. (1995):** Ausbreitung römischer Einflüsse auf das Südostalpengebiet in voraugusteischer Zeit. V: Ulbert, G.: *Provinzialrömische Forschungen, Festschrift für Günter Ulbert zum 65. Geburtstag*. Espelkamp, Marie Leidorf, 25–40.
- Horvat, J. (1997):** Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri. *Opera Instituti archaeologici Sloveniae*, 3. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Institut za arheologijo.
- Horvat, J. (1999):** Roman Provincial Archaeology in Slovenia Following the Year 1965: Settlement and Small Finds. *Arheološki vestnik*, 50. Ljubljana, 215–257.
- Jurišić, M. (2000):** Ancient Shipwrecks of the Adriatic. Maritime transport during the first and second centuries AD. *BAR International Series*, 828. Oxford, British Archaeological Reports.
- Kellner, H. J. (1990):** Die Münzfunde von Manching und die keltischen Fundmünzen aus Südbayern. Die Ausgrabungen in Manching, 12. Stuttgart, F. Steiner.
- Klemenc, J. (1936):** Nalazi novaca u Jugoslaviji 1910–1936. *Numismatika*. *Vjesnik Numismatičkog društva u Zagrebu*, 2–4. Zagreb, 124–133.
- Kos, P. (1977):** Keltski novci Slovenije. *Situla*, 18. Ljubljana, Narodni muzej.
- Kos, P. (1983):** Novčništvo na področju Jugoslavije od 4. do 1. stoletja pr. n. št. V: Božič, D.: *Keltoi, Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije*. Ljubljana, Narodni muzej Ljubljana – Arheološki muzej Zagreb – Narodni muzej Beograd, 92–97.
- Kos, P. (1986):** The Monetary Circulation In The Southeastern Alpine Region ca. 300 B.C. – A.D. 1000. *Situla*, 24. Ljubljana, Narodni muzej.
- Kos, P., Šemrov, A. (1995):** Rimski novci in kontramarke iz 1. stoletja. Augustus – Traianus. *Zbirka Numismatičnega kabineta Narodnega muzeja*, 2. *Situla*, 33. Ljubljana, Narodni muzej.
- Kos, P. (1997):** Leksikon antične numizmatike s poučkom na prostoru jugovzhodnih Alp in Balkana. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- Kos, P., Šemrov, A. (2003):** Skupna najdba keltskih in rimskih novcev v reki Ljubljanici. *Dobrinosa h kronologiji novcev plemena Tavriskov*. *Arheološki vestnik*, 54. Ljubljana, 381–395.
- Križman, M. (1997):** Antička svjedočanstva o Istri. *Povijest Istre* 1. Pula, Zavičajna naklada "Žakan Juri".
- Kurz, K. (1969):** Zum Charakter der Geldwirtschaft im Japodengebiet. *Arheološki vestnik*, 20. Ljubljana, 27–34.
- Matijašić, R. (1998):** Gospodarstvo antičke Istre: arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr. – III st. posl. Kr.). *Povijest Istre*, 4. Pula, "Žakan Juri".
- Mihovilić, K. (1983):** Histri. V: Božič, D.: *Keltoi, Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije*. Ljubljana, Narodni muzej Ljubljana – Arheološki muzej Zagreb – Narodni muzej Beograd, 55–56.
- Mirnik, I. A. (1981):** Coin Hoards in Yugoslavia. *BAR International Series*, 95. Oxford, British Archaeological Reports.
- Mirnik, I. (1982):** Skupni nalazi novca iz Hrvatske III. Skupni nalaz afričkog brončanog novca i aes rude iz Štikade. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. S., 15. Zagreb, 149–167.
- Mirnik, I. (1987):** Circulation Of North African Etc. Currency In Illyricum. *Arheološki vestnik*, 38. Ljubljana, 369–392.
- Mirnik, I. (1989):** "Ostava" iz Baške. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 13. Zagreb, 89–96.
- Miškec, A. (2003):** The Early Romanization of the Southeastern Alpine Region in the Light of Numismatic Finds. *Arheološki vestnik*, 54. Ljubljana, 369–379.
- Mlinar, M. (2003):** Most na Soči ingot with the sign of a bare branch. *Instrumentum*, 17. Montagnac, 29–30.

- Pautasso, A. (1994):** Monetazione celtica dell'arco alpino. Le querce: collana di storia e civiltà. Aosta, Keltia.
- Patsch, K. (1900):** Die Lika in römischen Zeit. Schriften der Balkancommission. Antiquarische Abteilung, 1. Wien, Alfred Hölder.
- Popović, P. (1987):** Novac Skordiska. Novac i novčani promet na Centralnom Balkanu od IV do I veka pre n. e. (Le monnayage des Scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans IVE-ler s.av.n.e.), Posebna izdanja. Arheološki institut, 19. Beograd – Novi Sad, Arheološki institut – Matica srpska.
- Starac, A. (1994):** Pitanje istočne granice Cisalpinske Galije i odnos općina Tergeste i Egida, *Histria archaeologica*, 24–25. Pula, 5–37.
- Stokin, M. (1992):** Naselbinski ostanki iz 1. st. pr. n. št. v Fornačah pri Piranu. *Arheološki vestnik*, 43. Ljubljana, 79–92.
- Šašel, J. (1975):** K poselitveni zgodovini in urbanizaciji Slovenije v antiki. V: Gabrovec, S., Šašel, J.: *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 63–68.
- Šašel Kos, M. (2000):** Caesar, Illyricum, and the Hinterland of Aquileia. V: Urso, G.: *L'ultimo cesare. Scritti riforme progetti poteri congiure*. Atti del convegno internazionale, Cividale del Friuli 16–18 settembre 1999. Roma, L'Erma di Bretschneider, 277–304.
- Tassaux, F. (2004):** Les importations de l'Adriatique et de l'Italie du Nord vers les provinces Danubiennes de César aux Sévères. V: Urso, G.: *Dall'Adriatico al Danubio. L'Illirico nell'eta greca e romana*. Atti del convegno internazionale, Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003. Pisa, ETS, cop.
- Truhelka, Č. (1889):** Afrikanski novci od tuča (mjedi) nadjeni na Vrankamenu kod Krupe. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 1. Sarajevo, 38–43.
- Truhelka, Č. (1893):** Depotfund afikanischer und anderer Bronzenmünzen vom Vrankamen bei Krupa. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, 1. Sarajevo, 184–188.
- Vedaldi-Iasbez, V. (1994):** La Venetia Orientale e l'Istria. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero Romano d'Occidente. Studi e ricerche sulla Galia Cisalpina, 5. Roma, Quasar.
- Visonà, P. (1975):** Aspetti della circolazione monetale in Istria. Appunti dal Corso di Numismatica 1974–75. Padova, Università di Padova.
- Visonà, P. (2000):** Nuovi rinvenimenti di Monete Greche e Romane Provinciali nel territorio Vicentino. Addenda a RMRVe IV/1 e IV/2. *Rivista italiana di numismatica e scienze affini*, 101. Milano, 63–73.
- Von Kaenel, H. M. et al. (1993):** Der Münzhort aus dem Gutshof in Neftenbach. *Zürcher Denkmalpflege. Archäologische Monographien*. Zürich, Egg: Fotorotar AG, cop.
- Vrsalović, D. (1979):** Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana. Prilog poznavanju trgovačkih putova i privrednih prilika na Jadranu u antici. Zagreb (tipkopijska disertacija).
- Willers, H. (1904):** Italische Bronzebarren aus der letzten Zeit des Rohkupfergeldes. *Numismatische Zeitschrift*, 36. Wien, 1–34.
- Zaninović, M. (1994):** Apsorus, Crexsa e Nesactium / Bado sulla rotta marittima adriatica. *Quaderni di archeologia del Veneto*, 10. Treviso, Canova, 179–188.
- Zaninović, M. (1996):** Delmatsko-grčki odnosi na Jadranu. V: Zaninović, M.: *Od Helena do Hrvata*. Zagreb, Školska knjiga, 193–198.
- Zlobec, B. (1999):** Poročila antičnih geografov o severnem Jadranu. *Zgodovinski časopis*, 53, 1(114). Ljubljana, 11–32.

I SANTI PATRONI LOCALI SU ALCUNE MONETE D'AQUILEIA,
TRIESTE, LJUBLJANA, ST. VEIT E FRIESACH

Andrej ŠTEKAR

IT-34151 Trieste, via degli Alpini 32

e-mail: andrej.stekar@tin.it

SINTESI

Nell'area tra il patriarcato d'Aquileia e l'arcidiocesi di Salisburgo (comprendente oggi il Friuli Venezia Giulia, la Slovenia, la Carinzia e la Stiria austriaca) nel XIII secolo oltre al patriarca d'Aquileia ed all'arcivescovo di Salisburgo coniarono monete d'argento anche diversi signori locali. Il presente contributo riguarda 8 monete friscensi e scodellate coniate dall'arcivescovo di Salisburgo Eberhard II (1200–1218), dal patriarca aquileiese Gregorio di Montelongo (1251–1269), dai vescovi triestini Corrado Tarsot da Cividale (1213–1230) e Volrico de Portis (1233–1254) e dal duca carinziano Bernard (1202–1256). Le monete prese in considerazione, raffigurano in maniera abbastanza chiara alcuni santi patroni locali e anche se furono coniate in un arco di tempo abbastanza lungo (circa cinquant'anni), circolarono spesso mescolate tra loro in tutta l'area trattata. Pur differenziandosi per stile in due grandi filoni (friscensi e scodellate) fanno parte dell'economia di allora e dal punto di vista iconografico hanno un denominatore comune: rispecchiano la forza della fede cristiana di allora.

Parole chiave: monete friscensi e scodellate, simbologia cristiana, Medio evo

LOCAL PATRON SAINTS ON COINS FROM AQUILEIA, TRIESTE, LJUBLJANA,
ST. VEIT AND FRIESACH

ABSTRACT

In the area between the Patriarchate of Aquileia and the Archdiocese of Salzburg (today including the Friuli-Venezia Giulia region, Slovenia and Austrian Carinthia and Styria), in the 13th century several local seigneurs, in addition to the Patriarch of Aquileia and the Archbishop of Salzburg, minted silver coins. This article discusses eight Friesach-style coins and trachies minted by Eberhard II, Archbishop of Salzburg (1200–1218), Gregorio di Montelongo, Patriarch of Aquileia (1251–1269), the Trieste bishops Corrado Tarsot from Cividale (1213–1230) and Volrico de Portis (1233–1254), as well as the Carinthian duke Bernard (1202–1256). The examined coins portray quite clearly several local patron saints, and although they were minted over a rather long time span (of some fifty years), they often circulated throughout the entire area under examination. Despite their differences in style, according to which they are classified into two large groups (the Friesach-style and the trachies), they are part of the economy of that era and possess a common denominator from an iconographic point of view: they reflect the power of the Christian faith of those times.

Key words: Friesach-style coins and trachies, Christian symbology, the Middle Ages

INTRODUZIONE¹

Fino a noi sono giunte moltissime monete dell'epoca raffiguranti altrettanti simboli che spesso non riusciamo ad interpretare ma che certamente erano chiari alla gente di allora.

Non esistono fonti originarie che parlano esplicitamente dei motivi che spinsero i possessori del diritto di conio delle monete trattate a adottare determinati simboli sulle loro monete. Per quanto riguarda studi più recenti, pochi ricercatori hanno analizzato seriamente la simbologia sulle monete friscacensi e scodellate dell'area trattata. Un testo di difficile reperibilità è stato scritto nel 1913 da Ferdinand Friedensburg (Friedensburg, 1913) nel quale l'autore ha cercato d'analizzare la simbologia sulle monete medioevali. Il testo può servire come base per la ricerca, ma è molto generico e comunque non tratta le monete dell'area presa in considerazione. Alcuni numismatici come p.es. Luschin von Ebengreuth Arnold, Baumgartner Egon, Pogačnik Albin, Probszt Günther, Bernardi Giulio, Kos Peter, Šemrov Andrej, Oražem France ed altri hanno dato nei loro cataloghi² in qualche caso alcune interpretazioni su certi simboli presenti sulle monete catalogate. Sono però interpretazioni date di sfuggita senza un'analisi più approfondita. Naturalmente era necessario catalogare metodicamente per la prima volta tutte le monete delle quali si conosceva ancora poco. Soltanto di recente qualche studioso ha cercato di dare delle interpretazioni più approfondite sui simboli di queste monete. Tra questi citerei Alessandro Ruggia che ha analizzato eccellentemente alcune monete triestine ed aquileiesi (Ruggia, 1999; 2002; 2004). Altrettanto è riuscito a fare in alcuni casi Andrej Rant per una moneta di Otok (Rant, 1979) e una di Kamnik (Rant, 2001). Manca in ogni caso un testo che fornisca delle analisi più approfondite e complete sulla simbologia cristiana utilizzata sulle monete friscacensi e scodellate dell'area trattata. Con questo breve articolo si è voluto provare ad analizzare i simboli presenti su queste monete e precisamente quelli che riguardano alcuni santi patroni locali.

I SANTI ERMACORA E FORTUNATO PATRONI D'AQUILEIA

Il denaro scodellato d'argento (Fig. 1; Bernardi AQ: 18) ha sul diritto il patriarca in piedi a capo scoperto, vestito con una dalmatica e che tiene tra le mani un Vangelo borchiato aperto. Intorno al patriarca corre la

scrittura .GREGORI ELECTVS. Sul rovescio ci sono due figure in piedi. La figura sulla destra rappresenta un vescovo barbuto, mitrato con indosso un pallio. Su alcune monete il vescovo tiene nella mano sinistra un libro. La figura sulla sinistra indossa una dalmatica e nella mano destra regge un libro. Ambedue tengono una ferula centrale. Intorno alle due figure corre la scritta CIVITAS AQUILEIA.

La moneta in questione è particolare perché raffigura sul diritto il patriarca in piedi e senza attributi episcopali (tranne il Vangelo aperto sul petto). Il motivo di una simile raffigurazione anomala del patriarca dobbiamo cercarlo nel fatto che papa Innocenzo IV nominò Gregorio di Montelongo patriarca d'Aquileia il 24 ottobre 1251, ma Gregorio non ricevette la consacrazione episcopale che nell'agosto 1256 (Paschini, 1990, 377). A quanto pare, però, già il 19 febbraio 1249, il Montelongo compare con il titolo di vescovo eletto di Tripoli e di legato della Sede Apostolica (Paschini, 1990, 378). Forse era già vescovo ma non ancora patriarca d'Aquileia. Tra l'altro sulla fine del 1254 il patriarca era colpito da scomunica, tanto che il papa Innocenzo IV, il 27 novembre, delegò ai vescovi istriani la facoltà di confermare Arlongus di Voitsberg come nuovo vescovo di Trieste. Tale facoltà normalmente spettava solo al patriarca (Paschini, 1990, 380). La pena dev'essere stata transitoria anche perché non ci sono molte notizie in merito. La moneta in questione fu coniata durante queste vicende ed infatti, già la leggenda sul diritto indica che il patriarca è soltanto eletto e non consacrato, ma forse era anche scomunicato.

Fig. 1: Denaro scodellato d'argento coniato dalla zecca d'Aquileia dal patriarca Gregorio di Montelongo (1251–1269) (archivio personale A. Štekar).

Sl. 1: Srebrn skledasti denar, ki ga je dal kovati v oglejski kovnici patriarh Gregorio iz Montelonga (1251–1269) (osebni arhiv A. Štekar).

¹ Il presente studio è un estratto di alcuni capitoli della tesi in iconografia cristiana dal titolo "La simbologia cristiana sulla monetazione medioevale nell'area slovena" sostenuta nel 2007 presso l'Istituto di Scienze Religiose della Diocesi di Trieste. Nella tesi originaria sono stati descritti ed interpretati una trentina di simboli conati su quaranta monete diverse coniate nel XIII secolo nell'area compresa tra il patriarcato d'Aquileia e l'arcidiocesi di Salisburgo.

² Per l'elencazione delle loro opere più importanti vedi la bibliografia allegata.

Fig. 2: Grosso d'argento coniato nella zecca di Venezia dal doge Pietro Gradenigo (1289–1311) (Lanz, 2006).
Sl. 2: Srebrn groš, ki ga je dal kovati v beneški kovnici dož Pietro Gradenigo (1289–1311) (Lanz, 2006).

Sul rovescio per la prima volta troviamo un'immagine particolare con raffigurate due persone delle quali una è sicuramente un vescovo. Bernardi (Bernardi AQ, 97)³ ha pensato che il vescovo barbuto dovesse raffigurare Sant' Ermacora che consegna la ferula al nuovo patriarca. Tale tesi può essere supportata anche dal fatto che esistono delle monete molto simili coniate dalla Repubblica Veneta a partire dal doge Enrico Dandolo (1192–1205).

Il grosso d'argento (Fig. 2; Biaggi 2794) ha sul diritto alla sinistra il doge in piedi a capo scoperto, mentre con la mano destra riceve un vessillo da San Marco che sta in piedi alla destra con capo nimbato, mentre tiene nella mano sinistra il suo vangelo borchiato. Intorno alle due figure corre la scritta PEGRADONICO S.M.VENETI DVX. Sul rovescio il Cristo nimbato in trono con la scritta IC XC.

La moneta è stata coniata del doge Pietro Gradenigo (1289–1311) ma la raffigurazione è pressochè identica ai grossi emessi dai dogi precedenti. Queste monete veneziane sono conosciute come grossi d'argento o matapan. Sul diritto dei matapan veneziani compare una rappresentazione simile a quella vista sulla nostra moneta aquileiese: San Marco consegna un vessillo al doge veneziano. Il tema della consegna del vessillo fu copiato dai veneziani dalle monete d'oro bizantine. Furono infatti i bizantini per primi ad utilizzare la raffigurazione di una persona assieme ad un santo sulle monete. Nel X secolo compaiono le prime monete bizantine raffiguranti la Santissima Vergine che benedice l'imperatore oppure li consegna una croce come per es. su un histamenom dell'imperatore Nicephorus II (963–969) (Sear, 1996, 342). Da questo momento in poi la raffigurazione sulle monete bizantine della consegna all'imperatore della croce o di un vessillo da parte di un angelo, oppure da parte della Madonna o da parte di qualche santo, diventa un tema molto diffuso e ripetuto.

Fig. 3: Aspron trachy coniato in elettro dall'imperatore bizantino Giovanni II Comneno (1118–1143) nella zecca di Costantinopoli (Rauch, 2006).

Sl. 3: Aspron trachy, kovan iz elektra v Carigradu pod vladlo bizantinskega cesarja Ivana II. Komnena (1118–1143) (Rauch, 2006).

Al diritto dell'aspron trachy (Fig. 3; Sear 1942) sono raffigurati in piedi alla sinistra l'imperatore che tiene nella mano una croce ed alla destra San Giorgio nimbato che con la sua destra tiene la croce e nella mano sinistra impugna una spada. Alla sinistra dell'imperatore è visibile la scritta ΙΩ ΔΕC ΠΙΟ TH mentre la scritta alla destra del santo è illegibile.

Dall'aspron trachy (elettro, un terzo della moneta d'oro hyperpyron) dell'imperatore Giovanni II Comneno (1118–1143), sul diritto del quale si trova San Giorgio che consegna la croce patriarcale all'imperatore (mentre al rovescio è inciso il Cristo benedicente seduto su trono), si potrebbe concludere che come sulle monete veneziane San Marco consegna il vessillo al doge, così sulla moneta aquileiese San Ermacora consegna al patriarca la ferula.

Esiste però ancora una possibilità sull'interpretazione delle due figure con la croce patriarcale. Le due persone potrebbero essere la raffigurazione dei Santi Ermacora e Fortunato ovvero i due patroni della chiesa d'Aquileia. Ermacora e Fortunato furono il primo vescovo d'Aquileia ed il suo diacono. Nella loro passio si racconta che l'apostolo Pietro mentre era a Roma incaricò il discepolo ed evangelista Marco a diffondere il Vangelo nella città d'Aquileia. Dopo diversi anni di missione ad Aquileia, Marco volle fare ritorno a Roma per rivedere Pietro (Arzaretti, 2001, 29). Marco portò con sé a Roma Ermacora, che era considerato un uomo di salda fede e persona corretta, affinché Pietro lo consacrasse vescovo. Ermacora ritornò poi ad Aquileia dove continuò a predicare, battezzare ed ordinare sacerdoti. Con l'arrivo di un nuovo preside aquileiese ci fu un giro di vite contro i cristiani. A questi fu intimato di abiurare e di sacrificare

³ Le monete riprodotte nell'articolo sono catalogate secondo i principali cataloghi normalmente utilizzati per questo genere di monete: Bernardi AQ, Bernardi TS, CNA, Luschin, Pogačnik NV.

agli dei pubblicamente. Il vescovo Ermacora fu incarcerato e torturato. Sapendo che sarebbe stato condannato a morte, Ermacora decise di consacrare come suo successore il diacono Fortunato. Il preside aquileiese Sebasto decise allora di far decapitare Ermacora insieme a Fortunato, ma volle che la condanna fosse eseguita di nascosto per timore di tumulti. I corpi dei due santi furono raccolti e sepolti in un cimitero non lontano dalle mura della città. Non entro nelle discussioni degli studiosi i quali affermano, che il passio dei due santi è leggendaria (Arzaretti, 2001, 30). In ogni caso nel medio evo i due santi erano a tutti gli effetti i patroni d'Aquileia e moltissime chiese disperse tra il Friuli, la Slovenia e la Carinzia sono consacrate ai due santi. Esistono pure alcuni paesi o località in Slovenia e Carinzia che hanno il nome derivato da Ermacora o da ambedue i santi (Hermagor in Carinzia, Šmohor e Sv. Mohor in Fortunat in Slovenia).

Un santo patrono d'Aquileia era dunque vescovo e l'altro era un diacono. Sul rovescio della moneta in questione notiamo proprio questo: una figura è indubbiamente un vescovo, poiché ha la mitra ed il pallio; l'altro veste una dalmatica ovvero una veste a forma di tunica, bordata di porpora. Tale veste divenne dal III secolo la veste ecclesiastica dei vescovi, anche durante la celebrazione liturgica. La veste era molto ampia e scendeva fino ai piedi e aveva maniche lunghe sino ai polsi. A Roma fu dapprima riservata ai papi, poi ai vescovi e diaconi. Dal XII secolo fu riservata esclusivamente ai diaconi. Dunque le figure sulla moneta con i loro attributi coincidono con le vesti dei due santi patroni d'Aquileia. Non ci deve disturbare il fatto che anche il patriarca Gregorio di Montelongo, eletto e non ancora consacrato, vesta in modo simile al diacono Fortunato. La singolarità della moneta sta nel fatto che forse su di essa per la prima volta sono ripresi i santi patroni d'Aquileia. Dovremo aspettare quasi altri cent'anni affinché su alcuni grossi conati dal patriarca Bertrando (1334–1350) compaia di nuovo soltanto Sant'Ermacora. Sulla moneta di Bertrando il vescovo raffigurato è certamente Sant'Ermacora perché nimbato ed intorno alla sua figura corre anche la scritta SHMACHOR AQVILEGHS (Bernardi AQ, 127).

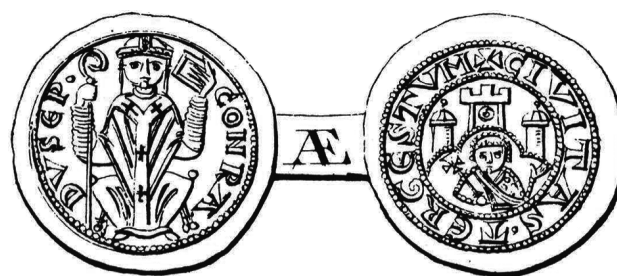
A sostegno della tesi che sul rovescio della moneta aquileiese sono rappresentati proprio i Santi Ermacora e Fortunato aggiungo che sarebbe alquanto strano, che il patriarca si fosse fatto rappresentare su ambedue i lati della moneta. Se analizziamo bene le monete bizantine e venete notiamo che l'imperatore bizantino o il doge veneto sono raffigurati solo su un lato della moneta. E anche questa raffigurazione è spesso condivisa con qualche santo. Lo stesso vale per tutte le monete patriarcali aquileiesi. Se il patriarca è raffigurato sulla moneta, questo avviene soltanto sul dritto e mai anche sul rovescio. Sarebbe dunque l'unica moneta aquileiese e probabilmente l'unica di una vasta area che raffigura su ambedue

i lati il titolare del diritto di conio. La logica ci porterebbe a concludere che sul dritto è raffigurato il patriarca e sul rovescio i due patroni d'Aquileia. Se l'incisore avesse raffigurato anche l'aureola sui due santi oggi non ci sarebbe nessun dubbio in merito.

SAN GIUSTO PATRONO DI TRIESTE

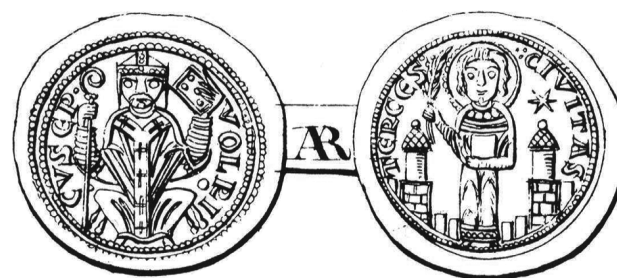
Sul dritto del denaro scodellato d'argento (Fig. 4; Bernardi TS: C) è incisa la classica immagine del vescovo seduto sul faldistorio con, nella mano destra il pastorale e nell'altra il Vangelo. Intorno al vescovo corre la scritta CONRADVSEP. Sul rovescio è inciso un santo sotto una specie di nube o triplice arco, sopra il quale sono poste due torri laterali e una torre merlata centrale. Il santo è vestito con una tunica e tiene nella mano destra una ferula. Intorno al bordo corre in un doppio cerchio perlinato la scritta +CIVITAS TERGESTVM.

Sul rovescio della moneta ci sono pochi attributi per definire con assoluta certezza che si tratti di San Giusto. Ovviamente tale santo è il patrono di Trieste e dunque

Fig. 4: Denaro scodellato d'argento coniato nella zecca di Trieste dal vescovo Corrado Tarsot da Cividale (1213–1230) (Fontana, 1831).

Sl. 4: Srebrn skledasti denar, ki ga je dal kovati v tržaški kovnici škof Corrado Tarsot iz Čedad (1213–1230) (Fontana, 1831).

Fig. 5: Denaro scodellato d'argento coniato nella zecca di Trieste dal vescovo Volrico de Portis (1233–1254) (Fontana, 1831).

Sl. 5: Srebrn skledasti denar, ki ga je dal kovati v tržaški kovnici škof Volrico de Portis (1233–1254) (Fontana, 1831).

tutto sembrerebbe indicare che la persona sia proprio lui. Ma c'è almeno un'anomalia ovvero la ferula che normalmente competerebbe ad un patriarca o ad un vescovo. Si potrebbe anche azzardare un'ipotesi che la persona raffigurante sia il Cristo e che la nube con le torri rappresenti la Gerusalemme celeste, allo stato attuale è difficile essere più precisi.

Sul diritto del denaro scodellato d'argento (Fig. 5; Bernardi TS: VS) è inciso il vescovo seduto su faldistorio con, nella mano destra il pastorale e nella sinistra il Vangelo. Intorno al vescovo corre la scritta VOLRI CVSEP.

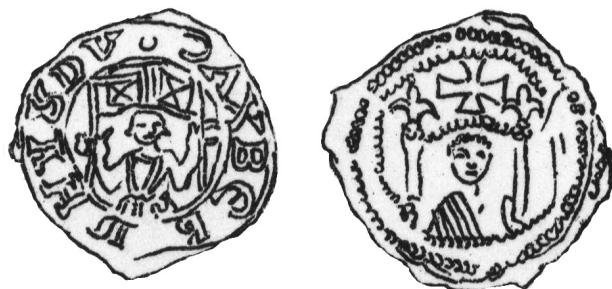
Sul rovescio è inciso un santo nimbato in piedi con un libro nella mano sinistra e una palma nella mano destra. Ai lati del santo due piccole torri a punta e sopra la torre destra una stella a sei punte. Intorno all'immagine del santo corre la scritta CIVITAS. TERGES.

Se per la moneta precedente coniata dal vescovo Corrado c'erano alcuni dubbi sul fatto che la persona raffigurata sia proprio San Giusto, qui la questione è molto più chiara. Il santo è nimbato e la palma nella mano destra conferma che si tratta di un martire. Inoltre su alcune monete più tarde coniate probabilmente dal comune triestino (1254–1257), intorno alla stessa immagine è incisa pure la scritta .SANTVS IVSTVS.

Secondo la passio (Arzaretti, 2001, 72), il governatore di Trieste fece arrestare San Giusto, poiché egli si dichiarò cristiano senza timore e si rifiutò di sacrificare agli dei. Il santo fu rinchiuso in carcere affinché riflettesse sulla sua sorte che gli era riservata se non avesse abiurato. Siccome San Giusto non tradì la propria fede, fu condannato alla pena capitale tramite annegamento in mare. Fu poi portato su una barca e le guardie lo condussero al largo dove lo gettarono in mare con legata al collo una fune a cui furono assicurati dei pesi di piombo. Il corpo non sarebbe dovuto riemergere mai più a causa dei pesi, ma già prima del tramonto fu miracolosamente trasportato dalla corrente sulla spiaggia di Trieste, dove fu pietosamente raccolto da alcuni fedeli e seppellito decorosamente nel cimitero che si estendeva nelle vicinanze della stessa spiaggia.

San Giusto è rappresentato in diverse opere d'arte custodite nella cattedrale triestina di San Giusto (Arzaretti, 2001, 73) tra le quali un ciclo d'affreschi (circa 1230) che orna l'absidiola del sacello e che oggi fa parte della cattedrale di San Giusto. Sicuramente la raffigurazione del santo sulle monete triestine è una delle più antiche raffigurazioni attualmente conosciute del santo. Come ha già notato Bernardi (Bernardi TS, 72) l'effigie di San Giusto doveva rappresentare un'immagine cara ai triestini, perché ripresa nelle monete del vescovo Leonardo, Volrico e in quelle attribuite al comune. Nel caso della moneta emessa probabilmente dal comune la raffigurazione è identica alla moneta di Volrico, ma la leggenda non lascia nessun dubbio in quanto all'incisore è stato molto preciso scrivendo .SANTVS. . IVSTVS (Bernardi TS, 78).

SAN VITO PATRONO DI SANKT VEIT IN CARINZIA

Fig. 6: Denaro d'argento frisacense coniato nella zecca carinziana di Sankt Veit dal duca Bernard (1202–1256) (Luschin, 1923).

Sl. 6: Srebrn breški denar, ki ga je dal kovati v kovnici v Šentvidu na Koroškem vojvoda Bernard (1202–1256) (Luschin, 1923).

Il denaro d'argento frisacense (Fig. 6; Luschin: 200, CNA: Cb 14) ha sul diritto il duca a capo scoperto che tiene in ogni mano una bandiera; intorno alla sua immagine corre la scritta DVX BERNHARDV. Sul rovescio è visibile un mezzo busto di un santo vestito con una tunica. L'immagine è racchiusa da due torri con gigli ed un arco sopra il quale c'è una grande croce. Il tutto è racchiuso in un doppio cerchio perlinato.

Sul diritto del denaro frisacense (Fig. 7; Luschin: 199, CNA: Cb 12) è inciso il duca vestito con armatura ed elmo in testa. Nella mano destra regge una spada. Intorno corre la scritta (visibile solo in parte) racchiusa in doppio cerchio + DVX CARINTHIE. Sul rovescio è visibile una testa ornata con una corona ed intorno all'immagine corre la scritta SANT VEIT. Il tutto racchiuso in doppio cerchio.

Fig. 7: Denaro d'argento frisacense coniato nella zecca carinziana di Sankt Veit dal duca Bernard (1202–1256) (archivio personale A. Štekar).

Sl. 7: Srebrn breški denar, ki ga je dal kovati v Kovnici v Šentvidu na Koroškem vojvoda Bernard (1202–1256) (osebni arhiv A. Štekar).

Fig. 8: Sigillo cittadino di Sankt Veit an der Glan (archivio personale A. Štekar).

Sl. 8: Mestni pečat iz Šentvida na Koroškem (osebni arhiv A. Štekar).

Potrebbero esserci dei seri dubbi che il santo raffigurato sul rovescio della prima moneta presentata (Fig. 7a) sia effettivamente San Vito.

Al centro del sigillo cittadino di Sankt Veit an der Glan (Fig. 8) è visibile il mezzo busto di un santo nimbato che tiene nella mano destra una palma. Ai lati del santo le lettere S V. Il santo è racchiuso tra due torri ed una volta a punta. Intorno all'immagine corre la scritta SIGILLVM CIVITATIS DE SANCTO VITO.

Ma per fortuna esiste un sigillo quasi identico al rovescio della nostra moneta, custodito nel museo cittadino di Sankt Veit, sul quale è presente la stessa raffigurazione del santo ma con la chiara scritta di SIGILLVM CIVITATIS DE SANCTO VITO ed in più due lettere (SV) ai lati del santo, che ovviamente significano San Vito. In ogni caso il patrono della città di Sankt Veit è ovviamente San Vito e così come già visto su altre monete di questo capitolo la raffigurazione del proprio patrono era così ovvia che spesso non era ritenuto necessario scrivere intorno all'immagine il nome del santo.

E' alquanto singolare che proprio nelle regioni slovene ci sia un gran numero di località con il nome di San Vito. In Slovenia esistono ben 76 chiese (di cui 38 parrocchiali) (Miklavčič et al., 1970, 600) consacrate a questo santo. Non si conosce l'origine precisa del santo, anche se un "Passio", di nessun valore storico, lo fa nascere in Sicilia a Mazara del Vallo (Santi e beati, 2008c), in una ricca famiglia. L'unica notizia attendibile su di lui si trova nel Martirologio Gerominiano da cui risulta che San Vito visse in Lucania (Miklavčič et al., 1970, 601). San Vito fa parte dei 14 Santi Ausiliatori, molto venerati nel Medioevo, la cui intercessione era considerata particolarmente efficace per sanare determinate malattie. San Vito era considerato un potente intercessore per l'epilessia e per il fuoco di San Vito (corea di Sydenham o corea reumatica che è un tipo di encefalite che compare in soggetti con patologie reumatiche). Il santo era invocato anche per scongiurare la letargia, il morso di bestie velenose o idrofobie. La leggenda racconta che Vito, da bambino, abbia guarito il figlio (suo

coetaneo) dell'imperatore Diocleziano, ammalato d'epilessia. L'imperatore invece di ringraziarlo lo fece torturare perché Vito non volle sacrificare agli dei. Vito subì così vari tipi di tortura che troviamo elencati nella parte leggendaria del Passio, tra le quali la più famosa è l'immersione in un calderone di pece bollente dal quale uscì illeso. Nelle raffigurazioni barocche il santo è presentato proprio, mentre viene "bollito" in un calderone. Nonostante le poche notizie sul santo e la poca attendibilità del passio, i più antichi calendari cristiani sia orientali che occidentali riportano questo santo che dunque è esistito ed era molto venerato (Miklavčič et al., 1970, 600).

Le chiese in Slovenia consacrate a San Vito risultano fra le più antiche della regione e trovano origine agli albori del cristianesimo. Alcuni esperti (Miklavčič et al., 1970, 600) sostengono che le chiese consacrate a San Vito furono costruite sui luoghi dove veniva adorato il dio pagano degli slavi Svetovit. Nel Sacro Romano Impero San Vito era considerato il protettore dello stato e veniva raffigurato con le insegne regali (Miklavčič et al., 1970, 600). Fino alla riforma gregoriana, la festa del santo era celebrata il 28 giugno per l'equinozio d'estate. Dopo la riforma gregoriana, la festa slittò leggermente più indietro e cade oggi il 15 giugno, ma in Slovenia ancora 400 anni dopo la riforma gregoriana del calendario la notte di San Vito era considerata la più corta dell'anno. In tale occasione venivano accesi dei falò e la giornata era considerata festiva.

Sul rovescio della seconda moneta è raffigurata la testa di San Vito con in testa una corona. Questa strana immagine s'integra benissimo con il fatto che San Vito oltre ad essere il patrono locale era pure il protettore del Sacro Romano Impero e come visto più sopra veniva raffigurato con le vesti regali e dunque anche con una corona.

SAN PIETRO PATRONO DI LJUBLJANA

Fig. 9: Denaro scodellato d'argento coniato nella zecca di Ljubljana dal duca carinziano Bernard (1202–1256) (archivio personale A. Štekar).

Sl. 9: Srebrn skledasti denar, ki ga je dal kovati v ljubljanski kovnici koroški vojvoda Bernard (1202–1256) (osebni arhiv A. Štekar).

Il denaro scodellato d'argento coniato nella zecca di Ljubljana (Fig. 9; Pogačnik NV: 346, CNA: Cm 7) ha sul diritto il duca seduto che tiene nella mano sinistra un giglio e nella mano destra un oggetto di forma tonda (uno scettro oppure un ostensorio). Il duca sta seduto tra due muretti con sopra una specie di vaso. Sopra il "vaso" destro è visibile una stella a sei punte. Intorno la scritta BERNARDVS DVX. Sul rovescio del denaro c'è invece una persona barbuto seduto. Ai due lati della persona sono incise due piccole torri a forma di campanile. La persona seduta tiene sul petto nella mano sinistra un libro borchiato e nella mano destra una chiave. Sopra il campanile destro è incisa una croce formata da 5 punti. Intorno la scritta: CIVITAS LAIBAC.

Il denaro lubianese ritrae al rovescio un uomo barbuto che sembrerebbe seduto con, nella mano destra una chiave che è senz'altro un attributo di San Pietro. E' difficile stabilire con assoluta certezza se il santo è seduto o sta in piedi. Facendo il confronto con l'immagine di San Giusto vista più sopra direi che l'incisore abbia voluto indicare con le due lunette poste tra le gambe ed il busto le ginocchia di chi sta seduto. Lo stesso ovviamente vale per l'immagine del duca sul diritto. Azzardando un'ipotesi, le due piccole torri poste ai lati del santo, potrebbero essere interpretate come i braccioli di un trono. Se guardiamo attentamente il mosaico del Cristo Pantocratore (Giorgi, 2004, 15) (inizio V secolo) nella basilica di Santa Prudenziana a Roma, notiamo che il trono sul quale sta seduto Cristo ha effettivamente dei braccioli abbastanza alti simili a quelli raffigurati sulla moneta in questione. Per contro è da notare che le due torri laterali raffigurate ai lati di San Giusto sulle monete triestine, sembrerebbero proprio due torri in quanto sulla loro parte inferiore l'incisore ha voluto disegnare una specie di muratura. Lo stare seduto in "Cattedra" è il segno della potestà d'insegnare, confermare, guidare e governare il popolo cristiano (Santi e beati, 2008a). Tale raffigurazione avrebbe un senso perché rappresenterebbe San Pietro seduto in cattedra. Il secondo simbolo più conosciuto nel raffigurare San Pietro, ma anche tutti i papi, sono le chiavi che simboleggiano la potestà di aprire e chiudere il regno dei cieli (Lurker, 1994, 52), come detto da Gesù a Pietro. Esiste anche un terzo simbolo del papato, che per completezza cito, ma che non è utilizzato per raffigurare San Pietro, e cioè la tiara, che è un copricapo esclusivo del papa comprendente tre corone sovrapposte (Giorgi, 2004, 97). La tiara è il simbolo dell'immensa potestà del papa che è il padre dei principi e dei re, rettore del mondo cattolico e vicario di Cristo.

San Pietro nacque a Bethsaida in Gallilea ed era un pescatore sul lago di Tiberiade. Il suo nome era Simeone (Dio ha ascoltato) e probabilmente era vedovo. A seguito di una pesca miracolosa, Pietro fu chiamato da Cristo a seguirlo dicendogli *"Tu sei Simone il figlio di Giovanni; ti chiamerai Kefa."* che tradotto in latino significa Petrus

(pietra). Pietro era il più impulsivo degli Apostoli e divenne il loro portavoce e poi il capo riconosciuto con la famosa promessa fatta da Gesù: *"E io ti dico che sei Pietro e su questa pietra edificherò la mia Chiesa e le porte dell'inferno non prevarranno contro di essa. Ti darò le chiavi del regno dei cieli e tutto ciò che legherai sulla terra sarà legato nei cieli e tutto ciò che scioglierai sulla terra sarà sciolto nei cieli"*. Durante la passione, Pietro rinnegò Cristo tre volte, ma si pentì subito. Non era un asceta o un diplomatico ma era un uomo semplice, schietto, di carattere impulsivo e sanguigno. Dopo la crocifissione e la resurrezione, Pietro si convinse definitivamente della missione salvifica di Cristo e radunò gli altri apostoli dispersi, infondendo loro coraggio. Insieme agli altri apostoli ricevette lo Spirito Santo ed ebbe così la forza di predicare la verità della nuova fede. Ammettendo al battesimo il centurione romano Cornelio e la sua famiglia, Pietro stabilì che i cristiani potevano essere anche i pagani e chi non era circonciso. Pietro fu incarcerato a Gerusalemme e miracolosamente liberato lasciò la città, intraprendendo vari viaggi. Giunse così a Roma divenendo il primo vescovo della città ed il primo papa. Rimase a Roma per 25 anni e dopo l'incendio di Roma fu crocefisso con la testa in giù (nel 64 o nel 67 d.C.) sul colle vaticano nel circo Neroniano. La grandezza di Pietro consiste principalmente nella dignità di cui fu rivestito e che si perpetua nell'istituzione del papato (Santi e beati, 2008a).

La festa di San Pietro cade il 29 giugno assieme a San Paolo ed è una delle più antiche e solenni dell'anno liturgico. Tale giorno sembrerebbe essere la "cristianizzazione" di una ricorrenza pagana, che esaltava le figure di Romolo e Remo, i due mitici fondatori di Roma. I due apostoli Pietro e Paolo sono considerati i fondatori della Roma cristiana.

Tenendo conto di quanto esposto qui sopra, l'immagine del denaro lubianese ha un attributo certo che definisce la persona seduta come San Pietro ed uno suscettibile d'ulteriori approfondimenti. Quello certo è la grande chiave che San Pietro tiene nella mano destra. Quello incerto è lo stare seduto in cattedra. Per concludere notiamo che il personaggio è barbuto e nell'iconografia cristiana San Pietro è sempre raffigurato come una persona barbuto; inoltre San Pietro ha sul petto una croce o un libro (Vangelo) che certamente non è lì per caso. Da notare infine che San Pietro, pur essendo stato un vescovo e il primo papa, raramente è raffigurato con in testa una mitra. Ricordo che fino alla creazione della diocesi di Ljubljana nel 1461, la chiesa parrocchiale della città era quella di San Pietro (chiesa esistente già prima dell'anno 1000). Dal 1461 la cattedrale è quella consacrata a San Nicola (Lavrič, 2003). Il duca carinziano dunque riprese sulla moneta il patrono cittadino di allora e tale raffigurazione rientra nello stile già utilizzato dai vescovi triestini per raffigurare San Giusto.

SAN RUPERTO E SAN VIRGILIO

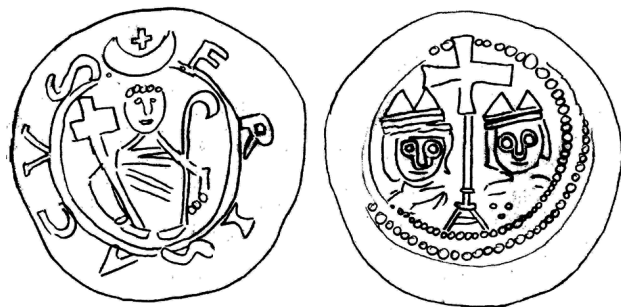

Fig. 10: Denaro friscense d'argento coniato dall'arcivescovo di Salisburgo Eberhard II (1200–1246) nella zecca di Friesach in Carinzia (archivio personale A. Štekar).

Sl. 10: Srebrn breški denar, ki ga je dal kovati salzburški nadškof Eberhard II (1200–1246) v kovnici v Brežah na Koroškem (osebni arhiv A. Štekar).

Sul diritto del denaro friscense d'argento (Fig. 10; Luschin: 13; CNA: Ca 13) c'è il busto di un vescovo con alla sua destra un pastorale; intorno alla figura la scritta EBERHARDS EPS (nella foto è visibile solo una parte della scritta). Al rovescio della moneta ci sono invece due teste vescovili e due stelle a sei punte; in ciascuno dei quattro spazi tra le stelle e le teste, quattro globetti disposti a triangolo.

Il denaro friscense d'argento (Fig. 11; Luschin: 28, CNA: Ca 22) ha al diritto un mezzobusto di vescovo a capo scoperto che tiene nella sua mano destra una ferula e nella mano sinistra il pastorale; intorno la leggenda FRISAC. Sopra la testa del vescovo è incisa una mezzaluna con croce. Al rovescio della moneta ci sono due teste di vescovo mitrate con in mezzo una croce. L'immagine è racchiusa in un doppio cerchio perlinato.

Fig. 11: Denaro friscense d'argento coniato dall'arcivescovo di Salisburgo Eberhard II (1200–1246) nella zecca di Friesach in Carinzia (archivio personale A. Štekar).

Sl. 11: Breški denar, ki ga je dal kovati salzburški nadškof Eberhard II (1200–1246) v kovnici v Brežah na Koroškem (osebni arhiv A. Štekar).

Riguardo alle monete prese in esame non c'è dubbio che siano state coniate a Friesach dall'arcivescovo Eberhard II il quale puntualmente compare sui due diritti. La raffigurazione sul rovescio indica quasi con certezza due santi – patroni e siccome sono entrambi mitrati, rappresentano due vescovi. La diocesi di Salisburgo ha come patroni proprio due vescovi e precisamente San Ruperto e San Virgilio (Miklavčič et al., 1968, 852–855).

San Ruperto (anche Hruodoperht, Ruprecht, Hrodbert e Ruodpert) visse nel VII secolo (forse 620–718). Il santo è festeggiato oltre che nella diocesi salisburghese anche in Irlanda perché anch'egli faceva parte della comunità monacale irlandese. San Ruperto discendeva dai Robertini o Rupertini, un'importante famiglia comitale proveniente dal medio ed alto Reno (Santi e beati, 2008b). La sua famiglia era imparentata con i carolingi. San Ruperto ricevette una formazione di stampo monastico irlandese. Fu anche vescovo di Worms, ma è probabile che fosse solo un vescovo itinerante che veniva mandato dove era necessaria una presenza vescovile anche missionaria (Miklavčič et al., 1968, 852). Il vescovo si adoperava per un'umile e semplice vita cristiana. Era un profondo conoscitore delle verità cristiane e come particolarità dei missionari irlandesi si adoperava per una confessione personale e silenziosa e per una penitenza segreta a differenza della penitenza pubblica in uso in quell'epoca. L'evangelizzazione di stampo irlandese non aveva scopi politici, anche se negli stati nei quali si svolgeva la missione i monaci andavano prima di tutto dalla locale famiglia regnante. I missionari irlandesi diffusero l'evangelo tra i bavaresi e tra gli sloveni (nell'attuale Carinzia). Tra il 696 ed il 718 il duca bavarese Theodo invitò San Ruperto nella Baviera per consolidare la fede cristiana. La famiglia dei duchi bavaresi era cristiana già da cento anni, ma molte regioni del loro stato rimanevano legate ai culti pagani. L'attenzione missionaria di San Ruperto si rivolse verso il sud della Baviera ovvero verso le regioni dove meno era presente il cristianesimo. San Ruperto scelse come residenza della propria attività le rovine dell'antica città romana Juvavum che rifondò e alla quale fu poi dato il nome di Salzburg (città del sale). Nel 716 il papa Gregorio II fondò in Baviera quattro diocesi e precisamente: Salzburg, Freising, Regensburg e Passau. Due di queste Freising e Salzburg (poste più meridionalmente rispetto alle altre due) si adoperarono in particolar modo per la diffusione del cristianesimo anche nelle regioni slovene che confinavano con la Baviera.

L'opera d'evangelizzazione tra gli sloveni fu portata avanti in particolar modo dal successore di San Ruperto e precisamente da San Virgilio (circa 700–784). San Virgilio era un irlandese. Ricevette un'ottima istruzione nel monastero d'Aghaboe presso Killarney (Irlanda) e grazie alla sua vasta conoscenza matematica era chiamato anche con l'appellativo di "geometra" (Smolik, 2000, 446–449). Nel 743 abbandonò l'Irlanda ed andò nel regno franco alla corte del maggiordomo Pipino. Qui

conobbe il futuro duca bavarese Odilo ed insieme con lui andò in Baviera. Divenne abate a Salisburgo e poi vescovo della città. Per molti anni rifiutò la carica di vescovo. Entrò in lite con San Bonifacio il quale voleva sottomettere la diocesi di Salisburgo a quella di Mainz. Tra l'altro San Bonifacio lo accusò di diffondere dottrine sbagliate come p.es. l'esistenza degli antipodi. San Virgilio si seppe difendere talmente bene davanti al papa che rimase sul seggio vescovile salisburghese. San Virgilio si adoperò moltissimo per la diffusione del cristianesimo tra gli sloveni della Carantania ed è considerato assieme al vescovo San Modesto l'apostolo della Carantania. La chiesa irlandese diffondeva la fede con l'esempio inglobando le tradizioni pagane in quelle cristiane. Per la diffusione della fede era utilizzata la lingua locale. Questo fu senz'altro uno dei principali motivi per il quale il cristianesimo si diffuse molto rapidamente tra gli sloveni e ci furono poche rivolte contro la nuova fede. Virgilio fu invitato più volte dal duca carantino Hotimir in Carantania in modo da confermare con la sua presenza la nuova fede. San Virgilio non riuscì a visitare la Carantania, ma inviò il proprio vescovo Modesto ed un gruppo di preti missionari (Smolik, 2000, 448). Con la sua attività missionaria San Virgilio diffuse il cristianesimo fino all'odierna Ungheria. Il santo era anche un uomo pratico e fece riaprire diverse miniere nei dintorni di Salisburgo e fondò il monastero di Kremsmünster.

Nel corso dei secoli il santo fu dimenticato. Nel XII secolo la chiesa che lui stesso edificò fu demolita per far posto ad una nuova basilica ed in quell'occasione fu ritrovata la sua tomba. Da allora fu considerato santo e la sua santità fu confermata dal papa Gregorio IX il 10 giugno 1233. Dal XII secolo in poi sia San Ruperto che San Virgilio sono considerati patroni della diocesi di Salisburgo.

A testimonianza della diffusione del cristianesimo attraverso la diocesi di Salisburgo esistono nell'odierna Slovenia sette chiese consacrate a San Ruperto ed almeno una quindicina di località con il nome derivante da San Ruperto.

I due santi incominciano ad essere raffiguranti sulle monete salisburghesi in modo netto e preciso dal XVI secolo (Probszt, 1959, 64), quando il modulo delle monete si fa più largo con l'introduzione del tallero. Tali monete danno molto spazio a belle ed elaborate raffigurazioni che rappresentano i due santi con i loro rispettivi attributi: San Ruperto con un barile di sale e San Virgilio con in mano la cattedrale di Salisburgo da lui edificata. Per togliere ogni dubbio riguardo ai due patroni, questi vengono d'ora in poi spesso attornati anche dalla scritta: SANCT RVDBERTVS EPVS SANCT VIRGILIVS.

Siccome San Virgilio fu proclamato santo proprio

sotto l'episcopato di Eberhard II (Smolik, 2000, 448), potremmo anche azzardare l'ipotesi che le monete raffiguranti due teste di vescovo volessero in qualche modo celebrare tale importante evento. In ogni caso due sono i santi (vescovi) protettori della diocesi di Salisburgo e due sono i vescovi raffigurati sulle monete del vescovo salisburghese Eberhard II. Tale fatto lascia poco spazio ad eventuali dubbi.

CONCLUSIONI

Il denaro oltre che essere un importante simbolo di per se stesso è anche un eccellente veicolo per i simboli. Le monete sono fatte per circolare fra la gente e chi ha il potere di emetterle sa benissimo che quello che sarà raffigurato su di esse sarà visto da migliaia di persone. Nel medio evo, quanto non esistevano mezzi d'informazione di massa, le monete erano senz'altro uno dei pochi strumenti di comunicazione che raggiungevano quasi tutta la popolazione. Nel XIII secolo il cristianesimo si trovava all'apice della sua potenza. Quasi tutti i popoli europei erano ormai cristianizzati e la teologia, insieme all'arte cristiana aveva raggiunto dei livelli molto alti. Le monete dell'epoca anche nell'area trattata rispecchiavano tale situazione e furono utilizzate spesso per diffondere il messaggio cristiano. Su diritto della moneta è normalmente inciso il possessore del diritto di conio. Sul rovescio invece troviamo una lunga serie di simboli più o meno chiari. La maggioranza dei simboli utilizzati sulle monete medioevali sono ovviamente simboli cristiani e per la gente di allora d'immediata comprensione. I simboli rimandano a Cristo, alla Vergine, alla Chiesa, alla Gerusalemme celeste o terrena, agli angeli, ai santi ed ai patroni locali.

Per le monete frisacensi ci fu un'enorme produzione fatta in diverse zecche, la maggioranza delle quali operò per circa un secolo. Questa enorme produzione forse pesò sulla qualità dell'incisione che spesso non è delle migliori. Al contrario la produzione delle monete aquileiesi, triestine e lubianesi spicca per la qualità con la quale furono prodotte. Sia le monete scodellate che quelle frisacensi sono piccole con un diametro della larghezza di circa un centimetro. C'è dunque poco spazio per delle raffigurazioni grandi o complesse o per delle scritte lunghe. Gli incisori sintetizzarono al massimo il messaggio che volevano dare. Questo fa sì che a volte per noi l'interpretazione dei simboli incisi è alquanto difficoltosa.

Le monete prese in considerazione sono quelle che sono di più facile interpretazione anche se come visto più sopra in qualche caso non tutto è così chiaro come sembra. Esistono molte altre monete frisacensi che quasi certamente raffigurano dei santi⁴ ma senza riferimenti

4 Per citare alcune faccio riferimento al rovescio di alcune monete catalogate secondo Pogačnik NV ai numeri 71, 93 (e simili), 95 (e simili), 109 (e simili), ecc.

scritti nella legenda, senza aureola e senza alcun attributo preciso. La venerazione dei santi era nel medioevo molto diffusa ed ogni comunità aveva un suo patrono. La raffigurazione dei santi è presente non solo sulle monete dei chierici ma bensì anche su quelle dei

nobili laici. Infatti sia per gli uni che per gli altri era importante raffigurare sulle proprie monete il santo protettore della città (o della regione) nella quale le monete furono coniate.

SVETI LOKALNI PATRONI NA NEKATERIH DENARJIH IZ OGLEJA, TRSTA, LJUBLJANE, ŠENTVIDA IN BREŽ NA KOROŠKEM

Andrej ŠTEKAR

IT-34151 Trst, Alpina ulica 32

e-mail: andrej.stekar@tin.it

POVZETEK

Prispevek kaže na pomen, ki so ga v XIII. stoletju imeli krščanski simboli na srednjeveškem denarju, ki je krožil na območju, ki je zajemalo današnje Furlanijo, Slovenijo, Koroško in Štajersko. V članku je predstavljenih osem breških in skledastih novcev, ki so jih kovali solnograški nadškof Eberhard II. (1200–1218), oglejski patriarh Gregorio iz Montelona (1251–1269), tržaška škofa Corrado Tarsot iz Čedad (1213–1230) in Volrico de Portis (1233–1254) ter koroški vojvoda Bernard (1202–1256). Na teh novcih so precej jasno razvidni lokalni zavetniki in svetniki.

Originalni viri, ki bi izrecno govorili o razlogih, ki so bili povod za uporabo določenih simbolov na srednjeveških novcih, kovanih na zgoraj omenjenem območju, ne obstajajo. V svoji študiji iz leta 1913, ki jo je sicer težko dobiti, je Ferdinand Friedensburg analiziral na srednjeveških kovancih upodobljene simbole, vendar je v razlagi precej splošen. Sodobni numizmatiki pa so se v glavnem samo bežno zaustavili pri razlagi simbolov na naših novcih.

Na skledastem denarju, ki ga je izdal oglejski patriarh Gregorio iz Montelona, je na sprednji strani novca upodobljen patriarh, na zadnji strani novca pa sta vidni dve stoječi figuri, in sicer škof in diakon. Oba držita ferulo (križ). Bernardi razlaga, da ti figuri predstavljata zavetnika oglejske škofije, sv. Mohorja, ki izroča ferulo novozvoljenemu patriarhu Gregoriju. Teza je slonela na razlago beneških novcev iz istega obdobja, kjer v podobni pozi sv. Marko izroča zastavo beneškemu dožu. Upoštevajoč da bi bila upodobitev patriarha na obeh straneh denarja velika izjema, avtor prispevka razlaga, da predstavljata stoječi osebi zavetnika škofa sv. Mohorja (s škofovskimi atributi) in diakona sv. Fortunata (z atributi diakona).

Na dveh tržaških skledastih denarjih, ki sta ju kovala škofa Corrado Tarsot in Volrico de Portis, je na sprednji strani novca upodobljen sedeči škof, na zadnji strani novca pa je v prvem slučaju upodobljen po vsej verjetnosti lokalni patron sv. Just. V tem primeru je težko biti bolj natančen, saj upodobljena figura, ki stoji pod tremi stolpi, nima jasnejših atributov, razen ferule. Lahko bi bila tudi upodobitev Kristusa, medtem ko bi stolpi predstavljali Nebeški Jeruzalem. Na drugem tržaškem denarju je pečatorezec upodobil stoječo figuro s svetniškim sijem, ki v desnici drži palmovo vejco (simbol mučeništva), v levi pa na prsih drži knjigo. Svetnik je postavljen med dva stolpa. Zavetnik Trsta, sv. Just, je umrl mučeniške smrti. Legenda pravi, da so ga Rimljani utopili, ker ni hotel zatajiti svoje vere. Zato drži upodobljeni zavetnik mučeniško palmo v desnici. Denar, ki ga je izdala po vsej verjetnosti tržaška občina v drugi polovici XIII. stoletja, ima na zadnji strani novca isto upodobitev tržaškega zavetnika, s tem da je v legendi jasen in nedvoumen napis SANTVS IVSTVS.

Koroški vojvoda Bernard je koval v svoji kovnici v Šentvidu na Koroškem breške denarje, na katerih je na sprednji strani novca upodobljen vojvoda, ki drži v obeh rokah zastavo, medtem ko je na zadnji strani novca upodobljeno doprsje z rimsko tuniko. Doprsje je upodobljeno pod obokom, ki ima na obeh straneh lilijo. Nad obokom je graviran križ. Na drugem breškem denarju, ki ga je ravno tako koval vojvoda Bernard, je na sprednji strani novca upodobljen vojvoda v vojaški opremi s čelado na glavi, na zadnji strani novca pa je upodobljena glava s krono in napisom SANT VEIT. V zvezi z upodobitvijo sv. Vida na prvem novcu hrani mestni muzej v Šent Vidu na Koroškem pečat, na katerem je ista upodobitev svetnika, kateremu je pečatorezec upodobil tudi dve črki SV na vsako stran doprsja, kar nedvomno pomeni Sanctus Vitus. Kot zanimivost navaja avtor dejstvo, da je v Sloveniji kar 76 cerkva posvečenih sv. Vidu. Pasijon sv. Vida nima nobene zgodovinske vrednosti, čeprav se zdi, da naj bi se svetnik rodil na Siciliji. Nekateri izvedenci trdijo, da so bile cerkve, posvečene svetemu Vidu, zgrajene na krajih, kjer so Slovani častili poganškega boga Svetovita. V Svetem rimskem cesarstvu je bil sv. Vid državni zavetnik in kot tak upodobljen s kraljevimi insignijami. Na zadnji strani novca drugega breškega novca je vidna prav taka upodobitev svetnika s kraljevo krono.

Koroški vojvoda Bernard je koval skledaste denarje v ljubljanski kovnici. Na enem izmed teh denarjev je na sprednji strani novca upodobljen sedeči vojvoda, ki drži v levici lilijo, v desnici pa nedoločen okrogel predmet. Na zadnji strani istega denarja je upodobljena sedeča moška figura z brado, ki drži v desnici ključ, v levici pa ima knjigo s petimi pikami, in ki naj bi predstavljala sv. Petra. Ob straneh svetnika sta upodobljena dva manjša stolpa in nad desnim stolpom križ. Ni povsem jasno, če svetnik stoji ali sedi. Dve luneti, ki sta vtisnjeni na višini kolen, naj bi dajali vtis, kot da je graver hotel upodobiti sedečo osebo. Avtor postavlja tezo, da bi lahko dva stolpiča interpretirali kot naslona prestola. Podobna upodobitev je vidna v mozaiku cerkve sv. Prudenziene v Rimu (V. stoletje). Sedeti v »katedri« pomeni imeti oblast in moč učenja, potrjevati in voditi krščansko občestvo. Drugi simbol sv. Petra so ključi, ki predstavljajo odpiranje in zapiranje vrat v nebeško kraljestvo. Sv. Peter je vedno upodobljen z brado in tudi na ljubljanskem denarju je tako. Do ustanovitve ljubljanske škofije leta 1461 je bila župna cerkev posvečena sv. Petru. Koroški vojvoda je torej upodobil na svojih novcih mestnega patrona tako, kot so tržaški škofje upodabljali svojega.

Solnograški nadškof Eberhard II. je na nekaterih svojih novcih, ki jih je koval v Brežah na Koroškem, upodobil dve škofovski glavi. Na prvem novcu, ki je opisan, je na sprednji strani novca upodobljen škof Eberhard, na sprednji strani novca pa sta upodobljeni dve glavi s škofovsko mitro in dve okrasni šesterokraki zvezdi. Drugi novc ima na zadnji strani upodobljenega škofa s škofovsko palico in s ferulo. Nad škofovsko glavo je upodobljen polmesec in nad njim majhen križ. Na zadnji strani novca sta upodobljeni dve škofovski doprsji in med njima večji križ. Upodobitev dveh škofov skoraj gotovo predstavlja dva svetnika – zavetnika solnograške nadškofije, sv. Ruperta in sv. Virgila. Oba svetnika sta prihajala z Irske, čeprav je bil sv. Rupert po vsej verjetnosti doma iz Porenja. Sv. Rupert je bil misijonski škof, ki je ustanovil mesto Salzburg. Sv. Rupert se je zavzemal tudi za pokristjanjevanje Slovencev, ki so mejili na Bavarsko. Evangelizacija Slovencev se je nadaljevala tudi pod sv. Virgilom, ki je nasledil škofovsko mesto sv. Ruperta. Virgil je bil pravi Irec in je med drugim poslal sv. Modesta v Karantanijo. Na sv. Virgila so skozi stoletja pozabili. V XII. stoletju so cerkev, ki jo je dal zgraditi, podrli, da bi zgradili novejšo. Ob tej priliki so odkrili njegov grob. Od takrat se je njegovo čaščenje znova razširilo in od XII. stoletja dalje sta sv. Rupert in sv. Virgil čaščena kot zavetnika solnograške škofije. Svetnika sta jasno in nedvomno upodobljena na solnograškem denarju šele od XVI. stoletja dalje, ko so začeli kovati večji oziroma širši denar, to je tolarje, in je bilo na razpolago več prostora za jasno in lepo upodobitev svetnikov in njihovih atributov. Sv. Virgil je bil javno razglašen za svetnika ravno v obdobju, ko je škofovsko mesto zasedal Eberhard II. Iz tega bi lahko sledilo, da je škof Eberhard želel proslaviti razglasitev svetnika z izdajo denarja, na katerem sta upodobljena oba zavetnika solnograške škofije.

V XIII. stoletju je bilo krščanstvo na višku svoje moči. Skoraj vsa evropska ljudstva so bila pokristjanjena in krščanska umetnost in teologija sta dosegli zelo visoko raven. Denar iz tega obdobja izraža to stanje in kot takega so ga uporabljali za širjenje krščanskega sporočila. Na sprednji strani novca je ponavadi upodobljen imetnik kovne pravice. Na zadnji strani novca pa so gravirani razni krščanski simboli. Večina teh simbolov je bila za ljudi tistega časa jasna in razumljiva. Simboli na denarju so predstavljali Kristusa, Marijo, Cerkev, Nebeški Jeruzalem, angele, svetnike in lokalne zavetnike. Breški denar je bil skovan v zelo velikih količinah. Kovalo je več kovnic, izmed katerih je večina delovala približno stoletje. Velika količina je mogoče botrovala dejstvu, da je kvaliteta skovanega denarja slaba. Zelo kvalitetni in oblikovno dovršeni pa so bili skledasti novci, ki so bili skovani v Ogleju, Trstu in Ljubljani. Vsi ti novci so zelo majni in imajo premer približno enega centimetra. Na tako majhni površini je seveda malo prostora za večje upodobitve ali za daljše napise. Kovničarji so morali zato zelo sintetizirati simbol, ki so ga želeli upodobiti, kar pa nam otežkoča pravilno interpretacijo.

Ključne besede: breški in skledasti denar, krščanska simbologija, srednji vek

FONTI E BIBLIOGRAFIA

Bernardi AQ – Bernardi, G. (1975): *Monetazione del patriarcato di Aquileia*, Trieste, Edizioni LINT.

Bernardi TS – Bernardi, G. (1995): *Il duecento a Trieste. Le monete*, Trieste, Giulio Bernardi Editore.

CNA – Koch, B. (1994): *Corpus Nummorum Austriacorum*, Band I. Mittelalter, Wien, Kunsthistorisches Museum.

Luschin – Luschin v. Ebengreuth, A. (1922): *Friesacher Pfennige, Beiträge zu ihrer Münzgeschichte zur Kenntnis ihrer Gepräge*, Wien, Numismatische Zeitschrift, 56.

Pogačnik NV – Pogačnik, A. (1989–1993): *Srednjeveške kovnice na Slovenskem*, Ljubljana, Numizmatični vestnik, dal n. 17 al n. 21.

Arzaretti, W. (ed.) (2001): *Santi e martiri nel Friuli e nella Venezia Giulia*. Gorizia, Ed. Messaggero Padova.

Baumgartner, E. (1933): *Kovnici Slovenj Gradec in Kamnik v dobi Andechs-Merancev*. Časopis za zgodovino in narodopisje, 28. Maribor, 17–35.

Baumgartner, E. (1934): *Ljubljanska kovnica v XIII. stoletju*. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Ljubljana, 92–102.

- Baumgartner, E. (1947):** Beiträge zum Friesacher Münzwesen. Numismatische Zeitschrift, 72. Wien, 12–69.
- Baumgartner, E. (1949):** Die Blütezeit der Friesacher Pfennige. 1 Teil: Die Bedeutung der Auslandsfunde für das Friesacher Münzwesen. Numismatische Zeitschrift, 74. Wien, 75–106.
- Baumgartner, E. (1959):** Die Blütezeit der Friesacher Pfennige. 2 Teil: Die Friesacher Grenzlandmünzung. Numismatische Zeitschrift, 78. Wien, 14–57.
- Baumgartner, E. (1960):** Beiträge zur Geldgeschichte del Friesacher Pfennige. Carinthia, 1. Klagenfurt, 84–117.
- Baumgartner, E. (1961):** Die Blütezeit der Friesacher Pfennige, 2 Teil. Numismatische Zeitschrift, 79. Wien, 28–63.
- Biaggi, E. (1992):** Monete e zecche medievali italiane dal sec. VIII al sec. XV. Torino, Montenegro ed.
- Fontana, C. d'O. (1831):** Illustrazione di una serie di monete dei vescovi di Trieste. Archeografo Triestino, 3. Trieste, 303–327.
- Fridensburg, F. (1913):** Die Symbolik der Mittelaltermünzen. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
- Giorgi, R. (2004):** Simboli, protagonisti e storia della Chiesa. Milano, Electa.
- Hammerschlag, W. (1978):** St. Veit a.d. Glan in Zentralraum Kärntens Österreich. St. Veit and der Glan.
- Härtel, R. (ed.) (1996):** Die Friesacher Münzen im Alpen – Adria – Raum / La moneta friacense nell'Alpe Adria, Atti del convegno internazionale Friesach (Carinzia). Graz, Akademische Druck und Verlagsamt.
- Kos, P. (1999):** Kovnica srebrnih novcev v Slovenj Gradcu v 12. in 13. stoletju. Slovenj Gradec in Mislinska dolina, 2. Slovenj Gradec, 103–108.
- Kos, P. (1985):** Srednjeveška kovnica v Kamniku. In: Žontar, J.: Kamnik. Kamnik, Kulturna skupnost, 42–44.
- Lanz (2006):** Auktion 129, Lot n. 930. München, H. Lanz.
- Dolničar, J. G. (2003):** Zgodovina ljubljanske stolne cerkve: Ljubljana 1701–1714. Ljubljana, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU.
- Lurker, M. (1994):** Dizionario delle immagini e dei simboli biblici. Roma, Oscar Mondadori.
- Miklavčič, M., Dolenc, J. (1968):** Leto svetnikov 1 (januar–marec). Ljubljana, Zadruga katoliških duhovnikov.
- Miklavčič, M., Dolenc, J. (1970):** Leto svetnikov 2 (april–junij). Ljubljana, Zadruga katoliških duhovnikov.
- Oražem, F. (1995):** Dodatek k Pogačnikovemu katalogu "Srednjeveške kovnice na Slovenskem". Numizmatični vestnik, 23. Ljubljana, 589–595.
- Oražem, F. (2004):** Kovnica denarja Kostanjevica na Krki. Numizmatični vestnik, 31. Ljubljana, 10–22.
- Paschini, P. (1990):** Storia del Friuli. Udine, Arti grafiche Friulane.
- Pogačnik, A. (1989):** Srednjeveška kovnica Kamnik. Numizmatični vestnik, 17. Ljubljana, 315–328.
- Pogačnik, A. (1990):** Srednjeveške kovnice na Slovenskem (2): Slovenj Gradec – Ptuj – Celje. Numizmatični vestnik, 18. Ljubljana, 371–392.
- Pogačnik, A. (1991):** Srednjeveške kovnice na Slovenskem (3): Brežice – Rajhenburg – Kostanjevica – Čatež – Sv. Križ. Numizmatični vestnik, 19. Ljubljana, 429–459.
- Pogačnik, A. (1992):** Srednjeveške kovnice na Slovenskem (4): Otok pri Dobravi (Gutenwert). Numizmatični vestnik, 20. Ljubljana, 479–507.
- Pogačnik, A. (1993):** Srednjeveške kovnice na Slovenskem (5): Kovnica Ljubljana. Numizmatični vestnik, 21. Ljubljana, 515–526.
- Probszt, G. (1959):** Die Münzen Salzburgs. Publications de l'Association internationale des numismates professionnels. Graz, Kommissionsverlag Akademische Druck und Verlagsanstalt.
- Probszt, G. (1981):** Die St. Veiter Münzstätte in Mittelalter und Neuzeit. Klagenfurt, Verlag des Landesmuseum für Kärnten.
- Rant, A. (1979):** Pfenig freisinškega škofa Otona II. iz kovnice Gutenwert in problematika loškega grba. Loški razgledi, 26. Škofja loka, 33–36.
- Rant, A. (2001):** Skupno kovanje goriškega grofa Meinharda III. in Ulrika III. Spanheima v Kamniku. Numizmatični vestnik, 29. Ljubljana, 750–755.
- Rauch (2006):** 79. Münzenauktion, lot n. 2649. Wien, H. D. Rauch.
- Reisp, B. (1985):** Ljubljanski grad: zgodovinski oris. Maribor, Obzorja.
- Ruggia, A. (1999):** Un'inedita interpretazione apocalittica di un denaro medioevale della zecca di Trieste. Annotazioni Numismatiche supplemento al n.44. Milano, Ed. Ennerre.
- Ruggia, A. (2002):** Considerazioni su iconografie di denari medioevali triestini riconosciute come "Apocalittiche". Quaderno di Studi, 53. Formia, Circolo Numismatico "Mario Rasile", 3–27.
- Ruggia, A. (2004):** Una Madonna bizantina sui denari di Aquileia. Panorama Numismatico, 189. San Marino, 4–11.
- Santi e beati (2008a):** San Pietro, Apostolo. Http://www.santiebeati.it/dettaglio/20350, 15. 05.2008.
- Santi e beati (2008b):** San Ruperto, Vescovo. Http://www.santiebeati.it/dettaglio/47350, 15. 05.2008.
- Santi e beati (2008c):** San Vito, Adolescente martire. Http://www.santiebeati.it/dettaglio/57300, 15. 05.2008.
- Sear, R. D. (1996):** Byzantine Coins and their Values. London, Saby.
- Smolik, M. (2000):** Leto svetnikov 4 (oktober–december). Celje, Mohorjeva družba.
- Šemrov, A. (2003):** Kovnica Kostanjevica (Landstrass–Landestrost) v obdobju visokega srednjega veka. In: Smrekar, A.: Vekov Tek. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta. Kostanjevica na Krki, Krajevna skupnost, 181–191.

original scientific article
received: 2008-09-21

UDC 749.2:27-526.5(497.11)"653"

VISEĆI SVEĆNJACI SA PODRUČJA SREDNJEVEKOVNE SRBIJE

Vesna BIKIĆ

Arheološki inštitut, YU-11000 Beograd, Kneza Mihaila 35/IV, b.p. 2002

e-mail: v.bikic@ai.sanu.ac.yu

IZVLEČEK

S područja srednjeveške Srbije so znani trije viseći svećniki – dva iz Dečanov in eden iz samostana Sopoćani. Vsi pripadajo specifični skupini svečnikov v obliki krone, ki so bili serijsko izdelani v severnoflamskih in nemških delavnicah od 14. stoletja dalje za osvetljevanje cerkva. Preprostejše svečnike najdemo v meščanskih hišah. Za obravnavane svečnike je mogoče določiti le regijo porekla, ne pa tudi delavnice, v kateri so nastali. Svećniki iz flamskih delavnic so na ozemlje Srbije prišli preko Benetk, na namembne kraje v notranjost Srbije pa so jih dostavljali dubrovniški trgovci.

Ključne besede: svećniki, proizvodnja svečnikov, uporaba, simbolični pomen, trgovina

CANDELABRI SOSPESI NELLE ZONE DELLA SERBIA MEDIEVALE

SINTESI

Nelle zone della Serbia medievale sono conosciuti tre candelabri sospesi – due di Dečani e uno del convento di Sopoćani. Tutti e tre appartengono al gruppo specifico di candelabri a forma di corona che venivano fabbricati in serie dai laboratori fiamminghi settentrionali e tedeschi dal 14° secolo in poi per l'illuminazione delle chiese. I candelabri più semplici si trovano nelle case della borghesia. Per i candelabri in questione possiamo determinare soltanto la regione di origine e non il laboratorio in cui sono stati fabbricati. I candelabri provenienti dai laboratori fiamminghi sono arrivati nel territorio serbo attraverso Venezia per poi essere trasportati dai mercanti di Dubrovnik fino alla destinazione finale.

Parole chiave: candelabri, produzione di candelabri, utilizzo, significato simbolico, commercio

U prvom pregledu bakarnih i bronzanih predmeta koji su iz Severne i Zapadne Evrope dospevali na područje Srbije, Bojana Radojković je, pored ostalog, skrenula pažnju na gotički viseći svećnjak iz manastira Dečana (Radojković, 1978). Gotovo 30 godina kasnije, kada su na inicijativu prof. Mitje Guština detaljno obrađeni i publikovani predmeti sa broda potopljenog kod Gnalića (Biograd na moru), među kojima je bilo i visećih svećnjaka, stručnoj javnosti je na nov način skrenuta pažnja na predmete proizvođene u specijalizovanim evropskim radionicama u 15. veku i kasnije.

Do danas su sa područja Srbije poznata tri viseća svećnjaka – dva iz Dečana i jedan iz manastira Sopoćani – koji su sačuvani u dovoljnoj meri da se jasno sagledava njihov izvorni izgled. Oni pripadaju specifičnoj skupini svećnjaka u vidu krune, koji su serijski proizvođeni u severnoflamanskim i nemačkim radionicama počev od 14. veka. Zbog osobene dekorativnosti u stručnoj literaturi poznati su pod zajedničkim nazivom *Kronleuchter*, tj. svećnjaci u vidu krune (Jarmuth, 1967, 77–108, 155–179). Rađeni su od mesinga ili bronz, tehnikom livenja, veoma suptilnim i složenim tehnikama pešćanih kalupa. Za finalnu obradu korišćen je strug i sitni alati različitih oblika. Elementi su pravljani od legura čiji su sastojci bili mešani u različitim razmerama, tako da se u pojedinim slučajevima delovi na svećnjacima razlikuju po boji, koja je nekada više žuta ili crvena (razlika u boji legure se uočava na delovima sveć-

njaka iz Sopoćana). Po svoj prilici, površina kod svih svećnjaka bila je uglačana, gotovo ispolirana.

Svećnjaci su proizvođeni serijski – u kalupima su rađeni pojedinačni delovi od kojih su potom sklapane različite vrste svećnjaka i svetiljki, stojećih, zidnih i velikih visećih u vidu krune (Jarmuth, 1967, 77–122, 155–196; Kuile, 1980). Delovi rađeni u prepoznatljivom maniru – izvijene grane sa listićima, okapnice tj. tanjirići sa čipkastom ivicom i čašice za sveće – sklapani su šrafljenjem i uglavljanjem u žljebove, pri čemu je svaka grana imala posebnu oznaku koja je odgovarala oznaci unutar žljeba.

Do danas poznati sačuvani poznogotički i renesansni svećnjaci pokazuju, da ne postoje dva identična primerka (Jarmuth, 1967, Abb. 87, 88, 156–159). Možda bi to najpre upućivalo na mišljenje da su se do našeg vremena sačuvali tek pojedini primerci određene serije, mada ne bi trebalo isključiti mogućnost izrade po posebnoj porudžbini za neke poznate kupce.

Međusobno slične elemente ima čitava jedna, ne mala, skupina primeraka sa područja omeđenog Rajnom i Moselom na istoku i Maasom na zapadu, koje danas dele Belgija, Francuska, Nemačka i Holandija (Jarmuth, 1967, Abb. 67, 77–108, 157–159).

I svećnjaci sa područja Srbije su međusobno različiti u pogledu oblika, tj. tipova, tako da dosta dobro ilustruju karakter produkcije flandrijskih svećnjaka. U prethodnom periodu najčešće je ilustrovan jedan gotički svećnjak, čiji su delovi pronađeni 1955. godine u manastiru Dečani, među odbačenim oštećenim predmetima od gvožđa i kalaja (Radojković, Andrejević, 1966, 147–148; Radojković, 1977, 86–87, sl. 55; 1978, 179–183, sl. 5; Timotijević, 1986, 215–228). Svećnjak od mesinga se nalazi u Muzeju primenjene umetnosti u Beogradu; visina svećnjaka je 102 cm, dužina grane je 32 cm, visina figure Bogorodice je 17 cm. Svećnjak je u vidu izdužene profilisane čašice (kandila), na čijem je završetku izvorno bila lavlja glava (sl. 1). Nad čašicom je jedan oktogonalni element i gotički tabernakul sa stepenasto uzdignutim postoljem na kojem je figura Bogorodice sa krunom na glavi, sa flabelumom i skiptrom u rukama. Izvijene grane sa lišćem, na čijim se krajevima nalaze čašice za sveće, uglavljene su u žljebove na oktogonnom delu.

Svećnjak je prvobitno datovan u razdoblje oko sredine 14. veka, a njegovo dospeće u manastir je dovedeno u vezu sa obnovom velikog dečanskog horosa krajem tog veka, koji je darovala kneginja Milica sa sinovima Stefanom i Vukom (Radojković, 1966, 20–21; 1978, 181–182; Šakota, 1984, 49, 51). Sa druge strane, dosta složene simboličke poruke, koje je detaljno razmatrao M. Timotijević (Timotijević, 1986, 226), upućuju na poznije datovanje, i to okvirno u prvu polovinu 15. veka, što bi značilo da je dospelo u Dečane u vreme vladavine despota Đurđa Brankovića, neposredno pre pada Države srpskih despota pod tursku vlast 1459. godine.

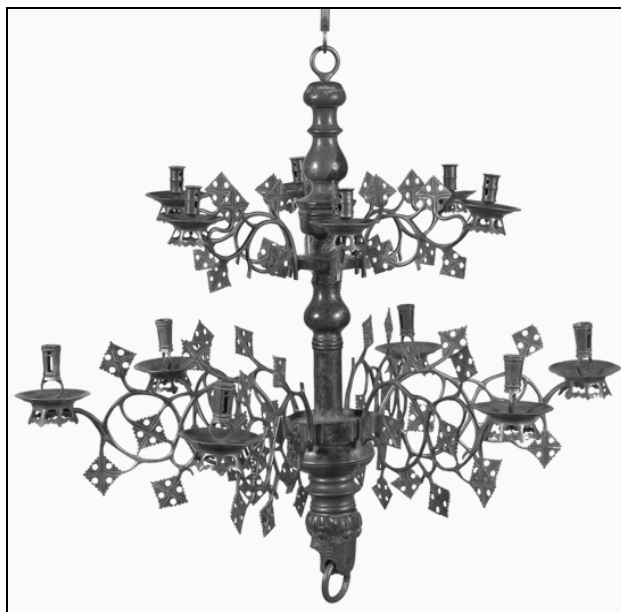
Sl. 1: Dečani, svećnjak iz manastira (prema Timotijević, 1986, sl. 1).

Fig. 1: Dečani, chandelier from the monastery (Timotijević, 1986, fig. 1).

Do danas su najbolje poznati primerci ovakvih svećnjaka iz razdoblja 15. veka. U novijoj stručnoj literaturi najčešće ilustrirani su iz crkve Sv. Jakova u Hagu (Sint Jakobskerk te Haag), koji se nalazi u Rijksmuseumu u Amsterdamu (broj BK-NM-9387), i iz Musée des Beaux Arts u Lionu, koji je najverovatnije iz crkve u Dordrechtu (Kuile, 1979, 111–117, 152–153; 1980, 148–149, Fig. 6; Timotijević, 1986, sl. 3, 4, 6).¹ Uz pomenute, još jedan raskošniji svećnjak nekada je krasio gradsku većnicu u Regensburgu, ali je uništen u Drugom svetskom ratu (Radojković, 1966, sl. 15). Takođe, svećnjak sličan dečanskom, ali sa dva reda grana, nalazio se u crkvi Sv. Klimenta u Ohridu sve do početka 20. veka (Kondakov, 1909, 249; Timotijević, 1986, 224).

Nalaz delova jednog visećeg "demoniranog" svećnjaka obeležio je prvu arheološku kampanju u manastiru Sopoćani, u leto 1973. godine (Bikić, 2008). Delovi su otkriveni ispred odaje južnog konaka, složeni u jami koja je iskopana namenski, u vidu skrivnice, što je bila uobičajena praksa za sakrivanje skupocenih predmeta velikih dimenzija. Pored tela, koje je u vidu profilisanog stubića sa lavljom glavom, od većine ostalih elemenata pohranjen je po jedan komad: mala grana sa listićima, velika grana sa listićima, mala cilindrična čašica za sveću i veća šestougaona čašica za sveću.² Broj okapnica – tanjirića sa stopom modelovanom u vidu čipke, nešto je veći, jedna mala i po četiri različite srednje veličine. Nakon restauracije, koja je obuhvatila izlivanje elemenata koji nedostaju (sl. 2), svećnjak je predat na čuvanje Narodnom muzeju u Beogradu.³

Sudeći prema broju žljebova, na svećnjaku se izvorno nalazilo po šest grana u dva reda. Preostali delovi svećnjaka nisu otkriveni, tako da nije moguće sasvim pouzdano utvrditi njegov originalni izgled. Ukupnim izgledom svećnjaku iz Sopoćana slični su primerci koji su na osnovu stilskih karakteristika okvirno datovani u razdoblje 15. i prve polovine 16. veka, npr. iz crkve Sv. Jakova u Ahenu, iz Memlingmuseuma u Brižu (broj B4299), kao i jedan iz Rijksmuseuma u Amsterdamu (broj BK-NM-10798), koji se najverovatnije nalazio u crkvi Sv. Jovana u Hertogenbošu (Sint Janskerk te s'Hertogenbosch) (Jarmuth, 1967, Abb. 92, 157–159). Na svim navedenim, a i ostalim svećnjacima ovog tipa, nad telom u vidu profilisanog stubića gotovo po pravilu nalazila se figura Bogorodice, na čiju krunu je pričvršćivana alka sa lancem, pomoću kojeg se svećnjak kačio o strop (Jarmuth, 1967, Abb. 87, 88, 91, 92, 156–159). Ovo otvorenim ostavlja mogućnost da je i sopoćanski primerak mogao izvorno slično izgledati. Utisak je da je

Sl. 2: Sopoćani, svećnjak iz manastira nakon rekonstrukcije (foto: N. Borić).

Fig. 2: Sopoćani, chandelier from the monastery after reconstruction (photo: N. Borić).

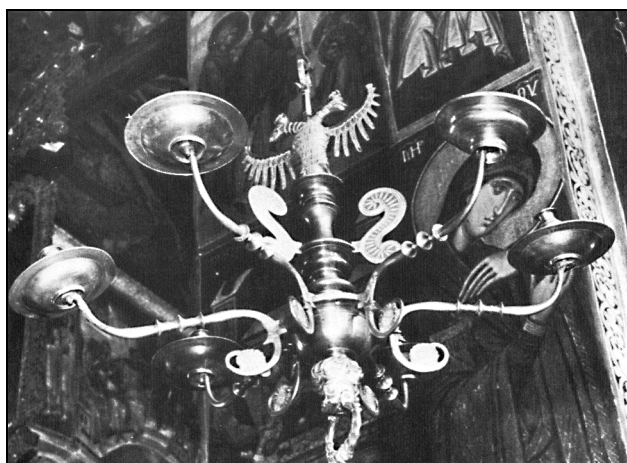
u odnosu na do sada objavljene, nama poznate primerke, svećnjak iz Sopoćana najjednostavniji. Naime, telo je gracilno i jednostavno, sastavljeno iz svega nekoliko elemenata, dosta blage profilacije. Uz to, na izvijenim granama su jedino listići, što je ređa pojava u odnosu na kombinaciju listića i žirova.

Okolnost da je viseći svećnjak nađen u toku arheoloških iskopavanja nije omogućila preciznije datovanje nalaza. Stoga bi trebalo razmotriti i okolnosti pod kojima je ovakav jedan predmet mogao dospeti u Sopoćane. Kao što je naznačeno, prema ukupnom izgledu, kombinaciji i vrstama elemenata, a na osnovu raspoloživih analogija, svećnjak se može jedino okvirno datovati, najverovatnije u 15. vek, po svoj prilici ne pre druge četvrtine tog veka. To najrealnijom čini pretpostavku da je dospao u Srbiju neposredno pre turskih osvajanja ovih krajeva 1455. godine (Spremić, Kalić, 1982, 297–299). To bi, dalje, značilo da je svećnjak mogao biti poručen u vreme prve velike obnove Sopoćana, koja je usledila nakon kosovske bitke i prodora Turaka u Srbiju, kada su manastirske zgrade bile porušene i spaljene. Veliki zamah obnova je imala na

1 Osim u navedenoj literaturi fotografije sa sažetim opisima svećnjaka su na raspolaganju na: Larsdatter (2008–07).

2 Visina tela (bez alke) je 66 cm, a najveća širina je 86 cm; dužina veće grane je 31 cm, dužina manje grane je 20 cm, prečnik većeg tanjirića je 10 cm, a manjeg 8,2 cm, visina šestougaone čašice je 9,5 cm, a visina cilindrične čašice je 6,2 cm.

3 Restauraciju je obavio akademski vajar mr Zoran Kuzmanović, kome se i ovom prilikom zahvaljujem na dopuštenju da iznesem njegova zapažanja u vezi materijala i tehnike izrade svećnjaka.

Sl. 3: Dečani, svećnjak iz manastira (prema Šakota, 1984, sl. 5).

Fig. 3: Dečani, chandelier from the monastery (Šakota, 1984, figure 5).

početku 15. veka i tada su, pored ostalog, sažidane zgrade s tremovima na severnom i južnom delu porte (Kandić, 1986, 23–27; Popović, 1994, 171–174).

U crkvi manastira Dečani sačuvan je još jedan, renesansni svećnjak koji ima telo u vidu profilisanog stubića, sastavljeno od prstenastih i loptastih elemenata, s lavljom glavom na završetku (sl. 3) (Šakota, 1984, sl. 5; Timotijević, 1987, 43–51). Šest krakova izvijenih u vidu slova S uglavljeno je pomoću žljebova koji se nalaze na krupnom loptastom elementu pri dnu tela. U odnosu na druge, kod ovog tipa svećnjaka gornji deo kraka sa tanjirićem i čašicom za sveću zaklapa gotovo prav ugao, zbog čega se u nemačkoj stručnoj literaturi naziva *Winkelarmkrone* (Jarmuth, 1967, 160–179). Na vrhu se nalazi dvoglavi orao raširenih krila, na čijim glavama su krune. Još jedan sličan svećnjak mogao je postojati i u Beogradu, sudeći po krilu orla koje je pronađeno u toku arheoloških istraživanja u Zapadnom podgrađu Beogradske tvrđave 1972. godine (sl. 4).

Sličan svećnjak, ali jednostavnije profilacije i sa tri kraka, nalazi se i danas u manastiru Morači (Timotijević, 1987, 43, sl. 2), a od ranije su bili poznati i primerci iz crkve Sv. Kuzmana i Damjana na Lastovu i sa potopljenog broda u Jadranu, kod Gnalića u blizini Biograda na moru (Petricoli, 1969–1970, 108–111; Timotijević 1987, 46, sl. 3, 4; Mileusnić, 2006, 48–53; Stadler, 2006, 109, fig. 3).

Sudeći prema ukupnom izgledu, svećnjak iz Dečana najbliži je nalazima iz Gnalića, pa se može pretpostaviti da je nastao u isto vreme, tokom druge polovine 16. veka. Ipak, taj nalaz, kao i neki drugi slični, poput svećnjaka iz Libeka ili Bremena, raskošniji su od dečanskog, utoliko što imaju više krakova u dva ili tri reda (Jarmuth, 1967, figs. 143, 151).

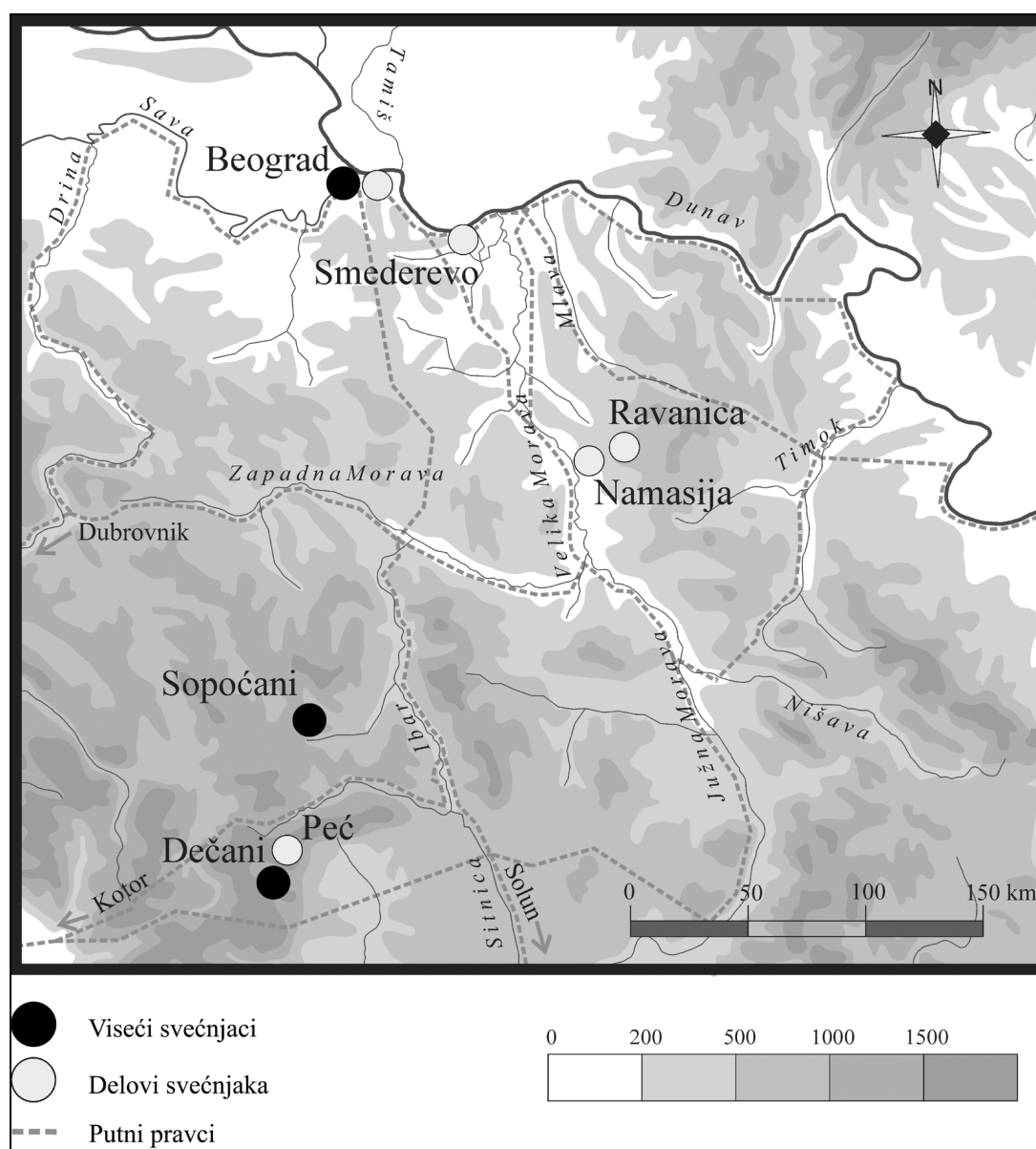
Sl. 4: Beogradska tvrđava – Zapadno podgrađe, deo renesansnog svećnjaka (foto: S. Pop-Lazić).

Fig. 4: Belgrade fortress – Zapadno podgrađe, part of a renaissance chandelier (photo: S. Pop-Lazić).

Kada je reč drugom primerku iste vrste, tj. krilu orla iz Beogradske tvrđave, njegovo datovanje se mora razmotriti u skladu sa okolnostima pod kojima je mogao dospeti u Beograd. Na osnovu svih dosadašnjih saznanja, razložno je pretpostaviti da u razdoblju prve kontinuirane turske vlasti (1521–1688) ovakav predmet nije mogao biti poručen niti okačen u nekom zdanju na prostoru tvrđave. U tom smislu, on je mogao dospeti u Beograd najranije u poslednjoj deceniji 17. veka, u periodu kratkotrajne austrijske prevlasti.

Budući da su pojedini isti delovi, poput čašica za sveće i okapnica, korišćeni za sve vrste svećnjaka, u slučaju otkrića pojedinačnih elemenata teško je utvrditi jesu li pripadali visećim, zidnim ili stojećim svećnjacima. Nalazi dekorativnih grana, okapnica sa čipkastim rubom i čašica za sveće upućuju na postojanje još nekoliko svećnjaka, mada se ne bi svi mogli označiti kao delovi visećih svećnjaka (sl. 5). U stvari, jedino se za nalaze iz manastira Namasije i Ravanice sa većom sigurnošću može pretpostaviti da su delovi od visećih svećnjaka (Brmbolić, 1984/1985, sl. 9, 10). U tom smislu, čašice za sveće, pojedinačno ili u kompletu sa okapnicama, mogle su biti delovi različitih svetiljki, poput nalaza sa Beogradske tvrđave (Bikić, 1992, sl. 2), Smederevske tvrđave (Cunjak, 1997, T. I/1) i iz okoline Peći (Narodni muzej u Beogradu, Zbirka srednjovekovne i vizantijske umetnosti, inv. br. 2263).

Većina poznatih primeraka visećih svećnjaka dosta dobro je dokumentovana, pri čemu je detaljno opisan

Sl. 5: Nalazi svećnjaka na području Srbije (karta: P. Špehar).

Fig. 5: Sites where chandeliers in the territory of Serbia were found (map: P. Špehar).

njihov ukupni izgled i karakteristike sastavnih delova (Jarmuth, 1967, 82–108; Kuile, 1979; 1980). Uz to, za pojedine tipove, poput svećnjaka sa telom u vidu baldahina i renesansnih sa dvoglavim orlom, detaljno je razmatrana i simbolika (Timotijević, 1986, 1987). Međutim, još neka važna pitanja ostala su do danas nedorečena i nedovoljno objašnjena.

Najpre se misli na razvojnu liniju visećih svećnjaka, kao i hronologiju promena koja je dovela do nastanka različitih poznogotičkih tipova. Nepostojanje ili neuspostavljanje solidne hronologije u neposrednoj je vezi sa okolnostima otkrića većine primeraka, odnosno nepo-

stojanjem stratigrafskog konteksta na osnovu kojeg bi se izvršilo preciznije datovanje. Primera radi, dečanski svećnjak nađen je među odbačenim predmetima od gvožđa i kalaja, dok je svećnjak iz Rijksmuseuma u Amsterdamu nađen u jednoj od podzemnih prostorija crkve Sv. Jakova u Hagu, 300 godina nakon što je crkva stradala u požaru.

Čini se nespornim da su svećnjaci sa baldahinom nad profilisanom čašicom, poput onih iz Dečana i Sv. Jakova u Hagu, nastali modifikovanjem starijih drvenih i metalnih horosa – polijejeja (Jarmuth, 1967, 80–82). Sudeći po izgledu elemenata i izrazitoj marijanskoj sim-

bolici oni su prevashodno pravljeni za osvetljavanje crkava. Međutim, uporedo sa ovim monumentalnim, na isti način i u sličnom maniru izrađuju se i jednostavniji svećnjaci, sa telom u vidu profilisanog stubića, kakav je nalaz iz manastira Sopoćani. Ovakve svećnjake češće nalazimo u građanskim kućama, o čemu rečito svedoče prikazi na platnima flamanskih slikara, poput Jana van Eycka (*Verenici Arnolfini* iz 1434. godine), Rogiera van der Weydena (triptih *Blagovesti*, oko 1440. godine) Dierica Boutsa (*Tajna večera* na oltarskoj pregradi u crkvi Sv. Petra u Leuvenu, iz 1464–1467. godine) i drugih. U poznijoj etapi produkcije, iz 16–17. veka, svećnjaci su pojednostavljeni i oslobođeni kitnjastih dodataka (Jarmuth, 1967, 155–187). Sve ovo navodi na pomisao da su već na početku proizvodnje viseći svećnjaci razdvojeni po profanoj i svetovnoj liniji, pri čemu su iz osnovnog profanog tipa nastale sve kasnije varijante svećnjaka (Jarmuth, 1967, 96).

U vezi sa hronologijom je i veoma zanimljiva simbolika koju viseći svećnjaci u vidu krune izražavaju. Pored osnovne interpretacije da svetlost svetiljke označava Božje prisustvo, poznato je da su u srednjovekovnoj ikonografiji i brojevi imali veliku važnost u iščitavanju simboličkih poruka. Ovom prilikom podsetićemo da u kasnom srednjem veku svetlost postaje jedan od Bogorodičinih simbola, što se jasno odrazilo i na izgled svećnjaka tog vremena. Uz to, na dečanskom svećnjaku Bogorodica je u gotičkom tabernakulu predstavljena kao personifikacija Božanske premudrosti, koju osnažuje lav, dok bi osam krakova označavao broj novog života, tj. vaskrsenja (Timotijević, 1986, 215–220). Za razliku od dečanskog, svećnjak iz Sopoćana i njemu slični primerci ne nose izraženu simboličku poruku, osim što bi šest krakova mogla biti aluzija na broj koji označava stvaranje sveta.

Svećnjaci u narednim stolećima imaju drugačiju ikonografiju, koja je u neposrednoj vezi sa protestanskim programom, dinastijom Habzburgovaca i idejom Svetog rimskog carstva (Jarmuth, 1967, 293; Timotijević, 1987, 46–49, sa literaturom; Petricioli, 1969–1970, 108–111). Pre svega, oni su jednostavni, sasvim svedene dekorativnosti. Na vrhu se nalazi okrunjeni dvoglavi orao – heraldički znak Habzburške monarhije. Njega podupire dvostruka lavlja glava na završetku koja bi, u ovom kontekstu, najpre simbolizovala hrabrost, moralne i fizičke kvalitete. Međutim, valja imati na umu da su ovakvi svećnjaci pravljeni za evropsko tržište, tako da je dvoglavi orao u različitim sredinama mogao biti tumačen na različite načine. Na području Srbije on je mogao biti jasna asocijacija na srednjovekovnu srpsku državu Nemanjića, čiji je kult bio negovan u obnovljenoj Pečkoj patrijaršiji (Ćorović-Ljubinković, 1975, 179–180; Timotijević, 1987, 49–50, sa literaturom).

Veoma značajno pitanje je i identifikacija radionica u kojima su ovi svećnjaci mogli biti napravljeni. U starijoj literaturi najčešće se pominje radionica u Libeku,

mada su po izradi raznovrsnih predmeta od bakra, bronz i mesinga bile poznate i druge, npr. u Nimerbergu, Ahenu ili Dinanu (Jarmuth, 1967, 76–78, 173–176; Petricioli, 1969–1970, 107 i nap. 5; Radojković, 1978, 182; Timotijević, 1986, 226). Koliko nam je poznato, do sada nisu rađene uporedne analize sastava sirovina iz rudnika i legura korišćenih za izradu svećnjaka, te se i za naše primerke može odrediti jedino region porekla, ali ne i konkretna radionica u kojoj je nastao.

U vezi sa do sada rečenim je i pitanje mesta na kojem su svećnjaci mogli biti postavljeni. Sudeći po mestima nalaza, svećnjaci su, po svoj prilici, poručeni isključivo za osvetljavanje crkava. Uobičajeno bi bilo da je jedan ovakav svećnjak osvetljavao najsvećaniji deo hrama, pod centralnom kupolom. Na tom istom mestu visio je monumentalni bronzani horos – polijejele, koji je kačen pomoću lanaca i kuka uglavljenih na jednakim rastojanjima po prstenu tambura kupole (Künle, 1987, 100–101; Todorović, 1978, 28). Prema primerima iz nešto kasnijeg razdoblja, poput crkve sv. Klimenta u Ohridu i manastira Morače, ovakvi svećnjaci visili su u sredini velikih polijejeleja, tamo gde su oni postojali (Kondakov, 1907, sl. 173; Timotijević, 1986, sl. 2). Na taj način oni su prevashodno koristili kao dodatno osvetljenje. Međutim, ostaje nepoznato da li je, u slučaju kada polijejeleja nije bilo, viseći svećnjak u vidu krune tada mogao preuzeti i ulogu polijejeleja u bogoslužju.

Čini se izvesnim da su iz flamanskih radionica svećnjaci dospeli posredstvom Venecije, budući da je jedan od stalnih pomorskih trgovinskih puteva u 15. veku i kasnije vodio do Briža (IMSS, 2008–07; Pavić, 2007, 38–39). Razvijen trgovinski promet Venecije posvedočen je robom različitog porekla (venecijanskom, istočnjačkom, zapadnoevropskom) koja je otkrivena, pored ostalog, i u brodovima potopljenim uz istočnu obalu Jadrana. Uz to, na jednom od njih, kod Gnalića u blizini Biograda na moru, nađeni su spakovani delovi od tri renesansna viseća svećnjaka (Petricioli, 1969–1970, 108–111; Timotijević, 1987, 44–46; Stadler, 2006, 107–109). Do odredišta u unutrašnjosti Srbije viseće svećnjake su dopremali najverovatnije dubrovački trgovci, putem koji je vodio od Dubrovnika, preko Trebinja, prema dolini reke Drine i dalje na tzv. Carigradski put ili nekim od puteva sa Zetskog primorja, pre svega iz Kotora (Škrivanić, 1974, 43–50, 62–69). Ovo je, pored dunavskog, bio drugi važan putni pravac kojim su, počev od 12.–13. veka, iz Srednje i Severne Evrope dospeli, pored ostalih, bakarni i bronzani predmeti, najpre korpusi, kasnije tanjiri, kadionice i svećnjaci (Radojković, 1978, 178–183; Bikić, 2006).

Viseći svećnjaci predstavljaju izuzetno značajne nalaze koji odlikavaju karakter uvoza iz udaljenih evropskih oblasti na područje srednjovekovne Srbije. Ono što ostaje svakako najveća nepoznanica je da li su u novoj sredini ovakvi svećnjaci prihvaćeni kao predmeti koji

imaju isključivo praktičnu namenu ili su, možda, posmatrani kao simboli čija su značenja mogla biti bliska sredini naviknutoj na vizantijsku religioznost (Timotijević, 1986, 226–227). U svakom slučaju, sveobuhvat-

nije proučavanje uvoznih predmeta gotičkog i renesansnog stila na području Balkana svakako bi doprinelo boljem razumevanju i duhovne sfere ove teme.

HANGING CHANDELIERS FROM THE TERRITORY OF MEDIEVAL SERBIA

Vesna BIKIĆ

Archeological Institute, YU-11000 Beograd, Kneza Mihaila 35/IV, b.p. 2002

e-mail: v.bikic@ai.sanu.ac.yu

SUMMARY

Three hanging chandeliers are known from Serbia's territory – two from Dečani and one from the Sopoćani monastery. They belong to a specific group of chandeliers shaped like crowns, which were mass-produced in northern Flemish and German workshops from the 14th century onwards. Chandeliers from the territory of Serbia were mutually different regarding their shape and, thus, illustrate the character of the Flemish chandelier production quite well. Until today, the best known examples of such chandeliers were from the 15th century. Considering that individual identical parts, such as the candle-socket and drip-pan, were used for all shapes of chandeliers, in an instance of finding only individual elements it is hard to determine, whether they belonged to hanging, wall, or free-standing chandeliers. A solid chronology does not exist and has not been established, which is in direct connection with the discovery circumstances of most examples, i.e. the non-existence of a stratigraphical context based on which a more precise dating could be performed.

Chandeliers like those from Dečani were formed by modification of older wooden and metal horos – polielei. They were primarily made for lighting churches. In the same way and in a similar manner simpler chandeliers were also made, with the body shaped like a profiled small column, such as the find from the Sopoćani monastery. Such chandeliers are more often found in middle-class houses, clearly depicted on canvases of Flemish painters. As opposed to the Dečani chandelier, the one from Sopoćani and pieces similar to it do not carry a distinct symbolic message, except for the six arms possibly being an allusion to the number signifying the making of the world.

Up to now, no parallel analyses concerning the composition of the mined raw material or the alloys used in the making of the chandeliers have been conducted, thus, only the region of origin can be determined for our examples, but not the direct workshops in which they were made. Older scientific literature mentions a workshop in Lübeck, although other workshops are known for making various objects from copper, bronze and brass, e.g. in Nürnberg, Aachen or Dinan. The chandeliers came from Flemish workshops via Venetian mediation. They were most likely transported to the inland towns in Serbia by merchants from Dubrovnik, whose routes took them from Dubrovnik, through Trebinje, through the Drina river valley and further on the so-called the so-called Constantinople Road or through some route from the Zeta Littoral, primarily from Kotor.

Hanging chandeliers represent exceptionally distinctive finds, which reflect the character of imported goods from distant European lands to the area of medieval Serbia. What yet remains the biggest question is, whether the chandeliers were considered as exclusively practical objects in their new midst, or whether they were considered as symbols, whose meaning could have suited the population accustomed to Byzantine piety.

Key words: chandeliers, chandelier production, use, symbolic meaning, trade

VIRI IN LITERATURA

Bikić, V. (1992): Poznogotički bronzani svećnjaci sa Beogradske tvrđave. Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, XXIV. Beograd, 223–228.

Bikić, V. (2006): Venetian influences in the eastern Adriatic hinterland. U: Guštin, M. Gelichi, S., Spindler, K. (eds.): The Heritage of the Serenissima – The pre-

sentation of the architectural and archaeological remains of the Venetian Republic, Proceedings of the international conference (Izola–Venezia, 4.–9. 11. 2005). Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales, 201–210.

Bikić, V. (2008): Viseći svećnjak iz Sopoćana, Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, XL. Beograd, u štampi.

- Brmbolić, M. (1984/1985):** Predmeti od bronzе, bakra i stakla iz manastira Namasije, Zbornik Muzeja primenjene umetnosti, 28/29. Beograd, 83–92.
- Colli, A. (1983):** La tradizione figurativa della Gerusalemme celeste: linee di sviluppo dal sec. III al sec. XIV. U: Gatti Perer, M. L. (ed.): "La dimora di Dio con gli uomini", Immagini della Gerusalemme celeste dal III al XIV secolo. Milano, Pubblicazioni della Università Cattolica, 119–144.
- Cunjak, M. (1997):** Bronzani svećnjaci i kadionice iz Smederevske tvrđave. Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, XXIX. Beograd, 125–135.
- Ćorović-Ljubinković, M. (1975):** Predstave grbova na prstenju i drugim predmetima materijalne kulture u srednjovekovnoj Srbiji. U: Božić, I., Đurić, V. J. (eds.): O knezu Lazaru, naučni skup u Kruševcu 1971. Beograd, Filozofski fakultet, 171–183.
- Đurić, V. J. (1963):** Sopoćani. Umetnički spomenici Jugoslavije, 2. Beograd, Srpska književna zadruža – Prosveta.
- Maleusnić, Z. (ed.) (2006):** Brodolom kod Gnalića. Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales.
- IMSS (2008–07):** Michael of Rhodes. Institute and Museum of History of Science, Florence. <http://brunelleschi.imss.fi.it/michaelofrhodes/index.html>, 1. 7. 2008.
- Jarmuth, K. (1967):** Lichter leuchten im Abendland, Zweitausend Jahre Beleuchtungskörper. Braunschweig, Klinkhardt & Biermann.
- Jurišić, A. (1977):** Sopoćani – arheološka istraživanja. Novopazarski zbornik, 1. Novi Pazar, 63–72.
- Kandić, O. (1984):** Istraživanja arhitekture i konzervatorski radovi u manastiru Sopoćani, Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, XVI. Beograd, 7–29.
- Kondakov, N. P. (1909):** Makedonija: Arheologičeskoe putešestvie. Sanktpeterburg.
- Kuile, O. ter (1979):** Een gerestaureerde geelkoperen kaarsenkroon uit de St. Jacobskerk in Den Haag. Bulletin van het Rijksmuseum, III. Den Haag, 111–117 (English summary 152–153).
- Kuile, O. ter (1980):** Onderdelen van een kerkkroon en van twee kandelaars uit St. Jacobskerk te Den Haag. Bulletin van het Rijksmuseum, III. Den Haag, 125–133 (English summary 148–148).
- Kühnel, B. (1987):** From the Earthly to the Heavenly Jerusalem, Representations of the Holy City in Christian Art of the First Millennium. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte, 42. Supplementheft. Rom – Freiburg – Wien, Herder Verlag.
- Larsdatter (2008–07):** Medieval and Renaissance Interior Lighting: Candlesticks, Candelabras, & Chandeliers. <http://www.larsdatter.com/candleholders.htm>, 19. 7. 2008.
- Panić-Surep, M., Mandić, S., Živković, B. (1956):** Zaštita Sopoćana, Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, I. Beograd, 15–27.
- Petricioli, S. (1969–1970):** Njemački renesansni svijećnjaci na Jadranu. Peristil, 12–13. Zagreb, 107–112.
- Popović, S. (1994):** Krst u krugu, Arhitektura manastira u srednjovekovnoj Srbiji. Biblioteka Umetnički spomenici. Beograd, Prosveta.
- Radojković, B. (1966):** Srpsko zlatarstvo XVI i XVII veka. Novi Sad, Matica srpska.
- Radojković, B. (1977):** Istorija primenjene umetnosti kod Srba, Tom I: Srednjovekovna Srbija. Beograd, Muzej primenjene umetnosti.
- Radojković, B. (1978):** Uvoz srednjovekovnih bakarnih i bronzanih predmeta iz Evrope na teritoriju Beograda i Srbije. Godišnjak grada Beograda, XXV. Beograd, 177–184.
- Radojković, B., Andrejević, M. (1966):** Konzervacija gotskog svećnjaka iz XIV veka. Zbornik Muzeja primenjene umetnosti, 9–10. Beograd, Muzej primenjene umetnosti, 147–148.
- Smith, E. B. (1971):** The Dome, A Study in the History of Ideas. Princeton monographs in art and archaeology XXV. Princeton, Princeton University Press.
- Sprenić, M., Kalić, J. (1982):** Sultan Mehmed II Osvajač i Srbija. U: Kalić, J. (ed.): Istorija srpskog naroda II. Beograd, Srpska književna zadruža, 289–302.
- Stadler, H. (2006):** Tre brass candlesticks, sconces and chandeliers from Gnalić wreck. U: Guštin, M. Gelichi, S., Spindler, K. (eds.): The Heritage of the Serenissima – The presentation of the architectural and archaeological remains of the Venetian Republic, Proceedings of the international conference (Izola–Venezia, 4.–9. 11. 2005). Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales, 107–109.
- Šakota, M. (1984):** Dečanska riznica. Beograd, Prosveta.
- Škrivanić, G. (1974):** Putevi u srednjovekovnoj Srbiji. Beograd, Turistička štampa.
- Timotijević, M. (1986):** Gotički viseći svećnjak iz manastira Dečana. Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, XVIII. Beograd, 215–228.
- Timotijević, M. (1987):** Viseći renesansni svećnjak iz Dečana. Sveske Društva istoričara umetnosti SR Srbije, 18. Beograd, 43–51.
- Todorović, D. (1978):** Polijeje u Markovom manastiru. Zograf, 9. Beograd, 28–36.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2008-07-11

UDK 903.3-035.3:692

PRAZGODOVINSKE LESNE GRADBENE TEHNIKE IN NJIHOVA TERMINOLOGIJA

Janez DULAR

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
e-mail: janez.dular@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

V članku so obravnavani načini gradnje hiš iz lesa. Predstavljene so glavne gradbene tehnike in načini spajanja posameznih gradbenih elementov.

Ključne besede: prazgodovinske gradbene tehnike, lesne zveze, terminologija

LE TECNICHE EDILI PREISTORICHE E LA LORO TERMINOLOGIA

SINTESI

L'articolo tratta i modi di costruzione delle case in legno dove vengono presentate le tecniche edili più importanti e i modi di congiungere i singoli elementi edili. Alla fine dell'articolo viene aggiunta una lista di termini tecnici.

Parole chiave: tecniche edili preistoriche, commettiture di legno, terminologia

Proučevanje prazgodovinskega stavbarstva pri nas nima velike tradicije. To je vsekakor slabo, saj je na dlani, da je možno šele s temeljitim poznavanjem gradbenih tehnik, zlasti tesarstva, kolikor toliko zanesljivo ugotoviti posamezne stavbne elemente in jih povezati v prepričljivo celoto. Vendar pa začetki niso bili skromni. Omeniti moramo Walterja Šmida, ki je že pred prvo svetovno vojno intenzivno raziskoval pohorska gradišča, ob tem pa je velik del svojega zanimanja posvetil prav problematiki prazgodovinskih hiš (Schmid, 1915; 1924). Stavbe so ga zanimale tudi pri raziskovanju dolenskih gradišč. Žal Šmid svojih rezultatov večinoma ni objavil, zato se lahko o njegovem delu seznanimo le iz skupih časopisnih notic, ki pa so jih pisali drugi, zato pravzaprav nimajo znanstvene vrednosti (na primer: Jutro, 1935; Županič, 1933; 1935). Izjemi sta njegova članka o Ulaki nad Starim trgom pri Ložu in Zgornji kroni nad Vačami, v katerih je, kot že rečeno, nekaj prostora posvetil tudi prazgodovinski arhitekturi (Schmid, 1937; 1939).

Veliko novega o gradnji hiš niso prinesla niti obsežna stiška izkopavanja med letoma 1967 in 1974. Ker so bile sonde ozke in večinoma postavljene na rob naselja, so stavbne ostaline skoraj praviloma izginjale v profilih. V sondah je bilo sicer odkritih več temeljnih zidov, tlakov in podrhtih sten, žal pa se niso dale povezati niti v en sam zaključen tloris. Pomembnejše so bile raziskave obzidja. Ugotovljene so bile štiri gradbene faze, pojasnjeni pa so bili tudi konstrukcijski detajli prvega in drugega zidu. Za gradnjo so uporabili kamen, trdnost obzidja pa so povečali s paralelno postavljenimi stojkami, ki so bile med seboj povezane z horizontalnimi gredami (Gabrovec, 1994, 158 ss).

Le delne tlorise stavbišč so ugotovili tudi pri izkopavanju prazgodovinskih naselij na Brinjevi Gori nad Zrečami in v Olorisu pri Dolnjem Lakošu (Pahič, 1981; Dular, Šavel, Tecco Hvala, 2002). Ostaline so bile namreč tako slabo ohranjene, da niso dovoljevale rekonstrukcij tlorisov hiš.

Še največ podatkov o prazgodovinskem stavbarstvu so dala zaščitna izkopavanja v Mostu na Soči in na Kučarju nad Podzemljem. Na obeh najdiščih so bile namreč odprte večje površine, zato so prišli na dan tudi celotni tlorisi stavb. Hkrati so bili ugotovljeni pomembni tehnični detajli, s katerimi se je dalo ugotoviti, na kakšen način so bile zgrajene stene hiš (Svoljšak, 1974; 1979; 1980; 1999; 2001; Dular, Ciglencečki, Dular, 1995, 63 ss).

Iz pravkar povedanega lahko zaključimo, da je bilo o stavbarstvu doslej zbranega bolj malo gradiva in da nas preučevanje prazgodovinske arhitekture na območju današnje Slovenije šele čaka. Trije kratki sintetični prikazi dosedanjih dosežkov so dobra osnova za nadaljnje

delo (Guštin, 1996; Dular, Tecco Hvala, 2007, 104 ss; Črešnar, 2007a).

Veliko daljšo tradicijo in s tem tudi odlične rezultate pa ima proučevanje prazgodovinskega stavbarstva v srednji in severni Evropi. V mislih imamo dosežke nemških, nizozemskih in danskih arheologov, ki so prav problematiki gradnje hiš, notranjim strukturam naselij ter okoljskim vprašanjem poselitve ves čas posvečali veliko pozornost. Če pustimo ob strani Kellerjevo interpretacijo švicarskih kolišč iz sredine 19. stoletja, se je vse skupaj začelo z odkritjem "luknje za stojko", ki je postala eden od temeljnih elementov prazgodovinskega stavbarstva (Schumacher, 1896). Zelo pomembna so bila tudi izkopavanja velikih površin, ki so že pred prvo svetovno vojno omogočila prve zanesljive rekonstrukcije tlorisov hiš (Schuchardt, 1909; Kiekebusch, 1910). Delo na velikih naselbinskih projektih je teklo tudi med obema vojnama. Omeniti velja predvsem izkopavanja van Giffna na wurtu Einzige pri Groningenu ter Bersuja na gradišču Golberg pri Nördlingenu, saj so zlasti v metodološkem smislu odločujoče vplivala na strategijo nadaljnjih naselbinskih raziskav (van Giffen, 1936; 1940; Parzinger, 1998, 9 ss). Le-te so dobile še močnejši pospešek v drugi polovici dvajsetega stoletja. Takrat je bilo Nemčiji zastavljenih več dolgoročnih programov, ki so bili usmerjeni prav k vprašanju najstarejše poselitve in proučevanju naselbinskih struktur. Med njimi naj omenimo raziskave naselij na obalah Severnega morja (Kossack, Behre, Schmid, 1986), več desetletna izkopavanja Heuneburga ob zgornji Donavi (Gersbach, 1997; 2006) ter raziskave kolišč ob jezerih in močvirjih predalpskega sveta (Schlichtherle, 1990; 1997a¹).

Največ podatkov o prazgodovinskih gradbenih tehnikah so dale raziskave naselij na mokrih tleh. To velja tako za izkopavanje wurtov na območju marsha ob obalah Severnega morja kot tudi za kolišča ob jezerih Alp. V vlagi se je namreč les, ki je bil najbolj razširjen gradbeni material prazgodovinske Evrope, odlično ohranil, številni podatki o njegovi obdelavi pa so omogočili pravilno prepoznavanje tehničnih detajlov tesarških zvez. Nova dognanja je sredi prejšnjega stoletja prepričljivo povezal Adelhart Zippelius. Najprej v neobjavljeni disertaciji, kasneje pa še v seriji člankov, ki so postali osnova pri nadaljnjem študiju stavbnih konstrukcij oziroma načina gradnje prazgodovinskih hiš (Zippelius, 1948; 1953; 1954, 1969). Veliki novi projekti, ki smo jih nekaj že omenili, so znanje še poglobili. Odločilen je bil tudi razmah eksperimentalne arheologije in z njo povezanih muzejev na prostem, od katerih so nekateri postali pomembni študijski centri za proučevanje prazgodovinskega stavbarstva in gradbenih tehnik (Coles, 1979; Hansen, 1985; Ahrens, 1990; Weiner, 1991; Andraschko, 1995, 29 ss). Vse to je omogočilo

1 Glej tudi Perini (1987), Schlichtherle (1997b) in Pillonel (2007).

nove sinteze, ki so bile usmerjene tako v problematiko poselitvenih struktur kot tudi k vprašanju oblikovnega in funkcionalnega razvoja hiš (na primer Hampel, 1989; Zimmermann, 1992; Luley, 1992; 1999; Schefzik, 2001). Hkrati so nove raziskave spodbudile poglobljeno analizo prazgodovinskih gradbenih tehnik. Zadnji velik dosežek na tem področju je študija Haia Zimmermanna, v kateri je na prepričljiv način povezal dosežke terenskih raziskav, eksperimentalne arheologije in podatke, ki so jih zbrale druge vede (na primer zgodovina in etnologija). Delo lahko brez zadržkov označimo za temeljni priročnik o prazgodovinskem stavbarstvu v srednji Evropi (Zimmermann, 1998).

Glavni namen članka ni sintetičen prikaz prazgodovinskega stavbarstva na območju jugovzhodnih Alp, temveč slovenska terminologija gradbenih tehnik in lesnih zvez. V preteklosti so posamezni avtorji že uvajali nekatere izraze, ker pa niso bili dovolj jasno definirani, je prihajalo pri njihovi nadaljnji uporabi do pogostih zamenjav. Kot primer naj omenimo besedo *stojka*, s katero smo pred desetletji v Stični poimenovali vertikalni v zemljo zabiti nosilec, kasneje pa so z istim terminom nekritično označevali še najrazličnejše luknje, reže, jame in celo obris okroglih struktur, ki so se pokazale na površinah izkopnih polj. Podobnih primerov bi lahko naštevali še nekaj, zato je zadnji čas, da naredimo tudi na tem področju red. Korak k rešitvi je poskus Matije Črešnarja, ki je v slovenski verziji članka o prazgodovinskem stavbarstvu predstavil tudi manjši slovar. Žal moramo ugotoviti, da je bil njegov pristop s tehnološkega vidika nekonsistenten, zato tudi ni ponudil zadovoljivih terminoloških rešitev (Črešnar, 2007b, pril. 3).

Preden se lotimo iskanja ustreznih izrazov, moramo torej jasno definirati gradbene tehnike. V srednji Evropi, kamor po kulturni tradiciji sodimo, so bili načini gradnje hiš že davno prepoznani, hkrati pa so avtorji do podrobnosti izbrusili strokovno terminologijo (prim. Moser, 1985; Graubner, 1992; Zimmermann, 1998, 19 ss; Gerner, 2000). Pri definiranju gradbenih tehnik smo se torej naslonili na dognanja nemške arheološke šole. Iskanje domačih izrazov ni bilo enostavno. Slovensko tesarstvo besedišče je sicer bogato, žal pa je v njem veliko tujih popačenk in lokalnih posebnosti (prim. Lokar, 1912; Cevc, 1984, 277 ss; Smole, 1995). Naš predlog sloni na moderni terminologiji gradbinčev (Sever, 1986; Brezar, 1995), ki smo jo dopolnili z nekaterimi novimi izrazi. Te smo bili prisiljeni uvesti zlasti za tiste prazgodovinske gradbene elemente in tehnike, ki jim nismo našli ustreznih imen niti v izrazju ljudskega stavbarstva.

LESNE ZVEZE

Trdnost konstrukcije je odvisna od tega, kako čvrsto so med seboj povezani posamezni gradbeni elementi. Najenostavnejša zveza je *povez*. Gre za spajanje dveh ali več lesenih delov z vrvjo ali ovijalko. Naprednejši

tipi lesnih zvez zahtevajo tesarско znanje. Zveze so torej, zanje se je v slovenskem ljudskem stavbarstvu uveljavil tudi izraz *spah*.

Ploskovna zveza

Ploskovna zveza (nem. Blattverbindung; ang. lapped joint). Ploskovni spah je zveza dveh kosov lesa, katerih konca sta obdelana kot prilegajoči se ploskvi (sl. 1A). Stik je lahko različnih oblik, odvisno od zahtevnosti konstrukcije. Zaključek v obliki lastovičjega repa (sl. 1A) sodi med zahtevnejše, saj preprečuje pomik tako v vzdolžni kot tudi prečni smeri. Ploskovni spah je običajno dodatno ojačan z lesenim klinom.

Včepljena zveza

Včepljena zveza (nem. Zapfenverbindung; ang. mortise and tenon joint). Včepljen spah je narejen tako, da je en konec lesa oblikovan v čep, drugi pa v čepu ustrezno luknjo (sl. 1B). Prednost take zveze je velika trdnost na pritisk in pomik, zato jo običajno uporabljajo za povezovanje soh, pragov in leg. Če je potreba, je lahko tudi včepljen spah dodatno zavarovan z lesenim klinom.

Križna zveza

Križna zveza (nem. Kammverbindung; ang. cross-lapped joint). Kot pove že samo ime, gre za zvezo dveh križajočih se lesenih delov, bodisi obliči ali plohov (sl. 1C). Spah je narejen tako, da je v vsak element izdolbena preprosta zareza, običajno z zgornje in spodnje strani, ki omogoča izmenično naleganje plohov oziroma obliči. S križno zvezo, ki je zelo zanesljiva na pritisk in pomik, so narejeni vogali hiš pri gradnji s kladami.

Rogljíčena zveza

Rogljíčena zveza (nem. Verzinkung; ang. dovetailed lap joint). Rogljíčen spah je naprednejša križna zveza, s katero so običajno povezani vogali konstrukcij. Za njegovo izdelavo so potrebna posebna orodja, kot so žage, dleta in rezalniki. Od običajnega križnega spaha se razlikuje po tem, da so zaključki lesenih delov, ki jih nameravajo spojit, narejeni v zapletenih in natanko prilegajočih se oblikah (sl. 1D).

GRADBENE TEHNIKE

Zdaj, ko smo si na kratko ogledali najpomembnejše načine spajanja lesa, lahko preidemo k prikazu gradbenih tehnik. Način gradnje hiš je bil namreč odvisen prav od razvoja in uporabe lesnih zvez, saj je bilo možno šele z njihovo pomočjo združiti posamezne gradbene elemente v trdno celoto.

Gradnja s stojkami

Glavni del gradnje s stojkami (nem. Pfostenbau; ang. earthfast post construction) je stojka. Gre za navpičen gradbeni element, ki je zakopan ali zabiti v tla. Stojk je več vrst, odvisno od tega, kako so narejene in kam so postavljene. Po obliki ločimo viličaste stojke in stojke s čepom, glede na lego pa stenske in notranje stojke. Trdnost stavb je odvisna od kvalitete sidranja. Stojke morajo kljubovati stranskim pritiskom, prav tako pa tudi ugrezanju v tla. Slednje je bilo pomembno zlasti na barjih in močvirjih, zato so bile na takšnih terenih stojke zabite zelo globoko. Ponekod so posedanje preprečili s podlaganjem lesenih blazin oziroma prečk. Na trdnih tleh, kjer zabijanje ni bilo mogoče, je gradnja potekala na drugačen način: najprej so izkopali luknjo, nato pa so vanjo postavili stojko in jo učvrstili z nabijanjem zemlje. Če je bilo potrebno, so uporabili tudi kamnite zagozde. Pri arheoloških izkopavanjih večinoma ugotovimo le obris lukenj za stojke, ne pa tudi ostankov samih stojk. Sprhnele je namreč zelo težko ločiti od polnila.

Obliko in velikost stavb, prav tako pa tudi tip ostrešja, lahko ugotovimo že iz razporeditve obrisov lukenj za stojke. Toda analiza terenskih izvidov ni vedno enostavna. Na najdiščih, ki so bila obljudena dalj časa, je namreč zaradi hitrega propadanja lesa prihajalo do pogostih popravil. Nekatere stojke so zamenjali, druge le ojačali, velikokrat pa so na istem mestu zgradili povsem novo stavbo. Pri rekonstrukciji je torej potrebno upoštevati več stvari: najprej usmerjenost lukenj, nato njihovo medsebojno oddaljenost, pomembna pa je tudi globina. Od teh podatkov je odvisno, kakšen bo tloris stavbe. Na enofaznih najdiščih je situacija bolj pregledna, zato nudijo več možnosti za študij oblik. Danes je splošno sprejeto, da obstajajo trije glavni tipi s stojkasto tehniko zgrajenih stavb. Opredeljuje jih število in pozicija notranjih stojk.

Najbolj enostaven in hkrati tudi razširjen je bil tloris hiše, kjer je strešno konstrukcijo podpirala ena vrsta notranjih stojk (sl. 2A). Postavljene so bile sredi prostora, in sicer vzporedno z vzdolžnima stenama. Njihovo število je bilo odvisno od dolžine stavbe. Podpirale so slemensko lego, zato jih imenujemo tudi slemenske stojke.

Če je bil razpon čelne stene velik, je streha slonela na dveh vrstah notranjih stojk (sl. 3). Na njih sta počivali vmesni legi, ki sta nudili dolgim špirovcem zanesljivejšo oporo. Paralelno postavljene stojke so notranjost stavb razdelile na vzdolžne prostore, zato govorijo nekateri o dvoladijskem oziroma troladijskem tipu hiš. Ne glede na to, če sta bili sredi prostora ena ali dve vrsti notranjih stojk, pa je bila celotna konstrukcija hiš oziroma ostrešij običajno ojačana še s prečnimi povezniki.

Poveznik srečamo tudi pri tretjem tipu stavb. Zgrajene so bile tako, da streha ni slonela na notranjih (slemenskih) stojkah, ampak neposredno na stojkah obeh

stranskih sten. Gre za tako imenovani škarjasti tip ostrešja (sl. 2B), s katerim so bile običajno prekrите stavbe manjših dimenzij, na primer kašče oziroma silosi za žito. Prednost škarjastega ostrešja je v tem, da je pod njim prazen prostor, saj konstrukcija ne potrebuje notranjih stojk. Ker pa je občutljiva na vzdolžen pomik, morajo biti špirovci povezani s poševnimi latami – vetrniki.

Stene hiš so bile običajno narejene iz prepletenega protja, ometanega z ilovico, s katerim so zaprli vmesne predele med stojkami. Redkeje so pri gradnji uporabili oblice. Večinoma so jih zabili v tla, lahko pa so bile vtaknjene v utore, ki so jih prav v ta namen vsekali na notranjih straneh stojk.

Gradnja s sohami

Kot pove že samo ime, je pri gradnji s sohami (nem. Ständerbau; ang. postpad construction) glavni nosilni element soha. Le-ta se od stojke razlikuje po tem, da ni zabita v tla, ampak stoji samostojno na čvrsti podlagi, ki je iz kamna ali lesa. Na ta način je soha dvignjena od tal, s čemer je preprečen stik z vlago, kar je odločilnega pomena za življenjsko dobo stavb.

Glede na lego ločimo stenske in notranje sohe. Stenske so običajno na spodnji strani s čepom zasidrane v temeljni prag, na zgornji pa v kapno lego oziroma poveznik. S tem je dosežena stabilnost na vertikalni pritisk. Stranskemu pritisku kljubujejo kotne vezi, imenovane ročice. Z njimi so sohe povezane s kapno lego oziroma s poveznikom, v primerih, ko je potrebna posebno velika trdnost, pa tudi s temeljnim pragom (sl. 5A). Temeljni prag lahko leži neposredno na tleh, veliko bolje pa je, če počiva na kamnitem vencu, saj je s tem preprečeno propadanje lesa, ki ga povzroča vlaga.

Ostrešja so pri gradnji s sohami narejena na podoben način kot pri stavbah, ki so zgrajene s stojkami. Običajno počivajo špirovci na slemenski legi, le-ta pa je podprta s slemenskimi sohami (sl. 5A). Spahi so narejeni s čepi in luknjami. Sohe segajo največkrat do temeljnega praga, lahko pa so včepljene tudi v poveznik. Če ima stavba na čelni strani večji razpon, so potrebne vmesne sohe in vmesne lege. Trdnost celotnemu ostrešju dajejo ročice, opirače in razpirače, s katerimi je na več mestih povezana celotna strešna konstrukcija (sl. 4).

Sohasta gradnja pozna tudi škarjasto ostrešje, ki ne potrebuje slemenskih soh. Špirovci nalegajo na spodnjem delu na kapno lego, v slemenu pa so običajno povezani s ploskovnim spahom in dodatno ojačani z goltnikom. Ker je takšno ostrešje v vzdolžni smeri nestabilno, morajo biti špirovci povezani s poševno postavljenimi vetrniki.

Stene so bile praviloma narejene iz plohov ali oblic, ki so bile vtaknjene v utore na notranji strani soh. Špranje so zadelali z ilovico.

Gradnja s kladami

Tretji način gradnje stavb je kladna gradnja (nem. Blockbau; ang. corner timbering, baulk wall). V arheoloških kontekstih jo je, podobno kot gradnjo s sohami, razmeroma težko prepoznati, saj njeni nosilni elementi niso bili učvrščeni v tla. Pri izkopavanjih naletimo največkrat na ostanke zoglelenih ali sprhnelih temeljnih pragov, dokaz za njeno uporabo pa so lahko tudi kamniti venci, na katerih je počivala konstrukcija.

Značilnost kladne gradnje so vodoravno postavljeni gradbeni elementi. Praviloma so narejeni iz oblic iglavcev (na primer smreka, jelka, macesen), lahko pa je pri gradnji uporabljen tudi tesan les drugih drevesnih vrst. Stabilnost celotne konstrukcije temelji na križni zvezi, s katero so v vogalih stavbe povezane oblice oziroma plohi dveh sosednjih sten (sl. 1C, 5B in 5C). Konstrukcijo lahko dodatno učvrstijo z vgrajenimi mozniki.

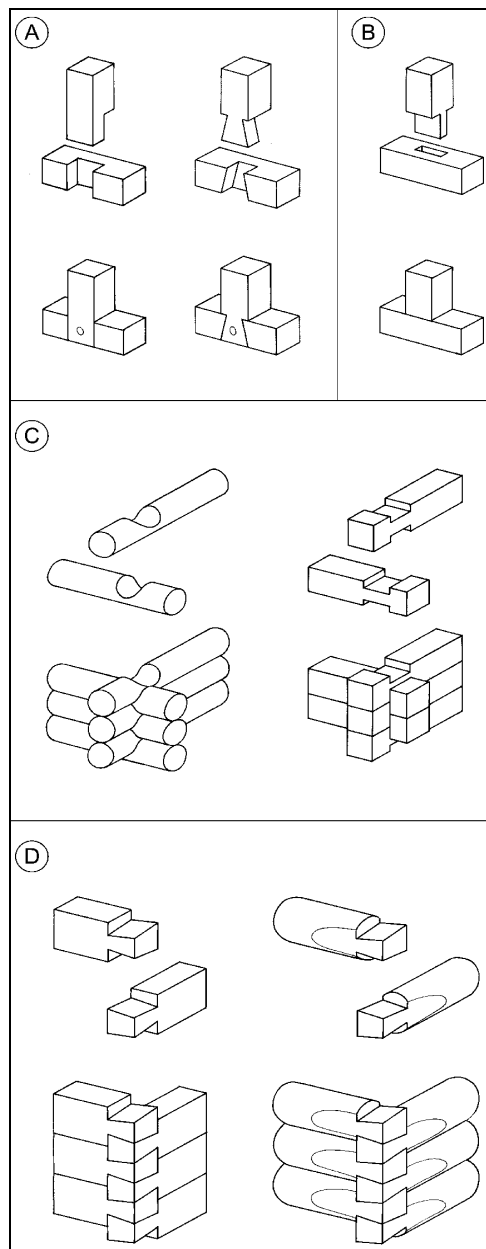
Ostrešje stavb je bilo običajno narejeno tako, da je slemenska lega počivala neposredno na konstrukciji sprednje in zadnje stene (sl. 5B). V primerih, ko le-te niso segale do slemena, pa je bilo ostrešje narejeno na enak način kot pri gradnji s sohami (sl. 5C).

Stene hiš so bile že zaradi načina gradnje vedno narejene iz klad. Vmesne špranje so običajno zadelali z mahom ali ilovico.

Raziskave so pokazale, da je potekal razvoj gradbenih tehnik v smeri od vkopane ali zabite stojke h konstrukcijam, katerih nosilci niso bili zasidrani v tla. Proces je bil dolgotrajen in ga ne moremo omejiti zgolj na eno območje. Prve stavbe, ki so bile narejene v sohasti ali kladni tehniki, poznamo že iz srednjega neolitika, na drugi strani pa je znano, da se je tudi gradnja s stojkami ohranila daleč v novi vek (Zimmermann, 1998, 178 ss). Vendar pa veljata gradnja s sohami in kladami za naprednejši tesarski tehniki, saj zahtevata razvitejše oblike lesnih zvez, njuna prednost pa je tudi v tem, da zagotavljata stavbam daljši življenjski vek.

Z arheološkega stališča je seveda najlažje prepoznati ostanke stavb, katerih nosilci (stojke) so bili zabiti v tla. Težje je ugotoviti, na kakšen način je bila zgrajena hiša, če naletimo na ostanek temeljnega praga, sled stenskega jarka ali kamnit venec. Vsi naštetih gradbeni elementi se namreč pojavljajo tako pri sohasti kot tudi kladni gradnji. Prav veliko ne pomagajo niti odtisi lesa v prežganem stenskem ometu. Stene iz oblic oziroma tesanih plohov poznata oba načina gradnje, zato je zanesljiva opredelitev mogoča šele takrat, ko pridejo na dan bolj izpovedni konstrukcijski detajli, na primer ostanke zoglelenih lesnih zvez. Kot dodatno težavo naj omenimo še to, da so bili lahko objekti grajeni v kombinaciji obeh tehnik.

Kratek prikaz gradbenih tehnik in lesnih zvez vključujemo v upanju, da bo raziskovalcem omogočil lažje prepoznavanje prazgodovinskih naselbinskih struktur. Te postajajo z izkopavanji velikih površin vse bolj zapletene, zato je prav, da jim že na terenu posvetimo vso skrb in pozornost.²

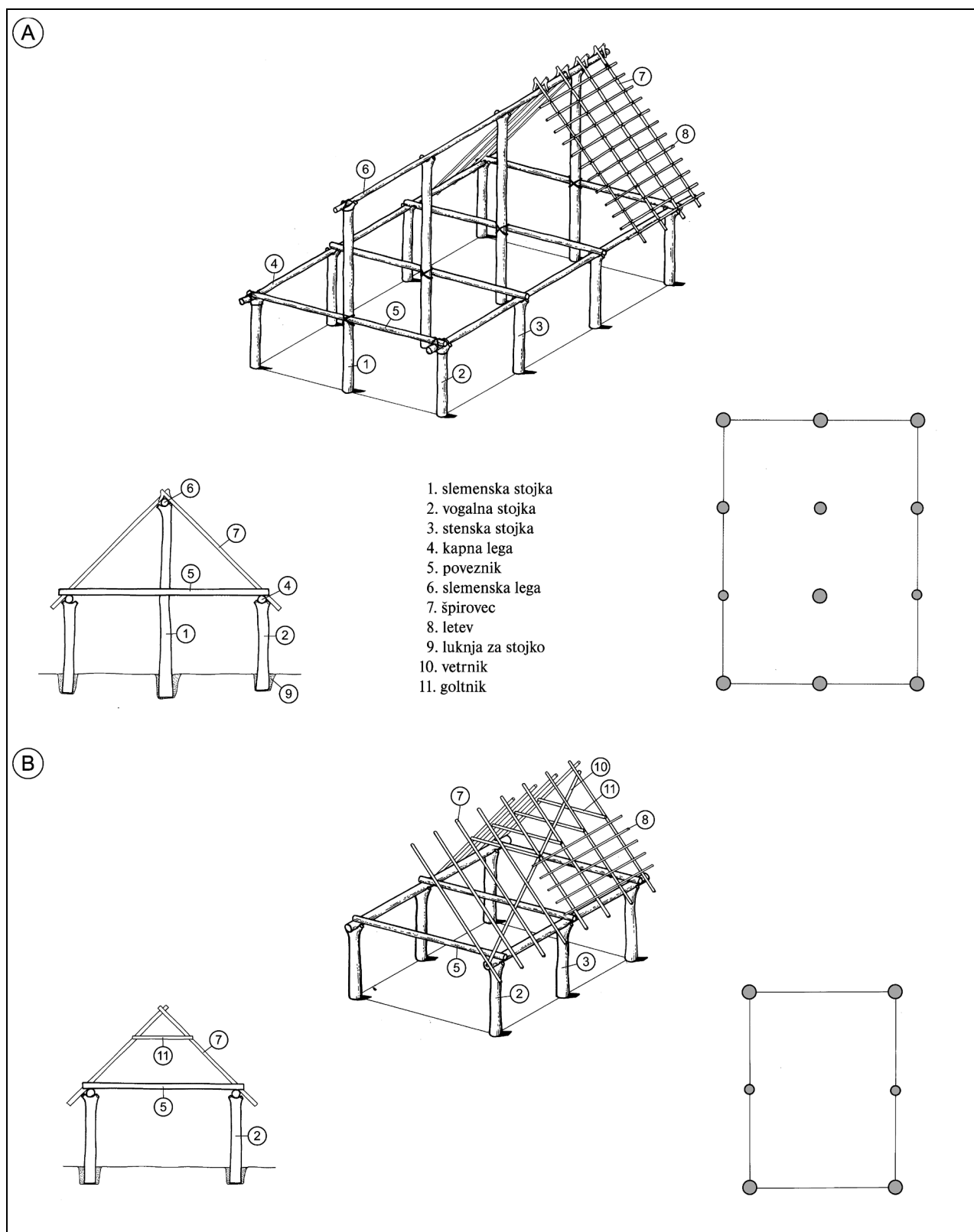

Sl. 1: Lesne zveze (risba: T. Korošec).

Fig. 1: Wood joints (drawings: T. Korošec).

² Risbe stavbnih konstrukcij in lesnih zvez je izdelala Tamara Korošec, za kar se ji na tem mestu najlepše zahvaljujem. Hvala tudi Cvetani Tavzes, sodelavki terminološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU, za pomoč pri oblikovanju slovenske tesarske terminologije.

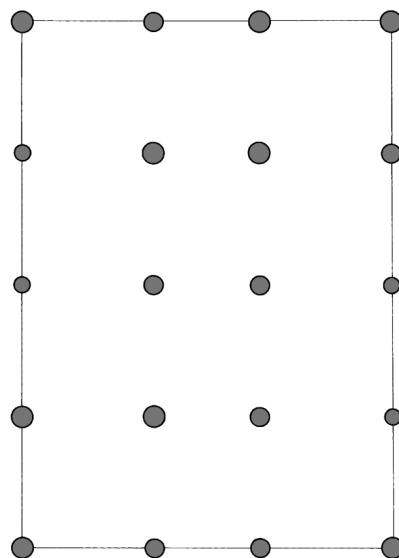
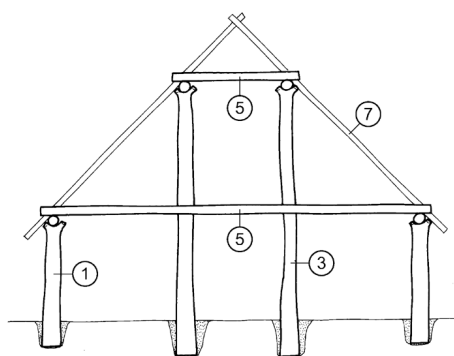
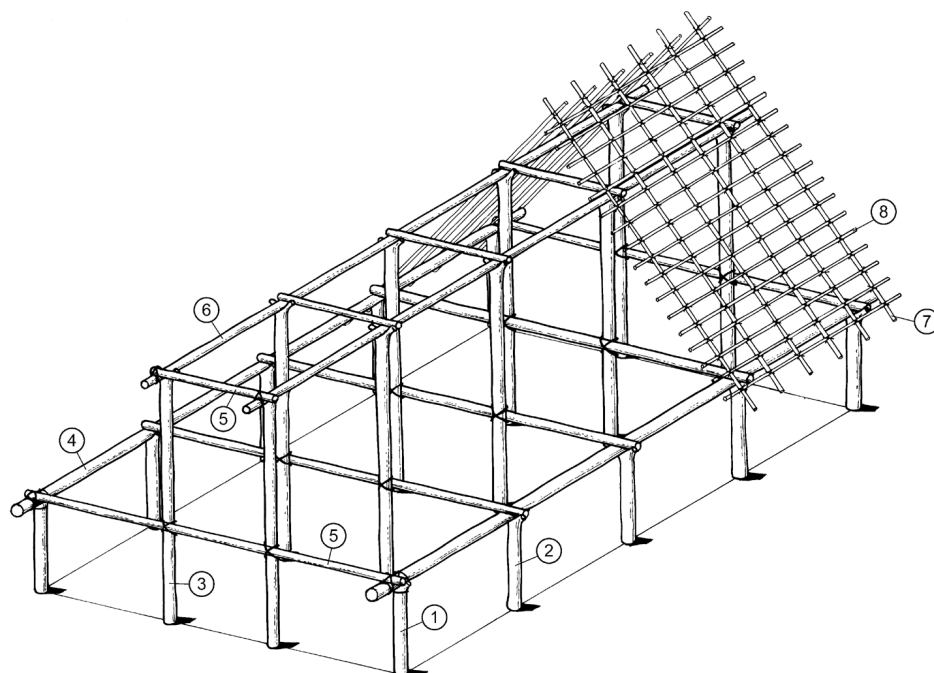

Sl. 2: Gradnja s stojkami (risba: T. Korošec).

Fig. 2: Earthfast post construction (drawings: T. Korošec).

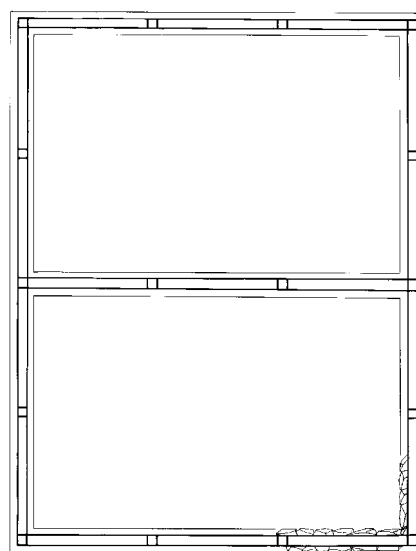
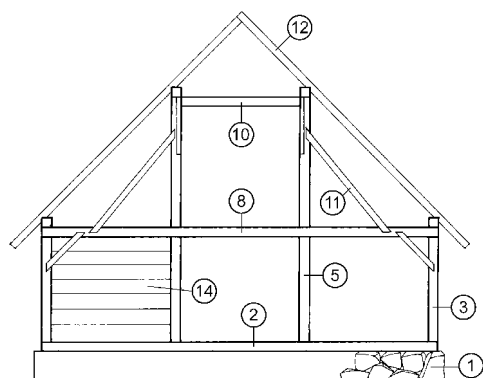
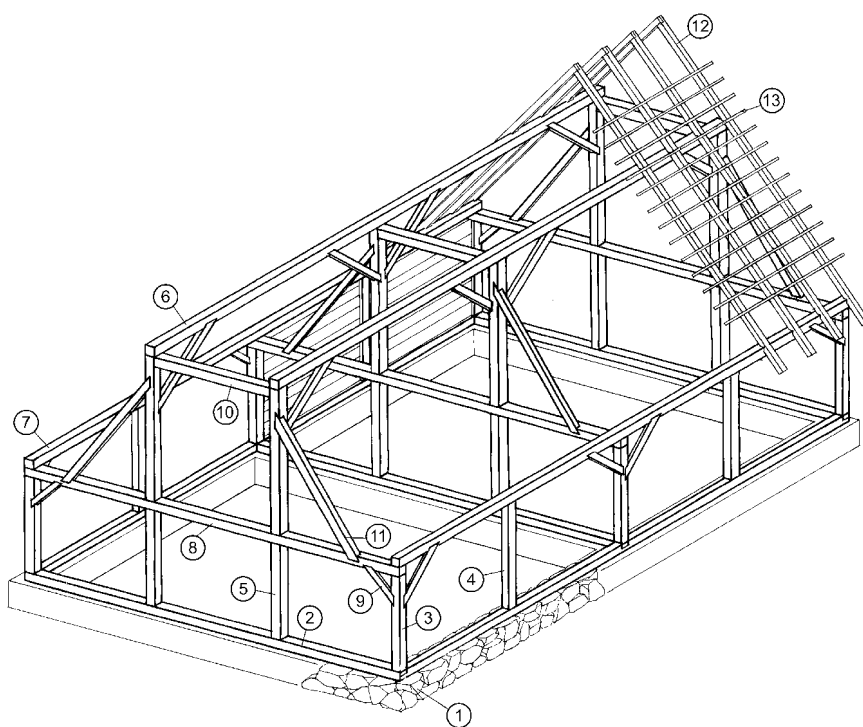
1. vogalna stojka
2. stenska stojka
3. vmesna stojka
4. kapna lega
5. poveznik
6. vmesna lega
7. špirovec
8. letev

Sl. 3: Gradnja s stojkami (risba: T. Korošec).

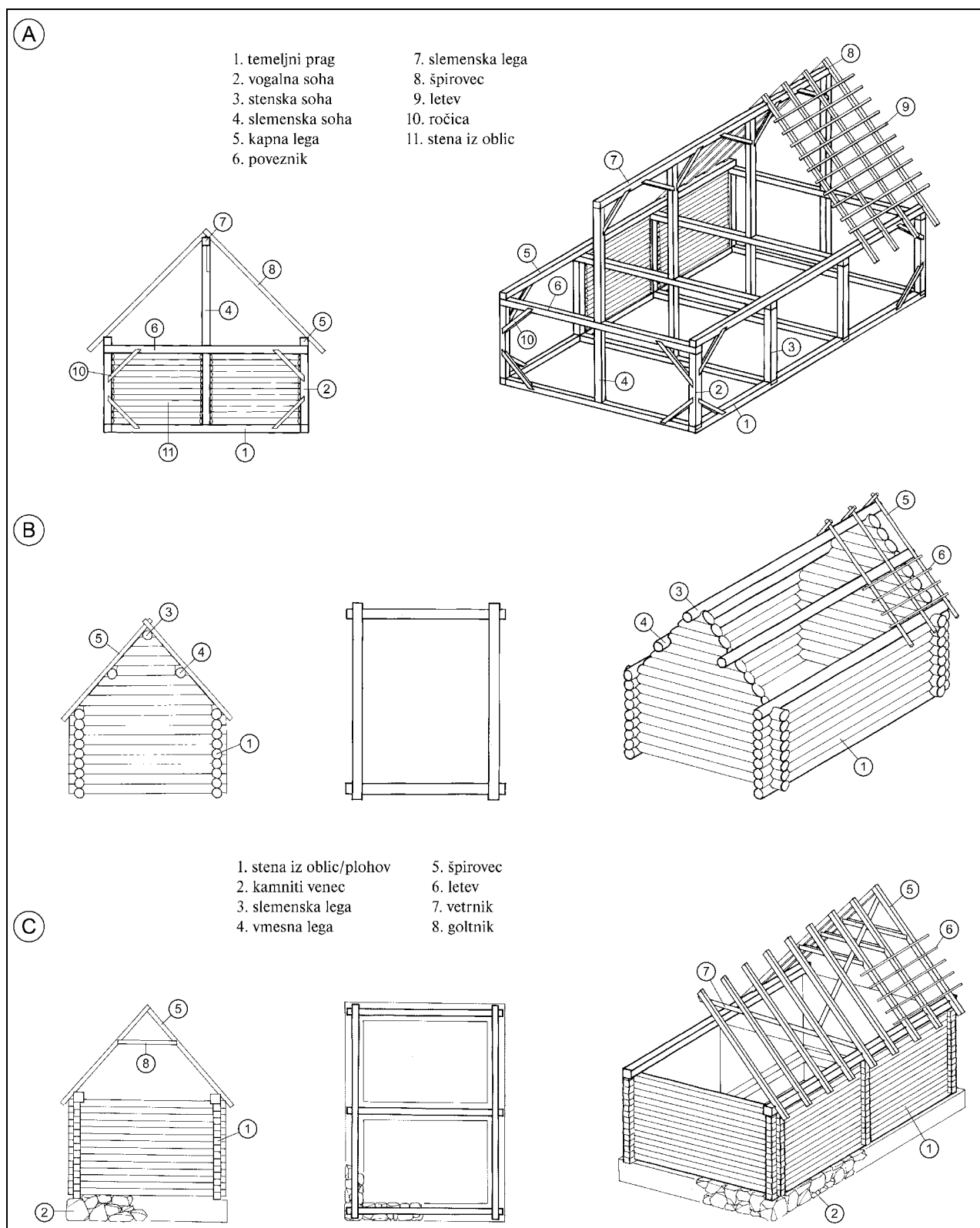
Fig. 3: Earthfast post construction (drawings: T. Korošec).

1. kamniti venec
2. temeljni prag
3. vogalna soha
4. stenska soha
5. vmesna soha
6. vmesna lega
7. kapna lega
8. poveznik
9. ročica
10. razpirača
11. opirača
12. špirovec
13. letev
14. stena iz plohov

Sl. 4: Gradnja s sohami (risba: T. Korošec).

Fig. 4: Postpad construction (drawings: T. Korošec).

Sl. 5: A: Gradnja s sohami; B–C: Gradnja s kladami (risba: T. Korošec).

Fig. 5: A: Postpad construction; B–C: Corner timbering construction (drawings: T. Korošec).

PREHISTORIC BUILDING TECHNIQUES AND THEIR TERMINOLOGY

Janez DULAR

Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Institute of Archaeology, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2

e-mail: janez.dular@zrc-sazu.si

SUMMARY

Intense preventive archaeological excavations on the routes of the motorway cross in Slovenia present new challenges to the national prehistoric studies. Foremost in my mind in that respect are the publications of the numerous lowland settlements from the Stone, Copper and Bronze Ages, which were fairly poorly known up to now, since they can only be investigated more seriously by opening up larger surfaces. New excavations have brought to light an abundance of small finds, but they have also given us a better insight into the internal structure of the settlements and thereby into the problems of the architectural heritage of the most remote past in Slovenia.

Research has shown that the development of building techniques proceeded from earthfast posts, which were either dug or driven into the ground, to constructions where the bearers were not anchored to the ground. The process of development was long-lasting and cannot be limited to a single area. The first buildings constructed in postpad construction or corner timbering are known already from the Early Neolithic, while it is also known that the postpad construction lived long into the modern times (Zimmermann, 1998, 178 pp). Both techniques are considered as advanced carpentering techniques, since they demand more developed forms of wood joints. Their advantage is also that they ensure the buildings long duration.

From the archaeological standpoint, it is easiest to identify the remains of buildings, the bearers (earthfast posts) of which were anchored into the ground. It is much more difficult to establish the building technique if we come across the remains of a sillbeam, a trace of a foundation trench or padstones under a sill. The latter building elements appear, in fact, with both postpad construction and corner timbering. Not even imprints of wooden parts in the burnt wall plaster aid much towards a proper identification. Walls made of cobbles or hewn boards are known to both techniques, thus making a reliable interpretation possible only when more telling constructional details come to light, such as the remains of charred wood joint, for example.

A short presentation of the building techniques and wood joints is concluded with an expression of hope that it will enable the researchers an easier identification of prehistoric settlement structures. These reveal to be ever more complex as the excavations of large surface continue and it is correct to give them all our attention and care already on the excavation site.

Key words: prehistoric building techniques, wood joints, terminology

LITERATURA

Ahrens, C. (1990): Wiederaufgebaute Vorzeit. Archäologische Freilichtmuseen in Europa. Neumünster, Wachholtz.

Andraschko, F. M. (1995): Studien zur funktionalen Deutung archäologischer Siedlungsbefunde in Rekonstruktion und Experiment. Hamburger Beiträge zur Archäologie, Werkstattreihe 1. Duderstadt, Mecke.

Brezar, V. (1995): Stavbarstvo. Maribor, Fakulteta za gradbeništvo.

Cevc, T. (1984): Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovensko narodopisje.

Coles, J. M. (1979): Experimental Archaeology. London – New York – Toronto, Academic Press.

Črešnar, M. (2007a): Wooden house construction types in Bronze Age and Early Iron Age Slovenia. V: Scripta praeistorica in honorem Biba Teržan. Situla, 44. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 321–339.

Črešnar, M. (2007b): Načini lesenih gradenj v času bronaste in starejše železne dobe v Sloveniji. Arheo, 24. Ljubljana, 39–68.

Dular, J., Ciglencečki, S., Dular, A. (1995): Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 1. Ljubljana, Založba ZRC.

Dular, J., Šavel, I., Tecco Hvala, S. (2002): Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 5. Ljubljana, Založba ZRC.

- Dular, J., Tecco Hvala S. (2007):** South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age (Settlement – Economy – Society). Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 12. Ljubljana, Založba ZRC.
- Gabrovec, S. (1994):** Stična I, Naselbinska izkopavanja (Stična I, Siedlungsausgrabungen). Katalogi in monografije, 28. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- Gerner, M. (2000):** Entwicklung der Holzverbindungen. Stuttgart, Fraunhofer IRB Verlag.
- Gersbach, E (2006):** Die Heuneburg bei Hundersingen, Gemeinde Herbertingen. Eine Wehrsiedlung/Burg der Bronze- und frühen Urnenfelderzeit und ihre Stellung im Siedlungsgefüge an der oberen Donau. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 96. Stuttgart, K. Theiss.
- Gersbach, E. (1997):** Zur Bebauung der Heuneburg bei Hundersingen, Gde. Herbertingen, Kr. Sigmaringen, in der späten Hallstattzeit (6. Jh. v. Chr.). V: Beck, H., Steuer, H. (eds.): Haus und Hof in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge, 218. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 233–254.
- van Giffen, A. E. (1936):** Der Warf in Einzige, Prov. Groningen, Holland, und seine westgermanischen Häuser. Germania, 20. Mainz, 40–47.
- van Giffen, A. E. (1940):** Die Wurtenforschung in Holland. Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet, 1. Hildesheim, 70–86.
- Guštin, M. (1996):** Eisenzeitliche Siedlungs- und Hausstrukturen im Südostalpengebiet. Archaeologia Austriaca, 80. Wien, 215–220.
- Graubner, W. (1992):** Encyclopedia of Wood Joints. Newton, Taunton Press.
- Hampel, A. (1989):** Die Hausentwicklung im Mittelneolithikum Zentraleuropas. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 1. Bonn, R. Habelt.
- Hansen, H. O. (1985):** Lejre Versuchscenter. Versuche mit der Vorzeit 1, Lejre.
- Jutro (1935):** Za starimi Iliri in Latobici. Jutro, ponedeljska izdaja, 2. septembra 1935. Ljubljana, 2.
- Kiekebusch, A. (1910):** Die Ausgrabung eines bronzezeitlichen Dorfes bei Buch in der Nähe von Berlin. Prähistorische Zeitschrift, 2. Berlin, 371–406.
- Kossack, G., Behre, K-E., Schmid, P. (eds.) (1986):** Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an ländlichen und frühstädtischen Siedlungen im deutschen Küstengebiet vom 5. Jahrhundert v. Chr. bis zum 11. Jahrhundert n. Chr. Band 1, Ländliche Siedlungen. Weinheim, Acta humaniora.
- Lokar, J. (1912):** Belokranjska hiša. Carniola, 3. Ljubljana, 1–27.
- Luley, H. (1992):** Urgeschichtlicher Hausbau in Mitteleuropa. Grundlagen, Umweltbedingungen und bautechnischen Rekonstruktionen. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 7. Bonn, R. Habelt.
- Luley, H. (1999):** Wohnen und Wohnungsbau im urgeschichtlichen Mitteleuropa. Die Umgestaltung menschlichen Lebensraumes in fünf Jahrtausenden. V: Geschichte des Wohnens 1. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt DVA, 737–784.
- Moser, O. (1985):** Handbuch der Sach- und Fachbegriffe. Zur Erläuterung von Hausanlagen, Bautechnik, Einrichtung und Gerät im Kärntner Freilichtmuseum Maria Saal. Klagenfurt–Maria Saal, Kärntner Freilichtmuseum.
- Pahič, S. (1981):** Brinjeva gora 1953. Arheološki vestnik, 32. Ljubljana, 71–143.
- Parzinger, H. (1998):** Der Goldberg. Die metallzeitliche Besiedlung. Römisch-Germanische Forschungen 57. Mainz am Rhein, von Zabern.
- Perini, R. (1984):** Scavi archeologici nella zona palafitticola di Fivà-Carera. Parte I: Situazione dei depositi e dei resti strutturali. Patrimonio storico e artistico del Trentino, 8. Trento, Servizio Beni Culturali della Provincia Autonoma di Trento.
- Pillonel, D. (2007):** Technologie et usage du bois au Bronze final. Archéologie neuchâteloise 37. Hauterive, Service et musée cantonal d'archéologie de Neuchâtel.
- Schefzik, M. (2001):** Die bronze- und eisenzeitliche Besiedlungsgeschichte der Münchner Ebene. Internationale Archäologie, 68. Rahden/Westf., M. Leidorf.
- Schlichtherle, H. (1990):** Aspekte der Siedlungsarchäologischen Erforschung von Neolithikum und Bronzezeit im südwestdeutschen Alpenvorland. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 71. Mainz, 208–244.
- Schlichtherle, H. (1997a):** Neolithische und bronzezeitliche Häuser in den Feuchtbodensiedlungen Südwestdeutschlands. Eine Übersicht. V: Beck, H., Steuer, H. (eds.): Haus und Hof in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge, 218. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 86–136.
- Schlichtherle, H. (ed.), (1997b):** Pfahlbauten rund um die Alpen. Archäologie in Deutschland, Sonderheft 1997. Stuttgart.
- Schmid, W. (1915):** Die Ringwälle des Bacherngebietes 1. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, 2/3. Wien, 229–305.
- Schmid, W. (1924):** Die Ringwälle des Bacherngebietes 2. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, 2/4. Wien, 365–390.
- Schmid, W. (1936):** Ulaka. Japodska naselbina nad Starim trgom pri Ložu. Prvo poročilo o raziskovanju I. 1936. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 18. Ljubljana, 17–32.
- Schmid, W. (1939):** Vače. Prazgodovinska naselbina. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 20. Ljubljana, 96–114.

- Schuchardt, C. (1909):** Die Römerschanze bei Potsdam. Prähistorische Zeitschrift, 1. Berlin, 209–238.
- Sever, A. (1986):** Streha, ostrešje, kritina, stopnice. Tehnologija delovnih procesov 2. Ljubljana, Tehniška založba Slovenije.
- Smole, V. (1995):** Tesarska terminologija v Mirenski dolini. Jezikoslovni zapiski 2. Ljubljana, 227–240.
- Svoljšak, D. (1974):** Raziskovanje prazgodovinske naselbina na Mostu na Soči. Goriški letnik, 1. Nova Gorica, 5–31.
- Svoljšak, D. (1979):** Abitato preistorico a Most na Soči. V: Atti del convegno di studi "Le età del bronzo e del ferro nell'Isontino" – Palazzo Attems – Gorizia, 24 giugno 1977. Gorizia, Musei Provinciali, 23–37.
- Svoljšak, D. (1980):** Prazgodovinska naselbina na Mostu na Soči. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici. Situla, 20/21. Ljubljana, Narodni muzej, 187–197.
- Svoljšak, D. (1999):** Casa di tipo "isontino" a Most na Soči (Slovenia). V: Ciurletti, G., Marzatico, F. (eds.), I Reti/Die Räter – Atti del simposio, 23-25 settembre 1993, Castello di Stenico, Trento. Archeologia delle Alpi, 5. Trento, 269–294.
- Svoljšak, D. (2001):** Zаметки urbanizma v železnodobni naselbini na Mostu na Soči. Arheološki vestnik, 52. Ljubljana, 131–138.
- Weiner, J. (1991):** Archäologische Experimente in Deutschland. Von den Anfängen bis zum Jahre 1989 – Ein Beitrag zur Geschichte der Experimentellen Archäologie in Deutschland. V: Experimentelle Archäologie, Bilanz 1991. Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland, Beiheft 6. Oldenburg, Staatliches Museum Oldenburg, 50–68.
- Zimmermann, W. H. (1992):** Die Siedlungen des 1. bis 6. Jahrhunderts nach Christus von Flögeln-Eekhöltjen, Niedersachsen: Die Bauformen und ihre Funktionen. Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet, 19. Wilhelmshaven, 7–360.
- Zimmermann, W. H. (1998):** Pfosten Ständer und Schwelle und der Übergang vom Pfosten- zum Ständerbau – Eine Studie zu Innovation und Beharrung im Hausbau. Zu Konstruktion und Haltbarkeit prähistorischer bis neuzeitlicher Holzbauten von den Nord- und Ostseeländern bis zu den Alpen. Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet, 25. Wilhelmshaven, 9–241.
- Zippelius, A. (1948):** Der Hausbau der Hallstatt- und Latènezeit im südlichen Mitteleuropa (Neobavljena disertacija). Göttingen.
- Zippelius, A. (1953):** Das vormittelalterliche dreischiffige Hallenhaus in Mitteleuropa. Bonner Jahrbuch, 153, Bonn, 13–45.
- Zippelius, A. (1954):** Das vormittelalterliche Zimmerungstechnik in Mitteleuropa. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde, 5. Bonn, 7–52.
- Zippelius, A. (1969):** Zur Frage der Dachkonstruktion bei den Holzbauten von Haithabu. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu, 1. Neumünster, 61–72.
- Županič, N. (1933):** Prazgodovinske topilnice na hribu Kučarju na Belokranjskem. Etnolog, 5–6. Ljubljana, 359–360.
- Županič, N. (1936):** Arheološko pismo iz Belokranjskega. Etnolog, 8–9. Ljubljana, 128–131.

original scientific article
received: 2008-07-30

UDC 94:339(450)"653"

THE RISE OF AN EARLY MEDIEVAL EMPORIUM AND THE ECONOMY OF ITALY IN THE LATE LONGOBARD AGE

Sauro GELICHI

Ca' Foscari University of Venice, Department of Antiquity and Near East Studies, IT-30123 Venezia,
Palazzo Malfanton Marcorà Dorsoduro 3484/D
e-mail: gelichi@unive.it

ABSTRACT

Written sources lead to the assumption that Comacchio, a town near the mouth of the Po River, was a connexion of trade and transport routes in the early medieval period, of which present, incomplete material sources have left no testimony. From this discordance between material and written sources a research project was started several years ago in the wider town area, which should help us better understand the settlement and socio-economical processes in the northern Adriatic between the 7th and 9th century, outlined in the present paper.

Key words: Comacchio, Italy, Early Middle Age, Longobard, Emporium, economy, trade

L'ASCESA DI UN EMPORIO DELL'ALTO MEDIOEVO E L'ECONOMIA DELL'ITALIA NEL TARDO PERIODO LONGOBARDO

SINTESI

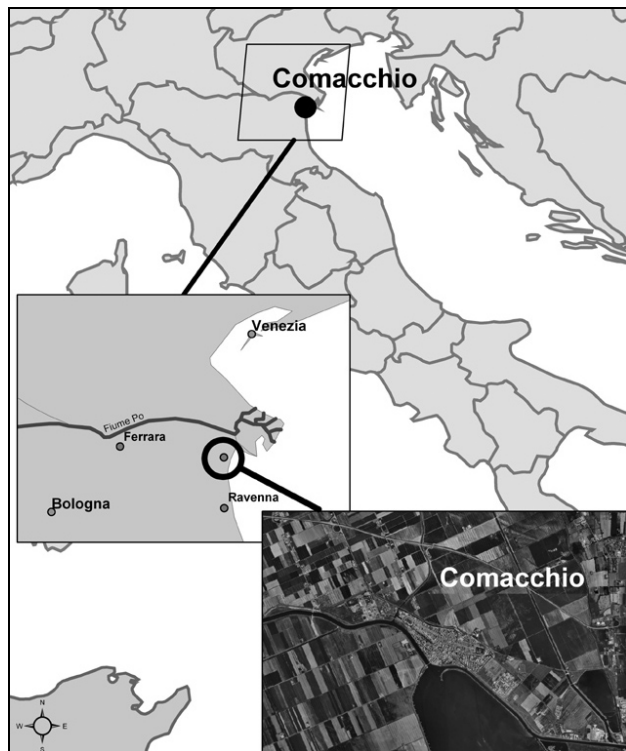
Dalle fonti scritte sappiamo che, nell'alto medioevo, Comacchio (città sorta nei pressi delle foci del fiume Po) si trovava alla confluenza di uno snodo commerciale importante. Purtroppo la documentazione archeologica, finora nota, non ha lasciato molte tracce di questo periodo. Per questo motivo qualche anno fa è iniziato un progetto archeologico nel centro urbano e nelle sue immediate vicinanze. Con questo progetto si pensa di comprendere meglio la storia del popolamento e i processi socio-economici che hanno interessato l'area nord adriatica tra il settimo e il nono secolo. Questo articolo illustra questi risultati e contestualizza il sito nel quadro dell'economia padana del periodo.

Parole chiave: Comacchio, Italia, Alto medioevo, Longobardi, emporio, economia, commercio

COMACCHIO: ITS ORIGINS

Today Comacchio is a small town lying near the delta of the river Po, renowned for its fish and its charming historical centre (Fig. 1). Comacchio is also famous, however, for another reason – that of having brought to light some important Etruscan necropoli, full of Attic pottery, linked to the emporium of Spina which prospered between the 6th and 5th century BC.¹

Fig. 1: Comacchio (Ferrara), Italy: localization.*

Sl. 1: Comacchio (Ferrara), Italija: lokacija.**

The existence of Spina has been an archaeological encumbrance for this place. The discoveries that were made during land reclaim works left in the shade another historical period of importance for this area, the

Early Medieval Age. Even when attention was turned to the post-Roman period, following the discovery of a church situated in Motta della Girata and identified with the *ecclesia beatae mariae in pado vetere*,² this was limited to a description of the building, with a propensity to attribute to it more ancient origins than written sources might lead to suppose.

Comacchio, inexistent as an inhabited centre in Roman times, emerges only towards the beginning of the 8th century with the appearance of an extraordinary document, an agreement with the Longobards for trade along the Po and its tributaries.³

There is no reason and no archaeological evidence at present to attribute to it a much more ancient origin. Nonetheless, the scholars who have dealt with it most recently have attempted to trace phases and materials of the Gothic period, to support the existence of trading activities from at least that period onwards.⁴ As the site, in some Early Medieval written sources, is termed *castrum*, its defensive function has been underlined, seen in the context of a process of fortification of the exarchate borders which was undertaken by the Byzantine authorities towards the beginning of the 7th century.

This interpretation, although not necessarily to be rejected as a matter of course, provides access, of no particular originality, to the history of these places and replicates, making little attempt to hide the fact, the processes which have been conjectured for another lagoon area which emerged in that very same period, that of Venice.⁵ Also in this area, it was not so much long-term economic reasons but rather those events connected to the Barbaric invasions and the subsequent Byzantine responses, that would have encouraged the inhabitants to move from the mainland to the lagoon islands; safety rather than reasons of trade.⁶

In any case, leaving aside for the moment the question of the origins of the place, still difficult to determine without undertaking targeted research, what astonishes us is that archaeology has, until now, abdicated from highlighting and analysing the features of these places at the very moment in which even written sources tell us about them. In short, if Comacchio really was an im-

* Drawings, photographs and graphic images in this article are made by the Laboratory of Mediaeval Archaeology – Ca' Foscari University of Venice (D. Calaon, E. Grandi, S. Lora, C. Negrelli).

** Risbe, fotografije in grafika v tem članku je delo Laboratorija srednjeveške arheologije Univerze Ca' Foscari v Benetkah (D. Calaon, E. Grandi, S. Lora, C. Negrelli).

1 The bibliography regarding Spina and its necropolis is substantial and beyond the scope of this work. For a recent compendium see: Berti, 2007.

2 The church, as is known, was found, excavated and thus explained by Nereo Alfieri (1966). Regarding the church and its baptistry see also Mazzotti (1965), for a recent discussion see Corti (2007).

3 This document, known as the Liutprand Capitulary, was first published by Hartmann (1904) later by Fasoli (1978) and has been discussed by many other scholars. It will be examined later in this work.

4 I refer in particular to the research of Stella Patitucci Uggeri, who has written a great deal about Comacchio in the last thirty years. Notable among her works: Patitucci Uggeri, 1983; 1986; 1989a; 1989b; 1989c.

5 I discussed these topics and took this approach in: Gelichi, 2007a.

6 On the Venetian lagoon see a recent work of mine: Gelichi, 2007b.

portant 'nodal point' for the economy of the Kingdom in the first half of the 8th century, it is amazing that material sources have left no trace of this central role.

It is for this reason, and with the aim of verifying the archaeological aspect of this central role, that some years ago we began a research project in these areas; all this in the context of gaining a better understanding of settlement and socio-economic processes in the northern Adriatic between the 7th and 9th century; a period that is obviously crucial for understanding the origins of Venice.⁷

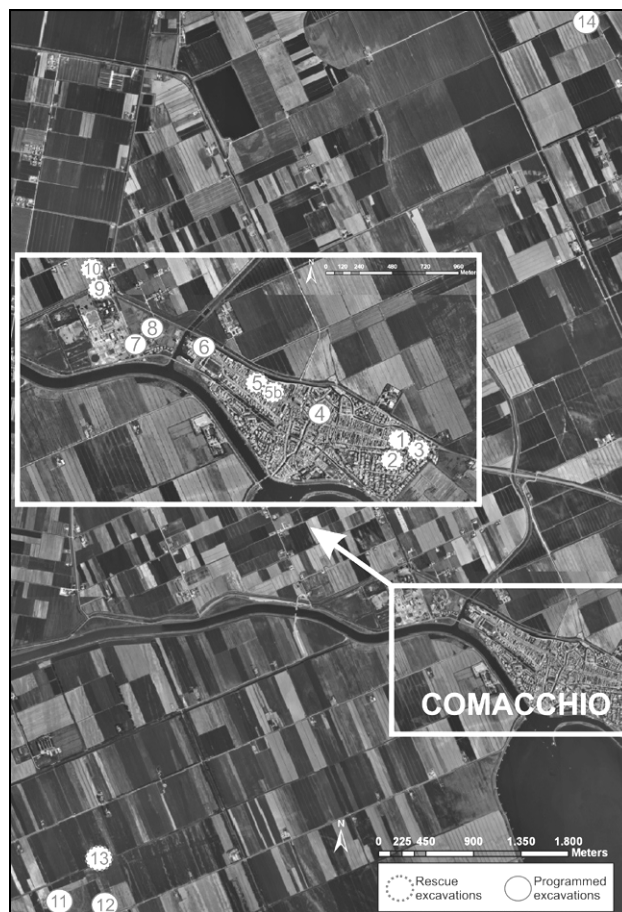
AN ARCHAEOLOGICAL REINTERPRETATION OF PREVIOUS RECORDS AND THE HISTORY OF A REGION (FIG. 2)

The archaeological project moved in two directions: on the one part, also as a contribution to an exhibition that was being organised in Comacchio (*Genti nel Delta da Spina a Comacchio*), a complete revision was undertaken of all the material from previous excavations and finds which is kept in the National Archaeological Museum of Ferrara; on the other, a new period of archaeological research was begun, with excavations opened around the site of the cathedral, which were made possible by the laying of new paving stones.⁸

The first discoveries of any interest to post-Roman archaeology of this region date back to the nineteen-twenties when, during the land reclaim operations of Valle Ponti (to the north-west of Comacchio), the excavation assistant Giacomo Proni described the presence of certain structural features (what was presumed to be a baptismal font) and numerous aligned posts which, together with some fragments of marble and limestone and other materials, were dated back to the Medieval Age (Proni, 1921; 1931).

These casual discoveries were followed, in the second half of the century, by the previously-mentioned discovery of a church building with an attached baptistery and a vast necropolis, in the location of Motta della Girata (Valle Pega, to the south-east of Comacchio) (Fig. 3). Subsequent investigations around the town centre, such as the excavations of Corso Mazzini and the investigations in Valle Raibosola, marked incidental opportunities of access to Early Medieval records of these areas. Strangely enough, this period coincides with a considerable effort being made in analytical terms. These were the years in which the history of Comacchio in Late Roman times and the Early Middle Ages was carefully evaluated and discussed and an attempt was made to add to a fragile framework (with few written records and

those rather late), a material record which gradually becomes weaker as one approaches the crucial moment of events in this area in post-Roman times, that is, the 8th century: see note 4.

Urban district / Urbani predel: 1, S. Agostino 1970; 2, S. Agostino 1975; 3, S. Agostino 1925; 4, Piazza XX Settembre; 5 and 5b, Via Mazzini 1975; 6, Aula Regia; 7, Villaggio San Francesco 2003; 8, Villaggio San Francesco 1996; 9, Area Zuccherificio 1984; 10, Valle Ponti 1920–1930.

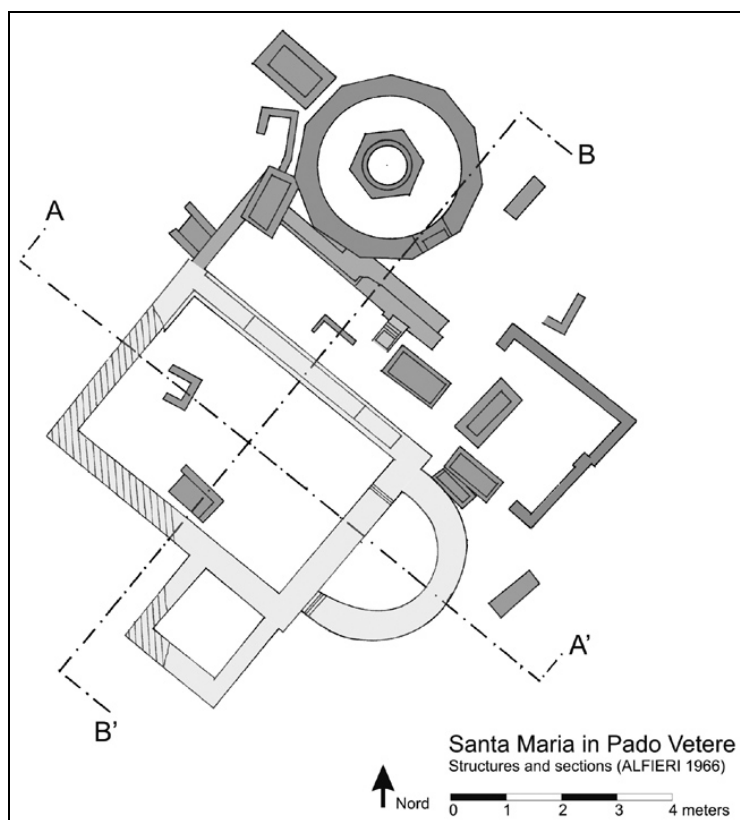
Countryside / Podeželje: 11, S. Maria in Padovetere 1956–1962 (Church and baptistery / cerkev in krstilnica); 12, S. Maria in Padovetere 1960–1962 (cemetery / grobišče); 13, Paganella, canal Padovetere 1956; 14, Insula / Otok Silva 1975 (cemetery / grobišče).

Fig. 2: Medieval excavations in Comacchio's area.

Sl. 2: Srednjeveška izkopavanja na področju Comacchia.

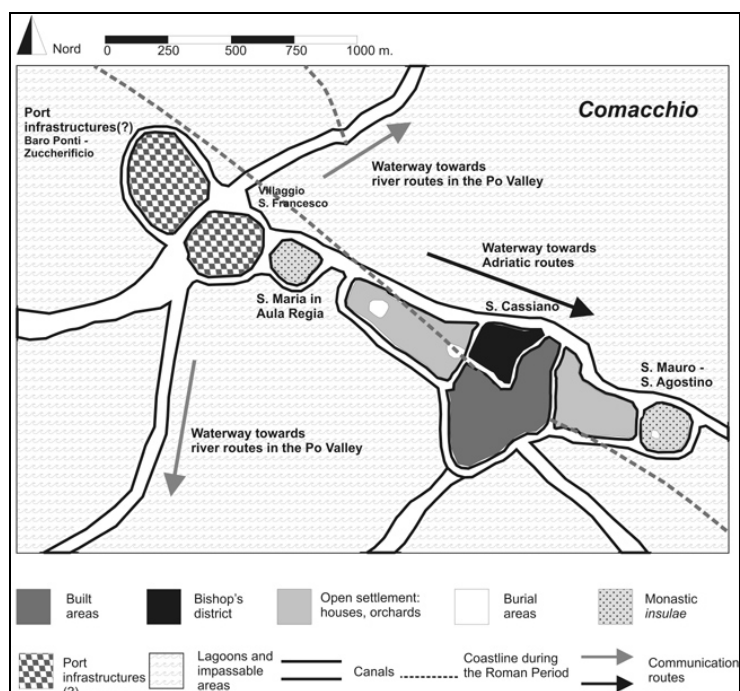
⁷ These questions have been dealt with, in various degrees of detail, in (Gelichi 2006a; 2007b); see also Gelichi, 2008a and 2008c.

⁸ Preliminary findings of this research are given in: Gelichi et al., 2006a; 2006b. The whole of the research on previous material is found in various essays in the volume-catalogue *Genti nel Delta*, mentioned individually in the work as they appear. The excavations, however, are still unpublished and a preview is given here.

Fig. 3: Santa Maria in Padovetere: Church, baptistery and graves.

Sl. 3: Santa Maria in Padovetere: cerkev, krstilnica in grobovi.

Fig. 4: Comacchio: the localization of the early middle age harbour.

Sl. 4: Comacchio: lokacija zgodnj srednjeveškega pristanišča.

One must wait until the second half of the nineties to record the first noteworthy advance. The subdivisions in an area on the outskirts of the town centre, the village of San Francesco (the same area where Proni had discovered the renowned pilings), made an archaeological investigation obligatory (Fig. 4). On that occasion, the trenches for laying the infrastructures brought to light an archaeological sequence of extraordinary interest: when analysed some ten years later it was found to contain crucial information for the history of these places in the Early Medieval Age (Calaon, 2007).

The compilation of these records, produced in a diversity of circumstances and methods – to which must be added the excavation sample on the site of the ancient monastery of Santa Maria in Aula Regia (Bucci, 2002) – enabled an up-to-date interpretation to be made of the settlement sequence in these areas, which we will attempt to briefly summarise (discussed in more detail in: Gelichi, Calaon, 2007).

The only place in this region that seems to have held a certain institutional status in Roman times is a *vicus*, the *vicus Aventia* (Uggeri, 1975, 105–108), which must have played an important administrative role in the context of management of the imperial revenue. It was perhaps for this very reason that it soon became a diocese (Patitucci Uggeri, 1989b, 431).

Besides Voghenza, the rest of the inhabited area would have featured a settlement on the river banks and the lines of dunes along the coast, with fairly regular distribution along the main lines of communication that crossed this region, such as the Popilia which linked Ravenna to Altino and Aquileia.

The results of this situation in the late Roman period are not so easy to perceive, as the little information available comes from surface investigation. Among the sites of what was to become Comacchio, traditionally identified as villas of some importance, we find the constructions discovered in the localities of Bocca delle Menate, Agosta and Baro Zavalea. These would have

been inhabited centres featuring residential buildings of a certain quality, as well as simpler, rustic buildings. The common feature is, also in this case, the close vicinity of the *fossa Augusta* which intercepts the *Padus Vetus* right in this area. The final outcomes of these sites are also unsure at present.

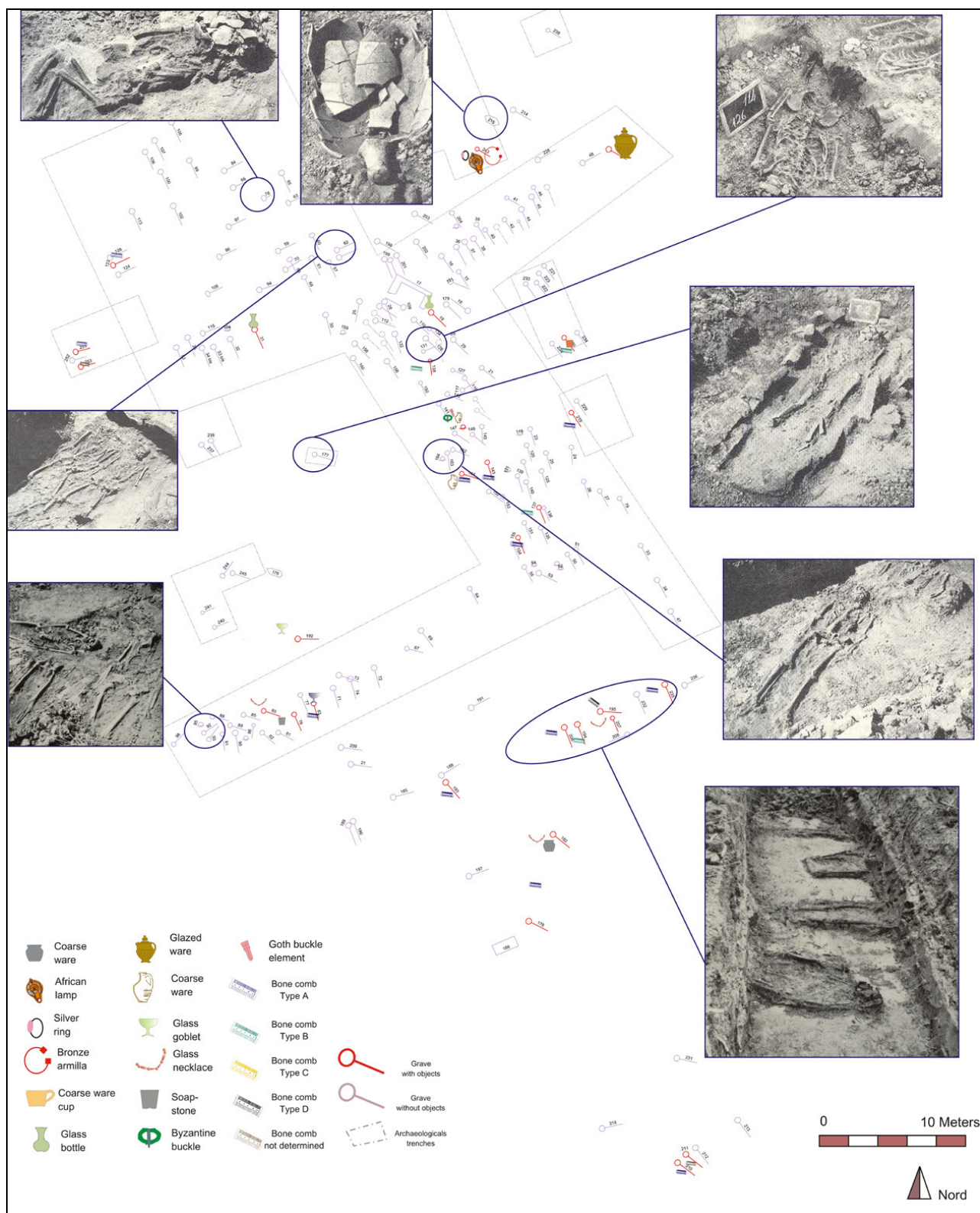
On the whole, the hypothesis that the inhabitants of the villages located along the riverbanks and the lagoon canals of the ancient Po valley delta were experts in river navigation, and thus also in ship-building, may be confirmed by reading some passages of Cassiodoro in which he describes the concern of Theodoricus himself engaged in the renewal of the fleet of Ravenna (Patitucci Uggeri, 1989b, 461). The appearance, in the first half of the 6th century AD., of a great new fleet in the Po valley delta would have been related to the rise of Comacchio itself. Although at present the archaeological records of Comacchio do not appear to confirm this supposition, the idea that the ancient inhabitants of the delta owed their fortune to the river and sea trade would seem to be true of the late Roman period.⁹

At the same time another set of archaeological data would seem to indicate a tendency towards centralization of settlements. Certain cemeteries found in this area testify to this, such as that found at the *insula silva*, which was excavated in the nineteen-fifties and dates back to the 7th century (Patitucci Uggeri, 1975, 26–29).¹⁰ Another necropolis, even more famous, is that excavated in Motta della Girata, near the previously mentioned church, which dates back to between the end of the 5th and the 7th century (Fig. 5; Patitucci Uggeri, 1970). The extent and the nature of this necropolis, separated from the church by an artificial canal (see below), suggest that it was related to a village community, perhaps not far from the necropolis itself, possibly located in Paganella where, in 1956, Nereo Alfieri carried out some investigations which led to the discovery of a construction on wooden piles (Alfieri, 1960, 37).¹¹

9 Theodoricus in 526 called back from the imperial lands along the river Po, workmen for the building of ships: "...ut per domum nostram navigandi quaerentur artifices..." (Cassiodorus, *Variae*, 18,1). He also gave orders that the building materials, pine, and cypress, should be taken from both the imperial revenue property and from private property: "...sive in domo regia seu in privata..." (Cassiodorus, *Variae*, 16,3).

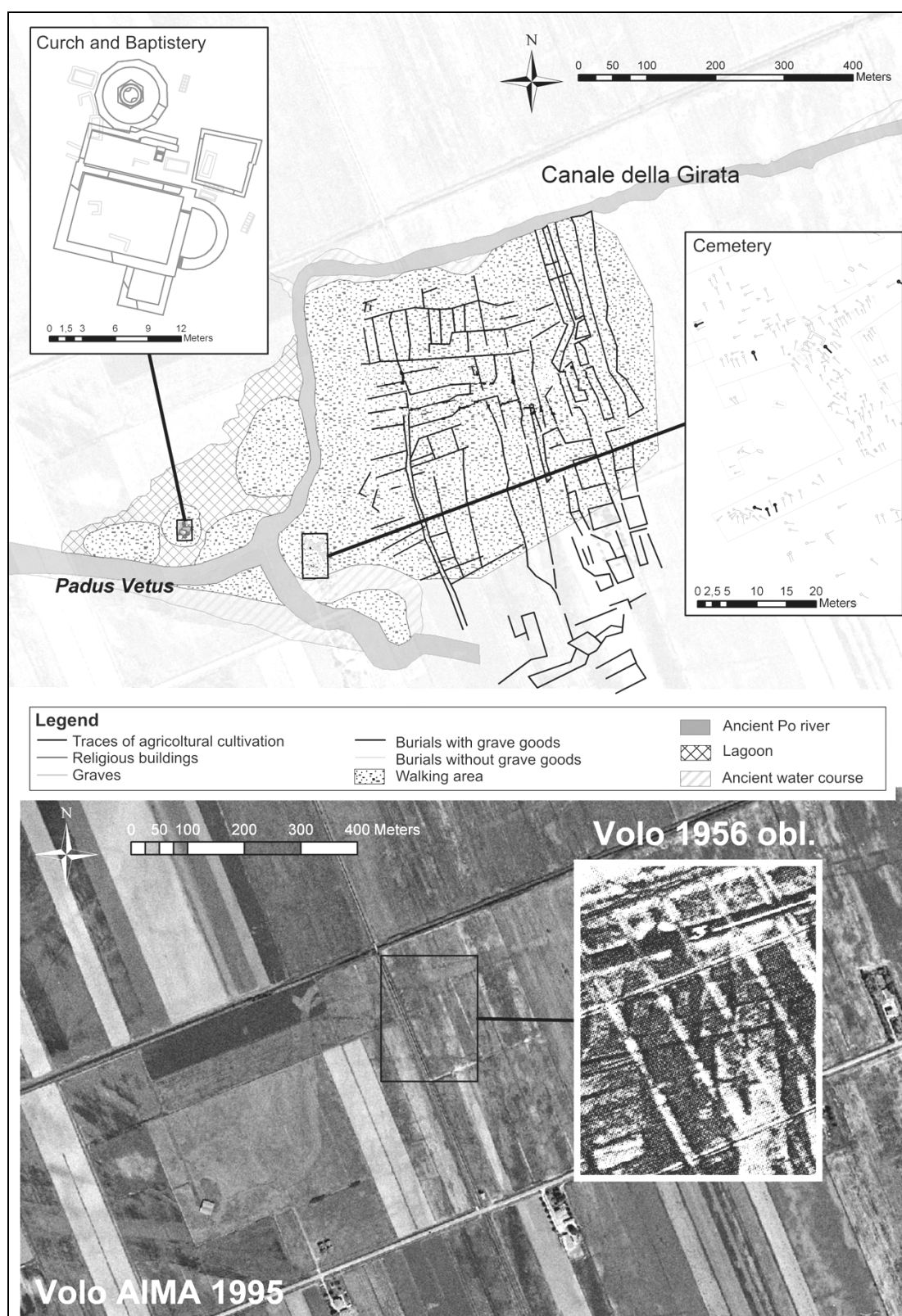
10 Some investigations have uncovered posts planted vertically in the ground, interpreted at the time as bases for pile-dwellings. In the same geographical area, a few kilometres south, surface works have found another similar site, along the same line of dunes where the necropolis of *insula Silva* was found. Such villages may perhaps be connected with the traces which are visible in aerial photographs not far from via Romea and which may be interpreted as agricultural watering systems (Simoni, 2001, 87).

11 At that time this was taken to be part of a pre-classical habitation, also taking into consideration some comparisons that were emerging with nearby Adria. As has already been noted, (Cremonini, 1993, 157), however, these constructions are probably Late Roman or Early Medieval, as are most of the surface remains found during excavations. The presence of Attic pottery may be explained as residual material found during the building of the major infrastructures of canal building connected with the Motta della Girata canal.

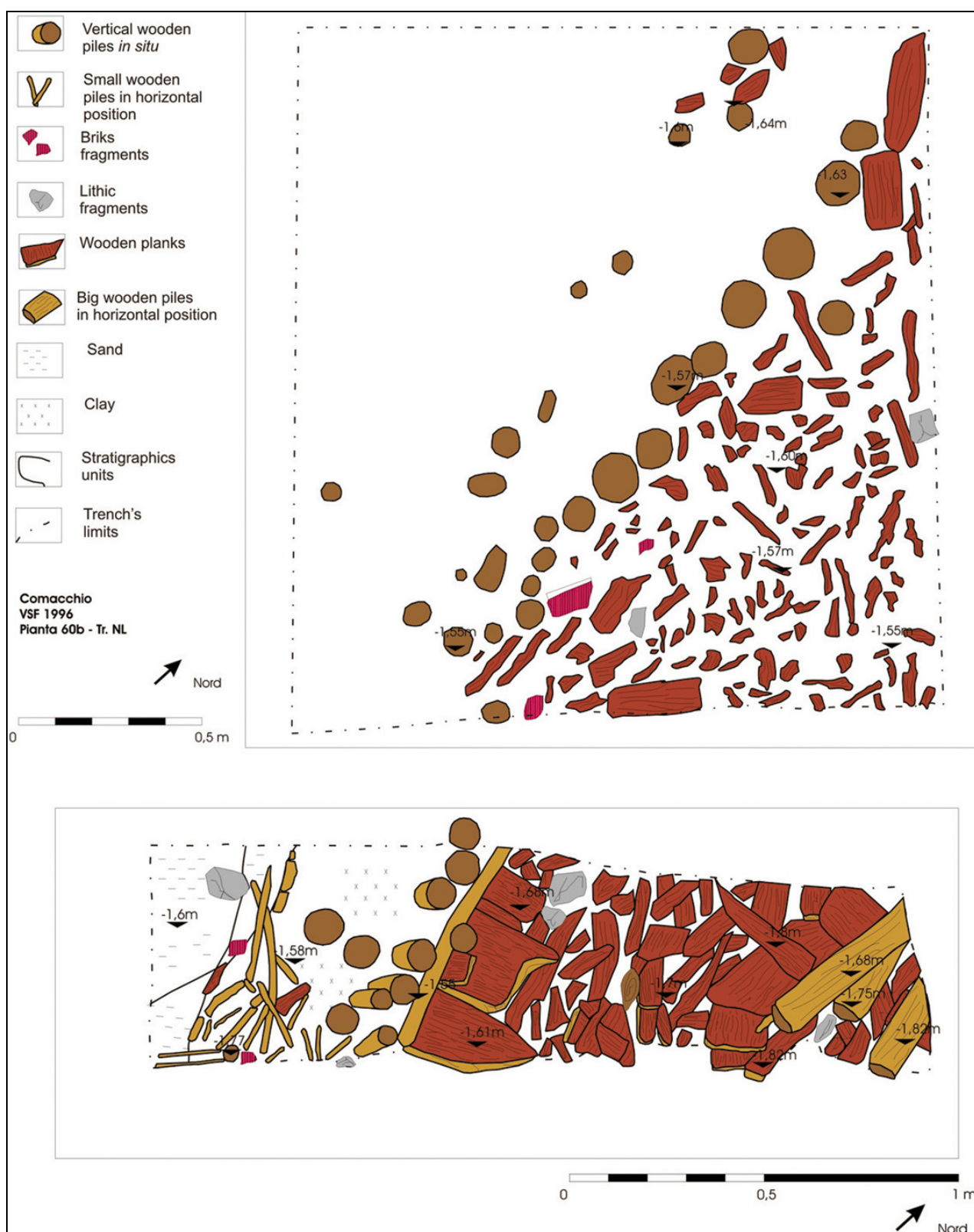

Fig. 5: Comacchio, Motta della Girata: the cemetery.
Sl. 5: Comacchio, Motta della Girata: grobišče.

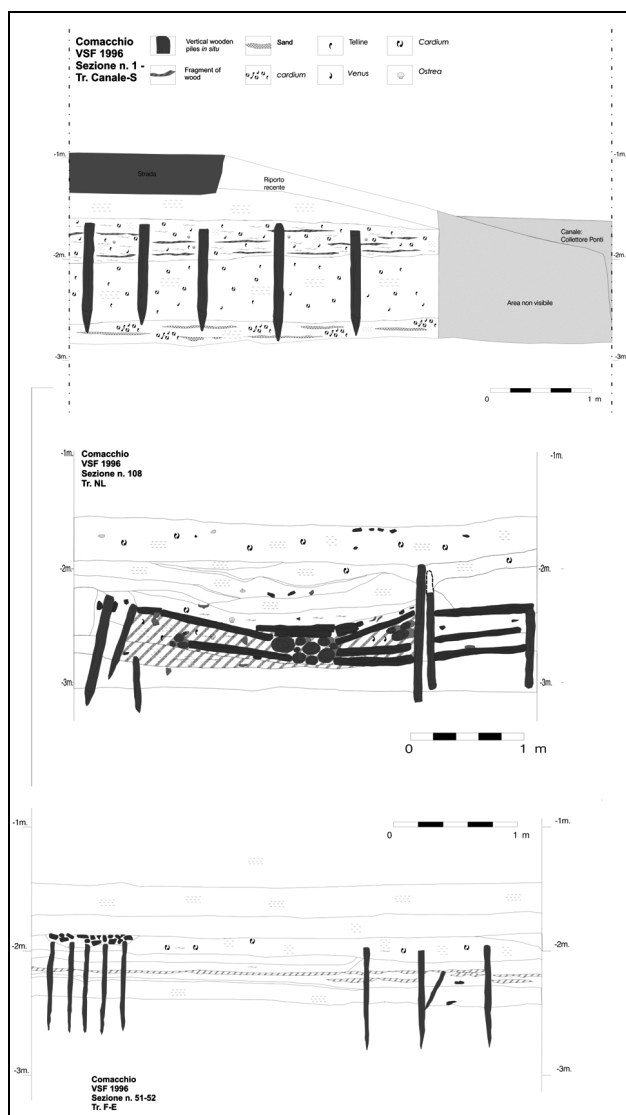

Fig. 6: Santa Maria in Padovetere and Motta della Girata: archaeological elements and aerial photo-interpretation.
Sl. 6: Santa Maria in Padovetere in Motta della Girata: arheološki elementi in interpretacija aerofotografij.

Fig. 7: Villaggio San Francesco (Comacchio): wooden platforms-docks.
Sl. 7: Vas San Francesco (Comacchio): lesene ploščadi – doki.

Fig. 8: Villaggio San Francesco (Comacchio): wooden platforms-docks.

Sl. 8: Vas San Francesco (Comacchio): lesene ploščadi – doki.

The canal we have mentioned, that of Motta della Girata, is a topographical feature that leads us to the question of the rise of Comacchio as an inhabited centre (Fig. 6). That this canal was navigable is evident from its appearance: the average depth of 1.5–2 m allowed for the passage of flat-bottom boats, used for journeys within the lagoon. Its construction (as this is very likely an artificial canal) probably had the specific purpose of linking the Comacchio lagoon to the inland area and enabling the most westerly parts of the lagoon to be reached. It is clear that substantial economic resources are needed to create an infrastructure like this canal, for which the major involvement of some authority is nec-

essary. If the building of the canal, or rather, its supervision, coincided with the development of the inhabited centre of Comacchio in the 7th century, this infrastructure would be part of the economic, commercial and institutional *floruit* that marked the rise of the new lagoon town. These canal works, then, would have been an obvious necessity linked to the growth of trade and traffic produced by the people of Comacchio.

The Motta della Girata canal reaches an area located to the north-west of present-day Comacchio, the area of the old sugar factory and the village of San Francesco. As we have seen, this is the area from which we have evidence of pile-dwellings and materials from the Early Medieval Age. A revision of materials and the setting up of a network (with GIS system) of all previous archaeological records, has allowed for the conjecture that right in this area there must have been constructions connected with a port (jetties, wharves etc. – Figg. 7–8). Unfortunately, the limited extent of excavations (those of 1996) and the good, but insufficient, records produced at the time of the findings of the nineteen-twenties/thirties, are not enough to give us a clear perception of the size of these constructions and their spatial relationships. From the kind of archaeological site that this is, the existence may be surmised of wharves, jetties and landing-stages set along the banks of dunes that flanked the canal where it flowed into the northern lagoon.

The materials which were found (mainly amphorae) indicate the scarcity of inhabited buildings in the vicinity, these probably being located further inland from the dunes. The chronology of these materials and therefore, at present, also of these harbour infrastructures, does not seem to date further back than the 7th century nor much beyond the 8th century, restricting their function to a narrow time span.

The chronology and the type of items found clearly coincide in attributing to these places a shipping function, related to the most flourishing period of the Comacchio emporium. It is likely, indeed to be hoped, that further investigations in these areas, which are planned for the near future, will be able to determine the chronology with greater precision and provide clearer indications of the circumstances that led these constructions to be abandoned and, in general, the utilization of this area.

Nevertheless, these findings, their interpretation and the identification of a number of archaeological markers which at last enable us to perceive clearly evidence of the 8th–9th century, have shed a glimmer of light of great importance for the history of these places and, more generally, of the northern Adriatic basin in the Early Medieval Age. On the basis of these discoveries, then, in 2006 investigations began in the very heart of Comacchio itself, on the site of the *insula episcopalis*. These investigations are still underway and will be discussed in the following section.

THE NEW RESEARCH IN THE AREA OF THE CATHEDRAL

In the heart of present-day Comacchio lies the Cathedral, which reproduces in its present form a construction of the 17th century (Fig. 9).

The necessity of laying new paving stones in the area adjacent to the church (piazza XX settembre) provided the opportunity for beginning a number of archaeological investigations, the purpose of which was to assess the depth and quality of stratification and, at the same time, obtain information about settlement progression.

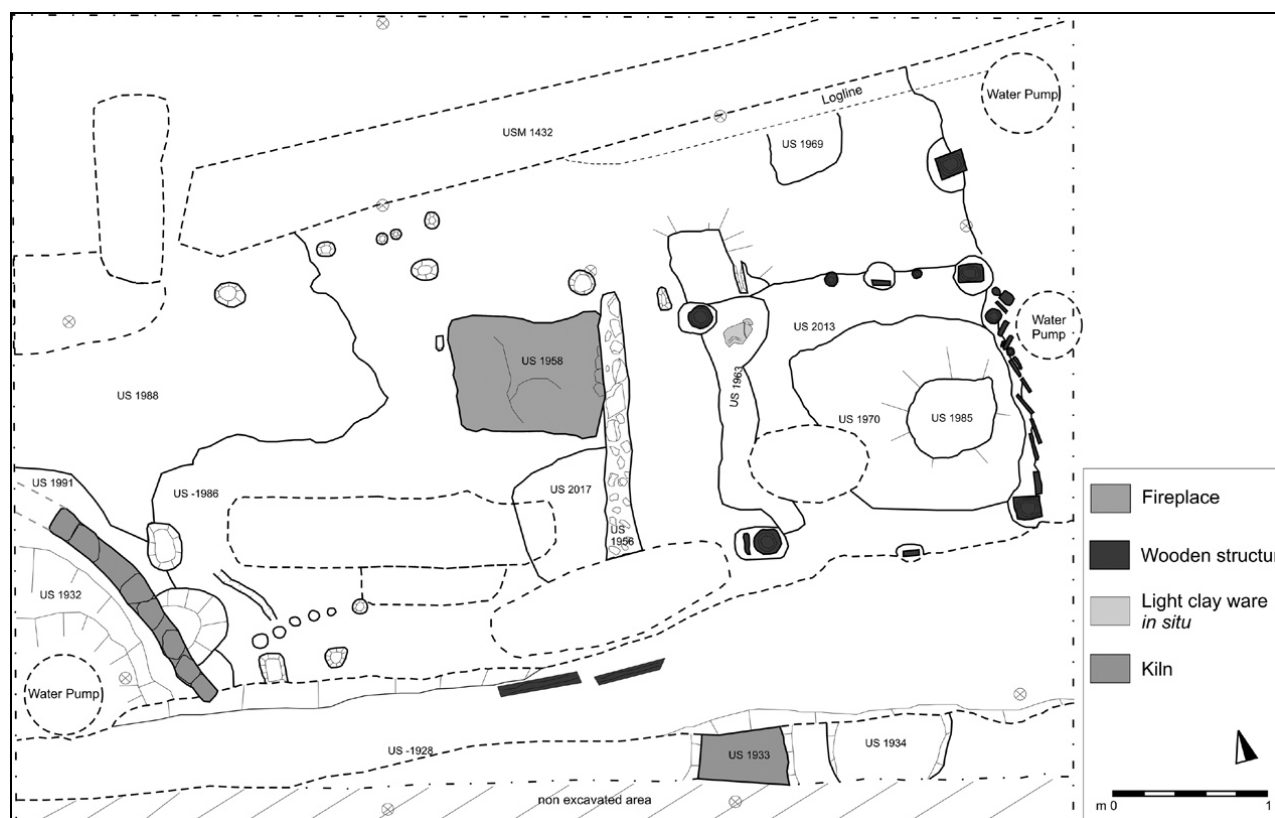
How and when the community of Comacchio was formed, and its institutional evolution, are, as we have seen, not so clear, although there are no definite reasons at present to collocate it earlier than the 8th century, when, moreover, written sources also begin to mention the community and, shortly afterwards, also its bishops (Grandi, 2007, 420–426). As is testified by the complaint that bishop Vitale made to Charlemagne about customs tariffs due from the people of Comacchio for their navigation of the river (Benati, 1989, 616), the diocese undoubtedly held a role of prime importance in the process that led to the reorganisation of the settlement in the

delta area and the development of this emporium.

The archaeological investigation, still underway (winter 2008), involving an area of 180 m², has brought to light a complete distinct sequence that spans an archaeological time of about ten centuries, confirming the supposition of an initial stable occupation of this area in the late 7th century.

The most ancient periods found show a number of wooden structures connected with artisan work, as is evidenced by the finding of a furnace, fire places, metal and glass remains (amongst which, some fragments of wall mosaic tiles), together with a considerable quantity of soapstone vessels (Fig. 10). It may be supposed that these activities related to the workshop of the church building, the remains of which have not at present been found.

The abandoning of this building coincides with a definite change of function of the whole quarter, which became a funeral area with burials laid out in an orderly way, placed within well-defined topographic bounds, presumably in front of the Early Medieval church (Fig. 11). To this building must have belonged the numerous, decorated architectonic elements and remains of mosaic flooring that have been found during excavations.

Fig. 9: Piazza XX Settembre (Comacchio): plan of the excavation area in the centre of town.

Sl. 9: Piazza XX Settembre (Comacchio): načrt območja izkopavanja v središču mesta.

Fig. 10: Piazza XX Settembre (Comacchio): the productive area.

Sl. 10: Piazza XX Settembre (Comacchio): obrtni predel.

The necropolis was of short duration and above it, between the 9th and 10th century, an embankment was built running north to south, which must have flanked a ditch, thus acting as a protective waterfront.

The most substantial walls found in this area belong to the central Middle Ages, when a great workshop construction was built that most likely formed part of the bishopric (Fig. 12). This construction, of rectangular plan, facing east-west and perhaps having a porticoed façade, was built with fragments of brickwork of Roman type and numerous architectonic stone features joined with brittle mortar. The presence of these reused items (Fig. 13), together with other sculptural features and building materials (mosaic tesserae, fragments of painted plaster), show that in connection with these works the Early Medieval church building with its ornaments was, at least partly, demolished. Besides this large building, the excavation has been able to reveal a small portion of a side of a Romanesque place of worship, found near the southern wall of the present-day church. This finding, although not able to tell us much about the features

of this workshop, nonetheless confirms that the Medieval building (and in all probability the Early Medieval building) are to be found in the same place where, in the 17th century, the church was rebuilt and perhaps enlarged.

Successive events in the post-Medieval Age testify to new cemeteries being made in some areas outside the church and a number of architectonic or structural interventions which can be linked to the new version of the 17th century cathedral. At that time part of the outside area was paved in brick.

Fig. 11: Piazza XX Settembre (Comacchio): the early medieval cemetery.

Sl. 11: Piazza XX Settembre (Comacchio): zgodnjesrednjeveško grobišče.

Fig. 12: Piazza XX Settembre (Comacchio): a part of the bishop's palace.

Sl. 12: Piazza XX Settembre (Comacchio): del škofijske palače.

THE CAPITULARY, SALT AND OTHER THINGS

The history of Comacchio, and that of its excavations too, would remain as an interesting page of archaeology but only of local importance, if the context in which this site has developed did not touch upon topics and problems of a broader kind and if the trade connections identified from the 8th century in Comacchio did not place this town of the delta in a network of connections on a Mediterranean scale. Two aspects appear to us of particular importance: the quantity of traffic, which seems to be very different from that of nearby Ravenna, whose main port at that time seems to have been drastically reduced; the direction of traffic, which emerges

very clearly, although indirectly, from an extraordinary (and unique) source, that of the Liutprand Capitulary, and from the nature of the archaeological record.

The situation of Comacchio in the 8th century does not, however, seem to be unique; indeed, this place appears to share some strategies and policies with a whole number of other flourishing new places of the Adriatic, above all those of the Venetian lagoon (Gelichi, 2006a; 2007b).

From the archaeological investigation made around the church, as also from previous findings and excavations in the village of San Francesco in 1996, there is a very substantial number of amphorae (Fig. 14). There are so many of them that they are well documented even in the late and post Medieval levels as residual material. A somewhat detailed analysis of these jars (in particular Negrelli, 2007), including mineral-petrographic analysis (Capelli, 2007), has shown them to be mainly of eastern origin dating back to the 8th–9th century. It remains to wonder what the ports of departure were, what goods they were carrying and for what kind of economy.

The round amphorae undoubtedly bring to mind the great market of Constantinople, to which may be referred certain morphological comparisons with findings in the sequence of Saraçhane. For the same reasons there are also connections with the Aegean-Anatolia area and with the Syrian coast. A possible connection with Ponto,¹² is still to be established. The other major guideline of trade is implicitly indicated by the huge quantity of soapstone,¹³ above all talcoscisti from the central Alpine area: the great Po valley river thus placed Comacchio in touch with the ports and towns of the *Regnum*. It is clear that these remains only testify in an indirect and very limited way, to the nature and volume of traffic. Many goods, not only salt, were carried in wooden or cloth containers. These goods, such as fabrics, spices, wood and other raw materials, like partly-worked materials, may constitute very minor archaeological traces, if indeed they exist at all; without even mentioning the slave trade (McCormick, 2001). Some of these goods are expressly mentioned in the so-called Liutprand Capitulary, while others are mentioned occasionally in other written sources (Fig. 15).

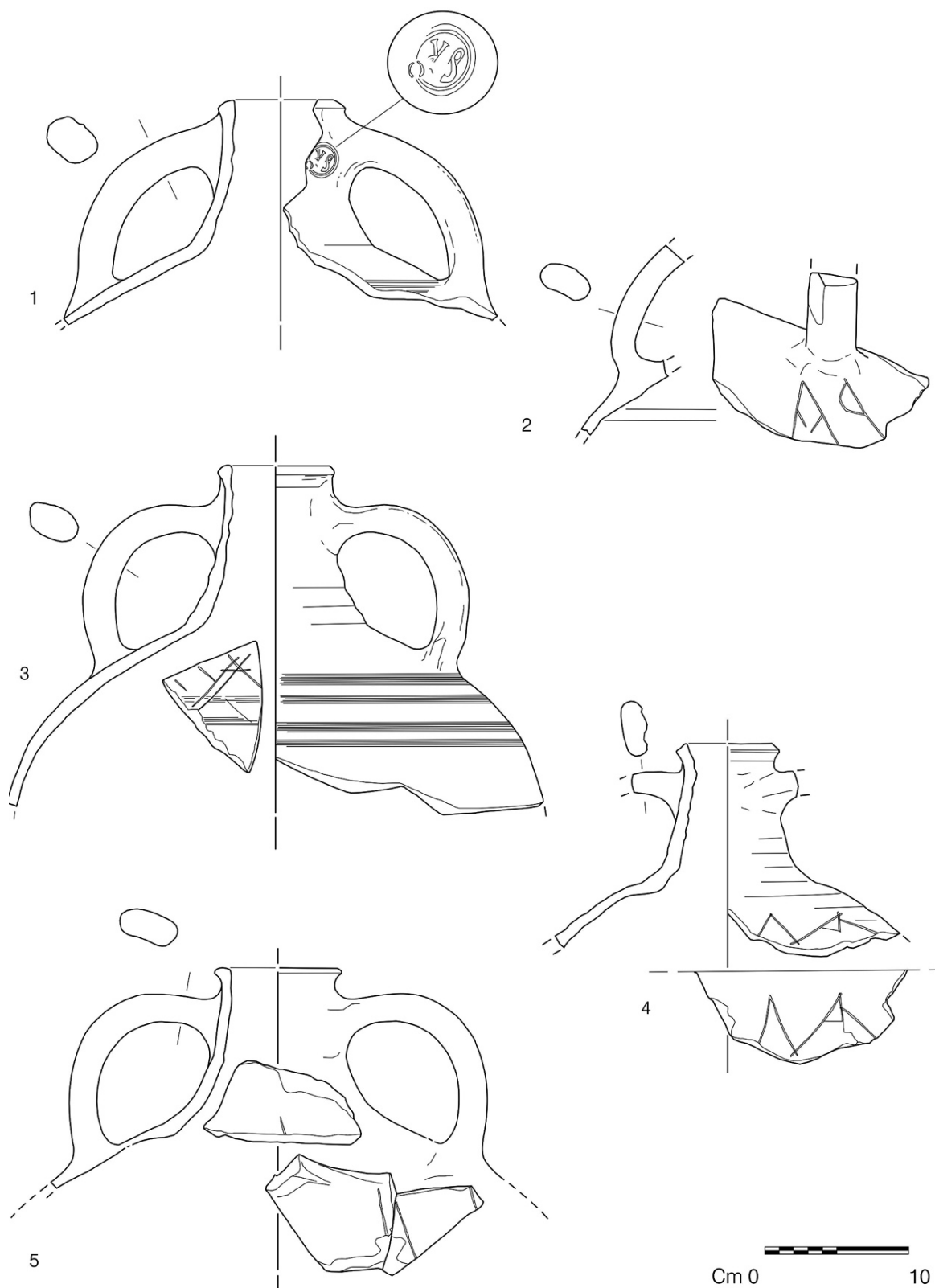
In addition to a long-distance trading economy, finally, we must mention locally developed production, one of the particular features of Early Medieval emporia. Salt, fish in brine, and perhaps pottery and glassware played a fundamental role which does not always appear in the archaeological record.

12 In addition, the link with the eastern coast of the Adriatic, and with some products from southern Italy, still has to be carefully evaluated.

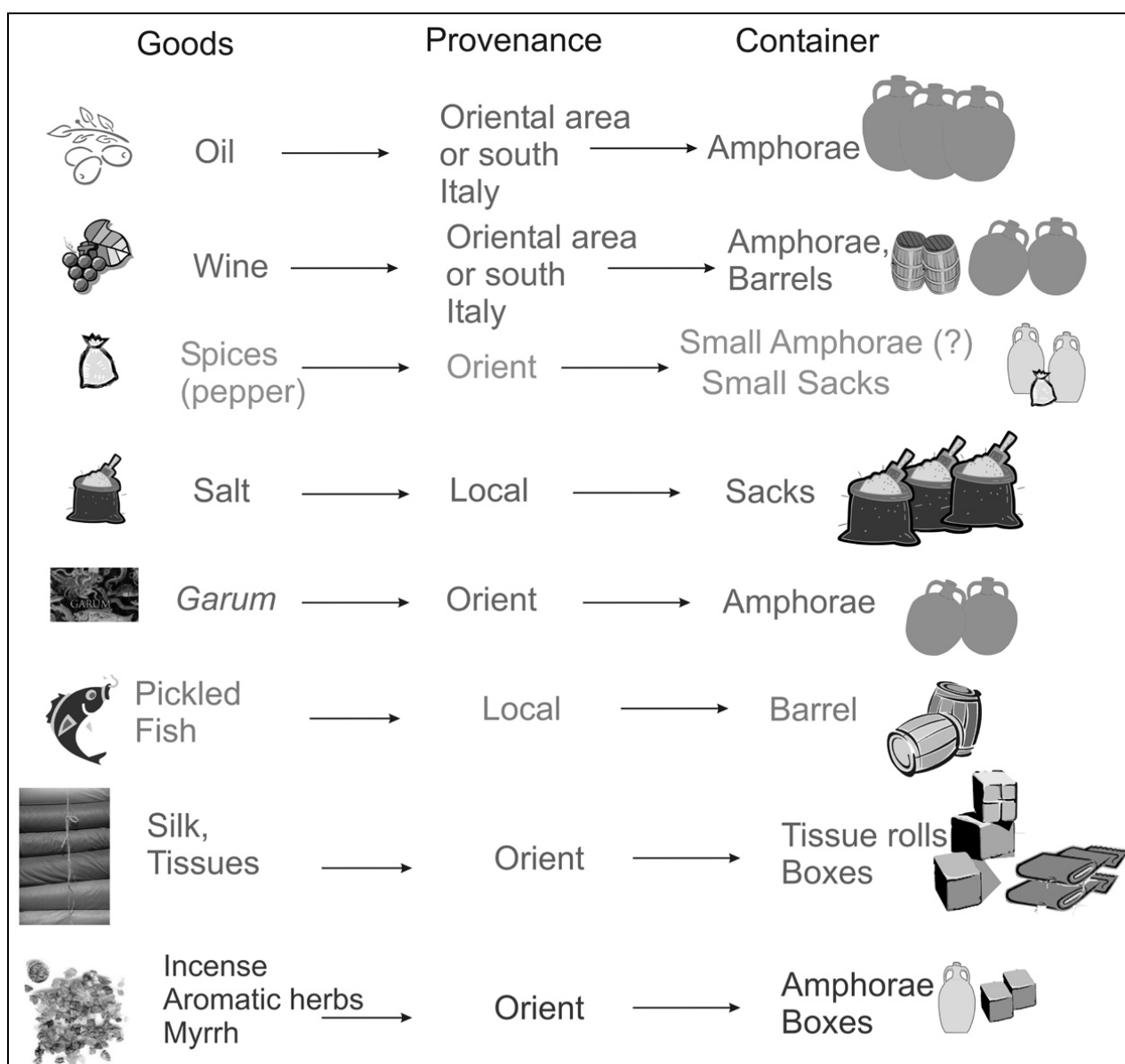
13 For observations regarding steatite as a marker of Po valley trading, see Alberti (1997).

Fig. 13: Piazza XX Settembre (Comacchio): elements from the early medieval church.
Sl. 13: Piazza XX Settembre (Comacchio): elementi zgodnj srednjeveške cerkve.

Fig. 14: Early medieval globular amphoras from Comacchio.
Sl. 14: Zgodnj srednjeveška kroglasta amfora iz Comacchia.

Fig. 15: Goods trades by Comaclenses inhabitants
Sl. 15: Blagovna menjava prebivalcev Comaclenses.

The archaeological research, then, shows a town that was among the most thriving of northern Italy in the 8th and part of the 9th century. A situation that made Comacchio a specialised place, that is, an emporium, too often simply relegated to the position of a mere producer of a common asset (salt), only of relevance in the framework of a scattered and regionalised economy.

The constructions found in the area of the village of San Francesco, on the western outskirts of the present village, seem to be something more than simply a dock area for boats. These constructions, together with the presence of an artificial canal, that of Motta della Girata, indicate a certain care and attention paid to the river-

lagoon infrastructures that was anything but ordinary. It is clear that if our terms of comparison remain the maritime infrastructures of the Late Roman period, the comparison does not stand up (however, it worth underlining the fact that those infrastructures, made of durable material and with rather sophisticated techniques, marked a period that was, all things considered, brief, even in the Greek and Roman world. – Regarding this question see: Gelichi, 2008b).

Throughout the 8th century, then, Comacchio must have been something more than a place devoted to fishing and the salt trade, and the agreement with the Longobards of 715 must be anything but a bizarre

Fig. 16: Reconstruction of Comacchio in Early Middle Age (drawing: R. Merlo).

Sl. 16: Rekonstrukcija Comacchia v zgodnjem srednjem veku (risba: R. Merlo).

document that miraculously escaped the ravages of time (Fig. 16); through the archaeological evidence of Comacchio we may perceive a world, that of the Longobard Kingdom, that was less isolated and more dynamic than opinions, at least the most recent, have attempted to describe (Balzaretto, 1996; Wickham, 2005; Gelichi, 2006b).

This was an area through which travelled goods of local origin but also others (such as oil, spices, *garum*, some wine, perhaps also fabrics) that must have come to Italy from the south or from the eastern Mediterranean. Only in terms of quantity (the volume of traffic) the comparison with Roman times (and Late Roman) obviously will not stand; but what comparison, of this kind, would show a different result for this period?

During the 8th century, following the peace made with the Byzantines in 680, the traffic as described in archaeological records outlines a thriving economy in the

various towns of the Po valley area: the picture of economic relations appears to be anything but 'stagnant' and marginal. It was rather the rise of Venice, in the 9th century, and its trade destined for a European market beyond the Alps, that was to relegate the Po valley area to a marginal role. The products arriving and being traded in the port of Comacchio were, in fact, destined for the élite of the Po valley plain. Conversely, the trade of the following century went beyond northern Italy, which seems rather to become characterized by more local trade of medium and short range.

With the advent of the Carolingian Age, and the choice made by the Carolingians of the Venetian lagoon (and of a site within the lagoon, that of Rivoalto) as a point of reference for their trading interests, the destiny of Comacchio was sealed and that of the Po valley economic system which had found, in the small town to the south of the Po delta, its point of reference.

VZPON ZGODNJSREDNJEVEŠKEGA EMPORIJA IN EKONOMIJA ITALIJE V POZNEM LANGOBARDSKEM OBDOBJU

Sauro GELICHI

Univerza Ca' Foscari Benetke, Oddelek za antične vede in vede Bližnjega vzhoda, IT-30123 Benetke,

Palača Malcanton Marcorà Dorsoduro 3484/D

e-mail: gelichi@unive.it

POVZETEK

Danes je Comacchio majhno mesto blizu ustja reke Pad, znano po ribah in očarljivosti srednjeveškega jedra, obenem pa je tudi najdišče pomembnih etruščanskih nekropol, povezanih z znanim emporijem Spino, ki je bila na svojem višku med 6. in 5. stoletjem pr.n.š. V obdobju rimske nadvlade na Apeninskem polotoku Comacchio ni bil

poseljen, medtem ko obstaja več pisnih virov, ki orisujejo poselitev in samo mesto v srednjeveškem obdobju. Vendar pa, glede na to, da smemo na podlagi ohranjenih pisnih virov upravičeno označiti Comacchio za stičišče gospodarskih aktivnosti, je o tej pomembni vlogi ostalo ohranjenih presenetljivo malo materialnih dokazov. Ravno iz tega razloga je bil pred leti pričet raziskovalni projekt, ki naj bi osvetlil poselitev in socio-ekonomske odnose na omenjenem območju okolice Comacchia ter širšem območju severnega Jadrana med 7. in 9. stoletjem. Na eni strani so raziskovalci ponovno preučili ves material iz predhodnih izkopavanj, obenem pa so se pričela tudi nova izkopavanja v različnih predelih starega mesta, predvsem z izpostavljenimi grobišči na lokacijah Motta della Girata in San Francesco. Za datacijo pričetka zgodnesrednjeveške poselitve v Comacchiu so posebno pomembni ostanki amfor in drugega odpadnega materiala iz pristanišča, ki naj ne bi segali dlje od 7. stoletja, kar potrjuje hiatus v poselitvi med etruščansko in zgodnesrednjeveško fazo, ko je bilo središče regije predstavljeno v bližnji vicus Aventia. Arheološke raziskave, ki še vedno potekajo, so odkrile arheološka obdobja trajajoča skoraj tisočletje, z začetkom stabilne poselitve že v poznem 7. stoletju. Zgodovina Comacchia in njegova arheološka odkritja pa bi ostala le lokalnega pomena, če ne bi delila usode in težav širšega sredozemskega prostora, katerega mreža trgovskih povezav je obsegala tudi njega. V resnici se zdi, da si Comacchio deli strategije in rešitve s številnimi cvetočimi novimi mesti Jadrana, posebej tistimi v Beneškem zalivu. Poleg širšega trgovsko-prometnega omrežja pa je potrebno omeniti tudi lokalno proizvodnjo, eno izmed posebnih lastnosti zgodnesrednjeveških emporijev, ki pa je zaradi specifičnosti blaga s katerim so trgovali včasih ni mogoče videti tudi v arheološkem zapisu.

Ključne besede: Comacchio, Italija, zgodnji srednji vek, Langobardi, emporij, ekonomija, trgovina

BIBLIOGRAPHY

Alberti, A. (1997): Produzione e commercializzazione della pietra ollare in Italia settentrionale tra Tardoantico e Altomedioevo. In: Gelichi, S. (ed.): I Congresso Nazionale di Archeologia Medievale. Firenze, All'Insegna del Giglio, 335–339.

Alfieri, N. (1960): Il problema storico e topografico di Spina. In: Alfieri, N., Arias, P. E. (eds.): Spina. Guida al museo archeologico di Ferrara. Firenze, G. C. Sansoni, 21–51.

Alfieri, N. (1966): La chiesa di S. Maria in Pado Vetere nella zona archeologica di Spina. Felix Ravenna, 43, XCIV. Ravenna, 5–51.

Balzaretti, R. (1996): Cities, Emporia and Monasteries: Local Economies in the Po Valley, c. AD 700–875. In: Christie N., Loseby, S. T. (eds.): Towns in transition. Urban Evolution in Late Antiquity and the Early Middle Ages. Aldershot, Scolar Press, 213–234.

Benati, A. (1989): I primordi del cristianesimo a Ferrara. In: Storia di Ferrara III/2: L'età antica. IV sec. a. C. – VI sec. d. C. Ferrara, Corbo Editore, 599–620.

Berti, F. (2007): Uomini e paesaggio lungo il Po nella Preistoria tra Veneto, Felsina e Spina. In: Berti, F., Bollini, M., Gelichi, S., Ortalli, J. (eds.): Genti nel Delta da Spina a Comacchio. Territorio e culto dall'Antichità all'Altomedioevo. Ferrara, Corbo Editore, 19–149.

Bucci, G. (2002): Saggi di scavo archeologico nel piazzale antistante la Chiesa di S. Maria in Aula Regia a Comacchio: relazione preliminare. Anecdota. Quaderni della Biblioteca L. A. Muratori di Comacchio, XII, 1/2. Comacchio, 7–22.

Calaon, D. (2007): Lo scavo di Villaggio San Francesco 1996 (COM 96). Le strutture portuali di Comacchio? In: Berti, F., Bollini, M., Gelichi, S., Ortalli, J. (eds.): Genti nel Delta da Spina a Comacchio. Territorio e culto dall'Antichità all'Altomedioevo. Ferrara, Corbo Editore, 505–529.

Capelli, C. (2007): Analisi archeometriche. In: Berti, F., Bollini, M., Gelichi, S., Ortalli, J. (eds.): Genti nel Delta da Spina a Comacchio. Territorio e culto dall'Antichità all'Altomedioevo. Ferrara, Corbo Editore, 642–645.

Cassiodorus, Variae – Mommsen, T. (ed.): Cassiodorus Flavius Magnus Aurelius, Cassiodori senatoris Variae. Berlin (reprint 1972).

Corti, C. (2007): La frequentazione nell'area di Santa Maria in Padovetere: materiali dalla chiesa e dall'insediamento circostante. In: Berti, F., Bollini, M., Gelichi, S., Ortalli, J. (eds.): Genti nel Delta da Spina a Comacchio. Territorio e culto dall'Antichità all'Altomedioevo. Ferrara, Corbo Editore, 569–589.

Cremonini, S. (1993): Alcuni dettagli topografici per le ricostruzioni paleoambientali nella pianura padana. Civiltà Padana. Archeologia e storia del territorio, IV. Modena, 145–171.

Fasoli, G. (1978): Navigazioni fluviali. Porti e navi sul Po. In: XXV Settimana di Studi sull'Alto Medioevo. Spoleto, 565–607.

Gelichi, S. (2006a): Venezia tra archeologia e storia: la costruzione di una identità urbana. In: Augenti, A. (ed.): Le città italiane tra la tarda Antichità e l'alto Medioevo. Atti del convegno Ravenna, 26–28 Febbraio. Firenze, All'Insegna del Giglio, 151–184.

Gelichi, S. (2006b): Una discussione con Chris Wickham. Storica, 34. Roma, 134–147.

- Gelichi, S. (2007a):** Tra Comacchio e Venezia. Economia, società e insediamenti nell'arco nord adriatico durante l'Alto Medioevo. In: Berti, F., Bollini, M., Gelichi, S., Ortalli, J. (eds.): *Genti nel Delta da Spina a Comacchio. Territorio e culto dall'Antichità all'Altomedioevo*. Ferrara, Corbo Editore, 365–386.
- Gelichi, S. (2007b):** Flourishing Places in North-Eastern Italy: Towns and Emporia between Late Antiquity and the Carolingian Age. In: Henning, J. (ed.): *Post-Roman Towns and Trade in Europe, Byzantium and the Near East. Vol. 1: The Heirs of Roman West. Millennium-Studien 5/1*. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 77–104.
- Gelichi, S. (2008a):** Le origini di Venezia tra Barbari e Bisanzio / The Birth of Venice. In: *Roma e i Barbari. La nascita di un nuovo mondo / Rome and the Barbarians. The Birth of a new World*. Milano, Skira, 584–587.
- Gelichi, S. (2008b):** Infrastrutture marittime nell'alto medioevo: una prospettiva archeologica. In: *LV Settimana di Studio sull'Alto Medioevo*, Spoleto 2007. Spoleto, 282–317.
- Gelichi, S. (2008c):** The Eels of Venice. The long eight century of the emporia of the northern region along the Adriatic coast. In: Gasparri, S. (ed.): 774. Ipotesi su una transizione, Poggibonsi 2006. Turnhout, 82–117.
- Gelichi, S., Calaon, D. (2007):** Comacchio: la storia di un emporio sul delta del Po. In: Berti, F., Bollini, M., Gelichi, S., Ortalli, J. (eds.): *Genti nel Delta da Spina a Comacchio. Territorio e culto dall'Antichità all'Altomedioevo*. Ferrara, Corbo Editore, 386–416.
- Gelichi, S. et al. (2006a):** "... castrum igne combussit...". Comacchio tra la Tarda Antichità e l'Alto Medioevo. *Archeologia Medievale*, 33. Firenze, 19–48.
- Gelichi, S. et al. (2006b):** Comacchio tra IV e X: Territorio, Abitato e infrastrutture. In: Francovich, R., Valenti, M. (eds.): *IV Congresso Nazionale di Archeologia Medievale. Scriptorium dell'Abbazia. Abbazia di San Galgano (Chiusdino – Siena)*, 26–30 Settembre 2006. Firenze, *All'Insegna del Giglio*, 114–123.
- Grandi, E. (2007):** La cristianizzazione del territorio. In: Berti, F., Bollini, M., Gelichi, S., Ortalli, J. (eds.): *Genti nel Delta da Spina a Comacchio. Territorio e culto dall'Antichità all'Altomedioevo*. Ferrara, Corbo Editore, 417–436.
- Hartmann, L. M. (1904):** *Zur Wirtschaftsgeschichte Italiens im frühen Mittelalter*. Gotha, Perthes.
- McCormick, M. (2001):** *Origins of the European Economy. Communications and Commerce, AD 300–900*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mazzotti, M. (1965):** Santa Maria in Padovetere e il suo battistero. In: *Atti del VI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, Ravenna 22–29 settembre 1962. Città del Vaticano, Pontificio Istituto di archeologia Cristiana, 141–146.
- Negrelli, C. (2007):** Produzione, circolazione e consumo tra VI e IX secolo: dal territorio del padovetere a Comacchio. In: Berti, F., Bollini, M., Gelichi, S., Ortalli, J. (eds.): *Genti nel Delta da Spina a Comacchio. Territorio e culto dall'Antichità all'Altomedioevo*. Ferrara, Corbo Editore, 437–472.
- Patitucci, S. (1970):** Comacchio (Valle Pega). Necropoli presso l'ecclesia beatae Mariae in Padovetere. *Notizie degli Scavi di Antichità*, s. 8, XXIV. Roma, 69–121.
- Patitucci Uggeri, S. (1975):** La necropoli medievale dell'insula silva sulla via Romea. *Atti e Memorie della deputazione Ferrarese di Storia Patria*, s. III, XXI. Ferrara, 1–32.
- Patitucci Uggeri, S. (1983):** Aspetti dell'insediamento nell'area lagunare a nord di Ravenna tra tardoantico ed altomedioevo. *XXX Corso di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*. Ravenna, 391–433.
- Patitucci Uggeri, S. (1986):** Il 'castrum Cumiagli': evidenze archeologiche e problemi storico-topografici. In: *La civiltà comacchiese e pomposiana dalle origini preistoriche al tardo medioevo*, Comacchio 1984. Bologna, Nuova Alfa, 263–302.
- Patitucci Uggeri, S. (1989a):** Problemi storico-topografici di Comacchio tra tardoantico e altomedioevo: gli scavi di Valle Ponti. In: *Actes du XI Congrès International d'Archéologie Chrétienne*. Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste (21–28 Septembre 1986) III. Roma, Ecole française de Rome, 2301–2315.
- Patitucci Uggeri, S. (1989b):** I "castra" e l'insediamento sparso tra V e VIII secolo. In: *Storia di Ferrara III/2: L'età antica. IV sec. a. C. – VI sec. d. C.* Ferrara, Corbo Editore, 408–516.
- Patitucci Uggeri, S. (1989c):** Il delta padano nell'età dei Goti. *XXXVI Corso di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*. Ravenna, 269–322.
- Proni, F. (1921):** *Giornale di Scavo di Valle Trebbia, Volume VIII, Copia della relazione inviata al Regio Soprintendente alle Antichità per il sopralluogo eseguito in Valle Ponti il 5/08/1921 al Baro dei Ponti (Baro delle Pietre), Comacchio*. Manoscritto, Archivio del Museo Archeologico Nazionale di Ferrara, Soprintendenza Archeologica per l'Emilia Romagna, 261–265.
- Proni, F. (1931):** *Giornale di Scavo di Valle Trebbia, Volume VIII, Comacchio 1931. Valle Ponti*. Manoscritto, Archivio del Museo Archeologico Nazionale di Ferrara, Soprintendenza Archeologica per l'Emilia Romagna, 17–22, 24–26, 111–114.
- Simoni, M. (2001):** Le valli del comacchiese. Trasformazioni morfologiche e insediative dal Bronzo finale all'alto Medioevo. Ferrara, Corbo Editore.
- Uggeri, G. (1975):** La romanizzazione dell'antico Delta Padano. *Atti e Memorie della Deputazione provinciale ferrarese di storia patria* s. III, 20. Ferrara.
- Wickham, C. (2005):** *Framing the Early Middle Ages*. Oxford, Oxford University Press.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-01-13

UDK 902.034(497.4)Ljubljana

ARHEOLOŠKE RAZISKAVE STRUGE LJUBLJANICE MED VERDOM IN VRHNIKO

Andrej GASPARI

Vojaški muzej Slovenske vojske, SI-1210 Ljubljana, Koščevo 6

e-mail: andrej.gaspari@siol.net

Miran ERIC

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Metelkova 4

e-mail: miran.eric@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja rezultate zaščitnih raziskav zgornjega toka Ljubljanske struge med Verdodom in Vrhniko, ki je bil doslej v arheološkem smislu manj poznan. Posamični predmeti iz bakrene dobe utrjujejo domnevo o še neloalizirani koliščarski naselbini, medtem ko bi lahko sestava in ohranjenost razmeroma številnih keramičnih najdb iz srednje ali mlajše bronaste dobe nakazovala ali njihovo pripadnost grobnim inventarjem ali pa ostankom naselbinskega kompleksa v okolici sotočja Male in Velike Ljubljanske. Med najdenim gradivom prevladujejo odlomki kuhinjskih loncev in pokrovov iz časa med 13. in 17. stoletjem, pojavlja se tudi gravirana keramika in steklo iz 16. in 17. stoletja. V strugi so bili dokumentirani tudi kamniti bloki, ki dokazujejo časovno še neopredeljene prevoze gradbenega materiala iz okolice kraških izvirov v Retovju in Močilniku. Večina najdb je bila odkrita v sekundarni legi, brez prepoznavne zveze s strukturami ali drugimi časovno zaključenimi sklopi, izjema je le plast s kuhinjskim odpadkom iz 16. ali 17. stoletja.

Ključne besede: Ljubljana, Vrhnika, Ljubljansko barje, Slovenija, podvodna arheologija, vodne najdbe, bakrena doba, bronasta doba, železna doba, rimsko obdobje, srednji vek

RICERCHE ARCHEOLOGICHE NEL LETTO DEL FIUME LJUBLJANICA FRA VERDO E VRHNIKA

SINTESI

Il contributo presenta i risultati delle ricerche di tutela del corso superiore della Ljubljana fra Verdo e Vrhnika, che fino ad oggi era meno conosciuto in senso archeologico. I singoli oggetti dell'età del rame rafforzano la supposizione riguardo a un abitato non localizzato su palafitte, mentre la composizione e il grado di conservazione dei numerosi ritrovamenti in ceramica risalenti alla prima o alla tarda età del bronzo indicherebbero la loro appartenenza agli inventari tombali oppure ai resti del complesso abitativo nelle vicinanze della confluenza della piccola e della grande Ljubljana. Fra il materiale ritrovato prevalgono parti di pentole e coperchi da cucina risalenti al periodo fra il 13° e il 17° secolo, è stata ritrovata anche della ceramica intagliata e vetro risalente al 16° e 17° secolo. Nel letto del fiume sono stati documentati anche blocchi di pietra che dimostrano il trasporto di materiale edile in un periodo non ancora definito. Il materiale veniva trasportato dalla zona delle sorgenti carsiche di Retovje e Močilnik. La maggior parte dei reperti è stata scoperta in una posizione secondaria, senza un collegamento riconoscibile con le strutture o con altri avvenimenti definiti nel tempo. L'unica eccezione è lo strato di scarti di cucina del 16° o 17° secolo.

Parole chiave: Ljubljana, Vrhnika, Ljubljansko barje, Slovenia, archeologia subacquea, ritrovamenti subacquei, età del rame, età del bronzo, età del ferro, periodo romano, Medioevo

UVOD

Kontinuirana poselitev okolice izvirov Ljubljanske na vznožju hribovitega kraškega obrobja Ljubljanskega barja je neposredno povezana z začetkom oziroma zaključkom plovnega dela nadregionalne komunikacije med severnim Sredozemljem in srednjim Podonavjem. Pomen Ljubljanske za srednjeveško Vrhniko (nem. *Oberlaibach*), rimski *Nauportus* ter njune prazgodovinske predhodnike odražajo tudi podvodne arheološke najdbe, ki so dospele na rečno dno posamično ali skupinsko zaradi najrazličnejših vzrokov, na primer kot naključne izgube pri plovbi ali prečkanju, kot odpad ali kako drugače namerno odvrženi oziroma odloženi predmeti, zagotovo pa je bil marsikateri med njimi prvotno del kontekstov na kopnem in je v reko došel z erozijo priobrežnih naselbin, grobišč in drugih suhozemskih sklopov.

Prve dokumentirane najdbe so iz struge Ljubljanske potegnili ribiči in otroci v sedemdesetih letih 19. stoletja (Horvat, 1990), struga ob Dolgih njivah pa je bila tudi prizorišče ene prvih podvodnih arheoloških raziskav na svetu, ki jo je v oktobru 1884 izpeljal ravnatelj Deželne muzeja Karel Deschmann s pomočjo potapljačev iz avstro-ogrškega pomorskega oporišča v Pulju (Gaspri, 2001). Sistematični strokovni posegi so se nadaljevali z akcijami potapljaške ekipe Narodnega muzeja Slovenije, ki je med letoma 1982 in 1985 opravila več pregledov struge pod mostom avtoceste (Logar, Blažon, 1986) ter izvedla v sodelovanju z ZVNKD izkopavanja na območju rimskodobne lesene konstrukcije ob Dolgih njivah (Horvat, Kocuvan, Logar, 1986). Tako kot druge dele Ljubljanske so tudi odsek med Verdom in Vrhniko preiskovali amaterski raziskovalci in zbiratelji, vendar njihove najdbe niso natančneje lokalizirane. Večina starejših podatkov o odkritih predmetih se tako nanaša na odsek vzdolž Dolgih njiv, medtem ko je bila struga med izviri Male Ljubljanske v Močilniku in Velike Ljubljanske v Retovju ter mostom proti Verdu doslej arheološko nepoznana.

V prispevku predstavljamo rezultate preventivnih raziskav, ki jih je prineslo pospešeno urejanje komunalne in cestne infrastrukture v letih 2006 in 2007. V okviru kulturnovarstvenih pogojev, izdanih investitorjem, so bili opravljeni intenzivni podvodni pregledi potencialno ogroženih predelov struge pri cerkvi sv. Antona (sl. 1: A) ter pri mostu na povezovalni cesti med Jagrovo ulico in Tržaško cesto in iztoku zadrževalnega bazena meteoritnih voda na Vrhniku (sl. 1: B). Dela, ki jih je izvedla Skupina za podvodno arheologijo ZVKDS pod okriljem območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, so obsegala vzpostavitev geodetskih točk, čiščenje podvodne vegetacije in recentnih odpadkov, namestitve mreže kvadrantov v izmeri 5 x 5 m iz statičnih vrvi, batigrafske meritve glavnih morfoloških značilnosti struge in obrežja, ročno kolekcijo najdb s

površine in iz do 30 cm debelega reznja peščenih sedimentov, izkope testnih sond ter ekstenzivni pregled širšega območja posegov. Lokacije pomembnejših najdb so bile izmerjene s totalno postajo in fotografsko dokumentirane in situ. Najdbe, poročila in terenska dokumentacija so bile predane v začasno hrambo ZVKDS OE Ljubljana.

LJUBLJANICA PRI SV. ANTONU NA VERDU

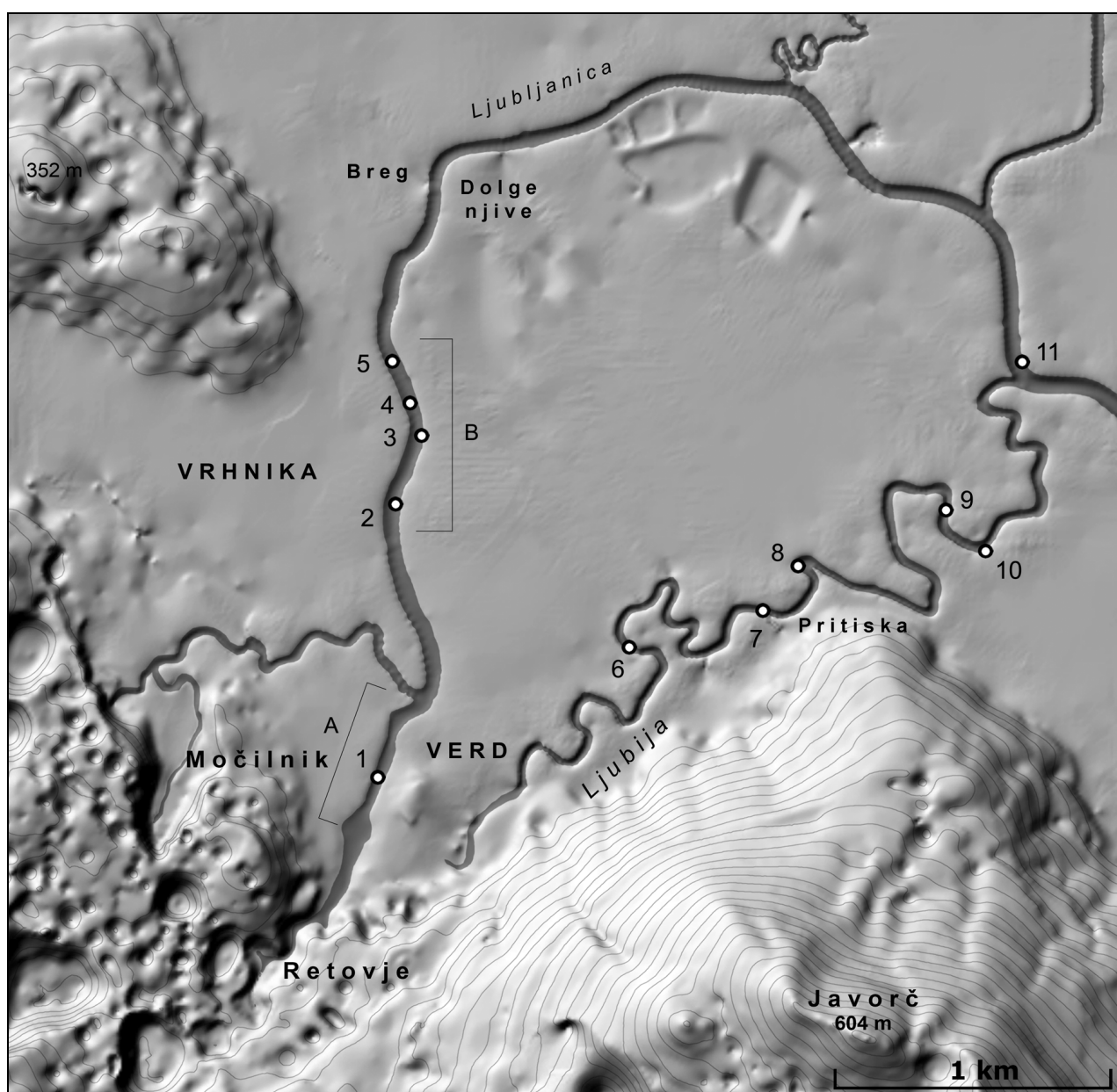
Geomorfološki opis struge in lega najdb

Velika Ljubljanka izvira v zatrepnih dolinah Retovja pri Verdu, na barjanske sedimente pa priteče pri Maroltovem izviru. Po skoraj 800 metrih toka proti severu mimo vasi Verd, kjer je široka med 17 in 23 metri, se ji z leve pridružijo vode Male Ljubljanske iz Močilnika. Globina struge je dokaj enakomerna in znaša ob srednjem vodostaju med 3,5 in 5 m (okoli 283 m nm. v.). Na desni strani sestavlja spodnji del brežine skalna osnova z ostrorobimi podornimi bloki in kamenjem kot podvodnim nadaljevanjem apnenčastega hrpta z vasjo Verd, večji del dna in levi del struge pa glinasti in meljasti sedimenti. Glinena podlaga je izpostavljena le na manjšem delu dna, sicer pa ga pokrivajo tudi 1 m debele peščene sipine.

Območje intenzivnega terenskega pregleda je zajelo 30,5 m dolg odsek struge zahodno od cerkve sv. Antona na Verdu (sl. 1: 1). Vse najdbe iz kvadrantov so ležale bodisi neposredno na glineni podlagi ali prosto ležeče v sedimentih. Prevladujejo večji in manjši odlomki srednjeveške in novoveške keramike, ki sicer kažejo ostre robove lomov, vendar ujemanje posameznih kosov v tej skupini najdb ni bilo ugotovljeno.

Tik pod spodnjim robom zbiralnega območja je v levi brežini izpostavljena nizka stopnja z zaporedjem meljastih sedimentov in tankih vodoravnih plasti rastlinskega detrita, iz katere štrli konec vodoravno ležečega debela premera 30 cm (284,57 m nm. v.). V bližini je bilo na okoli 3 x 4 m velikem območju sprane gline najdenih več kosov različnih prostoročno izdelanih posod (T. 1: 4,5).

Na zgornjem robu zbiralnega območja je bila odkrita še ena manjša koncentracija prazgodovinske keramike podobnega preloma (T. 1: 2,3), kar bi lahko nakazovalo pripadnost obeh skupin istemu kompleksu. Dva odlomka iz tega skupka najverjetneje pripadata isti skledi. Odlomi so v obeh koncentracijah rahlo zaobljeni, kar bi lahko prej pripisali mehkejši fakturi keramike kot pa daljšemu transportu z gor vodno ležečih delov struge. Podobno zaobljenost namreč srečamo pri večini ostanikov posodja iz bakrenodobnih najdišč na kopnem, kjer je povezana s kemično-fizikalnimi procesi, ki nastopijo po odložitvi. Odkritih je bilo tudi nekaj temno patiniranih delov živalskih kosti ter os *frontale* človeške lobanje, ki pa so zaenkrat časovno neopredeljeni.

Sl. 1: Območje podvodnih raziskav v letih 2006 in 2007: 1 sv. Anton na Verdu; 2–5 Vrhnika. Bakreno- in bronastodobna najdišča v strugi Ljubije: 6 Zalog; 7 Pijalce I; 8 Pijalce II; 9 Veliki Kot I; 10: Veliki Kot II; 11 območje sotočja Ljubljanice in Ljubije.

Fig. 1: Area of underwater research in 2006 and 2007: 1 sv. Anton at Verd; 2–5 Vrhnika. Copper and Bronze Age sites in the Ljubija riverbed: 6 Zalog; 7 Pijalce I; 8 Pijalce II; 9 Veliki Kot I; 10: Veliki Kot II; 11 confluence area of the Ljubljanica and Ljubija.

LJUBLJANICA MED VERDOM IN VRHNIKO

Geomorfološki opis struge in lega najdb

Pregledan je bil celoten odsek ravnega dela struge med zavojem dol vodno od vročevoda pri Verdu in

mostom na Vrhniki, skupno okoli 450 dolžinskih metrov (sl. 1: B). Struga ima škatlast presek in je povprečno široka okoli 15–20 metrov. Strmi podvodni brežini se nadaljujeta do ostrega prehoda v okoliško ravnino na 290,3–290,8 m nm. v., ki vzhodno od struge prehaja v poplavam manj izpostavljen trdinski hrbet s površinami

na okoli 291,0–292,0 m nm. v. Dno struge se od najglobljšega dela v osi Jagrove ulice na 279,0 m polagoma vzpenja do izrazite plitvine nad cestnim mostom proti Verdu na 286,0 m. Glinena podlaga je izpostavljena izključno na posameznih delih brežine, precej ravno dno brez izrazitejših kanalov in kotlic pa prekrivajo tudi več kot 50 cm debeli peščeni sedimenti.

Prva skupina prazgodovinskih najdb je bila odkrita na nekaj kvadratnih metrov velikem območju sprane glinene podlage na notranjem delu izrazitega zavoja dol vodno od vročevoda (sl. 1: 2; T. 4: 1–5). Morebitni koščeni predmeti, sileksi ali kovinske najdbe prazgodovinske provenience niso bili opaženi, prav tako ne večji kamni ali ostanki lesenih struktur.

Nižje se pojavlja gradivo iz vseh obdobj, in sicer prevladujejo na desnem delu struge manjši odlomki keramike, v sipinah ob levem bregu pa gradivo z večjo površino. Na zgornjih delih brežin je bil, razen v nadaljevanju opisanega zgodnjeneovoveškega odpada, odkrit le gradbeni material mlajšega izvora. Glede na visoko stopnjo fragmentacije prazgodovinskih kosov in odsotnost arheološko relevantnih elementov v stratifikaciji glinenih sedimentov v podvodnih delih brežine smemo sklepati na transport iz gor vodno ležečih lokacij. Zaradi ugotovitev debeline in stratifikacije sedimentov ter lege najdb sta bili nekoliko pred pragoma na dnu struge izkopani dve sondi (LJ_V_2006/I, II). Debelina sedimentov, ki prekrivajo glineno podlago na območju sonde I (sl. 1: 4), znaša le dobrih 30 cm. Tik nad glino leži plast ostrorobega kamenja manjših dimenzij (do 10 x 10 x 5 cm), tej pa sledi pesek s posamičnimi večjimi kamni (do 50 x 40 x 30 cm). Pesku so primešani lesni drobir in vejevje ter recentni odpadki, ki se skupaj z arheološko zanimivim materialom posamično pojavljajo tudi na površini gline.

Profil sonde na območju peščene sipine (LJ_V_2006/II; Sl. 1: 5), ki se spušča od vznožja brežine (284,5 m) proti najglobljemu delu struge (281,0 m), kaže težko berljivo zaporedje plasti finega peska z organskim drobirjem, lesenih naplavin in glineno-peščenih plasti. Slednje domnevno izvirajo iz podorov brežine, na kar kaže tudi njihova poševna lega in izklinjanje proti globljemu delu struge. V peščenih plasteh se pojavljajo posamični manjši kamni do 5 cm velikosti ter odlomki keramičnih posod in odpadki. V dober meter (1,2 m) globoki sondi nismo dosegli glinene podlage.

Vzporedno s sondo II je bila v strmem profilu leve brežine ugotovljena na videz enotna plast rjave peščene gline s kostmi in keramičnim gradivom iz 16. ali 17. stoletja (T. 14). Glede na domnevno kronološko homogenost najdb in položaj plasti v profilu struge lahko domnevamo, da gre za odpad, odvržen z roba struge na spodnjo teraso. V plast z najdbami so bili v mlajšem času zabiti borovi piloti kot del erozijske zabrambe.

ANALIZA GRADIVA IN KOMENTAR

Prazgodovina

Del vratu prostoročno izdelane stekleničaste posode s klekastim prehodom v rame (T. 1: 1) iz lokacije pri sv. Antonu (sl. 1: 1) sodi najverjetneje v bakreno dobo. Sorodno profilacijo kažejo vratovi vrčev s trebušastim ostenjem iz poznoeneolitskih koliščarskih naselbin Založnica pri Kamniku pod Krimom (Velušček, 2003, t. 4: 1, 4; 5: 2) ter Parte pri Igu (Harej, 1987, t. 3: 8; 4: 8; 5: 4), ki ju je A. Velušček pripisal kulturi Somogyvár-Vinkovci. Na obeh naselbinah najdemo tudi primerjave za keramiko, ki se pojavlja skupaj s koščenimi predmeti v dol vodnem odseku struge južno od mostu Vrhnika-Verd (sl. 1: 3,4). Najstarejše prazgodovinske najdbe s tega območja obsegajo fragment poševnega rezila rogovina-sekire (T. 5: 1) in masivno šilo iz sklepnega dela kosti goveda (brez upodobitve) ter odlomka bikoničnega lonca z okrasom vtisov prstov (T. 5: 3) ter lonca s trakasto odebeljenim ustjem (T. 5: 2; prim. Velušček, 2003, 126, 129, t. 1: 1,5,7; 2: 1,6; 3: 3,5,5,7...). Tudi rogovinasto sekuro lahko pogojno uvrstimo v okvir eneolitske produkcije Ljubljanskega barja, za katero so značilna orodja iz rogov navadnega jelena, običajno izdelana na bazalnem delu stebra z rožo (Greif, 1997, 29).

Med prazgodovinskim gradivom iz struge pri sv. Antonu in obeh lokacij med sotočjem obeh Ljubljanic in mostom Vrhnika-Verd je ponovno zastopana predvsem keramika iz bronzaste dobe, ki jo označujejo dobro prečiščena glina s temnosivim prelomom. Površina posod je gladka in ima rjavosivo žgano površino. Med prepoznavnimi oblikami so zastopani bikonični pitos (T. 4: 1; 5: 5), večji lonec s cilindričnim vratom (T. 4: 2), skodele s fasetiranim ustjem (T. 1: 2; 4: 3), skodele s presegačim ročajem (T. 4: 4; 5: 6,7) ter majhni trebušasti lonci z držaji ali bradavicami (T. 5: 4,5; 6: 1,2).

Odlomek bikoničnega pitosa z izvihanim ustjem in ostankom držaja ali ročaja tik pod največjim obodom (T. 4: 1) spominja na grobne najdbe iz Ljubljane (Puš, 1982, t. 7: 6) in jame Bezdanjača v Liki (Drehlsler-Bižić, 1979, t. 22: 1), zelo podobno profilacijo pa imata lonca iz Dolnjega Lakoša (Dular, Šavel, Tecco Hvala, 2002, t. 14: 1; 26: 3). Omeniti velja tudi podobnost s posodo iz domnevnega groba iz vasi Krka, ki ji avtorji navajajo paralele na najdiščih srednjega Podonavja iz mlajše oziroma pozne stopnje srednjepodonavske kulture gomil (Dular, Šavel, Tecco Hvala, 2002, 181, sl. 24: 1).

Lonca s klekastim notranjim prehodom ostenja v odebeljen vrat (T. 4: 2) ima primerjave v najdbah s kaštelirjev v Primorju (Lonza, 1981, t. 7: 1) in na Krasu, pripisanih stopnji bronzo recente (Cardarelli, 1983, t. 19: 76b; 27: 8), sorodne najdbe pa so znane na primer tudi z naselbine na Mostu na Soči (Svoljšak, 1988–89, t. 7: 2).

Trebušasti skodeli s presegajočim trikotnim ročajem, ki se oži od spodaj navzgor (T. 5: 6,7), najdemo dobre vzporednice med gradivom s Krasa in Istre, kjer so ena vodilnih oblik med končnimi fazami zgodnje bronaste dobe in začetkom pozne bronaste dobe (Cardarelli, 1983, 93, t. 18: 111; Hänsel, Teržan, Mihovilič, 1997, sl. 46). Številni odlomki skodel tega tipa so bili najdeni na Monkodonji (Buršič-Matijašič, 1998, 67, 68, t. 22: 363, 377–386) ter na Kaštelirju nad Jelarji (Lonza, 1981, t. 5), v notranjosti pa so takšne skodele znane na primer iz Predjame (Korošec, 1988–89, t. 1: 2–5).

Nizka skodela s trakastim ročajem, ki se pripenja na ustje (T. 5: 9), spominja na globoke skodele iz mlajše-bronastodobnih najdišč v severovzhodni Sloveniji in zahodni Madžarski (Dular, Šavel, Tecco Hvala, 2002, t. 19: 9; 37; 7; sl. 16: 6,7; 28: 10), okvirno sočasne pa so tudi primerjave iz Posočja in Notranjske (Knivs, Mlinar, 2005, t. 3: 9; Guštin, 1979, t. 9: 9).

Masivnemu trakastemu ročaju s krožno poglobitvijo (T. 5: 8) ne poznamo neposrednih primerjav, vendar ga lahko na podlagi fakture in splošne oblike prav tako uvrstimo v bronasto dobo. Na najdiščih Istre, Krasa in Notranjske so pogostejši masivni trikotni ročaji s poševnim zgornjim robom (Cardarelli, 1983, t. 18: 113; Guštin, 1979, t. 9: 13), na obravnavan primerek pa spominja tudi ročaj z apliciranim diskom iz Štorij (Guštin, 1979, t. 9: 12). Okrogle aplikacije z osrednjo poglobitvijo srečamo na ostenjih trebušastih loncev s Kaštelirja pri Jelarjih (Lonza, 1981, t. 15: 1–7, 10–11), v paru pa nastopajo ob držajih in ročajih skled in loncev (Lonza, 1981, t. 24: 8; 25: 3, 5–7; 27: 1, 24; 34: 8–24).

Manjši bikonični lonec (T. 6: 1) lahko primerjamo s profilacijo lonca z ročajem z Mosta na Soči (Svoljšak, 1988–89, t. 5: 1) in Dolnjega Lakoša (Dular, Šavel, Tecco Hvala, 2002, t. 30: 4, 8; 31: 17). Trebušast lonček s trakastim držajem (T. 4: 4) spominja na lonec s Kaštelirja pri Jelarjah (Maselli Scotti, 1988–89, t. 2: 4).

V ta čas verjetno sodita tudi oba miniatura lonca (T. 4: 5; 6: 2; prim. Velušček, 2005, t. 1: 7, 8; 5: 5; 7: 3). Najbližje primerjave za bikonične skodele s fasetiranim ustjem izvirajo z najdišča v strugi Ljubije pri Zalogu (sl. 1: 6; Gaspari, 2006a, t. 32: 4; 33: 12–14). Glede na analogije z najdbami iz zaprtih celot na Ljubljanskem barju z obrobjem (Velušček, 2005, t. 1: 6) in drugih najdišč osrednje Slovenije, severnega Jadrana z zaledjem ter severovzhodno ležečih pokrajin so datirane v srednjo in mlajšo bronasto dobo.

Gradivo, ki ga lahko zanesljivo pripišemo železni dobi, je maloštevilno. V halštatsko obdobje bi lahko morda sodila odlomek prostoročno izdelanega trebušastega lonca z visokim vratom (T. 6: 8) in izvihanim ustjem ter ustje jajčaste posode z grobo izdelanimi vodoravnimi kanelurami (T. 6: 3). Obe posodi označuje temnosivo žgana glina z močnimi primesmi zrnca peska do 3 mm velikosti ter groba površina.

Večji bikonični lonec (T. 7: 2) in lonec-kelih sodita med značilne izdelke keltskega lončarstva. Podobno zaobljeno ostenje z okrasom širokih kanelur (T. 6: 9), ki sicer navadno nastopajo v kombinaciji s široko narebranimi ramami ali z izrazitimi polkrožnimi rebri, srečamo na primer pri velikem loncu iz poznolatskega bojevnškega groba 1 na Rojah pri Moravčah (Knez, 1977, t. 2: 6). Trikotno profilirano ustje z delom cilindrično-lijakastega ostenja (T. 7: 1) še najbolj spominjata na kelih z Dolgih njiv (Horvat, 1990, t. 17: 1) in posamezne posode z Beletovega vrta v Novem mestu (npr. Knez, 1992, t. 54: 1; 65: 9; 69: 8).

Rimsko obdobje

V primerjavi z odsekom vzdolž Dolgih njiv so rimske najdbe v strugi nad mostom proti Verdu razmeroma skromne. Gre za dva odlomka amfor (T. 7: 4, 5), najverjetneje tipa Dressel 6B, ki so ga izdelovali med začetkom avgustejskega obdobja in prvimi desetletji 2. stoletja n. št., v kalupu narejen pokrovček za amforo s koncentričnim reliefnim okrasom (T. 7: 6; prim. Horvat, 1990, T. 1: 12) ter odlomek dna krožnika s temnorjavim premazom, okrašenega s koncentričnim pasom vtisov (T. 7: 3). Po fakturi lahko krožnik uvrstimo med tako imenovane porozne izdelke v okviru razdelitve "črne sigilate" s Štalenske gore/Magdalensberga, ki se na zgodnjem rimskem naselju pod Grajskim gričem v Ljubljani pojavljajo v kontekstih iz druge polovice 1. stoletja pred n. št. in prvih treh desetletij 1. stoletja n. št. (Vičič, 1993; 1994, 29). Rjav premaz na krožnikih in pladnjih, ki velja za prehoden pojav med keramiko s črnim premazom in terro sigillato ter se praviloma pojavlja v avgustejskih kontekstih, ima bližnje primerjave iz naselbinskih plasti v Ljubljani in Ljublanice v Kaminu.

Srednji in novi vek

Trije odlomki trebušastega lonca z okrasom dveh metličastih pasov valovnic (sl. 1: 3; T. 7: 7) in manjši odlomek ram s podobnim okrasom (T. 7: 8) so zaenkrat edine znane zgodnjersrednjeveške najdbe na Vrhniku. Oblikovanost ustja ima dobro primerjavo v loncu iz grobišča v Zgornjem Dupleku, izdelanem na hitrem vretenu iz grobe temnosivo žgane gline z debeloznatim peskom (Bitenc, Knific, 2001, št. 280–1; Knific, 2002, 124, št. 26). Poševen cilindričen vrat se približuje loncem iz skeletnih grobov na Rojah pri Moravčah, ki so bili glede na kovinske pridatke pripisani ketlaški kulturni skupini (Knific, 2002, 121, št. 13) in loncu iz Begunj na Gorenjskem (Knific, 2002, 119, št. 9). V Ljubljani se zgodnjersrednjeveško gradivo v večjem številu pojavlja med posamičnimi najdbami dol vodno od izliva Bistre, v večjih zgoštevah pa pri Kamniku pod Krimom in na območju domnevne utrdb na sotočju z Išcico (Bitenc, Knific 2001, št. 331–333).

Glavnino najdb predstavljajo odlomki keramičnih posod iz visokega in poznega srednjega veka ter mlajših obdobij. Med gradivom, ki ga prinašamo na tabelah, so pogosti lonci iz časa med 13. in 15. stoletjem (prim. Štular, 2005, tip 6 – T. 11: 4,5,8; 13: 3,5,6; 14: 5; 16: 2,4–6,8,9; 17: 1–5; 18: 1; tip 10 – T. 11: 2,3,9; 12: 1,2,4–9; 13: 7; 14: 1,4–9; 15: 2,3; 16: 1; 17: 6; 18: 1–3,5,6,8,10; tip 11 – T. 11: 1,6; 14: 2; 15: 1,4–6; 18: 7,12) ter keramika iz 16.–17. stoletja, ki ima dobre primerjave med gradivom iz graščine v Polhovem Gradcu. Značilne so različne oblike loncev iz trdo, temno-sivo žgane gline s primesmi peska, ki jih označujeta jajčasto-ovalno ostenje in klekasto profilirano ustje z žlebom za pokrov (Železnikar, 2002, t. 9: 3–7; 15: 9–20; 18: 1,4).

V 16. stoletje in prvo polovico 17. stoletja sodi značilna oblika bikonične ali preščipnjene steklenice, od katere sta se ohranila vrat s stopničastim ustjem in vbočeno dno iz brezbarvnega stekla (T. 8: 4,5). Takšne steklenice so s številnimi primeri zastopane na različnih lokacijah v Ljubljani in okolici (npr. Kos, Žvanut, 1994, t. 2: 10; 4: 30; 5: 43; Železnikar, 2002, t. 2: 5,6; 3: 1,2), pojavljajo pa se tudi na drugih najdiščih v osrednji Sloveniji (prim. Lazar, 2001, 79, sl. 1: 31, 39, 46). Prosto pihane posode, ki so služile kot pivsko ali shrambeno posodje pa tudi v lekarništvu, veljajo za izdelke ljubljanskih delavnic.

Posebno obravnavo zaslužita skleda in krožnik iz kroga gravirane keramike, pri kateri so rastlinski, živalski in geometrijski okras izdelani v tehniki sgraffito oziroma dolbljenja in slikanja s podglazurnimi barvami. Skromna zastopanost v notranjosti Slovenije in arheološki konteksti, v katerih se tovrstno posodje pojavlja, kaže, da gre predvsem za luksuzno blago, dostopno le premožnejšim slojem (Cunja, 2001, 121). Primerjave za skledo s klekastim ostenjem (T. 8: 7) najdemo na primer na Kozlovem robu nad Tolminom (Žbona Trkman, 1991, št. 69), v Polhovem Gradcu (Železnikar, 2002, t. 19: 10) in Beljaku/Villach-lokacija Perau (Löw, 1999, 172, t. 1: 13), kjer se pojavljajo v kontekstih 16. stoletja in prve polovice 17. stoletja.

Podobna datacija bi prišla v poštev za krožnik s poševno prirezanim robom ustja, pri katerem je osrednje polje okrašeno z graviranim jelenom (T. 8: 6) in ga lahko najverjetneje pripišemo ljubljanskim ali škofjeloškim delavnicam. Motiv goloba na krožniku iz Starega trga v Ljubljani, datiran med konec 16. in začetek 17. stoletja, je zapolnjen z enakim rdečim mrežastim vzorcem (Horvat, 1999, 147, t. 17: 1), kot krožnik iz Ljublanice. Izmed treh primerkov zelo podobne profilacije iz Polhovega Gradca ima eden vgraviran motiv ptice s tremi jajci in letnico 1566 (Železnikar, 2002, t. 11: 1–3).

Bokal s kroglastim trupom na poudarjeni nogi, z visokim lijakastim vratom, trolistnim ustjem z enim izrazitim izlivkom ter dvopaličastim ročajem, ki se na največjem obodu razcepi v dva valovita zaključka, je v

celoti prevlečen z belo glazuro (T. 9: 4). Osrednji okrasni motiv je v modrih in rjavih odtenkih naslikana kukavica, ki jo obdajajo vejice s preprostimi modrimi listi in oranžnorjavimi cvetovi. Gre za obliko, ki se je pojavila v zadnji četrtini 16. stoletja in je trajala še v 18. stoletje. Najbližje primerjave izvirajo iz Auerspergove palače v Ljubljani (Horvat, 1999, 147, t. 16: 5) ter s Starega gradu in Knežjega dvora v Celju (Cunja, 2001, 113–114, kat. št. 12–14).

Večina keramičnega gradiva iz domnevnega odpada na levi brežini (T. 14), ki je vseboval še večjo količino živalskih kosti, pripada kuhinjskemu posodju. Oblike imajo dobre vzporednice med gradivom iz dvorca v Polhovem Gradcu, predvsem iz depozitov iz začetka in prve polovice 17. stoletja (Železnikar, 2002, 328–332). Med lonci so zastopani izključno primerki jajčasto-ovalne oblike s profiliranimi robovi ustij, ki imajo brez izjeme žlebove za pokrove. Prevladujejo ustja z odebeljenim vratom, značilna za 17. stoletje (prim. Železnikar, 2002, t. 12: 1,2,5,10; ...), ter primerki s trikotno oblikovanimi robovi z odebeljenimi zaključki (Železnikar, 2002, t. 9: 5,7,8;...), ki so bili v rabi celo 16. in 17. stoletje. Kronološko težje opredeljivi so fragmenti pokrovov z diskastim držajem in odebeljenim robom (T. 14: 14–16). Z okvirno datacijo odpada sovпада tudi prisotnost odlomka graviranega krožnika z borduro in slikanimi rastlinskimi motivi v beli, zeleni in črni barvi (T. 14: 1; prim. krožnik s Kozlovega roba; Žbona Trkman, 1991, št. 68).

SKLEP

Bakrenodobna poselitev skrajnega zahodnega dela Ljubljanskega barja ostaja poznana skoraj izključno v luči podvodnih najdb iz Ljublanice. Starejša odkritja vzdolž Dolgih njiv (Deschmann, 1877; Horvat, 1990a, 58, 59, op. 3; Horvat, Kocuvan, Logar, 1986) dopolnjuje najdbe iz gor vodno ležečih mest, ki so v strugo dospеле najverjetneje z erozijo naselbinskih plasti ali drugih kontekstov. Eno znanih prazgodovinskih najdišč na kopnem leži na desni bregu vzporedno s koncentracijo bronastodobne keramike (sl. 1: 2), kjer je bilo okoli 20 metrov od reke najdeno praskalo na odbitku iz temnosivega roženca.

Redkost površinskih najdb na območju med Verdom in Vrhniko pojasnjuje debelo zaporedje glineno-meljastih naplavin, ki prekrivajo starejše barske sedimente vzdolž obeh bregov Ljublanice nekako do Dolgih njiv in se kaže kot območje izven dosega vsakoletnih poplav. Za sklepanje o vodnih najdbah kot pokazatelju ekonomske izrabe rečnega prostora ni nobene podlage, saj je poznavanje razvoja hidrografske mreže v drugi polovici holocena zelo fragmentarno. Najbližja kolišča so bila odkrita v brežinah struge Ljubije pri zaselku Pritiska (sl. 1: 8–10; Gaspari, Erič, 2007), o večjem naselbinskem kompleksu pa je mogoče sklepati na podlagi

številnih najdb na območju njenega sotočja z Ljubljano (sl. 1: 11).

Tri večje skupine bronastodobne keramike in nekaj posamičnih najdb (sl. 1: 2–4), ki so bile doslej ugotovljene v strugi nad Dolgimi njivami pri Vrhniki, lahko najverjetneje povežemo z bližnjim naselbinskim kompleksom, domnevno lociranim na širšem območju sotočja izvirnih krakov Ljubljane, ni pa izključeno tudi, da gre pri delu najdb za ostanke alternativnega načina pokopavanja umrlih. Pokope na bregovih ali neposredno v vodo, o katerih bi bilo mogoče domnevati tudi v primerih okvirno sočasnih najdb iz Bistre pri Malem Otavniku (Gaspari, Erič, 2007a; id., 2008) ter Ljubljane pri Lipovcu (Potočnik, 1988–89; Gaspari, 2004) in v Kaminu (Gaspari, 2006b), bi lahko nakazoval skupen pojav skodelic, skled in pitosov, ki pogojno ustreza kombinacijam grobnih pridatkov, razmeroma majhna stopnja fragmentacije in odsotnost ostankov struktur. Vseh najdb ne gre posploševati, predvsem ker so v posamičnih zgostitvah velikosti odlomkov različne, deli istih posod pa redki. Bronastodobne kovinske najdbe iz Ljubljane, v katerih votivni značaj skoraj ni mogoče dvomiti, so znane šele iz nižje ležečih odsekov struge pod Sinjo Gorico (Gaspari, 2004, sl. 3), o podobnem ozadju kot pri orožju in orodju iz vode pa smemo sklepati pri posamičnih najdbah sulice, tulaste sekire in meča ter depojski najdbi iz močvirja severovzhodno od Vrhnike (Šinkovec, 1996, sl. 16, 17). Ostanke naselbinskih plasti ali grobnih jam na obravnavanem odseku zaenkrat niso bili odkriti, tako da ostaja vprašanje značaja bronastodobnih najdb zaenkrat odprto. Enako velja za sklopa okvirno sočasnih najdb iz Ljubije pri Zalogu (Gaspari, 2006a; sl. 1: 5) in Pritiski (Gaspari, Erič, 2007b; sl. 1: 6).

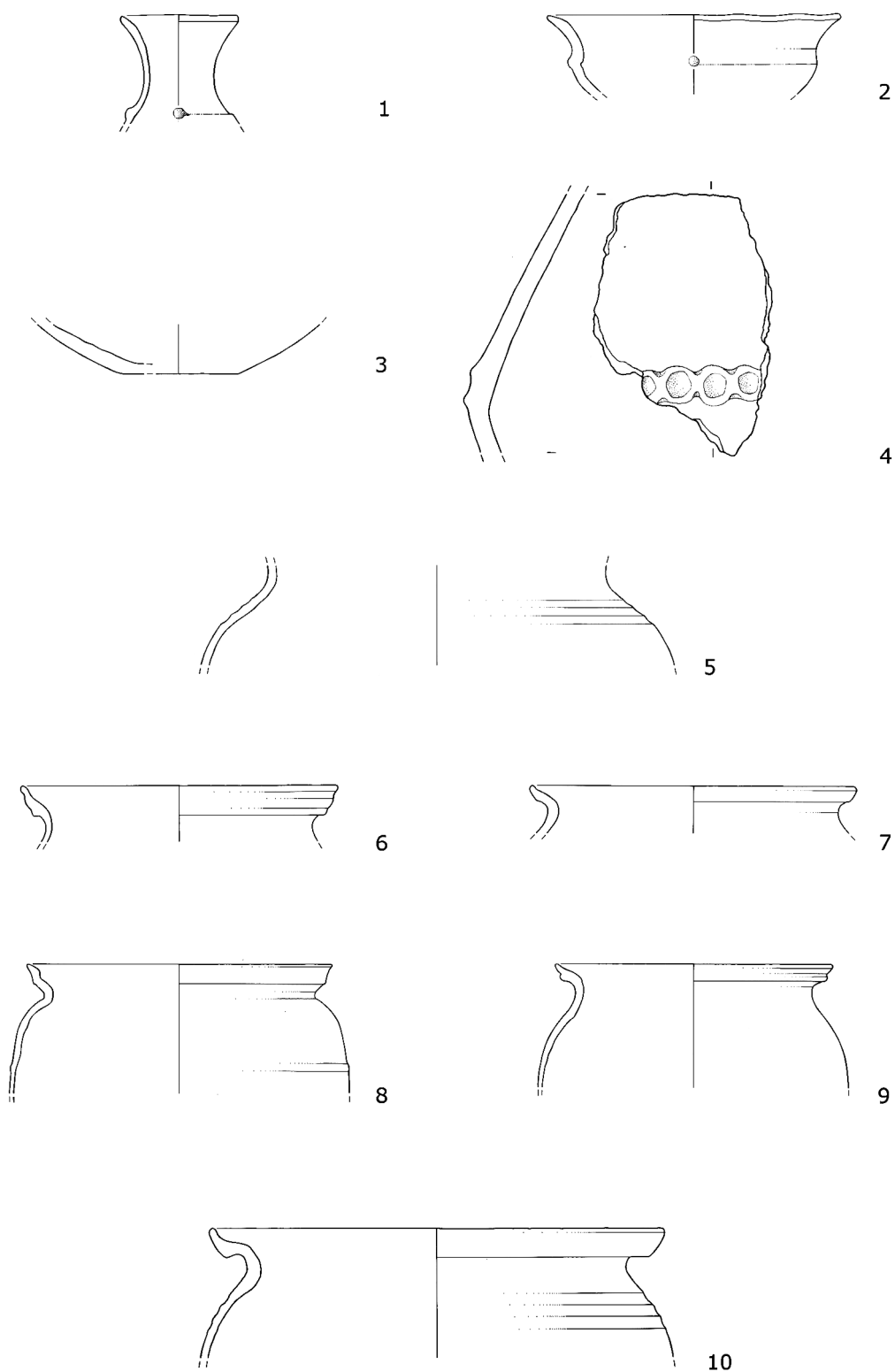
Latenske najdbe z Vrhnike in okolice vedno znova odpirajo vprašanje lokacije predrimske naselbine z rečnim pristaniščem, ki jo omenjajo antični avtorji (prim. Šašel Kos, 1990), vendar v doslej znanih arheoloških najdbah ni prepoznavna. Več kosov poznolatskega gradiva, vključno s podobnimi lonci in drugimi posodami iz fine sivo ali rjavo žgane keramike z gladko in mazavo površino, narejene na hitrem vretenu, je bilo odkritih tudi v zgodnjerskih plasteh na Dolgih njivah

(Horvat, 1990, 123–124) in Prešernovem vrtu (Horvat, Peterle Udovič, 2006), na tem mestu pa prinašamo podatek o velikem noriškem srebrniku s Svete Trojice (ustna informacija). Starejša odkritja iz struge Ljubljane vzdolž Dolgih njiv vključujejo bronasto pasno spono s kratkimi krilci in morda katero od suličnih osti iz zbirke Potočnik.

Italosko keramično in bronasto posodje, gradbeni material, deli noše ter orožje in orodje se zgoščeno pojavljajo nekako od območja južno od mostu Vrhnika-Borovnica. Zgodnjerski konteksti so bili doslej dokumentirani na Dolgih njivah, kjer je stala utrjena naselbina s skladišči in nakladalno ploščadjo, ter na območju Brega in Prešernovega vrta (Horvat, Peterle Udovič, 2006), kar potrjuje, da je izbiri mikrolokacije botrovala geomorfološko in prometno ugodna lega na mestu, kjer se cesta *Aquileia-Emona* najbolj približa Ljubljani (Horvat, 1990, 138). Starejše naselitveno jedro, ki ga omenjajo antični geografi, moramo po mnenju J. Horvata morda iskati na začetku vzpona proti Logatcu, čemur bi najbolje ustrežal prostor vzpetine Hrib (299,3 m nm. v.), imenovane tudi Gradišče in Grad. Z lokacije je znan republikanski srebrnik, mlajše najdbe pa izpričujejo bolj ali manj kontinuirano obljudenost do poznorimskega obdobja, ko je na Gradišču stal kastel (Horvat, 1990, 74–77).

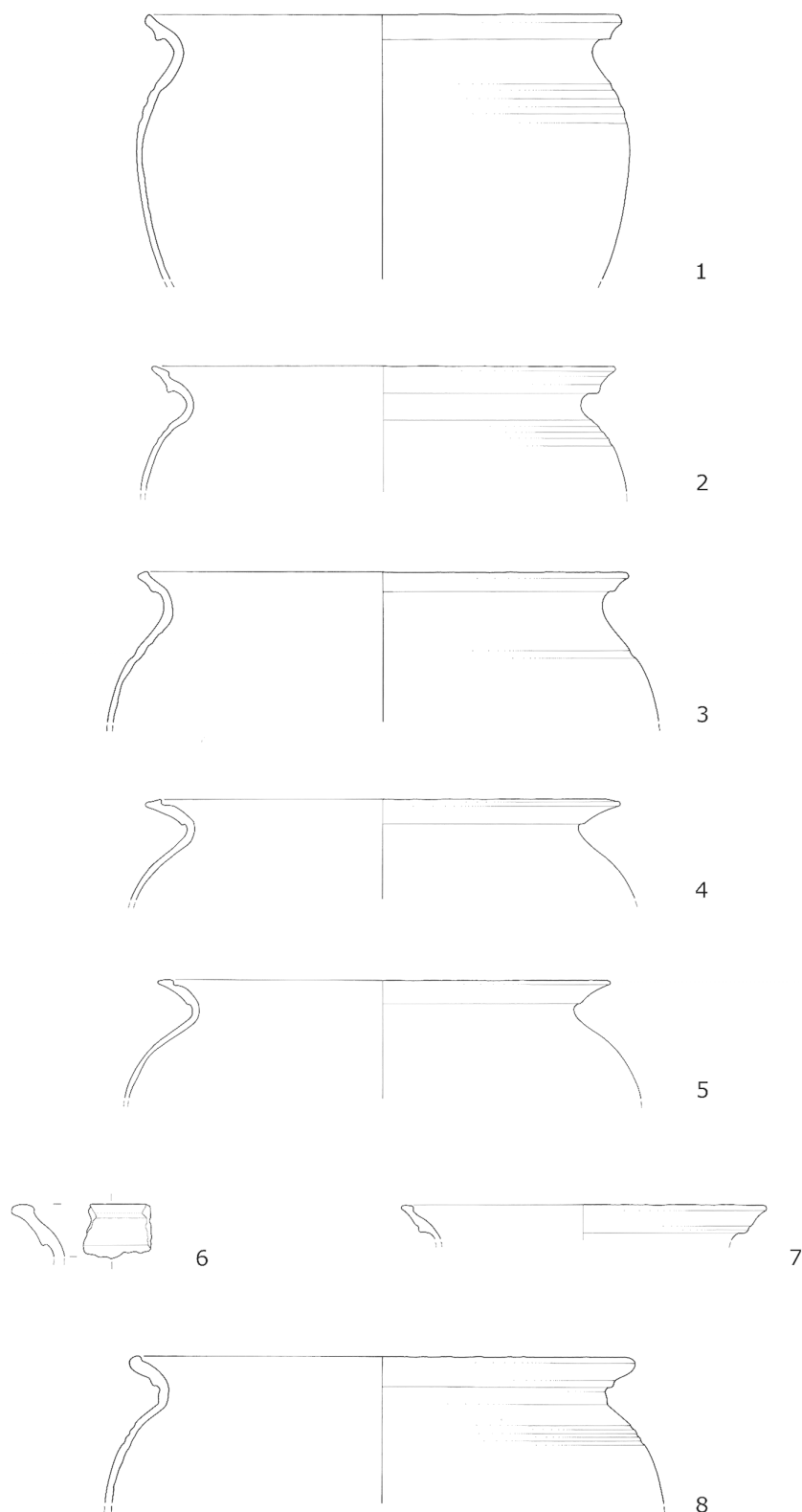
V zvezi s postantičnimi najdbami ponovimo domnevo, da naj bi se srednjeveško in novoveško pristanišče širilo na približno istem mestu kot rimsko, torej vzdolž Dolgih njiv in Brega (Horvat, 1990, 58, 63; Nabergoj, 1999, 47) ter da naj bi bil ves breg Ljubljane tlakovan zaradi brodarjenja. Dejstvo, da se na obravnavanem odseku rečnega dna do sotočja Male in Velike Ljubljane pojavljajo veliki apnenčasti bloki ter skupine manjšega ostrorobega kamenja, globina struge pa je zadostna še naprej do Maroltovega izvira, ni dvoma, da je bil tudi ta del Ljubljane izkoriščen za plovbo in prevoz kamna, ki je najlažje dostopen prav v okolici izvirov. Neposreden dokaz za prevoz gradbenega materiala v rimskem obdobju je več kot 11 m dolg hrastov deblak s tovorom mivke in gruša v strugi pod mostom proti Verdu, ki je bil radiokarbonsko datiran v 1. stoletje n. št. (neobjavljeno).

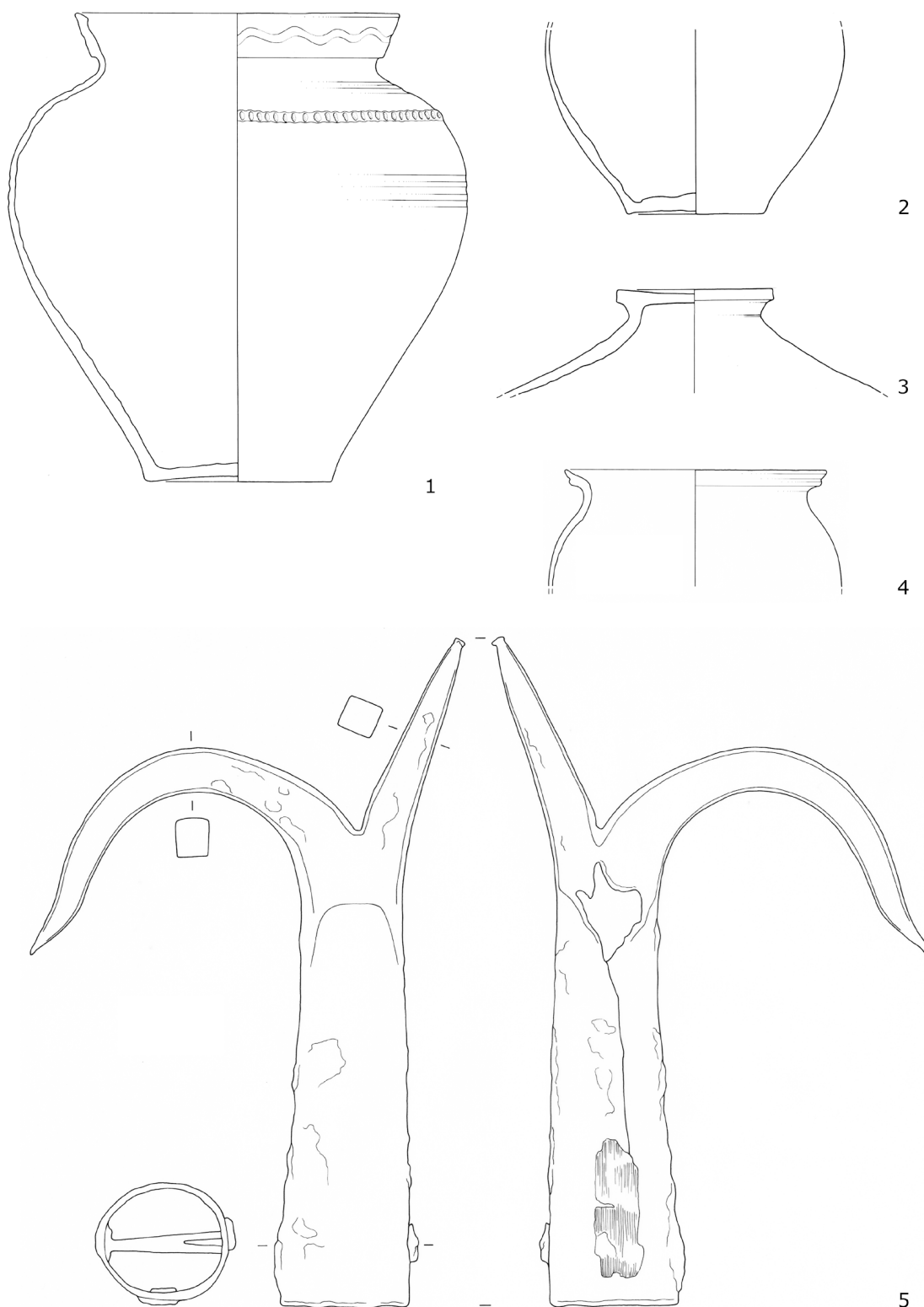
T. 1: Velika Ljubljana pri Verdu. Vse keramika. M. = 1:3 (risba: J. Tratnik).

T. 1: Velika Ljubljana at Verd. All earthenware. M. = 1:3 (drawing: J. Tratnik).

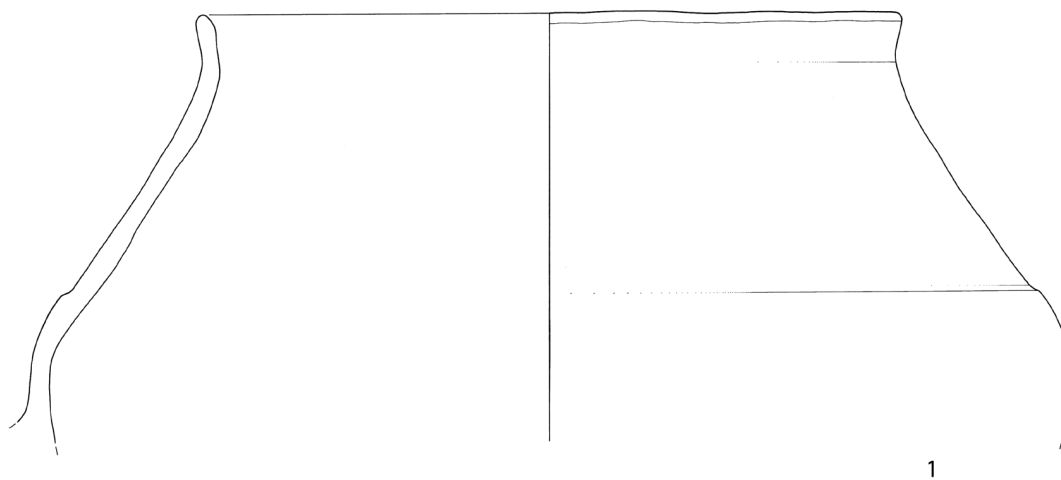

T. 2: Velika Ljubljana pri Verdu. Vse keramika. M. = 1:3 (risba: J. Tratnik).

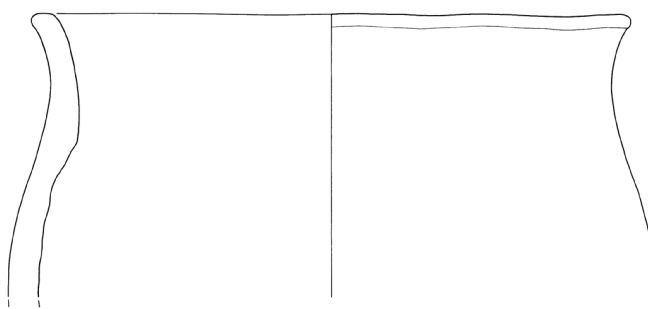
T. 2: Velika Ljubljana at Verd. All earthenware. M. = 1:3 (drawing: J. Tratnik).

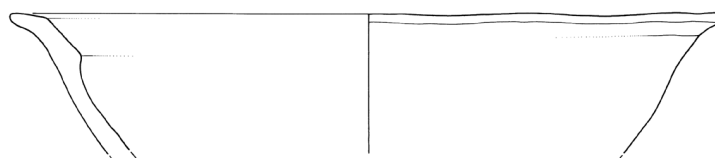
T. 3: Velika Ljubljana pri Verdu. 1–4 keramika; 5 železo. 1–4 M. = 1:3; 5 1: 2 (risba: J. Tratnik).
T. 3: Velika Ljubljana at Verd. 1–4 earthenware; 5 iron. M. = 1:3; 5 1:2 (drawing: J. Tratnik).

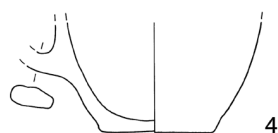
1

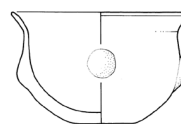
2

3

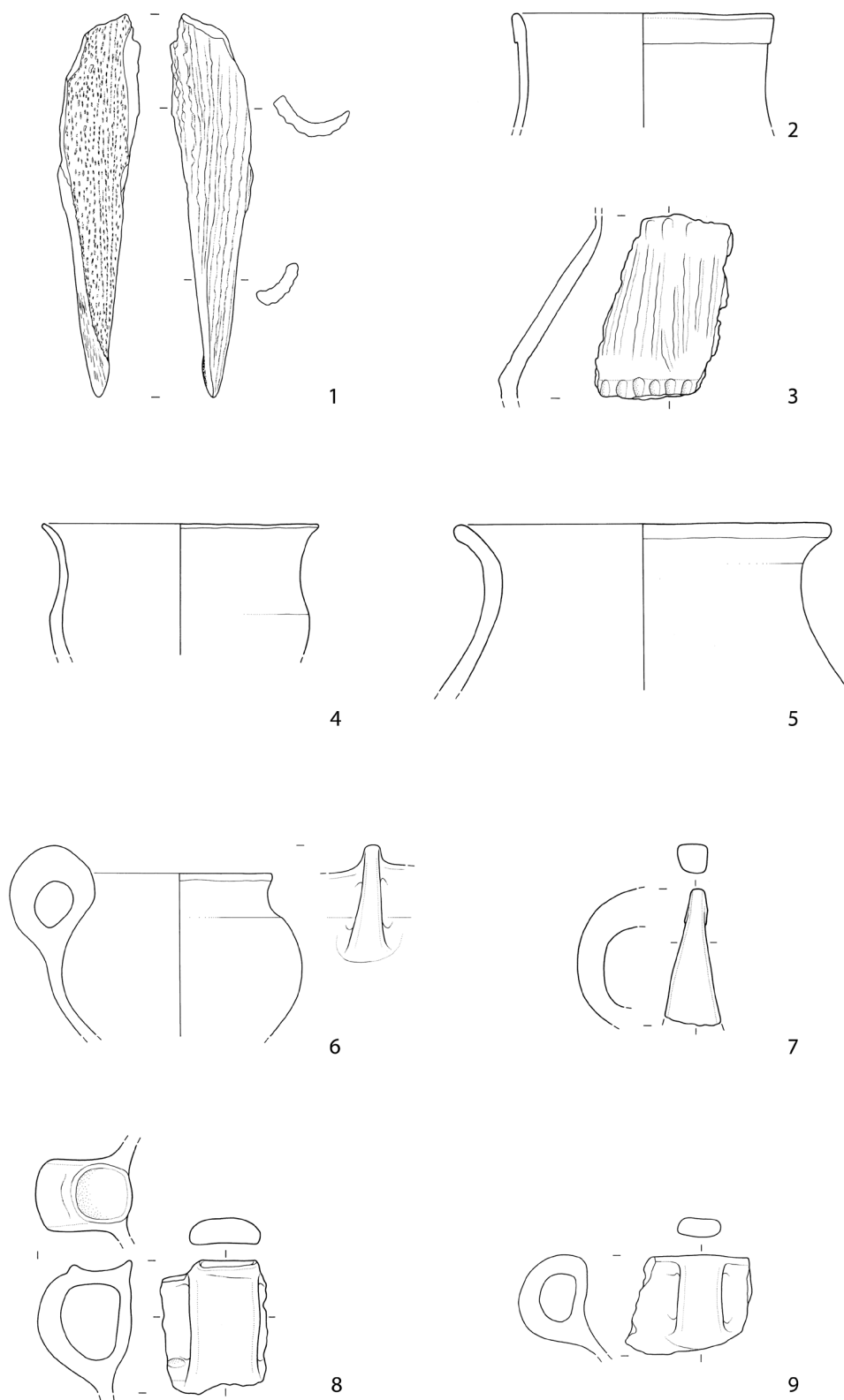
4

5

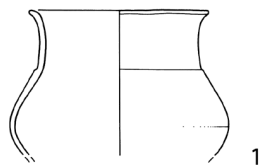
T. 4: Ljubljana pri Vrhniki. Vse keramika. M. = 1:3 (risba: J. Tratnik).

T. 4: Ljubljana at Vrhnika All earthenware. M. = 1:3 (drawing: J. Tratnik).

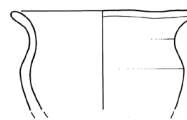

T. 5: Ljubljana pri Vrhniki. 1 rogovina; 2–9 keramika. M. = 1:3 (risba: J. Tratnik).

T. 5: Ljubljana at Vrhnika. 1 horn; 2–9 earthenware. M. = 1:3 (drawing: J. Tratnik).

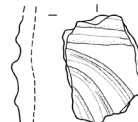
1

2

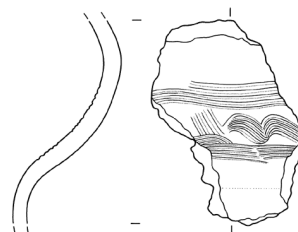
3

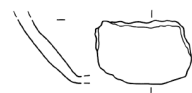
4

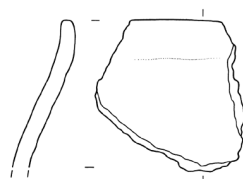
5

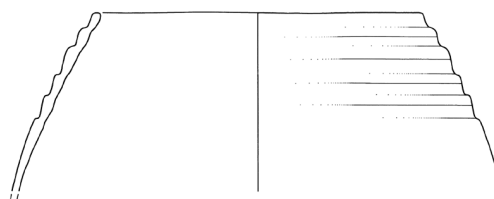
8

6

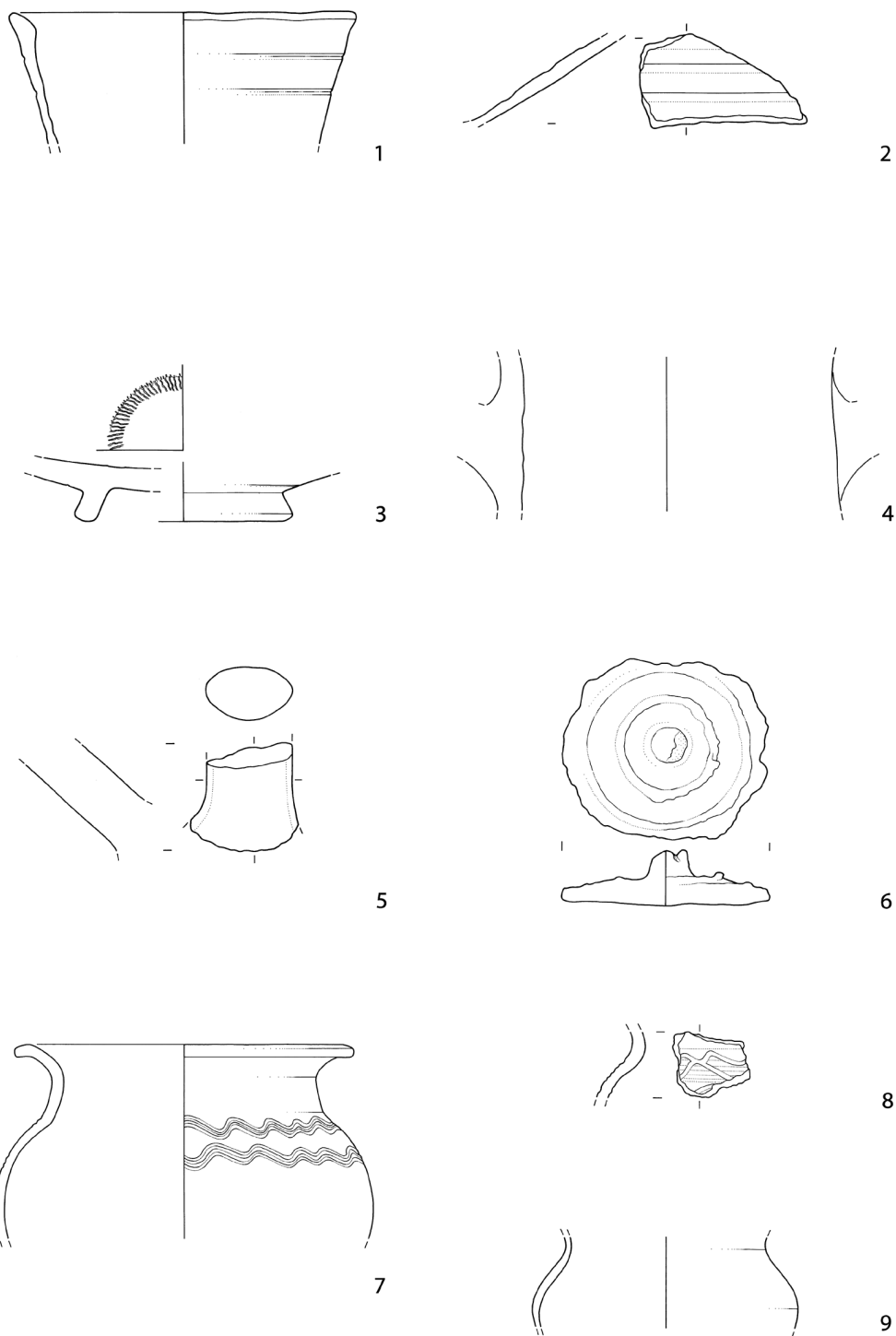
7

9

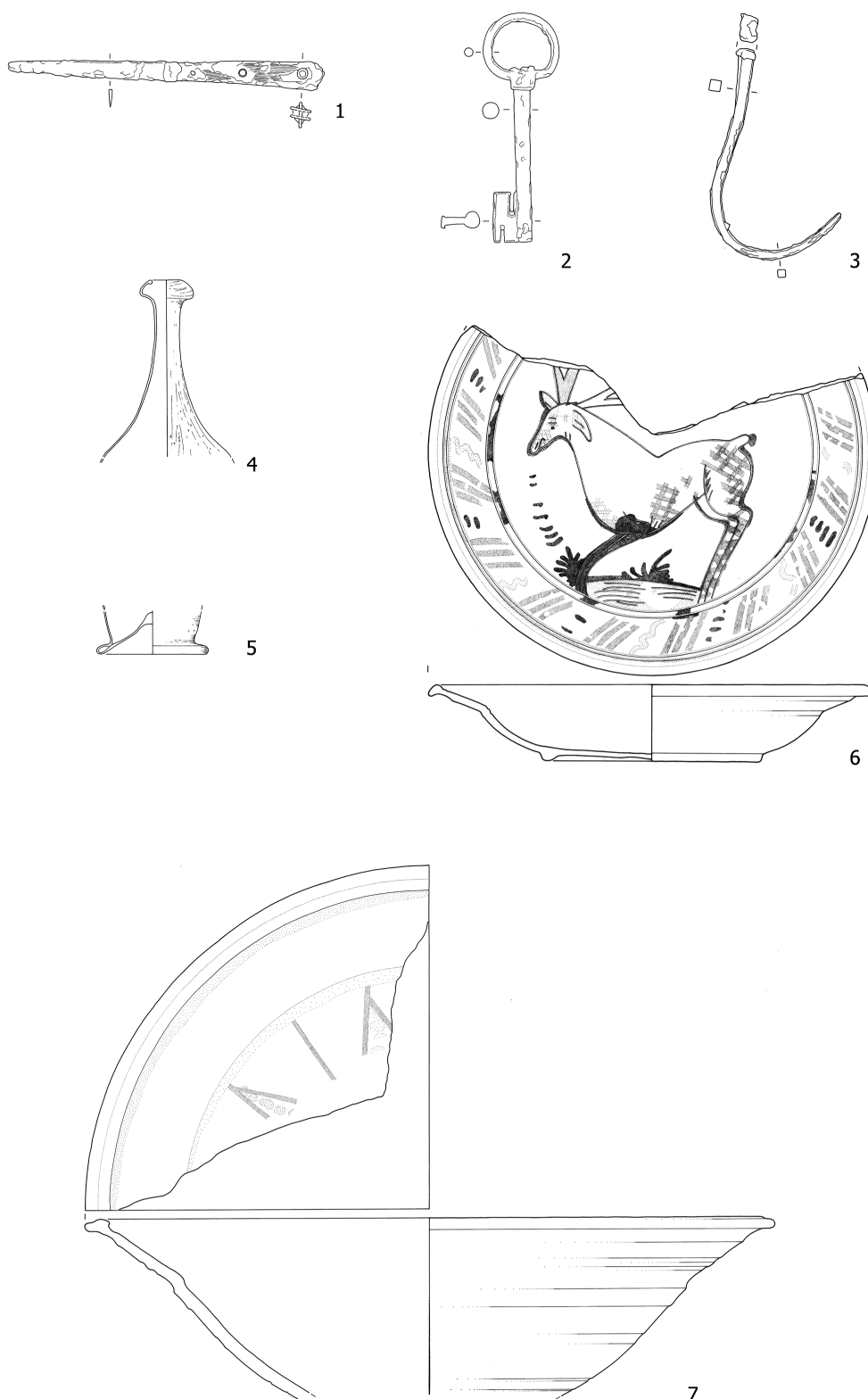
T. 6: Ljubljana pri Vrhniki. Vse keramika. M. = 1:3 (risba: J. Tratnik).

T. 6: Ljubljana at Vrhnika. All earthenware. M. = 1:3 (drawing: J. Tratnik).

T. 7: Ljubljana pri Vrhniki. Vse keramika. M. = 1:3 (risba: J. Tratnik).

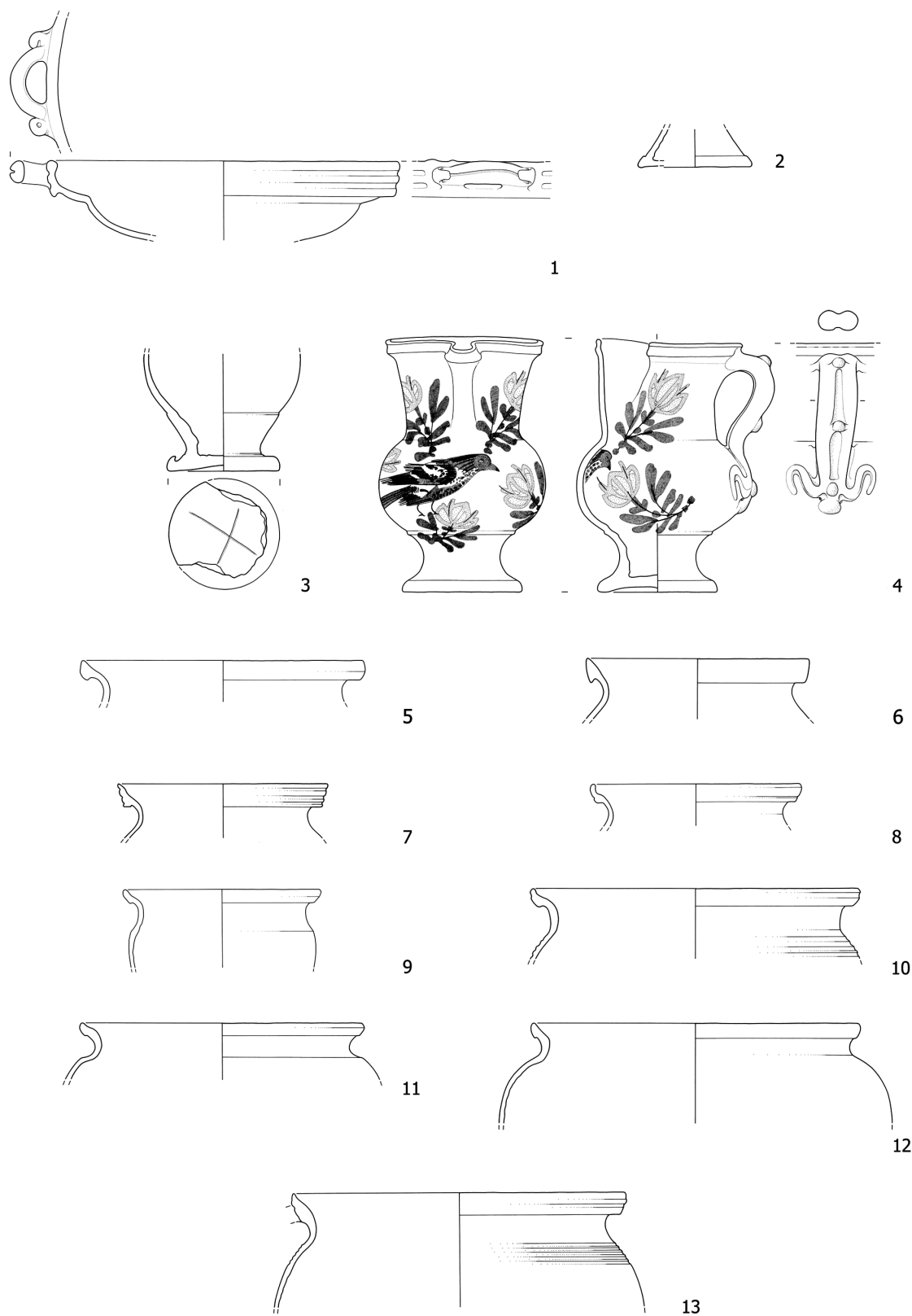
T. 7: Ljubljana at Vrhnika. All earthenware. M. = 1:3 (drawing: J. Tratnik).

T. 8: Ljubljana pri Vrhniki. 1 železo, les; 2–3 železo; 4–7 steklo. M. = 1:4 (risba: J. Tratnik).

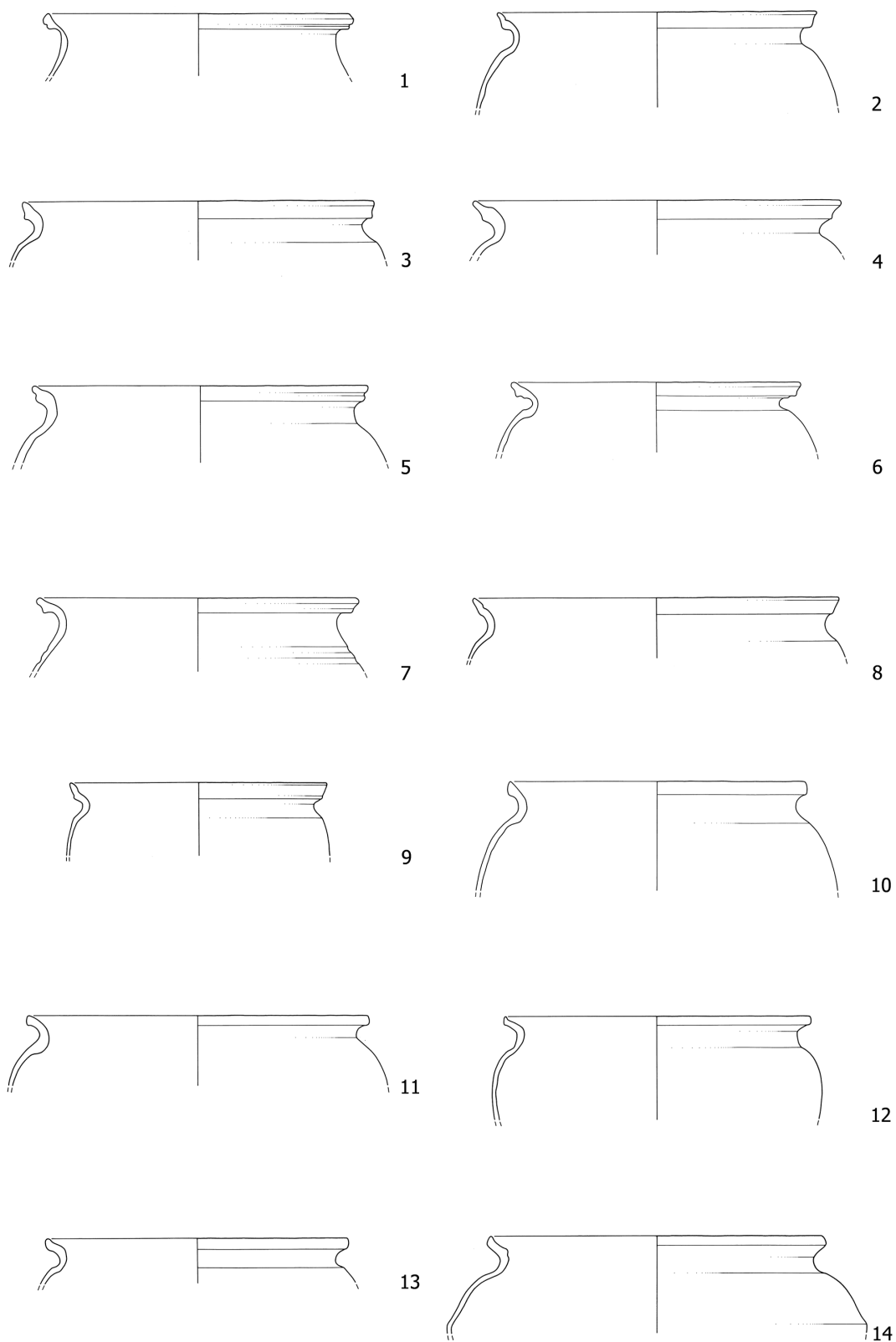
T. 8: Ljubljana at Vrhnika. 1 iron, wood; 2–3 iron; 4–7 glass. M. = 1:4 (drawing: J. Tratnik).

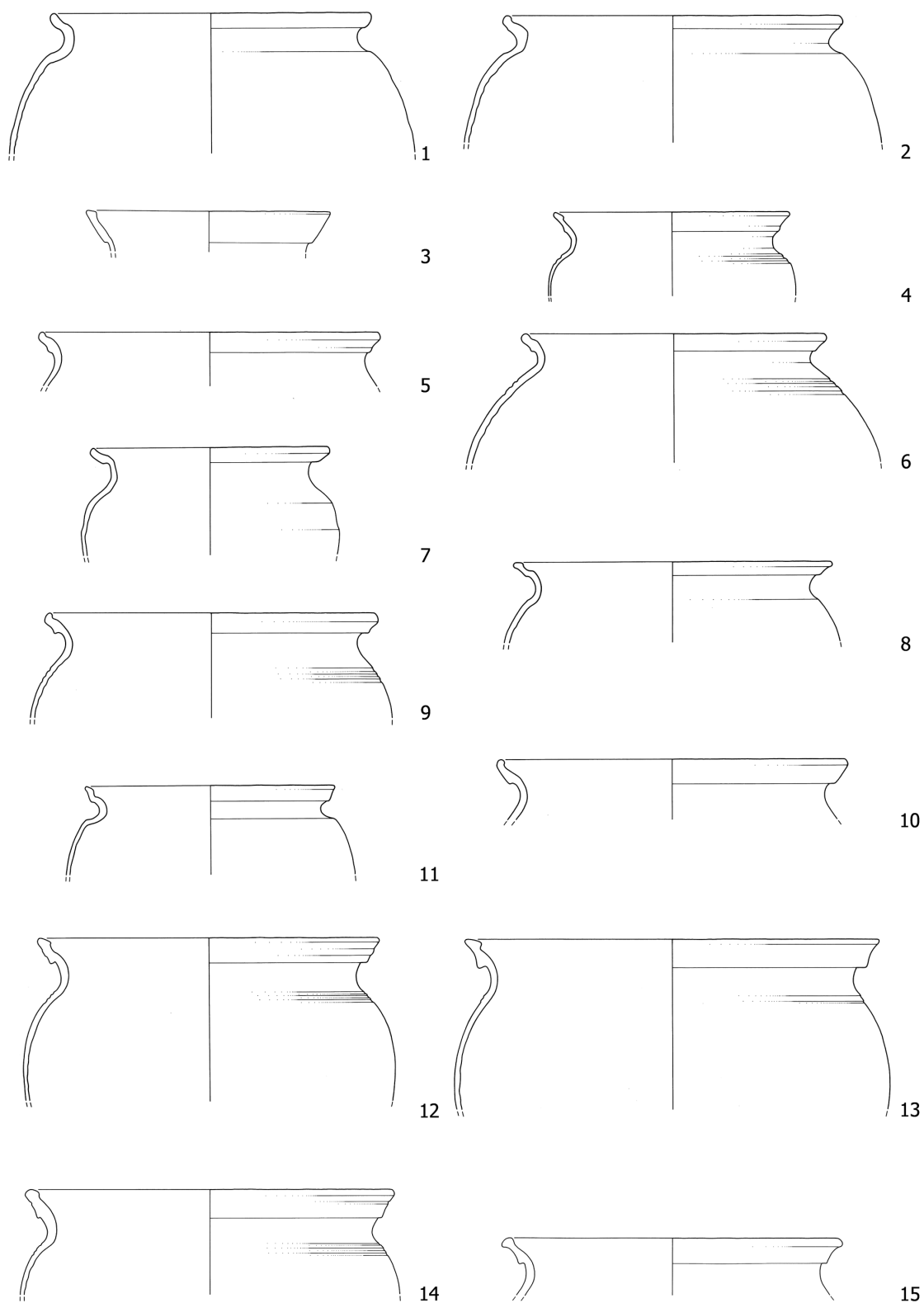
T. 9: Ljubljana pri Vrhniki. Vse keramika. M. = 1:4 (risba: J. Tratnik).

T. 9: Ljubljana at Vrhnika. All earthenware. M. = 1:4 (drawing: J. Tratnik).

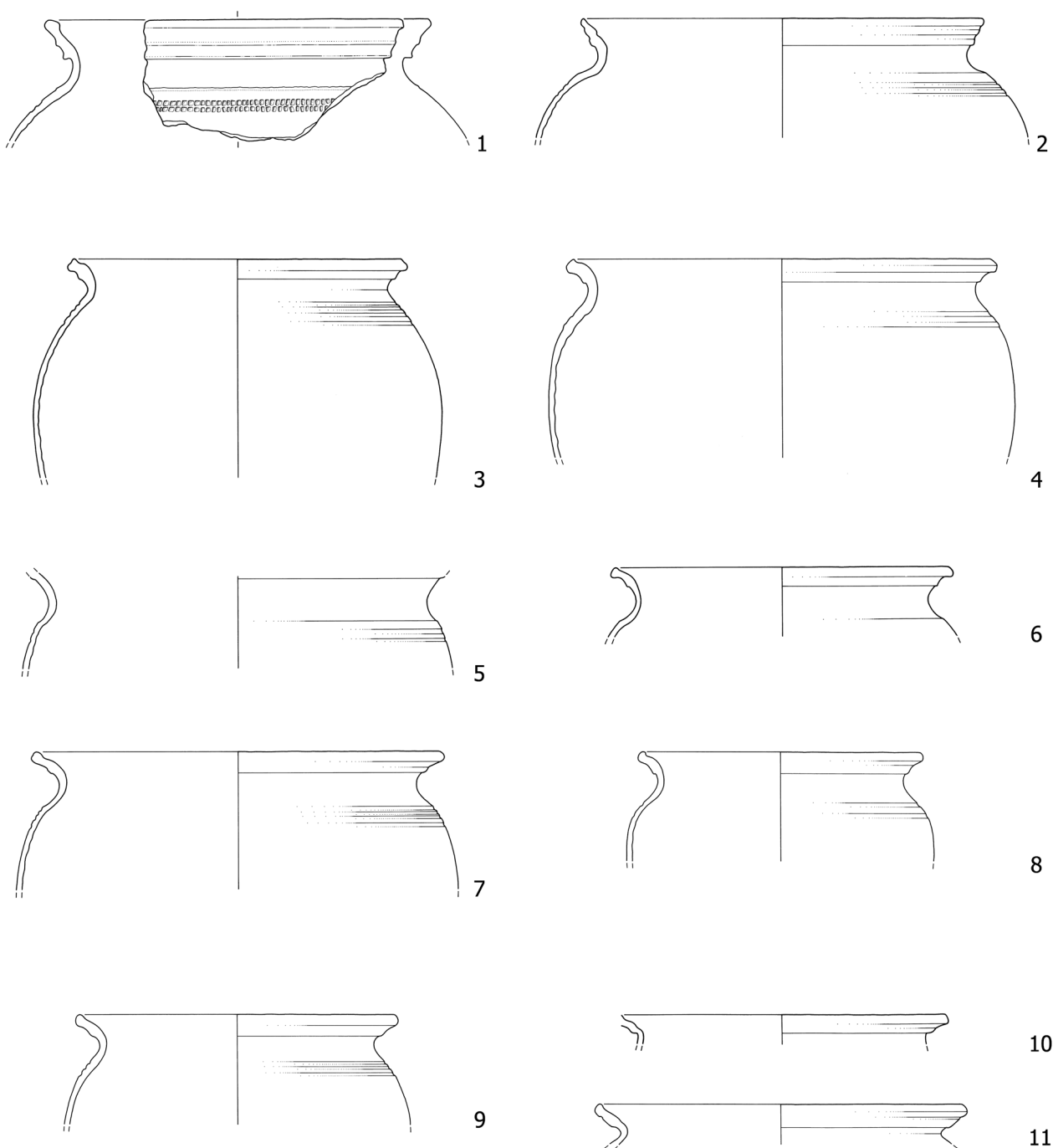
T. 10: Ljubljanica pri Vrhniki. Vse keramika. M. = 1:4 (risba: J. Tratnik).

T. 10: Ljubljanica at Vrhnika. All earthenware. M. = 1:4 (drawing: J. Tratnik).

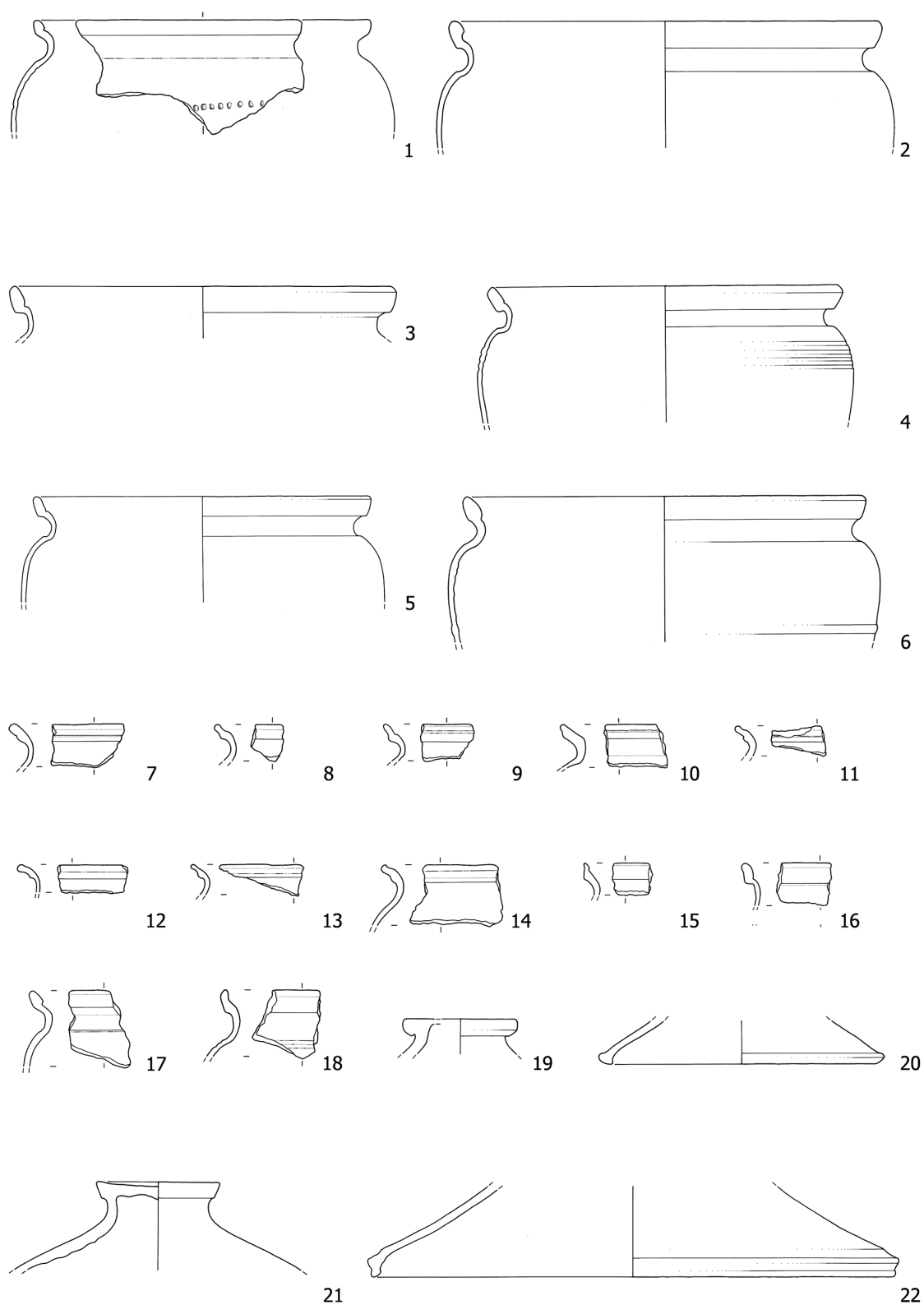
T. 11: Ljubljana pri Vrhniki. Vse keramika. M. = 1:4 (risba: J. Tratnik).

T. 11: Ljubljana at Vrhnika. All earthenware. M. = 1:4 (drawing: J. Tratnik).

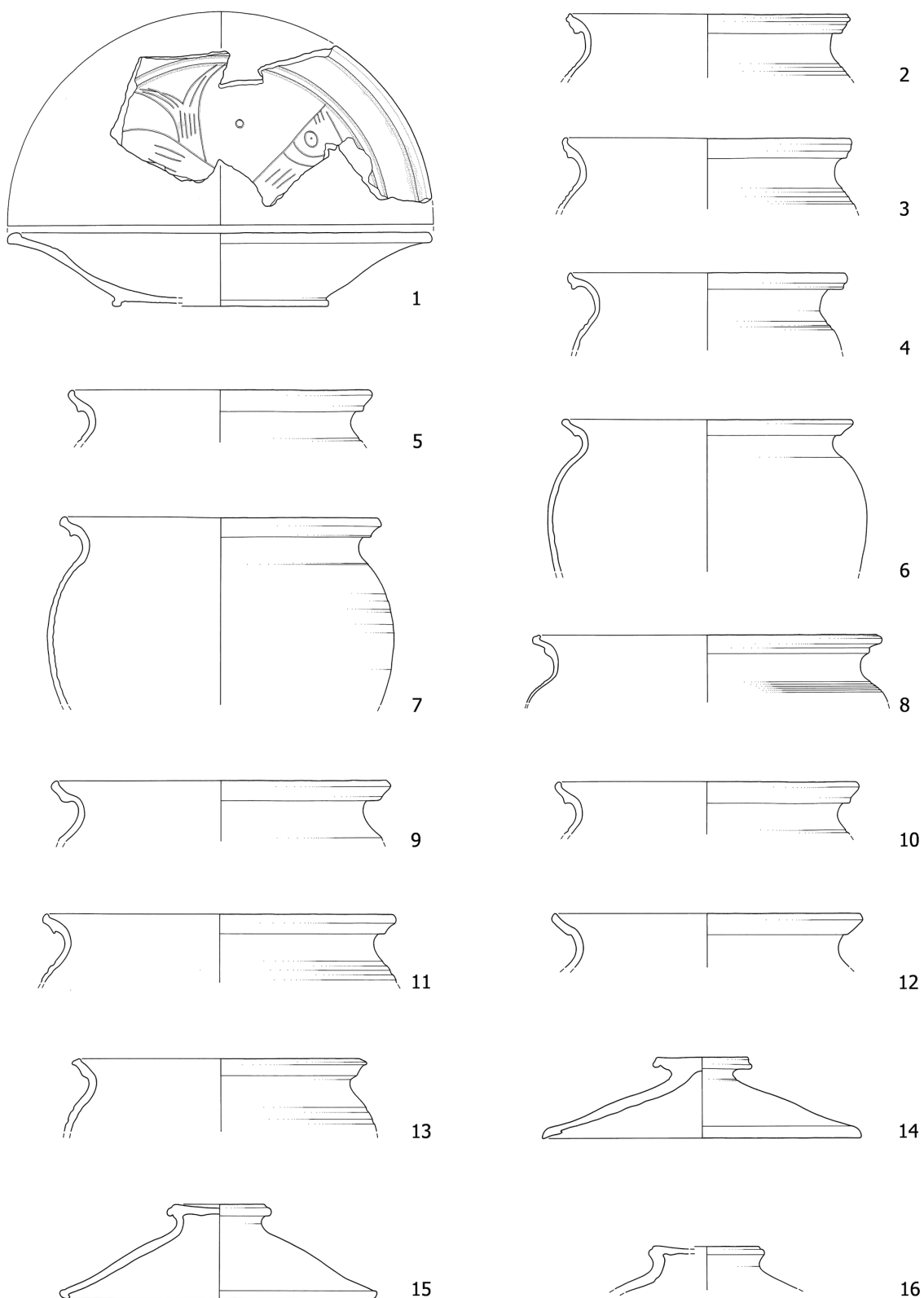
T. 12: Ljublanica pri Vrhniki. Vse keramika. M. = 1:4 (risba: J. Tratnik).

T. 12: Ljublanica at Vrhnika. All earthenware. M. = 1:4 (drawing: J. Tratnik).

T. 13: Ljubljana pri Vrhniki. Vse keramika. M. = 1:4 (risba: J. Tratnik).

T. 13: Ljubljana at Vrhnika. All earthenware. M. = 1:4 (drawing: J. Tratnik).

T. 14: Ljubljana pri Vrhniki. Vse keramika. M. = 1:4 (risba: J. Tratnik).

T. 14: Ljubljana at Vrhnika. All earthenware. M. = 1:4 (drawing: J. Tratnik).

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE LJUBLJANICA RIVERBED BETWEEN
VERD AND VRHNIKA

Andrej GASPARI

Military Museum of the Slovenian Armed Forces, SI-1210 Ljubljana, Koščevo 6

e-mail: andrej.gaspari@siol.net

Miran ERIC

Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Metelkova 4

e-mail: miran.eric@guest.arnes.si

SUMMARY

The Ljubljanica flows out through the marshy sediments soon after welling in Retovje, where it gains a somewhat deep and narrow channel of a box-like cross-section. Its bottom is characterized by longer deep sections and shorter shallow thresholds. The relatively steady flow and the depth of the water ensure favourable navigation conditions throughout most of the year, even up-stream from the area of the Roman and medieval harbour at Breg and Dolge njive. Our present knowledge about underwater sites had been limited to a section alongside the early Roman period fortified settlement at Dolge njive, where the riverbed had already been researched by divers of the Austro-Hungarian navy in 1884 and a century later also by the team of the National museum.

The material found during preventive research of the riverbed at Verd and Vrhnika in 2006 and 2007 extends over a long period of time from the Copper Age until recent times. Individual earthenware fragments and part of a horn axe attributed to the Copper Age strengthen the hypothesis about the vicinity of a lake dwelling expressed already 120 years ago. Among the discovered prehistoric material earthenware from the middle and late Bronze Age is most numerous and appears in assemblages and among single finds. The relatively good preservation and composition of vessels could indicate their affiliation to grave inventories or remains of a settlement complex. The prehistoric predecessor of Nauport should in all likelihood be sought in the wider area of the Mala and Velika Ljubljanica confluence. Surprisingly, fragments of Celtic and Italic transport- and tableware are rare in the discussed section in comparison to rich find assemblages from the riverbed along the early Roman period fortified settlement at Dolge njive. The number of finds increases at the end of the high Middle Ages. Fragments of kitchenware pots and lids from between the 13th and 17th century are prevalent, engraved earthenware and glass from the 16th and 17th centuries also appear. Stone blocks were also documented in the riverbed, proving the chronologically yet indeterminable transportation of building material from karstic areas around the Retovje and Močilnik springs. Most of the finds were discovered in secondary position, without a recognizable connection with the structures or other chronologically closed assemblages, an exception is the layer with kitchen refuse from the 16th and 17th centuries.

Key words: Ljubljana, Vrhnika, Ljubljansko barje, Slovenia, underwater archaeology, vodne najdbe, Copper Age, Bronze Age, Iron Age, Roman period, Middle Ages

LITERATURA

Bitenc, P., Knific, T. (eds.) (2001): Od Rimljanov do Slovanov, Predmeti. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
Borzacconi, A., Constantini, R. (1999): La produzione di ceramica graffita in Friuli. V: Buora, M., Žbona Trkman, B. (eds.): Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine, Atti della giornata di studio – Udine. Archeologia di frontiera, 2. Trieste, Editreg, 54–66.

Cardarelli, A. (1983): Castellieri nel Carso e nell'Istria: cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro. V: Bartolomei, G., Boiardi, A. (eds.): Preistoria del Caput Adriae. Udine, Istituto per l'Enciclopedia del Friuli Venezia Giulia, 87–134.

Cunja, R. (2001): Italijanska majolika iz Celja. V: Guštin, M.: Srednjeveško Celje. Archaeologia historica Slovenica, 3. Ljubljana, Filozofska fakulteta, 97–123.

Deschmann, K. (1877): Ueber Funde von gallischen Münzen und anderen Gegenstände bei Ober-Laibach. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, 13. Wien, 152–155.

Drechsler-Bižić, R. (1980): Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 12/13, 1980, 1. Zagreb, 27–77.

Frelih, M. (1987): Novo odkrita prazgodovinska plana najdišča na Ljubljanskem barju. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 15. Ljubljana, 109–125.

Gaspari, A. (2001): Potapljači cesarsko kraljeve vojne mornarice na Vrhniki leta 1884. Prve podvodne arheološke raziskave v strugi Ljubljanice. Argo, 44/2. Ljubljana, 48–52.

Gaspari, A. (2004): Bronzezeitliche Funde aus der Ljublanica. Opfer, Überreste von Bestattungen oder zufällige Verluste? Archäologisches Korrespondenzblatt, 34. Mainz, 37–50.

Gaspari, A. (2006a): Bronastodobne najdbe iz potoka Ljubija pri Verdu. V: Gaspari, A. (ed.): Zalog pri Verdu. Tabor kamenodobnih lovcev na zahodnem robu Ljubljanskega barja. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 11. Ljubljana, Založba ZRC, 205–221.

Gaspari, A. (2006b): Bevke. Varstvo spomenikov, 42. Ljubljana, 9–11.

Gaspari, A., Erič, M. (2007a): Bistra. Varstvo spomenikov, 43. Ljubljana, 18–20.

Gaspari, A., Erič, M. (2007b): Ljubija. Varstvo spomenikov, 43. Ljubljana, 231–232.

Gaspari, A., Erič, M. (2008): Bronastodobno kolišče Mali Otavnik pri Bistri na Ljubljanskem barju. Arheološki vestnik, v tisku.

Greif, T. (1998): Prazgodovinska kolišča na Ljubljanskem barju. Arheološka interpretacija in poskus rekonstrukcije načina življenja. Arheo, 18. Ljubljana.

Hänsel, B., Mihovilič, K., Teržan, B. (1997): Monkodonja – utvrđeno protourbano naselje starijega i srednjega brončanog doba kod Rovinja u Istri. Histria Archaeologica, 28. Pula, 37–107.

Harej, Z. (1988): Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju. Raziskovanja leta 1981. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 15. Ljubljana, 141–194.

Horvat, J. (1990): Nauportus (Vrhnika). Dela 1. razreda SAZU 33. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Horvat, J., Peterle Udovič, P. (2006): Vrhnika. Varstvo spomenikov, 42. Ljubljana, 188–190.

Horvat, J., Kocuvan, E., Logar, N. (1986): Vrhnika–Dolge njive. Varstvo spomenikov, 28. Ljubljana, 277–278.

Horvat, M. (1999): I risultati delle ricerche archeologiche nel territorio di Ljubljana. V: Buora, M., Žbona Trkman, B. (eds.): Ceramica dal Bassomedioevo al Rina-

scimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine, Atti della giornata di studio – Udine, 16 Marzo 1996. Archeologia di frontiera, 2. Trieste, Editreg, 145–147.

Knez, T. (1977): Keltski grobovi iz Roj pri Moravčah. V: M. Guštin (ed.): Keltske študije. Posavski muzej Brežice, 4. Brežice, Posavski muzej, 105–125.

Knez, T. (1992): Novo mesto 2. Keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt. Carniolia Archaeologica, 2. Novo Mesto, Dolenjski muzej Novo mesto.

Knific, T. (2002): Lončenina v zgodnesrednjeveških grobovih na Slovenskem. V: Guštin, M. (ed.): Zgodnji Slovani. Zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 115–128.

Lazar, I. (2001): Srednjeveško steklo iz Celja. V: Guštin, M.: Srednjeveško Celje. Archaeologia historica Slovenica, 3. Ljubljana, Filozofska fakulteta, 69–96.

Logar, N., Blažon, M. (1986): Ljublanica. Varstvo spomenikov, 28. Ljubljana, 252–253.

Lozar Štamcar, M. (ed.) (1995): Gotika v Sloveniji – svet predmetov. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.

Löw, L. (1999): Ceramica d'importazione dell'Italia settentrionale in Carinzia. V: Buora, M., Žbona Trkman, B. (eds.): Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine, Atti della giornata di studio – Udine, 16 Marzo 1996. Archeologia di frontiera, 2. Trieste, Editreg, 167–172.

Nabergoj, T. (1999): Srednjeveška keramika iz Ljubljane in Ljubljanice. Argo, 42. Ljubljana, 39–66.

Potočnik, M. (1988–89): Bakreno- in bronastodobne podvodne najdbe iz Bistre in Ljubljanice na Ljubljanskem barju. Arheološki vestnik, 39–40. Ljubljana, 387–400.

Puš, I. (1988–89): Bronastodobna naslebina pri Žlebiču. Arheološki vestnik, 39–40. Ljubljana, 345–366.

Svoljšak, D. (1988–89): Posočje v bronasti dobi. Arheološki vestnik, 39–40. Ljubljana, 367–386.

Šašel Kos, M. (1990): Nauportus: antični literarni in epigrafski viri. V: Horvat, J.: Nauportus (Vrhnika). Dela 1. razreda SAZU 33. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 17–33.

Šinkovec, I. (1996): Posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe. V: Teržan, B. (ed.): Deposke in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 2. Katalogi in monografije, 30. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 125–163.

Štular, B. (2005): Lončenina s kamniškega Malega gradu. Izkopavanja 1992. Arheološki vestnik, 56. Ljubljana, 435–452.

Velušček, A. (2005): Iška Loka – bronastodobno naselje na obrobju Ljubljanskega barja. Arheološki vestnik, 56. Ljubljana, 73–89.

Velušček, A., Čufar, K. (2003): Založnica pri Kamniku pod Krimom na Ljubljanskem barju – naselbina kulture Somogyvár–Vinkovci. Arheološki vestnik, 54. Ljubljana, 123–158.

Vičič, B. (1993): Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15. Arheološki vestnik, 44. Ljubljana, 153–201.

Vičič, B. (1994): Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32. Arheološki vestnik, 45. Ljubljana, 25–80.

Žbona Trkman, B. (ed). (1991): Grajska zapuščina. Katalog ob razstavi keramike in stekla, 14.–17. stol., Grad Dobrovo. Nova Gorica, Goriški muzej.

Železnikar, J. (2002): Graščina v Polhovem Gradcu. Arheološki vestnik, 53. Ljubljana, 301–371.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2008-06-02

UDK 7.035.25(497.4)

ODSEVI EGIPTA V SLOVENIJI

Tomislav KAJFEŽ
SI-1000 Ljubljana, Župančičeva 4

IZVLEČEK

Umetnost je črpala egipčanske elemente iz znanstvenega raziskovanja in iz izročila in domišljije piscev in popotnikov. V Evropi je bila prisotna že v rimski dobi, v času renesanse pa je sledilo ponovno odkritje egipčanskih in egiptiziranih motivov. Naslednji val uporabe staroegipčanskih motivov je sledil v 18. stoletju. Napoleonov pohod v Egipt pa je Evropi prinesel natančno podobo staroegipčanske umetnosti in arhitekture. V 19. stoletju je sledilo nešteto primerov obujenega Egipta. Naslednji veliki val egiptomanije je opaziti po odkritju Tutankamonove grobnice leta 1922. Slovenski prostor je tudi pri tem sledil umetnostnim tokovom Evrope.

Ključne besede: obujeni Egipt, umetnost, arhitektura, oblikovanje, Plečnik

RIFLESSI DI EGITTO IN SLOVENIA

SINTESI

Grazie a Napoleone si è potuta affermare la cultura dell'antico Egitto in tutti i campi artistici dell'Occidente. Gli elementi egiziani venivano assimilati tramite le ricerche scientifiche e dai racconti e dalla fantasia degli scrittori e dei viaggiatori. In Europa questa cultura era già presente al tempo degli antichi Romani, nel Rinascimento si ebbe una nuova scoperta dei motivi egizi e di imitazioni che divennero popolari nell'arte e nell'architettura. L'ondata successiva di utilizzo dei motivi egizi antichi si manifestò nel 18° secolo, quando gli architetti del circolo dell'Accademia francese a Roma cominciarono a inserire elementi egizi nell'architettura. La campagna napoleonica in Egitto del 1798 portò in Europa un'immagine precisa dell'arte e dell'architettura egizia antica. Nel 19° secolo seguirono quindi innumerevoli esempi di risveglio egiziano – come viene definita l'egittomania. La grande ondata successiva di egittomania si sviluppò dopo la scoperta della tomba di Tutankamon nel 1922. Lo spazio sloveno anche in questo caso seguì le correnti artistiche del resto d'Europa.

Parole chiave: Egitto risvegliato, arte, architettura, elaborazione, Plečnik

S popularnim izrazom egiptomanija označujemo prisotnost staroegipčanske kulture v evropski umetnosti od antike do danes. Izraz je domač v francoskem kulturnem okolju in je prišel v uporabo zahvaljujoč Jean-Marcelu Humbertu (*L'Égyptomanie dans l'art occidental, Paris 1989*). V anglosaškem svetu izraz egiptomanija zaradi njegovega slabšalnega pomena nadomeščajo z izrazom "obujeni Egipt" (*Egyptian revival*). Razlikovati moramo med egiptomanijo, ki pomeni vnašanje egipčanskih prvin v aktualno umetnost in egiptofilijo, ki označuje zbiranje egipčanskih predmetov, in splošno zanimanje za stari Egipt.

Egiptomanija se pojavlja na vseh področjih umetnosti: v arhitekturi, oblikovanju notranje opreme, izdelkih umetne obrti, kiparstvu, slikarstvu, gledališču in filmu. Črpala je egipčanske elemente tako iz znanstvenega raziskovanja starega Egipta kot iz izročila in domišljije številnih piscev in popotnikov (Kajfež, 2000, 112).

Raziskovalci so se pojavom egiptomanije začeli posvečati pred desetletji. Tako je bil arhitekt James Stevens Curl, ki se je s to temo prvič srečal leta 1960, pionir na področju raziskovanja tega pojava (Curl, 1994). V širši in strokovni javnosti so imele velik odmev tri velike razstave: v Parizu leta 1994, v Ottawi istega leta in na Dunaju leta 1995. Na dunajski razstavi z naslovom *Ägyptomanie* je sodelovala tudi Slovenija s skrinjico za dragocenosti z gradu Snežnik (Hamernik, 2000, 59–61).

Sam izraz egiptomanija je nekdanj označeval le kratko obdobje v umetnosti v času eklekticizma, takoj po Napoleonovem pohodu v Egipt. Povečano zanimanje za Egipt v začetku 19. stoletja pa ne pomeni, da pred tem zanj ni bilo zanimanja. Tako začetki egiptomanije segajo daleč v preteklost, v čas helenizma in posebej v rimsko dobo. Rimljanom so egipčanski kulti, predmeti in oblike (Izidin kult, kipci, obeliski, sfinge, piramide itd.) predstavljali predvsem veliko estetsko vrednost in skrivnosten svet, hkrati pa so bili predmet posnemanja tedanjih umetnikov. Prestolnico Rim so krasiли številni obeliski, pripeljani iz Egipta, ki pa jih danes vidimo v renesančni in baročni postavitvi. Navdušenje nad egipčanskimi predmeti kažejo tudi obsežne zbirke, ki so danes v Vatikanskih in Kapitolinskih muzejih v Rimu.

V obdobju renesanse je sledilo ponovno odkritje egipčanskih in egiptiziranih, v egipčanskem slogu izdelanih, motivov, ki so postali priljubljeni v likovni umetnosti in arhitekturi. Čeprav najdemo egipčanske prvine tudi v umetnosti 16. in 17. stoletja, naslednji veliki val egiptomanije sledi v 18. stoletju. Takrat so se umetniki zbirali v krogu akademij, ki so nudile tako teoretično kot praktično vedenje o preteklih obdobjih. Arhitekti, izšolani na Francoski akademiji v Rimu, so začeli uporabljati egipčanske oblike v eksotičnih kombinacijah. V njihovih delih je bilo mnogo oblik, ki so spominjale na piramide, obeliske, sfinge, egipčanske nadstreške, stebre in druge podrobnosti. Tudi ikonografija evropskega prostozidarstva, te močne sile v času razsvetljenstva, je bila skoraj

prenatrpana z egiptiziranimi oblikami. Prostozidarstvu je stari Egipt pomenil neizčrpen vir starih znanj in modrosti. Tudi Mozartova opera *Čarobna piščal* sodi v sklop prostozidarske egiptomanije.

Odkritja v času Napoleonovega pohoda v Egipt (1798–1801) pa so Evropi prinesla natančno podobo staroegipčanske umetnosti in arhitekture. Tako se je hitro pojavil obujeni egipčanski stil v arhitekturi dvoran, prireditvenih in razstavnih prostorov, tovarn, pokopaliških paviljonov in mavzolejev.

19. stoletje je prineslo mnoge primere obujenega Egipta v arhitekturi, oblikovanju pohištva in nakita, v slikarstvu, ornamentih in celo zaključkih na dimnikih. V glasbi pa je na primer najbolj znano delo tega obdobja Verdijeva opera *Aida*.

V 20. stoletju je val egiptomanije sledil odkritju Tutankamonove grobnice leta 1922, nato pa je v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja egiptomanija našla pot tudi v nov množični medij – film (Curl, 1994, XIV–XIX). Slovenski prostor je kot del srednjeevropskega in sredozemskega kulturnega prostora tudi v tem segmentu sledil evropskim umetnostnim tokovom. Tako imamo primere, ki sodijo v koncept obujenega Egipta tudi pri nas.

V evropski arhitekturi in umetnosti so že od antike dalje prisotni nekateri elementi egipčanskega arhitekturnega oblikovanja. Tako so bile svojstvene staroegipčanske oblike, kot so piramida, obelisk in pilon, pogosto upodobljene v številnih javnih in nagrobnih spomenikih. Ena najpogostejše uporabljenih oblik je obelisk, ki je starim Egipčanom predstavljal kultni simbol, povezan s sončnim božanstvom. Ta pravokotni steber, z vrhom v obliki majhne piramide, je v Evropi prisoten že od antike naprej. Cesar Avgust je bil namreč prvi, ki je dal pripeljati pravi obelisk iz Egipta v Rim. Od takrat dalje so pripeljali številne obeliske ali pa so jih Rimljani sami izklesali v egipčanskem slogu in iz egipčanskega granita. Tako danes v Rimu še stoji štirinajst obeliskov, ki pa so jih na novo postavili v obdobju renesanse in baroka (Curl, 2005, 22).

Staroegipčanski obelisk ima štiri stranice in njegov presek je kvadraten, baročna oblika obeliska pa ima tri stranice in tako trikoten presek. Obelisk se je kot spomenik, predvsem nagrobnik v Evropi, ohranil vse do danes.

Trikotni obelisk je sestavni element znamenitega *Vodnjaka (treh) kranjskih rek* v Ljubljani, ki ga je v letih 1743–1751 izdelal in postavil kipar Francesco Robba. Za osnovno likovno spodbudo pri oblikovanju ljubljanskega vodnjaka velja Berninijev *Vodnjak štirih rek* (1628–1651) na Piazza Navona v Rimu, ki ima v sredini originalni egipčanski obelisk. Prvotno je bil postavljen že leta 81 po Kristusu, v začetku 4. stoletja pa predstavljen v Cirkus na Via Appia. V srednjem veku je obelisk ležal zlomljen, dokler ga leta 1648 papež Inocenc X, veliki meceni umetnosti, ni dal postaviti na današnji prostor na Piazza Navona (Curl, 2005, 137).

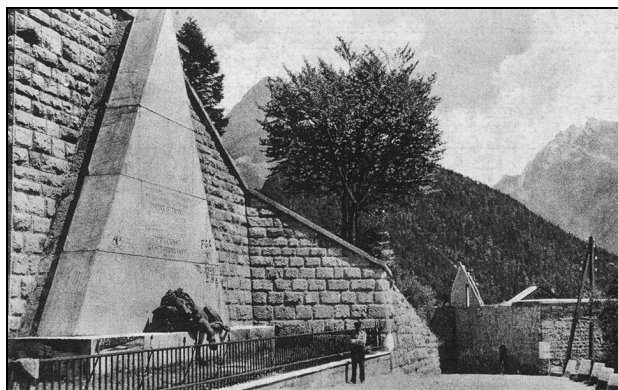
Po arhitekturni zasnovi je Robbovem vodnjaku še bliže Barigionijeva fontana iz leta 1711, ki stoji pred Panteonom. Robba je združil Barigionijev vodnjak s figurami, ki jih najdemo na Berninijevem vodnjaku, obenem pa štirikotno zasnovo obeliska zamenjal s trikotno (Klemenčič, 1998, 43). Zamenjavi štirikotne zasnove s trikotno in s tem uporabo baročne oblike obeliska je narekovala vsebina Robbovega vodnjaka, ki je posvečen trem kranjskim rekam.

Piramida še vedno predstavlja nagrobni simbol *"par excellence"*; antična grobnica, ki je postala v modernem svetu simbol smrti in zadnje mesto počitka. Tradicija uporabe piramide kot grobnice ali spomenika, povezanega s simboliko smrti, sega v 16. stoletje in se je nadaljevala skozi naslednja stoletja (Humbert, 2007, 120).

Neoklasicistični kipar Antonio Canova (1757–1822) je zasnoval vrsto nagrobnih spomenikov v obliki piramide. Uvedel je ploščato piramido z vhodom kot glavnim elementom kompozicije. Tak primer je nagrobni spomenik – kenotaf nadvojvodinji Mariji Christini iz leta 1805, ki se nahaja v cerkvi sv. Avgušтина na Dunaju (*Augustinerkirche*). Tu se z leve strani figure, ki predstavljajo tri starostna človekova obdobja, pomikajo proti preprostim vratom vhoda v piramido. Vodilna figura nosi v rokah žaro. Na desno stran kompozicije je Canova umestil ležečo figuro leva, ob njem pa krilatega genija smrti. Podobno je Canova zasnoval mavzolej slikarju Tizianu v cerkvi *Santa Maria Gloriosa dei Frari* v Benetkah, ki pa so ga dokončali njegovi učenci leta 1827 in je postal Canovin nagrobni spomenik (Curl, 2005, 283–284).

Primer poenostavljene oblike takega spomenika je tudi pri nas. Približno kilometer pred prevalom Predel stoji ob cesti vojaški spomenik, povezan z napoleonskimi vojnami. Maja 1809 se je na Predelu stotnik Johann Hermann von Hermannsdorf s svojo enoto sljunkskih graničarjev tri dni pogumno upiral neprimerno močnejši francoski vojski, ki je prodirala proti Trbižu. 18. maja so padli skoraj vsi branilci. Dan pred njimi je v avstrijski utrdbi v Naborjetu skupaj s tovariši umrl tudi stotnik Friedrich Hensel. Spomin na vse padle hrabre branitelje je dal avstrijski cesar Ferdinand I. počastiti s spomenikoma. V Naborjetu so leta 1850 postavili klasicistično obzidano piramido z levom ob vznožju. Model zanj je izdelal dunajski kipar Adam Rammelmayer. Enak spomenik so leta 1851 na Predelu posvetili tudi stotniku von Hermannsdorfu in njegovim vojakom (sl. 1). Granitno ploščato piramido, prislonjeno na kamnit rustikalen podporni zid, so postavili pri zidani trdnjavi, ki so jo leta 1848 zgradili na mestu nekdanje požgane lesene utrdbe. Ob vznožju piramide je postavljena bronasta figura ranjenega leva, ki se je zgrudil na ščit in liktorski sveženj (Žitko, 1996, 43).

Spomenik na Predelu predstavlja močno reduciran Canovin koncept nagrobnega spomenika v obliki piramide, od katerega sta ostala le ploščata piramida, pa še ta brez vhoda, in ležeča figura leva.

Sl. 1: Spomenik stotniku Johannu Hermannu von Hermannsdorfu na Predelu na razglednici iz prve polovice 20. stoletja (Klavora, 2003, 298).

Fig. 1: Monument to captain Johann Hermann von Hermannsdorf at Predel on a postcard from the first half of the 20th century (Klavora, 2003, 298).

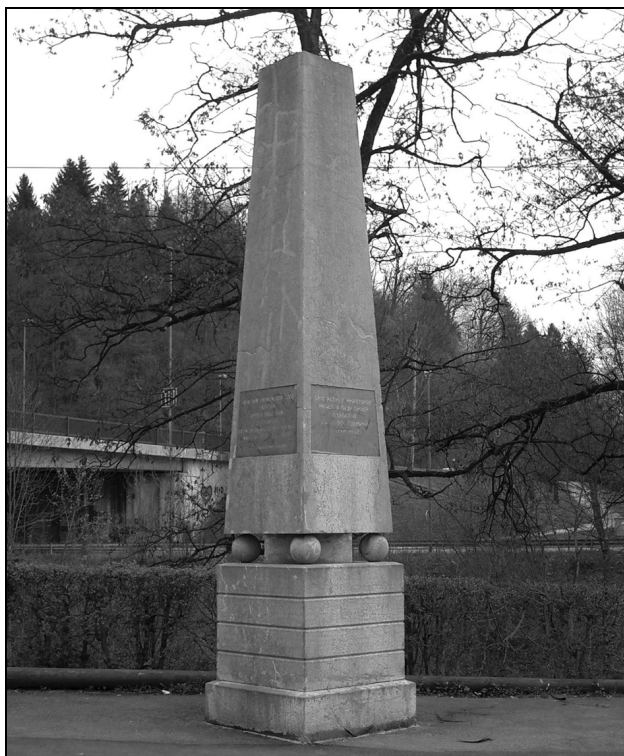
Na ljubljanskem Navju, nekdanjem pokopališču in danes parku zaslužnih mož, so ohranjeni trije nagrobni spomeniki iz druge polovice 19. stoletja, ki sodijo v obsežno skupino nagrobnikov v obliki obeliska (sl. 2).

Nagrobnik Janeza Krstnika Kersnika, priljubljenega profesorja na ljubljanskem liceju, so postavili na pobudo njegovih nekdanjih učencev leta 1855. Več kot štiri metre visok nagrobnik iz ihanskega kamna je delo ljubljanskega kamnoseka Ignacija Tomana mlajšega. Na stopničastem podstavku se dviga obelisk, njegove stroge linije rahlja krepak osrednji del s klasicističnimi zatrepi in stiliziranimi akroteriji (Piškur, Žitko, 1997, 145–146).

Sl. 2: Nagrobnika v obliki obeliska na Ljubljanskem Navju (foto: T. Kajfež).

Fig. 2: Tombstone in the shape of an obelisk at Ljubljana Navje (photo: T. Kajfež).

Sl. 3: Spomenik osuševanju Ljubljanskega barja (foto: T. Kajfež).

Fig. 3: Monument to the reclamation of the Ljubljana marsh (photo: T. Kajfež).

Nagrobnik Josefa Resslera, češkega gozdarskega strokovnjaka in izumitelja, ki je deloval na Kranjskem in leta 1857 umrl v Ljubljani, so postavili verjetno okoli leta 1858. Mestna občina Ljubljanska je leta 1937, ob 80-letnici smrti, postavila Ressleru nov spomenik, ker je stari spomenik v obliki obeliska že začel razpadati. Uporabili so enega od zapuščenih nagrobnikov v obliki obeliska, ki je bil narejen verjetno med letoma 1870 in 1880. Grb družine, ki ji je nagrobnik pripadal, so pustili in na obelisk vstavili le ploščo s češkim napisom (Piškur, Žitko, 1997, 142–144).

Nagrobni spomenik Janezu Bleiweisu, veterinarskemu strokovnjaku, politiku in narodnem buditelju, so leta 1882 postavili njegovi domači. Izdelavo reprezentativnega obeliska so zaupali uglednemu graškemu kamnoseškemu podjetju Grein, podstavek pa je iz domačega kamna izdelal ljubljanski kamnosek Vinko Čamernik. Edini okras na tri metre visokem nagrobniku je plemiški grb iz kararskega marmorja (Piškur, Žitko, 1997, 13–140).

Primer obeliska kot javnega spomenika iz 19. stoletja predstavlja spomenik osuševanju Ljubljanskega barja, ki stoji na Grubarjevem nabrežju nedaleč od Karlovškega mosta v Ljubljani (sl. 3). Osušitev močvirnega in skoraj

nedostopnega Barja je bila za Ljubljano in njeno okolico izrednega pomena. Leta 1825 si je napredek del pri melioraciji z levega brega Grubarjevega prekopa ogledal cesar Franc I. s soprogo Karolino Avgusto. Na tem mestu je štiri leta kasneje mesto Ljubljana dalo postavili spomenik, ki je predstavljal hvaležnost mesta cesarju in je bil posvečen osuševanju Barja. Zasnovali so ga v Deželni gradbeni direkciji, iz granita pa ga je izdelal domači kamnosek Ignacij Toman. Mestni možje so se odločili za preprost in nezahteven pomnik. Kljub temu preseneča s skladno kombinacijo geometrijskih oblik, ki jih je narekoval klasicizem, od kocke in krogel do obeliska. Na vsaki od četverih strani obeliska je bila napisna plošča iz črnega marmorja z latinskim besedilom (Žitko, 1996, 83). Besedila omenjajo prvega graditelja prekopa Gabrijela Gruberja, zasluge cesarja Franca I. pri osuševanju Barja, potek del, opravljenih v času ilirskega guvernerja barona Schmidburga, ter cesarjev in cesaričin ogled del 17. avgusta 1825 (Kopriva, 1989, 82).

Odmeve starega Egipta najdemo tudi v delih slovenskega neoklasicističnega slikarja Franca Kavčiča (1755–1828). Med Kavčičevimi risbami, ki posnemajo antične umetnine, je tudi vrsta risb z egipčanskimi motivi. Risbe so v skladu z neoklasicistično teorijo, ki je poudarjala vrednost egipčanske umetnosti. Kavčič se je od leta 1779, kot cesarski štipendist avstrijskega dvora, izpopolnjeval v slikarstvu v Bologni in Rimu. V Rimu ni bilo težko najti egipčanskih umetnin, saj so bile razstavljene v Vatikanskih muzejih, Kapitolskih muzejih, v vilah Albani, Verospi, Borghese in v Salustovih vrtovih. Prav tako so v mestu že od renesanse naprej stali monumentalni egipčanski spomeniki. Egipptomaniji, ki je vladala Evropi, se je tako Kavčič pridružil z risbami iz posamičnih zbirk in z risbami, ki na enem listu združujejo več egipčanskih predmetov. Liste je zaznamoval z napisi "d'Egitto" (Rozman, 1978, 51). Posebno znana je Kavčičeva perorisba Cestijevega groba v obliki piramide v Rimu, ki jo je leta 12 pred Kristusom postavil Cestij in je bila kasneje med letoma 271 in 275 vključena v Avrelijansko obzidje.

V stavbi Narodnega muzeja Slovenije je na poti v prvo nadstropje pahljačast strop z upodobitvami alegorij: arheologije, zgodovine, umetnosti in prirodoslovja, ki so delo slikarja Jurija Šubica. Ta je med bivanjem v Franciji prejel vabilo za sodelovanje pri dekoraciji nove stavbe Deželnega muzeja v Ljubljani, ki so jo gradili od leta 1883 do leta 1885. Jurij je avgusta 1885 iz svojega pariškega ateljeja poslal slike, med njimi tudi alegorijo arheologije, ki jo predstavlja ženska figura, ki drži v desnici grško vazo, z levico pa dviguje kipec egipčanskega faraona (sl. 4; Petru, Žargi, 1983, 32–33).

Odličen primer egipptomanije v umetni obrti predstavlja secesijski salon, tako imenovana "Egipčanska soba" na gradu Snežnik. Opremo salona sestavljajo: miza, štirje stoli, zofa, pisalna miza s stolčkom, vitrina, kredenca, mizica s skrinjico za dragocenosti, stojalo z bro-

nasto glavo faraona, lestenec in zavese. Vsi kosi pohištva so bogato okrašeni z lesenimi plastikami in bronastimi aplikami v obliki egipčanskih božanstev, sfing in doprsij faraonov. Pohištvo je okrašeno tudi z intarzijami in vstavljenim emajlom, ki posnema egipčansko fajanso. Med bogatimi rastlinskimi in živalskimi okrasi so tudi hieroglifski napisi, ki pa so zgolj okras in ne predstavljajo hieroglifskih zapisov. Izjema je na vitrini v hieroglifskih številkah dvakrat zapisano število 1906, ki verjetno pomeni letnico izdelave pohištva. Zavese in blago na stoli in zofi so okrašeni z izvezenimi stiliziranimi motivi iz staroegipčanske mitologije.

Kot lesene plastike in bronaste aplikacije so na pohištvu upodobljena naslednja egipčanska božanstva: Bit (čebela), simbol Spodnjega Egipta, Hator (ženska s templjem na glavi), helenistična inačica boginje Hator, matere vseh bogov pred pojavom Izide – boginje plesa, glasbe in ljubezni, Hor (sokol), vladar neba, božanstvo svetlobe, vladarjev zaščitnik in vladar sam, Knum (oven), lokalno božanstvo na otoku Elefantina na prvi brzici Nila pri Asuanu, čuvaj izvirov Nila, Mut (jastreb), Amnove žena, drugo božanstvo v tebanski triadi (Amon, Mut in Konsu), božanstvo Gornjega Egipta, Ra (krilata sončna plošča), sončno božanstvo, stvarnik, osebni bog vladarja in vladarske prestolnice Tebe v času Nove države, Sekmet (levinja), boginja vojne, vladarjeva spremljevalka na vojnem pohodu, skarabej (hrošč govnač), simbol sončnega božanstva Raja, ki vali sončno ploščo po nebesnem svodu, znamenje večnosti in ustvarjalne moči, Tot (ptica ibis), izumitelj pisave, zaščitnik pisarjev, števil in merjenja časa, Urej (kobra), simbol Spodnjega Egipta, zaščitnik vladarja in njegov simbol (Kajfež, 2000, 112–113).

Vitrina je okrašena s polstebroma, ki imata kapitela v obliki helenistične inačice Hatorine glave. Polstebra nosita dvojno preklado. Na prvi prekladi je božanstvo Mut z razprtimi krili, na tej prekladi je še niz enakih kipcev božanstva Hor v obliki sedečega sokola. Drugo preklado zapolnjuje krilata sončna plošča božanstva Raja, vrh vitrine pa zaključuje niz enakih upodobitev božanstva Ureja v obliki kobre.

Vitrina je s svojo obliko in okrasjem podobna okvirju niše v rimskodobnem mamisiju svetišča v Denderi. Mamisi je stavba, posvečena kultu učlovečenja božanstva. Omenjena stavba stoji v sklopu Hatorinega svetišča v Denderi v Zgornjem Egiptu in je bila zgrajena v 1. ali v začetku 2. stoletja. Ista niša je bila vzor za okvirja vrat v "Egipčanskih učilnicah" iz leta 1909, v bogato egiptizirani notranjosti šole v Berndorfu v Spodnji Avstriji, ki jo je dal zgraditi industrijalec Arthur Krupp za otroke delavcev v njegovi železarni v Berndorfu (Reissberger, 2000, 27, 31).

Pri stoli se je izdelovalec zgledoval pri pohištvi, odkritem v grobnicah vladarjev in dvorjanov iz časa Nove države. Zofa je podobna zofi, ki jo je leta 1880 zasnoval angleški oblikovalec Christopher Dresser, po-

Sl. 4: Alegorija arheologije na stropu stopnišča v Narodnem muzeju Slovenije (fototeka Narodnega muzeja Slovenije, foto: T. Lauko).

Fig. 4: Allegory of Archaeology on the ceiling of the National Museum of Slovenia's staircase (photo archives of the National Museum of Slovenia, photo: T. Lauko).

memben viktorijanski oblikovalec pohištva, ki je v svoja dela vnašal egiptizirane prvine (Curl, 1994, 198–199). Kredenco, mizo in mizico za dragocenosti pokrivajo plošče iz rdečkastega asuanskega granita, imenovanega tudi sienit. Na posebnem podstavku stoji bronasta glava faraona s tako imenovano modro vojaško krono.

Posebno lep predmet v sobi je skrinjica za dragocenosti, ki je kakovosten izdelek umetne obrti. Na pokrovu je 36 cm dolg bronast kipec. Predstavlja golo plavalco, ki v iztegnjenih rokah drži posodo v obliki race (sl. 5). Kipec je posnetek enako oblikovane lesene žlice za mazilo, ki jo hranijo v Egiptovskem muzeju v Kairu in je iz obdobja 18. dinastije (okoli 1370 pred Kristusom). Našli so jo v kraju Abu Gurab v depresiji Fajum in jo vpisali v inventarno knjigo muzeja leta 1889, kar bi lahko bilo v oporo pri datiranju izdelave snežniške skrinjice. Motiv gole plavalke z raco v rokah izvira verjetno iz novoegiptovske ljubezenske lirike ali iz sveta bajeslovnih podob, lahko pa predstavlja tudi boginjo Hator (Hamernik, 2000, 60; Kajfež, 2000, 13).

Pohištvo "Egipčanske sobe" na gradu Snežnik je izjemno kvaliteten izdelek umetne obrti, ki kaže na izdelovalčevo poznavanje staroegipčanske umetnosti in kul-

Sl. 5: Skrinjica za dragocenosti iz "Egipčanske sobe" na gradu Snežnik (foto: T. Kajfež).

Fig. 5: Chest for valuables from the "Egyptian room" at castle Snežnik (photo: T. Kajfež).

ture. Do sedaj še ni ugotovljeno, kje je bilo izdelano. Po izročilu naj bi zadnji lastnik gradu in posestva Snežnik, princ Hermann Schönburg Waldenburg, okoli leta 1926 prejel to pohištvo za opremo salona kot darilo poslovnega partnerja iz Aleksandrije. Salon so nato poimenovali "Egipčanska soba" (Hamernik, 2000, 60; Kajfež, 2000, 13).

Na koncu se posvetimo še zapuščini in delu arhitekta Jožeta Plečnika, ki je v mnogih delih uporabil oblike iz starega Egipta. V skupino, ki neposredno kažejo na egipčanski vzor, sodijo tudi nekatera dela v Ljubljani.

Ob urejanju Zoisove ceste v Ljubljani leta 1927, na Grabnu, zasutem nekdanjem obrambnem jarku, je Plečnik zasnoval spomenik baronu Žigi Zoisu, ki je bil gospodarstvenik, naravoslovec, tehnik, literat in velik podpornik prebujajoče se slovenske kulture na prelomu iz 18. v 19. stoletje. Plečnikova odločitev za spomenik v obliki piramide je bila nadvse primerna za tako osebnost, kot je bil baron Zois. Piramida simbolizira gomilo, v kateri je pokopan umrli, je torej velika kamnita gomila in simbol vzpona v nebo. Zoisova piramida je s svojo gradnjo iz grobo klesanih kamnov ter s konico iz enega kosa, okrašeno s štirimi "trni", prava vzporednica piramidi na Praškem gradu, ki jo je Plečnik zasnoval skoraj v istem času. Razlika med njima je v tem, da piramida na Praškem gradu stoji na zidanem podstavku, ljubljanska pa na tleh, rahlo vraščena v klanec Zoisove ceste (Hrausky, Koželj, Prelovšek, 1996, 53–54; Kajfež, 2006, 89).

Plečnik je nadaljeval svoj opus piramid z monumentalno piramido, vgrajeno v rekonstruirano obzidje rimske Emone. Pri prenovi se je dosledno držal načela, da ohrani obstoječe arheološke ostaline in jih svobodno interpretira le tam, kjer je bila njihova zgodovinska izpovednost manj

izrazita. Tako je nad vhodom v obzidju zgradil piramido, ki posnema motiv Cestijeve piramide v Rimu.

Plečnikova piramida je zgrajena iz masivnih beton-skih in kamnitih blokov, prvotno je bila pokrita z rušo in tako simbolizirala gomilo v pravem pomenu besede. Podobno simboliko sta predstavljali dve manjši zemljeni piramidi, ki ju je Plečnik postavil v parku za obzidjem, a se nista ohranili. Hkrati je bila to aluzija na grob Gottfrieda Semperja, nemškega arhitekta in pisca o arhitekturi, na evangeličanskem pokopališču za Cestijevo piramido v Rimu. S svobodno interpretacijo zgledov iz staroegipčanske in rimske arhitekture je Plečnik želel poudariti vtis antičnosti arheološkega spomenika.

Motiv Cestijeve piramide je ponovno uporabil pri portalu v obliki piramide nad stranskim vhodom v letno gledališče Križanke, 1952/56 (Hrausky, Koželj, Prelovšek 1996, 61–63; Kajfež, 2006, 90).

Obelisk je naslednja značilna staroegipčanska oblika, ki jo je Plečnik uporabil pri svojem delu, in sicer za spomenik Ilirskim provincam. Temo obeliska je arhitekt povzel po svojem učitelju Ottu Wagnerju, avstrijskem arhitektu, pionirju prehoda v moderno arhitekturo, in v obelisku posrečeno izrazil povezavo med staroegipčansko obliko in Napoleonom, osvajalcem Egipta.

Spomenik je bil postavljen v središče prostorskih osi na današnjem Trgu francoske revolucije leta 1929 v spomin Napoleonu in francoski upravi za zasluge pri razcvetu slovenske kulture. Plečnik je zasnoval 20 m visok vitek obelisk kvadratnega preseka brez za egipčanske obeliske značilnega piramidalnega zaključka. Zgrajen je iz grobo klesanih marmornatih kvadrov dimenzij 100 x 100 cm. Obelisk stoji na večjem kvadru, ki ga na vogalih obdajajo štirje kamniti stebri. Pozneje so bili dodani še štiri podobni stebri, ki poudarjajo stopnjevanje višine obeliska. Na južni strani je na četrtem kvadru obeliska pritrjena pozlačena bronasta glava personifikacije Ilirije, na nasprotni strani pa pozlačena bronasta glava Napoleona z lovorjevim vencem, deli kiparja Lojzeta Dolinarja. Na vrhu obeliska je pozlačen bakren grb Ilirije. Na vseh stranicah so vklesani napisi v slovenskem in francoskem jeziku (Hrausky, Koželj, Prelovšek, 1996, 35–36; Kajfež, 2006, 90–91).

Najizrazitejši primer egiptovskih odsefov je v Plečnikovem opusu vsekakor njegova vodna zapornica na Ljubljani. Zaključuje obzidani del korita reke in služi za uravnavanje vodostaja in pretoka vode skozi mesto. Ideja, da egipčanska arhitektura predstavlja kvalitete, kot so trdnost, solidnost in dolgotrajnost, je bila zelo primerna za objekte, kot so tovarne, železniške postaje, mostovi, podporni zidovi, zapori in drugo (Curl, 2005, 273). Tako je Plečnik zasnoval tehnični objekt kot hišo na vodi s tremi mogočnimi piloni, značilno obliko vhodnih stolpov v egipčanska svetišča Nove države. Zapornica daje vtis trdnosti in izraža moč prevladovanja vodne sile, predstavlja simbolni vhod v mesto, kot je pilon predstavljal vhod v egipčanska svetišča.

Sl. 6: Plečnikova zapornica na Ljubljani (foto: T. Kajfež).

Fig. 6: Plečnik's river barrier on Ljubljanica (photo: T. Kajfež).

Mogočno zapornico s tremi visokimi piloni, ki opravljajo funkcijo regulacije pretoka, na vsaki strani dopolnjujeta manjša pilona, ki predstavljata vhodna portala v samo zapornico. Tradicijo antike na celotnem objektu izraža vrsta dekorativnih elementov, kot na primer zaključni strešni venci, kapiteli na vogalih pilonov ter posebej postavljeni nizki dorski stebri, ki nosijo posode z grifoni v etruščanski tradiciji (sl. 6; Hrausky, Koželj, Prelovšek, 1996, 126–127; Kajfež, 2006, 91).

Jože Plečniki ni nikoli obiskal Egipta. Ko se je leta 1892 kot mlad oblikovalec zaposlil v tovarni pohištva na Dunaju, je ob nedeljah obiskoval dunajske galerije in muzeje. Domišljijo mu je še posebej burila staroegipčanska umetnost, ki jo je spoznaval v egipčanski zbirki Umetnostnozgodovinskega muzeja (Hrausky, Koželj, Prelovšek, 2006, 11). Ob zaključku študija je kot najboljši diplomant v razredu profesorja Otta Wagnerja

prejel nagradno študijsko potovanje v Italijo in Francijo, ki ga je opravil konec leta 1898 in v prvi polovici leta 1899. V Rimu je končno videl prave egipčanske obeleške in Cestijevo piramido, ki velja za prototip evropskega koncepta piramide v egiptomaniji in katero je tudi sam upodobil v svoji spomeniški arhitekturi (Kajfež, 2006, 91).

Prisotnost starodavnega Egipta na Slovenskem ni nič nenavadnega, saj je bil ta prostor vedno del srednje-evropskega in sredozemskega kulturnega prostora. Kljub navidezni oddaljenosti je bilo v preteklosti veliko povezav, posebno v času, ko je predstavljal Trst za podonavsko monarhijo okno v širni svet. Pretok ljudi in blaga, ki je vodil iz Egipta v monarhijo, je do njene prestolnice Dunaja in cesarsko-kraljevih zbirk neizogibno potekal čez naše kraje. Tudi bližnja Italija je spodbujala občudovanje egipčanskega in pomenila bogat vir za obujanje prežitkov iz Egipta. In nenazadnje je Napoleon, osvajalec Egipta, zasedel slovenske dežele in v času francoskih Ilirskih provinc, kraljestva od Lienza do Dubrovnika z glavnim mestom v Ljubljani v letih 1809 do 1813, in tako sta prišla s francosko omiko in okusom tudi duh in slava starodavnega Egipta.

ZAHVALA

Zahvaljujem se prof. dr. Johannu Holaubek z Inštituta za egiptologijo Univerze na Dunaju in doc. dr. Ireni Lazar z Inštituta za dediščino Sredozemlja Znanstvenoraziskovalnega središča Univerze na Primorskem, ki sta me spodbudili k pisanju tega prispevka, slednja mi je še posebej pomagala z nasveti in predlogi. Zahvaljujem se tudi za nasvete Vesni Kamin z Inštituta za zgodovinske študije Znanstvenoraziskovalnega središča Univerze na Primorskem in doc. dr. Mateju Klemenčiču z Oddelka za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

EGYPTIAN REVIVAL IN SLOVENIA

Tomislav KAJFEŽ

SI-1000 Ljubljana, Župančičeva 4

SUMMARY

Owing to Napoleon the old Egyptian culture is asserted in all areas of art in the West. Egyptian elements were drawn from scientific research and from traditions, as well as the imagination of writers and travellers. In Europe it had already been present during the Roman period, however, a renewed discovery of Egyptian and egyptified motifs followed in the Renaissance period, becoming popular in art and architecture. The next wave of the use of old Egyptian motifs followed in the 18th century, when architects from the circle of the French Academy in Rome began to implement Egyptian elements into architecture. Yet Napoleon's expedition to Egypt in 1798 brought Europe a

precise picture of the ancient Egyptian art and architecture. Thus, innumerable examples of Egyptian revival – also known as Egyptomania – continued in the 19th century. The next great wave of Egyptomania can be seen after the discovery of Tutankhamen's tomb in 1922. The Slovene territory also followed Europe's artistic trends.

Key words: revived Egypt, art, architecture, design, Plečnik

VIRI IN LITERATURA

- Curl, J. S. (1994):** Egyptomania. The Egyptian Revival: a Recurring Theme in the History of Taste. Manchester – New York, Manchester University Press.
- Curl, J. S. (2005):** The Egyptian Revival, Ancient Egypt as the Inspiration for Design Motifs in the West. London – New York, Routledge Taylor & Francis Group.
- Hamernik, G. (2000):** Schloß Schneeberg – Grad Snežnik. V: Seipel, W. (ed.): Ägyptomanie, Europäische Ägyptenimagination von der Antike bis heute. Schriften des Kunsthistorischen Museums 3. Wien, Kunsthistorisches Museum Wien, 59–61.
- Hrausky, A., Koželj, J., Prelovšek, D. (1996):** Plečnikova Ljubljana, Vodnik po arhitekturi. Ljubljana, DESSA.
- Hrausky, A., Koželj, J., Prelovšek, D. (2006):** Jože Plečnik, Dunaj, Praga, Ljubljana. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Humbert, J. M. (2007):** Egypt and the Dwellings of the Dead in the 19th and 20th Centuries. A representative grammar of Egyptianising ornaments. V: Holaubek, J., Navrátilová, H., Oerter, W. B. (eds.): Egypt and Austria III, The Danube Monarchy and the Orient, Proceedings of the Prague Symposium, September 11th–14th, 2006. Prague, SET OUT.
- Kajfež, T. (2000):** Egiptčanska soba na gradu Snežnik. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 48, 2000, 1–2. Ljubljana, 112–114.
- Kajfež, T. (2006):** The Influence of Egypt on the Architecture of Jože Plečnik in Ljubljana. V: Holaubek, J., Navrátilová, H., Oerter, W. B. (eds.): Egypt and Austria II, Proceedings of the Prague Symposium, October 5th to 7th, 2005. Prague, SET OUT.
- Klavora, V. (2003):** Predel 1809. Avstrijsko-francoski vojni spopadi na slovenskem narodnostnem ozemlju. Celovec – Ljubljana – Dunaj, Mohorjeva založba.
- Klemenčič, M. (1998):** Francesco Robba in beneško baročni kiparstvo v Ljubljani. Ljubljana, Založba Rokus.
- Kopriva, S. (1989):** Ljubljana skozi čas, Ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih. Ljubljana, Založba Borec.
- Menaše, L. (1994):** Svetovni biografski leksikon, Ljudje in dela v 27277 geslih. Ljubljana, Mihelač.
- Navrátilová, H. (2003):** Egyptian Revival in Bohemia 1850–1920. Orientalism and Egyptomania in Czech lands. Praha, SET OUT.
- Petru, P., Žargi, M. (1983):** Narodni muzej v Ljubljani. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 123. Ljubljana, Založba Obzorja v Mariboru.
- Piškur, M., Žitko, S. (1997):** Ljubljansko Navje. Ljubljana, DZS.
- Prahl, R. (2007):** Egyptianising Motifs on Tombs in the Czech Lands Around 1880: The Periphery of Egyptomania? V: Holaubek, J., Navrátilová, H., Oerter, W. B. (eds.): Egypt and Austria III, The Danube Monarchy and the Orient, Proceedings of the Prague Symposium, September 11th to 14th, 2006. Prague, SET OUT.
- Reissberger, M. (2000):** Die "ägyptischen Stilklassen" in Berndorf als Beispiel historistischer Aneignungspraxis, V: Seipel, W. (ed.): Ägyptomanie, Europäische Ägyptenimagination von der Antike bis heute. Schriften des Kunsthistorischen Museums 3. Wien, Kunsthistorisches Museum Wien, 27–58.
- Rozman, K. (1978):** Franc Kavčič/Caucig 1755–1828. Ljubljana, Narodna galerija.
- Šumi, N. (1961):** Ljubljanska baročna arhitektura. Ljubljana, Slovenska matica.
- Žitko, S. (1996):** Po sledih časa. Spomeniki v Sloveniji 1800–1914. Ljubljana, Debora.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-06-16

UDK 903.25(497.4)Maribor)

IZGUBLJENI GROB

Boris KAVUR

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za dediščino, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: boris.kavur@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Ob arheološkem pregledu območja trgovskega centra Leclerc v Mariboru je bila odkrita najdba bronastih narebrenih zapestnic, ki jih razlagamo kot del inventarja ženskega groba iz starejše železne dobe. Sledi obstoja gomile niso bile vidne, zato domnevamo, da je bila uničena zaradi intenzivnega oranja. Grobovi s številnimi zapestnicami so bili odkriti v bližnjih gomilah na Lepi ravni in Razvanju ter na gomilnih grobiščih v Kleinkleinu na avstrijskem Štajerskem in na Bregu/Frögu na avstrijskem Koroškem. Gre za bogatejše ženske grobove, ki z ohranjenimi deli noše in pridatki pričajo o družbenem statusu pokojnic.

Ključne besede: arheologija, starejša železna doba, ženski pokopi, obročast nakit

LA TOMBA SMARRITA

SINTESI

Durante le ricerche archeologiche della zona del centro commerciale Leclerc a Maribor sono stati rinvenuti dei ritrovamenti di armille a dorso costolato in bronzo, che possono essere classificati come parte del corredo della tomba di una donna risalente alla Prima età del Ferro. Le tracce dell'esistenza del tumulo non sono visibili, quindi si suppone che i resti siano stati distrutti dall'intensa aratura. Molte tombe contenenti numerose armille di bronzo sono state scoperte nelle vicinanze dei tumuli a Lepa ravna e Razvanje, come anche i tumuli a Kleinklein e a Breg/Frög in Austria. Si tratta di tombe di donne abbienti che testimoniano lo status delle defunte grazie alle parti conservate dei costumi tradizionali.

Parole chiave: archeologia, Prima età del Ferro, tombe femminili, armille di bronzo

Ko se je pred že poldrugim desetletjem, sledeč mednarodnim načinom delovanja, slovenska arheološka stroka organizirala ter vključila v projekt izgradnje avtocestnega omrežja, se ni zavedala, kako se bo povečala količina odkritih arheoloških najdišč, kako radikalno se bo spremenilo naše poznavanje poselitve prostora v preteklosti ter koliko več podatkov o življenju v preteklosti bodo prinesle raziskave. Več kot stoletje intenzivnih arheoloških raziskav je oblikovalo koncentrirano poznavanje o tistih točkah v prostoru, ki so zaradi dolgotrajnega delovanja človeških skupnosti v preteklosti spremenile svojo naravno obliko – arheologija je bila usmerjena predvsem na najdišča, vidna tudi s prostim očesom. V pokrajini so bila nema priča ponavljajočih se kulturnih procesov ter nespreminjanja rabe prostora. Otipljivi viri za poznavanje sprememb izrabe pokrajine v preteklosti pa so bili omejeni predvsem na naključne najdbe, ki pa z redko prepoznanim kontekstom niso omogočale kulturnozgodovinske rekonstrukcije družbenih in naravnih procesov, ki so vodili do oblikovanja arheoloških zapisov. Intenzivne raziskave velikih površin so spremenile podobo arheologije – predvsem pa se je odprla možnost za prenos težišča raziskav s samih predmetov na prostor ter predmete v prostoru, za prenos pozornosti iz opisovanja najdb k pisanju zgodovine prostora.

Eno izmed področij, kjer se je količina podatkov o razprostranjenosti arheološkega zapisa iz različnih obdobij občutno povečala, je ravnica ob vznožju skrajnih vzhodnih obronkov Pohorja. Na zahodu omejena s pohorskimi pobočji, na severu s tokom reke Drave ter med obema ležečim Mariborom se odpira proti vzhodu v Dravsko polje. Gre za prostor, kjer so se urbani centri, širitev vaških jeder ter industrijskih in trgovskih con kot tudi izgradnja novih krakov cestnega omrežja v zadnjih dveh desetletjih globoko zajedli v nekdanj obsežne ravninske poljedelske površine. Zaradi naravnih danosti, tradicije poti med starimi središči ter skrbi za ohranitev poljedelskih površin je večina posegov bila omejena na nekaj kilometrov širok pas, ki se dotika pohorskega vznožja. Na tem območju so bile raziskane obsežne površine, katerih rezultati so spremenili naše poznavanje preteklih vzorcev poselitve prostora.

Inštitut za dediščino Sredozemlja Univerze na Primorskem je med 23. in 26. aprilom 2007 izvedel arheološki sondažni pregled zemljišča bodočega trgovskega centra E. Leclerc na južnem obrobju Maribora. Na okoli 60.000 kvadratnih metrih raziskanega prostora so bile poljedelske površine, deloma tudi gramoznice, ki so služile kot deponije za smeti. Strojno sondiranje v mreži je obsegalo 17,5 odstotka površine in na raziskanem območju skupne površine 10.373 kvadratnih metrov je bilo odkritih 15 struktur. Zgolj dve, prazgodovinski grob in rimskodobna jama, sta bili arheološko zanimivi. Druge obsegajo tri vkope brez najdb in jih ne moremo časovno urazvrstiti, osem bombnih lija-

kov iz obdobja konca druge svetovne vojne ter dve veliki deponiji smeti. Za preverbo morebitnih drugih struktur so bile okoli rimskega objekta SE 012, bombnega lijaka SE 013, prazgodovinskega groba SE 014 ter novodobne deponije smeti SE 022 izvedene razširitve arheološkega izkopa.

Na vzhodni strani južnega dela zemljišča je bila tik pod ornico in nad geološko osnovo odkrita skupina bronastih zapestnic – SE 014, med katerimi je bilo tudi nekaj drobcev kosti in oglja. Grobna jama ni bila vidna in prav tako ni bilo sledi morebitnega vkopa obodnega jarka gomile ali grobne parcele. Po pregledu v bližini izkopane zemlje, kar seveda vključuje tudi ornico s širšega območja, je bilo odkritih 7 odlomkov keramike ter 3 odlomki železa. Nekaj odlomkov keramike lahko zagotovo uvrstimo v prazgodovino, ne moremo pa določiti njihovega izvora – pri čemer je najverjetneje, da izvirajo iz ornice iz bližnje okolice.

Na podlagi v ognju poškodovanih značilnih narebranih zapestnic domnevamo, da gre verjetno za del inventarja ženskega groba iz starejše železne dobe. V domnevnem grobu SE 014 je bilo 16 odlomkov, ki jih lahko rekonstruiramo kot ostanke najmanj 12 oziroma največ 15 bronastih narebranih zapestnic (1–15) ter odlomki zapestnice ali ovratnice iz bronaste pločevine z zatičem (16).

1 Delno ohranjena bronasta narebrana zapestnica. Kanalčki med rebri so na notranji strani sklenjeni, globoki in ostro vrezani. Rebra so pravokotne oblike. Dimenzije: debelina 0,7 cm, širina 6,6 cm in dolžina 6,9 cm. Premer odprtine je 5,5 krat 5,2 cm.

2 Odlomek bronaste narebrene zapestnice. Kanalčki med rebri so na notranji strani sklenjeni, globoki in ostro vrezani. Rebra so pravokotne oblike. Dimenzije: debelina 0,7 cm in dolžina 7,1 cm.

3 Bronasta narebrana zapestnica. Kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni, so plitki in ostro vrezani. Rebra so rahlo zaobljena. Dimenzije: debelina 0,7 cm, širina 6,4 cm in dolžina 7,2 cm. Premer odprtine je 5,8 krat 5 cm.

4 Delno ohranjena, deformirana bronasta narebrana zapestnica. Kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni. Kanalčki so plitki in ostro vrezani. Rebra so rahlo zaobljena. Dimenzije: debelina 0,7 cm, širina 6,7 cm in dolžina 6,8 cm.

5 Bronasta narebrana zapestnica. Kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni, so plitki in ostro vrezani. Rebra so rahlo zaobljena. Dimenzije: debelina 0,5 cm, širina 6,2 cm in dolžina 6,8 cm. Premer odprtine je 5,8 krat 5,2 cm.

6 Delno ohranjena bronasta narebrana zapestnica. Kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni, so plitki in ostro vrezani. Rebra so rahlo zaobljena. Dimenzije: debelina 0,5 cm, širina 7,6 cm in dolžina 7,9 cm. Premer odprtine je 5,7 krat 5,2 cm.

7 Manjši odlomek deformirane bronaste narebrene

zapestnice. Kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni. Kanalčki in rebra so popolnoma deformirani – staljeni. Odlomek je močno prežgan. Dimenzije: debelina 0,7 cm in dolžina 2,8 cm.

8 Manjši odlomek bronaste narebrene zapestnice. Kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni, so globoki in ostro vrezani. Rebra so rahlo zaobljena. Dimenzije: debelina 0,5 cm in dolžina 4,2 cm.

9 Odlomek bronaste narebrene zapestnice. Kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni, so globoki in ostro vrezani. Rebra so rahlo zaobljena. Dimenzije: debelina 0,5 cm in dolžina 6,2 cm.

10 Večji odlomek bronaste narebrene zapestnice. Kanalčki med rebri potekajo okoli zapestnice – so plitki, na notranji strani pa so še plitkejši. Rebra so rahlo zaobljena. Dimenzije: debelina 0,5 cm in dolžina 6,1 cm.

11 Odlomek bronaste narebrene zapestnice. Kanalčki med rebri potekajo okoli zapestnice – so plitki, na notranji strani pa so še plitkejši. Rebra so rahlo zaobljena. Dimenzije: debelina 0,5 cm in dolžina 5,8 cm.

12 Odlomek bronaste narebrene zapestnice. Kanalčki med rebri potekajo okoli zapestnice – so plitki, na notranji strani pa so še plitkejši. Rebra so rahlo zaobljena. Dimenzije: debelina 0,5 cm in dolžina 5,8 cm.

13 Delno ohranjena deformirana bronasta narebrana zapestnica. Kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni. Na zapestnici se zamenjujejo debelejša rahlo zaobljena rebra z globokimi kanalčki (3 rebra) in narezani deli. Prečni vrezi (1 x 7 in 11 x 5) tvorijo zgolj plitke kanalčke, preko njih pa potekajo še 4 poševni vrezi. Dimenzije: debelina 0,5 cm, širina 6,5 cm in dolžina 6,6 cm.

14 Odlomek bronaste narebrene zapestnice. Kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni. Na zapestnici se zamenjujejo debelejša rahlo zaobljena rebra z globokimi kanalčki (3 rebra) in narezani deli. Prečni vrezi (1 x 7, 2 x 5 in 3 x 6) tvorijo zgolj plitke kanalčke, preko njih pa potekajo še 4 poševni vrezi. Dimenzije: debelina 0,5 cm in dolžina 6,7 cm.

15 Manjši odlomek deformirane bronaste narebrene zapestnice. Kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni. Na zapestnici se zamenjujejo debelejša rahlo zaobljena rebra z globokimi kanalčki (3 rebra) in narezani deli. Prečni vrezi (1 x 7, 1 x 5 in 2 x 4) tvorijo zgolj plitke kanalčke, preko njih pa potekajo še 4 poševni vrezi. Dimenzije: debelina 0,5 cm in dolžina 5,5 cm.

16 Odlomek pločevinaste zapestnice z vdetim koncem (?). Na notranji strani odprta zapestnica je na zunanji strani okrašena s snopi linij, med katerimi se v poljih nahajajo cik-cak ornamenti, izvedeni z dvema vrezoma. Dimenzije: debelina 0,6 cm, širina 0,9 cm in dolžina 0,6 cm.

Pri narebrenih zapestnicah je očitno, da gre v nekaterih primerih za tip z rahlo presegajočima koncema (1,

3). Kljub podobnosti jih lahko razlikujemo na podlagi dolžine kanalčkov na notranji strani (razmaka ali stika oziroma nadaljevanja kanalčka okoli zapestnice), globine kanalčkov med rebri, zaobljenosti reber ter razčlenjenosti narebrenih in narezanih delov. Tako prvi par tvorita zapestnici, kjer so kanalčki med rebri na notranji strani sklenjeni, globoki in ostro vrezani, rebra pa so pravokotne oblike (1, 2). Drugi par, ali pa morda celo tri zapestnice, tvorita zapestnici in odlomek, kjer kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni, so plitki in ostro vrezani, rebra pa so rahlo zaobljena (3, 4, 7). Tretjo skupino, tri zapestnice ali celo dva para, tvorijo zapestnice in odlomki, kjer kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni, so plitki in ostro vrezani, rebra pa so rahlo zaobljena (5, 6, 8, 9). Četrto skupino, par ali celo tri zapestnice, tvorijo odlomki, kjer kanalčki med rebri potekajo okoli zapestnice, so plitki, na notranji strani pa so še plitkejši, rebra pa so rahlo zaobljena (10–12). Peto skupino treh zapestnic tvorijo odlomki, kjer kanalčki med rebri na notranji strani niso sklenjeni. Na zapestnici se zamenjujejo debelejša rahlo zaobljena rebra z globokimi kanalčki (3 rebra) in deli z vrezi. Prečni vrezi tvorijo zgolj plitke kanalčke, preko njih pa potekajo še 4 poševni vrezi (13–15). Posebnost pa predstavlja močno razlomljen odlomek pločevinaste zapestnice z vdetim koncem in zatičem (16). Na notranji strani odprta zapestnica je na zunanji strani okrašena s snopi linij, med katerimi se v poljih nahajajo cik-cak okraši, izvedeni z dvema vrezoma. Slaba ohranjenost ne omogoča njene rekonstrukcije.

Kronološko lahko narebrene zapestnice iz domnevnega groba z Leclerca – na podlagi primerjav z najdbami iz bližnje gomile 38 na Lepi ravni s pridatki narebrenih zapestnic, bronastega pasu z verižico ter zapestnice z zankami – uvrstimo v čas med poznim Ha C ter starejšim Ha D (Teržan, 1990, 68–70).

RAZPRAVA

V neposredni bližini raziskav za izgradnjo trgovskega centra Leclerc je bilo raziskanih več arheoloških najdišč, pri čemer sta najbližja rimska vila v Bohovi, ki se v jugovzhodnem vogalu tako rekoč dotika zemljišča Leclerc, ter nekaj sto metrov jugovzhodno oddaljena prazgodovinska naselbina v Rogozi. V bližnji Bohovi je bila odkrita rimska vila iz predmarkomanskega obdobja, za katero domnevamo, da se je nahajala v bližini rimske ceste pod Pohorjem, ki je znotraj upravnih meja province Norik povezovala Flavio Solvo in Celeio. Vila je bila postavljena na višji dravski terasi, na kateri se nahaja tudi južni del pregledanega zemljišča Leclerca (Strmčnik Gulič, 1990, 135–138). V bližnji Rogozi pa so bili odkriti poselitveni ostanki iz mlajše bronaste in starejše železne dobe (Strmčnik Gulič, 2001, 122–125). Obe najdišči nakazujeta pomen ravnice ob vznožju Pohorja v preteklosti. Domnevamo lahko, da je bil prostor

uporabljan na podoben način kot danes – za poljedelstvo, ki ga je omogočala dokaj visoka konstantna vlaga tega območja. Pokrajino so razčlenjevali številni manjši potoki s pohorskega vznožja, katerih potek se je spreminjal skozi čas.

V svoji razpravi o zgodovini okolice Razvanja je Stanko Pahič omenil možnost, da morda smemo na širšem območju od Razvanja do Pivole pričakovati tudi ostanke železnodobne naselbine v ravnici. V prid temu govore skupine gomil oddaljene od naselbine na Pošteli, opozoril pa je tudi, da so bile številne gomile zagotovo uničene (Pahič, 1986, 20–21). Intenzivne raziskave v prostoru so kmalu prinesle potrditev izrečene domneve; pri izkopavanjih v Rogozi so bile v ravninskem predelu odkrite tudi štiri gomile iz starejše železne dobe. Zaradi intenzivne poljedelske izrabe zemljišča so bili ohranjeni zgolj še spodnji, komaj razpoznavni ostanki gomil (Strmčnik-Gulič, 1999, 172; 2001, 125). Prav na podlagi sistematično pregledanega zemljišča Leclerc si lahko ustvarimo vtis o dejavnosti, ki so vsaj v zadnjih šestdesetih letih oblikovali videz tega dela pokrajine med Mariborom in Hočami. Očitna intenzivna poljedelska izraba zemljišča z globokim oranjem, večja in manjša deponija smeti, ki sta bili najverjetneje nasuti v nekdanje gramoznice ter kasneje zasuti z navoženjo in narinjeno zemljo, intenzivno bombardiranje ob koncu druge svetovne vojne ter kasnejše zasipavanje bombnih lijakov so zagotovo občutno spremenili podobo območja. Skoraj so uničili ostanke ter zabrisali sledi starejših dejavnosti in morebitnih izstopajočih arheoloških struktur.

Obsežna železnodobna gomilna grobišča se nahajajo ob vznožjih ter na prvih obronkih Pohorja tik pod Poštelsko naselbino na Lepi ravni ter na prostoru med Razvanjem in Spodnjimi Hočami. V osrednjem delu enega od teh, grobišča na Lepi ravni tik pod Poštelo, so bile v gomili odkrite najdbe, ki so še najbolj podobne predstavljenemu odkritju. V pregledu arheoloških raziskav na območju Maribora je Pahič opozoril na dejstvo, da o izkopavanjih na gomilnih grobiščih pod Poštelo na Lepi ravni, ki jih je leta 1934 izvajal tedanji dijak Vlado Lorber, ni bilo ničesar objavljenega (Pahič, 1966, 17). Od odkritih predmetov se v Pokrajinskem muzeju Maribor nahajajo zgolj odlomki narebrenih bronastih zapestnic ter členki bronastega pasu (Pahič, 1966, 38). Pri čemer je od kovinskih najdb lahko določil v muzeju le še *"v ognju prežgane in delno spoprijete ostanke narebrenih zapestnic ter členke bronastega pasu"*, v opombi pa je zapisal, da vse ohranjene kovinske najdbe izvirajo iz gomile 38 (Pahič, 1968, 32, 53, T. 4, 26, 27). Tako so danes zraven osmih narebrenih zapestnic ohranjeni tudi ostanki pasne garniture iz pločevinaste spona ter obeskov, keramične posode iz groba pa so bile izgubljene (Teržan, 1990, 68–70, 324, T. 61).

Prve podobne najdbe, odkrite pri sistematičnih raziskavah, pa so prišle na dan leta 1991, ko je ekipa ZVKDS pod vodstvom Mire Strmčnik-Gulič raziskala

poškodovano gomilo v Razvanju. Kljub oplenjenju v preteklosti so bile v grobnici odkriti deli inventarja: odlomki keramičnih posod, železni odlomki in železna sulična ost, vijčki, dve stekleni in ena jantarna jagoda, železni odlomki, okrašeni delci kosti, odlomek zlata in številni v ognju poškodovan bronast nakit, med njim tudi narebrenne zapestnice. Najdbe so bile odkrite v dveh koncentracijah, kar je skupaj z dejstvom, da so bili odkriti tako pridatki, značilni za moške, kot tudi tisti, značilni za ženske, vodilo izkopavateljico k domnevi, da gre v primeru raziskane gomile za bogat, v preteklosti oplenjen, dvojen grob (Strmčnik-Gulič, 1992, 290). Natančnejša predstavitev in analiza pridatkov še ni bila objavljena, zapestnice iz gomile 38 z Lepe ravne pa so preveč deformirane in razlomljene, da bi omogočale natančnejšo prepoznavo zapestnic s sklenjenimi ali presgajočimi konci.

Obročast nakit je dobro zastopan tudi med ženskimi grobnimi pridatki ter naselbinskim gradivom v dveh središčih starejše železne dobe na območju avstrijske Štajerske in Koroške. Oddaljena, a kljub temu zanimiva je najdba obročastega nakita na grobišču v Bregu/Frögu na Koroškem. Kot navaja Gerhard Tomedi, je bilo večje število odlomkov zapestnic D-preseka, močno poškodovanih v ognju, odkritih v centralnem pokopu, bojevnikiški grob 1, v gomili 70 (K). B. Teržan (1990, 196) sicer predvideva, da gre za eno zapestnico, avtor pa meni, da gre za odlomke večih zapestnic (Tomedi, 2002, 195). V primeru narebrenne zapestnice, ki je prišla v muzej kot naključna najdba, meni, da izvira iz naknadnih pokopov iz obrobja gomile in da je mlajša na podlagi analogij s podobnimi iz Novega mesta (Tomedi, 2002, 196, T. 102: 27).

Za našo razpravo sta pomembnejša naselbina in grobišče v Kleinkleinu. Odlomka narebrenega obročastega nakita poznamo iz naselbinske sonde Ia, in sicer naplavinске plasti (Dobiat, 1990, 68, T. 5: 1, 2). Odlomka zapestnic sta bila odkrita v pripadajoči gomili Tschoneggerfranzl 2. Odlomka, očitno deformiranih narebrenih bronastih zapestnic, ene okrašene domnevno z vrezi ter druge ostro narezane, sta danes izgubljena ter Claus Dobiat zgolj prerisal po objavah (Dobiat, 1980, 230, T. 58: 24). V gomili se je nahajalo več koncentracij žganine na različnih nivojih, kar je Clausa Dobiata navajalo k hipotezi o večkratnih pokopih (Dobiat, 1980, 230).

Več obročastega nakita je bilo v uničeni gomili 3: nekaj od ognja močno deformiranih bronastih zapestnic, pri čemer je avtor predstavil le 4, ki so bile v celoti oziroma nekoliko bolje ohranjene. Med njimi sta manjša (premera 4,5 do 5 cm) in večja sklenjena zapestnica, premera 7,5 cm (Dobiat, 1980, 230, T. 60, 1). Kasneje je B. Teržan iz iste gomile objavila 6 narebrenih zapestnic polkrožnega preseka (Teržan, 1990, 67, Sl. 15, 3–8). Prav tako je med najdbami, ki jih Dobiat ni objavil in bi lahko pojasnile kronološko starost groba, opozorila na

odlomek dolgonožne nizke bronaste fibule z narebrenim lokom ter odlomek nogice fibule, okrašene z vrezi (Teržan, 1987, 416, Sl. 1: 6, 7; Teržan, 1990, 67, Sl. 15: 1, 2).

S širšega območja grobišča v Kleinkleinu izvirajo še podobne najdbe. V opombi številka 545 Dobiat navaja, da se v Deželnem muzeju Joanneum v Gradcu nahaja večje število odlomkov gladkih in narebrenih zapestnic, ki morda izvirajo iz gomile Tschoneggerfranzl 2, čeprav dopušča možnost, da so iz drugih gomil kot so na primer: Weisenkaiser, Forstwald 59, Kürbischansl ter Kürbischbauer (Dobiat 1980, 190). V zvezi s slednjimi je menil, da v tretji, najmlajši fazi grobišča prevladuje polaganje žganine kar na nekdanja tla, preko katere je potem nasuta gomila, oziroma, da naj bi bili pokojniki pogosto sežgani kar na mestu kasnejšega pokopa. Gre za obdobje, ko so nastajale večje gomile s kamnitimi grobnimi komorami za "knežje" pokope (Dobiat, 1980, 170).

Način pokopa iz Kleinkleina je zanimiv zaradi primerjave z najdbo iz Leclerca, kjer so bile zapestnice z redkimi drobci oglja in ožganih kosti prav tako položene na tedanjo hodno površino, morebitna gomila pa je bila kasneje uničena. Podoben način pokopa kaže tudi skica gomile 38 na Lepi ravni, kjer je na risbi inventar groba zložen na nekdanja tla. V besedilu B. Teržan sicer navaja velikost grobne jame, katere dno je bilo prekrito z ostanki hrastovih desk. Kaže, da stene grobne komore niso bile zidane iz kamnja, ampak so bili posamezni kamni zgolj v vogalih, stene pa so bile očitno zgrajene iz desk ter premazane z glinenim ometom (Teržan, 1990, 324).

Vendar pa morda lahko opazujemo nekatere podobnosti; tako domnevni grob s parcele današnjega Leclerca kot tudi gomila Tschoneggerfranzl 2 ter drugi grobovi iz najmlajše faze grobišča v Kleinkleinu po C. Dobiatu vsebujejo pridelke, položene na tla ter preko njih nasuto gomilo. Gomila 38 z Lepe ravne kot tudi domnevni pokop iz Leclerca ne vsebujeta zidane konstrukcije grobne komore. Seveda če domnevamo, da pri slednjem ta ni bila uničena, kar je manj verjetno, ker bi potem verjetno bile tudi najdbe razvlečene in poškodovane. Vsem trem pokopom pa je skupno, da vsebujejo večjo količino v ognju deformiranega narebrenega obročastega nakita. Drugačna pa je situacija pri gomili v Razvanju, kjer sta bila domnevno pokopana dva pokojnika v monumentalni grobnici, zgrajeni iz kamnja. V opombah k besedilu o grobišču v Kleinkleinu je Teržanova omenila možnost, da so na grobiščih tipi pokopa odvisni tudi od drugih in le kronoloških dejavnikov. Omenila je možnost spola, starosti ter stanu pokopanega (Teržan, 1987, 416).

Za prikaz fenomena je potrebno ponovno izpostaviti kulturno specifičnost štajerskega prostora v starejši železni dobi. Pri analizi pokopa iz Pivole sta M. Strmčnik Gulič in B. Teržan opozorili, da pridelki nakazujejo pokoj-

nikovo vključenost v modne standarde srednjeevropske bojevnike elite, način pokopa s fragmentacijo in sežiganjem najdb pa je globoko zasidran v lokalne tradicije (Strmčnik-Gulič, Teržan, 2004, 236). Podobno sta v svoji študiji zlatega nakita iz ženskih grobov dolenjske skupine Mitja Guštin in Andrej Preložnik na podlagi priloženega namerno uničenega nakita omenjala obredno uničenje pri pokopu, ki ga poznamo kot redki običaj, večinoma povezan z orožjem (Guštin, Preložnik, 2005, 148). Na podlagi primerjave nekaterih ženskih grobov s številčnejšimi najdbami narebrenega obročastega nakita s področja skupine Glen-Klein-Martijanec ter bližnjega Brega, kjer so bile zapestnice sistematično uničene v ognju, lahko domnevamo, da je običaj obrednega uničevanja vseboval uničenje tako moških (orožje) kot tudi ženskih (nakit) grobnih pridelkov. Velika kepa deformiranih ter ponekod celo zlepljenih zapestnic, kot jih poznamo z Lepe Ravne, Kleinkleina in z Leclerca ter tudi Brega, dopušča dve razlagi. Pri tem se zdi možnost, da je ob sežigu pokojnica nosila na eni roki večje število zapestnic celo različnih tipov, manj verjetna, ampak so bile zapestnice verjetno v vrečki ali šatulji kot pridelek položene na grmado. Pogosta zlepljenost številnih kosov kaže, da so bile sežgane skupaj, kasneje pa zopet posebej zbrane ter ponovno skupaj priložene v grob. Morda celo redki drobci oglja ter drobci sežganih kosti, ki so bili odkriti med prepletom zapestnic iz Leclerca, nakazujejo na možnost, da so v bili skupaj položeni v grob tudi preostali ostanki pokojnice. Za razliko od obravnavanega območja pa so morebiti v vrečkah na Dolenjskem v grobove prilagali dodatno opremo pokojnic. Razporeditev najdb v grobu ter ostanki tkanine iz groba 4 iz gomile 30 iz Ivanca pri Družinski vasi kažejo, da je bila pokojnica pokopana s svojo nošo, v grob pa ji je bila priložena vrečka z nekaterimi dodatnimi predmeti, med katerimi sta za nas pomembni dve narebreni nanožnici. Mitja Guštin in Borut Križ opozarjata, da gre za pridelek dodatne oprave pokojnice, nakita, ki je bil njen, vendar ga v trenutku pokopa ni nosila temveč je bil priložen za onostranstvo. Opozorila sta, da je zbiranje dodatnega nakita, ki so ga nato prilagali v grob, ritual, ki je bil prisoten na mnogih najdiščih na Dolenjskem (Guštin, Križ, 2007, 493–499). Če upoštevamo dejstvo, da tam pridelkov niso sežigali, ampak so jih zgolj, bi v primeru podobnega rituala na Štajerskem nakitni predmeti, sežgani skupaj s pokojnico, lahko predstavljali zgolj priloženo dodatno opravo. Žal nepopolna najdba z Leclerca na ta vprašanje ne more ponuditi jasnega odgovora.

Še vedno pa ostaja nekoliko odprta kronološka pozicija gobov z zapestnicami. B. Teržan je na podlagi širših primerjav tehnik okraševanja nakita opozorila, da je na Dolenjskem v obdobju Ha C prevladoval pri izdelavi in dekoraciji nakita "vozlasti" slog, v 6. stoletju pa je začel prevladovati "narebreni slog" (Teržan, 1974, 41). Prav tako C. Dobiat meni, da pokop z zapestnicami

pripada najmlajši fazi grobišča, ko naj bi v obredu pokopa bili vidni kulturni vplivi z dolenskega območja (Dobiat, 1980, 170). Med druge, nekoliko številnejše nadregionalne nakitne elemente, pri katerih lahko produkcijske centre prav tako iščemo na Dolenjskem, prav zagotovo sodijo tudi čolničaste fibule šmarješke variante, ki so bila odkrite tako na Pošteli, Brinjevi gori in na Ptujju ter v novejšem obdobju tudi v Rogozi in Novi tabli pri Murski Soboti (Strmčnik-Gulič, 2001, 124; Guštin, Tiefengraber, 2001, 112) ter sodijo med poslednje najdbe na teh najdiščih. Njihove datacije v čas poznega Ha C 2 in zgodnjega Ha D kažejo na stike prostora vzhodne Slovenije s produkcijskimi središči teh fibul na Dolenjskem (Teržan, 1989, 251; Grahek, 2004, 140–144), vendar so slednje na Dolenjskem doživele svoj razcvet šele nekoliko kasneje (Teržan, 1990, 68, 69, T. 61), kar je podobna situacija kot s pločevinastimi zapestnicami (Guštin, 1975, 476–478). Morda lahko nekaj opore za datacijo nudi tudi fragment zapestnice iz pločevine. Podobne pločevinaste zapestnice (oziroma ovratnice iz brona) se pojavljajo v najmlajših grobovih faze Ha C na Magdalenski gori oziroma identičen ornament, izveden s snopi paralelnih črt ter vmesnimi snopi cik-cak črt, je bil izdelan na ovratnici iz groba 25 iz gomile 2 v Prelogah na Magdalenski gori, kjer se je ovratnica nahajala skupaj z dvema certoškima fibulama (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan, 2004, 37–38, T. 30. B 1–3). Tako lahko razmišljanje o kronološki poziciji domnevnega groba z gradbene parcele trgovskega centra Leclerc sklenemo z ugotovitvijo, ki je bila formulirana za pokop dame iz gomile 38 na Lepi; na podlagi bronastega pasu z verižico ter zapestnice z zankami je bilo pri slednji ugotovljeno, da je narebrenne zapestnice na štajerskih najdiščih najustrezneje časovno uvrstiti v čas med poznim Ha C ter starejšim Ha D (Teržan, 1990, 68–70).

SKLEP

V svojem razmišljanju o simbolni vlogi prostora je B. Teržan samo dejanje izgradnje monumentalne naselbine na Pošteli, na dominantni poziciji na skrajnih vzhodnih pobočjih Pohorja, označila kot odraz socialnega, ekonomskega in političnega prestrukturiranja družbe ob začetku železne dobe. Še posebej pa je izpostavila okoliške gomilne grobove kot drugi vidik monumentalnih človeških posegov v prostor. V besedilu o grobišču v Kleinkleinu je omenila tudi možnost, da so na grobiščih vrste pokopa odvisne tudi od drugih in ne le samo kronoloških dejavnikov. Pokazala je na razlike, ki so odvisne od spola, starosti ter stanu pokopanega (Teržan, 1987, 416). Pokazala je, da so gomilna gro-

bišča kot tudi posamezne gomile odraz novih socialnih razredov. Opozorila je, da so lahko prostorska razmerja med posameznimi skupinami grobov ter predvsem izolirane gomile odraz kompleksnih socialnih razmerij znotraj same družbe (Teržan, 2001, 133).

Na podoben način lahko razmišljamo tudi o najdbah iz domnevnega groba z Leclerca. Pri tem se moramo ozreti tudi na simbolni pomen širšega prostora. Izven matičnega območja dolenske starejše železnodobne skupine so najdbe narebrenega obročastega nakita redke, zato še posebej izstopa nekaj grobov, ki vsebujejo številne odkrite zapestnice. Ker gre za redke predmete, izvirajoče iz oddaljenih produkcijskih centrov, lahko domnevamo, da so imele v železnodobni družbi visoko vrednost oziroma jih lahko razlagamo kot odraz visokega družbenega statusa njihovih nosilk. To domnevo potrjujejo bogati dvojni pokopi moškega in ženske iz gomile z grajeno komoro iz Pivole ter Kleinkleina ter tudi Brega, kjer so bile ženske pokopane ob oboroženih moških, ženska iz Pivole pa je očitno imela tudi zlat okras.

Drugačna je struktura pokopov z Lepe ravne ter Leclerca, kjer je bila verjetno pokojnica pokopana sama v grobu brez kamnite konstrukcije. Še bolj pa bode v oči pozicija domnevnega groba z Leclerca. Tako se na koncu skoraj ne moremo izogniti hipotez o visokem družbenem položaju nekaterih pokopanih žena, ki so jim v grob pridali za omenjene kraje nevsakdanjo količino bronastih narebrenih zapestnic. Bogate spremljevalke veljakov so bile pokopane v grobnicah z drugačno arhitekturo kot pokojnice, ki so bile pokopane same. Kljub dejstvu, da gre za posameznice, vključene v širše modne tokove, ter da o njihovem družbenem položaju sklepamo na podlagi bogatega nakita, jih v pogrebem obredu oziroma uničevanju in sežiganju nakita lahko prepoznavamo kot nosilke regionalne kulturne tradicije. Posebne ženske s posebnim mestom v družbi – mestom, ki se je tudi s smrtjo nahajalo ali tik ob nosilcih oblasti, ali sredi družbe, ali pa oddaljeno, pregnano daleč proč od drugih.

ZAHVALA

Terenske raziskave je financirala družba Rudnimo, d.o.o.; obdelava gradiva pa poteka v okviru projekta prof. ddr. Mitje Guština Prazgodovinski poselitveni vzorci v severovzhodni Sloveniji, ki ga financira ARRS (J6-0262-1510-08). Zapestnice je narisala Janja Tratnik Šumi, številne dobrodošle pripombe in predloge pa so prispevali mag. Martina Blečić Kavur, prof. ddr. Mitja Guštin in akad. prof. dr. Biba Teržan za kar se jim najlepše zahvaljujem.

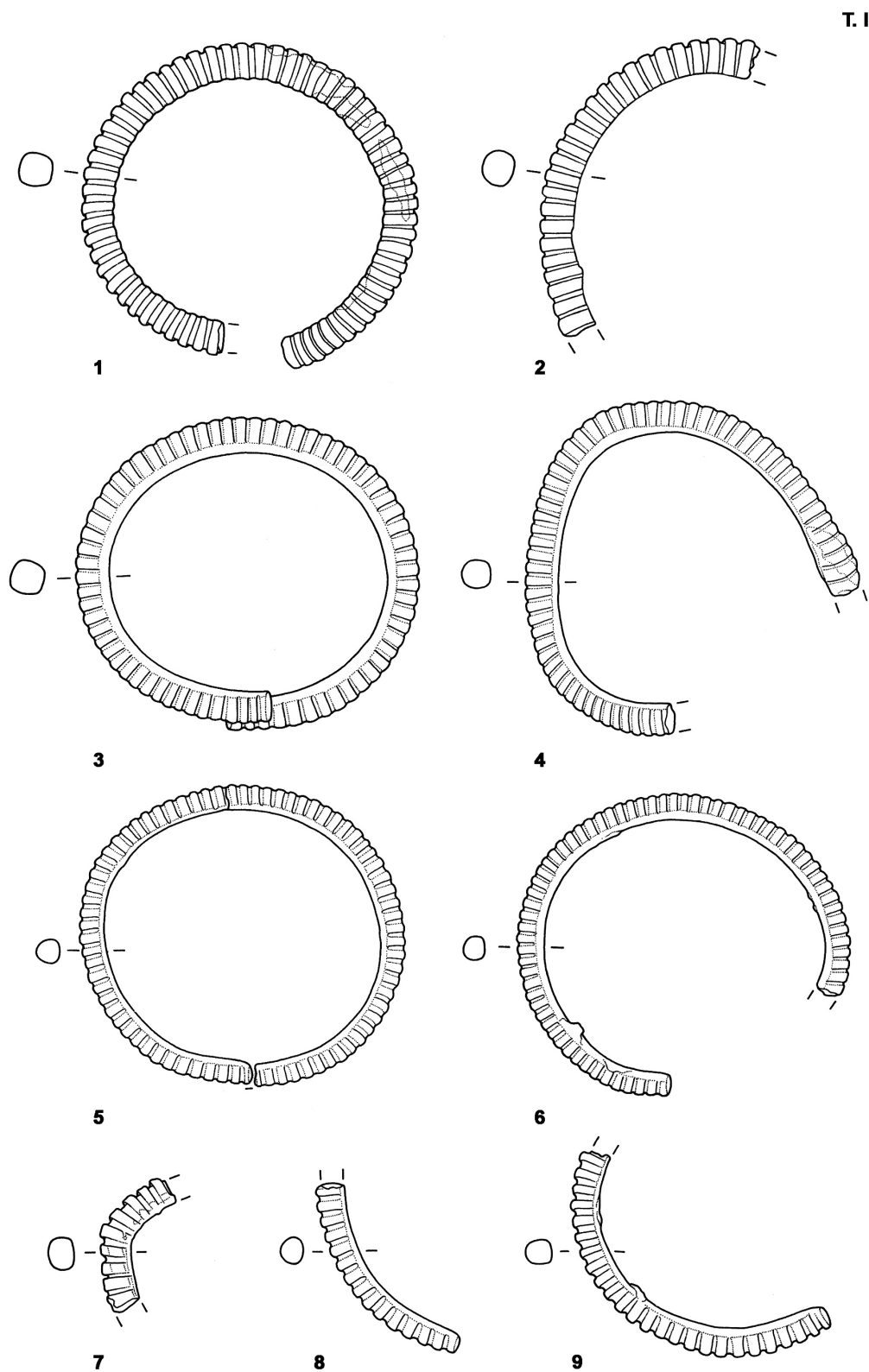

Tabla I: 1–9 bronaste zapestnice (risba: J. Tratnik Šumi).
 Table I: 1–9 bronze bracelets (drawing: J. Tratnik Šumi).

T. II

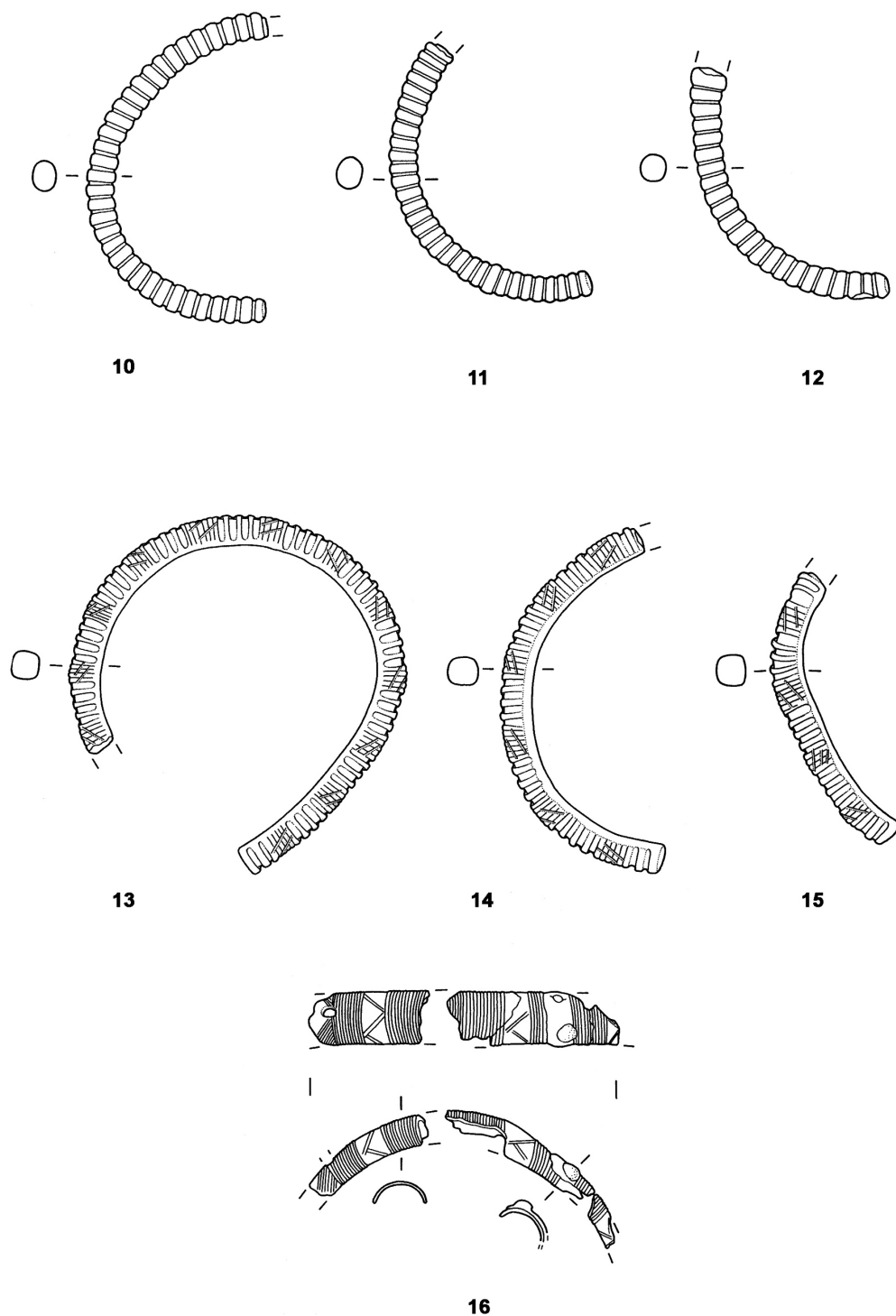

Tabla II: 10–16 bronaste zapestnice (risba: J. Tratnik Šumi).
 Table II: 10–16 bronze bracelets (drawing: J. Tratnik Šumi).

LOST GRAVE

Boris KAVUR

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Mediterranean Heritage, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, Department for Heritage Studies, SI-6000 Koper, Titov trg 5

e-mail: boris.kavur@zrs.upr.si

SUMMARY

During an archaeological survey of the Leclerc shopping centre construction site in Maribor a collection of bronze ribbed bracelets was uncovered, which can be interpreted as an alleged older Iron Age female grave. Traces that would point to the existence of a burial mound were not discovered, therefore, we can assume that these were destroyed due to the intensive agricultural activity in the last period. Recently, completely destroyed burial mounds were also discovered elsewhere in the lowlands of the Pohorje foothills, which would suggest that the landscape was strongly changed with intensive agricultural use. Despite all, the location of the alleged burial is surprising, as it is far from any other burial mound cemeteries, as well as the central Iron Age settlement in Poštela.

Graves with similar grave goods were uncovered in burial mound 38 at Lepa ravnica and Razvanje, as well as on the burial mound cemeteries in Kleinklein and at Breg. In all cases, these are wealthier female graves, bearing witness to the important social status of the deceased due to their position and grave inventories. The structures and techniques of building grave chambers in the examples mentioned were different, regarding whether the deceased was buried in together with a notable man or alone. A wider geographical and chronological comparison shows that the numerous ribbed bracelets in these graves represent supra-regional fashion elements in female burials of the late HaC and early HaD; the manner of burial, where the grave goods were incinerated together with the deceased and perhaps even destroyed prior to the cremation, points to an integration in a longevous local tradition.

Key words: Archaeology, Early Iron Age, female burials, ribbed jewelry

VIRI IN LITERATURA

Dobiat, C. (1980): Das Hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik. Schild von Steier, Beiheft 1. Graz, Landesmuseum Joanneum.

Dobiat, C. (1990): Der Burgstallkogel bei Kleinklein I. Die Ausgrabungen der Jahre 1982 und 1984. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 13. Marburg an der Lahn, Hitzeroth.

Grahek, L. (2004): Halštatska gomila na Hribu v Metliki. Arheološki vestnik, 55. Ljubljana, 111–206.

Guštin, M. (1975): Kronologija Notranjske skupine. Arheološki vestnik, 24. Ljubljana, 461–506.

Guštin, M. (2003): Humke starijeg gvozdenog doba sa nalazišta Nova tabla kod Murske Sobote (Slovenija). V: Bojović, N., Vasić, M. (eds.): Sahrnjivanje u bronzano i gvozdeno doba. Čačak, Narodni muzej, 61–68.

Guštin, M., Križ, B. (2007): Lady and her Attire. V: Blečić, M. et al. (eds.): Scripta praeistorica in honorem Biba Teržan. Situla, 44. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 491–503.

Guštin, M., Preložnik, A. (2005): Sajevece. Železno-dobno gomilno grobišče ob Krki. Arheološki vestnik, 56. Ljubljana, 113–168.

Guštin, M., Tiefengraber, G. (2001): Prazgodovinske najdbe z avtocestnega odseka Murska Sobota-Nova tabla. Arheološki vestnik, 52. Ljubljana, 107–116.

Pahič, S. (1966): Arheološko raziskovanje v Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje, n.v., 2. Maribor, 3–46.

Pahič, S. (1968): Maribor v prazgodovini. Časopis za zgodovino in narodopisje, n.v., 4. Maribor, 9–63.

Pahič, S. (1986): Pradavni časi okrog Razvanja. Časopis za zgodovino in narodopisje, n.v., 22. Maribor, 19–23.

Strmčnik-Gulič, M. (1990): Podoba antične poselitve med vzhodnim Pohorjem in Dravo. Arheološki vestnik, 41. Ljubljana, 135–146.

Strmčnik-Gulič, M. (1992): Razvanje. Varstvo spomenikov, 34. Ljubljana, 290–291.

Strmčnik-Gulič, M. (1999): Rogoza. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor, Letno poročilo 1999, Varstvo kulturne dediščine. Maribor, 164–200.

Strmčnik-Gulič, M. (2001): Nova podoba prazgodovinske poselitve na zahodnem obrobju Dravskega polja. Arheološki vestnik, 52. Ljubljana, 117–130.

Strmčnik-Gulič, M., Teržan, B. (2004): O gomili halštatskega veljaka iz Pivole pod Poštelo. Časopis za zgodovino in narodopisje, n.v., 40. Maribor, 217–238.

Tecco Hvala, S., Dular, J., Kocuvan, E. (2004): Železnodobne gomile na Magdalenski gori. Katalogi in monografije, 36. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.

Teržan, B. (1974): Halštatske gomile iz Brusnic na Dolenjskem. V: Guštin, M. (ed.): *Varia archaeologica*. Posavski muzej Brežice 1. Brežice, Posavski muzej Brežice, 31–66.

Teržan, B. (1987): Claus Dobiat, Das Hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik. Schild von Steier, Beiheft 1, Graz 1980 (diskusija). *Arheološki vestnik*, 38. Ljubljana, 413–433.

Teržan, B. (1989): Pohorje – prazgodovinski rudarski revir. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n.v., 25. Maribor, 238–260.

Teržan, B. (1990): Starejša železna doba na slovenskem Štajerskem. Katalogi in monografije, 25. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.

Teržan, B. (2001): Die spätbronze und früheisenzeitliche Besiedlung im nordöstlichen Slowenien. Ein Überblick. V: Lippert, A. (ed.): *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 78. Bonn, Dr. Rudolf Habelt GmbH, 125–135.

Tomedi, G. (2002): Das Hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. *Die Altgrabungen von 1883 bis 1892*. *Archeolingua*, 14. Budapest, Archeolingua.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-03-06

UDK 904:711.61(497.4Celje)

CELEJSKI FORUM IN NJEGOV OKRAS

Irena LAZAR

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za dediščino, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: irena.lazar@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Forum rimske Celeje je bil dolga leta predmet različnih teorij in hipotez. Njegova lega je bila skozi več stoletij nedoločljiva. Pregled starejših najdb in nove raziskave v zadnjih letih pa so pokazali, da je bil center rimske Celeje postavljen v jugozahodnem delu mesta, ki je bil urejen po italškem vzoru z značilno rimsko urbanistično zasnovo in forumskim prostorom kot najpomembnejšim svetiščnim in civilnim centrom rimskega mesta. Številni arhitekturni členi, reliefi in ostanki polne plastike, ki so verjetno krasili forumski kompleks kot del njegovega javnega (area publica) ali sakralnega prostora (area sacra), pričajo o zunanjem videzu celejskega foruma.

Ključne besede: Celeia, forum, kapitolij, imperialni kult, reliefni okras, plastika, religija

IL FORO DELLA CELEIA ROMANA E I SUOI ORNAMENTI

SINTESI

Il foro della Celeia Romana è stato a lungo il tema principale di varie ipotesi e teorie. La sua posizione geografica è stata per centinaia di anni incollocabile. L'approfondimento di reperti archeologici e nuovi ritrovamenti negli ultimi anni hanno svelato che il centro di Celeia fu situato a sudest della città. Questo fu sistemato secondo il modello Italico quindi con una tipica concezione urbanistica e con un'impostazione del foro come tempio e luogo centrale della città. Sia l'area publica del foro che quella sacra furono probabilmente decorate con innumerevoli elementi architettonici, rilievi e sculture.

Parole chiave: Celeia, foro, capitello, culto imperiale, rilievo ornamentale, plastika, religione

Mesto Celje, ki se je nekoč imenovalo Celeia, kakor sem našel napisano na starih kamnih, leži v ravnini... V njem najdeš razne s starimi črkami napisane kamne in mnogo reliefov ter fino klesanih kipov; tu je bil nekoč rimski municipij: meščani mu pravijo tudi "mala Troja".

S temi besedami je kancler oglejskega patriarha Paolo Santonino proti koncu 15. stoletja opisal Celje v svojih popotnih dnevnikih (Vale, 1983, 260; Santonino, 1991, 88). Bogata arheološka zapuščina, ki jo omenja v svojih zapisih, je bila takrat nedvomno vidna in ohranjena v precej večji meri kot danes, saj je naredila na izobraženega humanista močan vtis. Tudi meščani so za najlepše antične spomenike znali poskrbeti in so mnoge že vzdali v pročelja hiš in cerkva.

Pri vsaki večji gradnji v mestu, ki je raslo in se razvijalo na rimskih temeljih oziroma ostankih, so seveda naleteli na številne arheološke ostaline; mozaike, reliefe, napise in ostanke arhitekture. O tem govorijo poročila v kronikah, časopisih in strokovnih revijah, še posebej obsežna in izčrpna pa so od 19. stoletja dalje, ko je v mestu delovalo Muzejsko društvo, in od leta 1882 dalje tudi Mestni muzej (Kolšek, 1982, 3).

Celeja (*Municipium Claudium Celeia*), ki je zrasla iz keltskega emporija in jo Plinij Starejši (3. 146) omenja kot nekdanji *oppidum* (Kéleia), je dobila mestne pravice od cesarja Klavdija ob osnovanju province Norik (Šašel Kos 1997, 21–42; Lazar 2002, 71–101); v času največjega razcveta je obsegala območje med današnjo železniško postajo in Knežjim dvorom na zahodu ter spodnjo teraso Miklavškega hriba in Kidričevo ulico na severu. Po ocenah je takrat štela najmanj 10.000 prebivalcev in njena grobišča, ki so ležala ob vseh štirih mestnih vpadnicah, so se razprostirala tudi več kilometrov daleč.

V teku 19. stoletja je še posebej hitro rasel in se razvijal zahodni del mesta Celje, na širšem območju pred gradom in Marijino cerkvijo, kjer se je nekdanj vseh svoji lepoti bohotil srednjeveški dvor Celjskih (danes Knežji dvor, prej znan kot Spodnji grad). Nove stavbe so zamejevale in obkrožale prazen prostor današnje Prešernove ulice in Trga Celjskih knezov. To območje, ki ga danes poznamo kot mesto celejskega foruma, je bilo že od 16. stoletja znano po bogatih arheoloških najdbah, na primer mozaikih, ki so jih najditelji kot dragoceno darilo ponudili takratnemu plemstvu, med drugim nadvojvodi Karlu II. (1572) in cesarju Karlu VI. (1711–1749) (Orožen, 1854, 130; 1971, 38). Zanimivo je, da se je osrednja površina antičnega foruma ohranila pretežno nepozidana skozi več stoletij intenzivne gradbene dejavnosti v centru Celja – vse do danes.

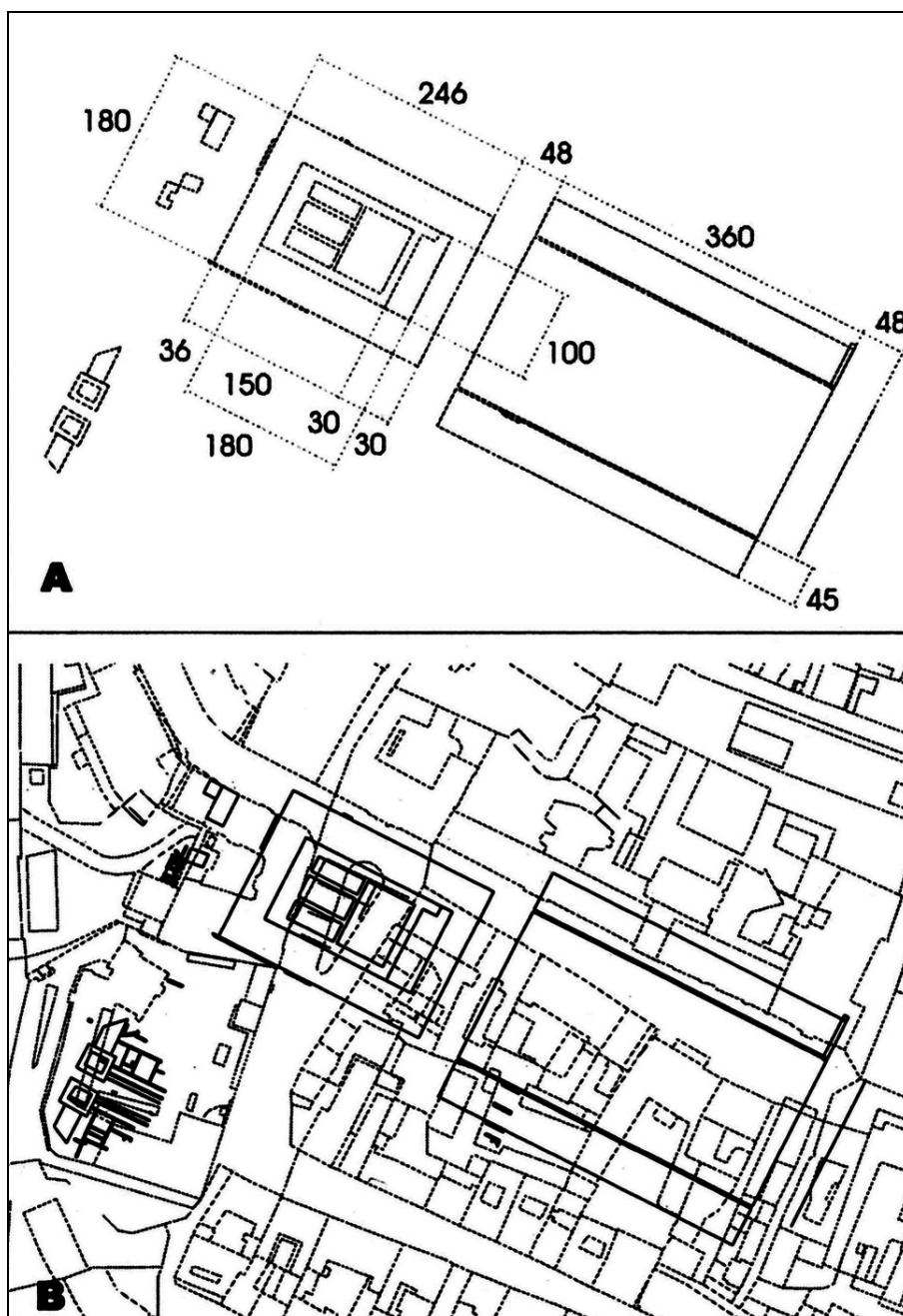
Zaenkrat le deloma raziskani forum rimske Celeje je bil dolga leta predmet različnih teorij in hipotez (Lazar, 2003, 469). Njegova lega je bila skozi več stoletij vprašljiva in nedoločljiva. Sredi 19. stoletja (1853, 1854, 1859, 1863) so ob Stanetovi ulici odkrili več deset po-

svetelnih oltarjev prokuratorskih in konzularnih beneficiarjev (Schön, 1894; Dise, 1996, 286). Ob odkritju tega velikega števila votivnih ar se je kmalu uveljavilo mnenje, da je celejski forum ležal prav tam, na severovzhodnem delu rimskega mesta. Seveda samo posvetilni oltarji niso bili dovolj za opredelitev položaja foruma v rimskem mestu, saj razen teh spomenikov drugih dokazov za njegovo lego v tem delu Celeje ni bilo. Nekateri so celo menili, da forum ni bil ves čas na istem mestu in se je njegova lega v teku razvoja mesta spreminjala.

Pregled starejših najdb in podatkov, objavljenih poročil iz 18. in 19. stoletja ter arheološke raziskave v zadnjih desetletjih pa so pokazali, da je bil center rimske Celeje v jugozahodnem delu mesta, na predelu današnjega Trga Celjskih knezov in Prešernove ulice (Lazar, 2002, 85). V tem delu mesta so ostanki arhitekture pokazali značilno rimsko urbanistično zasnovano z večjimi kompleksi – insulami, atrijskimi hišami italškega tipa in razkošno notranjo opremo z mozaiki in freskami po italškem vzoru (Lazar, 2008, 54). V tako jasno določen in skrbno načrtovan urbanistični koncept pa je sodil tudi forumski prostor kot najpomembnejši sakralni in civilni center rimskega mesta.

Ob obnovi Marijine cerkve (nekdanj minoritske) so že v 18. stoletju naleteli na ostanke arhitekturnih elementov večjih dimenzij, ki so jih vzdali v poslopje. Ob gradnji banke na vogalu Prešernove in Savinove ulice (1980) so v profilu izkopa zasledili dele tlaka iz debelih marmornih plošč, ki jih lahko opredelimo kot hodno površino foruma. Plošče, velikosti 60 x 35 x 7 cm, so bile odkrite tudi pri nedavnih zaščitnih izkopavanjih na južnem robu foruma, vendar žal ne v prvotni legi (Tomažič, 2006, 23). Na skrajnem zahodnem delu, na nekdanjem *Burgplatzu* (danes Trg Celjskih knezov), so bili odkriti tudi ostanki monumentalne arhitekture (Orožen, 1854, 199; Lazar, 1997, 159; kopijo načrta iz leta 1844 hrani PMC). Na položaj foruma posredno kažejo tudi trije rimski miljniki, najdeni *in situ* na Mariborski cesti leta 2000 ob severni celejanski vpadnici. Miljnik Marka Avrelija in Lukija Vera, postavljen konec leta 161, ter miljnika severske dinastije, postavljena leta 214 in 218, imajo enotno oznako oddaljenosti ene rimske milje od centra mesta (Lovenjak, 2004, 206–207). Vemo, da se je razdalja med mesti navadno merila s foruma; razdalja med Prešernovo ulico in najdiščem miljnikov znaša natančno eno miljo (1481 m).

Dokončno so bile vse te domneve in zaključki o položaju foruma (Lazar, 2002, 85; 2003, 469) potrjeni tudi z georadarskimi meritvami in zaščitnim sondiranjem ZVKDS OE Celje ob prenovi Trga Celjskih knezov leta 2002 (Krempuš et al., 2005, 210). Meritve so pokazale, da je odprt forumski prostor meril 180 x 360 korakov (približno 53 x 106 m), s severa in juga je bil verjetno obdan s portiki, svetišče kapitolinske triade z osrednjim prostorom (verjetno deljenim v tri cele) je

Sl. 1: Tloris celejskega foruma (po: Krempuš et al., 2005).

Fig. 1: Ground plan of the Celeia forum (after: Krempuš et al., 2005).

ležalo na zahodu (sl. 1); velikost podija, na katerem je stalo svetišče, je znašala najmanj 180 x 100 korakov (Krempuš et al., 2005, 210–211). Njegova prvotna višina je znašala 12 korakov in do vrha je verjetno vodilo, sodeč po Vitruvijevih priporočilih in merah, 15 stopnic; zaščitna izkopavanja so odkrila še 3 m od originalnih 3,5 m višine podija. Forumski prostor je na jugu omejevala glavna vpadnica (*decumanus*) v smeri vzhod-za-

hod, na vzhodu pa glavna cesta (*cardo*) v smeri sever-jug, ki so jo krasili portiki (Lazar, 2002, 78, fig. 9; Krempuš et al., 2005, 212).

Center Celeje je tako umeščen v tloris nekdanjega mesta neposredno ob osi križanja dveh glavnih mestnih komunikacijskih žil. Da bi izvedeli več o njegovem videzu in arhitekturni opremljenosti, pa se moramo posvetiti ponovnemu preučevanju najdb, ki so bile v obdobju skoraj

petsto let odkrite na njegovem območju bodisi naključno ali ob izkopavanjih. Med njimi so arhitekturni členi, reliefi in ostanki polne plastike, za katere lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da so krasili forumski kompleks kot del njegovega javnega (*area publica*) ali sakralnega prostora (*area sacra*).

V obzidju, ki ga je mesto dobilo šele v nemirnem času pozne antike in je bilo v več deset metrov dolgi liniji odkrito na dvorišču Knežjega dvora (Lazar, 2002, 91, sl. 28), so bili vzdani ostanki številnih reliefov, napisov in deli oble plastike, ki so že v teku izkopavanj v letih 1992–1996 vzbudili veliko pozornost (Kolšek, 1996, 67; Vogrin, 1998, 93). Dva kipa v oklepu, ki sta bila obklesana v torzo, da sta kot spoliji lahko zapolnila gmoto poznoantičnega obzidja Celeje, sta verjetno krasila forum v času največjega razcveta mesta v 1. in 2.

Sl. 2: Torzo cesarskega kipa, ki je bil vzdan v zahodni stranici poznorimskega obzidja Celeje (foto: T. Lauko).
Fig. 2: Torso of an imperial statue immured in the western side of the Late Antique city wall of Celeia (photo: T. Lauko).

stoletju. Kvaliteta izdelave in obdelave predvsem drugega torza daje slutiti, da je verjetno res šlo za kip cesarja, ki so se mu meščani Celeje poklonili s tem, da so mu postavili kip na najbolj častnem mestu – na forumu (sl. 2). Glede na motiviko in izvedbo okrasa na oklepu je kip hipotetično datiran v Hadrijanov čas, ko so bili cesarski kipi v tej izvedbi še posebej priljubljeni (Vogrin, 1998, 95).

Med javne spomenike mesta in njegovega središča je nedvomno sodila tudi monumentalna bronasta plastika. Iz Celja poznamo med starejšim muzejskim gradivom tudi del bronastega kopita konja (PMC R 253, vel. 9,3 x 12,2 cm; Košek, 1990, 12, sl. 31). Odlomek je bil najden na 'trgu pred vojašnico', torej na dvorišču Knežjega dvora, že v 19. stoletju. Gre za del monumentalnega bronastega konjeniškega spomenika (sl. 3) v naravni velikosti. Takoj se nam vsili primerjava s kipom cesarja Marka Avrelija na rimskem Kapitolu (Sommella, Tittoni Monti, 1996, 29, 35), ne smemo pa pozabiti tudi na ostanke bronastega konja s Trojan (Ložar, 1940, 353; Bitenc, Knific, 2001, 11, kat. št. 3), kar pomeni, da lahko iščemo primerjave v neposredni bližini in da tovrstna plastika tudi na tem prostoru ni bila izjema. Bronasta skulptura, ki je bila v taki izvedbi priljubljena še posebej od druge polovice 2. stoletja dalje (Schober, 1953, 136), je skoraj gotovo krasila prav celejski forum. Koga je kip predstavljal, kdo ga je postavil in ob kateri priložnosti, pa bo verjetno ostalo nepojasnjeno.

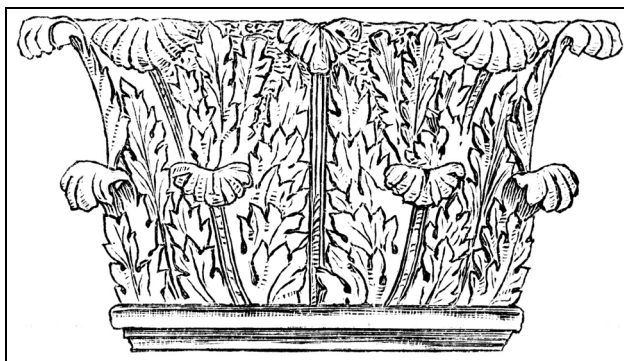
Sl. 3: Bronasto kopito konja (foto: T. Lauko).
Fig. 3: Bronze horse hoof (photo: T. Lauko).

Sl. 4: Reliefi Jupitra Amona, Meduze in Aheloja (foto: T. Lauko, fototeka PM Celje).

Fig. 4: Reliefs of Jupiter Amon, Medus and Acheloos (photo: T. Lauko, photo archive of the Regional Museum Celje).

Sl. 5: Risba kapitela (po: Riedl, 1900).

Fig. 5: Drawing of a capital (after: Riedl, 1900).

K okrasju foruma, njegovih stavb in portikov so sodili tudi številni reliefi s podobami božanstev in drugih bajeslovnih bitij, ki so na svoj način odražali simboliko in sporočila cesarskega kulta (Zanker, 1990, 167). Celjski lapidarij hrani reliefe z upodobitvami Jupitra Amona, Meduze in Aheloja (Lazar, 2003, 469; Casari, 2004, 132), ki po velikosti, izdelavi in kvaliteti kažejo, da so bili del iste arhitekture (sl. 4). Vsi so bili odkriti v neposredni bližini foruma, na območju Knežjega dvora ali vzdani v tako imenovanih 'vratih z antikami'. Številni forumi rimskega imperija se ponašajo z enako figuralno motiviko s podobami Jupitra Amona in Meduze. Omenimo naj na primer Avgustov forum v Rimu, Viennes, Avenches, Akvilejo, Zadar (Casari, 2004, 107). Kaže, da so tudi pri gradnji foruma v Celeji upoštevali zelo soroden ikonografski program, kot je poznan iz velikih mest zahodnega dela imperija in številnih severnojadranskih mest. Okrasi s protomami Jupitra Amona so del imperialne propagande in simbolizirajo moč rimskega vladarja in cesarstva. Tovrstni elementi niso bili nikoli postavljeni v notranjost zaprtega prostora, ampak

so bili vedno vključeni na zunanji strani arhitekture ter vidni navzven v skladu s svojo funkcijo in simboliko sporočila imperialnega kulta.

Raziskave in zadnja izkopavanja so pokazala, da gre za arhitekturne elemente, ki bi lahko krasili prednjo stran portika; lep primer za to najdemo v Akvileji, kjer so reliefi z enako motiviko krasili stebrišči na vzhodni in zahodni strani foruma; prva faza portika na zahodni strani je datirana v sredino 1. stoletja (Casari, 2004, 50, 66). Arhitekturne značilnosti in način vezave blokov iz Celja pa kažejo, da so verjetno sestavljali del ograje na vrhu zidu, ki je omejeval svetiščni prostor foruma od civilnega, kot je na primer poznano iz rekonstrukcije zadarskega foruma. V ta kontekst bi sodili kot dopolnilo tudi arhitekturni deli z reliefnim okrasom bukranijev med girlandami (Lazar, 2003, 471, fig. 6, 7), ki so bili prav tako odkriti pri izkopavanjih na dvorišču Knežjega dvora.

V dekorativni repertorij okrasa celejskega foruma pa sodijo tudi reliefi z glavo Aheloja, saj dva ohranjena bloka po dimenzijah ustrezata že opisanima blokoma z reliefi Jupitra Amona in Meduze, tretji pa je manjši. Večja bloka, eden odkrit pri Knežjem dvoru, drugi je bil vzdan v vratih z antikami, predstavljata vodno božanstvo z dvema različnima izrazoma na obrazu – na enem je njegov izraz prijazen, drugi kaže poteze jeze (Lazar, 2003, 472, fig. 9, 10). Relievi Aheloja so prisotni še v nekaterih mestih na spomenikih javnega značaja, kot so na primer *Emona*, *Pola*, *Aenona* in *Asseria* (Verzár Bass, 2001, 446–447). Točen položaj tega okrasja na forumih je nekoliko nejasen, najbolj verjetno je, da gre za okras na vratih ali lokih.

Prav tako je deloma nepojasnjen pomen te simbole, ki je še vedno predmet razprav in diskusij. Nekateri avtorji še vedno povezujejo Aheloja z nevarnostjo naraslih in poplavnih voda (Mussini, 1998, 264–268), drugi pa se bolj nagibajo k razlagam, vezanim na etnično-teritorialno simboliko Tavriskov, Japodov in Liburnov (Verzár Bass, 2001, 453–455). Eno od razlag pa

Sl. 6: Venčni zidci (foto: Lenz; fototeka PM Celje)

Fig. 6: Entablatures (photo: Lenz; photo archive of the Regional Museum Celje).

ponuja tudi P. Casari (2004, 138–139), ki meni, da smemo povezavo podob Aheloja, Jupitra Amona in Meduze videti tudi v dionizijskem kontekstu, ki je splošno razširjen v dekorativni simboliki forumov severnega Jadrana. Aheloj naj bi bil namreč blizu Dionizu oziroma naj bi slednji predstavljal Aheloja v bolj vzvišenem oziroma širšem smislu.

Zahodni del foruma Celeje je bil, kot rečeno, namenjen svetiščnemu prostoru (*area sacra*). Tu je stalo tudi osrednje mestno svetišče – verjetno hram kapitolske triade oziroma kapitolij, posvečen najvišjim trem rimskim božanstvom, Jupitru, Junoni in Minervi, zavetnikom celovitosti mesta. Iz objav prvega celjskega muzejskega kustosa E. Riedla lahko razberemo, da so se mestni inženirji in gradbeniki ob gradnji v tem predelu mesta ves čas spopadali z ostanki kompaktne gmote zidovja oziroma rimskega betona, ki mu nikoli niso bili povsem kos.

Zaradi mogočnih ruševinskih ostankov se je trga in prostora, kjer danes stoji stavba Mestne občine Celje (nekdanji Narodni dom), prišlo ime Nasutina ali Na ruševinah (*Shüttplatz, Auf der Schütt*; Riedl, 1900, 33). Na mestnem načrtu iz leta 1827 je trg poimenovan *Burgplatz*, mestni inženir Byloff pa ga je na svojem načrtu iz leta 1832 označil kot *Schüttplatz*, kar vidimo tudi na mlajši kopiji iz leta 1850, ki jo je objavil I. Stopar (1980, 177; 183; original načrta v PM Celje – G/XI-116).

Friderik Byloff je bil v dvajsetih letih 19. stoletja okrožni inženir v Celju. Ob svojem delu je sistematično proučeval in beležil rimske ostaline v mestu. Pri gradnji nove mestne kanalizacije je odkril odlično ohranjeno mrežo nekdanjih rimskih kanalov in njihov potek vrisal v svoj mestni načrt iz leta 1832. Vanj je vnesel tudi podatke o številnih posamičnih arheoloških najdbah (novci, mozaiki). Na ruševinah (*Schüttplatz*), današnjem Trgu Celjskih knezov, je med drugim označil prostor, kjer sta bila najdena rimski steber (cc) in kapitel (dd). Premer stebra je meril celih 100 cm, velikost podnožja je znašala 130 cm. Odlično ohranjen kos monumentalnega marmornega stebra so žal izkoristili kot uporaben gradbeni material in iz njega izklesali osem stebrov premera 28 cm in višine 200 cm. Novo izklesane stebre so uporabili pri prezidavi nekdanjega plemiškega dvorca v magistrat, v neposredni bližini na Prešernovem trgu (Riedl, 1900, 33). Stebri še danes nosijo balkon na pročelju nekdanje Mestne hiše, danes Muzej novejšje zgodovine Celje. Odlično ohranjen korintski kapitel, ki je krasil ovršje stebra, je žal znan samo z risbe (sl. 5). Steber izjemnih dimenzij je bil brez dvoma del osrednjega forumskega svetišča in je krasil verjetno stebriščno preddverje templja.

Leta 1844 so se lotili tudi tlakovanja trga na predelu, kjer danes stoji celjska občinska stavba, in pri njegovem urejanju in ravnanju so naleteli na ostanke močnega rimskega zidovja in poslopja, ki je bilo s hodnikom de-

ljeno v dva dela. O najdbah je poročal že Ignac Orožen v *Celski kroniki* (1854, 199), izdelan pa je bil tudi načrt in tloris odkrite arhitekture; original žal ni ohranjen, kopijo pa hrani Pokrajinski muzej Celje. Monumentalno poslopje je bilo izkopano 49,3 m v dolžino, glede na tloris so na njegovem zahodnem delu verjetno ležali trije prostori, dolgi 16,75 m; srednji je bil širok 7,6 m, oba stranska pa 5,4 m (Krempuš et al. 2005, sl. 8, 210). Georadarske meritve so potrdile, da se je osrednji prostor zaključeval v obliki niše, morda pa celo vsi trije, o čemer sta poročala že Orožen in Riedl.

Pri izkopavanjih ob gradnji Narodnega doma leta 1898 (Riedl, 1900; Lazar, 1997, 159) so v gradbeni jami naleteli tudi na ostanke površno grajenega opečnatga zidu in nizkih obokov. Nanje je bila položena linija opečnatih plošč, na katere so bili položeni marmorni venčni zidci, ostanki monumentalne rimske stavbe (sl. 6). Dolžina posameznih členov, danes shranjenih v lapidariju *sub divo* Pokrajinskega muzeja Celje, znaša med 70 in 142 cm, skupna dolžina vseh členov pa znaša 13,4 m. Reliefni okras teh marmornih delov sestavljajo rozete, stiliziran akant in drugi rastlinski elementi. Njihova oblika in okras ustrezata arhitekturnim členom, odkritim na forumu v Akvileji (Casari, 2004, tav. 32), in jih zato lahko opredelimo kot del svetišča ali stebrišča ob svetišču, saj so bili najdeni neposredno nad njegovimi temelji.

Ostanki monumentalne plastike, deli kipov v nadnaravni velikosti, ki je krasila svetišče, pa so bili odkriti že v 18. stoletju v neposredni bližini oziroma nad ostanki svetišča. Deli roke, kolena, stegna in kodrasta glava iz belega marmorja so pripadali različnim plastikam, vendar glede na dimenzije do dva- in večkrat večjim od naravne velikosti. Stegno se žal ni ohranilo in je danes izgubljeno; v muzejskem vodniku iz leta 1927 (Orožen, 1927, 14) so opisani še vsi omenjeni deli skulptur, kar pomeni, da je stegno najverjetneje pogrešano od druge vojne dalje, ko je bil muzej poškodovan v bombardiranju.

Koleno oziroma spodnji del noge in roka glede na način obdelave površine kažeta, da nista pripadala istemu kipu (sl. 7a). Površina kolena in goleni sta precej grobo obdelana, glede na obliko in položaj pa je mogoče sklepati, da gre verjetno za desno nogo (?) kipa v sedeči pozi. Ker govorimo o osrednjem mestnem svetišču, lahko domnevamo, da je bil to kip Jupitra (?), ki je navadno upodobljen sedeč na prestolu. Najvišje rimsko božanstvo je bilo kot kapitolski Jupiter predstavljeno sede, s sceptra v dvignjeni levi roki, oblačilo mu deloma visi preko levega ramena, v glavnem pa pokriva spodnji del telesa; desna roka počiva v naročju s svežnjem strel (?) v roki. Kot primerjavo lahko omenimo Jupitrove kipe iz svetiščnega območja na Pfaffenbergu pri Karnuntu (Carnuntum – Petronell, Avstrija), kjer so bili odkriti ostanki desetih sedečih skulptur (Kremer 2003, 397, Abb. 2, 3, 7). Glede na glavno tipologijo teh

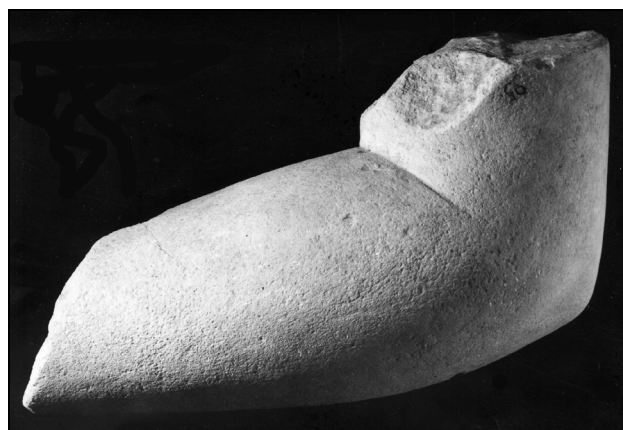
podobitev obstaja kar nekaj lokalnih variant, znanih predvsem iz provinc. Leva noga lahko včasih tudi gleda izpod oblačila, odlomki ene od skulptur iz Pfaffenberga pa kažejo, da lahko v nekaterih lokalnih izvedbah plašč pokriva le boke in stegna kipa (Kremer 2003, 401, Abb. 5). Sohe v Karnuntu so visoke med približno 1 m in 160 cm in so izdelane pretežno iz lokalnega apnenca. Višina spodnjega dela noge iz Celja znaša 110 cm in glede na proporce predstavlja približno tretjino celotnega kipa v sedeči pozi, iz česar bi lahko sklepali, da je prvotno njena višina znašala preko 200 cm.

Del podlahti in nadlahti leve roke (sl. 7b) je izredno lepo obdelan, gladek, brez ostankov draperije ali drugih atributov (vel. 70 x 45 cm) in gotovo ni bil del Jupitrovega kipa v sedečem položaju, saj so roke teh kipov, kot je bilo opisano, v drugačnem položaju.

Lepo zaobljena roka bi bolj verjetno lahko pripadala ženskemu božanstvu. Morda je tvorila celoto z veliko

žensko glavo (sl. 8), ki je shranjena v depozu Pokrajinskega muzeja Celje. Zaradi dimenzij, ki govorijo o kipu nadnaravne velikosti, je mogoče, da je pripadala kipu ene od Jupitrovih spremljevalk v forumskem svetišču, Minervi ali Junoni. Opredelitev za slednjo je bolj verjetna, saj na glavi, dimenzij 77 x 75 x 54 cm (PMC L 178), s kodrastimi lasmi in velikimi, jasno odprtimi očmi, ni videti ostankov pokrivala oz. čelade (?). Ženska glava sodi med starejše in manj znane najdbe, saj je bila od 19. stoletja do druge svetovne vojne vzdignjena v tako imenovanih 'vratih z antikami'. To je bil del zasebne hiše, katere lastnik je bil prof. Ivan Küttel, vnet ljubitelj starin. V zid na dvorišču svoje hiše je vzdignil mnoge antične spomenike. Ta svojevrstni spomenik, ki je stal na prehodu iz Gosposke ulice v Zagato in so ga meščani poimenovali 'vrata z antikami' (sl. 9), se je ohranil vse do konca druge svetovne vojne, ko ga je uničila bomba. Njegova lega sovпада z južnim robom foruma, torej z njegovo neposredno bližino, in tudi zato žensko glavo povezujemo s forumom.

Skoraj enakih dimenzij kot opisana je tudi bolj znana kodrasta glava mladeniča, odkrita v 19. stoletju, katere se je zaradi mladeniškega videza kmalu prijel ime Apolon. Visoka je 80 cm (PMC L 97, sl. 10) in glede na razmerja pri polni plastiki, upoštevana v antični umetnosti, lahko izračunamo, da je kip meril skoraj 6 m v višino. Kipi tako velikih dimenzij so bili izdelani v tehniki akrolitov; iz marmorja so bili izklesani samo posamezni deli statue oziroma deli, ki so gledali izpod oblačil (Scherrer 2007, 48). Seveda je poimenovanje glave nekoliko vprašljivo, saj drugi atributi niso ohranjeni, poleg tega Apolon ni edino božanstvo, ki je bilo predstavljano v mladeniški podobi. Prav tako ostaja odprto vprašanje, če je bil kip tega božanstva postavljen v okviru forumskega kompleksa ali pa morda v kakem drugem svetišču v centru mesta. Na Slomškovem trgu, v

Sl. 7: Del noge in roke večjih kipov (foto: V. Berk, fototeka PM Celje).

Fig. 7: Parts of the leg and arm of larger statues (photo: V. Berk, photo archive of the Regional Museum Celje).

jugovzhodnem delu nekdanje Celeje, so bili v osemdestih letih odkriti ostanki arhitekture z apsidalnim zaključkom (Lazar 2002, 90, fig. 26), ki še ni bila v celoti ovrednotena in bi jo glede na dimenzije in tloris lahko opredelili kot svetišče. Datirana je v 1. stoletje.

Seveda pa si lahko tudi postavimo vprašanje, ali je bilo osrednje svetišče v Celeji res posvečeno kapitolinski triadi ali pa so v njem častili cesarski kult. Ta je namreč v teku 1. stoletja povsem dominiral v javni religiji rimske države. Kult kapitolске trojice je zato v tem času izgubil pomen, ki ga je imel v času republike. Vprašanja glede opredelitev kapitolinskih templjev rimskih mest na območju Hrvaške, ki so bila izpostavljena v zadnjem času (Sinobad, 2008, 235), velja preveriti in upoštevati tudi v primeru Celeje. V tem primeru bi seveda lahko objavljeno gradivo interpretirali tudi nekoliko drugače in se hkrati ponovno vprašali, komu je bilo s svojim dominantnim položajem nad mestom v resnici posvečeno tako imenovano Herkulovo svetišče.

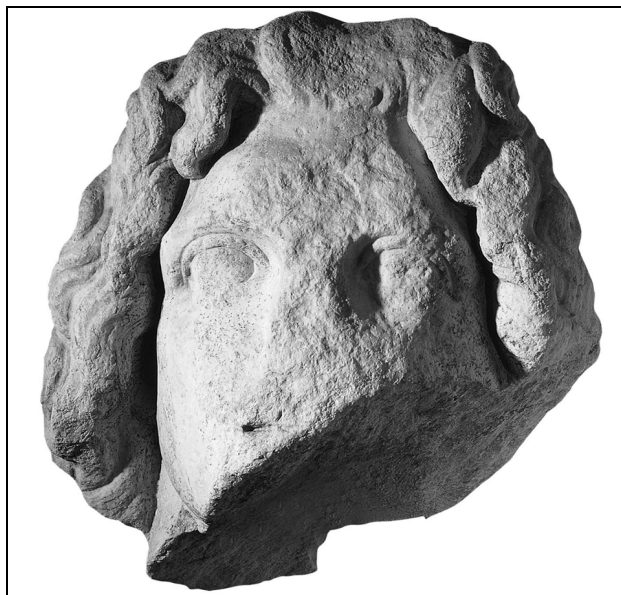
Sl. 8: Glava ženske (fototeka PM Celje).

Fig. 8: Woman's head (photo archive of the Regional Museum Celje).

Sl. 9: Vrata z antikami (foto: V. Berk, fototeka PM Celje).

Fig. 9: Doorway with antiques (photo: V. Berk, photo archive of the Regional Museum Celje).

Sl. 10: Glava Apolona (foto: V. Berk, fototeka PM Celje).

Fig. 10: Apollo's head (photo: V. Berk, photo archive of the Regional Museum Celje).

Seveda se zavedamo, da so nekateri predstavljeni zaključki oziroma opažanja zelo hipotetični; to je tudi posledica pomanjkanja drugega gradiva, kot so na primer posvetilni napisi in podobno. Vendar pa je tudi posamične najdbe, ki so se nabirale skozi stoletja in ostale neobjavljene, vredno ovrednotiti v luči novih

raziskav in njihovih rezultatov. Tudi zato, ker gre za dele monumentalne plastike, ki je pri nas dokaj redka in še potrebna celovitega ovrednotenja. Celejski forum pa je kot mozaik, katerega slika se v zadnjem času vsako leto dopolnjuje in je vse bolj prepoznavna; nadaljnje študije in raziskave jo bodo seveda še dopolnile.

THE CELEIA FORUM AND ITS DECORATION

Irena LAZAR

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Mediterranean Heritage, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, Department for Heritage Studies, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: irena.lazar@zrs.upr.si

SUMMARY

The forum of the Roman Celeia had for long years been a topic of different theories and hypotheses and is still only partly researched (Lazar, 2003, 469). Its position was questionable and indeterminable for several centuries. Some even thought that the forum had not been in the same place the whole time and that its position had changed during the development of the town.

A review of older finds and information, as well as archaeological investigation in the last decades, have shown that the centre of the Roman Celeia was based in the south-western part of town (Lazar, 2002, 85; Krempuš et al., 2005). In this district the architectural remains showed a characteristic Roman urban scheme with larger residential complexes - insulae, atrium housing and furnishing according to Italic models (Lazar 2008, 54). The forum space as the most important temple and civil centre of the Roman town also belonged to such a clearly defined urban concept.

Speculations and conclusions about the position of the forum (Lazar, 2002, 85; 2003, 469) were confirmed by georadar measurements and rescue sounding by the Institute for the Protection of Cultural Heritage's regional office Celje (fig. 1) in 2002 (Krempuš et al., 2005, 210). Measurements showed that the open forum space measured 180 x 360 paces and was probably surrounded by porticoes from the north and south, while the main temple lay in the west; the forum space was delimited in the south by the main radial road (decumanus) in east-west direction and in the east by the main road (cardo) in the north-south direction, which was decorated by porticoes (Lazar, 2002, 78, fig. 9; Krempuš et al. 2005, 212).

The centre of the Roman Celeia lay directly next to the intersection of two main city communication routes. More about its appearance and architectural furnishing can be deduced from finds: architectural elements, reliefs and remains of detached statuary, which can be assumed to have decorated the forum complex as part of its public (area publica) and sacral area (area sacra).

In the defence wall that the city received in Late Antiquity the remains of numerous reliefs, inscriptions and parts of full-figured statuary were immured. Two armoured statues that were hewn into torsos probably decorated the forum during the town's greatest prosperity. The quality of their making suggests that these were probably imperial statues (fig. 2). Monumental bronze statuary was also counted among public monuments. From Celje a bronze horse hoof is known (fig. 3), part of a monumental bronze statue.

Numerous reliefs with images of deities and mythological creatures, which reflected the messages of the imperial cult, also belonged to the forum's decoration. The Celje lapidary keeps reliefs with depictions of the heads of Jupiter Amon, Medusa and Acheloos (Lazar, 2003, 469, Casari, 2004, 132), which, according to their size, making and quality, show that they were part of the same architecture (fig. 4). These are pieces that could have decorated the front of the portico or constituted part of the top railing on the wall delimiting the temple space of the forum from the civil, i.e. the temporal space.

The western part of Celeia's forum was intended for the temple space. This is where the main city temple - probably the temple of the Capitoline Triad stood, devoted to the highest Roman deities Jupiter, Junona and Minerva.

During excavations in 1898 (Riedl, 1900; Lazar, 1997, 159) workers stumbled upon marble entablature with rosette ornamentation, stylized acanthus and other vegetal elements; they can be defined as parts of the temple or the colonnade around the temple (fig. 5, 6). Remains of monumental statuary, parts of larger than life statues, were discovered already in the 18th century. Parts of an arm, knee, thigh and curly head from white marble belonged to different statuary (fig. 7-8), but, according to their dimensions, to statues two- or several times larger than life. The knee and part of the shin are most probably part of a sitting statue - perhaps Jupiter, who is usually depicted sitting in his throne. A delicate curved hand could have belonged to a female deity. Perhaps it formed a whole with a large female head (fig. 9, 10), which is kept in the depot of the Regional museum Celje and belonged to a statue of one of Jupiter's companions in the forum temple, Minerva or Junona. Of almost the same dimensions is the curly head of a young man, which, due to his youthful appearance, was soon given the name Apollo (fig. 11). Where this statue stood and to which deity it belonged is not clear, perhaps it was part of the temple in the south-east corner of town.

Of course, we can also ask ourselves, whether the main temple in Celeia was truly devoted to the Capitoline triad or a place of worship of the imperial cult. The queries regarding the determination of Capitoline temples in Roman towns in the area of Croatia raised in recent times (Sinobad, 2008, 235) are worth examining and noting also in the case of Celeia. Considering this, the published material could have also been interpreted differently and at the same time the query to whom the so-called Hercules' temple with its dominant position over the town was really dedicated questioned anew.

Of course, some of the presented conclusions and observations are still hypothetical. Nevertheless, the individual finds accumulated during the centuries, as also other unpublished finds are worth appraising in light of new research and their results. Especially the remains of monumental statuary, which is very rare and still in need of a wholistic review in Slovenia.

Key words: Celeia, forum, capitulum, imperial cult, relief decoration, statuary, religion

VIRI IN LITERATURA

Casari, P. (2004): Iuppiter Ammon e Medusa nell'Adriatico nordorientale. Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 18, Antichità Altoadriatiche – Monografie 1, Roma, Quasar.

Dise, R. L. (1996): The Beneficarii Procuratoris of Celeia and the Development of the Statio Network. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 113. Köln, 286–292.

Kolšek, V. (1982): Ob 100-letnici celjskega Pokrajinskega muzeja. Argo, 21–22. Ljubljana, 3–26.

Kolšek, V. (1990): Mala bronasta plastika iz Celja. Celjski zbornik 1990. Celje, 7–26.

Kolšek, V. (1996): Der Torso einer Panzerstatue aus Celeia. V: Bauchhens, G. (ed.), Akten des 3. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens, Beiheft der Bonner Jb. 51. Köln-Bonn, 67–70.

Kremer, G. (2003): Iuppiter Optimus Maximus vom Pfaffenberg bei Carnuntum. V: Naumann-Steckner, F., Schneider, B., Noelke, P. (eds.), Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum: neue Funde und Forschungen, Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens, Köln 2. bis 6. Mai 2001. Zabern, Mainz, 395–405.

Krempuš, R. et al. (2005): Celeia (Noricum). Topographische Erkenntnisse 1992–2002. V: Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen, Aquincum Nostrum II. 3. Budapest, 201–216.

Krempuš, R., Gaspari, A., Novšak, M. (2007): Die neuen spät-keltischen und frühkaiserzeitlichen Heiligtümer von Celeia. V: Leitner, F. W. (ed.) Götterwelten – Tempel, Riten, Religionen in Noricum, Ausstellungskatalog, Landesmuseum für Kärnten. Klagenfurt, 39–44.

Lazar, I. (1997): Arheološke najdbe na območju Narodnega doma. Celjski zbornik 1997. Celje, 159–172.

Lazar, I. (2002): Celeia. V: Šašel Kos, M., Scherrer, P. (eds.), The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Noricum, Situla 40. Ljubljana, 71–101.

Lazar, I. (2003): New finds from Celje and a problem of the Celeian forum. V: Naumann-Steckner, F., Schneider, B., Noelke, P. (eds.): Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum: neue Funde und Forschungen, Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens, Köln 2. bis 6. Mai 2001. Zabern, Mainz, 469–474.

Lazar, I. (2008): The interior decoration of the Roman houses in Celeia. V: Scherrer P. (ed.) Domus, Acta of the III. International Kolloquium on Norico-Pannonian autonomous towns. Vienna, 53–73.

- Lovenjak, M. (2004):** Die neuen Meilensteine von Celje (Celeia, Noricum) aus den Jahren 161, 214 und 218 n. Chr. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 146. Köln, 205–210.
- Ložar, R. (1940):** Ostanki bronaste konjske statue s Trojan. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, 18–21 (1937–1940). Serta Hoffilleriana. Zagreb, 353–367.
- Mussini, E. (1998):** La rappresentazione del dio fluviale Acheloo in area slovena. Arheološki vestnik 49, 261–270.
- Bitenc, P., Knific, T. (eds.) (2001):** Od Rimljanov do Slovanov – Predmeti, katalog razstave. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- Orožen, I. (1854):** Celska kronika. V Celi. (reprint Ljubljana, 1997).
- Orožen, J. (1927):** Zgodovina Celja I: Prazgodovinska in rimska Celeja. Celje.
- Orožen, J. (1971):** Zgodovina Celja in okolice I. Celje.
- Riedl, E. (1900):** Baureste der "Claudia Celeja". Mitteilungen der K. K. Zentral-Kommission 26. Wien, 32–37.
- Santonino, P. (1991):** Popotni dnevniki 1485–1487. Celovec – Dunaj – Ljubljana, Mohorjeva družba.
- Scherrer, P. (2007):** Das Bild der Gottheit im südlichen Noricum. V: Leitner F. W. (ed.) Götterwelten – Tempel, Riten, Religionen in Noricum, Ausstellungskatalog, Landesmuseum für Kärnten. Klagenfurt, 45–60.
- Schober, A. (1953):** Die römerzeit in Österreich und angrenzenden Gebieten. Wien.
- Schön, G. (1894):** Die römischen Inschriften in Cilli. Programm des K. K. Staats-Gymnasiums in Cilli. Cilli, 1–44.
- Sinobad, M. (2007):** Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj. Opuscula archaeologica, 31. Zagreb, 221–263.
- Sommella, A. M., Tittoni Monti, M. E. (1996):** Meisterwerke der Kapitolinischen Museen. Roma, Fratelli Palombi Editori.
- Stopar, I. (1980):** Stare celjske upodobitve. Celje, Kulturna skupnost občine.
- Šašel Kos, M. (1997):** The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. V: Djurić, B., Lazar, I. (eds.) Akten des 4. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provincialrömischen Kunstschaffens, Celje 8.–12. Mai 1995. Situla 36. Ljubljana, 21–42.
- Tomažič, S. (2006):** Celje, Prešernova cesta 23. Varstvo spomenikov, 39–41 (2000–2004). Ljubljana, 22–25.
- Vale, G. (1943):** Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485–1487. Studi e testi 103. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana (reprint Dini Modena, 1983).
- Verzár Bass, M. (2001):** Acheloos in öffentlichen Bildprogrammen römischer Zeit. V: Zona Archeologica. Festschrift für H. P. Isler zum 60. Geburtstag. Bonn, 439–455.
- Vogrin, A. (1998):** Two imperial statues discovered in Celje – Celeia, Slovenia. Histria antiqua, 4. Brijuni-Medulin – Pula, 93–97.
- Zanker, P. (1990):** The Power of Images in the Age of Augustus. Ann Arbor, The University of Michigan Press.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2008-07-30

UDK 738:904(497.4Koper)"12/16"

PRISPEVEK K POZNAVANJU LONČARSKIH DELAVNIC V KOPRU

Zrinka MILEUSNIĆ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za dediščino, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: zrinka.mileusnic@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Arheološko gradivo z izkopavanj na Ukmarjevem trgu v Kopru nudi nove podatke o obrtnih aktivnostih poznosrednjeveškega Kopra s poudarkom na proizvodnji tako imenovane renesančne keramike v Istri. Od 13. stoletja so v Kopru uporabljali nove tipe namiznega posodja z bogatim okrasom in loščem, uvožene iz Italije. Pisni viri in ostanki delavniškega odpada pričajo o aktivnosti lončarskih delavnic v Kopru od druge polovice 15. stoletja do polovice 17. stoletja. Izdelki gravirane keramike koprskih lončarjev so sledili vzorom sočasnih beneških delavnic in po kakovosti ne zaostajajo za izdelki večjih centrov.

Ključne besede: Koper, arheološke raziskave, delavniški odpad, polizdelki, lončarske delavnice

CONTRIBUTO ALLA CONOSCENZA DELLE OFFICINE DEI VASAI A CAPODISTRIA

SINTESI

Il materiale archeologico rinvenuto presso gli scavi della piazza Ukmarjev trg a Capodistria offrono informazioni nuove sulle attività artigianali della Capodistria del tardo Medioevo, con un'enfasi particolare sulla produzione della cosiddetta ceramica rinascimentale in Istria. Dal 13° secolo a Capodistria si cominciarono ad utilizzare nuovi tipi di utensili da cucina con ricche decorazioni e lacche importate dall'Italia. Le fonti scritte e i resti degli scarti di laboratorio testimoniano l'attività delle officine dei vasai a Capodistria dalla seconda metà del 15° secolo alla metà del 17° secolo. I prodotti in ceramica intagliata dei vasai capodistriani seguivano i modelli delle officine veneziani del tempo e in quanto a qualità non hanno nulla da invidiare ai prodotti elaborati nei centri maggiori.

Parole chiave: Capodistria, ricerche archeologiche, scarti di laboratorio, semimanufatti, officine dei vasai

Arheološko gradivo z izkopavanj na Ukmarjevem trgu v Kopru, odkrito leta 2007, nudi nove podatke o obrtnih aktivnostih poznosrednjeveškega Kopra s posebnim poudarkom na proizvodnji tako imenovane renesančne keramike v Istri. Glede na bližino Benetk, pomembnega trgovskega in lončarskega, toda tudi upravnega središča, je ta tema še toliko bolj zanimiva, ko imamo opravka z mesti severozahodne istrske obale.

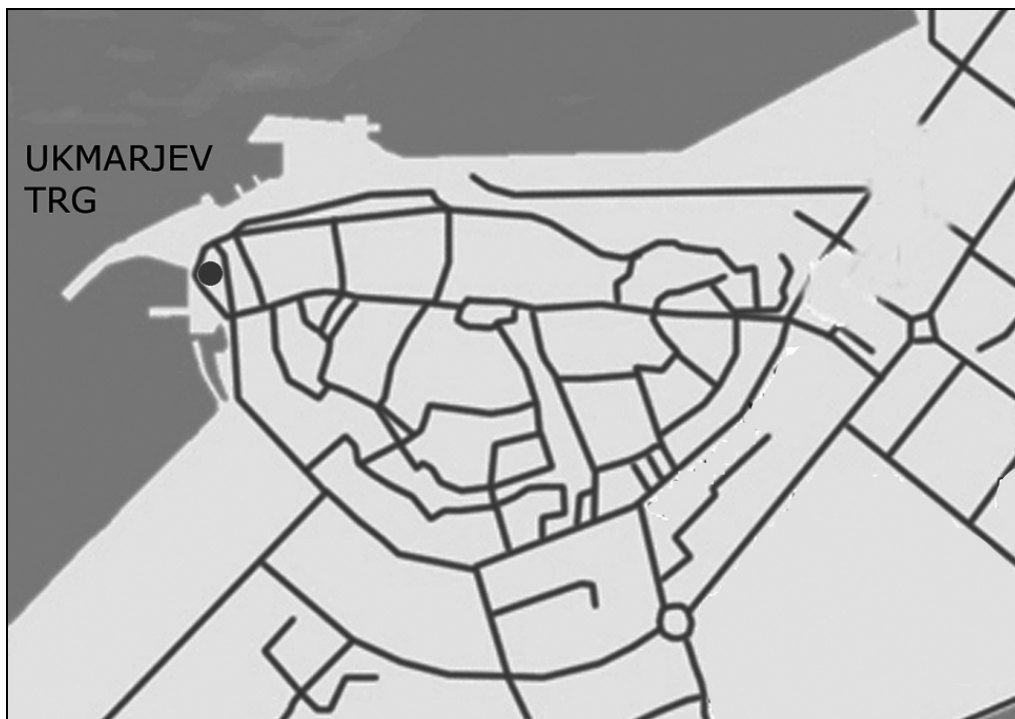
Kljub pomanjkanju otipljivih materialnih dokazov lahko domnevamo, da je v vsakem srednjeveškem mestu ali njegovi neposredni okolici obstojala ena ali več lončarskih delavnic, ki so s svojo proizvodnjo pokrivala potrebe prebivalstva po lončarskih izdelkih. V njih so proizvajali večje količine grobega kuhinjskega posodja različnih oblik in tudi določene količine finejšega posodja za skladiščenje, shranjevanje in serviranje hrane ter tekočin (Guštin, 2004a, 55). Pogosta in redna vsakdanja uporaba grobe kuhinjske keramike, ki je praviloma najštevilčnejše zastopana med arheološkim gradivom, zahteva predvsem zaradi stalne oskrbe proizvodnjo v bližini. Zaradi dragega in rizičnega prevoza (občutljivost in lomljivost keramike pa velja enako tudi za kvalitetnejše izdelke.

Od 13. stoletja, ko so prešli obalni deli Istre pod oblast Benetk, so se na njenem zahodnem območju pojavljali novi, zelo značilni tipi lončenega posodja (Cunja, 2000, 68). Gre za namizno posodje, bogato

okrašeno in loščeno ter, sodeč po primerjavah z gradivom iz znanih delavnic in lončarskih centrov, uvoženo iz Italije. Na obstoj lokalne proizvodnje tovrstne keramike po italijanskih vzorih namiguje tudi omemba lončarja Vilijama iz Benetk v Piranu že leta 1325 (Mihelič, 1985).

V kasnejših obdobjih, posebno pa od 15. stoletja dalje, ko se je znatno povečalo število najdb tako imenovane renesančne oziroma italijanske keramike kot posledice istočasnega trenda, to je mode in s tem povečanega povpraševanja na tržišču, imamo na podlagi številnega arheološkega gradiva in posebej najdb delavniškega odpada tudi na tem območju lokalno proizvodnjo.

V strokovni literaturi so bili elementi, ki naj bi dokazovali lokalno proizvodnjo namizne keramike po italijanskih vzorih, že večkrat predstavljeni (primerjaj: Guštin, 2004a, 53–65; glej tudi: Cunja, 1996; 1999, 131–134; 2000, 63–76; Cunja, Guštin, 1989; Župančič, Cunja, 2000; Karinja, 2004, 35–39; Bradara, Saccardo, 2007). To so bili ostanki delavniškega odpada, polizdelkov po prvem žganju ali lončarskih pripomočkov za žganje keramike v peči, med katerimi so najbolj prepoznavni značilni trikraki distančniki za ločevanje posod pri nalaganju v peči, najdeni v morju. Razen dokaza o obstoju delavnic na širšem območju ne nudijo opore o njihovi lokaciji, velikosti ali obsegu proizvodnje.

Sl. 1: Ukmarjev trg v Kopru, lokacija (risba: A. Ogorelec).
Fig. 1: Ukmarjev trg in Koper, location (drawing: A. Ogorelec).

Sl. 2: Pogled na izkopavanja (foto: A. Ogorelec).
Fig. 2: View of the excavations (photo: A. Ogorelec).

SLEDI LONČARSKÉ PROIZVODNJE V KOPRU

O obstoju lončarske proizvodnje v Kopru govorijo zgodovinski viri, ki navajajo, da sta leta 1461 v Kopru delovala dva lončarja – Leonardo de Roi iz Asola in Zanino de Astai iz Verone – ki sta postavila peč za žganje keramike. O tem zgovorno pričajo tudi najdbe trikrakih distančnikov iz Kapucinskega vrta in nekdanjega vrta L. Schiavija, danes na Garibaldijevi ulici, ki sta jih objavila R. Cunja in M. Župančič. Podatek o možnosti lokaciji lončarskih delavnic nudi staro ime – Calle dei Forni, današnje Triglavske ulice (Caprin, 1905, 42; Župančič, Cunja, 2000, 78, sl. 1, 2).

Na lokaciji Ukmarjevega trga v Kopru so bili leta 2007 nad srednjeveškim tlakom izkopani številni keramični odlomki, ki nudijo nove dokaze o obstoju proizvodnje tako imenovane renesančne keramike v Kopru.

V globljih slojih, nastalih z izravnavanjem in nasipavanjem terena ob različnih gradbenih delih, je bila najdena velika količina gradiva, tudi keramike, iz časa od 15. do 17. stoletja. Med odlomki keramike je bilo tudi določeno število nedokončanih – graviranih in neloščanih ter tudi del trinožnega lončarskega distančnika. Te

najdbe lahko opredelimo kot del odpada iz lončarske delavnice. Številčnost in predvsem razdrobljenost odlomkov kažeta na možnost, da je gradivo prvotno ležalo na nekem odlagališču, s katerega je bilo kasneje, za potrebe nivelacije prostora, preneseno na prostor današnjega Ukmarjevega trga (Guštin et al., 2007, 13). Kljub strogim uredbam v mestnih statutih, s katerimi je bilo v nekaterih mestih prepovedano metanje smeti v morje (za Piranski statut: Guštin, 2004b, 16), je velik del odpada vseeno končal tudi na morskem dnu, kar potrjujejo številne najdbe z obale Istre (Guštin, 2004; Bradara, Saccardo, 2007).

ANALIZA KERAMIČNEGA GRADIVA Z UKMARJEVEGA TRGA

Za 60 odlomkov gravirane keramike, tako imenovanih polizdelkov brez barve in lošča, najdenih na Ukmarjevem trgu, lahko z gotovostjo trdimo, da pripadajo odpadu lončarske delavnice. Prepoznamo jih po značilnem belem premazu površine, to je engobi, v katero je bil s šilom ali paličico vrezan okras. Do te mere so bile posode obdelane in okrašene pred prvim žganjem, ko so

Sl. 3: Najdbe keramike z izkopavanj (foto: A. Ogorelec).
Fig. 3: Pottery ware finds from the excavations (photo: A. Ogorelec).

bile stene posode še mehke, zato je že v tej fazi prihajalo do prvih poškodb, ki so onemogočile nadaljevanje dela. Odlomki z Ukmarjevega trga pripadajo fazi, ko je keramika že okrašena z risbo v engobi na omenjen način in enkrat žgana. Temu je sledila druga faza, se pravi okraševanje s slikanjem z barvo in zaključni premaz s prosojnim loščem ter drugo žganje. Zaradi odsotnosti barvnega okrasa in lošča je zelo verjetno, da je na gradivu z Ukmarjevega trga prišlo do poškodb med prvim žganjem. Majhne dimenzije odlomkov ne nudijo zadostne podatke o vzroku poškodb, ki bi kazali na temperaturne nepravilnosti med žganjem (previsoka, neenakomerna temperatura ali prehitro žganje) ali za poškodbe keramike zaradi nepravilnega zlaganja ali rušenja zloženih posod med žganjem v peči.

Zaradi majhnosti odlomkov ni mogoče rekonstruirati oblik posod, zato lahko pri večini primerkov le domnevamo, kateri obliki pripadajo. Zanimivo je, da le en sam odlomek pripada posodi za tekočino, vsi drugi pa namiznim posodam odprtih oblik, krožnikom in skledam.

Domnevamo, da je večina delavnic izdelovala različne oblike posod, kot so pladnji, krožniki, skleda in vrči različnih velikosti, ki so bili okrašeni na enak način, s kombiniranjem različnih oblik in izdelavo enakih okrasnih motivov pa so nato nastajali različni servisi

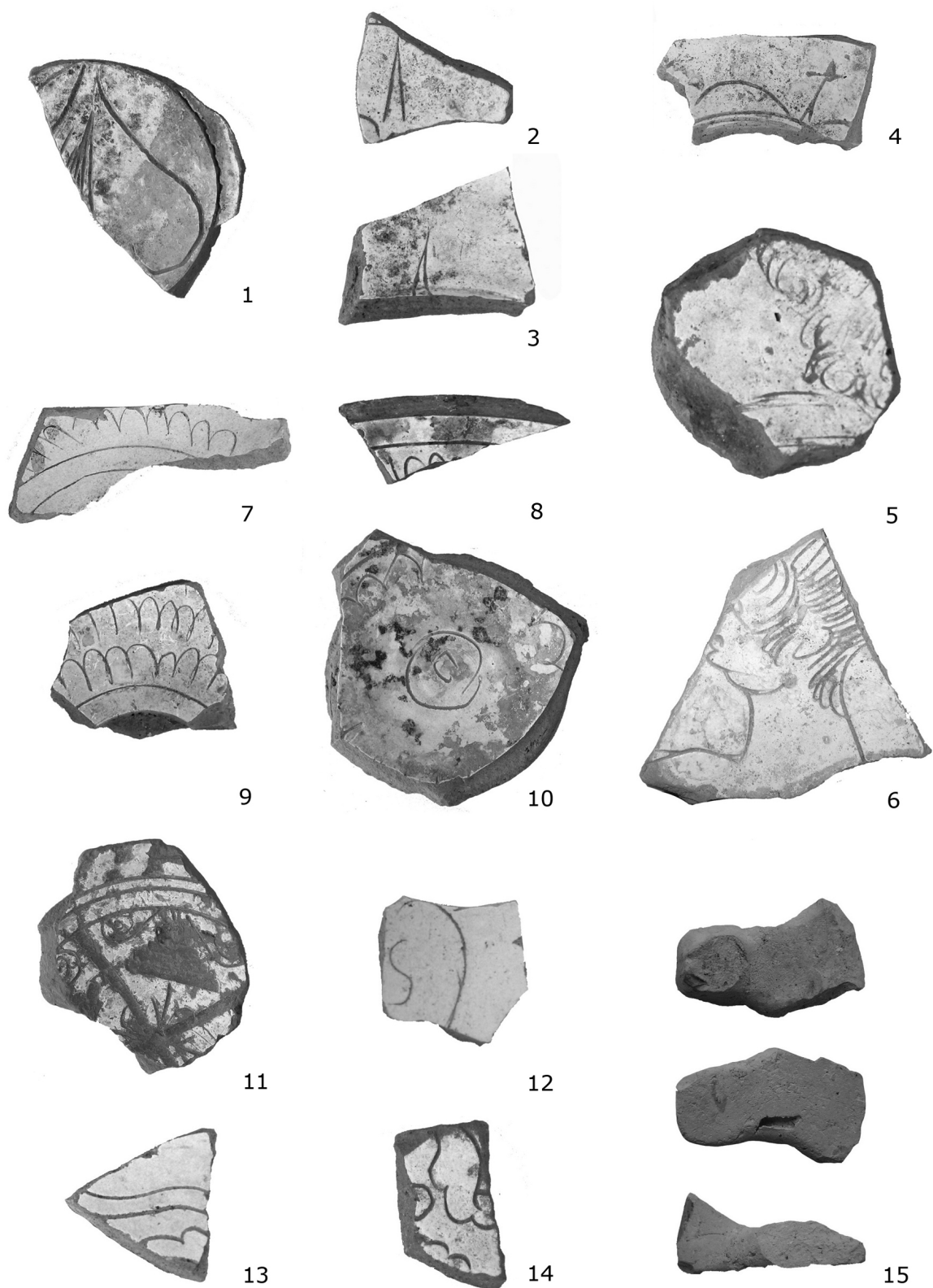
namiznega posodja (Guštin, 2004). Odlomki polizdelkov z Ukmarjevega trga ne omogočajo, da bi lahko sestavili katerega izmed teh servisev.

Več podatkov o času nastanka nam nudijo deli vrezanih risb na odlomkih. Prepoznavanje risb in motivov na gravirani keramiki je posebno pomembno, ker nam prav ti elementi služijo za določanje pripadnosti posameznim tipom, ki so značilni za proizvodnjo nekega specifičnega področja ali časa. Pri prepoznavanju tipov in celotnega okrasa na odlomkih polizdelkov nam pomaga tudi primerjava z odlomki dokončanih, torej poslikanih in loščenih posod, ki so bile najdene na istem najdišču.

Pri 30 odlomkih so se ohranili le deli vrezane risbe, ki je pri večini primerov ni mogoče prepoznati, preostalih 30 odlomkov pa lahko na podlagi vrezanih risb razdelimo v nekaj skupin.

Najstarejšo proizvodnjo morda predstavlja odlomek dna posode z vrezanim motivom lista v krogu (1). Analogije za okras, kot tudi obstoj medaljona kot značilnega elementa razdelitve površine, postavljajo odlomek v drugo polovico 15. stoletja (Cozza, 2006, kat. št. 19).

Skupino klasične renesančne keramike, okrašene z rastlinsko-geometrijskimi motivi, predstavljajo odlomki (2–4) s koničnimi elementi, ki jih lahko interpretiramo

Sl. 4: Izbor odlomkov keramike (foto: Z. Mileusnić).
 Fig. 4: Selection of pottery ware fragments (photo: Z. Mileusnić).

kot vrhove zvezd. Ti so sestavljali zunanji del motiva, katerega osrednji del je bil sestavljen iz z mrežo zapolnjenega medaljona ali cveta – rozete. Tako okrašene posode so značilne za proizvodnjo beneških delavnic 16. stoletja (Saccardo, 1993, Fig. 11:1). Sodeč po številnih najdiščih po celotni Istri, pa so bile distribuirane v velikih količinah (Cunja, 2004, kat. št. 325–328; Bradara, Saccardo, 2007, kat. br. 73, 74).

Gravirana keramika s portreti je del večje skupine tako imenovane keramike "izraza ljubezni" (it. *amatoria*), katere intenzivna proizvodnja je značilna za obdobje od konca 15. in prve polovice 16. stoletja, medtem ko se kasneje, do konca 17. stoletja, pojavlja redkeje in z bolj poenostavljenim okrasom. S portretno risbo sta okrašena dva odlomka (5, 6) in tudi odlomek (4) pripisujemo tej skupini.

Na enem (5) je risba slabo ohranjena, vidni so le spodnji del srajce in nekaj kodrastih pramenov, zato lahko sklepamo, da gre za portret mladeniča ali prikaz angela.

Deloma ohranjena, ampak veliko jasnejša risba na drugem odlomku (6) prikazuje del doprsja, dolg vrat ter del glave. Številne primerjave za takšen portret najdemo med izdelki beneških delavnic 16. stoletja (Conton, 1940, 23–29) kot tudi med gradivom številnih najdišč v celotni Istri. Na podlagi primerjav z odlomkom, najdenim v Piranu, in rekonstruirano posodo iz Pule, ki datira v prvo polovico 16. stoletja, je bil v središčnem medaljonu enega izmed odlomkov (4) verjetno moški portret (Guštin, 1999, T. IX: 2; Cunja, 2004, kat. št. 466; Bradara, 2006).

Enostaven rastlinski motiv koncentrično razporejenih cvetnih lističev (7–9) kot tudi kombinacijo s spiralo v sredini (10) najdemo na polizdelkih in tudi na številnih slikanih in loščenih odlomkih z istega najdišča. Analogije so na prostoru Benečije in Istre, kjer so bile tako okrašene posode v uporabi v 16. in na začetku 17. stoletja, o čemer pričajo tudi številne arheološke najdbe (Cozza, 1989, n. 74; 1998, n. 45; Saccardo, 1993, fig. 11, 15; Cunja, 2004, 179, kat. št. 384; Bradara, Saccardo, 2007, kat. br. 76).

Značilni okras geometrijsko-rastlinskega motiva (11), izveden z izmeničnim graviranjem s šilastim in s topim orodjem (it. *a punta e stecca*), sodi med poznorenesančne tipe gravirane keramike druge polovice 16. in začetka 17. stoletja, značilne za proizvodnjo beneških delavnic, z distribucijo na območju Benečije in Furlanije, ter upoštevajoč številne najdbe, tudi Istre (Cunja, 2004, kat. št. 280–283; Saccardo, 1993, fig. 16: 1–4; Bradara, Saccardo, 2007, 32, kat. br. 94). Kontrast, ki nastane zaradi uporabe dveh orodij, naredi dovolj bogat okras, ki je bil redko dopolnjen s slikanjem. Najpogostejše so tako okrašene posode premazane z zelenim, rjavim ali brezbarvnim loščem.

Odlomek z deloma ohranjenim vrezanim napisom (12) pripada skupini tako imenovane postrenesančne

devocionalne ali samostanske keramike. Napisi so lahko lastniškega značaja, ko je vrezano ime samostana ali lastnika posode, verskega značaja, če je na posodi kristogram IHS ali ime kakšnega svetnika. Včasih pa je vrezano le ime jedi, ki so jo postregli v takšni posodi. Proizvodnja posod z napisi je značilna za obdobje od druge polovice 16. do polovice 17. stoletja (Cozza, 1989, n. 58–59, 65–67; 1998, n. 38). Posode z napisom so bile pogosto bele s prosojnim loščem in brez dodatnega okrasa. Primerjave najdemo med primerki iz Benetk, a tudi z istrskih najdišč (Cunja, 2004, kat. št. 279; Bradara, Saccardo, 2007, 37, kat. br. 179).

Proizvodnji postrenesančne gravirane keramike s konca 16. in začetka 17. stoletja pripadajo tudi odlomki (13, 14), na katerih lahko prepoznamo motiv vitic, poznan pod imenom "*alla trevisana*". Čeprav izvira ta tip iz delavnic Benetk in Benečije, so, sodeč po najdbah polizdelkov iz Sv. Ivana pri Umagu, na isti način krasili keramiko v delavnicah po celotni Istri, tako tudi v Kopru (Saccardo, 1993, 156, fig. 15; Cozza, 1998, n. 33; Cunja, 2004, kat. št. 364–370, 387–388; Guštin, 2004a, 53–65).

Poleg številnih odlomkov nedokončanih keramičnih posod je bil najden tudi del trikrakega distančnika (15). Takšni predmeti so bili sestavni del delavniških pripomočkov, služili pa so ločevanju posod med žganjem. Sledi zelenega lošča kažejo na uporabo distančnikov med drugim žganjem, po morebitnem slikanju in nanosu lošča. Čeprav sledi distančnikov, vidne kot tri točke, vtisnjene v dno posode, včasih delujejo kot resne poškodbe, je zelo verjetno, da so posode z manjšimi poškodbami, ki niso okrnile funkcionalnosti posode, to je "izdelke z napako", ravno tako prodajali.

SKLEP

Na podlagi pisnih virov in arheoloških najdb z območja Kopra lahko zaključimo, da so bile lončarske delavnice v mestu aktivne vsaj od druge polovice 15. stoletja do polovice 17. stoletja. Izdelki koprskih lončarjev so sledili vzorom sočasnih beneških delavnic. Glede na dejstvo, da so beneški in najverjetneje tudi drugi italijanski lončarji delovali v Kopru, njihovi izdelki po kakovosti ne zaostajajo za izdelki večjih centrov tako po kvaliteti izdelave kot tudi po okrasu. Zaradi tega lahko lokalno proizvodnjo določenih tipov gravirane keramike dokazujemo le z najdbami polizdelkov, kot je to v primeru arheoloških izkopavanj na Ukmarjevem trgu in velike količine lončarskega odpada v Sv. Ivanu pri Umagu. Še bolj trden dokaz pa bi bila seveda najdba peči za keramiko oziroma delavnice, ki bi nam razložila tudi razporeditev obrtnih dejavnosti v mestnem jedru.

Čeprav so bili mlajši primerki gravirane keramike z značilnostmi proizvodnje po polovici 17. stoletja najdeni na številnih lokacijah, niso bili potrjeni z najdbami delavniškega odpada in polizdelkov. Zaradi tega ne

moremo z gotovostjo trditi, da so lokalne delavnice delovale tudi po sredini 17. stoletja. Ta predpostavka ostaja na ravni hipoteze, četudi enostavnost okrasa in njegovo poenostavljanje ter s tem verjetno tudi zniževanje cen posodja kaže na to, da so lahko lokalne proizvodne kapacitete popolnoma zadovoljile povpraševanje na trgu, še posebno v času, ko je tovrstna keramika prihajala iz mode, njeno mesto pa prevzemala keramika z bogatejšim okrasom.

Ne glede na vse elemente, ki kažejo na to, da je bila v Kopru lončarska obrt doma, še vedno ostaja odprto vprašanje obsega in lokacije te dejavnosti. Večina zbranih najdb z Ukmarjevega trga je bila – sodeč po di-

menzijah odlomkov, a tudi po značilnostih slojev, v katerih so bili najdeni – prenesena z druge lokacije, verjetno kot del odpadnega materiala za potrebe izravnave terena pri gradbenih posegih.

Za delavniški odpad na območju Ukmarjevega trga, nasut nad srednjeveško pozidavo, vidimo možnost, da je prišel z odpadne deponije na bližnjem višje ležečem območju. Ob gradnji velike avstro-ogrske kaznilnice je bilo območje izravnano in tudi glede na druge najdbe iz delavniških obratov (steklo in koščeni gumbi) nakazujejo, da so bile obrtne delavnice postavljene na območju med današnjim Muzejskim in Ukmarjevim trgom.

CONTRIBUTION TO COGNISANCE OF POTTER'S WORKSHOPS IN KOPER

Zrinka MILEUSNIĆ

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Mediterranean Heritage, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, Department for Heritage Studies, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: zrinka.mileusnic@zrs.upr.si

SUMMARY

The archaeological material from excavations at Ukmarjev trg in Koper offers new data about craft activities in Late Medieval Koper with emphasis on the production of so-called Renaissance pottery in Istria.

Based on written sources and archaeological finds from the Koper area we can conclude that the town's workshops were active from at least the second half of the 15th century to the mid-17th century. Products of Koper's potters followed the example of contemporaneous Venetian workshops. Considering that Venetian and, most likely, also other Italian potters worked in Koper, their products do not lay far behind the products of larger centres according to their quality of making, or the decoration. Because of this the local production of certain types of engraved earthenware can only be proven by finds of semi-finished products, as in the case of archaeological excavations at Ukmarjev trg in Koper and the large quantity of pottery refuse in Sv. Ivan near Umag.

Although younger examples of engraved earthenware with production characteristics from until the mid-17th century were found at several locations, they are not corroborated by finds of workshop waste and semi-finished products. Therefore, we cannot say with certainty that these workshops were also active after the mid-17th century. This supposition remains at hypothesis level, though the simplicity of the decoration and its simplification, and therewith probably also the lowering of prices for these vessels, point to the fact that local production capacities met the demands of the market, especially in a time, when such earthenware was coming out of fashion and its place was assumed by earthenware with richer ornamentation.

Regardless of all elements pointing to the fact that Koper did possess potter's workshops; the question of their location remains open. Most of the collected finds were, judging by the dimensions of the fragments, but also the characteristics of the layers in which they were found, relocated from other locations, most likely as part of waste material needed for the levelling of the terrain during construction interventions. Written sources mentioning potter's workshops do not speak of their location. In the former street Calle dei Forni (Triglavska ulica), the name reminds us of activities closely connected with large furnaces in therefore, also with pottery.

Regarding the workshop refuse in the area of Ukmarjev trg, filled over the medieval construction, the explanation could be that it was brought from higher lying slopes during the construction of the great Austro-Hungarian penitentiary. Thus, we can reasonably assume that the potteries were based in the area between today's Muzejski and Ukmarjev trg.

Key words: Koper, archaeological excavations, workshop waste, semiproducts, potter's workshops

VIRI IN LITERATURA

- Bradara, T. (2006):** Kasnosrednjovekovna i renesansna keramika s područja Istre: stolno posuđe od 14. do 16. st. / Le ceramiche bassomedievali e rinascimentali in territorio istriano: il vasellame da mensa dei secoli XIV–XVI, Katalog izložbe. Pula, Arheološki muzej Istre.
- Bradara, T., Saccardo, F. (eds.) (2007):** Keramički nalazi iz Rovinja – uvala Valdibora i otok Sv. Katarina, Katalog izložbe. Rovinj, Zavičajni muzej grada Rovinja.
- Caprin, G. (1905):** L'Istria nobilissima. Trieste, Libreria F. H. Schimpff.
- Conton, L. (1940):** Le antiche ceramiche veneziane scoperte nella Laguna. Venezia, Fantoni.
- Cozza, F. (1989):** La produzione ceramica veneta dal basso Medioevo al Rinascimento. Manufatti 1. Este, La Galiverna-Zielo.
- Cozza, F. (1998):** Ceramiche dal Bacchiglione al Museo di S. Martino della Vaneza di Cervarese S. Croce-Padova. Padova, Offset Invicta.
- Cozza, F. (2006):** Il vivere nei secoli XIII–XIX dal fiume "Bacchiglione Vecchio" a Casalsèrugo. Testimonianze archeologiche, Catalogo dei reperti rinvenuti. Casalsèrugo, Comune di Casalsèrugo.
- Cunja, R. (1989):** Arheološko izkopavanje na bivšem vrtu Kapucinskega samostana v Kopru (1986–1987). V: Guštin, M. (ed.): Prispevki k zgodovini Kopra. Ljubljana, Pokrajinski muzej Koper, 21–28.
- Cunja, R. (1996):** Poznorimski in zgodnjersrednjeveški Koper: arheološko izkopavanje na bivšem Kapucinskem vrtu v letih 1986–1987 v luči drobnih najdb 5. do 9. stoletja. Knjižnica Annales majora. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Cunja, R. (1999):** Ceramica tardomedievale e rinascimentale a Koper-Capodistria. V: Buora, M., Žbona Trkman, B. (eds.): Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine, Atti della giornata di studio-Udine, 16 Marzo 1996. Archeologia di frontiera, 2. Trieste, Editreg, 131–134.
- Cunja, R. (2000):** Poznosrednjeveška in renesančna keramika v slovenski Istri. Annales, Series historia et sociologia, 10, 2000, 1 (20). Koper, 63–76.
- Cunja, R. (2004):** Zbirka Gajšek. V: Guštin, M. (ed.): Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana / Ceramiche medievali e postmedievali da Pirano e San Giovanni / Srednjovekovna i novovjekovna keramika iz Pirana i Svetog Ivana. Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales, 67–203.
- Cunja, R., Guštin, M. (1989):** Koper med Rimom in Benetkami, Katalog razstave. Ljubljana, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran.
- Guštin, M. (1999):** Le ricerche archeologiche sul Medioevo e sull'età moderna in Slovenia. V: Buora, M., Žbona Trkman, B. (eds.): Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine, Atti della giornata di studio-Udine, 16 Marzo 1996. Archeologia di frontiera, 2. Trieste, Editreg, 121–126.
- Guštin, M. (ed.) (2004):** Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana / Ceramiche medievali e postmedievali da Pirano e San Giovanni / Srednjovekovna i novovjekovna keramika iz Pirana i Svetog Ivana. Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales.
- Guštin, M. (2004a):** Lončarske delavnice. V: Guštin, M. (ed.): Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana / Ceramiche medievali e postmedievali da Pirano e San Giovanni / Srednjovekovna i novovjekovna keramika iz Pirana i Svetog Ivana. Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales, 53–65.
- Guštin, M. (2004b):** Zgodovinski oris Pirana v luči zbirke Gajšek. V: Guštin, M. (ed.): Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana / Ceramiche medievali e postmedievali da Pirano e San Giovanni / Srednjovekovna i novovjekovna keramika iz Pirana i Svetog Ivana. Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales, 13–20.
- Guštin, M. et al. (2007):** Arheološka izkopavanja v Kopru, Ukmarjev trg 5, 4. 4.–25. 4. 2007, Prvo poročilo. Piran (neobjavljeno).
- Karinja, S. (2004):** Keramične najdbe iz Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran. V: Guštin, M. (ed.): Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana / Ceramiche medievali e postmedievali da Pirano e San Giovanni / Srednjovekovna i novovjekovna keramika iz Pirana i Svetog Ivana. Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales, 35–39.
- Mihelič, D. (1985):** Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Dela SAZU 27/8. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Saccardo, F. (1993):** La ceramica graffita a Venezia dal tardo XVI al XVII secolo e un documento con l'inventario di una bottega di "bochaler". V: Gelichi, S. (ed.): Atti del convegno "Alla fine della graffita. Ceramiche e centri di produzione nell'Italia settentrionale tra XVI e XVII secolo", Argenta 1992. Firenze, All'Insegna del Giglio, 139–166.
- Župančič, M., Cunja, R. (2000):** K lončarski delavnici v Kopru. Annales, Series historia et sociologia, 10, 2000, 1 (20). Koper, 77–82.

review article
received: 2008–09–22

UDC 903.5(497.4)Jerovca)

JEROVCA AT ŠENTVIŠKA PLANOTA – NEWLY DISCOVERED IRON AGE CEMETERY

Boštjan LAHARNAR

National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20

e-mail: bostjan.laharnar@nms.si

Miha MLINAR

Tolmin Museum, SI-5220 Tolmin, Mestni trg 4

e-mail: miha.mlinar@tol-muzej.si

ABSTRACT

In 2007 a cemetery from the early Iron Age was accidentally discovered at Šentviška planota in the Tolmin area. During intervening excavations 22 cremation graves were investigated. In most graves the charred remains were merely strewn about the grave pit, in only one example a ceramic pithos was used as an urn. Three graves were covered with a limestone slab.

Among the few metal and earthenware finds were also two fragments of a three-knobbed and Certosa fibula, which prove the use of the cemetery in the 6th and 5th century BC. The fertile, arable land, abundance of wood and, supposedly, also iron ore deposits at the Šentviška planota surely presented a natural economic hinterland for the early Iron Age St. Lucia and late Iron Age Idrija culture groups.

Key words: Šentviška planota, Jerovca, flat cremation cemetery, early Iron Age, St. Lucia culture, economy

JEROVCA SULL'ALTIPIANO DI ŠENTVIŠKA PLANOTA – RECENTEMENTE SCOPERTA NECROPOLI DELL'ETÀ DEL FERRO

SINTESI

Sull'altipiano di Šentviška planota è stata per caso scoperta nel 2007 una necropoli dell'età del ferro. Durante gli scavi archeologici sono state scoperte 22 tombe ad incinerazione. Nella maggiorparte dei sepolcri le ceneri erano sparse sul fondo di essi tranne in uno, dove le ceneri erano custodite nell'urna. Tre delle tombe erano coperte con lastre di calcare. Tra i pochi oggetti di metallo e ceramica c'erano frammenti di una fibula a tre bottoni e una di tipo Certosa, che provano l'utilizzo della necropoli nel 5 e 6 secolo a. C. Il terreno fecondo e coltivabile, l'abbondanza di legno e presumibilmente i minerali di ferro che si trovano su Šentviška planota hanno rappresentato un retroterra economico naturale per il gruppo culturale di Santa Lucia della prima età del ferro e il gruppo culturale di Idria della seconda età del ferro.

Parole chiave: altipiano di Šentviška planota, Jerovca, tombe ad incinerazione, età del ferro, economia

Seldom has a year passed without news of a new Iron Age archaeological site having been discovered in Posočje in the North-west of Slovenia. Most often these were discovered by chance; in only some cases small-scale archaeological sampling lead to a discovery. Among them are the cemetery at Srpenica in the upper Soča valley, and the prehistoric settlement Grašišče near Grgar (Mlinar, 2004, 129–141; Bratina, 2006, 47–49). New information has also been made available by the publication of materials from the archaeological sites Špeter – Sv. Kvirin/San Pietro al Natisone – San Quirino and Dernazzacco in the Nadiža/Natisone valley, which represent the western border of the St. Lucia cultural group (Pettarin, 2006).

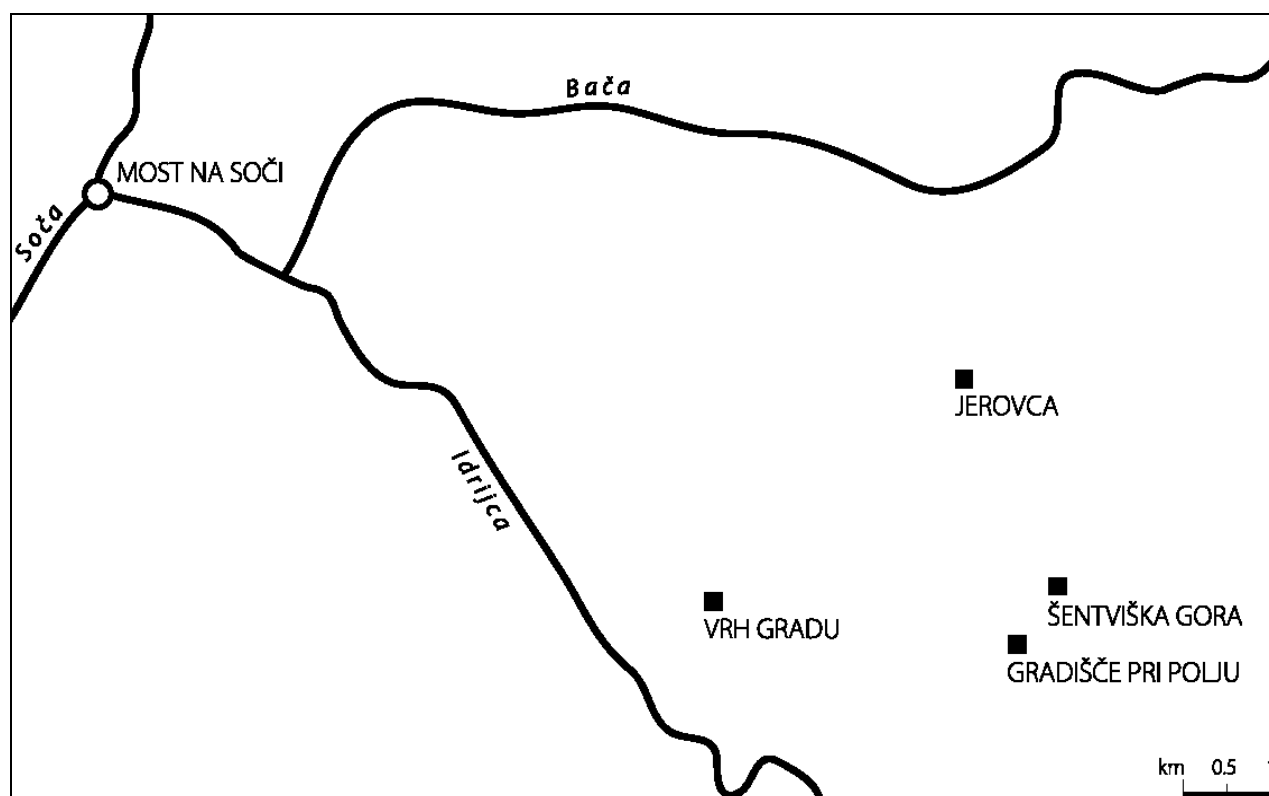
A completely fresh and surprising find is an Iron Age cemetery in Jerovca on the Šentviška planota plateau. This article presents the results from an archaeological intervention in this cemetery carried out a few days after its discovery in 2007. At this moment, the archaeological material is in the conservation process and mostly unresearched. This is why this article will only present the main characteristics of the burial ground and its significance in constructing a comprehensive picture of the St. Lucia Hallstatt Culture.

On March 17th 2007 during archaeological topog-

raphical prospecting Boštjan Laharnar unexpectedly discovered an Iron Age cemetery on Jerovca fallow near the village Gorski Vrh. At the forest's edge created by machine excavation grave pits and fragments of prehistoric pottery were visible in cross-section and on the bottom surface.

Emergency excavations were carried out by the Tolmin museum's team and the Institute for the Protection of Cultural Heritage from Nova Gorica.

The newly discovered site is located in the centre of the elevated part of the Šentviška planota plateau (790 m above sea level), a varied Karst landscape above the valleys of the lower Idrijca and Bača rivers. It lies in a small karstic dale flanked by a forest-clad ridge on one side and the Dobje hillock on the other. While some archaeologically indicative toponyms (e.g. Zagomilca, Grudnica) have been observed in this part of Šentviška planota, no archaeological sites had yet been discovered. The Šentviška planota does not possess permanent water sources; there are only a few meagre springs and some swifts that come alive with heavy rainfall. The plateau has a favourable strategic position and gentle, fertile slopes exposed to the sun. Therefore, it provided favourable conditions for settlement in prehistoric times, as proven also by the newly-discovered site.

Fig. 1: Archaeological sites on Šentviška planota plateau mentioned in the text (drawing: A. Hawlina).

Sl. 1: V besedilu omenjena arheološka najdišča na Šentviški planoti (risba: A. Hawlina).

Fig. 2: Cross-section of grave 1 (photo archive of the Tolmin museum).
Sl. 2: Prerez groba 1 (fotografski arhiv Tolminskega muzeja).

The Iron Age cemetery in Jerovca lies upon an artificially levelled terraces at the foot of the Dobje hill. Only a small part on the northern edge of the terraces covering the slope has been researched up till now. The cemetery was once clearly limited in the North-west by a presently dry brook. The total surface damaged by machine digging spans some 270 m². Of this only the area containing already damaged and directly endangered graves was archaeologically examined. In total, 6 graves were researched (graves 1 to 6), with the excavated surface containing signs of grave pits spanning 15 x 6 m. Within this area graves 9 to 14 a, b and 15 to 21 were documented. In total, 22 graves were found; three of them were still covered by a limestone plate.

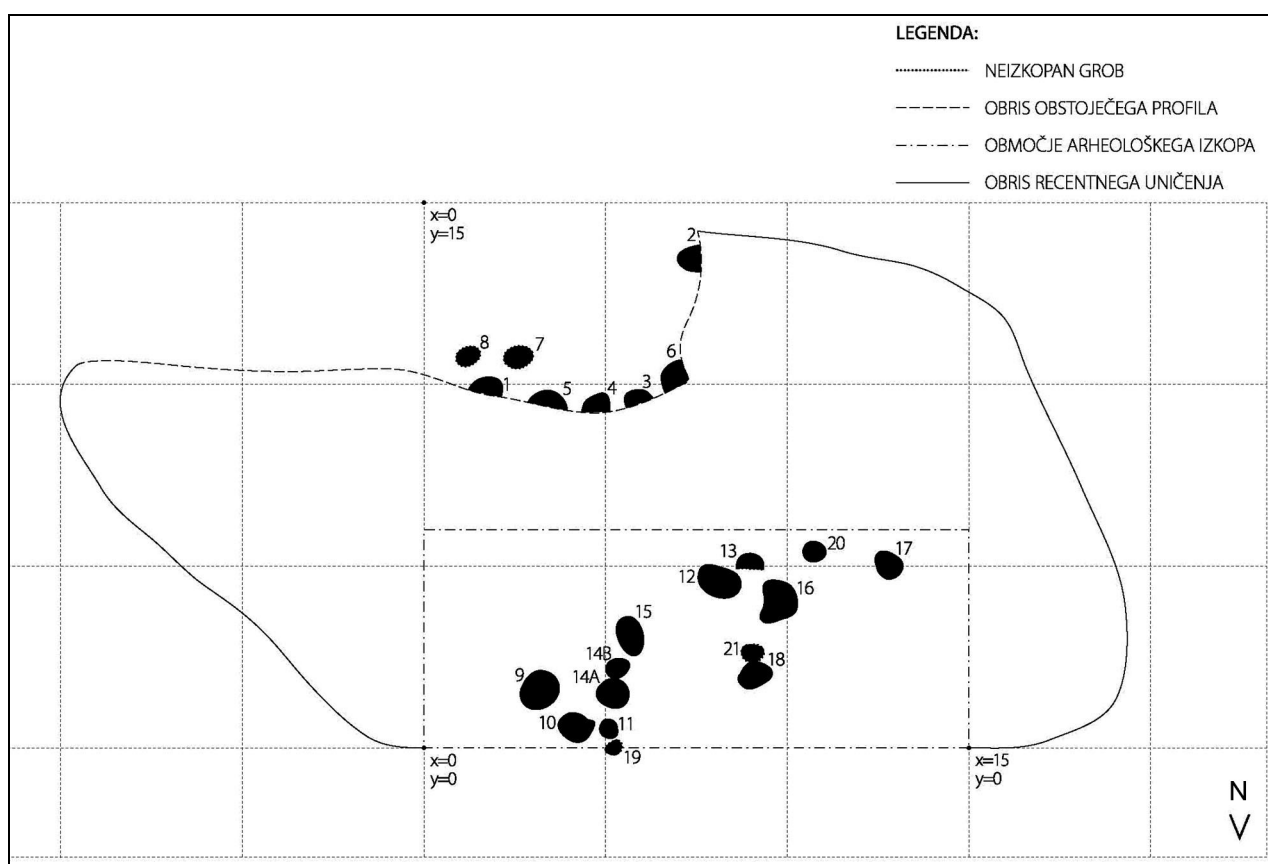
All the uncovered graves are cremation graves. The cremated remains were simply put onto the bottom of the grave pit; only grave 1, damaged by the machines, contained an urn – a ribbed ceramic *pithos*. Most graves did not contain any grave goods. The grave pit had round edges and was cut into a layer of sterile clay up to a depth of 45 cm. The burnt human bones and charcoal lay on the bottom of the urn, preserved in fragments. The urn also contained bronze grave goods. Wet sifting

of the cremated material also revealed a plum pit. Grave no. 2 was also severely damaged by the machines and only part was preserved. The grave pit had round edges and was cut into sterile clay up to a depth of 17 cm. The preserved portion of the cremated material contained part of a three-knobbed fibula. Another remarkable grave is no. 16; the cremated material was covered by a vessel made of fragile, easily broken earthenware.

Metal grave goods are poorly preserved as they were severely corroded due to the acidity of the soil. Osteological remains are also meagre. All decorative objects show signs of having been burnt and were most likely part of the deceased's attire during their cremation. Fragments of bronze fibulae and bracelets, a fragment of a yellow glass bead with wart-like protrusions, glass beads made of blue glass paste were also found. The ceramic material is scarce in the examined part of the cemetery. Beside the already mentioned *pithos* and vessel, a shard from grave no. 20 perhaps belonging to a cup with an upswung handle is worth mentioning.¹

The three-knobbed and Certosa fibula (Fig. 4) are the most important items in our efforts to define the period of the cemetery's use. Judging by the finds from the ex-

1 The nearest comparison can be found in grave no. 288 from Most na Soči (Teržan et al., 1984, T. 28: F3).

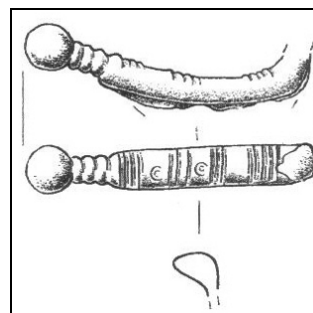
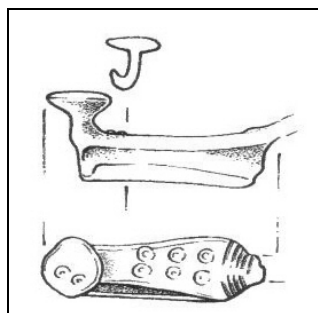

Fig. 3: Plan of cemetery (drawing: T. Gerbec, M. Jereb, B. Laharnar; computer processing of a drawing: A. Hawlina).

Sl. 3: Načrt grobišča (risba: T. Gerbec, M. Jereb, B. Laharnar; računalniška obdelava risbe: A. Hawlina).

amined part of the burial ground, the older grave, no. 2, containing a fragment of a three-knobbed fibula, corresponds in shape and decoration (consisting of imprinted circles on the foot) to fibulae from Vinica in Bela krajina and Bitnje in Bohinj (Gabrovec, 1966, T. 14: 3; Ogrin, 1998, 108, fig. 10c; Gabrovec, 1974, T. VII: 6). The first

belongs to type IIc according to Ogrin, known from Bela krajina and Lika, the second to Ogrin's type IIa, also popular in Posočje (Ogrin, 1998, 108–109). Such fibulae belong to the period of the St. Lucia IIa phase (6th century BC). They can, however, also be a somewhat older (Gabrovec, 1974, 300–301; Grahek, 2004, 145).

Fig. 4: The Certosa and three-knobbed fibula, scale = 1:1 (drawing: M. Lavrinc).

Sl. 4: Certoška in trostasta fibula; M = 1:1 (risba: M. Lavrinc).

Fig. 5: Iron semi-finished product from Gradišče pri Polju (photo: B. Laharnar).

Sl. 5: Železni polizdelek z Gradišča pri Polju (foto: B. Laharnar).

The material from grave no. 1 contained a burnt fragment of a Certosa fibula, type VI according to Teržan; its exact variant cannot be determined as the spring was not preserved. Such fibulae have an extended arch with a rhomboid cross-section with rounded edges; they are often decorated by imprinted circles and V-cuts. This type of brooch was developed by the St. Lucia cultural group,² while examples can also be found between the Dolenjska and Veneto regions (Pettarin, 2006, 209, n. 72). E.g. a brooch from a male cremation grave no. 1656 from Most na Soči shares some characteristics with the Jerovca fibula; the former was part of a grave goods assemblage also including weapons, a bracelet with snake-head ends and an undecorated situla within a ceramic *pithos* (Teržan et al., 1984, T. 156). These

characteristics are typical of the youngest period of the First Iron Age St. Lucia culture (phase IIc). Often two or perhaps even three such fibulae can be found together within graves containing weapons and can thus be construed as part of men's attire.

The cemetery in Jerovca belongs to the Iron Age St. Lucia cultural group. Cremation burials in a *pithos* are characteristic for wealthier graves from Most na Soči, Kobarid, Koritnica, Špeter and Šentviška gora,³ which belong to the peak period of the group. The remaining grave goods confirm the placement of the Jerovca cemetery into the 6th and 5th centuries BC. The material from cremation graves excavated by Carlo Marchesetti at the closest comparable sites near the village Šentviška Gora, where at least 28 graves from the sites Prevala and

2 They appear in the St. Lucia IIb2 phase and are still used in the St. Lucia IIc phase (Teržan, 1976, 324–325, 355–356). This type of fibula was also found in Bodrež (Guštin, 1991, T. 39: 15), unknown sites from the area of Cividale (Pettarin, 2006, Tav. VI: 79–80) and Caverzano in Veneto Region (Nascimbene, 1999, 74, fig. 14: 140–141).

3 Most na Soči (e.g. Marchesetti, 1893, Tab. I, 4; II, 1; Teržan et al., 1984, T. 7: 40A, 11; 18: 176A,3; 29: 325F,2; 35: 433B,4; 39: 487B,2; 49: 585G,5; Mlinar, 2002, 47–48), Kobarid (Gabrovec, 1976, T. 1: 1), Koritnica ob Bači (Kos, 1973, T. 1: 1), Špeter (Pettarin, 2006, 53), Šentviška gora (Rutar, 1894, 122).

Ajdovski britof were researched at the end of the 19th century (Marchesetti, 1891, LII; Much, 1902, 119),⁴ also belongs to the same period.

The Iron Age settling on the Šentviška planota can be interpreted through the ironworks industry and deposits of iron ore. The main mining region of the St. Lucia cultural group was in fact Bohinjski kot, geographically separated by mountains. The developers of this culture colonised it in the St. Lucia IIa period. The reason behind colonisation was without doubt the great need for iron ore (Teržan, Trampuž, 1973, 436; Gabrovec, 1974, 303). Stane Gabrovec called attention to the fact that there were most likely several small iron ore deposits in Posočje that were already being exploited in the prehistoric period. These deposits are not included on geological maps as they are too poor and probably severely exhausted (Gabrovec, 1987, 142).

The new evidence from Šentviška planota could be indicative of the prehistoric mining and metallurgy in Posočje. Iron ore in pellets can be found near the Polje and Daber villages. Stories of the "*kroparji*" tell of the people who dug and processed iron ore in the vicinity of the Daber settlement many years ago (Trošt, 1968, 400, 431). In addition to Iron Age finds, an iron semi-finished product was also found in Gradišče pri Polju,⁵ and iron slag⁶ was discovered in Vrh Gradu near Pečine along

with Iron Age and Roman finds (Božič, 1999, 71–79). Collectors of waste materials from the 1st World War also discovered several pieces of iron slag in the broader vicinity of the Jerovca site. In the vicinity, Grudnica, a slope with a characteristic toponym, is located. Remains of surface mining can be seen there, which can be interpreted as remains of iron ore quarries.⁷

The Šentviška planota plateau, with its fertile slopes, deposits of iron ore and timber reserves, without doubt formed a natural economic base of the Early Iron Age St. Lucia culture and also of the Late Iron Age Idrija culture group. An important traffic connection and cargo route led through Šentviška planota up until the end of the 19th century and connected Posočje with central Slovenia (Kofol, 1998, 77–78). This route was perhaps already used in prehistoric times; this theory is further supported by the wide spread of archaeological sites and the difficulty of passage through the canyon in the Idrija river valley. This is where paths connecting the central St. Lucia area and the iron ore deposits in the vicinity of Cerkno and Idrija probably ran.⁸

There is no doubt that the attractiveness of this part of Šentviška planota was further increased by the vicinity of a water source, which had always been and still is a crucial factor in the life on Šentviška planota.

JEROVCA NA ŠENTVIŠKI PLANOTI – NOVO ODKRITO ŽELEZNODOBNO GROBIŠČE

Boštjan LAHARNAR

Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20

e-mail: bostjan.laharnar@nms.si

Miha MLINAR

Tolminski muzej, SI-5220 Tolmin, Mestni trg 4

e-mail: miha.mlinar@tol-muzej.si

POVZETEK

Leta 2007 je bilo v višjem delu Šentviške planote, pri domačiji Jerovca, naključno odkrito do sedaj neznano grobišče iz časa starejše železne dobe.

Pregled izkopa zemlje na robu gozda ob vznožju kopaste vzpetine imenovane Dobje, je razkril grobove, tako v preseku kot v tlorisu izkopa. Sledilo je interventno arheološko izkopavanje in zaščita najdišča, ki ga je izvedla ekipa Tolminskega muzeja in Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Nova Gorica.

4 The materials are kept by the Trieste museum Museo civico di Storia ed Arte and it has not yet been processed and categorised. The approximate dating of the finds was provided by Anna Crismani and we are sincerely grateful for that.

5 The iron axe and bronze strap divider are kept in the National Museum of Slovenia in Ljubljana and the iron semi-finished product in the Tolmin museum (unpublished).

6 Several pieces of iron slag from this site are kept in the Tolmin museum.

7 Such pits are typical of mining areas in the Julian Alps (Bizjak, 2006, 85–94).

8 Idrija mercury is renowned; deposits of copper ore in the vicinity of Cerkno are also well-known (Drovenik 1987, 24–29).

Raziskan je bil le manjši, s strojnim izkopom poškodovan severni del grobišča, ki se terasasto širi proti jugu. Proti severozahodu je bilo grobišče jasno zamejeno z nekdanjo strugo danes presahlega potoka.

Večina izmed 22 raziskanih grobov je imela žganino nasuto na dno grobne jame, le v enem grobu je bil kot žara uporabljen narebren keramičen pitos. Kovinsko gradivo in kostni ostanki iz grobov so slabo ohranjeni. Vsi kovinski predmeti kažejo vidne znake ožganosti in so bili najverjetneje del noše umrlega med sežigom. Odkriti so bili odlomki bronastih fibul in zapestnic, odlomek rumene steklene jagode z bradavičastimi izrastki, stekleni jagodici iz modre steklene paste ter odlomki keramičnega posodja. Odlomka bronaste trortaste in certoške fibule dokazujeta uporabo grobišča v 6. in 5. stol. pr. n. š.

Poselitev Šentviške planote v železni dobi morda lahko razumemo tudi v luči izkoriščanja železove rude. Ljudsko izročilo namreč govori o iskalcih železove rude, t. i. kroparjih. V okolici vasi Polje in Daber so nahajališča železove rude v obliki bobovca, na Gradišču pri Polju je bil odkrit železen polizdelek, na Vrhju gradu pri Pečinah in v okolici grobišča Jerovca pa železova žlindra.

Šentviška planota je z rodovitno zemljo, lesom in najverjetneje tudi železovo rudo zagotovo predstavljala naravno gospodarsko zaledje posoške železnodobne kulture.

Ključne besede: Šentviška planota, Jerovca, plano žgano grobišče, starejša železna doba, svetolucijska kultura, gospodarstvo

BIBLIOGRAPHY

Bizjak, J. (2006): Rudarjenje v visokogorju Julijskih Alp. In: Cevc, T. (ed.): Človek v Alpah. Ljubljana, Založba ZRC, 85–94.

Božič, D. (1999): Tre insediamenti minori del gruppo protostorico di Idrija pri Bači dell' Isontino. In: Santoro Bianchi, S. (ed.): Studio e conservazione degli insediamenti minori romani in area alpina. Studi e scavi, 8. Bologna, University Press, 71–79.

Bratina, P. (2006): Grgar – gradišče Grajšče. Varstvo spomenikov, 42. Ljubljana, 47–49.

Drovenik, M. (1987): Bakrova nahajališča v Sloveniji. In: Bronasta doba na Slovenskem. Ljubljana, Narodni muzej, 25–29.

Gabrovec, S. (1966): Srednjelatensko obdobje v Sloveniji. Arheološki vestnik, 17. Ljubljana, 169–242.

Gabrovec, S. (1976): Železnodobna nekropola v Kobaridu. Goriški letnik, 3. Nova Gorica, 44–64.

Gabrovec, S. (1987): Svetolucijska grupa. In: Praistorija jugoslovenskih zemalja 5 – Željezo doba. Sarajevo, Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 120–150.

Grahek, L. (2004): Halštatska gomila na Hribu v Metliki. Arheološki vestnik, 55. Ljubljana, 111–206.

Guštin, M. (1991): Posočje in der jüngern Eisenzeit. Katalogi in monografije, 27. Ljubljana, Narodni muzej.

Kofol, K. (1998): Po sledih nekdanjih poti. – Zbornik Šentviške planote, 75–88, Ponikve.

Kos, P. (1973): Koritnica ob Bači. Arheološki vestnik, 24. Ljubljana, 848–873.

Marchesetti, C. (1891): Relazione sugli scavi eseguiti nel 1890. Bollettino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste, 13. Trieste, 49–53.

Marchesetti, C. (1893): Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino. Bollettino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste, 15. Trieste, 3–336.

Mlinar, M. (2002): Nove zanke svetolucijske uganke. Arheološke raziskave na Mostu na Soči: 2000–2001. Tolmin, Tolminski muzej.

Mlinar, M. (2004): Srpénica, novoodkrita najdišče svetolucijske skupine. In: Bovški zbornik. Tolmin, Tolminski muzej, 129–142.

Much, A. (1902): Mitteilungen der k.k. Central-Commission, III. Folge, 1. Wien, 119.

Nascimbene, A. (1999): Caverzano di Belluno. Aspetti e problemi di un centro dell'età del ferro nella media valle del Piave. Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 7. Trieste, Italo Svevo.

Ogrin, M. (1998): Trortasta fibula v Sloveniji. Arheološki vestnik, 49. Ljubljana, 101–132.

Pettarin, S. (2006): Le necropoli di San Pietro al Natissone e Dernazzacco. Studi e Ricerche di Protostoria Mediterranea, 6. Roma, Quasar.

Svoljšak, D. (1992): Arheološka podoba Šentviške planote. In: Zbornik Šentviške planote. Šentviška gora, Župnijski urad, 23–33.

Teržan, B. (1976): Certoška fibula. *Arheološki vestnik*, 27. Ljubljana, 317–537.

Teržan, B., Trampuž, N. (1973): Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine. *Arheološki vestnik*, 24. Ljubljana, 416–460.

Teržan, B., Lo Schiavo, F., Trampuž–Orel, N. (1984): Most na Soči (S. Lucia) II. *Katalogi in monografije*, 23/2. Ljubljana, Narodni muzej.

Trošt S. (1968): Šentviška gora. In: *Krajevni leksikon Slovenije*, 1. knjiga – Zahodni del Slovenije. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2008-06-11

UDK 903.23-033.64(497.4Murska Sobota)

PRAZGODOVINSKI *PIRAUNOS* Z NOVE TABLE PRI MURSKI SOBOTI?

Daša PAVLOVIČ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, SI-Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: dasa.pavlovic@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Keramični inventar jame PO 275, odkrite na Novi tabli pri Murski Soboti, sodi, na podlagi primerjav lončenine s prekmurskih in štajerskih najdišč, z veliko gotovostjo na začetek starejše železne dobe. Večja pozornost je posvečena keramičnim odlomkom, ki verjetno pripadajo prenosnemu ognjišču. Podobne oblike so v literaturi obravnavane tudi pod izrazom *piraunos*, ki je grškega izvora in označuje posodo, v kateri so prenašali ogenj. Prenosno ognjišče je bilo ohranjeno le deloma, zato so predstavljene tudi druge možnosti uporabe. Na notranji strani odlomka je črna organska snov, ki je lahko posledica dolgotrajnega kurjenja, vendar je lahko tudi ostanek namenskega pridobivanja smole. *Piraunose* različnih tipov so uporabljali predvsem v Karpatskem bazenu, na Apeninskem polotoku in v egejskem prostoru skozi dolgo časovno obdobje, v nekaterih predmetih iz sodobnega življenja pa lahko vidimo njihove prežitke vse do danes.

Ključne besede: Nova tabla pri Murski Soboti, *piraunos*, ognjiščna keramika, pozna bronasta doba, starejša železna doba, prežitki

PYRAUNOS PREISTORICO A NOVA TABLA PRESSO MURSKA SOBOTA?

SINTESI

L'inventario in ceramica della grotta PO 275, scoperta a Nova Tabla nei pressi di Murska Sobota, se paragonato agli altri utensili da cucina rinvenuti nei siti delle regioni Prekmurje e Štajerska, va catalogato con discreta affidabilità all'inizio della prima Età del ferro. Un'attenzione maggiore viene data ai frammenti in ceramica che probabilmente appartengono al focolare trasportabile. La letteratura tratta rinvenimenti simili anche con il nome *pyraunos*, di origine greca, che indica un recipiente in cui viene trasportato il fuoco. Il focolare trasportabile si è conservato solo in parte, per questo vengono presentate anche le altre possibilità di utilizzo. Nella parte interiore del frammento è stata rinvenuta una sostanza organica nera che può essere la conseguenza dell'utilizzo del fuoco, ma potrebbe essere anche il resto del procedimento per ricavare la pece. I *pyraunos* di vario genere venivano utilizzati soprattutto nel bacino dei Carpazi, nella penisola Appenninica e nello spazio Egeo per un periodo di tempo molto lungo. Attraverso alcuni oggetti della vita moderna possiamo vedere che il metodo si è conservato fino ad oggi.

Parole chiave: Nova Tabla nei pressi di Murska Sobota, *pyraunos*, ceramica da focolare, tarda Età del bronzo, prima Età del ferro, sopravvivenze

UVOD

Jama z ostanki delov prenosnega ognjišča (sl. 1) se je ohranila pod ornico le kot dno nekdanj vkopane jame v sterilno meljasto ilovico, ki je prekrivala prodnato osnovo. Stene vkopanega dela objekta so bile strme z neizrazitim prehodom v ravno dno. Izkopana je bila v dolžino 160 cm, v širino 100 cm in v globino 15 cm.

Na začetku je bila vidna le manjša ovalna lisa z vidnimi večjimi odlomki lončenine. Polnilo je bila meljasta ilovica z odlomki lončenine večjih posod. Pozornost je pritegnila zaradi neobičajne lončenine z izrazitim robom v notranjosti ter ohranjeno črno organsko snovjo. Prof. Biba Teržan in Rene Masaryk sta me opozorila, da ti deli keramike pripadajo prazgodovinskemu prenosnemu ognjišču, imenovanemu v literaturi *piraunos*.

Inventar jame je sestavljen iz šestih posod, delov prenosnega ognjišča in štirih večjih kosov lepa z odtisi. Posode so bile razporejene po južnem robu jame, le ognjišče (1) je ležalo na severnem koncu. Večino posod je možno rekonstruirati v prvotno obliko.

OPIS INVENTARJA

1. Ostenje z držajem in izrazitim notranjim robom. Ostenje je sorazmerno vertikalno oziroma rahlo izhaja navzven proti dnu. Ustje je rahlo odebeljeno in zaobljeno. Lončarska masa je grobo zrnata s primesmi manjših kamenčkov in sljude. Na notranji strani je od 1,8 do 2,6 cm pod robom ustja izdelan 1,5 cm širok rob,

ki je bil apliciran na notranjo steno. V preseku je rob z zaobljenim vrhom, pri čemer je stranica, ki gleda proti ustju, sorazmerno ravna, druga pa se poševno nadaljuje v ostenje posode. Na zunanji strani je, 6 cm pod robom ustja, viden ostanek apliciranega ročaja, ki je bil v preseku podolgovate oblike. Žgana je bila redukcijsko in v končni fazi oksidacijsko. Zunanja površina je zaradi dolgotrajne izpostavljenosti ognju lisasta od rjavooker do temnosive barve. Notranja stran pa je v celoti prekrita s črno smolo. Na posameznih mestih ima smola svetleč sijaj, na drugih, predvsem pod notranjim robom, pa je grudičasta. Na zunanji strani je bila površina grobo zaglajena. Ob ustju so vidne posamezne kaplje črne snovi, ki so stekle čez rob.

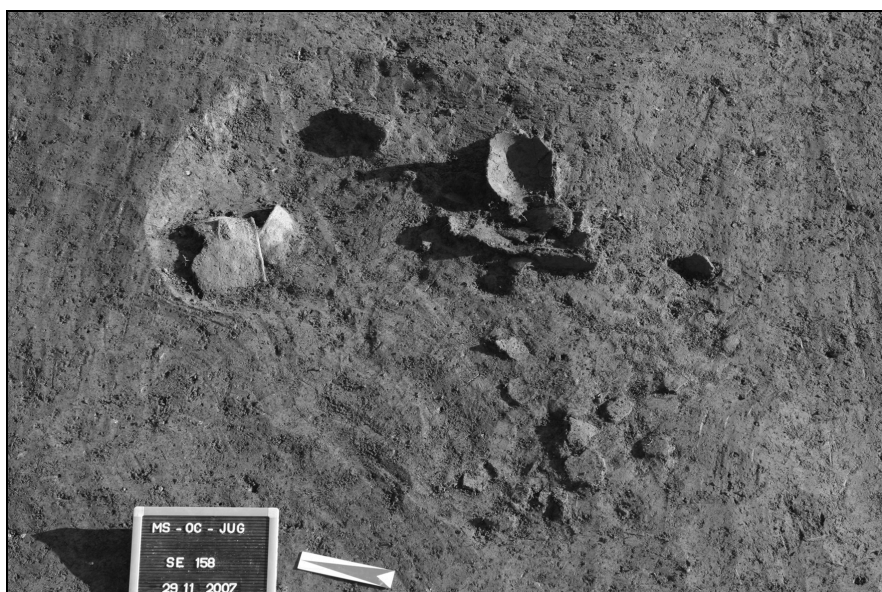
Pr. ustja = 25,5 cm; viš. = 16,6 cm; deb. = do 1,2 cm; največji obod = 28,6 cm.

2. Lonec konične oblike z rahlo uvihanim in zaobljenim ustjem. Najširši obod je v zgornji četrtini posode, tam sta aplicirani tudi dva podolgovata razčlenjena držaja. Lonec je izdelan prostoročno iz grobo zrnate lončarske mase s primesmi manjših kamenčkov in sljude. Posoda je bila žgana redukcijsko in v zadnji fazi oksidacijsko, tako da je površina oranžne barve. Na zunanji površini so vidne sledi uporabe nad ognjem.

Viš. = 27 cm; deb. = 0,7 cm; pr. ustja = 22 cm; pr. dna = 14,4 cm; naj. obod = 26,3 cm.

3. Posoda s štirimi držaji. Izdelana je prostoročno iz grobo zrnate lončarske mase s primesmi manjših kamenčkov in sljude. Jedro je črne barve, zunanji površini pa sta oranžni.

Viš. = 9,5 cm; deb. = do 0,9 cm; pr. roba pekve = 29,6 cm; pr. zg. d. pekve = 17,2 cm.

Sl. 1: Pogled na jamo PO 275. Pogled proti vzhodu (foto: A. Bobič).

Fig. 1: View of pit PO 275. View to the east (photo: A. Bobič).

4. Plitva skleda z uvihanim ustjem in zaobljenim robom ustja. Izdelana je prostoročno z dodelavo na počasnem vretenu iz drobno zrnate mase s primešano sljudo. Žgana je redukcijsko.

Viš. = 5,8 cm; deb. = do 0,5 cm; pr. ustja = 19 cm, pr. dna = 6,5 cm; naj. obod = 21,4 cm.

5. Ustje in ostenje plitke skleda z uvihanim ustjem in zaobljenim robom ustja. Izdelana je prostoročno iz drobno zrnate mase s primešano sljudo. Žgana je redukcijsko.

Viš. = 5,5 cm; deb. = do 0,6 cm; pr. ustja = 21 cm, naj. obod = 24,3 cm.

6. Ustje posode je rahlo izvihano in ravno odrezano. Posoda je bila žgana redukcijsko in v zadnji fazi oksidacijsko, tako da je površina oranžne barve. Izdelana je prostoročno iz drobno zrnate lončarske mase.

Viš. = 6,4 cm; deb. = do 0,7 cm; pr. ustja = 23,2 cm.

7. Dno in ostenje posode. Zaobljene stene neizrazito prehajajo v ravno dno. Posoda je izdelana prostoročno iz grobo zrnate lončarske mase z večjo količino primesi manjših kamenčkov in sljude. Žgana je stihijsko, tako da so presek in obe površini lisasti od oranžne, sive do temno sive barve.

Viš. = 10,6 cm; deb. = do 0,4 cm; pr. dna = 8,1 cm.

Najbližje primerjave lončenine lahko najdemo že na najdišču, in sicer na 350 metrov oddaljenem grobišču starejše železne dobe, ki je bilo izkopano v sezoni 1999–2001. Za značilen lonec (2) je dobra primerjava v dvojnem žganem grobu 27. Grob je na podlagi igle z veliko vazasto glavico eden najstarejših grobov starejše železne dobe na Novi tabli pri Murški Soboti in sodi v prehod med stopnjo Ha B in Ha C (Guštin, 2001, 111, sl. 4: 5). Podoben lonec poznamo tudi z najdišča Pri Muri pod obronki Lendavskih gor, odkrit v krožnem jarku SE 990 skupaj z drobcu oglja in drugo lončenino. Najdbe iz tega krožnega jarka so datirane v stopnjo Ha C in Ha D1 (Šavel, 2008, 11–12, 47, št. 84).

Morda lahko loncu (2) primerjamo tudi podobne nekoliko manjše s Pošte. Lonce tako imenovanih koničnih oblik, večkrat z navznoter usločenim ustjem Teržanova uvršča v III. pošteljski horizont in s tem v čas razvitega Ha C in začetek Ha D (Teržan, 1990, 34, 385, T. 9: 1; 409; 33: 10, 17). Med najdišči štajerske skupine so tovrstni lonci pogosti tudi na najdišču Hajndl pri Ormožu (Mele, 2003, 90, T. 9: 1; 27: 7; Kovač, 2004, 104, T. 1: 6; 6: 6, 7; 15: 5, 7; 31: 6), ki jih datirajo v celoten čas trajanja naselbine, se pravi od Ha B z vrhom v Ha B3 in Ha C1 ter z najmlajšimi najdbami v Ha D1 (Mele, 2005, 135).

Lonce koničnih oblik je Dular pri opredeljevanju halštatske lončenine v Sloveniji opredelil kot tip 5, ki je zelo razširjen, v splošnem za vsakdanje potrebe grobo izdelan ter je bil v rabi skozi celotno staro kot mla-dohalštatsko obdobje (Dular, 1982, 31).

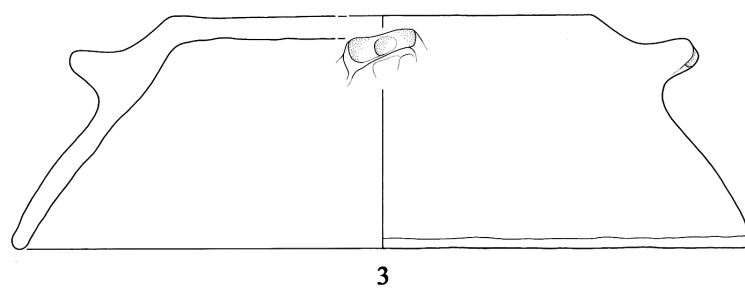
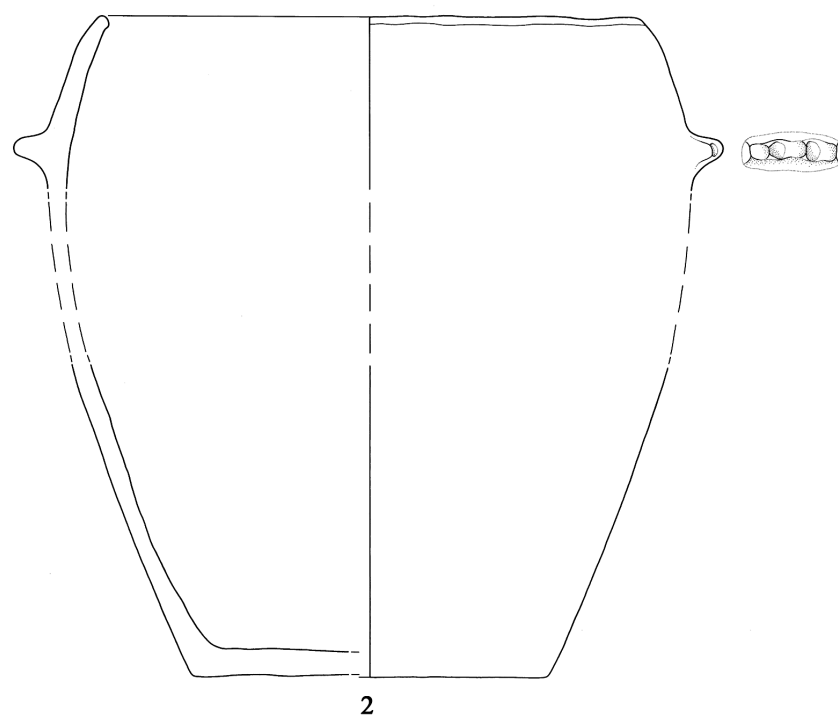
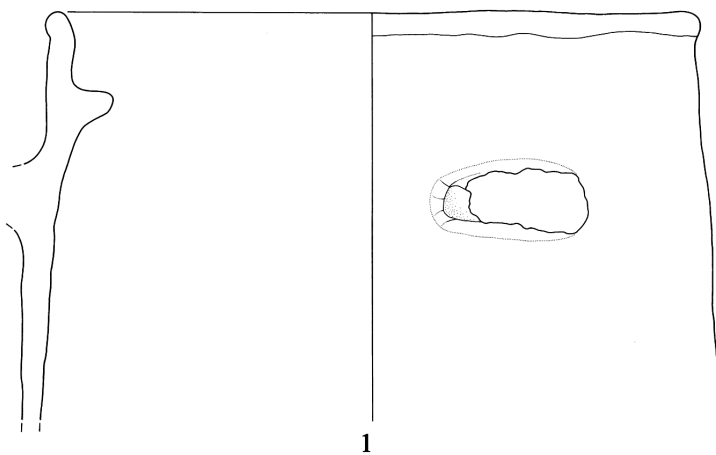
Tudi za posodo (3), z grobo izdelano zunanjo površino, izrazitimi jezičastimi ročaji, ki so nagnjeni k ostenju posode, so med najdišči štajerske skupine dobre in številne primerjave. Najbližja je že na najdišču Pri Muri (Šavel, 2008, 38, št. 48, morda tudi št. 82), najdena v prazgodovinski zemljanki SE 103 skupaj z odlomki ožgane gline, kamnitih žrmelj, utežmi za statve, vretenci in odlomki drugih prostoročno izdelanih posod. Tudi v Podravju na najdiščih Hajndl-območje 2 in v Ormožu so med naselbinskim gradivom zastopani podobni primerki (Magdič, 2006, T.78: 4, 7; 85: 6; Lamut, 1988/89, 240, T. 26: 5). Na Poštelu, najpomembnejšem gradišču štajerske skupine, pa so odlomki podobnih posod zelo številni (Teržan, 1990, T. 18: 22, 23; 34: 17–21, morda tudi 34: 12–16). Tudi na prazgodovinski naselbini Heiliger Berg pri Bärnbachu so tovrstne posode zastopane že v Poštela I horizontu (Teržan, 1990, 122).

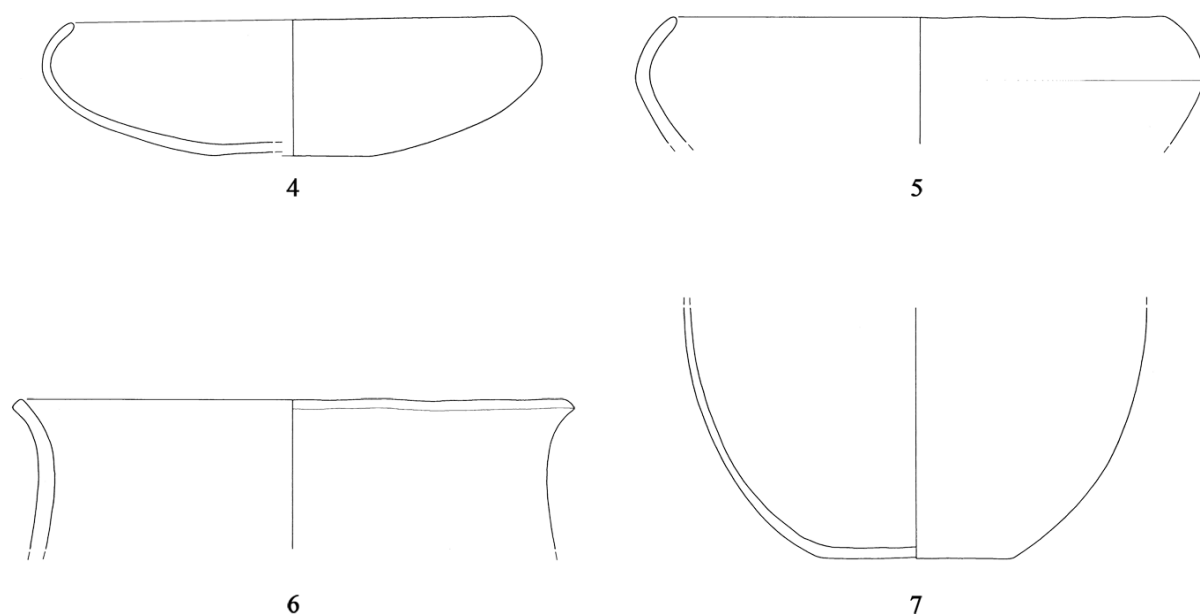
Velja še preveriti uporabo teh nenavadnih posod, ki so v dosednji literaturi opredeljene kot skleda. Glede na štiri ročaje, ki so praviloma postavljeni pri dnu (ali vrhu) posode in usločeni tako, da nakazujejo njihovo uporabnost nošnje posode z ravnim delom zgoraj, menimo, da imamo opravka s prazgodovinskimi pekvami. Vse kaže, da lahko močno izvlečene in usločene držaje uporabimo za dvig vroče pekve, morda s pomočjo vrvi ali obroča iz protja. V to smer velja razmišljati tudi o nenavadnem odlomku iz najdišča Pri Muri, za kar bi govoril tudi primer št. 82, ki pa nima štirih ročajev, temveč močno izvlečen okrašen rob, ki bi lahko služil istemu namenu (Šavel, 2008, št. 82).

Na podlagi primerjav lončenine (2, 3) in njihove datacije lahko objekt PO 275 umestimo v čas starejše železne dobe, predvsem v horizont Ha C.

Za to priliko želimo obravnavati zlasti dele prenosnega ognjišča, katerega funkcija na prvi pogled ni bila jasna. Ožganost in večja količina črne organske snovi, ki sta bili vidni predvsem na notranjem delu posode, sta bili jasen znak, da je bila posoda intenzivno v stalnem stiku z ognjem. Zato se je umestitev med lončenino, ki jo v literaturi večkrat postavljajo v skupino tako imenovanih *piraunosov*, zdela smiselna.

Posoda z notranjim robom oziroma pripomoček iz objekta PO 275 je na podlagi lončenine, odkrite v istem objektu, časovno z veliko gotovostjo umeščen v čas starejše železne dobe, v čas ko keramična ognjišča – *piraunosi*, stojala za kuhanje, doživijo svoj razcvet. Tipološko sicer zaenkrat nismo odkrili neposredne primerjave, vendar sama zgradba predmeta z nosilnim robom znotraj in držaji zunaj, ožgana zunanja površina in notranja smolnata obloga govori v prid opredelitve posode kot keramičnega prenosnega ognjišča – *piraunosa*. Smola je lahko prišla na notranjo stran posode kot stranski produkt kurjave (Hadži, Cvek, 1976, 132).

Sl. 2a in b: Lončenina iz objekta PO 275. M = 1:3 (risbe: J. Tratnik Šumi).
Fig. 2a and b: Pottery ware from pit PO 275. M = 1:3 (drawings: J. Tratnik Šumi).

Lahko pa morda v tem odlomku vidimo tudi posebno posodo za estrahiranje smole. Uporaba smole v prazgodovini še zdaleč ni novost. Njene lastnosti, kot so lepljivost, netopnost v vodi, neporoznost, vonj, plastičnost in še kaj, so skozi čas, in sicer vse od neolitika naprej, s pridom uporabljali. Pri nas sta najbolj znana in tudi kemično analizirana smolni premaz in kit z žar z grobišča kulture žarnih grobišč na dvorišču SAZU-ja v Ljubljani (Puš, 1976, 124–127; Hadži, Cvek, 1976, 128–133), kjer je bila smola uporabljena predvsem pri popravilu posod in tudi za krašenje.

V preteklosti so smolo na primer pridobivali z metodo, imenovano "suha destilacija", pri kateri lahko iz lubja ali lesa v zaprti posodi pri temperaturi med 250 in 350°C pridobimo viskozen produkt oziroma smolo. V tem smislu bi lahko videli tudi posodo z notranjim robom z Nove table, pri čemer bi notranji rob služil kot pripomoček pri zapiranju posode, saj naj bi bila suha destilacija uspešna le v okolju brez dovoda zraka. Prav tako bi bila osmislena izpostavljenost posode ognju.

RAZPRAVA: KAJ PRAVZAPRAV JE PIRAUNOS?

Izraz *piraunos* se navadno nanaša na tako imenovana prenosna ognjišča, velikokrat pa tudi na številne vrste pripomočkov, ki so jih uporabljali ob ali na ognjišču. Grška beseda *piraunos* je sestavljena iz besede *pir*, kar

pomeni ogenj. Sodeč po omembi te besede pri Juliju Poluksu v delu *Onomastikon* iz 3. stoletja naj bi označevala napravo oziroma posodo, v kateri je gorel ogenj ali tlela žerjavica in so jo lahko prenašali v različne prostore (Scheffer, 1981, 25; Hochstetter, 1984, 156). Prav tako v istem delu Poluks omenja sinonime besed, ki bi jih lahko povezali s sorodno vrsto lončenine in ki se zdijo celo bolj ustrezni za večino posod, opredeljeno kot *piraunos*. Ena takih je *hitropus* (gr.), ki je sestavljena beseda *pus*, ki pomeni noga, in *hitra*, ki pomeni posoda. Izraz *hitropus* bi lahko tako označeval nogo oziroma stojalo za posodo (Scheffer 1981, 25, op. 28).¹ S študijo J. Bannerja leta 1929 se je izraz *piraunos*, utemeljen na podlagi literarnih virov 4. stoletja pred n. št., dokončno uveljavil. Najdemo ga tudi v znamenitih komedijah Aristofana in Aleksisa (Hochstetter, 1984, 156).

Danes pod izrazom *piraunos* najdemo vrsto različnih pripomočkov, ki so jih nekdanj najverjetneje uporabljali ob ognjiščih oziroma v povezavi z ognjem – tako imenovana ognjiščna keramika (Bukvič, 2000, 79). Funkcionalno jih v grobem ločimo na pripomočke za postavljanje posod na ogenj in na pripomočke za ogrevanje prostora. Prve lahko naknadno delimo še na pripomočke, ki jih postavljamo na ognjišče, in na tiste, ki imajo svoj prostor za ogenj ali žerjavico in tako predstavljajo zaradi sorazmerne majhnosti prenosni tip ognjišča.

¹ Za pomoč pri transkribiranju grških besed v latinico se najlepše zahvaljujem Matevžu Zupančiču, univ. dipl. klas. filol.

Sl. 3: Notranjost posode z notranjim robom iz objekta PO 275 (foto: A. Ogorelec).

Fig. 3: Inside of the vessel with inner flange from pit PO 275 (photo: A. Ogorelec).

Te nenavadne predmete je prvi opredelil A. Conze leta 1890, ki je preučeval predvsem helenistične keramične žerjavnice, posode za shranjevanje žerjavice. Na prelomu v 20. stoletje so pri izkopavanjih odkrili podobne predmete tudi v Italiji, predvsem na najdišču Pertosa in na griču Palatin v Rimu. V naslednjih letih se je s sorazmerno intenzivnim raziskovanjem naselbin število *piraunosov* močno povečalo. Od srednje bronaste dobe do konca starejše železne dobe so bili priljubljeni tudi na prostoru Karpatskega bazena (Banner, 1929; Tompa, 1939; Fischl et al., 2001; P. Romsauer, 2003).

Temeljitejšo študijo gradiva z Apeninskega polotoka je opravila F. Delpino (1969). Na to delo se je naslonila C. Scheffer pri tipološki razvrstitvi *piraunosov* iz Italije in posebej z najdišča Aquarossa (Scheffer, 1981; 1982). Pri tem je izraz *piraunos* nadomestila s splošnejšim izrazom – *stojalo za kuhanje* (cooking stand). Razdelila jih je v tri tipe z različicami, jim dala kronološki in geografski okvir, ki vključuje tudi nekatere primere iz slovenskega prostora (Scheffer, 1981, 26, 64, sl. 1). Njeno razdelitev po funkciji prinašamo komentirano, da si lažje predstavljamo številne kuhinjske pripomočke.

Prva skupina so tako imenovani podporniki (cooking

support), ki so v oporo posodi na ognjišču, pri čemer je dno posode v ognju. V to skupino podpornikov kuhanja oziroma pečenja na ognju vključujemo na primer tudi svitke ter tako imenovane keramične ali železne koze, ki so prav tako služile pripravi hrane.

Druga skupina – stojala za kuhanje. Zdi se, da s temi pripomočki niso samo kuhali, zato bi bilo morda zanje primerneje uporabljati izraze ognjiščna stojala ali samo stojala. Pri tej skupini je posoda, v kateri kuhamo (pogrevamo, ohranjamo temperaturo vsebine, ...), postavljena na stojalo, ki ima zato prirejeno obliko, in je ognjiščna plošča nad ognjem bolj izkoriščena. Izraz *piraunos* je po zaslugi sorazmerno dobro objavljenega gradiva iz naselbin Kastanas, Feudvar, Olynth in drugih sistematično raziskanih naselbin skoraj izključno v rabi za to obliko stoyal (Hochstetter, 1984; Bukvič, 1991; 2000; Romsauer, 2003; Horejs, 2005).

Tretja skupina (c) – žerjavnica, pripomoček za kuhanje, ki se je ohranil do danes in v obliki sodobnega žara za piknik. Ta skupina ima zaprto dno, vanj je položena žerjavica, višje pa ima nastavke, ki držijo posodo. Najlepši primeri so se ohranili iz antičnega obdobja, pogosto pa jih najdemo tudi med gradivom iz brodolomov, saj so bili primerni za uporabo na ladji.

Četrta skupina – tako imenovane keramične žerjavnice so izdelane v obliki posode in so jih uporabljali za shranjevanje žerjavice, namenjene ogrevanju prostora.

V shematski prikaz je Schefferjeva umestila tudi postavke za posode, ki pa ne sodijo v tako imenovano ognjiščno keramiko, saj so le-ti navadno del namiznega posodja ali posebnega posodja, uporabljenega pri obredih, in niso povezani z uporabo nad ognjem.

Piraunos – stojalo za kuhanje ima tri osnovne karakteristike: je brez dna, ima široko odprtino za lažji dostop do ognja in nastavek za namestitev posode nad ogenj. Med bolj razširjene oblike stojala za kuhanje sodi stojalo z vgrajeno posodo, ki je bilo najpogostejše v Karpatskem bazenu in egejskem prostoru v času bronaste in starejše železne dobe. Pri tej obliki so ena najbolj očitnih karakteristik odprtine za dovod zraka in odvajanje dima. Za nekatere so eno pomembnejših tehničnih inovacij srednje bronaste dobe (Hellebrandt, 1997, 65).

Funkcija *piraunosov* v obliki plašča oziroma stojala z ravnim zgornjim delom ni bila predmet velikih razprav. Avtorji so si edini, da je njihova funkcija predvsem v tem, da je posoda dvignjena nad ogenj, kjer je temperatura enakomerna, bolj obvladljiva in kjer naj bi bil izkoristek toplote večji. S poskusom v mestu Szazhalmabatta so dokazali, da za pripravo hrane v *piraunosi*h potrebujemo za tretjino manj časa (Romsauer, 2003, 74). Prav tako je plašč ali stojalo *piraunosa* omogočalo večjo kontrolo ognja in s tem večjo varnost, ki je v času lesenih, s slamo ali škodlami kritih, hiš pomenila ključen del preživetja prazgodovinskega človeka.

Večjo pozornost so doživeli *piraunosi* z vgrajeno posodo. Poleg varnosti in boljšega izkoristka je verjetno

služila tudi za to, da so hrano, pripravljeno na ognjišču, ki je bilo izven hiše, lahko tudi prenesli v prostor.

Osnovna funkcija nekaterih tipov *piraunosov* je tudi v tem, da lahko žerjavico, pripravljeno na ognjišču, prenesemo v prostor, v katerem potrebujemo toploto. Nekateri menijo, da je njihova vloga specializirana, in sicer, da so jih uporabljali kot posode za kuhanje mleka ali kot pripomočke za pripravo sira. Uporabljali so jih lahko tudi za pogrevanje hrane ali za vzdrževanje določene temperature, na primer omak ali napitkov, ki morajo biti topli, vendar ne smejo zavreti. Prav tako se zdi smiselna uporaba *piraunosov* za pripravo organskih barvil, izločanje eteričnih olj ali destilacijo alkohola (Scheffer, 1981, 108, 109; Romsauer, 2003, 79, 80).

Pripomočke pri kuhanju nad ognjem, predvsem v obliki trinožnikov, so na Balkanu in v Anatoliji poznali že od neolitika naprej (Romsauer, 2003, 171). *Piraunosi* so se začeli pojavljati v zgodnji bronasti dobi, svoj razcvet pa doživeli predvsem od srednje bronzaste do starejše železne dobe. V primeru razvoja *piraunosov* pa Romsauer (2003, 172) na podlagi istočasnosti in raznolikosti lokalnih tipov meni, da je bil razvoj v posameznih regijah sorazmerno avtohton, pri čemer so se tipi, ki so prevladovali na Apeninskem polotoku, začeli pojavljati šele v pozni bronasti dobi in predvsem v starejši železni dobi in naj bi bili feničanskega izvora oziroma posledica grške koloniacije (Scheffer, 1981, 65, 110).

Na karti razprostranjenosti *piraunosov* bronzaste in železne dobe (Romsauer, 2003, karta 1) ne moremo spregledati dveh izrazitejših regij uporabe *piraunosov*, in sicer Karpatskega bazena s centralnim balkanskim prostorom in Apeninskega polotoka, kjer je največja koncentracija v Laciju in južnem delu Toskane.

V arheološkem gradivu s slovenskega prostora bi v skupino ognjiščne keramike – *piraunose* lahko uvrstili keramiko oziroma keramične pripomočke, ki se v literaturi največkrat pojavljajo pod imeni koze, ognjiščne koze, kozice ali kozli, različni in žarilniki ter tudi prenosna ognjišča ali samo trinožniki.²

V našem prispevku poskušamo natančneje opredeliti poimenovanja in navesti primere iz slovenskih najdišč za posamezno zvrst *piraunosov*: podporniki, stojala za kuhanje in žerjavnice. Primerki ognjiščne keramike s slovenskih najdišč so podobno kot drugod zastopani le v naselbinskih kontekstih pozne bronzaste in starejše železne dobe.

Najštevilnejši na slovenskih najdiščih so tako imenovani podporniki za nabodala, v literaturi imenovani tudi različni ali ognjiščne koze.³ Ti pravokotni keramični

predmeti so navadno visoki od 15 do 25 centimetrov, s predrtinami in lahko tudi okrašeni. Običajno jih najdemo ob ognjiščih (Gabrovec et al., 1969, 193) oziroma v odpadnih jamah ob bivalnih objektih (Teržan, 1990, 270; Mele, 2003, T. 4).

Tudi stojala za kuhanje, oblike pečene ure, so dobro zastopana med naselbinskimi najdbami. Na prazgodovinski naselbini na Ptujskem gradu je večje število odlomkov, sestavljenih iz plašča oziroma stojala s stranskimi, praviloma tremi manjšimi odprtinami, srednje večje odprtine za lažji dostop do ognja, ravne plošče z luknjami in nadgradnje v obliki posode. Korošec jim je pripisal vlogo *mangala*, kovinske posode z žerjavico, ter interpretiral ostenje kot oporo, na ravno ploščo postavljeni, posodi. Odlomki različnih dimenzij so bili ob ali na ognjiščih, zato je menil, da je eno gospodinjstvo uporabljalo več kozic različnih velikosti hkrati (Korošec, 1951, 142, sl. 253). Dejstvo je, da so jih prebivalci na Ptujskem gradu s pridom uporabljali in da so glede na številčnost postale pomembne spremljevalke ptujskih ognjišč.

Stojala za kuhanje so razen na Ptujju zastopana tudi na Kučarju (Dular et al., 1995, T. 35, 36) in v Ormožu (Tomanič-Jevremov, 1983, 41, sl. 10). Večina odlomkov z obeh najdišč pripada stojalom za kuhanje s plaščem, sprednjo odprtino in ravno ploščo z odprtinami (prim. Tip IC po Schefferjevi, B2 varianta B2a po Romsauerju). Najbolj razširjen naj bi bil na Apeninskem polotoku, predvsem v poznobronastodobnih in starejšeželeznodobnih kontekstih Lacija. Tako lahko tudi koze oziroma *piraunose* tega tipa vidimo kot še eno potrditev stikov slovenskega in italijanskega prostora tistega časa (Scheffer, 1981, 34, 67; Romsauer, 2003, 40).

Zgoraj opisanemu tipu je zelo podoben tip stojala za kuhanje z ravno, nepredrto ploščo (tip B2d po Romsauerju). Na Slovenskem poznamo več različic tega tipa.⁴ Podoben, vendar preslabo ohranjen za natančno določitev, je tudi odlomek s polkrožno odprtino spredaj iz naselbine pri Stični (Gabrovec, 1994, T. 5: 11).

Svojevrsten pripomoček na ognjišču predstavljata tudi primerka iz hiše D in B na naselbini na Kučarju (Dular et al., 1995, T. 55: 2; 35: 3), ki imata vse karakteristike stojala za kuhanje z ravno ploščo z luknjami, vendar sta brez plošče, tako da posodo postavimo na ravnost na obod.

V skupino značilnih žerjavnic, namenjenih ogrevanju, sodi primerek z nizko nogo ter tremi trikotnimi odprtinami na ostenju iz Pošte. Najden je bil v obzidani odpadni jami na dvorišču hiše F (Teržan, 1990, 270, T. 8:1).

2 Glej npr. Teržan, 1990, 271, 282; Magdič, 2006, 47; Mele, 2003, 99; Kovač, 2004, 111; Korošec, 1951, 141; Dular, 1982, 15; Dular et al., 1995, 43; Gabrovec et al., 1969, 193; Tomanič-Jevremov, 1983, 41; Flego, Rupel, 1993, 202.

3 Npr. Poštela (Teržan 1990, T. 26: 4–7), Stična (Gabrovec et al., 1969, sl. 7: 2, 3).

4 Npr. Kučar (Dular et al., 1995, T. 54: 2), Stična (Gabrovec et al., 1969, sl. 7: 1), Brinjeva gora (Oman, 1981, T. 48: 6, 7), Rifnik (Teržan, 1990, 52, sl. 10: 26), Gradišče pri Trebnjem (Dular et al., 1992, T. 19: 1, 2), Nova tabla pri Murski Soboti (Guštin, Tiefengraber, 2003, T. 35: 12).

Sl. 4: Etnografska zbirka samurajske četrti v Kokundate na Japonskem (foto: B. Podvršič).

Fig. 4: Ethnographical collection of the samurai quarter in Kokundate in Japan (photo: B. Podvršič).

ZAKLJUČEK

Piraunosi, značilni za bronasto in železno dobo, so v svojih glavnih treh skupinah, podporniki, stojala za kuhanje in žerjavnice, bili v rabi tudi v obdobju antike, srednjega veka in modernega časa.

Prežitke *piraunosov* do današnjih dni prepoznavamo v več sodobnih pripomočkih. Med bolj priljubljene sodijo na primer žari za piknike, ki jih uporabljamo za pripravo hrane. V tem smislu bi lahko videli tudi funkcijo nekaterih tipov žerjavnic, ki so svoj razmah doživele predvsem v helenističnem in rimskem obdobju (Scheffer, 1981, 98) in jih lahko prepoznamo kot predhodnike današnjih žarov.

Danes močno razširjene so tudi posode za "fondi", kjer ogenj vzdržuje temperaturo olja, sira ali čokolade, da je ravno prava za namakanje. Tudi oblike izparilnikov za eterična olja s prostorom za svečko in vgrajeno posodico, ki po obliki in delno tudi po uporabi spominjajo na prazgodovinske različice na primer tip C1 po Romsauerju ali na stojalo iz Bisenzia (Scheffer, 1981, 59, fig. 35).

Da so bili *piraunosi* v uporabi skozi čas, pričajo upodobitve vsakodnevnega življenja nekaterih slikarjev. Med izpovednejšimi je Diego Velazquez, ki je na sliki Starka kuha jajca iz leta 1618 upodobil pripomoček, močno podoben prazgodovinskemu *piraunosu*, stojalom za kuhanje v obliki peščene ure. Pietro Longhi je v 18. stoletju upodobil alkimiste in apotekarje iz Benetk, ki uporabljajo podobne pripomočke za destilacijo in segrevanje.

Glede na močno razširjenost in uporabnost *piraunosem* podobnih pripomočkov še dandanes ni presenetljivo, da so zastopani tudi v etnografskih zbirkah. Tako prinašamo primer iz Tržaškega krasa, kjer so del ognjiščnega inventarja starih kraških podeželskih hiš (Guštin Grlanc 2002, sl. 39), in iz daljne Japonske, kjer so jih uporabljali za kuhanje riža, varenje riževega žganja in za ohranjanje stalne temperature vode za pripravo čaja (sl. 4).

PREHISTORIC PYRAUNOS FROM NOVA TABLA NEAR MURSKA SOBOTA?

Daša PAVLOVIČ

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Mediterranean Heritage, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: dasa.pavlovic@zrs.upr.si

SUMMARY

This paper presents the pottery inventory from pit PO 275 from the Nova Tabla near Murska Sobota site. Based on pottery ware analogies, especially those of carinated pots and bowls, i.e. handled pans, from sites in Prekmurje and Styria, the pit is dated to the beginning of the early Iron Age. On this occasion, special focus will be placed on parts of a portable fireplace and in the spirit of the Institute for Mediterranean Heritage of the UP ZRS the wide chronological and geographical span of this interesting object will also be shown. Several names are used in scientific literature to denote portable fireplaces and other utilities used over the fireplace. Among the most widespread is the term pyraunos, a Greek word consisting of the word pir, which means fire and should denote a vessel for transporting fire or embers. Authors from the turn of the 19th century discovered the term pyraunos in ancient

sources and tried linking it to unusual earthenware objects uncovered during settlement excavations, at first in the Mediterranean area and later also in the Karpathian Basin. The attribution of fragments from pit PO 275 to the pyraunos group seems likely due to its charred surface, well-defined inner flange and black organic substance from the inner surface of the vessel fragments. Nevertheless, because the object was not preserved as a whole, there is the possibility that this is a vessel for extracting resin with so-called dry distillation, during which the inner flange was used for sealing the vessel in order to ensure successful distillation.

Pyraunos is a common name for several, typologically and functionally different utilities, which can be roughly divided into supports, cooking-stands and braziers. Pyraunoi with a coat and a flat surface were in all likelihood used as stands for cooking over an open fireplace. Several functional possibilities were suggested for pyraunoi with an integrated vessel, which could have been used as expedients for cooking milk or making cheese or aids for the extraction of oil and the distillation of alcohol.

Undoubtedly, these are very useful utensils in prehistoric and antique households, which have been preserved until today as vestiges. Their applicability and popularity until recent times are shown also by the wide geographical framework inside which they can be traced also in ethnographical collections in different parts of the world. Thus, they can be seen as inventory in a karstic house on one hand, and on the other as inventory of a traditional Japanese house, where similar utensils were used for cooking rice, brewing sake and heating water for tea. Similarly, picnic grills, fondue pots, essential oils vaporisers and other, nowadays primarily metal utensils, can be seen as successors of some types of prehistoric pyraunoi.

Key words: Nova tabla near Murska Sobota, pyraunos, hearth pottery, late bronze age, early Iron Age, relics

VIRI IN LITERATURA

Bukvić, L. (1991): Pyraunoi der Bronze- und Eisenzeit. V: Hänsel, B., Medovič, P.: Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin (Gem. Titel, Vojvodina) von 1986-1990. Bronzezeit-Vorrömische Eisenzeit. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 72. Mainz am Rhein, 137–140.

Bukvić, L. (2000): Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu. Novi Sad, Ogranak Srpske akademije nauka i umetnosti.

Delpino, F. (1969): Fornelli fittili del' età del bronzo e del ferro in Italia. Rivista di scienze preistoriche, 24. Firenze, 311–340.

Dular, J. (1982): Halštatska keramika v Sloveniji. Prispevek k proučevanju halštatske grobne keramike in lončarstva na Dolenjskem. Dela SAZU 23. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Dular, J., Križ, B., Svoljšak, D., Tecco-Hvala, S. (1992): Utrjena prazgodovinska naselja v Mirnski in Temeniški dolini. Arheološki vestnik, 42. Ljubljana, 65–198.

Dular, J., Ciglenečki, S., Dular, A. (1995): Kučar, Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju. Opera Instituti archaeologici Sloveniae 1. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

Fischl, K., Kiss, V., Kulcsár, G. (2001): Beiträge zum Gebrauch der tragbaren Feuerherde (Pyraunoi) im Karpatenbacken II. (Späbronzezeit – Früheisenzeit). V: Kacsó, C. (ed.): Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Bibliotheca Marmatia 1. Baia Mare, Muzeul Județean Maramureș, 125–156.

Flego, S., Rupel, L. (1993): Prazgodovinska gradišča tržaške pokrajine. Trst, Založništvo tržaškega tiska.

Gabrovec, S. (1994): Stična I, Naselbinska izkopavanja. Katalogi in monografije, 28. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.

Gabrovec, S., Frey, O.-H., Foltiny, S. (1969): Prvo poročilo o naselbinskih izkopavanjih v Stični. Arheološki vestnik, 20. Ljubljana, 177–196.

Guštin, M., Tiefengraber, G. (2001): Prazgodovinske najdbe z avtocestnega odseka Murska Sobota-Nova tabla. Arheološki vestnik, 52. Ljubljana, 107–116.

Guštin Grilanc, V. (2002): Ogenj na kamnu. Življenje ob ognjišču na Krasu in tržaškem podeželju. Trst, ZTT EST.

Hadži, D., Cvek, F. (1976): Smolni kit in premaz za žare. Arheološki vestnik, 27. Ljubljana, 128–133.

Hellebrandt, M. B. (1997): Emőd-Istvánmajor, Middle Bronze Age Settlement from the 22nd–16th Century B.C. and Late Bronze Age Cemetery from the 15th–14th Century B.C. V: Raczky, P., Kovács, T., Anders, A. (eds.): Paths into the Past, Rescue Excavations on the M3

Motorway. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézet.

Hochstetter, A. (1984): Kastanas. Die handgemachte Keramik, Schichten 19 bis 1. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 3. Berlin, Volker Spiess.

Horejs, B. (2005): Kochen am Schnittpunkt der Kulturen – zwischen Karpatenbecken und Ägäis. V: Horejs, B., Jung, R., Kaiser, E., Teržan, B. (eds.): Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 121. Bonn, Dr. Rudolf Habelt GmbH, 71–94.

Korošec, J. (1951): Prazgodovinska naselbina na Ptuj-skem gradu, Dela SAZU 6. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Kovač, O. (2004): Hajndl pri Ormožu – prazgodovinska naselbina, Območje 1 (sektorji 1–6, 17, 18, 24 in 25). Diplomsko delo (neobjavljeno). Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.

Lamut, B. (1988-89): Kronološka skica prazgodovinske naselbine v Ormožu. Arheološki vestnik, 39-40. Ljubljana, 235–276.

Magdič, A. (2006): Prazgodovinska naselbina Hajndl pri Ormožu, Izkopavanje 1999/2000 – Območje 2. Diplomsko delo (neobjavljeno). Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.

MCV (2008): Pietro Falca detto Longhi (1701–1785). *Gli alchimisti (1757)*, Olio su tela, cm. 61 x 50. Venezia, Ca' Rezzonico – Museo del Settecento Veneziano, Sala del Longhi. Fondazione Musei Civici di Venezia. <http://www.museicivici veneziani.it/frame.asp?id=504&musid=7>, 1. 5. 2008.

Mele, M. (2003): Hajndl pri Ormožu – naselbina iz starejše železne dobe (Območje 3: sektorji 151, 152, 153, 158, 159, 160. Diplomsko delo (neobjavljeno). Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.

Mele, M. (2005): Hajndl pri Ormožu – naselbina iz starejše železne dobe. V: Ormož skozi stoletja V. Ormož, Občina Ormož, 126–143.

Oman, D. (1981): Brinjeva gora – 1953 (Obdelava prazgodovinske keramike). Arheološki vestnik, 32. Ljubljana, 144–216.

Puš, I. (1976): Premazi in smolnati kit na prazgodovinskih posodah. Arheološki vestnik, 27. Ljubljana, 122–127.

Puš, I. (1991): Molnik, sedež prazgodovinskih knezov. Zbirka Varia 4. Ljubljana, Mestni muzej Ljubljana.

Romsauer, P. (2003): Pyraunoi, Prenosné piecky a podstavce z doby bronzovej a doby železnej. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta.

Scheffer, C. (1981): Aquarossa vol. II, part 1, Cooking and cooking stands in Italy 1400–400 B.C. Skrifter utgivna av Svenska institutet i Rom. Series in 4° XXXVIII:II, 1. Stockholm, Svenska institutet i Rom.

Scheffer, C. (1982): Aquarossa vol. II, part 2, The Cooking stands. Skrifter utgivna av Svenska institutet i Rom. Series in 4° XXXVIII:II, 2. Stockholm, Svenska institutet i Rom.

Šavel, I. (2008): Pri Muri: razstava o arheološkem najdišču pri Lendavi. Murska Sobota, Pokrajinski muzej.

Teržan, B. (1990): Starejša železna doba na slovenskem Štajerskem. Katalogi in monografije, 25. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.

Tomanič-Jevremov, M. (1983): Arheološka raziskovanja Ormoža in njegove okolice. V: Ormož skozi stoletja II. Ormož, Skupščina občine Ormož, 25–58.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-07-16

UDK 930.2:811.124'02'276.11:342.53(37)

UT IN AERE INCIDERETUR. VPRAŠANJE BELEŽENJA GOVOROV V *SENATUS CONSULTA**

Gregor POBEŽIN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za dediščino, SI-6000, Titov trg 5
e-mail: gregor.pobezin@fhs.upr.si

IZVLEČEK

V pričujočem članku je izpostavljena teza, da je vprašanje govorov v rimskem senatu stvar posebne obravnave, ker so imeli avtorji pri teh govorih za razliko od drugih manj formalnih primerov govora, vsaj v nekaterih primerih na voljo poseben vir, to je zapisnik seje senata in njegovih sklepov, lat. acta senatus in senatus consultum.

Ključne besede: rimska republika, senat, govori, zgodovinska monografija, postopki v senatu, sklepi senata, zapisniki, Salustij, Cicero, Tacit

UT IN AERE INCIDERETUR. LA QUESTIONE DELL'ANNOTAZIONE DEGLI INTERVENTI NEI *SENATUS CONSULTA***

SINTESI

Il presente articolo tratta la tesi secondo cui gli interventi pronunciati nel senato romano vanno analizzati separatamente, in quanto gli autori di questi interventi, a differenza di altri esempi di discorsi meno formali, avevano a disposizione una fonte speciale, ovvero il verbale dell'assemblea del senato e delle sue risoluzioni, in latino acta senatus e senatus consultum.

Parole chiave: repubblica romana, senato, discorsi, monografia storica, procedimenti in senato, risoluzioni del senato, verbali, Sallustio, Cicerone, Tacito

---

* Lat. *senatus consultum* (množ. *senatus consulta*), "sklep senata" – besedilo, ki ga je senat oblikoval na podlagi sklepov, sprejetih na zasedanju.

** Lat. *senatus consultum* (plur. *senatus consulta*), "risoluzione del senato" – testo elaborato dal senato in base alle risoluzioni accolte in sede di assemblea.

5. decembra leta 63 pred Kristusom je bila najpomembnejša točka na dnevnem redu zasedanja senata v *aedes Concordiae*¹ oblika in način kazni za zarotnike, ki so bili udeleženi v tako imenovani Katilinovi zaroti. Seja, ki se je bila začela 3. decembra, je potekala v naelektrenem ozračju: konzul je večer poprej razkril poskus nekaterih že zaprtih zarotnikov, predvsem Publija Kornelija Lentula Sura in Gaja Kornelija Ketega, da bi s pomočjo svojih sužnjev na silo pobegnili na prostost; zato je dal svetišče, v katerem je zasedal senat, dodatno zastražiti in nato za naslednje jutro sklical nadaljevanje seje.

Razprava se je dotaknila občutljive teme: vrsta zakonov (*leges Porciae, lex Sempronia*) je omejevala izvršno oblast rimskih uradnikov in rimskemu državljanu omogočala *provocatio*, pravico do priziva na smrtno obsodbo in možnost zagovora. Senat v tem primeru izvršne oblasti ni imel; o zadevi je lahko podal nezavezujoče pooblastilo *senatus consultum ultimum* (lat. "končni sklep senata"), na podlagi katerega je konzul (lahko) ukrepal. Zgodovinski viri, ki jih imamo na voljo – o tem, kaj se je dogajalo na seji, si lahko ustvarimo razmeroma natančno sliko na podlagi Salustijeve monografije *Katilinova zarota* (lat. *Bellum Catilinae*) in Ciceronovega četrtega govora proti Katilini –, dajejo na prvi pogled splošen vtis, da so na seji spregovorili le trije govorniki: Cicero, ki je bil v tekočem letu izvoljeni konzul, je v svojem (četrtim in zadnjem) govoru *Proti Katilini* (lat. *In Catilinam*) nepristransko spregovoril o vprašanju kazni; Cezar, tedaj designirani pretor, je opozoril na nevaren presedan smrtni kazni proti rimskim državljanom, ki jih ščiti zakon; M. Porcij Katon,² designirani tribun, se je ostro zavzel za usmrnitev zarotnikov. Govornikov je bilo seveda več, to je jasno razvidno že iz Cezarjevih besed;³ v enem od pisem Atiku Cicero omenja, da jih je pred Cezarjem spregovorilo šestnajst (Cic. *Att.* 12.21).

Ciceronov govor je samostojen dokument: avtor ga je sicer redigiral, vendar kasneje v celoti objavil. Drugih dveh govorov pa sodobni bralec, žal, ne more preučiti kot samostojna dokumenta; ohranjena sta namreč le kot del omenjene Salustijeve monografije. Ob vprašanju teh dveh govorov in vseh podobnih primerov – v nadaljevanju kot podoben primer omenjamo še Adherbalov govor pred senatom iz Salustijeve monografije *Jugurtinska vojna* (lat. *Bellum Iugurthinum*) –, se srečamo z

dobro znano dilemo, na katero pa vendar še čakamo zadovoljiv odgovor: gre za besedilo, ki ga lahko obravnavamo kot historičen dokument, ali gre zgolj za retoričen vložek? Nekateri pomisleki proti obravnavi govora kot zgodovinskega dokumenta so na mestu: govorov (navadno) ni nihče stenografiral, poleg tega pa so kot del zgodovinskega besedila pogosto predstavljeni v jeziku pisca oziroma vsebujejo stilistične posebnosti ne govornika, temveč avtorja dela, v katerem so povzeti (Grant, 1995, 44). Pomislek, na katerega prav tako ostanemo brez pravega odgovora, je dolžina teh govorov; njihovo branje, celo z vsemi poudarki in premori, pokaže, da so razmeroma kratki, morda celo prekratki. Toda na ta pomislek se zdi še najboljše odgovoriti z novim vprašanjem: je praksa *verbatim* reprodukcije govorov v zgodovino-pisnih delih sploh kdaj prav zaživela (Woodman, 1988, 13)? V antiki so se je zgodovino-pisci praviloma vzdržali.

Vprašanje, na katerega želimo v tem prispevku delno odgovoriti, je vprašanje *historičnega jedra* govora v poljubnem zgodovinskem besedilu in njegova dokumentarna vrednost; načeloma lahko pristanemo na trditev, da tovrstnih govorov ne moremo obravnavati kot zgodovinski dokument *per se*, pač pa jih moramo s precejšnjo mero previdnosti obravnavati kot svojevrstno avtopsijo oziroma pripoved očitvidcev (Potter, 1999, 28). V to razpravo velja na tem mestu pritegniti pomembno ugotovitev, da govori v poljubnem zgodovino-pisnem delu pripadajo isti objektivni stvarnosti kot dogodki; govorne partije v bodisi odvisnem bodisi neodvisnem diskurzu so v vsakem primeru konstrukt, ki nastanejo tako, da dejanski "akt govora" postane predmet specifičnih pripovednih postopkov (Laird, 1999, 150), kar seveda pomeni, da ima za avtorja oziroma pripoved v vsakem primeru – ne glede na vir, iz katerega črpa, in ne glede na njegovo naslovno zavezanost dejanskosti povedanega – določen učinek. To nikakor ni sporno, toda obenem tudi ne zanika historične podlage teh govorov. Prav tako lahko z gotovostjo domnevamo, da so se antični zgodovino-pisci zavedali (bržkone nič manj kot sodobni), da je ustno izročilo nezanesljivo in pokvarljivo.

Posebna okoliščina omenjenih govorov (Cezarjevega in Katonovega) je dejstvo, da sta govornika nastopila v senatu. Na vprašanje zgodovinskega jedra teh dveh govorov (in tudi sicer tistih govorov v zgodovinskem delu,

1 Dejstvo, da je bilo zasedanje v svetišču boginje Sloge (lat. *aedes Concordiae*) in ne v senatski zbornici, ni nenavadno: v času pozne republike so bila zasedanja senata pogosto na različnih krajih, najpogosteje v svetiščih, v času cesarja Avgusta tudi v knjižnici Apolonovega svetišča na Palatinu. Razlogi za to so bili različni: eden pomembnejših je, da senatska zbornica niti ni premogla dovolj prostora za vseh 600 senatorjev (Taylor, Scott, 1969), poleg tega pa je bila tudi preveč dostopna; izredne razmere ob koncu leta 63 so narekovale posebno previdnost zavoljo varnosti senatorjev, zato je konzul sejo sklical na kraju, ki ga je bilo moč lažje varovati – tudi prva seja 8. novembra 63 je bila v svetišču Jupitra Statorja ali vsaj ob vznočju Palatina v neposredni bližini (Thompson, 1981, 335). Cicero (*Cat.* 3.7) in Salustij (*BC* 48.6) navajata, da so se senatorji seje množično udeležili (*frequens*), zato lahko sklepamo, da je bil tudi to razlog neobičajnega kraja zasedanja.

2 M. Porcius Cato Uticensis, pravnuk Katona starejšega (M. Porcius Cato Censorius).

3 *BC* 51.9: *plerique eorum qui ante me sententias dixerunt ...* (lat. "večina tistih, ki so pred mano povedali svoje mnenje ...").

ki so postavljeni v okolje senatske zbornice) lahko vsaj delno odgovorimo z analizo prakse, ki se je dokončno uveljavila ravno v času pozne republike: *acta senatus*.

Preden nadaljujemo z vprašanjem govora v senatski zbornici in njegove dokumentarne vrednosti v zgodovinskem besedilu, naj na kratko opišemo postopek zasedanja. Senat se je sestajal na pobudo višjih državnih uradnikov (*magistratus*) vključno s tribuni; glede na število uradnikov, ki so lahko sklicali sejo (*senatum cogere*) – skupaj dvajset –, si lahko le stežka predstavljamo, da bi kakršno koli politično ali gospodarsko vprašanje minilo brez zasedanja senata. Ne glede na to, kje se je senat sestel in na čigavo pobudo, se je moral držati predpisanega dnevnega reda; razpravljalo se je lahko le o vprašanih, ki jih je predsedujoči predložil v razpravo (*referre rem ad senatum*), čeprav so se posamezniki temu določili – kot kaže primer Katona starejšega, ki je svoje številne razprave zaključil z znanim rekom *ceterum censeo Carthaginem esse delendam* ("sicer pa menim, da je treba Kartagino porušiti") –, izognili tako, da so se predmeta razprave dotaknili zgolj bežno, nato pa (brez omejitve) govorili o poljubni temi. Od leta 80 pred Kristusom naprej se je senat pri razpravi držal ustaljenega reda: vprašanje *quid censes?* (lat. "kaj je tvoje mnenje?") je predsedujoči najprej namenil najvišjemu uradniku, designiranemu konzulu (*consul designatus*), in nato po vrsti nižjim uradnikom.⁴ Ker je senat lahko razpravljal le do sončnega zahoda, ni bilo časa za razpravo vseh sodelujočih,⁵ zato so senatorji najnižjega stanu, tako imenovani *pedarii*, "glasovali z nogami" (lat. *pedibus ire in sententiam*), se pravi svojo podporo določenemu predlogu izrazili s tem, da so se v prostoru pridružili skupini, ki je podpirala določen predlog (*sententia*); ustaljena formula pri glasovanju je ohranjena pri S. Pompeju Festu: *qui hoc censetis, illuc transite, qui alia omnia, in hanc partem*.⁶

Ko je senat dosegel določen sklep oziroma vrsto sklepov, jih je oblikoval v načelni izjavi – *senatus consultum* –, ki pa je bil, kot smo že dejali, nezave-

zujoč; uradnik je ravnal po navodilih senata *si ei videretur* (lat. "če se mu je tako zdelo"),⁷ ne da bi se mu bilo treba posvetovati z ljudstvom; če se je uradnik odločil, da predloga ne bo upošteval ali če je bil nanj vložen veto (*intercessio*), je odlok še vedno veljal, vendar le kot *senatus auctoritas* in je bil kot tak tudi zabeležen (Cic. *Fam.* 1.2.4, *Att.* 5.2.3; Dio 41.3). Tako *senatus consultum* kot tudi *senatus auctoritas* pa sta morala prestati postopek ratifikacije; besedilo sklepa je pregledal poseben odbor, navadno predlagatelj in podpornikov sklepa, ter ga opremil z datumom ter krajem zasedanja. Cicero v pismu *verbatim* povzema besedilo tovrstnega podpisa k *senatus consultum* z imeni devetih podpisnikov: *Prid. Kal. Oct. in aede Apollinis scrib. adfuerunt L. Domitius Cn. f. Fab. Ahenobarbus, Q. <Caecilius> Q. f. <Fab.> Metellus Pius Scipio, L. Villius L. f. Pom. Annalis, C. Septimius T. f. Quir., <C. Lucilius C. f. Pup. Hirrus> C. Scribonius C. f. Pom. Curio, L. Ateius L. f. An. Capito, M. Eppius M. f. Ter*.⁸

Če besedilo primerjamo z besedilom *senatus consultum* iz leta 19, najdenem na bronasti tablici blizu antičnega Larina (*Larinum* – dan. Larino), vidimo, da gre za povsem formularen uvod: *S(enatus) c(onsultum) [...] in Palatio, in porticu quae est ad Apollinis. Scribundo ad(fuerunt) C. Ateius L. f. Ani. Capito, Sex. Pomp[ei]us [...] Octavius C. f. Ste. Fronto, M. Asinius Curti f. Arn. Mamilius, C. Gavius C. f. Pob. Macer q., A. Did[us] [...] Gallus q.*⁹ (povzeto po Levick, 1983).

Formularni značaj posameznih sklepov senata, ki se ponavljajo na več različnih dokumentih, kaže, da se postopek zasedanja senata s časom ni bistveno spreminjal. Besedilo sklepa senata o Bakchanalijah (*senatus consultum de Bacchanalibus*) iz leta 186 pred Kristusom je v dikciji na las podobno kasnejšim zapisnikom (gl. zgoraj): *Q. Marcius L. f., Spurius Postumius L. f. cos. Senatam consuluerunt Nonis Octobribus apud aedem Bellonae. Scribendo adfuerunt M. Claudius M. f., L. Valerius P. f., Q. Minucius C. f.*¹⁰ (povzeto po Russell, 1933).

4 Prim. Sall. *BC* 50.4: *D. Iunius Silanus primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat ...* (lat. "Za mnenje so najprej vprašali D. Junija Silana, ki je bil tisti čas designirani konzul ...", podčrtal in prevedel avtor).

5 Običajen pojav je bila tudi obstrukcija postopka; senatorji, ki jih pravilnik ni omejeval pri dolžini govora, so potek seje zavlačevali bodisi s predolgim govorom (Lintott 2003, 78), o čemer poroča npr. Cicero (Cic. *Ad Q. Fr.* 2.1.3: *tum Clodius rogatus diem dicendo eximere coepit*; "tedaj je Klodij dobil besedo in z govorom pričel tratiti dan") bodisi z drugimi postopki, kot denimo *obnuntiatio* (razglasitev neugodnih znamenj) ipd. (De Libero, 1992).

6 Fest. 261.26 "Tisti, ki mislite tako, pojdite tja, tisti pa, ki mislite drugače, pojdite sem". Prim. Sall. *BC* 50.4: *isque postea (sc. Silanus), permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam T. Neronis iturum se dixerat ...* ("kasneje pa je, ker ga je bil prepričal Cezarjev govor, naznanil, da se bo pridružil predlogu T. Nerona ...") (podčrtal in prevedel avtor).

7 Prim. Liv. 26.16.4: *adscriptum in senatus consulto fuerit si ei videretur ...* ("k sklepu senata je bilo pripisano 'če se mu tako zdi' ...", (prevedel avtor).

8 Cic. *Fam.* 8.8.6. "Tridesetega septembra, Apolonovo svetišče, podpisniki L. Domicij Ahenobarb, sin Gn. iz Fabijevega okrožja; Kv. Kajkilij, Kvintov sin iz Fabijevega okrožja; Metel Pij Scipion; Lukij Vilij, Lukijev sin iz okrožja Pomptine, Gaj Septimij, Titov sin iz Kvirinskega okrožja, Gaj Lukilij, Gajev sin iz Pupiniškega okrožja ..." (prevedel avtor).

9 "Sklep senata ... na Palatinu, v stebrišču pri Apolonovem svetišču. Prisotni podpisniki Gaj Atej, Lukijev sin, Sekst Pompej Oktavij, Gajev sin ..." (prevedel avtor).

10 "Konzula Kvint Markij, Lukijev sin in Spurij Postumij, Lukijev sin, sta se devetega oktobra s senatom posvetovala v svetišču Belone. Prisotni podpisniki so bili Mark Klavdij, Markov sin, Lukij Valerij, Publijev sin, Kvint Minukij, Gajev sin." (prevedel avtor).

Kdo je skrbel za zapisnik oziroma za besedilo zapisnika, je vprašanje, na katerega ni povsem zadovoljivega odgovora; po vsej verjetnosti je bil za končno obliko zapisnika odgovoren tisti senator, ki je bil pobudnik določenega zakona in je dal sklicati sejo. Pri Ciceronu izvemo (Cic. *Fam.* 12.23.2; 12.28.3.), da so si nekateri senatorji pisali zasebne zapiske, ni pa nobenih indicev, po katerih bi lahko sklepali, da je bila do obdobja pozne republike za pripravo zapisnika pooblaščen posebej za to določena oseba. Prav Cicero je morda prvi uvedel prakso sistematičnega vodenja zapisnika seje senata; na preliminarjem zasedanju 3. decembra 63 pred Kristusom je "določil senatorje, ki naj zapišejo vsako izjavo, vsako vprašanje in vsak odgovor pri čem ... bili so ne le nadvse krepotni in vredni zaupanja ... pač pa so s spominom, znanjem in hitrostjo pisanja zlahka sledili razpravi".¹¹ Postopek je po vsej verjetnosti ponovil tudi na naslednjih sejah (Syme, 2000, 73). Ne glede na to, ali je bil ta Ciceronov ukrep, s katerim se je morda zgolj želel zavarovati pred morebitno obtožbo o potvorbi zapisnika, predsedal ali ne, je redno vodenje zapisnika seje in njegova objava v obliki tako imenovani *acta senatus diurna* postalo obvezna praksa šele s Cezarjevim odlokom za časa njegovega konzulata leta 59 pred Kristusom (Suet. *Iul.* 20.1.). Dejstvo, da je bilo besedilo *senatus consultum de Bacchanalibus* odkrito v bližini Barija v južni Italiji, sicer omogoča sklep, da so pomembne sklepe senata objavljali po vsej Italiji že prej. Redno objavljane teh besedil v bržkone prirejani obliki, tako *acta senatus diurna* kot tudi *acta urbis*, omogoča sklep, da so po Ciceronovem zgledu to opravilo namenili izurjenim "stenografom"; odgovornost za besedilo zapisnika je sicer ostala naloga predsedujočega (Lintott, 2003, 85). Od leta 29, ko zapisnika po odredbi cesarja Avgusta sicer niso več javno objavljali (Suet. *Aug.* 36.), pa je izpričana funkcija *curator actorum senatus* ("skrbnik zapisnika seje") (Tac. 5.4.1.). Ne glede na to, da se sklepi senata po letu 29 niso več objavljali, so se zapisniki še vedno shranjevali v arhivu (*aerarium*), o čemer govori dejstvo, da so dokumente v arhivu lahko uporabljali posamezniki v različne namene. *Aerarium* je deloval kot arhiv bolj ali manj odprtega značaja, ki je bil na voljo različnim posameznikom – če smemo sklepati po notici iz Plinijevega pisma, tudi takim, ki so arhiv raziskovali zasebno: "Opazil sem bil nedavno Palantov spomenik s takšnim napisom ... Kasneje se mi je zdelo vredno, da pregledam sklep senata. Res sem ga našel,

tako imenitnega, da se mi je tisti vzvišeni naslov (na spomeniku, op. p.) zdel še preskromen."¹²

Večji del druge knjige in prvih devetnajst poglavij tretje knjige svojih *Analov* je Tacit posvetil opisu Germanikove poti na vzhod, njegove smrti in sodnega procesa proti Gneju Kalpurniju Pizonu, obtoženemu izdaje, ker naj bi zastrupil Germanika. Opis se, tako kaže primerjava Tacitovega besedila z obsežnimi odlomki na tako imenovani *Tabula Siarensis* in *Tabula Hebana*, povsem gotovo naslanja na odlok senata o posmrtnih časteh za Germanika, tako imenovani *Senatus consultum de honoribus Germanici decernendis*, ki je bil izdan ob koncu leta 19 in na besedilo zakona *lex Valeria Aurelia* (González, 1999, 124). Tacitov opis, ki s povzemanjem tehničnih podrobnosti Germanikove naloge in Pizonovega imenovanja kaže vsaj posredno poznavanje dokumentacije (Potter, 1999, 94), se mestoma v diktaciji povsem približa sistematičnemu besednjaku odloka senata, besedi *reperit decretique* (lat. "so ugotovili in odločili") pa jasno kaže, da gre za sklepe senata, "kakor jih je kdo predlagal bodisi iz ljubezni do Germanika bodisi po treznem premisleku": *Honores ut quis amore in Germanicum aut ingenio validus reperit decretique: ut nomen eius Saliari carmine caneretur ...* (Ann. 2.83).¹³ Vprašanje je sicer, ali je Tacit kot vir svoje pripovedi vsaj v primeru *senatus consultum de Cn. Pisone* neposredno uporabil dokumente v arhivu ali zgolj posredno z javnega spomenika, toda tehnična diktacija Tacitovega opisa, predvsem pa primerjava s primerom Plinijevega brskanja po arhivu nas silita v sklep, da bi bilo nemogoče pričakovati kaj drugega, kot da bi senator, ki je pisal zgodovino, ravnal kaj drugače kot senator, ki je brskal po arhivu zgolj iz radovednosti (Potter, 1999, 186). Rabo arhiva kot vira za zgodovinske raziskave potrjuje tudi Svetonijeva opomba, čeprav negativna: "Rabi sklepov senata sem se pa izognil, ker včasih dajejo vtis, da so bili sestavljeni bodisi iz nuje ali pa iz strahu."¹⁴

Ob povedanem se zdi povsem stvarno sklepati, da so tudi pred Cezarjevim odlokom iz leta 59, ko torej praksa rednega objavljanja *senatus consulta* še ni bila uveljavljena, besedilo zapisnika *in aere* prav tako shranili v arhivu. Polibij je v arhivu edilov našel in preučil vrsto pogodb (Pol. 3.26.); njegovo *verbatim* navajanje besedila pogodbe med Hanibalom in Filipom, ki je bilo prestreženo na poti med Grčijo in Kampanijo, lahko vzamemo kot morebiten dokaz, da ga je našel v javno

11 Cic. Sall. 41ff: *introducitur in senatum indicibus constitui senatores qui omnia indicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. ... non solum summa virtute et fide ... sed etiam quos sciebam memoria, scientia, celeritate scribendi facillime quae dicerentur persequi posse.*

12 Plin. Ep. 8. *adnotasse me nuper monumentum Pallantis sub hac inscriptione ... Postea mihi visum est pretium operae ipsum senatus consultum quarere. Inveni tam copiosum et effusum, ut ille superbissimus titulus modicus atque etiam demissus videretur* (podčrtal in prevedel avtor).

13 "Po razpravi so bile za Germanika določene časti – kakor jih je pač kdo predlagal bodisi iz ljubezni do njega bodisi po treznem premisleku –, in sicer: naj se njegovo ime opeva v pesmi Salijcev ..." (prevedel avtor).

14 Suet. Aug. 57: *omitto senatus consulta, quia possunt videri vel necessitate expressa vel verecundia ...* (prevedel avtor).

dostopnem arhivu (Potter, 1999, 82). Tudi pri Ciceronu najdemo notico o sklepih senata kot zgodovinskem viru: *negotium dederis, reperiet ex eo libro in quo sunt servata consulta [senatus] Cn. Cornelio L. [Mummio] consulibus de Tuditano ...*¹⁵

S tem se vračamo k vprašanju z začetka te razprave: kaj lahko pričakujemo od arhiva (*aerarium*) oziroma od sklepov senata (*senatus consulta*) v smislu govorov, s katerimi so v senatu nastopali različni govorniki? Pomenljiv odgovor na to vprašanje ponuja opomba iz *senatus consultum de Cn. Pisone*. V besedilu, ki je ohranjeno na *Tabula Siarensis*, se pojavlja določilo, ki ga nikakor ne smemo prezreti: *placere uti libellus quem is (sc. Drusus) proxumo senatu recitasset in aere incideretur* (frgm. IIb 18–19).¹⁶ Preprosto določilo je za pričujočo razpravo zgovoren argument: po odloku senata je bil na bronasto ploščo (*in aere*) k besedilu sklepov dopisan tudi govor, s katerim je (Julij Cezar?) Druz nastopil (*recitasset*) ob neki drugi priložnosti. Iz besede *libellus*, dob. "knjižica", je težko sklepati, za kakšno besedilo naj bi šlo, toda glede na izraz *recitasset*, dob. "je bil recitiral", ga vsekakor lahko obravnavamo kot govor. Poleg tega je za namen te razprave nadvse pomemben podatek tudi ta, da Tacit prenaša tudi Tiberijev govor (3.12), ki ga sicer nimamo nikjer ohranjenega.

Poleg že navedenih primerov govorov v senatu, Cezarjevega in Katonovega zasedanja na seji senata 3. decembra leta 63, naj navedemo še en problematičen primer – s stališča zgodovinarja pravzaprav še nekoliko bolj problematičen, namreč Adherbalov govor pred senatom iz leta 117/116 pred Kristusom. V monografiji *Katilinova zarota* je Salustij izpostavil dogodke, ki so bili v času nastanka monografije še relativno sveži in vsaj s stališča ustnega izročila je imel avtor na voljo precej virov (Syme, 2000, 71). Zato bi se lahko v duhu skepticizma do zgodovinskega jedra v omenjenih govorih na podlagi arhivov še lahko sklicevali na dejstvo, da je avtor pisal po spominu oziroma se naslanjal na ustne vire in posledično prilagajal njihovo vsebino. V primeru monografije *Vojna z Jugurto* je argument ustnega vira za Adherbalov govor že bistveno težje dokazljiv.¹⁷ Trditev, da je Adherbalov govor povsem Salustijev konstrukt

(Paul, 1984, 54), kaže vse preveč prvin polemike o govorih v Tukididovi monografiji *Peloponeška vojna*, ki jo je bistveno zaznamovala sintagma *τὰ δέοντα* in njene številne interpretacije.¹⁸

Govor uvaža poved *tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus* (Iug. 13.9); preden ponudimo njen prevod, moramo razčistiti pomen za to razpravo ključnega izraza, *accepimus*. Razlaga, da izraz odraža ustno izročilo (Paul, 1984, 53), ni povsem zadovoljiva;¹⁹ Salustij izraz uporabi tudi v Katilinovi zaroti, v uvodu v kratko razpravo o zgodovini Rima (6.1): *urbem Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere intitus Troiani ...*²⁰ V poglavju o zgodovini Rima Salustij namiguje na Katona starejšega in njegovo zgodovinsko različico o nastanku Rima v delu *Izvori* (lat. *Origines*), o kateri ni slišal, temveč jo je bral in na podlagi nje prišel do dognanj. Poleg neprepričljive povezave z morebiti še živimi Salustijevimi sodobniki, ki so bili priče Adherbalovega nastopa v senatu, ne moremo mimo dejstva, da se Salustij v *Katilinovi zaroti* (53.2) sklicuje na rabo pisnih virov: *sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit ...*²¹ Nekateri dokumente tudi bolj ali manj dobesedno povzema in jih uvaža kot *exempla*, namreč Katilinovo pismo prijatelju Lutaciju Kátulu, ki mu ga je poslal po odhodu iz Rima (BC 35), in kratko skrivno sporočilo, ki ga je Lentul po Volturkiju poslal Katilini (BC 44.4) – slednji dokument z drobnimi odstopanji citira tudi Cicero (*In Cat.* 3.12.). Svojih virov raziskav Salustij sicer ne imenuje posebej, vendar ni razloga, da mednje ne bi šteli tudi arhivskih dokumentov, med njimi *senatus consulta*, katerih rabo lahko pred njim dokazano pripišemo že Polibiju in Ciceronu. Za to imamo še toliko tehtnejši razlog, če upoštevamo analizo dogajanja po Adherbalovem govoru, ko se dikcija (v prirejeni obliki) približa besedilu sklepa senata: *decretum fit uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham et Adherbalem dividerent*.²² Primeren (in nevtralen) prevod, ki ga ponujamo za zgoraj navedeno uvodno misel pred Adherbalovim govorom: "Po mojih dognanjih je Adherbal tedaj spregovoril takole."

15 Cic. Att. 13.33. "Naloži mu, naj v tisti knjigi, v kateri so shranjeni sklepi [senata] med konzulatom Gneja Kornelija in Lukija Mumija, poišče (sklep?) o Tuditano ..." (podčrtal in prevedel avtor). Atik podatkov seveda ni iskal sam, v ta namen je imel zaposlene ljudi – Cicero v enem od pisem (Att. 12.22.2) omenja osvobodjenca Satira in Sira.

16 "Skleno se, da se v bron vreže besedilo, s katerim je on (tj. Druz) nastopil vpričo senata." (prevedel avtor).

17 Vendar ne (popolnoma) nemogoč: L. Gelij Poplikola, ki je bil leta 120 pred Kristusom. Karbonov *contubernalis*, je bil v času Katilinove zarote še aktiven senator in je umrl šele leta 52. Vendar pa se zdi že argument, da bi Salustij, ki se je *Jugurtinske vojne* lotil kasneje kot *Katilinove zarote* (slednjo je začel pisati nekaj mesecev po Ciceronovi smrti leta 43 pred Kristusom – najverjetneje v času drugega triumvirata –, več kot deset let, preden se je lotil monografije *Jugurtinska vojna*, že zbiral gradivo zanjo, prav malo verjeten.

18 Pregled različnih aktualnih interpretacij in novejša literature na to temo gl. v Pobežin (2005).

19 Gl. op. 17.

20 "Mesto Rim so, kakor sem dognal, v začetku ustanovili in mu vladali Trojanci ..." (podčrtal in prevedel avtor).

21 "Veliko sem prebral in dosti poslušal o številnih preslavnih dejanjih rimskega ljudstva bodisi doma bodisi v vojni, na morju ali na kopnem ..." (podčrtal in prevedel avtor).

22 "Sklenjeno je bilo, naj deset poslanev kraljestvo, ki ga je bil dobil Mikipsa, razdeli med Jugurto in Adherbala." (podčrtal in prevedel avtor).

Tudi dejstvo, da je Adherbalov govor urejen po zakonitostih retorike (Ullman, 1927, 33–35), ne bi smelo biti moteče; Salustij numidijski dvor opisuje kot precej heleniziran (*Iug.* 9.4), zato je povsem stvarno pričakovati, da so bili vsi trije numidijski principi – Adherbal, Jugurta in Mikipsa –, deležni grške izobrazbe. Je bil torej Adherbalov govor res v celoti izmišljen? Na podlagi doslej povedanega lahko sklepamo, da ne. Poleg navedenih pomislov vsekakor velja upoštevati dejstvo, da je bil senat pravzaprav edini prostor za sprejemanje tujih delegacij, kjer so te delegacije predstavljale vsebino in razlog svojega prihoda; glede na to, da so bile v arhivih senata in edilov shranjene različne pogodbe s tujimi ljudstvi, o čemer poroča Polibij,²³ je povsem možen sklep, da so shranjevali tudi poslanice in govore tujih državnikov.

V primeru Cezarjevega in Katonovega govora nas poleg dejstva, da sta govora polna Salustijevih in ne Cezarjevih ali Katonovih stilističnih posebnosti, med drugim zmoti že uvodna formulacija, ki se od tiste pri Adherbalovem govoru precej razlikuje – v obeh primerih gre za uvodno misel tipa "spregovoril je na tak način",²⁴ kar samo po sebi sugerira, da gre za adaptacijo; to stališče se zdi edino možno. Toda ali sta Cezarjev in Katonov govor v *Katilinovi zaroti* res zgolj avtorjeva konstrukta, sredstvo karakterizacije? Vztrajati velja pri mnenju, da je Salustij pisal po predlogi; kako tesno se je te držal, je seveda drugo vprašanje, toda prav gotovo je povzel vse glavne vsebinske točke teh govorov, kar pokaže primerjava z drugimi viri.²⁵

Sporno ostaja vprašanje, kateri vir je Salustij uporabil. Prav gotovo (tudi) Ciceronova dela, toda stališče, da je gradivo za pričujoča dva govora Salustij črpal predvsem pri Ciceronu (Syme, 2000, 73), je težko sprejemljivo – če ne drugega, je brez dvoma imel na voljo prepis zapisnika seje, za katerega je bil, kot smo že povedali, res odgovoren Cicero. Znova se moramo vrniti k pomisleku, da se zdi prav malo verjetno, da zgodovinar z resnimi zgodovinskoambicijami ne bi brskal (tudi) po arhivu, zlasti še, ker je bila tovrstna praksa, kot smo že pokazali, očitno že uveljavljena.

Toda na seji senata 3. decembra je spregovorilo vsaj 19 govornikov (16 pred Cezarjem, za njim Cicero in Katon): kako torej, da so ohranjeni le trije govori – dva

od teh v prirejeni obliki pri Salustiju? Pomemben argument je učinek, za katerega si je prizadeval avtor, namreč portret dveh pomembnih političnih osebnosti, ki ga zaključuje *synkrisis* v 54. poglavju; drugi govori v tem smislu za avtorja niso bistveni; v tem lahko registriramo podoben moment kot pri Tacitu, ki na več mestih izraža selektiven pristop pri odločitvi, o čem namerava poročati in s kakšnim namenom (*Tac. Ann.* 4.32; 6.7; 13.31.). Vprašanje je tudi, ali so sploh bili vsi govori v celoti zabeleženi; tudi v pričujočem primeru namreč gradivo, ki ga je predsedujoči seji senata nazadnje dobil v pregled, bržkone ni bilo dobeseden prepis in je zgolj povzemal razločno dolge *sententiae* senatorjev (Lintott, 2003, 87).²⁶ Senat je bil načeloma prostor, v katerem so senatorji sodelovali v politični diskusiji in izmenjevali *sententiae*, "mnenja", to sugerira tudi formalno povabilo k razpravi *quid censes?*, ne pa nujno nastopali z izdelanimi govori (*oratio*) kot govorniki pred nemim občinstvom (Lintott, 2003, 87). Cezarjev in Katonov govor pa bi lahko bila v zapisniku glede na njuno politično vlogo in vpliv designiranega pretorja ter designiranega tribuna vendarle bolj natančno zabeležena; Plutarh namiguje, da je bil Katonov govor edini ohranjeni primer njegovih govorov, in sicer prav zaradi Ciceronovega ukrepa vodenja natančnega zapisnika seje (Plut. *Cato Min.* 23.3.).

V času Katilinove zarote je torej Cicero poskrbel, da so bili na sejah prisotni posebej za zapisnik zadolženi posamezniki; verjeti moremo, da so dogajanje na sejah beležili kolikor mogoče natančno. Povsem smiselno se zdi sklep, da je ta praksa ostala prisotna tudi po Cezarjevem odloku leta 59. Opomba, ki smo jo citirali iz besedila *senatus consultum* na *tabula Siarensis*, tj. *uti libellus ... in aere incideretur*, vsekakor omogoča sklep, da je bilo priložnostno beleženje govorov v času njegove nastanka uveljavljena praksa. Vse od Polibija naprej je bila, kot smo pokazali, uveljavljena tudi praksa rabe teh arhivov v namene zgodovinskoambicij raziskav. Sklepamo lahko, da je bila uveljavljena že prej, če pomislimo, da so bili prvi rimski zgodovinskoambicijarji, tako imenovani analisti, praviloma senatorskega stanu in da so imeli dostop do arhivske dokumentacije. Pri Tacitu je pripoved posejana z govori različnih dolžin in oblik v senatu ali vsaj namigi, da je do govora prišlo;²⁷ argu-

23 Pol. 3.25-26: Ἐπὶ τοιαυτοῦν τελευταίας συνθήκας ποιοῦνται Ῥωμαῖοι κατὰ τὴν Πύρρου διάβασιν ... Τοῦτων δὲ τοιούτων ὑπαρχόντων, καὶ τηρουμένων τῶν συνθηκῶν ἔτι νῦν ἐν χαλκῳμασι παρὰ τὸν Δία τὸν Καπετώλιον ἐν τῷ τῶν ἀγορανόμων ταμείῳ ... "In še eno pogodbo so Rimljani sklenili s Kartažani, v času Pirovega pohoda [na Sicilijo, leta 279 pr. Kr., op. prev.] ... Takšni dokumenti še obstajajo in so še vedno ohranjeni na bronastih ploščah v arhivu edilov v svetišču Kapitolskega Jupitra ..." (prevedel avtor).

24 Lat. *huiusce modi verba locutus est* (BC 50.5) oz. *huiusce modi orationem habuit* (BC 52.1).

25 Suet. *Iul.* 14 in Plut. *Caes.* 8, *Cato Min.* 23; oba avtorja opisujeta tudi dogodke, ki jih Salustij ne omenja, zato se zdi, da sta gradivo za svoje opise črpal iz lastnih raziskav, ne pa (zgolj) pri Salustiju.

26 To lahko nenazadnje razberemo tudi iz Ciceronovih prepisov zapisnikov senata, prim. Cic. *Fam.* 8.8.

27 Tac. *Ann.* 1.10; 1.11; 1.13; 1.52; 1.77; 1.81; 2.36; 2.63; 2.87; 3.12; 3.31; 3.57; 4.4; 4.8; 4.17; 4.34; 4.37; 5.6; 6.9; 11.23-5; 12.6; 12.11; 12.25; 12.52; 13.3; 13.11; 13.43; 14.11; 15.35; 15.73; 16.7; 16.27.

ment, da gre za konstrukt v kakršni koli funkciji avtorjevih namer, tolikšnega števila govorov ne pojasni. Resen in verjeten sklep je, da je gradivo za govore v svojem delu črpal iz virov, med drugim tudi *acta senatus*. Glede na predstavljene argumente lahko postavimo tezo, da so se govori v senatu beležili že prej kot v času pozne republike in principata (prim. *tabula Siarensis*, *tabua Hebana*) in da je zlasti v času pozne republike to postala redna praksa.

Tu trčimo ob nov problem, ki že sodi v posebno razpravo: dihotomija med *dejanskim* in *izmišljenim*, *resničnim* in *neresničnim* je v antičnem zgodovinarstvu premalo stvarna; problem, s katerim se srečujemo, je problem nesporazuma, do katerega prihaja v "dialogu" z antiko: metodologijo antičnega zgodovinarja merimo s sodobnimi merili. V primerjavi z antičnim filozofom, čigar dejavnost se večidel giblje v območju spekulativnega, se zdi antični zgodovinar s sodobne perspektive malodane naiven v svoji – resda včasih zgolj naslovni –, zavezanosti tistemu, kar imenuje *autopsía*, čeprav je glede na njegovo nalogo seveda razumljiva (Marincola, 2004, 67). Govor v antični zgodovini sicer res funkcionira kot sredstvo karakterizacije – avtorji so

ga kot takega nujno izkoriščali za plasma določenih idej, ki so skozi usta govorca, zlasti če je bil moralno ali kako drugače vplivna figura, v svetu težko dostopnih informacij in razredne razslojenosti delovale bolj kredibilno kot pa težko preverljivo dejstvo, da so uporabljali virov. Trditev, da so zaradi obstoječih virov avtorji to gradivo obravnavali kot bolj zavezujoče, je seveda nepreverljiva, vendar pa obenem ne negira njihove rabe virov, kakor tudi ne obstoja teh virov.

Vprašanje nekaterih navedenih primerov, zlasti pa Adherbalovega govora, zato ne bi smelo biti toliko vprašanje, ali je Adherbal sploh govoril in ali je povedal kaj od tega, kar lahko beremo pri Salustiju, temveč, koliko se je avtor pri navajanju njegovega govora držal predloge, ki mu je bila po vsej verjetnosti na voljo, koliko jo je s svojimi stilističnimi prijemi popačil in kaj točno je ta predloga bila. Primerjava Cezarjevega in Katonovega govora s sinoptično vsebino teh govorov pri Svetoniju in Salustiju kaže isto historično jedro, kar smemo sprejeti kot dokaz eksterne vira. Citirani odlomki izvirnih besedil dajejo sklepati, da bi ta vir lahko bili prav zapiski sej v senatu, *acta senatus*.

UT IN AERE INCIDERETUR. THE QUESTION OF ANNOTATING SPEECHES IN THE *SENATUS CONSULTA*

Gregor POBEŽIN

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Mediterranean Heritage, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, Department for Heritage Studies, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: gregor.pobezin@fhs.upr.si

SUMMARY

Speeches in classical historians have always posed a special problem; ever since Thucydides' phrase τὰ δέοντα περὶ τῶν αἰεὶ παρόντων it was all but self understood that speeches as a part of history posed little more than an exercise in rhetoric and means of characterisation. Although not entirely free composition, speeches were viewed as a derivative of historical context. While this article does nothing to combat this point of view, it proposes a slightly different approach: not all speeches should be dealt with equally in analysis. Particularly speeches presented in a more formal environment, namely the Roman senate, were most probably recorded in the minutes of the proceedings of the Roman senate, the so-called acta senatus. Judging from what we can conclude from one of the motions in the so-called Tabula Siarensis, namely ut libellus in aere incideretur, in at least some cases in times of early republic speeches delivered in the senate were actually preserved in the final draft of the senatus consultum; most probably this went on more systematically in late republic, perhaps even more so after Caesar's edict of 59 BC. Some authors, among them Polybius, Cicero, Tacitus and most probably Sallust as well, have used these minutes, kept in the so-called aerarii on a regular basis; Tacitus has preserved numerous speeches delivered in the senate, for which we have little evidentiary proof that they were actually spoken. However, the text of Senatus consultum de Cn. Pisone, discovered on two bronze tablets, the Tabula Siarensis and Tabula Hebana, shows that he knew of this document and most probably used it in writing his Annals. It seems only plausible that he did so in other occasions as well, much like other historians before him.

Key words: roman republic, the senate, speeches, historical monograph, senate proceedings, decrees of the senate, minutes, Sallust, Cicero, Tacitus

VIRI IN LITERATURA

- González, J. (1999):** Tacitus, Germanicus, Piso and the Tabula Siarensis. *The American Journal of Philology*, 120, 1999, 1. Baltimore, 123–42.
- Grant, M. (1995):** Greek and Roman Historians. Information and Misinformation. London, New York, Routledge.
- Kampff, G. (1963):** Three Senate Meetings in the Early Principate. *Phoenix*, 17, 1963, 1. Toronto, 25–58.
- Laird, A. (1999):** Powers of Expression, Expressions of Power: Speech Presentation and Latin Literature. Oxford Classical Monographs. Oxford, Oxford University Press.
- Levick, B. (1983):** The *Senatus Consultum* from Larinum. *The Journal of Roman Studies*, 73. London, 97–115.
- Libero, L. de (1992):** Obstruktion. Politische Praktiken im Senat und in der Volksversammlung der ausgehenden römischen Republik (70–49 v. Chr.). Stuttgart, Hermes Einzelschriften.
- Lintott, A. (2003):** The Constitution of the Roman Republic. Oxford, Oxford University Press.
- Marincola, J. (2004):** Authority and Tradition in Ancient Historiography. Cambridge, Cambridge University Press.
- Oliver, J. H., Palmer, R. E. A. (1955):** Minutes of an Act of the Roman Senate. *Hesperia*, 24, 1955, 4. Athens, 320–49.
- Paul, G. M. (1984):** A Historical Commentary on Sallust's *Bellum Iugurthinum*. Liverpool, Francis Cairns.
- Pobežin, G. (2005):** Λόγοι καὶ ἔργα: Tukidid in vprašanje govorov. *Keria*, 8, 2005, 2. Ljubljana, 19–34.
- Potter, D. S. (1999):** Literary Texts and the Roman Historian. London – New York, Routledge.
- Russell, A. G. (1933):** The Procedure of the Senate. *Greece & Rome*, 2, 1933, 5. Cambridge, 112–121.
- Syme, R. (2000):** Sallust. With a New Foreword by Ronald Mellor. Berkeley – Los Angeles, University of California Press.
- Taylor, L. R., Scott, R. T. (1969):** Seating Space in the Roman Senate and the *Senatores Pedarii*. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 100. New York, 529–82.
- Thompson, D. L. (1981):** The Meetings of the Roman Senate on the Palatine. *American Journal of Archaeology*, 85, 1981, 3. Princeton, 335–39.
- Ullmann, R. (1927):** La technique des discours dans Salluste, Tite-Live et Tacite. Oslo, Det Norske Videnskaps Akademi.
- Woodman, A. J. (1988):** Rhetoric in Classical Historiography. Four Studies. London – New York, Routledge.

review article
received: 2008-10-18

UDC 904:728(497.4Simonov zaliv)

DIE GRABUNGEN IN DER RÖMISCHEN VILLA MARITIMA VON SAN SIMONE/SIMONOV ZALIV BEI ISOLA/IZOLA, SLOWENIEN

Stefan GROH

Österreichisches Archäologisches Institut, AT-1190 Wien, Franz Klein-Gasse 1
e-mail: stefan.groh@oeai.at

Helga SEDLMAYER

Österreichisches Archäologisches Institut, AT-1190 Wien, Franz Klein-Gasse 1
e-mail: helga.sedlmayer@oeai.at

AUSZUG

Im Jahr 2008 wurden in der Villa Maritima von San Simone/Simonov zaliv neue archäologische Forschungen durchgeführt. Neben einer Neukartierung der sichtbaren Baureste und geophysikalischen Messungen im Umfeld der Villa erfolgte eine kleinflächige Grabung. Die Ergebnisse der stratigraphischen Grabung und der Analyse von Fundkomplexen geben wichtige neue Aufschlüsse zur Chronologie und zum Baukonzept der Villa. Nach umfangreichen Planierungsmaßnahmen erfolgt die Anlage des Hauptgebäudes im letzten Drittel des 1. Jahrhunderts v. Chr. Es wurden Teile eines Raumes mit einem monochromen weißen Mosaikboden und Teile eines Innenhofes mit einer Latrine untersucht. Anhand der Orientierung der Fundamentmauern können zwei unterschiedliche Gebäudekomplexe im Norden und Süden der Villa unterschieden werden. Die Nutzung des untersuchten Villenareals endet im dritten Viertel des 1. Jahrhunderts n. Chr. Die Böden und Mauern werden zum Zeitpunkt der Aufgabe systematisch ausgerissen.

Stichwörter: Villa Maritima, San Simone, Ausgrabungen, Fundanalyse, Chronologie

THE EXCAVATIONS OF THE ROMAN VILLA MARITIMA IN SIMONOV ZALIV NEAR IZOLA, SLOVENIA

ABSTRACT

In 2008 new archaeological research was carried out in the villa maritima in San Simon/Simonov zaliv. Apart from new mappings of the visible building remains and geophysical measurements in the vicinity of the villa, a small-area excavation was also conducted. The results of the stratigraphical excavations and analyses of finds give important new information about the chronology and building concept of the villa. After extensive levelling provisions the main building of the complex was built in the last third of the 1st century BC. Parts of a room with a monochrome white mosaic floor and parts of a courtyard with a latrine were investigated. On the basis of the orientation of the foundation walls two different building complexes in the north and south of the villa can be distinguished. The use of the researched area of the villa ends in the third quarter of the 1st century AD. The floors and walls were systematically destroyed after their abandonment.

Key words: villa maritima, San Simon, excavations, analysis of finds, chronology

EINLEITUNG

Im Rahmen einer neuen Forschungsk Kooperation zwischen dem Inštitut za dediščino Sredozemlja der Znanstveno-raziskovalno središče Koper Univerze na Primorskem (UP ZRS) und dem Österreichischen Archäologischen Institut Wien begannen im Frühjahr 2008 systematische Feldarbeiten in der Villa Maritima von San Simone/Simonov zaliv bei Isola/Izola an der slowenischen Adriaküste.¹ Die Zielsetzung dieser Forschungsk Kooperation ist es, parallel zu einer Bearbeitung der Grabungen bis 2000 und zur Erstellung von touristischen Nutzungskonzepten durch das UP ZRS,² neue Erkenntnisse zur Topographie, zu den Baustrukturen, zur Chronologie der Befunde und zu den wirtschaftlichen Grundlagen der Villa zu gewinnen.

Für die Erreichung dieser Ziele sollen in den Jahren 2008–2012 die Einrichtung eines Geoinformationssystems, geodätische Einmessungen des sichtbaren Altbestands, geophysikalische Messungen, Surveys und kleinflächige Grabungen mit einer Analyse von Fundvergesellschaftungen durchgeführt werden. Der hier vorliegende Beitrag beinhaltet einen ersten Vorbericht zu den Ergebnissen der Kampagne 2008 in der Villa Maritima von San Simone.

FORSCHUNGSGESCHICHTE UND TOPOGRAFIE

Erste Hinweise auf die Existenz einer römischen Villa in San Simone liegen aus dem 15. Jahrhundert vor, im 18. Jahrhundert kamen römische Funde bei ersten zufälligen Grabungen zu Tage. Systematische Untersuchungen erfolgten in den 20er Jahren des 20. Jahrhunderts unter A. Degrassi und B. Tamaro (Degrassi, 1923) und in den 50er Jahren durch V. Šribar. Ab den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts wurden Unterwasserkartierungen der beiden vorhandenen Molen sowie Unterwassergrabungen im Hafenbecken (Karinja, 1997, 177–183) und erste geophysikalische Messungen im Areal der Villa vorgenommen. Neuere Grabungen erfolgten von 1986–1992 durch G. Labud unter der Leitung von M. Stokin (Donderer, 1986, 188–190; Boltin-Tome, 1991; Fontana, 1993, 191–194; Labud, 1996; Mikl Curk, 1996; De Franceschini, 1998, 742–752; Stokin, 2001). 2006 führte B. Mušič geophysikalische Messungen mit Magnetik, elektrischem Widerstand und Radar auf dem Areal der Villa (Parzellen 1419–1429) durch (Mušič, 2006).

Die römische Villa Maritima von San Simone/Simonov zaliv liegt auf einer heute ca. 120 m breiten und 150 m langen Halbinsel in der Bucht von Isola/Izola (Abb. 1). Diese Halbinsel ist Teil des aus Kalkstein gebildeten Hochgebiets (Izola-Dom) im Flysch-Becken des mittleren Eozän von Piran (Plesničar et al., 1973). Die ca. 1,5 km breite Bucht wird im Norden von Isola/Izola, das ursprünglich eine vom Festland getrennte Insel war, und im Süden von einer Steilküste mit Felsklippen bzw. Kaps (Rtič Kane, Rtič Ronek) begrenzt. Südlich und östlich der Bucht steigt das Gelände innerhalb eines Kilometers auf eine Höhe von ca. 200 m an, der Malijski hrib stellt mit 278 m die höchste Erhebung dar.

Die römische Villa besitzt einen im Südwesten der Bucht gelegenen geschützten ca. 7400 m² großen Hafen (Fläche des Hafenbeckens), der mit zwei Molen befestigt wurde. Er gehört zu den größten römischen Häfen Istriens (Degrassi, 1955, 131–137). Die Küste südlich der Halbinsel bzw. östlich der Mole, eine natürliche Geländedepression, war wohl auch in römischer Zeit ein sumpfiges, von Überschwemmungen bedrohtes Gebiet. Die Nordostseite der Halbinsel wird von einem Bach begrenzt.

Die Topographie der Küste in der Bucht von San Simone hat sich seit römischer Zeit und in den letzten Jahrhunderten stark verändert. Zwischen den Grabungen von A. Degrassi 1922 und jenen aus der Mitte des 20. Jahrhunderts hat das Meer an der Ostseite der Bucht (an der Westseite der Villa) auf einem Streifen von 15–20 m das Ufer fortgerissen (Šribar, 1958–1959, Abb. 1–2).³ Der Südostrand der Bucht verlief damals deutlich weiter landeinwärts und wurde 1968 bis zur südlichen römischen Hafenmole aufgeschüttet. Diese Aufschüttungen und den früheren Küstenverlauf erkennt man auf älteren Fotos (Karinja, 1997, Abb. 1–5) und anhand der geophysikalischen Prospektion, die vom ÖAI 2008 auf einer Fläche von 0,5 ha durchgeführt wurde (Abb. 2).⁴

DIE GRABUNGEN 2008 IN DER VILLA MARITIMA VON SAN SIMONE

Das Ziel der Grabungen 2008 war es, neue gesicherte Erkenntnisse zur Chronologie der Villa zu erlangen. Des Weiteren sollten die Ergebnisse der geophysikalischen Prospektion 2006 mit einem Grabungsschnitt verifiziert und die von einander abweichende Orientierung der Mauern im Norden und Süden der Villa untersucht werden.

1 Besonderer Dank sei unseren Kooperationspartnern, Herrn Univ. Prof. Ddr. M. Guštin und Frau Ass. Prof. Dr. I. Lazar (UP ZRS, Koper) ausgesprochen.

2 Diese Aufgaben werden von K. Zanier am UP ZRS Koper wahrgenommen.

3 In diesem Streifen wurden die Reste von mindestens fünf Räumen dokumentiert.

4 Geophysikalische Messungen (Magnetik) erfolgten mit Fluxgategradiometern am 6. 4. 2008 auf der Parzelle 2339.

Abb. 1: Die Bucht von Isola/Izola mit der Villa von San Simone/Simonov zaliv. Blick von Südwesten (Foto: St. Groh).

Sl. 1: Izolski zaliv z vilo v Simonovem zalivu. Pogled z jugozahoda (foto: St. Groh).

Die von B. Mušič 2006 durchgeführte geophysikalische Prospektion des Villenareals und die Grabungen von A. Degrassi und G. Labud bildeten die Grundlage für die Positionierung des Grabungsschnittes. Laut geophysikalischer Prospektion folgt auf den bereits teilweise ergrabenen Baukörper im Norden eine ca. 6 m breite Korridor-ähnliche Verbauung um einen ausgedehnten, mindestens 27 m breiten Innenhof. Dieser wiederum leitet zu der im Süden der Villa bereits partiell untersuchten Porticus (Stokin, 2001; Mušič, 2006). Die Grabungen 2008 erstreckten sich über eine 3 x 8 m bzw. 24 m² große Fläche (Abb. 3 und Abb. 8).⁴ Der Schnitt wurde derart platziert, dass man einerseits einen Anschluss an die älteren Grabungen im Nordteil der Villa erlangt und andererseits einen Kontext zu der Verbauung im Süden erstellen kann. Das neue Grabungsareal sollte, nach Durchsicht der vorhandenen Grabungsunterlagen, möglichst noch nicht von rezenten Eingriffen betroffen sein.

Die Grabung erfolgte nach stratigraphischen Kriterien, d. h. es wurden einzelne stratigraphische Einheiten (SE) freigelegt und dokumentiert. Die Grabungsdokumentation wurde mit einem Tachymeter vor Ort am Notebook in einem Geoinformationssystem durchgeführt. Die Abfolge der SE wird in einer Harris-Matrix illustriert, die Dokumentation in einem GIS erlaubt die Verknüpfung der Befunddaten mit den Daten der Fundaufarbeitung. Die Analyse der Grabungs- und Funddaten sowie die Planerstellung erfolgt ebenfalls in einem GIS.⁵

DIE BEFUNDE UND FUNDE DER GRABUNG 2008

Die Befunde der Grabung 2008 erlauben eine neue Periodisierung und Untergliederung der Baugeschichte des Grabungsplatzes in Perioden und in einzelne Phasen, wobei eine Periode jeweils unterschiedliche Aktivitäten beschreibt, die zu einer stärkeren Veränderung der Landschaft bzw. der Baustrukturen führt.

4 Die Grabungen fanden in der Zeit vom 16. 6.–4. 7. 2008 auf den Parzellen 1426–1427 statt. Besonderer Dank gilt den archäologischen MitarbeiterInnen A. Ogorelec und K. Zanier sowie den studentischen Hilfskräften D. Baltič, M. Cvetkovič, M. Milkovič-Biloslav, E. Ogřešević und J. Rihter.

5 Dabei kommen die Software ArchEd der Technischen Universität Wien sowie MobileMatrix von Leica und ArcGIS 8.1 von ESRI zur Anwendung.

Abb. 2: Geophysikalische Prospektion mit Magnetik im Umfeld der Villa Maritima von San Simone/Simonov zaliv 2008 (Foto: A. Ogorelec).

Sl. 2: Geofizikalna prospekcija z magnetometrijo v okolici vile maritime v Simonovem zalivu 2008 (foto: A. Ogorelec).

Abb. 3: Die ergrabenen, restaurierten Baureste im Mittelteil der Villa und die Grabung 2008 im Hintergrund. Blick von Nordosten (Foto: St. Groh).

Sl. 3: Izkopane in restavrirane gradbene ostaline v srednjem delu vile in izkopavanja 2008 v ozadju. Pogled s severovzhoda (foto: St. Groh).

Tabelle 1: Die Befunde der Grabung 2008 in der Villa von San Simone/Simonz zaliv, deren Datierung und Interpretation.**Tabela 1: Najdbe izkopavanj v vili Simonov zaliv v letu 2008, njihova datacija in interpretacija.**

Periode	Datierung	Aktivitäten	Interpretation
1.1	25–10 v. Chr.	Anplanierung des ursprünglichen Geländes mit Kalksteinfindlingen	Geländeerhöhung
1.2	25–10 v. Chr.	Anplanierung des Geländes mit Lehm und Kalkbruchsteinen	Herstellen eines Bauniveaus
1.3	25–10 v. Chr.	Anlage von Fundamentgräben, Aufbau von Mauern, Ausgleichslagen für Böden, Anlage des Mosaikbodens in Raum A	Errichtung der Villa mit Steingebäuden und Mosaikboden
2	25/10 v. Chr. bis 30/50 n. Chr.	Begehung der Räume, Bau und Verfüllung der Latrine im Hof B	Nutzung der Villa
3.1	50–70 n. Chr.	Anlage von Gruben	Nutzung/Aufgabe der Villa
3.2	50–70 n. Chr.	Anlage von Mauer- und Bodenausrisssgräben und -gruben	Aufgabe der Villa
4.1		Sedimentöse Ablagerungen	Verödung des Areals
4.2	Neuzeit	Rigolen, Baumpflanzgruben, Grabungsschnitte	Agrarische Nutzung des Areals, archäologische Untersuchungen in der römischen Villa

In Periode 1 erfolgt die Vorbereitung des Baugeländes und die Aufbringung von Planierungen mit dem Ziel, ein möglichst einheitliches Bauniveau zu erlangen. Auf den Bau des Gebäudes folgt dessen Nutzung in Periode 2. In Periode 3 werden die ergrabenen Räume aufgegeben. Diese Aufgabe geht mit der sekundären Nutzung von Baumaterial (Steinmauerwerk, Mosaikboden) einher. Periode 4 beschreibt die nachantike Verödung bzw. agrarische Nutzung des Gebäudes.

Rund 400 signifikante Funde liegen aus dem Grabungsschnitt des Jahres 2008 vor. Die Hälfte dieser Funde stammt aus den Befunden die unmittelbar in Bezug stehen zu den Vorbereitungen, der Nutzung sowie der Auflassung des Gebäudekomplexes. Weitere 50 Prozent liegen aus Schichten vor, die nachantik verändert bzw. gestört wurden; in diesem Fall treten zahlreiche antike Residuals neben einer geringen Zahl frühneuzeitlicher bzw. neuzeitlicher Funde auf.

Periode 1

Diese Periode umfasst die Arbeiten zur Anlage der Villa Maritima von den ersten Planierungen im Gelände bis zum Bau der Mauern und Böden. Diese Arbeiten lassen sich in drei Schritte untergliedern, und zwar in zwei unterschiedliche Planierungsmaßnahmen (=Niveauerhöhungen) in den Perioden 1.1 und 1.2 und den Bau der Mauern und Böden in der Periode 1.3.

Die Planierungen sind auf der gesamten ergrabenen Fläche erkennbar, was auf eine großflächige erste Vorbereitungsphase zur Anlage der Villa schließen lässt. Die Arbeiten mit dem Ziel, den Küstenstreifen für die Bebauung mit einer großen Villenanlage aufzubereiten, waren sehr umfangreich, wobei eine Niveauerhöhung von mindestens 0,7 m erfolgt ist. Der Mauerbau beschränkt sich im ergrabenen Bereich auf drei Mauerzüge

Abb. 4: Die unterste Planierschicht mit Kalksteinfindlingen der Periode 1.1 und die Mauern der Periode 2. Blick von Süden (Foto: St. Groh).

Sl. 4: Najgloblja izravnalna plast z apnenčastimi eratičnimi kamni iz obdobja 1.1 in zidovi iz obdobja 2. Pogled z juga (foto: St. Groh).

mit Mauern unterschiedlicher Machart und Orientierung.

In der Periode 1.1 erfolgt eine erste Erhöhung und Aufplanierung des ursprünglichen Geländes (SE 565). Das Ausgangsniveau für diese Erhöhung ist bei der Grabung 2008 nicht erreicht worden, liegt jedoch sicher noch unter dem tiefsten ergrabenen Niveau von 0,3 m⁶ im Südwesten der Grabungsfläche. Zieht man von diesem Wert den Anstieg des Meeresniveaus von ca. 1,6 m seit römischer Zeit ab, so lag das Ausgangsniveau für den Bau der Villa in römischer Zeit bei mindestens 1,3 m über dem Meeresspiegel.

Die Herkunft des lehmigen Planierungsmaterials ist nicht bekannt, in bzw. unter der Planierschicht liegen zahlreiche Kalksteinfindlinge lokalen Ursprungs von bis zu 1,1 m Länge (Abb. 4).⁷ Sie können als Teil des ursprünglichen Strandes bzw. der Küste zum Zeitpunkt der Villenanlage interpretiert werden.

In Periode 1.2 wird das gesamte ergrabene Gelände erneut um 0,1–0,2 m erhöht (SE 559). In dieser Planierung befinden sich zahlreiche kleine und mittelgroße Kalk- und Sandsteinplatten, mit denen man den Untergrund stabilisiert.

Die ältesten römischen Funde stammen im Schnitt 2008 aus diesen Planierschichten, die zur Niveauehebung vor den geplanten Baumaßnahmen eingebracht wurden. Das keramische Fundmaterial aus den Planierungen (SE 565, SE 559, SE 556) setzt sich aus mehreren Komponenten zusammen. Die Gefäßkeramik ist dominiert von frühaugusteischen Typen. Neben Vernice nera-Tellern Lamb. 5 und 7 liegen die Terra Sigillata-Formen Consp. 1 und 5 vor. Feinware des oxidierend gebrannten Fabrikats A mit Komma- und Barbotinedekor (Schindler-Kaudelka, 1975) tritt neben Acobecher sowie Sariussschalen auf. Unter der groben Gebrauchskeramik ist der zentralitalische Import einer Kochschüssel Olcese 2 a hervorzuheben (Olcese, 2003, 74–75), mit Parallelen im spätrepublikanischen Kontext von Aguglia (Pelagatti, 1970, 488, fig. 75). Unter den Amphorenfragmenten liegt auch ein flacher Deckel vor, vergleichbar mit den Vorkommen in Fizine bei Portorož-Phase I (Gaspari et al., 2007, 197–198, Taf. 1). Mehrere Belege von Netzsensoren deuten auf den Fang von Meerestieren, unter den zahlreich vorkommenden Mollusken sind insbesondere Purpurschnecken erwähnenswert.

Von dem Gehorizont (Arbeitsniveau – Periode 1.3) über der Planierung der Periode 1.2 aus, beginnt man mit dem Bau der Fundamentgräben (vgl. Abb. 7). Die Fundamentmauern des Hauptgebäudes sind ca. 0,9 m

breit, und ca. 0,7 m hoch (Mauer O17). Die Fundamentmauer O19 im Hofbereich ist eine schwache einscharige Kalksteinlage, die an der Mauer des Hauptgebäudes auf Höhe des Fundamentvorsprungs ansetzt und das nach Süden abfallende Gelände durch höhere Steinlagen ausgleicht (vgl. Abb. 7).

Periode 2

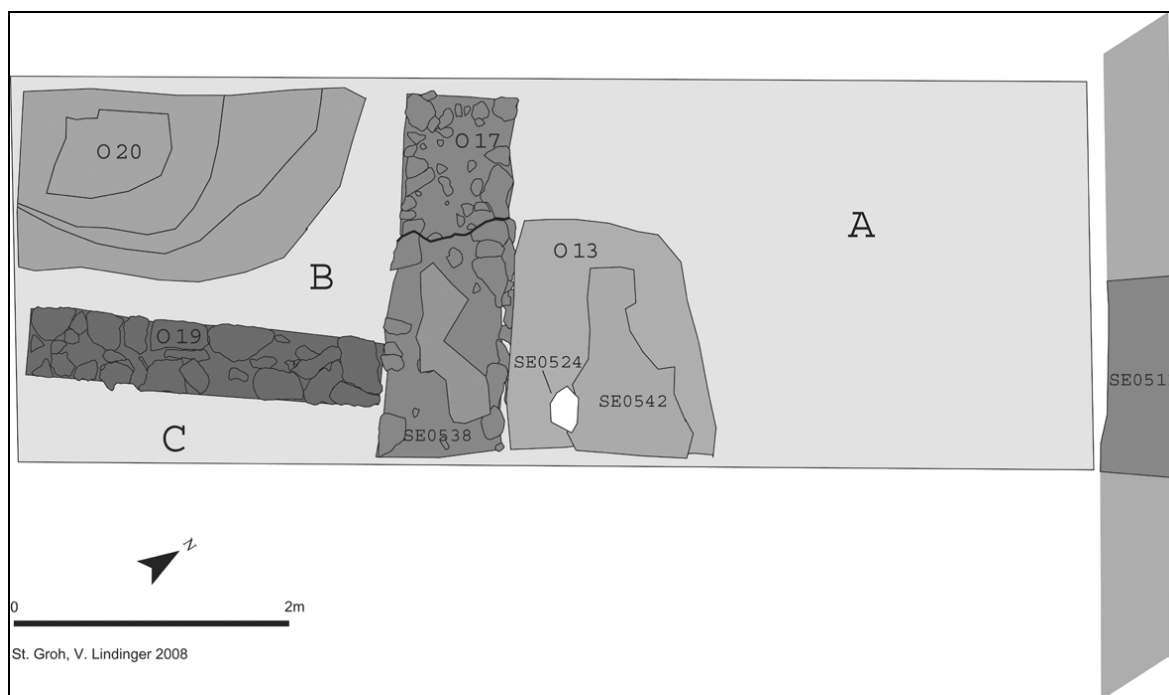
Periode 2 umfasst die eigentliche Nutzungszeit der Villa. Auf die Errichtung der Mauern folgt der Ausbau der Räume (Abb. 5). Während man den Raum A im Norden mit einem qualitativ vollen monochromen weißen Mosaik versieht, nutzt man den zweiten partiell ergrabenen Raum bzw. Innenhof B im Süden mit einer Latrine. Die Befunde der Nutzungszeit sind aufgrund der zahlreichen relativchronologisch jüngeren Gruben und Gräben des Aufgabehorizonts (Periode 3) nur in wenigen Bereichen erhalten.

Raum A ist 4,1 m breit (Nord-Süd) und mindestens 3 m lang. Der monochrome weiße Mosaikfußboden blieb nur noch auf einer Fläche von 0,06 m² erhalten (Abb. 6). Der Fußboden kommt bei 1,45 m zu liegen, d. h. bei ca. 3 m über dem Meer in römischer Zeit. Die ca. 0,2 m mächtige Estrichbürste setzt sich aus mehreren Mörtelausgleichslagen und einer massiven Steinpackung entlang der Mauer O17 zusammen. Raum A gehört bautechnisch zu dem bereits von A. Deggrasi teilweise freigelegten Gebäude im Norden der Villa. Dem entspricht auch die qualitativvolle Ausstattung mit Mosaikboden, das Aufgehende ist in Stein mit Wandverputz und einem Ziegeldach zu rekonstruieren.

Die Bereiche B und C entstehen durch den Anbau der einfachen Fundamentmauer O19 an O17. Diese inseriert nicht im rechten Winkel, sondern hat, wie alle ergrabenen Strukturen im Süden der Villa, eine um ca. 5° nach Westen abweichende Ausrichtung. Auf der Fläche B errichtet man eine Latrine, von der Teile des Schachtes in der südwestlichen Grabungsecke freigelegt werden konnten. Mit Ausnahme von Resten einer Steineinfassung des äußeren Schachtes ist kein Laufhorizont erhalten. Im Zuge der Aufgabe der Latrine versiegelt man den Latrinenschacht mit einer bis zu 0,2 m mächtigen Lehmschicht. Diese Aufgabe der Latrine im zweiten Drittel des 1. Jahrhunderts n. Chr. wird durch signifikante gefäßkeramische Funde datiert, neben dem Terra Sigillata-Krug Consp. K22 sind der Teller Consp. 20.4.4 mit Maskenapplik sowie Consp. 21.2 erwähnenswert.

⁶ Die Höhenangaben beziehen sich auf die Höhe in Metern über dem adriatischen Meer.

⁷ Wir danken Herrn Ass. Prof. Ph. D. B. Čermelj (National Institute of Biology, Marine Biology Station, Piran, Slovenia), der eine Autopsie während der Grabungsarbeiten vorgenommen hat.

Abb. 5: Die Befunde der Grabung 2008 in Periode 2: Die Mauern O17, O19 und SE 511 sowie der Mosaikboden SE 524 und die Estrichbürste SE 542/O13 in Raum A. Im Hofareal B die Latrine O20. Raum C wurde nicht untersucht.
Sl. 5: Najdbe izkopavanj 2008 iz obdobja 2: zidovi O17, O19 in SE 511, kot tudi mozaična tla SE 524 in krtačen estrih SE 542/O13 v prostoru A. V predelu dvorišča B latrina O20. Prostora C nismo raziskali.

Abb. 6: Der Mosaikbodenrest SE 524 in Raum A (Periode 2). Blick von Osten (Foto: St. Groh).
Sl. 6: Ostanke mozaika SE 524 v prostoru A (obdobje 2). Pogled z vzhoda (foto: St. Groh).

Auch in der Latrinenverfüllung fanden sich mehrere Belege von Netzsenkern sowie Mollusken. Die Einbringung dieser auf den Fang bzw. den Nutzen von Meerestieren hinweisenden Relikte ist ein erster Hinweis auf die wirtschaftlichen Aktivitäten. Sie finden eine gute Vergleichsbasis in den Fundplätzen an der Küste von Fazine bei Portorož (Gaspari et al., 2007, 197, fig. 7) und Fornače bei Piran (Stokin, 1992, 86, fig. 4), wo in Kulturschichten jeweils Ansammlungen von Mollusken angetroffen wurden, ebenso wie Netzsenker (Gaspari et al., 2007, 198, Taf. 2/21; Stokin, 1992, Taf. 5/6–8). Letztere liegen auch aus Sermin bei Koper vor (Horvat, 1997, 112, Taf. 45).

Periode 3

Im 2008 untersuchten Areal der Villa ist die Aufgabe der Strukturen in Periode 3 festzustellen. Diese Aufgabe erfolgt nicht als bloßes Verlassen der Gebäude, sondern geht mit massiven Eingriffen in die vorhandene Bausubstanz einher. Die Mauern werden bis in die Fun-

damentlagen abgetragen, z. T. werden auch noch die Fundamente ausgerissen. Den Mosaikboden entfernt man mitsamt seiner Bürste (Abb. 7). Dieser Steinraub erfolgt durch die Anlage von großen Gräben und Gruben. Die Aufgabe der Villa durch massiven Steinraub erscheint systematisch. Vergleichbare Befunde sind auch in den Grabungen im nördlich anschließenden Gebäudekomplex dokumentiert.

Die Funde aus diesem Aufgabeniveau datieren hauptsächlich bis zur Mitte des 1. Jahrhunderts n. Chr., beispielsweise die Terra Sigillata-Schalen Consp. 27, 29, 34 und 37. Der jüngste Fund repräsentiert eine Firmalampe, vermutlich des Typs Loeschcke Xa (Buchi, 1975, XXIX–XXXIII). Bemerkenswert ist das Fehlen der ab der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts n. Chr. vermehrt an der oberen Adria belegten Eastern Sigillata im Fundspektrum des Grabungsschnitts 2008 (Cipriano, Sandrini, 2003; Žerjal, 2008, 132, fig. 1), auch ist bislang kein Nachweis von Feinware des Fabrikats E zu verzeichnen, die beispielsweise in Sermin in einem Kontext des 1. Jahrhunderts n. Chr. (Horvat, 1997, 110) häufig vorkommt.

Abb. 7: Die Befunde der Grabung 2008: Im Vordergrund die Planierungen der Perioden 1.1 und 1.2 (SE 565, SE 559), im Mittelteil das ausgerissene Mauerfundament O17 und rechts die schräg ansetzende seichte Fundamentlage O19. Über den Mauern die Ausrissgrube SE 521 der Periode 3 und die Kulturschicht SE 504 aus Periode 4. Blick von Süden (Foto: St. Groh).

Sl. 7: Najdbe izkopavanj 2008: v ospredju izravnalna dela obdobja 1.1 in 1.2 (SE 565, SE 559), v sredini izruvani temelji zidov O17 in desno poševno prislonjena plitva lega temeljev O19. Nad zidovi ostanki jame izruvanih temeljev SE 521 obdobja 3 in kulturna plast SE 504 iz obdobja 4. Pogled z juga (foto: St. Groh).

Periode 4

Eine sehr homogene Schicht (SE 504, Periode 4.1) bedeckt alle antiken Befunde. Diese Schicht enthält antikes Fundmaterial, das auffallend stark zerkleinert ist. Muschel- und Schneckenfunde indizieren Sedimentationsprozesse und Interaktionen mit dem benachbarten Meer. Neuzeitliches Fundmaterial gibt es ausschließlich in jenen Bereichen, wo im Zuge der Nutzung als Weingarten und Obstplantage rigolt wurde, bzw. wo man einzelne Bäume pflanzte.

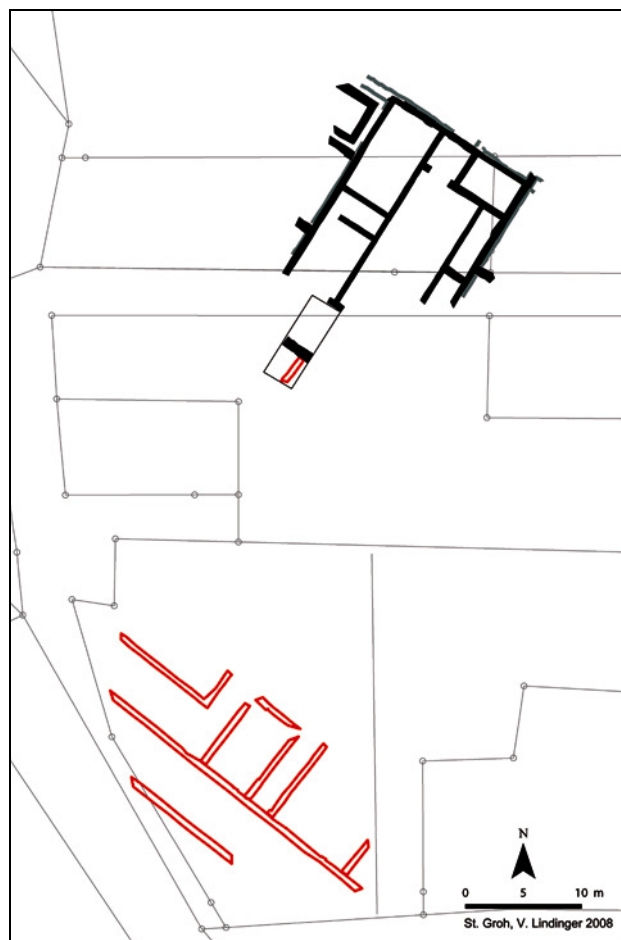
In die Periode 4.2 fallen die jüngsten, der Grabung 2008 vorhergegangenen Aktivitäten im Areal der Villa. Eine im Süden der Fläche gelegene seichte Grube kann nicht näher spezifiziert werden, zwei Gräben im Norden, sind als archäologische Grabungen im nördlichen Gebäudekomplex entlang der Mauer SE 511/O5 zu erklären.

INTERPRETATION UND DISKUSSION DER GRABUNGSBEFUNDE 2008

Nach der Definition von X. Lafon kann eine römische Villa als Villa Maritima angesprochen werden, wenn sie direkt an der Küste liegt und ihre Architektur Bezug auf das Meer nimmt. Der Bautyp entsteht im zweiten Viertel des 1. Jahrhunderts v. Chr. in Italien. Vor allem an der tyrrhenischen Küste, die in ihrer Gestalt der östlichen adriatischen Küste gleicht, werden ab augusteischer Zeit Villae Maritimae errichtet, die mit weit ausladenden Portiken das Meer in ihr architektonisches Gesamtkonzept aufnehmen (Lafon, 2001; Begović Dvoržak, Dvoržak Schrunk, 2004).

Die Halbinsel, auf der die Villa Maritima von San Simone liegt, war wahrscheinlich bis zu dem im Nordosten vorbeiführenden Bach verbaut. Einzelne Mauern wurden auch südlich und südöstlich der Hafenmolen gefunden (Šribar, 1969). Daraus könnte geschlossen werden, dass ein bzw. mehrere Hauptgebäude auf der Halbinsel situiert sind, die zum Hafen hin von einer Porticus gesäumt werden. Die Anlage der Villa bzw. des Hauptgebäudes im Norden kann nun gesichert in die Zeit um 25–10 v. Chr. gesetzt werden.

Die durch Grabungen und geophysikalische Messungen bekannten Strukturen indizieren im Nord- und Südteil der Halbinsel zwei Gebäudekomplexe östlich des Hafens (Abb. 8) (Mušič, 2006). Im Norden ist eine dichte Bebauung mit, soweit ergraben, qualitativ hochwertig ausgestatteten Räumen erkennbar (Mosaikfußböden, Wandmalerei). Das ca. 40 x 50 m große nördliche Gebäude besitzt einen ca. 15 x 22 m großen, von Portiken gesäumten Innenhof. Die Verbauung reicht bis zur Hafenmole. Der bereits unter A. Degraffi ergrabene, heute sichtbare 13,8 x 18,3 m große Baukomplex liegt in der Südecke dieses Gebäudes.

Abb. 8: Die Neukartierung der sichtbaren Mauern und Fundamentvorsprünge (Grabungen 1922–1992 und 2008). Grau: Fundamentvorsprünge. Schwarz: Mauern des Gebäudekomplexes im Norden. Rot: Mauern des Gebäudekomplexes mit Porticus im Süden.

Sl. 8: Novo kartiranje vidnih zidov in napušcev temeljev (izkopavanja 1922–1992 in 2008). Sivo: napušči temeljev. Črno: zidovi severnega stanovanjskega kompleksa. Rdeče: zidovi južnega stanovanjskega kompleksa s portikom.

Im Süden der Halbinsel befindet sich ein weiterer Gebäudekomplex. Er setzt sich aus einem mindestens 17 x 36 m großen Innenhof und einer Porticus zusammen. Den Innenhof flankieren im Norden, Westen und Süden einzelne Räume. Die Porticus wird am Übergang zum Hafen mit Sicht auf das Meer errichtet. Dieser Gebäudekomplex besitzt eine Größe von mindestens 44 x 53 m, der Abschluss im Osten ist nicht bekannt.

Der schräge Ansatz und die von den Mauern des Hauptgebäudes im Norden divergierende Bautechnik der Mauer O19 (Grabungen 2008; vgl. Abb. 7) ebenso wie der Räume um die Porticus im Süden indizieren zwei unterschiedliche Baukörper. Der südliche Baukörper weicht mit seiner Orientierung um 5° nach Westen von jener des nördlichen ab. Die beiden Baukörper könnten auch in einer relativchronologischen Abfolge zueinander errichtet worden sein und besitzen vielleicht auch unterschiedliche Funktion.

Die Befunde der Grabungen 2008 bestätigen weitgehend die in den geophysikalischen Messungen mit elektrischem Widerstand von B. Mušič 2006 erkannten verbauten Flächen. Funktional lässt sich der Raum A am ehesten als Wohnraum erklären, die Fläche B mit der Latrine ist ein Wirtschaftsraum bzw. ein Innenhof.

In den letzten 2000 Jahren erhöhte sich das Meeresniveau um ca. 1,6 m, d. h. die heute unter der Wasseroberfläche liegenden Reste der Hafenmolen und die Fundamentmauern am Festland lagen ursprünglich deutlich höher über dem Meer (Antonioli et al., 2007, 2473, Abb. 5.5). Die Böden des Gebäudes im Norden der Villa liegen heute bei ca. 1,4 m über dem Meeresniveau, was somit einer Höhe von ca. 3 m über Meer in römischer Zeit entspricht. Die Porticus und die Räume im Süden der Villa befinden sich ca. 1,1 m über dem heutigen Meeresniveau, also auf einer Höhe von ca. 2,7 m über dem Meer in römischer Zeit. Die Höhendifferenz zwischen dem Hauptgebäude im Norden und der Porticus im Süden beträgt lediglich 0,3 m.

Die Aufgabe zumindest von Teilen der Villa datiert gegen die Mitte bzw. im dritten Viertel des 1. Jahr-

hunderts n. Chr. (50–70 n. Chr.). Es ist wahrscheinlich, dass große Teile des nördlichen Hauptgebäudes bzw. vielleicht sogar das gesamte Hauptgebäude zu dieser Zeit aufgegeben werden. Dies könnte im Zuge natürlicher endogener Einwirkungen (Erd-/Seebeben, Stürme) erfolgt sein, wofür z. B. ein Deckenversturz im Bereich des ergrabenen Gebäudes im Norden ein wichtiges Indiz ist.

Systematischer Steinraub in den noch erkennbaren Ruinen bzw. eingestürzten Gebäuden spricht für Umbaumaßnahmen in der näheren Umgebung. Dies könnte dahingehend interpretiert werden, dass sowohl der Hafen als auch Gebäude in Hafennähe weiter genutzt wurden. Dafür spricht das in den Grabungen im Bereich der Porticus und im Hafen geborgene, bislang publizierte Fundmaterial (Mikl Curk, 1996, 249); es indiziert eine Nutzung dieser Areale auch im 3. Jahrhundert n. Chr.

ABKÜRZUNGEN

- Abb. = Abbildung
- Consp. = Ettlinger et al., 1990
- GIS = Geoinformationssystem
- n. Chr. = nach Christus
- Lamb. = Lamboglia, 1952
- O = (Befund)objekt
- ÖAI = Österreichisches Archäologisches Institut
- Olcese = Olcese, 2003
- SE = Stratigraphische Einheit
- v. Chr. = vor Christus
- vgl. = vergleiche

IZKOPAVANJA RIMSKE VILE MARITIME V SIMONOVEM ZALIVU PRI IZOLI V SLOVENIJI

Stefan GROH

Avstrijski arheološki inštitut, AT-1190 Dunaj, Franz Klein-Gasse 1
e-mail: stefan.groh@oeai.at

Helga SEDLMAYER

Avstrijski arheološki inštitut, AT-1190 Dunaj, Franz Klein-Gasse 1
e-mail: helga.sedlmayer@oeai.at

POVZETEK

Leta 2008 smo v obmorski vili v Simonovem zalivu opravili nove arheološke raziskave. Poleg ponovnega kartiranja vidnih gradbenih ostalin in geofizikalnih meritev v okolici vile smo izvedli tudi manjša izkopavanja. Izidi stratigrafskih izkopavanj in analize najdb bistveno osvetljujejo kronologijo in koncept gradnje vile. Objekt osrednje stavbe je bil zgrajen v zadnji tretjini 1. stoletja pr. n. š., po obsežnih izravnalnih posegih. Raziskali smo dele prostora z enobarvnimi belimi mozaičnimi tlemi in dele notranjega dvorišča z latrino. Na podlagi orientacije temeljnih zidov lahko razlikujemo med dvema različnima stavbnima kompleksoma severno in južno od vile. Raba raziskanega območja vile se konča v tretji četrtini 1. stoletja n. š. Skupaj z opustitvijo so bila tla in zidovi tudi sistematično uničeni.

Ključne besede: Villa maritima, Simonov zaliv, izkopavanja, analiza najdb, kronologija

LITERATUR

Antonioli, F. et al. (2007): Sea-level change during the Holocene in Sardinia and in the northeastern Adriatic (central Mediterranean Sea) from archaeological and geomorphological data. *Quaternary Science Reviews*, 26. Amsterdam, 2463–2486.

Boltin-Tome, E. (1991): Arheološke najdbe na kopnem in na morskem dnu v Viližanu in Simonovem zalivu v Izoli. *Annales*, 1/91. Koper, 51–58.

Buchi, E. (1975): Lucerne del Museo di Aquileia. Aquileia, Associazione Nazionale per Aquileia.

Cipriano, S., Sandrini, G. M. (2003): Sigillate orientali in *Iulia Concordia*. Aquileia Nostra, 74. Udine, 425–450.

Donderer, M. (1986): Die Chronologie der römischen Mosaiken in Venetien und Istrien bis zur Zeit der Antone. *Archäologische Forschungen*, 15. Berlin.

Ettlinger, E. et al. (1990): Conspectus Formarum Terrae Sigillatae Italico Modo Confectae. Materialien zur römisch-germanischen Keramik, 10. Bonn.

Fontana, F. (1993): La villa romana di Barcola. A proposito delle *Villae Maritimae* della Regio X. Rom, Quasar.

De Franceschini, M. (1998): Le ville romane della Regio X (Venetia et Histria). Rom.

Degrassi, A. (1923): Tracce di Roma sulla spiaggia di San Simone. *Archeografo Triestino*, 10/3. Triest, 329–341.

Degrassi, A. (1955): I porti romani dell'Istria. Scritti di Archeologia e di Antichità Classiche in onore di Carlo Anti. Florenz, 119–169.

Gaspari, A., Vidrih Perko, V., Štrajhar, M., Lazar, I. (2007): Antični pristanški kompleks v Fizinah pri Portorožu – zaščitne raziskave leta 1998. *Arheološki vestnik*, 58. Ljubljana, 167–218.

Horvat, J. (1997): Sermin. Prazgodovinska in zgodnjearimska naselbina v severozahodni Istri. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae*, 3. Ljubljana, Založba ZRC.

Karinja, S. (1997): Dve rimski pristanišči v Izoli. *Arheološka istraživanja u Istri*, 18. Zagreb, Hrvatsko arheološko društvo, 177–192.

Labud, G. (1996): Studio tipologico di reperti anforici rinvenuti nel sito archeologico romano di San Simone (Simonov zaliv), nell'Istria settentrionale. *Opuscula romana*, 20. Stockholm, 254–260.

Lafon, X. (2001): Villa Maritima. Rom, École française de Rome.

Lamboglia, N. (1952): Per una classificazione preliminare della ceramica campana. Atti del primo Congresso internazionale di Studi Liguri 1950. Bordighera, 139–206.

- Mikl Curk, I. (1996):** Simonov zaliv – Terra Sigillata from the first field campaigns. *Opuscula romana*, 20. Stockholm, 249–253.
- Mušič, B. (2006):** Poročilo o geofizikalni raziskavi, Izola – Simonov zaliv (unpublizierter Prospektionsbericht). Ljubljana.
- Olcese, G. (2003):** Ceramiche comuni a Roma e in area romana: produzione, circolazione e tecnologia. *Documenti di Archeologia*, 28. Mantova.
- Pelagatti, P. (1970):** Contrada Aguglia 1960–62. *Notizie degli Scavi di Antichità*, 24. Roma, 438–499.
- Plesničar, M., Polšak, A., Šikić, D. (1973):** Osnovna geološka karta SFRJ, 1:100.000, Tolmač za list Trst. Beograd.
- Schindler-Kaudelka, E. (1975):** Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg. *Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg*, 3. Klagenfurt.
- Šribar, V. (1958–1959):** Constatations archéologico-topographiques dans la baie de Simon près d'Izola. *Arheološki vestnik*, 9–10. Ljubljana, 271–277.
- Šribar, V. (1969):** Izola. *Varstvo spomenikov*, 12. Ljubljana, 89–91.
- Stokin, M. (1992):** Naselbinski ostanki iz 1. st. pr. n. š. v Fornačah pri Piranu. *Arheološki vestnik*, 43. Ljubljana, 79–92.
- Stokin, M. (2001):** Simonov zaliv: Antična vila. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 11, 2001, 2. Koper, 405–412.
- Begović Dvoržak, V., Dvoržak Schrunk, I. (2004):** Roman Villas in Istria and Dalmatia, Part III: Maritime Villas. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 21. Zagreb, 65–90.
- Žerjal, T. (2008):** Eastern imports in the *Ager Tergestinus*. *Rei Cretariae Romanae Acta*, 40. Bonn, 131–140.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-04-21

UDK 904:72(497.4Razvanje)

KOSOVA GOMILA V RAZVANJU IN VPRAŠANJE OBSTOJA MOT NA SLOVENSKEM OZEMLJU

Katarina PREDOVNIK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

e-mail: katja.predovnik@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

Avtorica predstavlja najdišče Kosova gomila v Razvanju pri Mariboru, ki arheološko še ni bilo raziskano. Analizira poznosrednjeveške drobne najdbe, ki so bile pridobljene ob gradbenih posegih v 19. stoletju. Najdišče v nasprotju z uveljavljenim mnenjem, da gre za prazgodovinsko grobno gomilo, opredeli kot srednjeveško utrdbo tipa mota. Arheološko interpretacijo poveže s podatki iz pisnih virov in Kosovo gomilo interpretira kot ostanek enega od dveh dvorov, ki ju v Razvanju omenjajo okoli leta 1100. V članku so poleg tega sumarno predstavljene dosedanje raziskave mot in sorodnih najdišč v Sloveniji.

Ključne besede: Razvanje, Kosova gomila, mote, srednjeveška najdišča z jarki in nasipi, srednjeveške drobne najdbe

KOSOVA GOMILA A RAZVANJE E LA QUESTIONE DELL'ESISTENZA DELLE MOTTE SUL TERRITORIO SLOVENO

SINTESI

L'autrice presenta il sito archeologico Kosova gomila a Razvanje vicino Maribor che archeologicamente non è stato ancora esplorato. Analizza piccoli reperti archeologici dell'alto medioevo i quali sono stati ritrovati durante gli scavi di costruzione nel 19. Secolo. Il sito archeologico è definito dall'autrice come fortezza medievale del tipo motta, al contrario del parere affermato che lo definisce come tomba preistorica. L'autrice collega l'interpretazione archeologica con i dati da fonti scritte e interpreta la "Kosova gomila" come il resto di due fortezze che vengono menzionate a Razvanje nell'anno 1100. Nell'articolo si menzionano ricerche di motte e siti archeologici simili.

Parole chiave: Razvanje, Kosova gomila, motte, siti archeologici medievali con buche e argini, piccoli reperti archeologici medievali

UVOD

V naselju Razvanje pri Mariboru stoji na parc. št. 25/1 in 25/2, k.o. Razvanje umetno oblikovana vzpetina, imenovana Kosova, nekoč tudi Žunkova gomila (sl. 1). Postavljena je na blago proti vzhodu padajočem zemljišču na levem bregu Razvanskega potoka na ravnici ob vznožju Pohorja. Gomila je visoka približno 5 metrov, njen premer znaša okoli 55 metrov. Ima izravnani vrh in je zasajena s sadnim drevjem, na južni strani pa je delno poškodovana, saj je vanjo vkopan gospodarski objekt. Obdaja jo 6–8 metrov širok jarek, ki je zasut in je opazen le še kot plitva depresija v tleh. Zelo verjetno je bil jarek prvotno sklenjen, vendar je danes njegov potek mestoma nezaznaven. Velikost objekta je impresivna; jarek je vrisan celo na temeljnem topografskem načrtu 1:5000 (TTN 5, list I2722). Najdišče je v slovenski arheologiji poznano kot domnevna prazgodovinska gomila, ki je pripadala gomilnemu grobišču med Razvanjem in Pivolo (Teržan, 1990, 329–330).

Kot poroča Alfons Müllner (1878), je leta 1876 ali nekaj let pred tem takratni posestnik, gostilničar Kos iz Razvanja, v gomilo napravil vkop za klet. Gomila je bila tedaj precej višja kot danes, saj naj bi bila visoka 10–12

metrov, njen obseg pa naj bi znašal 200 metrov. Pri izkopu so v globini, ki je ustrezala pohodnemu nivoju okoliškega zemljišča, naleteli na večjo količino lomljencev. Kamnita struktura je bila ohranjena do višine enega metra, nadaljevala pa se je v notranjost gomile, zunaj območja gradbenega izkopa. Pod kamni so v širini 2 metrov opazili 20 centimetrov debelo plast mastne črne prsti, v kateri so našli ožgane kosti, številne odlomke prostoročno oblikovanega lončenega posodja, glinene "kroglice in cevke", rob ustja posode iz zelo tankega stekla, bronast čep točilne pipe ter več predmetov iz železa in svinca. Nekatere od navedenih najdb hrani Prirodoslovni muzej na Dunaju (NHMW).¹ Leta 1970 jih je objavil Stanko Pahič in jih opredelil kot srednjeveške (Pahič, 1970, 204, T. 2).

Po gradbenih posegih ob postavitvi kleti se je uničevanje tako imenovane Kosove gomile nadaljevalo. Leta 1912 je P. Schlosser v svojem opisu² navedel, da ima obseg 210 metrov in je visoka 5 metrov (Pahič, 1970, 202, 242, op. 332). Gomilo so torej radikalno znižali in vrh izravnali. Bržkone so ob tem tudi zasuli obodni jarek, je pa seveda mogoče, da je bil jarek izravnani že prej, saj ga Müllner v svojem poročilu ne omenja.

Sl. 1: Kosova gomila v Razvanju (foto: D. Grosman).

Fig. 1: The Kos mound in Razvanje (photo: D. Grosman).

1 Najdbe od leta 1879 hrani Prazgodovinska zbirka Prirodoslovnega muzeja na Dunaju (NHMW) pod oznako najdišča Rosswein, Steiermark. Predmeti so označeni z inventarnimi številkami 3912 do 3927. 3. decembra 2007 sem si najdbe sama ogledala in obenem tudi popravila risbe in opise, ki jih objavlja Pahič (1970, T. 2). Na tem mestu se zahvaljujem direktorju Prazgodovinske zbirke NHMW dr. Antonu Kernu in njegovim sodelavcem za prijazno pomoč pa tudi za dovoljenje za ponovno objavo najdb.

2 Rokopis z naslovom Die Tumuli von Rosswein hrani Deželni muzej Joanneum v Gradcu.

KATALOG NAJDB³

1. Nož s trnastim nasadilom, frag. Železo, kovano. Ohr. dl. 13,2 cm, najv. šir. 1,8 cm. NHMW, inv. št. 3914 (sl. 2: 1).

2. Nož s trnastim nasadilom, frag. Železo, kovano. Ohr. dl. 11,2 cm, najv. šir. 2,0 cm. NHMW, inv. št. 3914 (sl. 2: 2).

3. Nož s trnastim nasadilom, frag., z močno odebeljenim prehodom v ročaj in pravokotno zakrivljenim zaključkom nasadila. Železo, kovano. Ohr. dl. 12,2 cm, najv. šir. 2,2 cm. NHMW, inv. št. 3914 (sl. 2: 3).

4. Rezilo noža, frag. Železo, kovano. Ohr. dl. 15,8 cm, najv. šir. 2,2 cm. NHMW, inv. št. 3913 (sl. 2: 4).

5. Nož z jezičastim nasadilom, frag., z dvema ohr. luknjama za zakovici; v eni je še ohr. kovica iz bakrove zlitine. Železo, bakrova zlitina, kovano. Ohr. dl. 12,2 cm, najv. šir. 1,3 cm. NHMW, inv. št. 3913 (sl. 2: 5).

6. Nož z jezičastim nasadilom, frag., z dvema ohr. luknjama za zakovici. Železo, kovano. Ohr. dl. 10,0 cm, najv. šir. 1,55 cm. NHMW, inv. št. 3913 (sl. 2: 6).

7. Nož z jezičastim nasadilom in nekoliko odebeljenim prehodom v ročaj. V nasadilu so tri luknjice za zakovice. Železo, kovano. Dl. 20,3 cm, najv. šir. 1,6 cm. NHMW, inv. št. 3913 (sl. 2: 7).

8. Nož z jezičastim nasadilom, frag., z dvema ohr. luknjama za zakovici. Železo, kovano. Ohr. dl. 17,9 cm, najv. šir. 1,8 cm. NHMW, inv. št. 3913 (sl. 2: 8).

9. Nož z jezičastim nasadilom, ki je na eni strani poglobljeno. V njem so tri prazne luknjice in dve prikovičeni kovici. Železo, kovano. Dl. 38,5 cm, najv. šir. 2,9 cm. NHMW, inv. št. 3912 (sl. 2: 9).

10. Ključ, frag., z romboidno glavo in enostavno, ukrivljeno brado. Železo, kovano. Dl. 8,4 cm, ohr. šir. glave 2,7 cm, ohr. viš. brade 2,3 cm. NHMW, inv. št. 3924 (sl. 2: 10).

11. Ključ s trirogeljno glavo in enostavno, ukrivljeno brado. Železo, kovano. Dl. 10,6 cm, šir. glave 4,0 cm, viš. brade 2,9 cm. NHMW, inv. št. 3924 (sl. 2: 11).

12. Ključ z rombično glavo in pravokotno brado z dvema zarezama. Železo, kovano. Dl. 9,9 cm, šir. glave 4,7 cm, viš. brade 2,5 cm. NHMW, inv. št. 3924 (sl. 2: 12).

13. Ključ z okroglo glavo in enostavno, ukrivljeno brado. Železo, kovano. Dl. 5,3 cm, šir. glave 2,6 cm, viš. brade 2,4 cm. NHMW, inv. št. 3924 (sl. 2: 13).

14. Zaklep cilindrične ključavnice obešanke, frag., z masivno okroglo ploščo in dvema trnoma. Peresni vzmeti manjkata. Železo, kovano. Dl. 8,3 cm, pr. plošče 2,0–2,1 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 2: 14).

15. Kretnica ključavnice z dvema trnoma. Železo,

kovano. Dl. 15,4 cm, šir. 1,3 cm, viš. trnov 1,3 in 1,1 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 2: 15).

16. Strgalo, frag., s preluknjanim ploščatim ročajem. Železo, kovano. Dl. 9,3 cm, ohr. dl. rezila 10,8 cm, najv. šir. rezila 2,2 cm, najv. šir. ročaja 1,7 cm. NHMW, inv. št. 3920 (sl. 2: 16).

17. Odl. dna steklenice(?) z votlim, v prerezu kapljasto oblikovanim stojnim prstanom. Prosojno, nekoliko rumenkasto obravano steklo, pihano. Rek. pr. dna 9,2 cm, viš. stojnega prstana 0,5 cm. NHMW, inv. št. 3926 (sl. 3: 17).

18. Pasna spona z okvirom D- oblike pravokotnega prereza. Trn manjka. Železo, kovano. Viš. 5,8 cm, najv. šir. 4,6 cm. NHMW, inv. št. 3921 (sl. 3: 18).

19. Puščična ost, frag., s suličastim listom rombičnega prereza in trnom zaobljenega prereza. Vzдолžno ukrivljena. Železo, kovano. Ohr. dl. 7,1 cm, najv. šir. 1,0 cm. NHMW, inv. št. 3918 (sl. 3: 19).

20. Puščična ost, frag., s suličastim listom rombičnega prereza in trnom zaobljenega prereza. Železo, kovano. Ohr. dl. 13,1 cm, najv. šir. 1,7 cm. NHMW, inv. št. 3918 (sl. 3: 20).

21. Puščična ost, frag., s suličastim listom rombičnega prereza in trnom zaobljenega prereza. Železo, kovano. Dl. 13,5 cm, najv. šir. 1,5 cm. NHMW, inv. št. 3918 (sl. 3: 21).

22. Puščična ost, frag., s suličastim listom rombičnega prereza in tulom, v katerem so ostanki lesenega stebila. Vzдолžno ukrivljena. Železo, kovano. Dl. 9,3 cm, najv. šir. lista 1,5 cm, pr. tula 1,3 cm. NHMW, inv. št. 3917 (sl. 3: 22).

23. Puščična ost s suličastim listom rombičnega prereza in tulom. Železo, kovano. Dl. 8,1 cm, najv. šir. lista 1,45 cm, pr. tula 1,3–1,4 cm. NHMW, inv. št. 3917 (sl. 3: 23).

24. Puščična ost z masivnim suličastim listom rombičnega prereza in tulom. Železo, kovano. Dl. 8,1 cm, najv. šir. lista 1,5 cm, pr. tula 1,5–1,7 cm. NHMW, inv. št. 3917 (sl. 3: 24).

25. Dleto ali sekalo, frag., v prerezu ploščato, s tulastim nasadilom. Železo, kovano. Ohr. dl. 13,7 cm, najv. šir. 1,2 cm. NHMW, inv. št. 3916 (sl. 3: 25).

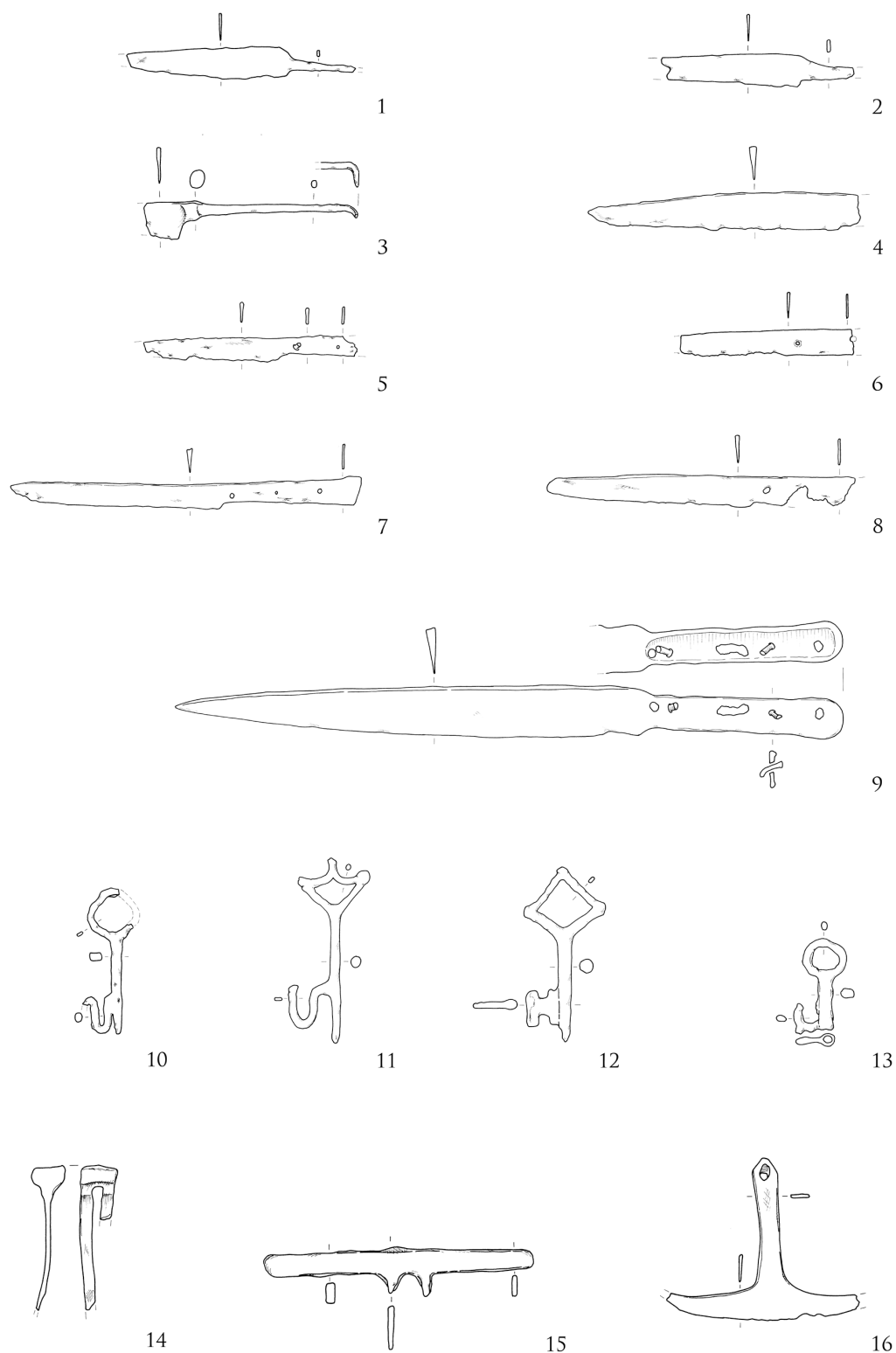
26. Šilo, frag.(?) Železo, kovano. Dl. 8,3 cm, najv. pr. 0,9 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 26).

27. Puščična ost (ali šilo?), frag., s trnastim listom kvadratnega prereza in tulastim nasadilom. Železo, kovano. Ohr. dl. 7,2 cm, najv. šir. lista 0,6 cm, najv. ohr. pr. tula 0,9 cm. NHMW, inv. št. 3916 (sl. 3: 27).

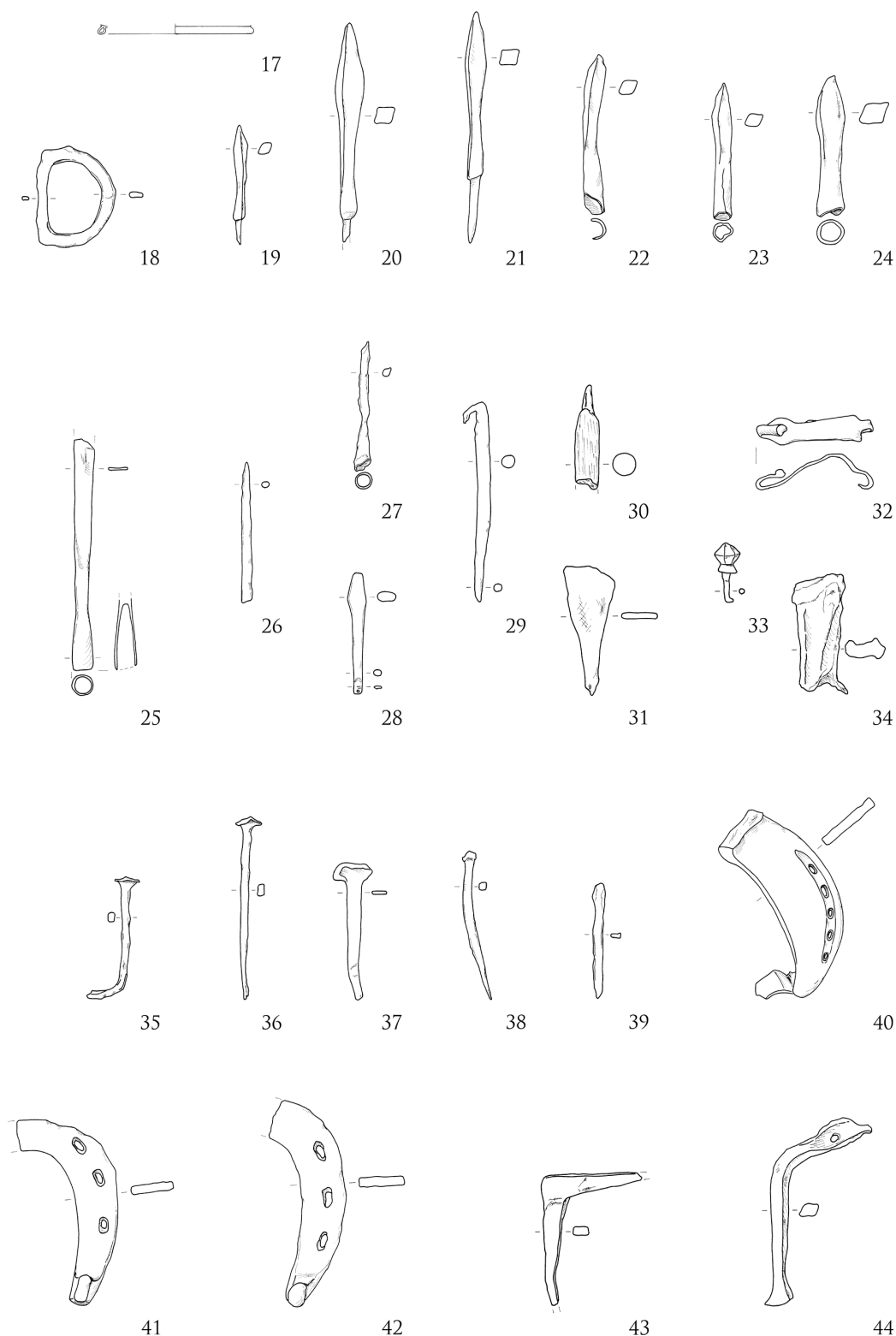
28. Paličast predmet, frag. En konec deltoidno razširjen, masiven, nasprotni konec sploščen in preluknjan. Železo, kovano. Dl. 7,2 cm, najv. šir. 1,1 cm. NHMW, inv. št. 3916 (sl. 3: 28).

3 Uporabljene okrajšave: deb. – debelina, dl. – dolžina, frag. – fragmentiran, inv. št. – inventarna številka, najv. – največji, NHMW – Naturhistorisches Museum Wien (Prirodoslovni muzej na Dunaju), odl. – odlomek, ohr. – ohranjen, pr. – premer, rek. – rekonstruiran, šir. – širina, vel. – velikost, viš. – višina.

Sl. 2: Razvanje, Kosova gomila. Vse železo; merilo 1:3 (risbe: K. Predovnik, N. Grum).
Fig.2: Razvanje, the Kos mound. All iron; scale 1:3 (drawings: K. Predovnik, N. Grum).

Sl. 3: Razvanje, Kosova gomila. 17 – steklo, 18–29 in 31–44 – železo, 30 – svinec; merilo 1:3 (risbe: K. Predovnik, N. Grum).

Fig. 3: Razvanje, the Kos mound. 17 – glass, 18–29 and 31–44 iron, 30 – lead; scale 1:3 (drawings: K. Predovnik, N. Grum).

29. Sveder(?), frag. Telo okroglega prereza s kavljasto zakrivljenim ploščatim zaključkom, nasprotni konec prelomljen nad rezilom(?). Železo, kovano. Dl. 11,8 cm, najv. šir. 1,0 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 29).

30. Paličast predmet, frag., okroglega prereza in s trnastim zaključkom. Površina je vzdolžno plitvo razena. Svinec, ulito. Ohr. dl. 6,1 cm, najv. pr. 1,5 cm. NHMW, inv. št. 3925 (sl. 3: 30).

31. Trikoten kos pločevine, frag. Železo, kovano. Ohr. dl. 7,3 cm, najv. šir. 2,8 cm, deb. 0,35 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 3: 31).

32. Šarnirski okov, dekorativno oblikovan in s trnastim, nazaj zapognjenim zaključkom. Železo, kovano. Dl. 6,9 cm, najv. šir. 1,6 cm. NHMW, inv. št. 3922 (sl. 3: 32).

33. Gumbast predmet, frag., z upognjenim stebлом, heksaedrično glavo in koničnim ovratnikom. Železo, kovano. Dl. 3,5 cm, najv. šir. glave 1,4 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 3: 33).⁴

34. Držaj(?), frag., masiven, ploščatega prereza in z odebeljenim zaključkom. Nasprotni konec je bil tenko razkovan (stena posode?). Železo, kovano. Ohr. dl. 7,3 cm, najv. šir. gumba 3,3 cm, deb. držaja 1,3 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 3: 34).

35. Žebelj. Železo, kovano. Dl. 7,4 cm, najv. deb. stebila 0,6 x 0,3 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 35).

36. Žebelj. Železo, kovano. Dl. 10,9 cm, najv. deb. stebila 0,65 x 0,45 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 36).

37. Žebelj, frag., s pahljačasto glavico in stebлом sploščeno pravokotnega prereza. Železo, kovano. Dl. 8,1 cm, najv. deb. stebila 0,75 x 0,45 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 37).

38. Žebelj s slabo izraženo kvadratno glavico. Železo, kovano. Dl. 8,9 cm, najv. deb. stebila 0,6 x 0,4 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 38).

39. Žebelj s slabo izraženo glavico in stebлом sploščeno pravokotnega prereza. Železo, kovano. Dl. 6,7 cm, najv. deb. stebila 0,5 x 0,4 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 39).

40. Volovska podkev, frag.(?), masivna, s petimi luknjami za žeblje v utoru in visoko navznoter zakrivljenim zaključkom. Železo, kovano. Dl. 11,2 cm, najv. šir. 3,8 cm, deb. 0,5 cm. NHMW, inv. št. 3919 (sl. 3: 40).

41. Konjska podkev, frag., s tremi luknjami za žeblje in piramidastim ozobcem. Prstni del močno izrabljen. Železo, kovano. Dl. 10,6 cm, najv. šir. 2,6 cm, deb. 0,5 cm. NHMW, inv. št. 3919 (sl. 3: 41).

42. Konjska podkev, frag., s tremi luknjami za žeblje in piramidastim, izrabljenim ozobcem. Železo, kovano. Dl. 11,5 cm, najv. šir. 2,7 cm, deb. 0,45 cm. NHMW, inv. št. 3919 (sl. 3: 42).

43. Pravokotno zapognjen predmet pravokotnega prereza in koničasto stanjšanima zaključkoma, frag. Železo, kovano. Dl. 7,7 in 5,9 cm, najv. šir. 1,3 cm, najv. deb. 0,8 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 3: 43).

44. Paličast predmet, frag., ukrivljen, z žličastim preluknjanim zaključkom. Železo, kovano. Dl. 11,9 cm, najv. deb. paličastega dela 0,7 x 0,9 cm, najv. šir. 1,7 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 3: 44).

45. Odl. ostenja posode. Črepinja zunaj temnosive, znotraj oranžnordeče barve, enako je obarvana tudi v prelomu. Glina slabo pregnetena, pomešana z zmerno količino drobnih primesi. Prostoročno oblikovanje. Površina je brisana, zunaj so vidne plitve vzporedne raze (sledi uporabe?). Vel. 13,5 x 8,4 cm, deb. 0,9 cm. NHMW, inv. št. 3927.⁵

PRIMERJALNA ANALIZA NAJDB

Z izjemo prazgodovinske lončene črepinje (kat. št. 45) vse opisane najdbe sodijo v obdobje srednjega veka. Prevladujejo uporabni predmeti iz železa, deli orodja, konjske oprave, orožja in različno okovje. En predmet je izdelan iz svinca (kat. št. 30), en pa iz stekla (kat. št. 17). Med najdbami, ki jih hrani NHMW, ne najdemo nekatere predmetov, ki jih izrecno omenja Müllner (1878): muzej denimo hrani eno samo prazgodovinsko lončeno črepinjo, medtem ko Müllner pravi, da so bili v Kosovi gomili najdeni številni odlomki prostoročno izdelanih lončenih posod pa tudi lončene "kroglice in cevke". Prav tako v muzejski zbirki ni bronastega čepa točilne pipe. Medtem ko za slednjega lahko utemeljeno predpostavimo srednjeveško starost, pa lončenine na podlagi Müllnerjevega opisa ne moremo niti okvirno časovno opredeliti. Vsekakor je mogoče, da so bile črepinje prazgodovinske, ni pa tudi izključeno, da so bile vsaj nekatere med njimi sočasne z ohranjenimi kovinskimi predmeti.

Med najdbami iz Kosove gomile je devet nožev. Trije imajo trnasto nasadilo ročaja, pet jih ima jezičasto nasadilo, od noža kat. št. 4 pa se je ohranilo le rezilo. Oblika nasadila omogoča osnovno tipološko razvrstitev srednjeveških nožev. Trnasto nasadilo je tipološko starejše, saj so ga uporabljali že v zgodnjem srednjem veku. Nože z jezičastim nasadilom so pričeli izdelovati v začetku 14. stoletja, šele od 15. stoletja dalje pa je ta oblika nasadila prevladala (Cowgill et al., 1987, 26–32). Najdbe iz Razvanja nimajo tipoloških posebnosti, ki bi omogočale njihovo natančnejšo časovno opredelitev. Opozoriti velja le na nož kat. št. 3, ki ima izrazito zadebelitev na prehodu rezila v nasadilo. Neposrednih primerjav za ta predmet sicer ne poznamo, v splošnem pa

⁴ V Pahičevi objavi (Pahič, 1970, T. 2) je predmet narisana, kot da bi bil pričvrščen na držaj kat. št. 34. Pri pregledu najdb v depozitu NHMW decembra 2007 sta bila predmeta povsem ločena. Na držaju ni bilo opaziti sledov poškodbe na morebitnem stičnem mestu, zato je povezava med predmetoma močno vprašljiva.

⁵ Prazgodovinska, domnevno iz halštatskega obdobja.

velja, da je poudarjanje stika med rezilom in ročajem značilnost, ki jo opažamo predvsem pri nožih z jezičastim nasadilom od 15. stoletja dalje.

Nože z jezičastim nasadilom kat. št. 5, 7 in 8 lahko na podlagi primerjalnega gradiva datiramo v čas od konca 14. do 16. stoletja (Predovnik, 2003, 85, 183, sl. 74: 729; Štukl, 2002, T. 3: 61, 64; Cowgill et al., 1987, passim; Dolenz, 1992, 129–131, s primerjavami).

V Kosovi gomili so bili najdeni štirje ključ. Vsi sodijo v skupino vrtljivih ključev. Glede na velikost lahko sklepamo, da so ključ kat. št. 10–12 odklepali ključavnice na vratih ali večjih skrinjah, medtem ko je mali ključ kat. št. 13 najverjetneje odpiral manjšo ključavnico za skrinjico ali šatuljo. Možno je tudi, da je odklepal poznosrednjeveško obliko ključavnice obešanke s škatlastim ohišjem.

Tipološke značilnosti, ki omogočajo datiranje ključev, so oblika glave, način izdelave ter oblika noge in brade, vendar je večina teh elementov razmeroma dolgoživih in je zato podrobnejše časovno opredeljevanje ključev brez stratigrafskih in drugih kontekstualnih podatkov problematično. Glede oblikovanosti glave je tipološko starejša okrogla oblika, ki pa se je obdržala vse do današnjih dni in je torej nezanesljiv časovni pokazatelj. Rombična oblika glave je poznosrednjeveška, enako velja za njeno izpeljavo, trirogeljno glavo, kot jo ima razvanjski ključ kat. št. 11. V primerjavo lahko navedemo ključ, ki je bil izkopan na Otoku pri Dobravi v planumu 4 (Šribar, 1973, T. 2: 6) in je stratigrafsko datiran v 12. in 13. stoletje (Šribar, 1983, 86). Ključ ima podobno trirogeljno glavo kot ključ kat. št. 11 iz Kosove gomile, brada in v trn podaljšana noga pa bolj ustrezata razvanjskemu ključu kat. št. 12. Ključ z rombično obliko glave so razmeroma pogosta najdba v kontekstih iz 12./13. do 15. stoletja; naj opozorimo na sorodne najdbe z nekaterih slovenskih najdišč – Otok pri Dobravi (Šribar, 1983, 89), Zgornji stolp na Kranciju nad Škofjo Loko (Štukl, 2002, 56, T. 1: 4), Mali grad v Kamniku (Štular, 2007, T. 2: 5, 6, 9) in Piramida nad Mariborom (Strmčnik Gulič, 1997, sl. 6: 14).

Med tipološko starejše oblike štejejo tudi enostavne oblike brade, ki ni plosko razkovana, marveč je oblikovana iz ukrivljene železne palice (prim. Štular, 2007, 93–100). Oblika brade, kot jo ima ključ kat. št. 11, je na Otoku pri Dobravi zastopana v istem časovnem horizontu, torej 12. in 13. stoletju (Šribar, 1983, T. II). Primerjavo najdemo tudi na Malem gradu v Kamniku (Štular, 2007, T. 2: 4).

Del mehanizma vgradne kretnične ključavnice, ki jo je odpiral vrtljiv ključ, predstavlja železna kretnica z dvema trnoma (kat. št. 15). Arheološke najdbe takšnih ključavniških mehanizmov so na Angleškem znane vsaj od 13. stoletja dalje (Egan, 1998, 103–110), najstarejše najdbe v srednji Evropi pa izvirajo iz kontekstov, datiranih v 9. in 10. stoletje (Štular, 2007, 103). Na Slovenskem so bile kretnice doslej najdene na Otoku pri

Dobravi (Šribar, Stare, 1981, T. 8: 4) in dve na Malem gradu v Kamniku (Štular, 2007, T. 2: 12–13). Razvanjska najdba spada v skupino manjših kretnic dolžine okoli 12–15 cm, poznamo pa tudi 22 do 30 cm dolge kretnice velikih ključavnic za večja, masivnejša vrata. Razvanjska kretnica bi lahko pripadala tako ključavnici vrat kakor tudi večje skrinje.

V Kosovi gomili je bil najden še en predmet, ki ga povezujemo s ključavniškim mehanizmom. Gre za zaklep na pero (kat. št. 14), ki je tvoril del mehanizma cilindrične ključavnice obešanke. Ta oblika ključavnic je bila v poznem srednjem veku izredno priljubljena po vsej Evropi. Odpirali so jih drsni ključ s ploščato nogo. V nogi so bile izdelane reže, s katerimi je ključ objel peresne vzmeti, nameščene v ključavnici, jih stisnil in tako omogočil razkleniti ključavnico. Zaklep iz Razvanja je poškodovan, saj sta nosilna trna, na koncu katerih so bila privarjena vzmetna peresa, odlomljena. Glede na velikost je zaklep pripadal mehanizmu ključavnice za večjo skrinjo ali morda tudi za vrata. Cilindrične ključavnice z mehanizmi na peresno vzmet so bile v rabi vsaj od 11. stoletja do konca srednjega veka (Egan, 1998, 91–103). Dve odlični primerjavi za razvanjsko najdbo poznamo prav s slovenskega ozemlja: na Starem gradu nad Krškimi je bila najdena cela ključavnica (Predovnik, 2003, sl. 34), na Starem gradu nad Podbočjem pa je bil v ruševinski plasti iz 15. stoletja izkopan zaklep na pero (Predovnik, 2003, 42, 184, sl. 75: 744).

Eno samo najdbo iz Kosove gomile lahko pogojno uvrstimo med ostanke noše, četudi je glede na velikost in obliko predmeta možna tudi uporaba v sklopu konjske oprave. Železni okvir spona D oblike (kat. št. 18) je namreč visok skorajda 6 cm, kar pomeni, da je bila spona pričvrščena na jermen širine okoli 5 cm. D oblika je ena od značilnih poznosrednjeveških oblik spon, ki so bile razširjene tako v enostavnejši izvedbi iz železa kakor tudi pri dragocenejših pasovih, kjer so bile spone izdelane iz medenine in drugih bakrovih zlitin ali celo iz srebra in zlata. Na Otoku pri Dobravi so bile spona D oblike najdene v horizontih (oziroma planumih) 2 in 1, ki sta datirana v 14. in 15. stoletje (Šribar, 1983, 83–84, T. IV), poznamo pa tudi primerjave iz starejših stratigrafskih kontekstov, na primer z gradu Flaschberg v Avstriji, kjer je bila spona takšne oblike izkopana v plasti iz 12.–13. stoletja (Stadler, 1995, 254, T. 26: F 46).

Med 45 ohranjenimi najdbami iz Kosove gomile je sedem puščičnih osti, od katerih jih imajo tri trnasto, štiri pa tulasto nasadilo za pričvrstitev na leseno steblo puščice. Po obliki jih lahko razvrstimo v več tipov po tipo-kronološki shemi Bernda Zimmermanna (Zimmermann, 2000).

Tri puščične osti s trnastim nasadilom (kat. št. 19–21) imajo vrbovolistnato oblikovano rezilo rombičnega prereza. Te značilnosti jih uvrščajo v tip D 2-5 (Zimmermann, 2000, 76). Tip je datiran v 13. do 15. stoletje, kar se ujema tudi s stratigrafskimi datacijami slovenskih pri-

merkov sorodnih osti (Rozman, 2008, 102–103). Tip je v Sloveniji in drugod po Evropi zelo razširjen in sodi med najpogostejše zastopane oblike pušičnih osti.

Pušični osti kat. št. 22 in 23 sodita po Zimmermannovi tipologiji v tip T 2–4, to so osti s tulastim nasadilom in suličastim rezilom, ki je v prerezu rombične oblike (Zimmermann, 2000, 49–50). Na slovenskem ozemlju tip ni pogosto zastopan, primerjalno gradivo iz srednje Evrope, Francije in severne Italije pa je datirano v čas od 12. do 16. stoletja (Rozman, 2008, 84–85).

Ost kat. št. 24 lahko uvrstimo v tip T 2–5 po Zimmermannu. Gre za osti s tulastim nasadilom in vrbovolistnim rezilom, ki je v prerezu rombične oblike (Zimmermann, 2000, 51). Takšne osti so v srednji in zahodni Evropi pa tudi na Slovenskem pogosto zastopane, datirani primerki so povečini iz kontekstov iz 13. do 15. stoletja (Rozman, 2008, 85–86).

Bržkone je tudi šilasti predmet pod kat. št. 27 poškodovana pušična ost, ki bi jo po Zimmermannu lahko uvrstili v tip T 1–3. Osti tega tipa imajo tulasto nasadilo in iglasto rezilo kvadratnega prereza (Zimmermann, 2000, 44). Datirano primerjalno gradivo iz srednje in zahodne Evrope kaže, da gre za starejšo obliko, ki je zastopana že od 10. stoletja dalje, pojavlja pa se tudi še v kontekstih iz 15. stoletja. Stratigrafsko datirane primerjave s Starega gradu nad Podbočjem in z Otoka pri Dobravi so bile najdene v kontekstih iz 13. ter iz 14.–15. stoletja (Rozman, 2008, 78–80).

Med predmeti iz Kosove gomile je nekaj ostankov orodja za obdelavo lesa in kož ali usnja. Strgalo (kat. št. 16) ima ukrivljeno rezilo in širok ročaj, nameščen v isti ravnini. Zaključek ročaja je zaobljen in preluknjan. Podobna orodja so bila na Otoku pri Dobravi opredeljena kot strojarska strgala, vendar imajo nekatera ročaj na rezilo nameščen pod kotom in ne v isti ravnini (Stare, 1983, T. I: 1–6; 2002, T. 6: 12–14, T. 7: 1–2). Najdena so bila v planumih 2, 3 in 5 (Stare, 1983, 103), kar glede na kronologijo najdišča pomeni, da najdbe izvirajo iz kontekstov 11. in začetka 12. stoletja ter iz 13. do 15. stoletja (Šribar, 1983). Otoškimi strgalom zelo soroden primerek je bil izkopan tudi v Zgornjem stolpu na Kranclju nad Škofjo Loko (Štukl, 2002, T. 4: 81). Orodje podobne oblike z ročajem v ravnini rezila je bilo najdeno v Apatinu v Vojvodini (Brmbolić, 2000, 113, T. 24: 136). Tudi ta primerek ima polmesečasto rezilo, ki je nekoliko širše kot pri strgalih s slovenskih najdišč in je na koncih močno zakrivljeno nazaj. Najdba je s primerjavami iz Srbije okvirno datirana v 12.–15. stoletje. Opredeljena je kot usnjarski sekač za rezanje in oblikovanje ustrojenih kož, vendar avtor navaja tudi možnost uporabe tega orodja za strganje (Brmbolić, 2000, 110).

Obdelavi lesa je bilo bržkone namenjeno poškodovano dleto s tulastim nasadilom (kat. št. 25). Opredelitev namembnosti tega predmeta je zaradi poškodbe sicer vprašljiva, vendar ga lahko vsaj glede na obliko nasaditve primerjamo z najdbami dlet s tulastim nasadilom

iz Vojvodine. Dleto iz Arača je datirano v 13.–15. stoletje (Brmbolić, 2000, 97, T. 23: 125), dleto iz Crvenke pa v 11.–12. stoletje (Brmbolić, 2000, 97–98, T. 23: 126). Tip dleta s tulastim nasadilom M. Brmbolić na podlagi najdb iz Srbije in Bolgarije datira v 11.–15. stoletje (Brmbolić, 2000, 87).

Predmet kat. št. 29 je najverjetneje poškodovan sveder. Značilna konica s spiralno zavito ostrino sicer ni ohranjena, saj je predmet na enem koncu prelomljen. Nasprotni konec je stanjšan in sploščen ter zakovan v stran pod pravim kotom. Podoben zaključek nasadila za ročaj imajo nekateri poznosrednjeveški svedri za les, ki so bili najdeni med drugim na Pustem gradu nad Zgornjo Lipnico pri Radovljici (Narodni muzej Slovenije, inv. št. G 11028), na Kranclju nad Škofjo Loko (Štukl, 2002, T. 4: 84), na Starem gradu nad Podbočjem (Guštin et al., 1993, sl. 25: 7 s primerjavami) in na Otoku pri Dobravi (npr. Šribar, Stare 1981, T. 8: 9, 22: 7, 23: 1; Stare, 2002, T. 6: 7).

V Kosovi gomili so bile izkopane tudi tri podkve. Podkev kat. št. 40 je bržkone volovska podkev. Ima izrazit utor s petimi luknjami za žeblje. Odlomka konjskih podkev kat. št. 41 in 42 lahko uvrstimo v skupino podkev polmesečaste oblike s piramidalnimi ozobci. V obeh primerih je ohranjen le levi krak s po tremi ovalnimi luknjami za žeblje. Arheološke najdbe sorodnih podkev iz srednje in zahodne Evrope sodijo v čas od konca 13. do 15., morda še 16. stoletja (Drack, 1990, 210; Clark, 1995, 88–91, tip 4; Baxa, 1981, 443, tip III).

PRAZGODOVINSKA GOMILA ALI SREDNJEVEŠKA MOTA?

Predstavljene najdbe iz Kosove gomile v Razvanju so brez dvoma srednjeveške. Četudi jih zgolj na podlagi primerjalnega gradiva ne moremo zelo natančno časovno opredeliti, je večino predmetov mogoče postaviti v časovni okvir 13. do 15. stoletja. NHMW hrani eno samo prazgodovinsko najdbo, odlomek ostenja lončene posode.

Vse od prve objave najdišča v 19. stoletju (Müllner, 1878) velja, da je Kosova gomila prazgodovinska grobna gomila, ena od številnih, ki se razprostirajo ob vznožju Pohorja med Pivolo in Razvanjem. Poleg same oblike umetnega griča in lege na obrobju pivolskega gomilnega grobišča naj bi v prid takšni opredelitvi pričalo tudi dejstvo, da so ob izkopu gradbene jame za klet v gomili naleteli na kamenje in plast z ožganimi kostmi, kar bi utegnili biti ostanki kamnite grobne kamre (Teržan, 1990, 329–330). Od preostalih gomil na pivolsko-razvanjskem grobišču se Kosova gomila razlikuje predvsem po velikosti. Premer tamkajšnjih gomil namreč znaša od 10 do 25 metrov (Teržan, 1990, 326–337), premer Kosove gomile pa je kar dvakrat tolikšen.

Dejstvu, da so bile v domnevno prazgodovinski gomili najdene predvsem srednjeveške najdbe, raziskoval-

ci doslej niso posvečali posebne pozornosti. Le Stanko Pahič, ki je prvi objavil najdbe iz NHMW, je izrecno opozoril na dve možni interpretaciji: namreč, da je bila prazgodovinska gomila v srednjem veku drugotno uporabljena ali pa da gre za srednjeveško strukturo, v katero so prazgodovinske najdbe zašle slučajno. Dokončen odgovor bi lahko dala le ponovna izkopavanja Kosove gomile (Pahič, 1970, 204).

Pahičevemu razmisleku seveda lahko le pritrdimo. Ali je bila Kosova "gomila" prvotno res grobna gomila ali ne, je vprašanje, ki ga brez izkopavanj ne moremo razrešiti. Prav tako zanimivo pa je drugo vprašanje, ki si ga Pahič ni zastavil, namreč, kakšna je bila raba te strukture v srednjem veku.

Glede na obliko, velikost in topografske značilnosti Kosovo gomilo lahko uvrstimo med tako imenovane mote, srednjeveške utrdbе na umetno nasutem griču. Objekt leži v ravnici in je nedvomno umetna tvorba, ki ima v tlorisu obliko štirikotnika z zaobljenimi vogali. Umetni grič, ki je bil prvotno visok 10 do 12 metrov, je imel bržkone za mote značilno obliko prisekane piramide ali stožca in je bil obdan z jarkom. Domnevamo lahko, da je jarek z zunanje strani spremljal zemljen okop, vendar se o njem na površju ni ohranila nobena sled. Vse to so prepoznavne značilnosti srednjeveških utrdb (gradov) tipa mota. Takšni interpretaciji najdišča ne nasprotujejo niti opažanja izkopavalcev, ki jih je zabeležil Müllner. Kamenje, ki je bilo najdeno v notranjosti gomile in so ga raziskovalci doslej interpretirali kot zidove grobne kamre, bi namreč lahko bilo kamniti temelj stavb, ki so nekoč stale na moti. Tudi žganina, črna mastna zemlja in živalske kosti bi lahko bili bodisi ostanek prazgodovinskih pokopov bodisi srednjeveški naselbinski depozit.

MOTE IN SORODNI SREDNJEVEŠKI UTRJENI OBJEKTI

Beseda "mota" (latinska oblika) izvira iz stare galo-frankovske govornice in pomeni zemljeno gomilo oziroma nasutje (Hinz, 1981, 12). V kastelologijo in arheologijo je izraz sredi 19. stoletja vpeljal francoski stari-

noslovec Arcisse de Caumont v obliki *château à motte* (Hinz, 1981, 11). Poimenovanje označuje posebno skupino zgodnjih fevdalnih utrdb, za katere je značilen umetno nasut grič, na katerega je postavljena ena ali več praviloma stolpastih zgradb. Videz, pozidavo in fortifikacijske značilnosti mot nam poleg materialnih ostankov osvetljujejo tudi srednjeveške likovne upodobitve. Najbolje poznan zgodnji likovni vir je tapiserija iz Bayeuxa s konca 11. stoletja, na kateri so med drugim upodobljene mote Dinan, Bayeaux, Dol in Rennes.⁶

Jedro mote je praviloma obdano z jarkom, najpogosteje tudi z nasipom. Nekatere mote so očitno obstajale kot samostojni objekti, številne pa so bile povezane z dvoriščem (predgradjem), na katerem so bili postavljeni bivalni in gospodarski objekti. Če predgradje ni bilo utrjeno, je na površini težko zaznavno, zato njegov obstoj lahko potrdijo ali zanikajo le arheološke raziskave. Izraz mota se lahko nanaša na umetni grič s stavbami, lahko pa je z njim poimenovan celoten grajski kompleks, ki poleg mote v ožjem smislu obsega tudi eno ali več utrjenih ali neutrjenih predgradij.⁷

Mote so postavljali predvsem v nižinah, na območjih z razgibanim reliefom pa so pogosto uporabili tudi naravne vzpetine, vrhove ali pomole, ki so jih z odkopavanjem ter morebitnim dodatnim nasipavanjem preoblikovali v motam podobne objekte.⁸ Poznamo tudi primere, kjer je bil prvotno na planem zemljišču pozidani stolp naknadno ob vznožju zasut in je tako šele sekundarno dobil obliko mote (Hinz, 1981, 78–82).

Mote so bile razširjene po večjem delu Evrope severno od Alp, od Francije in Britanskega otočja do Poljske in Madžarske (Felgenhauer-Schmiedt et al., 2007; Hinz, 1981, 58–66). Prve naj bi nastale v času okoli leta 1000 na območju severne Francije in zahodnega dela srednje Evrope (Hinz, 1981, 66, 121). Zanesljivih arheološko podprtih datacij mot v čas pred 11. stoletjem zaenkrat nimamo, vendar podatki iz pisnih virov nakazujejo možnost nastanka nekaterih objektov tega tipa že v drugi polovici 10. stoletja (Hinz, 1981, 65; Böhme, 1999, 68). Višek je gradnja mot v zahodni in zahodnem delu srednje Evrope dosegla v 11. in 12. sto-

6 Za kritično analizo prikazanih konstrukcijskih značilnosti, stavb, obleganj in obrambe prim. Hinz, 1981, *passim*.

7 Angleška terminologija ločuje med moto v ožjem smislu – "motte" – in moto skupaj s predgradjem – "motte-and-bailey (castle)".

8 Na nemškem govornem področju se tako v ljudskem jezikovnem izročilu kot tudi med strokovnjaki uporablja več izrazov za posamezne oblike mot in sorodnih objektov (nem. Motte, Hausberg, Turmhügel, Turmhügelburg idr.). Medtem ko H. Hinz, avtor temeljne študije o motah, terminološko ni ločeval med motami različnih vrst (Hinz, 1981, 24–31), pa si v zadnjem času številni raziskovalci prizadevajo vzpostaviti tipologijo in ustrezno nemško terminologijo mot in sorodnih objektov (prim. Kührtreiber, Reichhalter, 2007; Hofer et al., 2007). Predvsem naj bi bilo smotno ločevati med pravimi motami z umetnim nasutjem in tistimi objekti, ki so nastali na naravnih vzpetinah, nekateri celo brez umetnih nasutij (zanje avstrijski kolegi predlagajo izraz "Hausberg"). Ustrezna slovenska strokovna terminologija še ni bila vzpostavljena. V ljudski govorici se za mote in podobne strukture uporabljata poimenovanji "gomila" in "gradišče". V strokovni arheološki terminologiji sta oba pojma vsebinsko že opredeljena, prvi označuje izrecno grobne gomile, drugi pa višinske utrjene naselbine. V prvi polovici 20. stoletja je mote in sorodne srednjeveške utrdbе pri nas raziskoval W. Schmid, ki je objavljajl pretežno v nemškem jeziku in je zanje uporabljal avstrijski izraz "Hausberg" (prim. Schad'n, 1953). Beseda v slovenščino ni prevedljiva, ni pa se širše uveljavila niti v slovenjeni obliki "hausberg", ki so jo občasno uporabljali nekateri arheologi in zgodovinarji. V slovensko kastelološko izrazoslovje je dokončno vpeljal poimenovanje "mota" v latinizirani obliki I. Stopar (Stopar, 1977, 181). Problematiki mot, drugih zgodnjih oblik gradov in zemljenih utrdb fevdalnega obdobja se slovenska arheologija in kastelologija doslej nista sistematično posvečali, zato tudi terminologija ostaja nedorečena (Predovnik, Grosman, 2007).

letju, proti vzhodu pa se je ta stavbni tip širil postopno in se je šele v 13. in 14. stoletju uveljavil tudi na Poljskem in Madžarskem (Gutjahr, Tiefengraber, 2003, 16, op. 68).

Mote so kot sedeži lokalne oblasti združevale rezidenčne, vojaške, gospodarske in administrativne funkcije. Njihova razširjenost je povezana s procesi kolonizacije v sklopu osvajanja novih ozemelj in uveljavljanja fevdalnega reda (Hinz, 1981, 126; Kühtreiber, Reichhalter, 2007, 237–246). To je še posebej očitno na Britanskem otočju, kjer so mote pričeli postavljati normanski osvajalci v drugi polovici 11. stoletja, ter na severovzhodu Evrope, kamor so se razširile dve stoletji kasneje, v sklopu germanske kolonizacije. Drugod pa naj bi, podobno kot to velja tudi za druge oblike gradov, razširjenost mot odražala intenzivnost notranje kolonizacije v zgodnji fevdalni dobi.

Umetni grič v ravnici, na katerem je bil pozidan stolp, ni imel le fortifikacijske funkcije v smislu boljšega pregleda nad okolico in večje obrambne sposobnosti zaradi možnosti vertikalne obrambe, marveč je imel tudi jasno družbeno-reprezentativno konotacijo. Stavba na griču je namreč vizualno evocirala vertikalno družbeno stratifikacijo in dominacijo fevdalca nad podložnimi kmeti. Mote so v zgodnjem obdobju gradili tudi pripadniki visokega plemstva, kasneje pa so bile značilne predvsem za nižje svobodno in ministerialno plemstvo. Po mnenju nekaterih raziskovalcev so mote igrale pomembno vlogo v strategijah družbene emulacije nižjega plemstva, saj so očitno posnemale impozantnejše višinske zidane gradove visokoplemiških rodbin (Böhme, 1992, 76).

RAZISKAVE MOT V SLOVENIJI

Raziskave mot in drugih srednjeveških objektov z zemljenimi utrdbenimi elementi so bile v slovenski arheologiji in kastelologiji še donedavna prava redkost (Predovnik, Grosman, 2007). Že v 19. stoletju so bili nekateri tovrstni objekti opisani v strokovni literaturi, vendar tedaj niso bili prepoznani kot srednjeveški. Tako je bila Kosova gomila v Razvanju opredeljena kot prazgodovinska grobna gomila (Müllner, 1878), Atilov grad⁹ pri Spodnjem Kocjanu (sl. 4; Krempel, 1845, 55; Müllner 1894b) in Repnikovo gradišče pri Velikem Tinju (Müllner, 1894a, Col. 216–218, Taf. XV, Fig. 1–5) pa kot kultura objekta neznane starosti.

V začetku 20. stoletja se je s to tematiko ukvarjal arheolog W. Schmid, ki je opisal, deloma pa tudi izkopal nekaj najdišč na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, med drugim Pekre pri Mariboru (Schmid, 1915, 271; 1922, 38), Stari grad (grad Presek) pri Črešnjevcu (Schmid, 1915; Schmid, 1925) in Groblje v Žlanu v Bohinju (Smolej, 1938). Pravilno jih je prepoznal kot srednjeveške utrdbe in jih je primerjal s spodnjeavstrijskimi "hausbergi". Kot večina takratnih raziskovalcev je bil tudi Schmid mnenja, da gre za protimadžarske utrdbe iz 9. in 10. stoletja (Schmid, 1922, 40–44).

Vse do sedemdesetih let 20. stoletja novih raziskav mot in sorodnih srednjeveških utrdb ne beležimo. Z raziskovanjem gradov so se ukvarjali izključno umetnostni zgodovinarji, ki seveda niso podrobneje proučevali objektov brez ohranjene zidane arhitekture.¹⁰ Prav tako se te problematike niso lotevali arheologi.

Sl. 4: Atilov grad pri Spodnjem Kocjanu (foto: D. Grosman).

Fig. 4: Atila's castle near Spodnji Kocjan (photo: D. Grosman).

⁹ V starejši literaturi je najdišče imenovano tudi Atilov grob in Atilov Kocjan.

¹⁰ Nekaj gradov, ki jih lahko uvrstimo med mote, in takšnih, ki med drugim obsegajo tudi zemljene konstrukcije, v svojih preglednih študijah o slovenskih gradovih omenjata I. Stopar in I. Jakič (npr. Stopar, 1977, 22–24; 1990–1993, passim; Jakič, 1997, passim).

V sklopu topografskih arheoloških raziskav, ki so po-
spešeno potekale od konca šestdesetih do osemdesetih
let 20. stoletja po vsej Sloveniji, je bilo na novo eviden-
tiranih ali podrobneje dokumentiranih več srednjeveških
zemljenih utrd. Posebej velja omeniti delo S. Pahiča na
širšem mariborskem območju.¹¹ Prvo sodobno sintezo
arheoloških podatkov o srednjeveških zemljenih utrdah
na območju Slovenije je leta 1978 objavil S. Ciglencečki
(Ciglencečki, 1978). Na podlagi objavljenih podatkov in
lastnega terenskega dela je predstavil štirideset najdišč,
ki jih je poskusil tipološko razvrstiti glede na oblikovne
značilnosti, velikost in lego v prostoru, ni pa podrobneje
obravnaval njihovih funkcij, starosti in zgodovinskega
konteksta.

Njegovo delo ni ostalo brez odmeva. Tako je že na-
slednje leto Inštitut za arheologijo Slovenske akademije
znanosti in umetnosti pod vodstvom A. Pleterskega
opravil manjša izkopavanja enega od najdišč, ki jih je
bil na svoj seznam uvrstil Ciglencečki, Gradišča pri
Goleku blizu Dragatuša v Beli krajini (Pleterski, 1980;
1981). Ob robu utrjenega platoja, obdanega z jarkom in
nasipom, so bili odkriti ostanki lesene palisade s kam-
nitim temeljem in lesenih stavb s tlakovanjem iz kam-
nitega drobirja. Izkopani predmeti so iz druge polovice
15. stoletja, zato je Pleterski objekt opredelil kot pro-
tutirsko utrdbo. Izkopavanje Gradišča pri Goleku je – z
izjemo manjših in slabo dokumentiranih Müllnerjevih in
Schmidovih posegov – prvo pravo arheološko izkopava-
nje kakega srednjeveškega z jarki in zemljenimi nasipi
utrjenega objekta pri nas.

Razvoj sodobnih prospekcijskih metod in še posebno
aerofotografije, ki se je v slovenski arheologiji uveljavila
v devetdesetih letih 20. stoletja, je omogočil odkritje
številnih dotlej neznanih najdišč iz različnih časovnih
obdobij, tudi srednjega veka. V ravninskem svetu in reč-
nih dolinah vzhodne Slovenije je bilo dokumentiranih
večje število objektov, obdanih z jarki in nasipi, ki so
povečini že močno izravnani in v konfiguraciji zemljišča
slabo zaznavni (Grosman, 1996, 70–73; Predovnik,
Grosman, 2007). Po obliki in velikosti jih lahko primer-
jamo z Gradiščem pri Goleku. Gre za posebno skupino
najdišč, ki so bila v poznem srednjem veku in deloma še
zgodnjem novem veku razširjena po vsej Evropi.¹² Nji-
hova skupna značilnost so dvignjen osrednji del, eden
ali več obodnih jarkov in zemljeni nasipi. Arheološke
raziskave so pokazale, da je bila pozidava, raba, status-
na in tudi časovna opredelitev posameznih objektov ze-
lo raznolika.¹³ V Sloveniji sta bili doslej arheološko
raziskani le dve takšni najdišči, Gradišča pri Goleku in

Cizelj pri Dolnji Prekopi, kjer so bile opravljene geo-
fizikalne raziskave (Predovnik, 2003, 48–50).

V letu 2006 smo na Oddelku za arheologijo Filozof-
ske fakultete Univerze v Ljubljani pričeli sistematično
proučevati srednjeveške mote in druge objekte z jarki in
zemljenimi nasipi (Predovnik, Grosman, 2007). Zgolj na
osnovi topografskih elementov je ene in druge nemo-
goče jasno ločevati, zato jih obravnavamo kar skupno.
Delo je v prvi fazi usmerjeno v vzpostavitev podatkovne
baze mot in sorodnih najdišč na območju Slovenije.
Podatke o najdiščih črpamo iz literature ter iz neob-
javljenih elaboratov za različne namene opravljenih
(aero)prospekcijskih in jih nato preverjamo in dopolnjujemo
na terenu. V naslednji fazi dela bomo oblikovali kla-
sifikacijo najdišč na podlagi oblikovnih in topografskih
značilnosti, na osnovi te klasifikacije pa bo mogoče
načrtovati nadaljnje sistematične raziskave izbranih
vzorčnih najdišč. Te naj bi osvetlile vprašanja o času
nastanka in obstoja mot in sorodnih objektov, njihovih
funkcijah in načinih rabe, vlogi v razvoju poselitve in
krajine pa tudi o njihovem neposrednem družbenem
kontekstu.

Doslej smo v sklopu projekta skupno evidentirali več
kot osemdeset najdišč. Nekatera smo v postopku prever-
janja že izločili, dobrih dvajset jih še čaka preverbe, vsaj
sedemintrideset pa jih z veliko mero gotovosti lahko
označimo za srednjeveške objekte z zemljenimi utrdbe-
nimi elementi (sl. 5). Kot pravi moti z umetno nasutim
gričem lahko nesporno opredelimo Atilov grad pri Spod-
njem Kocjanu (Pahič, 1962, 190, op. 24; Pahič, 1989b)
in Kosovo gomilo v Razvanju, v primeru Repnikovega
gradišča pri Velikem Tinju (Pahič, 1983a, 51, 80, 82;
1983b), Starega gradu pri Črešnjecju (Pahič, 1950;
1964; 1983a, 82), Trniča v Žabljeku (Pahič, 1983a, 81–
82; 1983c), Goličana v Gajševcih (Pahič, 1989a) in dru-
gih podobnih najdišč pa gre za mote v širšem smislu, saj
so očitno nastale s preoblikovanjem naravnih vzpetin.

SREDNJEVEŠKA DVORA V RAZVANJU

Kosovo gomilo v Razvanju smo opredelili kot sred-
njeveško utrdbo tipa mota. Poglejmo torej, kaj nam o
Razvanju v srednjem veku povedo ohranjeni pisni viri.

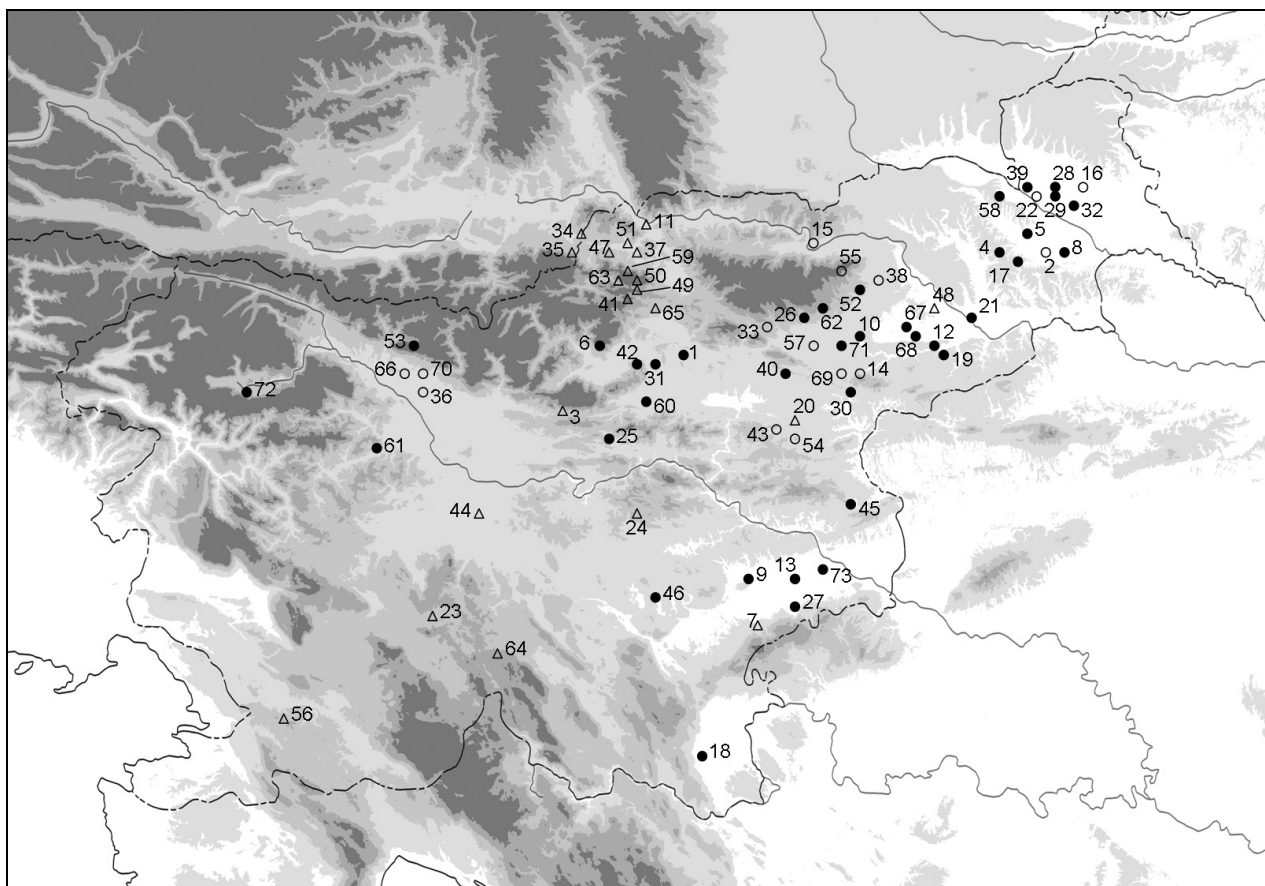
Ozemlje med Pohorjem in Kozjakom je bilo po
pacifikaciji Madžarov v sedemdesetih letih 10. stoletja
organizirano v posebno obmejno upravno enoto, tako
imenovano Podravsko krajino ali Krajino onkraj gozda
(*marchia Transsilvana*). Ta je bila sprva podrejena ba-
vaskemu vojvodi, najverjetneje od leta 1002 dalje pa

11 Pahičeve objave mot in sorodnih objektov so navedene v Predovnik, Grosman (2007, 210, op. 11).

12 Britanski raziskovalci jih imenujejo "moated sites", torej najdišča, obdana z jarki. Pridevnika v slovenščino ne moremo enostavno
prevesti, zato uporabljamo vsebinsko ustrezne opisne izraze.

13 V Veliki Britaniji so takšna najdišča datirana v čas med 13. in 18. stoletjem. Kar zadeva funkcijo in status, je med njimi najti tako
nižinske dvorce in graščine kakor tudi utrjene kmetije, ograde za živino, sadovnjake in druge gospodarski rabi namenjene prostore ter
celo elemente oblikovane krajine, grajskih vrtov in parkov (Clarke, 1984, 47–62).

Legenda / Legend: ● - opredelitev zanesljiva / definition reliable,
○ - opredelitev vprašljiva / definition questionable,
△ - nepreverjeno / unverified.

1 – Andraž nad Polzelo / Mravlakov hrib, 2 – Babinci, 3 – Blagovica, 4 – Bolehničici, 5 – Boreci, 6 – Brezje pri Mozirju / Štruceljevo gradišče, 7 – Cerov Log, 8 – Cven / Kastelišče, 9 – Čadraže, 10 – Črešnjevec / Stari grad, 11 – Dobrova pri Dravogradu, 12 – Dolence pri Podlehniku, 13 – Dolnja Prekopa / Cizelj, 14 – Drevenik / Podturn, 15 – Fala, 16 – Filovci, 17 – Gajševci / Goličan, 18 – Golek pri Dragatušu / Gradišče, 19 – Gorca pri Podlehniku / Gradišče, 20 – Gorica pri Slivnici / Gradišče, 21 – Gorišnica, 22 – Gradišče pri Tropovcih / Kupašnjek, 23 – Hiten / Nadliški grič, 24 – Hom pri Šentrupertu / Viher, 25 – Klančiče nad Kotredežem, 26 – Kebelj / Zajčev grad, 27 – Dobe pri Kostanjevici, 28 – Krog, 29 – Krog / Kastelišče, 30 – Lemberg / Pankracius, 31 – Letuš / Loženberg, 32 – Lipovci / Bereg, 33 – Ljubnica / Turnškov grad, 34 – Lokovica, 35 – Lom, 36 – Pivka pri Naklem / Gradišče na Štucelju, 37 – Pameče, 38 – Pekre, 39 – Petanjci / Kastelišče, 40 – Pletovarje / Frajštajn, 41 – Podgorje / Preseka, 42 – Podgorje pri Letušu / Trebinjšček, 43 – Podgrad, 44 – Podmolnik / Marenček, 45 – Podsreda / Turnič, 46 – Prečna, 47 – Preški vrh, 48 – Ptuj / sv. Rok, 49 – Raduše / Gradišče v Farovškem lesu, 50 – Raduše / Kogel, 51 – Ravne na Koroškem / Stražišče, 52 – Razvanje / Kosova gomila, 53 – Senično / Gradišče, 54 – Slivnica pri Celju / Turno, 55 – Slivniško Pohorje / Plahutnik, 56 – Slope / sv. Križ, 57 – Spodnje Grušovje / Dvurše, 58 – Spodnji Kocjan / Atilov grad, 59 – Stari trg pri Slovenj Gradcu / Šance, 60 – Sv. Lovrenc pri Preboldu / Burkeljčev hrib, 61 – Škofja Loka / Krancelj, 62 – Veliko Tinje / Repnikovo gradišče, 63 – Vrhe, 64 – Zamostec / Stari grad, 65 – Zavodnje, 66 – Zgornje Duplje / Arhovo gradišče, 67 – Zgornje Pleterje / Atilov grob, 68 – Zgornje Pleterje / Pri križu, 69 – Zgornji Gabrnik, 70 – Žablje / Čevce, 71 – Žabljek / Trnič, 72 – Žlan / Groblje, 73 – Župeča vas.

Sl. 5: Mote in sorodni srednjeveški objekti z jarki in nasipi v Sloveniji (po Predovnik, Grosman, 2007, sl. 3).

Fig. 5: Mottes and moated sites in Slovenia (after Predovnik, Grosman, 2007, Fig. 3).

koroškemu vojvodi (Štih, Simoniti, 1996, 68–69). V tem času je stekla ponovna kolonizacija obmejnih območij. Vladar je podeljeval velike posestne komplekse svetnim in cerkvenim fevdalcem, ki so nato poskrbeli za izkrčenje gozdov in urbanizacijo zemljišč. Tako je leta 985 kralj Oton III. podravskega mejnemu grofu Rahvinu podelil 15 kraljevskih kmetij¹⁴ v vasi Razvanje (*villa Razuuai*), če pa bi morda obseg kraljeve posesti na območju Razvanja ne bil dovoljšen, naj bi se grofu razlika dodelila od kraljevih posesti v drugih vaseh na Dravskem polju (Mlinarič, 1976, 11; Koropec, 1986, 26).

Razvanje je ostalo v posesti podravskega mejnega grofov tudi v 11. stoletju, ko so to funkcijo nasledili pripadniki rodbine Spanheim. Ponovno se vas namreč omenja v času okoli leta 1100, ko so Spanheimski ustanovili in s svojimi posestmi obdarovali benediktinski samostan pri Št. Pavlu v Laboški dolini na Koroškem. Tako se je grof Bernard Spanheimski (Mariborski) z darovnico, ki je nastala v času med letoma 1096 in 1105, zavezal, da bo ob smrti šentpavelskemu samostanu med drugim podaril svojo posest Razvanje. Darovana posest je obsegala živinorejsko pristavo (dvor) in polovico vasi na levem bregu tamkajšnjega potoka¹⁵ (Mlinarič, 1986, 33). Tudi Bernardov brat Engelbert II. Spanheimski je obdaroval šentpavelske benediktince s posestmi v Razvanju: v času med letom 1106 in 1124 je namreč samostanu daroval še drugo polovico vasi z dvorom in cerkvijo (Mlinarič, 1976, 11). Šentpavelski samostan je nekdanjo Engelbertovo posest podelil v fevd, glede Bernardove zapuščine pa ni jasno, ali jo je sploh kdaj zares prevzel (Koropec, 1970, 76).

Po mnenju zgodovinarja Jožeta Koropca naj bi bil živinorejski dvor na levem bregu Razvanjskega potoka, ki ga omenja Bernardova darovnica, prednik kasnejšega dvorca in gospostva Betnava (Koropec, 1972, 15), medtem ko naj bi bil dvor, omenjen v Engelbertovi darovnici, predhodnik Pohorskega dvora (Koropec, 1970, 76).

V dokumentih iz 13. in 14. stoletja nastopa več oseb, ki so se imenovali po Razvanju, in zanje lahko upravičeno domnevamo, da so prebivale na razvanjskem dvoru. Pred letom 1227 je bil Friderik Razvanjski (*Razvei*) oskrbnik posesti, ki jih je v Razvanju imel štajerski vojvoda (Koropec, 1986, 26–27).¹⁶ Leta 1283 se nato omenja Lipman Razvanjski (*de Razwei*), leta 1297

Vulfing (*Wulfing de Razway*), leta 1311 Hadmar (*de Razway*) in leta 1354 Henrik Razvanjski (Koropec, 1986, 27). V prvi polovici 14. stoletja je prvič izrecno omenjena posest Pohorskodvorskih oziroma Hompoških v Razvanju, ki je ostala sestavni del hompoške gosposčine tudi v naslednjih stoletjih (Koropec, 1986, 27; 1970, 77–78).

Razvanjski dvor je leta 1416 njegova takratna lastnica Katarina Fuchsberger prodala gospodom Ptujskim, ki so ga nato priključili hompoškemu gospostvu (Koropec, 1986, 27). S tem je dvor prejkone izgubil rezidenčno funkcijo. Dvor v Razvanju (*Rasweinhoff*) se ponovno omenja v 16. stoletju, ko je bil v lasti žičke kartuzije, seveda pa ni nujno, da je bil žički dvor neposredni naslednik srednjeveškega (Mlinarič, 1976, 12).

Če drži Koropčeva teza, da je drugi od obeh omenjenih dvorov v Razvanju bil predhodnik Pohorskega dvora, tedaj lahko domnevamo, da so gospodje, ki so se še v 14. stoletju imenovali Razvanjski, prebivali na prvomenjenem dvoru na levem bregu potoka, torej na nekdanji živinorejski pristavi. Ob tem pa velja podvomiti v veljavnost Koropčevega mnenja, da gre slednjo povezovati z Betnavo. Betnava se je namreč pod imenom Wintenaw v listinah prvič pojavila leta 1319 (Mlinarič, 1976, 13), torej v času, ko sta se zgoraj omenjena Hadmar in Henrik še vedno imenovala po Razvanju in sta domnevno prebivala na razvanjskem dvoru. Tudi ob prodaji Ptujskim leta 1416 je govora o dvoru v Razvanju in ne o Betnavi. Poleg tega iz najstarejšega ohranjenega popisa betnavske gosposčine iz leta 1542 izhaja, da Betnava tedaj – pa tudi kasneje ne – ni imela posesti v Razvanju (Mlinarič, 1976, 14–16).¹⁷ Enačenje Betnave z razvanjskim dvorom je zatorej po našem mnenju zelo vprašljivo. Bolj verjetno se zdi, da je živinorejski dvor konec 11. stoletja stal v sami vasi oziroma na njenem obrobju.

SKLEP

Kot smo pokazali, je v Razvanju v srednjem veku obstajala utrdba na umetno nasutem griču, katere ostanki so še danes vidni kot tako imenovana Kosova gomila. Ta utrjeni objekt je bil brez vsakega dvoma v lasti fevdalca, pa najsi je imel rezidenčno ali tudi le gospodarsko funkcijo. Zagotovo lahko v Kosovi gomili pre-

14 Kraljevska kmetija je merska enota, ki naj bi ustrezala nekako 50 hektarom. Skupno je šlo torej za okoli 7,5 kvadratnih kilometrov veliko posest (Koropec, 1986, 26).

15 "...in Marchia trans fluvium Drawam hoc sui iuris predium Razwei id est stabularium curtim ex hac parte torrentis cum reliquia medietate oppidi adjacentis..." Navedeno po Mlinarič (1976, op. 19).

16 Podravska krajina je po smrti Bernarda Spanheimskega prešla v roke grofov Traungavskih, ki so jo priključili štajerski mejni grofiji, od leta 1180 vojvodini (Štih, Simoniti, 1996, 84). Po mnenju J. Koropca je vojvodska posest v Razvanju obsegala nekdanji Bernardov delež (Koropec, 1970, 76). Razvanjske posesti so štajerski vojvode bodisi nasledili po podravskega krajišnikov kot deželnoknežjo imetje – v primeru, da Bernardova darovnica samostanu ni bila realizirana – bodisi so se je polastili kot odvetniki šentpavelskega samostana.

17 Betnavski podložnik Tomaž iz Spodnjega Razvanja se sicer v virih omenja leta 1539 (Koropec, 1986, 28). Sredi 16. stoletja so bili razvanjski kmetje podložni več gosposčinam, vendar ne betnavski: 19 družin je spadalo pod Pohorski dvor, 15 pod komendo iz Melja pri Mariboru, 2 pod Štatenberg, 2 pusti kmetiji pa je v Razvanju posedoval limbuški župnik (Koropec, 1970, 78).

poznamo enega od obeh razvanjskih dvorov. Gomila danes stoji na levem bregu Razvanjskega potoka; če je potok tudi pred devetimi stoletji tekel po isti strugi, tedaj je razvanjska mota ostanek nekdanjega živinorejskega dvora, ki ga je Koropec napačno umeščal v Betnavo.

Arheološke najdbe iz Kosove gomile na podlagi primerjalnega gradiva okvirno datiramo v 13.–15. stoletje, v čas, ko razvanjski dvor omenjajo pisni viri bodisi neposredno bodisi posredno, preko njegovih prebivalcev. Dvor je – skupaj z drugim, ki je stal na desnem bregu potoka (domnevno Pohorski dvor) – zagotovo obstajal okoli leta 1100, domnevamo pa lahko, da je nastal že več desetletij ali celo stoletje prej. Njegov nastanek je namreč neločljivo povezan s kolonizacijo in urbarizacijo posesti v okolici Razvanja, ki so jo podravske krajišniki leta 985 prejeli od vladarja.

Kakšna je bila prvotna podoba razvanjskega dvora, ali je že ob samem nastanku imel obliko mote in ali je ob moti obstajalo predgradje z gospodarskimi objekti in dvoriščem, so vprašanja, ki bi jih lahko osvetlila le arheološka izkopavanja. V primeru, da je bila mota v Razvanju postavljena že v letih med letom 985 in 1105, bi šlo za enega zgodnejših objektov tega tipa v evropskem merilu.

Naj sklenemo z ugotovitvijo, da so v srednjem veku tudi na ozemlju današnje Slovenije nesporno obstajale prave mote pa tudi druge sorodne utrdbe z zemljenimi fortifikacijami. Poleg Kosove gomile v Razvanju je bilo doslej evidentiranih vsaj sedemintrideset takšnih objektov. Njihov nastanek lahko razumemo v luči kolonizacijskih procesov v dobi uveljavljanja fevdalne oblasti na jugovzhodnem obrobju srednjeveške nemške države.

KOS' BARROW IN RAZVANJE AND THE QUESTION OF THE EXISTENCE OF MOTTES IN SLOVENIA

Katarina PREDOVNIK

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: katja.predovnik@ff.uni-lj.si

SUMMARY

On the left bank of the Razvanje stream in the settlement of Razvanje near Maribor an artificial mound, named Kos' Barrow, is located at the foothills of the Pohorje. It is approximately 5 metres high, with a diameter of approx. 55 metres. It has fruit trees planted on it, as well as a levelled top, and is encircled by a 6–8 metres wide, now filled up, moat. Primarily, the mound was much higher than today, as it was supposedly 10–12 metres high even in the middle of the 19th century, with a circumference of 200 metres. Even before 1878 it was damaged due to the construction of an outbuilding. During excavations stones, burnt soil containing charcoal and ashes and several ceramic, metal and glass objects were found. According to established belief, this was a prehistoric burial mound with a stone burial chamber, characteristic of the Razvanje-Pivola burial mound cemetery.

Forty-five artefacts from Kos' Barrow are now kept in the Natural History Museum Vienna. Among them is only one pottery sherd, which is at the same time also the only prehistoric find. All other finds, which are in this article chronologically presented and evaluated according to comparable material from other sites, are medieval and can be roughly dated to the 13th to 15th centuries.

The shape and size of the mound, taking into account the chronological determination of small finds, allow for a different interpretation of Kos' Barrow. Namely, it can be quite certainly defined as a medieval motte, a feudal stronghold on an artificial mound. The earliest mottes are known from around 1000 AD in northern France and the western part of Central Europe, and spread from there towards the north to the British Isles and southern Scandinavia, as well as towards the south to the Alps and to the east to Poland and Hungary. The building of mottes reached its peak in the 11th and 12th centuries, and only in the 13th and 14th centuries in the most eastern lands.

Recent archaeological research has confirmed that mottes and moated sites existed also on the territory of present-day Slovenia. Until now, at least thirty-seven such sites have been more or less conclusively established. Their occurrence can be understood in light of colonisation processes in the period of the assertion of feudal authority at the south-eastern edge of the medieval German state. This holds true also for Kos' Barrow, which can be seen as one of the two manors of the Margraves of Drau in Razvanje. Both are mentioned in deeds of donations to the St. Paul im Lavanttal Benedictine monastery already around 1000. Kos' Barrow is most likely the remainder of the northern manor, the so-called stockbreeding farm.

Key words: Razvanje, Kosova gomila, mottes, medieval moated sites, medieval artefacts

VIRI IN LITERATURA

- Baxa, P. (1981):** Podkúvanie na Slovensku v 11.–13. storočí. Slovenská archeológia, XXIX, 1981, 2. Nitra, 425–443.
- Böhme, H. W. (1992):** Burgen der Salierzeit in Hessen, in Rheinland-Pfalz und im Saarland. V: Böhme, H. W. (ed.): Burgen der Salierzeit, Teil 2: In den südlichen Landschaften des Reiches. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 7–80.
- Böhme, H. W. (1999):** Burgen vom 10. bis Mitte des 12. Jahrhunderts. V: Burgen in Mitteleuropa, ein Handbuch, 1: Bauformen und Entwicklung. Stuttgart, Theiss, Deutsche Burgenvereinigung e.V., 54–77.
- Brmbolić, M. (2002):** Srednjovekovna oruđa od gvožđa u Vojvodini (IX–XVI vek). Pančevo, Zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Ciglenc, S. (1978):** K problemu časovne in kulturne opredelitve nekaterih utrjenih prostorov v Sloveniji. Arheološki vestnik, 29. Ljubljana, 482–494.
- Clark, J. (1995):** Horseshoes. V: Clark, J. (ed.): The Medieval Horse and its Equipment c. 1150–c. 1450. Medieval Finds from Excavations in London 5. London, HMSO, 75–123.
- Clarke, H. (1984):** The Archaeology of Medieval England. London, British Museum Publications.
- Cowgill, J., De Neergaard, M., Griffiths, N. (1987):** Knives and Scabbards. Medieval Finds from Excavations in London 1. London, HMSO.
- Dolenz, H. T. (1992):** Studien zu den Eisenmessern vom Magdalensberg in Kärnten, Eine Zusammenfassung. Carinthia I, 182. Klagenfurt, 93–134.
- Drack, W. (1990):** Hufeisen - entdeckt in, auf und über der römischen Straße in Oberwinterthur (Vitodurum), Ein Beitrag zur Geschichte des Hufeisens. Bayerische Vorgeschichtsblätter, 55. München, 191–239.
- Egan, G. (1998):** The Medieval Household: Daily Living c. 1150–c. 1450. Medieval Finds from Excavations in London 6. London, The Stationery Office.
- Felgenhauer-Schmiedt, S., Csendes, P., Eibner, A. (eds.) (2007):** Motte – Turmhügelburg – Hausberg. Zum Forschungsstand eine mittelalterlichen Burgentypus. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 23. Wien, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie.
- Grosman, D. (1996):** Antično Posavje: uporaba nedeaktivnih arheoloških metod (= Roman Posavje: the use of non-destructive archaeological methods). V: Guštin, M., Novaković, P., Grosman, D., Mušič, B., Lubšina-Tušek, M.: Rimsko podeželje (= Roman Countryside). Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 43–82.
- Guštin, M., Cunja, R., Predovnik, K. K. (1993):** Podbočje, Stari grad. Posavski muzej Brežice, knjiga 9. Brežice – Ljubljana – Krško, Posavski muzej – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete – Skupščina občine Krško.
- Gutjahr, C., Tiefengraber, G. (2003):** Die mittelalterliche Motte Alt-Holleneberg, eine abgekommene Burganlage bei Deutschlandsberg, Steiermark. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, Beiheft 4. Wien, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie.
- Hinz, H. (1981):** Motte und Donjon. Zur Frühgeschichte der mittelalterlichen Adelsburg. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 1. Köln, Rheinland-Verlag GmbH.
- Hofer, N., Krenn, M., Blesl, C. (2007):** Hausberge und verwandte Wehranlagen. Zum aktuellen Forschungsstand in Niederösterreich. V: Felgenhauer-Schmiedt, S., Csendes, P., Eibner, A. (eds.): Motte – Turmhügelburg – Hausberg. Zum Forschungsstand eine mittelalterlichen Burgentypus. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 23. Wien, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 249–261.
- Jakič, I. (1997):** Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine. Ljubljana, DZS.
- Koropec, J. (1970):** Srednjeveški Pohorski dvor. Kronika, XVIII, 1970, 2. Ljubljana, 76–79.
- Koropec, J. (1972):** Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja. Maribor, Obzorja.
- Koropec, J. (1986):** Iz zgodovine Razvanja do leta 1700. Časopis za zgodovino in narodopisje, 57, n.v. 22, 1. Maribor, 24–31.
- Krempl, A. (1845):** Dogodivšine štajerske zemle. Graded, F. Ferstl.
- Kühtreiber, T., Reichhalter, G. (2007):** Hausberge, Motten und Burgställe. Terminologische und siedlungsarchäologische Überlegungen zum Burgenbau im Melk-Erlaufgebiet. V: Felgenhauer-Schmiedt, S., Csendes, P., Eibner, A. (eds.): Motte – Turmhügelburg – Hausberg. Zum Forschungsstand eine mittelalterlichen Burgentypus. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 23. Wien, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 225–248.
- Mlinarič, J. (1976):** Graščina Betnava pri Mariboru. Kronika, 24, 1976, 1. Ljubljana, 11–20.
- Mlinarič, J. (1986):** Preteklost območja severno od Razvanja do Drave in od Limbuša na zahodu do Pobrežja na vzhodu v obdobju do leta 1600. Časopis za zgodovino in narodopisje, 57, n.v. 22, 1. Maribor, 32–40.
- Müllner, A. (1878):** Archäologische Excursen durch Südsteiermark und Krain I. Die Tumuli nächst Rothwein bei Marburg. Mitteilungen der k.k. Zentralkommission, N.F. 4. Wien, LXXXIII.
- Müllner, A. (1894a):** Eine heidnische Opferstätte am Bacher in Steiermark. Argo, III, 1894, 11. Ljubljana.
- Müllner, A. (1894b):** Das Gradišče "Attilov Kocian" bei Kapellen. Argo, III, 1894, 11. Ljubljana, Col. 218–219, Taf. XVI: 1–3.
- Pahič, S. (1950):** Gradišče Presek pri Črešnjevcu. Arheološki vestnik, 1. Ljubljana, 170–176.

- Pahič, S. (1962):** Arheološki spomeniki v Slovenskih gorah. Ptujski zbornik, 2. Ptuj, 187–201.
- Pahič, S. (1964):** Črešnjevci, Slovenska Bistrica. Arheološki pregled, 6. Beograd, 93–94.
- Pahič, S. (1970):** Maribor v rimski dobi. Časopis za zgodovino in narodopisje, XLI, n.v. 6, 2. Maribor, 159–243.
- Pahič, S. (1983a):** Bistriški svet v davni. V: Zbornik občine Slovenska Bistrica I. Slovenska Bistrica, Skupščina občine, 39–90.
- Pahič, S. (1983b):** Rep. Varstvo spomenikov, 25. Ljubljana, 256–258.
- Pahič, S. (1983c):** Žabljek. Varstvo spomenikov, 25. Ljubljana, 274–275.
- Pahič, S. (1989a):** Gajševci. Varstvo spomenikov, 31. Ljubljana, 254–255.
- Pahič, S. (1989b):** Zgornji Kocjan. Varstvo spomenikov, 31. Ljubljana, 260–261.
- Pleterski, A. (1980):** Gradišče pri Goleku – protiturska utrdba s konca 15. stoletja. Zgodovinski časopis, 34, 1980, 3. Ljubljana, 285–297.
- Pleterski, A. (1981):** Golek pri Dragatušu. Varstvo spomenikov, 23. Ljubljana, 281.
- Predovnik, K. (2003):** Arheološke raziskave najdišč mlajših obdobij v Kostanjevici in okolici. V: Smrekar, A. (ed.): Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta. Kostanjevica na Krki, Krajevna skupnost, 41–53.
- Predovnik, K., Grosman, D. (2007):** Turmhügelburgen im Gebiet des heutigen Sloweniens – eine Forschungslücke. V: Felgenhauer-Schmiedt, S., Csentes, P., Eibner, A. (eds.): Motte – Turmhügelburg – Hausberg. Zum Forschungsstand eine mittelalterlichen Burgentypus. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 23. Wien, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 209–224.
- Rozman, L. (2008):** Srednjeveško hladno strelno orožje – arheološke najdbe pušic, lokov in samostrellov. Diplomsko delo (tipkopis). Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Schad'n, H. P. (1953):** Die Hausberge und Verwandten Wehranlagen in Niederösterreich: ein Beitrag zur Geschichte des mittelalterlichen Befestigungswesens und seiner Entwicklung vom Ringwall bis zur Mauerburg und Stadtumwehrung. Prähistorische Forschungen / Archäologische Gesellschaft 3. Wien, F. Berger.
- Schmid, W. (1915):** Die Ringwälle des Bachergebietes. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, II, 1915, 3. Wien, 229–305.
- Schmid, W. (1922):** Beiträge zur Geschichte der frühmittelalterlichen Besiedelung der Steiermark. Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, 18. Graz, 27–45.
- Schmid, W. (1925):** Südsteiermark im Altertum. V: Hausmann, F. (ed.): Südsteiermark: ein Gedenkbuch. Graz, U. Mosers, 1–27.
- Smolej, S. (1938):** Nova zgodovinska odkritja v Bohinju. Prof. dr. Schmid je z letošnjim odkopavanjem izredno zadovoljen. Jutro, 9. X. 1938. Ljubljana, 5.
- Stadler, H. (1995):** Ausgrabungen auf der Burgruine Flaschberg bei Oberdrauburg in Kärnten. V: Karpf, K. et al.: Flaschberg, Archäologie und Geschichte einer mittelalterlichen Burganlage bei Oberdrauburg in Kärnten. Nearchos 3. Innsbruck, Universitätsbuchhandlung – Golf Verlag, 137–331.
- Stare, V. (1983):** Werkzeuge zum Gerben und Bearbeiten von Häuten aus Otok bei Dobrava – Gutenwerth in Südslovenien vom 10. bis zum 11. Jahrhundert. Balcanoslavica, 10. Beograd, 93–105.
- Stare, V. (2002):** Kovinski predmeti z jugovzhodnega dela naselja na Otoku pri Dobravi (Gutenwerth). Argo, 45, 2002, 1. Ljubljana, 18–43.
- Stopar, I. (1977):** Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem. Ljubljana, Slovenska matica.
- Stopar, I. (1990–1993):** Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. 5 knjig. Ljubljana, Partizanska knjiga – Viharnik – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Strmčnik Gulič, M. (1997):** Maribor: doprinos materialnih virov k historični interpretaciji = Maribor: Beitrag materieller Quellen zur historischen Interpretation. V: Guštin, M., Predovnik, K. (eds.): Drobci nekega vsakdana = Bruchstücke eines Alltags. Archaeologia historica Slovenica, 2. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 77–88.
- Šribar, V. (1973):** Obrtna dejavnost na Otoku pri Dobravi – freisinškem trgu Gutenwerth. Loški razgledi, 19. Škofja Loka, 58–74.
- Šribar, V. (1983):** Chronologie der Eisenfunde des 10.–15. Jh. aus Otok bei Dobrava – Gutenwerth. Balcanoslavica, 10. Beograd, 79–92.
- Šribar, V., Stare, V. (1981):** Arheološko odkrivanje Otoka pri Dobravi – freisinškega trga Gutenwerth. Katalog kovinskega gradiva z izkopnega polja 2 iz leta 1974–1976. Ljubljana, Narodni muzej – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Štih, P., Simoniti, V. (1996):** Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Ljubljana – Celovec, Korotan – Mohorjeva družba.
- Štukl, J. (2002):** Arheološke raziskave srednjeveške Škofje Loke. Diplomsko delo (tipkopis). Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Štular, B. (2007):** Ovrednotenje arheoloških podatkov z Malega gradu v Kamniku. Doktorska disertacija (tipkopis). Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Teržan, B. (1990):** Starejša železna doba na slovenskem Štajerskem. Katalogi in monografije, 25. Ljubljana, Narodni muzej.
- Zimmermann, B. (2000):** Mittelalterliche Geschosspitzen, Kulturhistorische, archäologische und archäometallurgische Untersuchungen. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, 26. Basel, Schweizerischer Burgenverein.

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2008-10-01

UDK 903.4(497.4-14)

TRI PRAZGODOVINSKE NASELBINE NA SLOVENSKI OBALI. REVIZIJA IZKOPANEGA GRADIVA S SERMINA, KAŠTELIRJA NAD KORTAMI IN IZ PIRANA

Maša SAKARA SUČEVIĆ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za dediščino, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: masa.sakara@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek predstavlja tri prazgodovinska najdišča na slovenski obali: Sermin, Kaštelir nad Kortami pri Izoli in Piran v luči podrobnejših analiz v preteklosti izkopanih najdb, ki jih danes hranijo večinoma brez konteksta v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran in Pokrajinskem muzeju Koper.

Ključne besede: neolitik, bakrena doba, bronasta doba, železna doba, naselbine, gradišča, Sermin, Kaštelir nad Kortami pri Izoli, Piran

TRE SITI PREISTORICI SUL LITORALE SLOVENO. LA REVISIONE DEL MATERIALE ARCHEOLOGICO SCAVATO A SERMINO, A CASTELLIERE SOPRA CORTE E A PIRANO

SINTESI

Il contributo presenta tre siti pre- e protostorici sul litorale Sloveno: Sermino, Castelliere sopra Corte presso Isola e Pirano. Sono presentati nel contesto degli studi recenti sul materiale archeologico raccolto in campagne di scavo di vecchia data. Il materiale è conservato senza indicazioni stratigrafiche nel Museo del Mare "Sergej Mašera" di Pirano e nel Museo Regionale di Capodistria.

Parole chiave: neolitico, eneolitico, età del Bronzo, età del Ferro, insediamenti, castellieri, Sermino, Castelliere sopra Corte presso Isola, Pirano

Gričevnat svet slovenske Istre od Črnega Kala do obale in izliva Dragonje je geološko enoten in se sestoji iz mehkega laporja. Celotno območje je dobro prekrbljeno z vodnimi viri, ki se pojavljajo večinoma tik pod vrhom hriba v obliki potokov ali manjših izvirov. Analize peloda v Škocjanskem zatoku so pokazale, da je v obdobju bronaste in železne dobe območje poraščal gozd bukve, jelke in hrasta. Naravna vegetacija se je pred nekaj stoletji zaradi izsekavanja gozdov za potrebe intenzivnega pašništva močno spremenila in danes je gričevje večinoma poraščeno s hrastovim gozdom in deloma z borovci (Andrič, 2006, 31).

Na Tržaškem Krasu in v Istri so topografsko opredeljene številne prazgodovinske naselbine, ki pa še niso doživele prave revizije glede na zastopanost arheološkega gradiva na samih najdiščih. V prispevku obravnavamo prazgodovinske naselbine slovenske Istre, iz katerih poznamo gradivo, ki nam omogoča do neke mere njihovo časovno opredelitev (sl. 1).¹ Glede na njihovo lego jih lahko razdelimo na tiste v neposredni bližini morja, kot sta na primer Sermin in Piran (Svetličič, 1997; Stokin, 1990; 2004), in na značilne višinske utrjene naselbine (kaštelirje), ki so nekoliko pomaknjeni v notranjost, kot so na primer Kaštelir nad Korošci / *Castelliere di Monte Castellier degli Elleri*, Markovec, Pomjan, Kaštelir nad Kortami pri Izoli, Topolovec in Kortina pri Sv. Antonu.²

V prispevku predstavljamo tri izbrane, dominantne arheološke lokacije, s katerimi želimo ob tej slovesni izdaji, posvečeni jubileju prof. Mitje Guština, ponovno opozoriti na tri pomembne prazgodovinske naselbine v tem delu slovenske obale, saj dobro izpričujejo poselitev tega območja od poznega neolitika dalje.

SERMIN

Prazgodovinska naselbina se je raztezala tako na vrhu kot ob vznožju griča z ledinskim imenom Sermin. Ob severnem in vzhodnem delu vznožja griča teče reka Rižana (v rimski dobi mejna reka *Formio* in kasneje *Risanus*). Čeprav predstavlja Sermin manjšo vzpetino s 84 m nadmorske višine, je zaradi svoje odročne lege od zaledja pod Črnim Kalom dobro viden tako z morja kakor iz notranjosti. Že Carlo Marchesetti (1903, 72, fig. 7) je opisal Sermin kot hrib, katerega vrh je elipsaste oblike, obkrožen z nasipom, visokim od 3 do 6 m. Marchesetti je tu našel nekaj prazgodovinske keramike in bronast obesek v obliki košarice (Svetličič, 1997, 35 s,

sl. 17, t. 1: 11; Grahek, 2004, 152 s, sl. 41: 4). Grič in tudi sam vrh sta bila v preteklosti preoblikovana v kmetijske terase in kasneje poškodovana tudi z večjimi gradbenimi posegi, tako da danes na površini ni prepoznavnih sledov starejših poselitev.

Na vzhodnem delu vznožja griča je večja vzvišena raven trikotne oblike, dvignjena nad okolico med 5 in 10 m. Attilio Degrassi (1933, 4–6) je prav na tem mestu našel prazgodovinsko in rimskodobno keramiko, na podlagi katere je predvideval prazgodovinsko grobišče. V šestdesetih letih 20. stoletja je bilo to območje deloma uničeno z izgradnjo železniške proge in spremljevalnih objektov.

V letih od 1987 do 1991 so prav na tej ravni potekala zaščitna arheološka izkopavanja pod vodstvom Zavoda za zaščito naravne in kulturne dediščine Slovenije, enota Piran. Izkopani so bili arheološki predmeti iz obdobja neolitika, bronaste, železne dobe in rimskega obdobja (Snoj, 1992, 91 ss; Horvat, 1997). Prazgodovinsko gradivo je obdelala Vesna Svetličič in ugotovila, da se je poselitev pričela že v neolitskem obdobju. Največje število najdb pa pripada obdobju srednje bronaste do zgodnje železne dobe. Najdb iz razvite železne dobe je sorazmerno malo. Prav zaradi svoje lege na stičišču poti z morja proti notranjosti in iz Istre proti vzhodnoalpskemu prostoru naj bi imel Sermin pomembno vlogo posrednika v času bronaste in začetku železne dobe (Svetličič, 1997, 114 ss).

Arheološka ekipa pod vodstvom Damjana Snoja je v okviru zaščitnih izkopavanj leta 1990 in 1991 izkopala več sond približno 150 m² površine in nadzorovala izkop 200 m jarka za odvod meteornih voda. Zaradi intenzivne kmetijske obdelave in drugih izkopov ni bilo moč zaslediti stratigrafije. V sondi 91 J je bil izkopan rimskodobni objekt z dvema tlakoma, mlajšim iz malte in spodnjim, starejšim, iz zbite gline, ki je opredeljen v zgodnje rimsko obdobje (Snoj, 1992, 92). V neposredni bližini tega objekta so bili najdeni tudi odlomki prazgodovinskega ometa (Snoj, 1992, 91 s, t. 11: 1; Stokin, Josipovič, 1997, sl. 9).

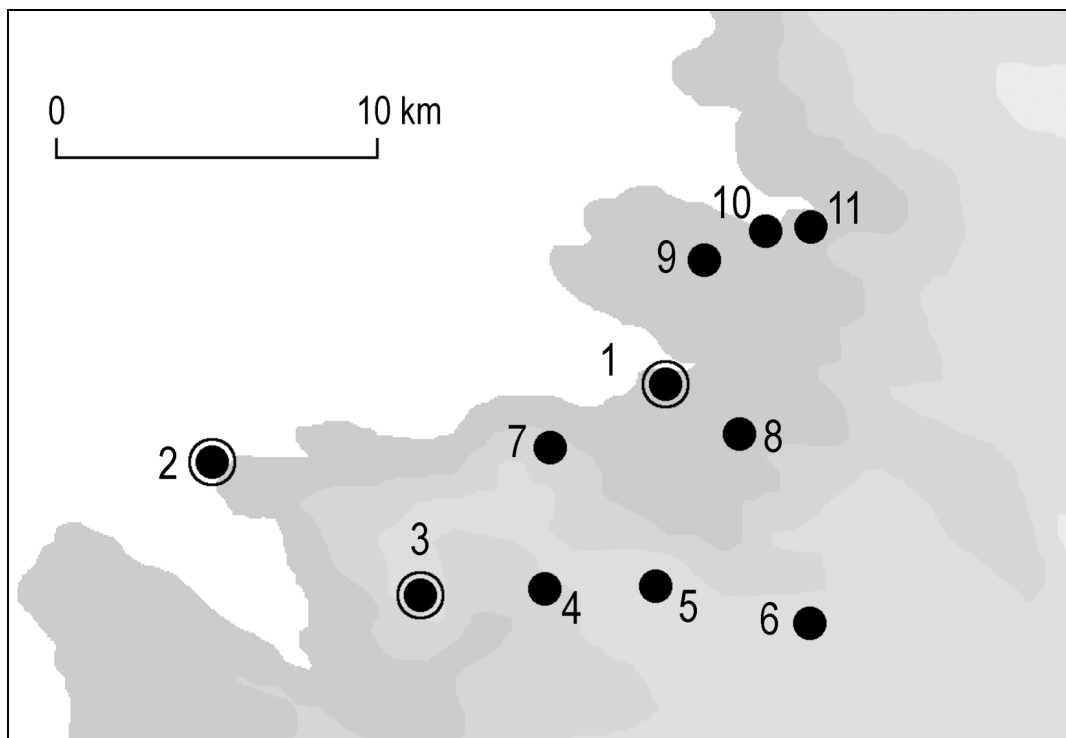
Iz teh raziskav predstavljamo izbor časovno oprijemljivega gradiva (1–29), da lahko skupaj z že objavljenimi najdbami jasno opredelimo naselbinske horizonte na Serminu.

Najstarejši horizont opredeljujejo odlomki lončeni-ne, ki sodijo v tako imenovano jadransko neolitsko kulturo Danilo, razprostranjene od Dalmacije, Istre s Tržaškim Krasom do Sammardenchie v Furlaniji³: odlomki

1 Primerjaj Marchesetti (1903), Flego, Rupel (1993), Poglajen (2007), ki na obravnavanem območju slovenske Istre ugotavljajo številna prazgodovinska najdišča. Za naš pregled smo upoštevali le tiste, ki imajo izpričane tudi najdbe, ki omogočajo njihovo časovno opredelitev.

2 Kaštelir nad Korošci/ *Cast. di M. Castellier degli Elleri* (Lonza, 1981), Markovec (Lonza, 1975–77, 133–150), Pomjan (Pavlin, 1987, 250, 252), Kaštelir nad Kortami pri Izoli (Boltin-Tome, 1967, 165 ss), Topolovec (Štrajhar, 2006, 222 s), Kortina pri Sv. Antonu (Sakara Sučević, v delu).

3 Npr. Batović, 1979, 524 ss, karte 8–9, sl. 25–26; Petrić, 1979, 205–215; Barfield, 1972, 202; Montagnari Kokelj, Crismani, 1993, 19; Ferrari, Pessina, 1999; Forenbaher, Miracle, 2006, 507.

1 Sermin, 2 Piran, 3 Kaštelir nad Kortami, 4 Grintovec, 5 Pomjan, 6 Topolovec, 7 Markovec, 8 Kortina pri Sv. Antonu, 9 Kaštelir nad Jelarji / Monte Castellier degli Elleri, 10 Štramar / Stramare in 11 Žavlj / Zaule.

Sl. 1: V tekstu omenjena najdišča na Slovenski obali.

Fig. 1: Sites from the Slovenian coast mentioned in the text.

značilnega *rithona* in odlomki ostenja loncev z geometričnim in okrasom vrezanih spiral (Snoj, 1992, t. 1: 1–5).

V horizont poznega neolitika ali zgodnje bakrene dobe sodi kar nekaj oblik. Tako uvrščamo v to obdobje na primer pokalne posode (1–2), skleda z vrezanim vodoravnim žlebom pod robom ustja (3) in krožnik z ostrim klekom (4) ter odlomke ustij posod z vrezanim in vtisnjenim okrasom, običajno v motivu ribje kosti (8–11).

Značilnim "pokalnimi posodami", ki se pojavljajo pretežno v jamah Tržaškega Krasa in Istre, bi lahko pripisali odlomek izvihanega ustja z vrezi in odlomek noge (1, 2). Oblike pokalnih posod z ravnim robom ustja so začeli izdelovati na območju Caput Adriae že v srednjem neolitiku. Kasneje je postal rob ustja nekoliko izvihan.

Ta podrobnost omogoča, da poznemu neolitiku pripisemo tudi odlomek s Sermina.⁴ Skleda z vrezanim vodoravnim žlebom pod robom ustja (3) so v jamah Tržaškega Krasa zastopane v času od poznega neolitika do pričetka bakrene dobe.⁵ Krožnik z ostrim klekom (4) lahko oblikovno primerjamo s podobnimi v Dalmaciji, kjer so lahko tudi močno poslikani in so se pojavljali v srednjem in mlajšem neolitiku.⁶ Na območju *Caput Adriae* se je ohranila oblika, ki jo pogosto zasledimo prav v srednje- in poznoneolitskih ter zgodnjebakrenodobnih plasteh jam Tržaškega Krasa in Istre.⁷ Podobne odlomke ustij posod z vrezanim in vtisnjenim okrasom, običajno v motivu ribje kosti (8–11), poznamo iz jamskih poznoneolitskih oziroma bakrenodobnih kontekstov zgoraj omenjenega območja.⁸

4 Primerjaj Crismani, 2001, 176, fig. 7: 17; 8: 18; Forenbaher, Kaiser, 2006, 172 s, sl. 5.5: MN 1.1, t. 5.8: 5; glej še Turk et al., 1993, 58 s.

5 Primerjaj Montagnari Kokelj et al., 2002, 50 s; Uomini e orsi, 1997, tav. 9: 46; Montagnari Kokelj, Crismani, 1996, fig. 5: 21.

6 Npr.: Batović, 1979, 524 ss, 574 ss, sl. 25: 1, t. 84: 7; 93: 10; Forenbaher, Vranjican, 1985, 8, t. 2: 10.

7 Primerjaj: Gilli, Montagnari Kokelj, 1993, fig. 15: 99–101; 1994, fig. 8: 24; Forenbaher et al., 2003, 70 s, fig. 4: 2.1.

8 Primerjaj Bressan, 1988–1989, t. 1: 2,5; Crismani, 2002–2003, 277, 279 s, fig. 6: 3; Gilli, Montagnari Kokelj, 1993, 186, fig. 17: 95–97; 27: 199.

Sl. 2: Piran, izkopavanja na trgu Prvega maja, leta 1988: keramični lonec (foto: arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Piran).

Fig. 2: Piran, excavations at Trg prvega maja square in 1988: ceramic pot (photo: archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, RU Piran).

Sl. 3: Piran, izkopavanja na trgu Prvega maja, leta 1988: keramična skleda (foto: arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Piran).

Fig. 3: Piran, excavations at Trg prvega maja square in 1988: ceramic bowl (photo: archive of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, RU Piran).

V naslednji časovni horizont, konec bakrene dobe ali morda le že v zgodnjo bronasto dobo, sodi večina gradiva, izkopanega leta 1991. Gre predvsem za odlomke lončenine, okrašene v tehniki metličenja in glede na oblikovanost ustja lahko ločimo tri glavne oblike: skleda z rahlo izvihanim ustjem, pogosto okrašenim z vtisi prstov (5); lonci z ravnim ustjem, ki je lahko okrašeno z vtisi šila ali prstov, metličenje se pojavlja tudi na notranji strani posode (6), in kroglasti lonci z uvihanim ustjem, ki je pogosto okrašeno z vtisi prstov (7). Metličenje se pojavlja v številnih jamah Tržaškega Krasa in v Istri poleg Brionov še v jamah Cingarella, Trogrla, Novačka, Podosojna, Pupičina pečina, jama Serbani, S. Romualdo, Nugla in planih najdiščih, kot so Šandalj, Pradišel, ter na višinskih naselbinah, kot na primer Limška Gradina, Golaš, Picugi, Moričovica in nenazadnje Kaštelir pri Izoli (31, 33) (Crismani, 2001, 178, fig. 8: 22–23; 9: 26–27, 33–34; 14: 77; 2002–2003, 279, fig. 6–7; Montagnari Kokelj, 1994, 75; Buršič-Matijašič, 1994, 247ss.). Okras je sicer kronološko težko opredeljiv in ga zaenkrat najdemo v horizontih od zgodnjega neolitika do zgodnje bronaste dobe (Turk et al., 1993, 59).

Ob vznožju griča predvidevamo poselitev v srednji bronasti dobi, za kar govore najdbe iz izkopa A leta 1987 (Svetličič, 1997, 113). V tem času je v Istri in na Tržaškem Krasu prevladoval višinski z okopi utrjen kaštelirski tip naselbin (Hänsel et al., 1999, 154ss; Flego, Rupel, 1993). Iz tega obdobja lahko izpostavimo zlasti odlomke posebnih keramičnih oblik, kot so trinožniki (18), in odlomke lončenine, kot so veliki lonci za shranjevanje s tunelastimi in trakastimi ročaji (14), skodele s skoraj polirano površino, izdelane iz fino zrnate lončarske mase, značilni vodoravni ročaji z globokim vrezom (15) in okras pritrjenega plastičnega rebra v obliki križa in plastične bradavice (16, 17).⁹

Oblike pozne bronaste dobe oziroma zgodnje železne dobe Istre predstavljajo latvice s poševno fasetiranim uvihanim ustjem (19), velike posode z izvihanim ravno fasetiranim ustjem (20), skodele s presegajočimi ročaji z vrezanim okrasom (24), značilne za železodobno stopnjo Istra Ia, in veliki pladnji (29), ki so jih po vsej verjetnosti uporabljali za peko kruha glede na premer, ki ne preseže 25 cm ter glede na sledove žganja na zunanji (rdeča) in notranji (črna) površini posode.¹⁰

Starejša železna doba je kar dobro zastopana z značilnimi oblikami in okrasjem, kot so klekaste skleda z vrezi in vtisi šila (21), vrči (22), lonci z okrasom razčlenjenih plastičnih reber, veliki lonci z držaji v obliki pritrjenih polmesečastih reber (23), bikonični lonci z držaji (25) in tunelasti ročaji (27) (Sakara Sučević,

2004, 52, 78, sl. 7, 11). Njeno mlajše obdobje označujejo vplivi iz estenskega in svetolucijskega prostora, ki so vidni v prisotnosti odlomkov poslikanih keramičnih situl (26); in okrašenega hišnega lepa (28) (Sakara Sučević, 2004, fig. 7, 11, 12; Dular, 1999, 109 ss; Žbona Trkman, Svoljšak, 1981).

Vsekakor smemo domnevati, da je bila neolitska in bakreno- oziroma bronastodobna naselbina postavljena ob vznožju. Ali je bil v tem času poseljen tudi vrh in druga območja Sermina, ni podatkov. Odlomki lončenine in hišni lep potrjujejo obstoj železodobnega objekta ob vznožju griča, v istem času pa je bil poseljen in po vsej verjetnosti z okopom, ki ga je dokumentiral Marchesetti, utrjen tudi vrh Sermina.

KAŠTELIR NAD KORTAMI PRI IZOLI

Kaštelir nad Kortami pri Izoli (v nadaljevanju Kaštelir) predstavlja eno večjih prazgodovinskih naselbin v slovenskem delu Istre. Naselbinsko območje dominira nad okolico in bližnjo vasjo Korte (nekoč tudi Dvori nad Izolo) na 271 m nadmorske višine. Od tu se širi pogled na morje in v notranjost Istre ter v bližnjo dolino Drnice in osrednji del Šavrinskega gričevja (sl. 1).

Jedro prazgodovinske naselbine Kaštelir je ovalne oblike in na njem sta vidna dva mogočna, prečna, suhozidana kamnita obzidja, ki gradišče delita na vzhodni in zahodni del oziroma varujeta naselbino proti vzhodu. Izkopavanja naselbine so pokazala, da so naselbinske plasti tanke oziroma zaradi oranja niso več ohranjene (Boltin, 1958–59a, 237, 243; 1967, 165 ss).

Kaštelir je opisal in narisal že Carlo Marchesetti (1903, 74, t. 9: f.1). Prva arheološka sondiranja Elice Boltin-Tome iz tedanjega Mestnega muzeja Piran, danes Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, v letih 1956 in 1957 po območju Kaštelirja so dala nekaj prazgodovinskega gradiva (Boltin, 1958–1959a, 237 ss; 1958–1959b, 279; 1958–1959c, 293; 1960–1961, 195; Karinja, 2005, 48). Leta 1960 in 1962 je bil sondiran glavni prečni okop. Odkritih je bilo 11 med seboj vzporedno potekajočih zidov in dva prečna, vidna le še v profilu. E. Boltin-Tome je zidove opredelila v tri kronološke faze: prvo na podlagi apulske keramike v zgodnjo železno dobo, drugo z estensko keramiko v razvito starejšo železno dobo in tretjo v rimsko obdobje. Glavni del prazgodovinske naselbine naj bi bil glede na sondažna izkopavanja na zahodnem delu gradišča (Boltin, 1960–1961, 195).

Skleda z žlebom pod robom ustja, tako imenovana "hvarska skleda" (30), ki jo običajno zasledimo v jamskih kontekstih Tržaškega Krasa,¹¹ in lončenina, okrašena v

9 Primerjaj Hänsel et al., 1999, Abb. 26–31; Buršič-Matijašič, 1998, tav. 29, 59–60; Sakara Sučević, 2004, 99s, fig. 18: 6–7, 10.

10 Primerjaj Sakara Sučević, 2004, 43, 60, 62, 88s, sl. 6, 8, n. 723–724, 726.

11 Glej op. 5.

tehniki metličanja (31, 33),¹² sodi v bakreno dobo in kaže na zelo zgodnji začetek življenja na tem prostoru.

Obdobje srednje bronaste dobe opredeljuje značilni ročaj s ploščico in skodela z ročajem s trikotnim presekom (34–35). V isti čas lahko umestimo tudi odlomek trinožnika z luknjo na nogi (36), ki se sicer pojavljajo tudi še v železni dobi.¹³

Pozno bronasto dobo oziroma zgodnjo železno dobo po istrski kronologiji zaznamujejo vplivi iz Podonavja, ki se v Istri kažejo z značilno lončenino, kot so lonci z izvihanimi fasetiranimi ustji in latvice s poševno žlebljenim ustjem (37–39) (Sakara Sučević, 2004, 57 s, 82 s, sl. 8, 12).

Z nastopom zgodnjega halštata se je na istrski keramiki pojavilo okrasje v tehniki vtiskovanja psevdovrvice in vrezji geometričnih vzorcev (41–43). Svojevrstno posebnost v Istri predstavlja na Kaštelirju najdena skodela s presegajočim ročajem okroglega prereza (40). Podobna je bila odkrita v prazgodovinskih plasteh Concoridie Sagittarie v Benečiji, kjer je opredeljena v 8.–7. stoletje pred n. š. (Tra Sile e Tagliamento, 1997, 276, 282, fig. 60: 234).

Kaštelir povezujejo z estenskim in svetolucijskim kulturnim območjem tudi značilne keramične situle 7.–6. stoletja pred n. š. (44–49), ki jih v Istri srečujemo v grobovih s pomembnih prazgodovinskih najdišč, kot na primer v Nezakciji, Picugih, Beramu in na Kaštelu pri Bujah. Na Kaštelirju je bilo izkopanih več odlomkov situl, ki so okrašene z vtisi, s pritrjenimi plastičnimi rebri in s črno pobarvanimi vodoravnimi pasovi. Nekatere situle imajo površino celo polirano (46) (Sakara Sučević, 2004, 81 ss, sl. 12).

Odlomki subgeometričnega daunijskega kraterja so bili skupaj z estensko keramiko na Kaštelirju izkopani v plasti I v sondi prečnega kamnitega nasipa. Plast, opisana kot mastna črna zemlja z drobnim kamenjem, se je od ostalih močno razlikovala (Boltin-Tome, 1967, 170, t. 1, 2, pril. 2). Grobovi z daunijsko in estensko keramiko so bili najdeni v obrambnem nasipu prazgodovinskega Nezakcija (Mihovilič, 2001, 27 ss, sl. 24), zato smemo morda domnevati, da glede na stratigrafijo, opis črne žganinske (?) plasti in pomembne najdbe dragocenejšje lončenine gre tudi v primeru Kaštelirja za ostanke že v antiki uničenega groba.

Kaštelir sodi v maloštevilno skupino kaštelirjev, kot so na primer Tabor/*Monrupino*, Kaštelir nad Korošci/*M. Castellier degli Elleri*, Kaštelir pri Novi vasi/Brtonigla, Nezakcij (Cardarelli, 1983, tav. 23; Sakara Sučević, 2004; Mihovilič, 2001), ki z najdbami potrjujejo

dolgotrajno poselitev v bakreni, bronasti in železni dobi ter tudi v rimskem obdobju.

PIRAN

Prve naselbine na piranskem polotoku so bile postavljene v zavetrje vzpetine, na kateri danes stoji cerkev sv. Jurija. Polotok je verjetno imel pomembno geostrateško vlogo že v prazgodovini, kar lahko slutimo iz imena *Piranon*, ki ga je v 7. stoletju zapisal anonimni geograf iz Ravene. Običajno se ime mesta povezuje z grško besedo "Pyr" – ogenj, kar nakazuje na pomen svetilniške vloge polotoka in izročilo grških kolonizatorjev v poznohelenističnem obdobju na Jadranu (Šašel, 1992, 685).

Leta 1988 je Zavod za zaščito naravne in kulturne dediščine Slovenije, enota Piran pričel z obsežnejšimi zaščitnimi izkopavanji v velikosti 500 m² na severovzhodnem delu Trga prvega maja oziroma na *Piazza Vecchia*, v neposredni bližini cerkve sv. Štefana.

Območje je bilo na podlagi izkopanega gradiva poseljeno vsaj že v bronasti dobi, zagotovo v srednji bronasti in železni dobi ter vse do poznorepublikanskega obdobja (Stokin, 1990, 181–183; 2004, 21 ss; Stokin, Karinja, 2004, 45 ss).

Sledove zgodnejše naselbine predstavljata odlomka ustja in ostenja z vtisi prstov (51–52), ki jih lahko opredelimo v pozni eneolitiki ali v zgodnjo bronasto dobo. Morda smemo zaradi njenih tehnoloških značilnosti v zgodnjo bronasto dobo uvrstiti tudi skodelico s trakastim ročajem z vodoravnim žlebom in izrastkom ter ostrim klekom v spodnjem delu ostenja (50), čeprav v Istri in na Tržaškem Krasu zanjo ni pravih analogij.

Skoraj v celoti ohranjen lonec in široka nizka skodela (sl. 2, 3) lahko morda prav zaradi dobre ohranjenosti in njune bližnje lege pripišemo grobnemu inventarju iz srednje bronaste dobe. Iz Pirana, brez natančne lokacije, poznamo tudi dve bodali iz zgodnje in/ali srednje bronaste dobe, ki morda izvirata iz grobnega konteksta (Šinkovec, 1995, 94, 98, t. 27: 181; 28: 192). Drugo prazgodovinsko gradivo lahko opredelimo v srednjo bronasto (53–56) in v železno dobo (57–61).

Med izkopavanji na Trgu prvega maja v Piranu zaradi visoke talne vode ni bilo mogoče slediti stratigrafiji. Najdbe vsekakor opozarjajo na prazgodovinsko in rimskodobno poselitev; morda je bilo v srednji bronasti dobi na tem mestu tudi grobišče. Vzpetina s Sv. Jurijem je vsekakor nudila zavetje pred močno burjo, nekatere najdbe pričajo za poselitev na njenem vrhu tudi v

12 Primerjaj Crismani, 2002–2003, 279s, fig. 6: 3–5; Gilli, Montagnari Kokelj, 1994, fig. 7: 7–8; 16: 88–92; 30: 236; 37: 351–354; Buršič-Matijskič, 1994, fig. 3: 10, 12; Turk et al., 1993, 59.

13 Primerjaj Cardarelli, 1983, 92s; Buršič-Matijskič, 1997, 67–69, t. 21: 352; 25; 32: 499; 33: 501, 503; 37: 536–537; 39: 551; Sakara Sučević, 2004, 88, n. 718–722.

železni dobi in v poznorimskem obdobju (Snoj, Novšak, 1992, 268–272).

SKLEP

Revizija izkopavanj in gradiva na dveh bližnjih najdiščih Štramar/*Stramare* in Žavlje/*Zaule* je pokazala poselitev tega območja že vsaj od poznega neolitika oziroma zgodnjega eneolitika dalje (Flego, Rupel, 1991; Bernardini, Betic, 2008). Tako smo dobili skupaj z nedavno odkritim neolitskim najdiščem Grintovec¹⁴ in Serminom kar močno podoba prvih poselitev že v neolitiku, kar lepo dopolnjuje tudi slika na koncu kamene dobe v bakreni dobi, ko so bili tudi na Kaštelirju pri Kortah prvi prebivalci.

Poselitev vzpetin so po zaslugi analize gradiva iz Kaštelirja pri Kortah, Sermina pa tudi Grintovca opredeljene že v predkaštelirsko obdobje, kar govori verjetno na podoben način življenja in gospodarjenja s prostotom, a povsem drugačno socialno razslojenost družbe, ki vsekakor omogoči nastanek kaštelirjev z mogočnimi okopi. Revizijski podatki izkopavanja sonde prečnega okopa iz let 1960 in 1962 na Kaštelirju nad Kortami govorijo o zapletenem naselbinskem vzorcu, ki se z obdobji spreminja in morda pod delom obrambnega okopa vsebuje grobove "kaštelirskih" veljakov starejše železne dobe.

Vsekakor je slovenska obala in njeno zaledje aktualno od neolitika dalje in v vseh obdobjih se pojavljajo predmeti, od rythona danilske kulture do estenske in daljne daunijske keramike, ki dokazujejo, da je bila posredna ali celo neposredna izmenjava dobrin z oddaljenimi kulturami Dalmacije, venetskega prostora in celo Picena ves čas prisotna, s tem pa tudi gospodarstvo obravnavanega območja in družbeni status njegovega prebivalstva. Čeprav je obdobje mlajše železne dobe zastopano s skromnimi podatki (Guštin, 1987a; 1987b; 1989), pa ima toliko večji pomen sorazmerno zgodnji pojav številnih rimskih obalnih naselbin (Cunja, 1992, 67 ss.), ki spodbudijo skokovit razvoj nove poselitve in gospodarskega razcveta v zgodnjem cesarstvu.¹⁵

KATALOG

FLM – finoizrnat lončarska masa
DLM – drobozrnata lončarska masa
GLM – grobozrnata lončarska masa
Vel. – velikost
rpu – rekonstruiran premer ustja
rpr – rekonstruiran premer ramena
rpd – rekonstruiran premer dna
PM Piran – Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran
PM Koper – Pokrajinski muzej Koper
inv. št. – inventarna številka

SERMIN

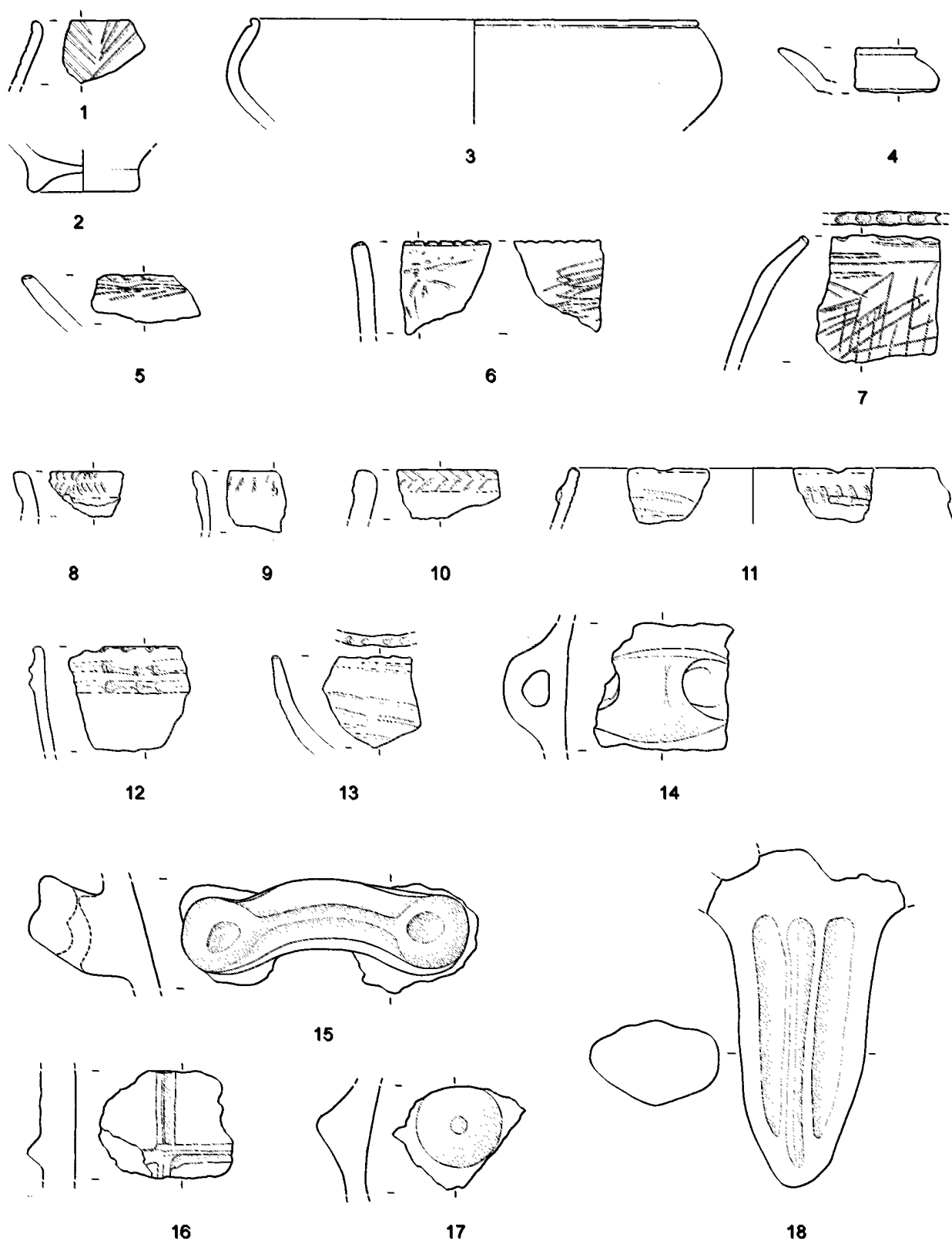
- 1 Odlomek ustja pokalaste posode (?) z vrezanim okrasom, svetlo rdeče barve. DLM. Vel. 41x35x5 mm. PM Piran, inv. št. SR-49.
- 2 Odlomek nizke noge pokalaste posode, rumenkasto rdeče barve. DLM. Vel. 46x23x7 mm, rpd 92 mm. PM Piran, inv. št. SR-86, 403.
- 3 3 odlomki sklede z vrezanim žlebom pod ustjem, temno rdeče in sive barve. DLM. Vel. 50x46x7 mm; 76x54x7 mm; 51x39x7,5 mm, rpu 230 mm. PM Piran, inv. št. SR-15.
- 4 Odlomek ustja krožnika s klekom, rdečkaste barve. FLM. Vel. 43x32x8 mm. PM Piran, inv. št. SR-3.
- 5 Odlomek ustja sklede, svetlo rjave barve, z metličnim okrasom. DLM. Vel. 55x36x9 mm. PM Piran, inv. št. SR-153.
- 6 Odlomek ustja lonca z vtisom prstov in metličnim okrasom, rumenkasto rdeče barve. GLM. Vel. 54x57x9 mm. PM Piran, inv. št. SR-44.
- 7 Odlomek ustja lonca z vtisi prstov in metličnim okrasom, rdečkasto rjave barve. GLM. Vel. 64x66x7 mm. PM Piran, inv. št. SR-201.
- 8 Odlomek ustja posode z vrezji žlebov na robu ustja, rdeče barve. PM Piran, inv. št. SR-33.
- 9 Odlomek ustja posode z vtisi nohtov pod ustjem, temno sive barve. DLM. Vel. 33x33x5 mm. PM Piran, inv. št. SR-442/1.
- 10 Odlomek ustja posode z vtisi šila na robu ustja, rdečkasto rjave barve. DLM. Vel. 58x30x11 mm. PM Piran, inv. št. 438, SR-42.

¹⁴ Po zaslugi terasiranja hriba za kmetijsko rabo jeseni 2008 odkrito najdišče (Sakara Sučević, v obdelavi).

¹⁵ Zahvaljujem se Elici Boltin-Tome, višji kustosinji Snježani Karinji in direktorju Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" v Piranu Flaviju Boninu, Mateju Župančiču iz Pokrajinskega muzeja Koper ter mag. Marku Stokinu iz Zavoda za varovanje kulturne dediščine Slovenije, OE Piran, da so mi omogočili vpogled in obdelavo gradiva s Kaštelirja nad Kortami pri Izoli, Sermina in Pirana za objavo. Zahvala gre tudi prof. Mitji Guštinu za redakcijo prispevka, prof. Bibi Teržan za vpogled v gradivo Monokodonje, Buršič-Matijašič za konzultacije v zvezi z metličasto keramiko ter sodelavcem Andreju Preložniku, Alenki Tomaž za vsebinska vprašanja in Janji Tratnik za izdelavo risb. Zahvaljujem se tudi Andreju Gaspariju in Federicu Bernardiniju za posredovanje podatkov.

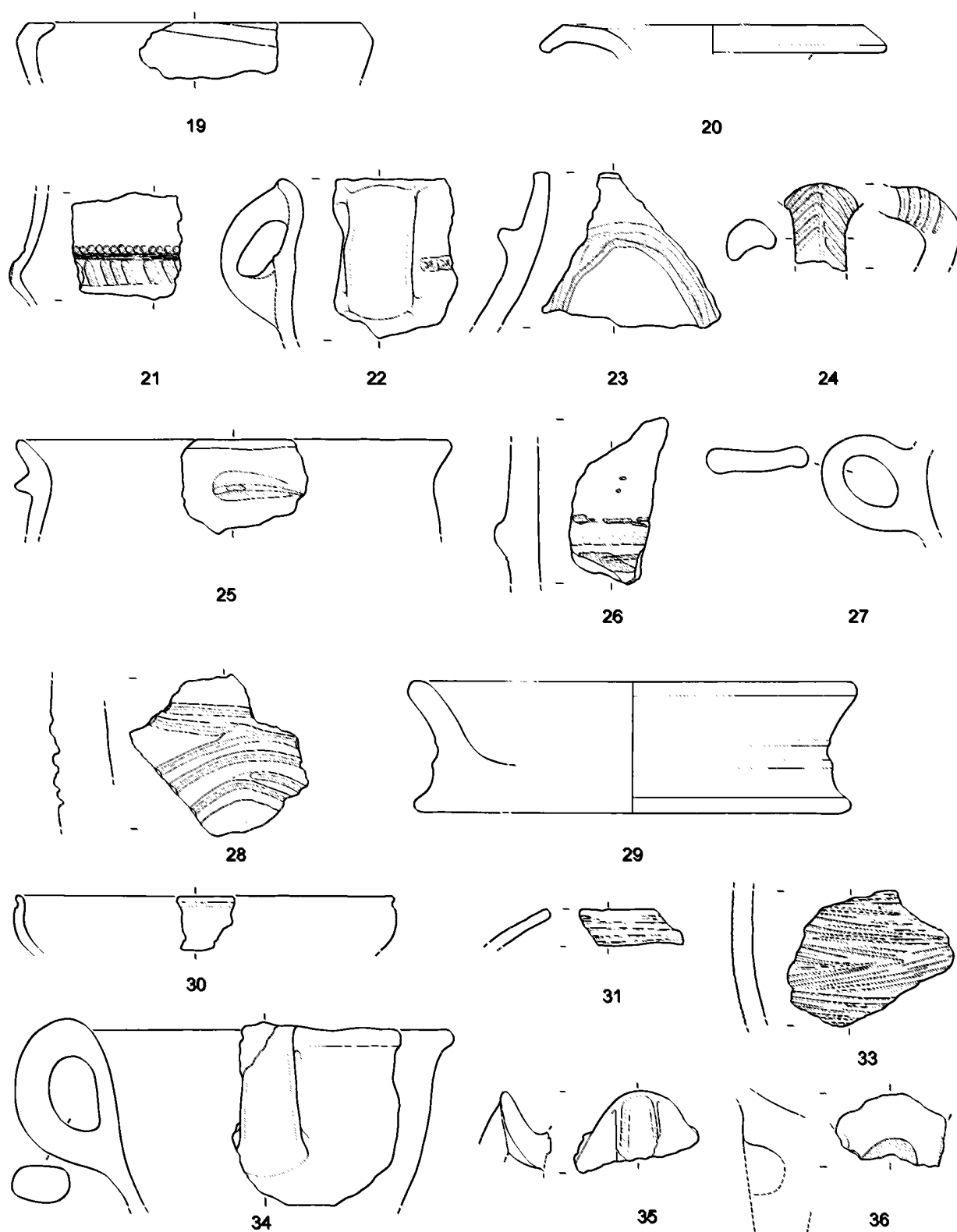
- 11 Odlomek ustja posode s pritrjenim plastičnim rebrom z vtisi šila, sivkasto rjave barve. DLM. Vel. 46x33x7 mm, rpu 210 mm. PM Piran, inv. št. 403, SR-237.
  - 12 Odlomek ustja sklede s pritrjenimi plastični rebri z vtisi prstov, temno rdeče sive barve. DLM. Vel. 67x59x7 mm, rpu 162 mm. PM Piran, inv. št. 441, SR-11.
  - 13 Odlomek ustja posode z vtisi prstov na robu ustja in metličenjem na notranji in zunanji površini, rdečkasto rjave barve. DLM. PM Piran, inv. št. SR-44/2.
  - 14 Dva odlomka tunelastega ročaja, rdečkasto rumene barve. GLM. Vel. 71x63x9 mm. PM Piran, inv. št. SR-234.
  - 15 Dva odlomka vodoravnega ročaja s širokim žlebom, rumenkasto rdeče barve. GLM. Vel. 68x53x13; 121x49x26 mm. PM Piran, inv. št. 204, SR-16.
  - 16 Odlomek posode (?) z okrasom pritrjenih plastičnih reber, svetlo rjave barve. DLM. Vel. 69x56x19 mm. PM Piran, inv. št. SR-81.
  - 17 Odlomek ostenja posode z okrasom pritrjene plastične bradavice, svetlo rdeče barve. DLM. Vel. 70x55x11 mm. PM Piran, inv. št. SR-217.
  - 18 9 odlomkov noge trinožnika, rdeče barve. GLM. Vel. 105x178x48 mm. PM Piran, inv. št. SR-91.
  - 19 Odlomek uvihanega ustja latvice s poševnimi fasetami na robu ustja, svetlo rdečkasto rjave barve. DLM. Vel. 73x30x7 mm, rpu 176 mm. MP Piran, inv. št. SR-54.
  - 20 Odlomek izvihanega ustja lonca z ravnima fasetama na notrani strani ustja, rdeče barve. DLM. Vel. 48x25x8 mm, rpu 273 mm. PM Piran, inv. št. SR-161.
  - 21 Odlomek ostenja sklede s klekom z vrezanim in vtisnjenim okrasom, sive in rdeče barve. DLM. Vel. 57x54x8 mm. PM Piran, inv. št. SR-185.
  - 22 Odlomek ustja z ostenjem in ročajem vrča s pritrjenim okrasom razčlenjenga rebra, svetlo rjave barve. DLM. Vel. 66x81x8 mm. PM Piran, inv. št. SR-271.
  - 23 Odlomek ustja lonca s pritrjenim polmesečastim držajem, rdečkasto rumene barve. GLM. Vel. 96x85x13 mm. PM Piran, inv. št. SR-230.
  - 24 Odlomek ročaja skodele z vrezanim okrasom, rdeče barve. DLM. Vel. 37x41x19 mm. PM Piran, inv. št. SR-206.
  - 25 Odlomek ustja z vratom lonca s pritrjenim jezičastim držajem, rjave barve. DLM. Vel. 66x50x8 mm, rpu 224 mm. PM Piran, inv. št. SR-27.
  - 26 Odlomek ostenja pytosa, s pritrjenim plastičnim rebrom, rdeče barve. GLM. Vel. 51x87x15 mm. PM Piran, inv. št. SR-69.
  - 27 Trije odlomki tunelastega ročaja, svetlo rjave in sive barve. Vel. 69x66x11 mm. PM Piran, inv. št. SR-227.
  - 28 Odlomek hišnega lepa z vrezanim okrasom, svetlo rjave barve. PM Piran, inv. št. SR-183.
  - 29 Odlomek pladnja, rumenkasto rdeče barve. GLM. Vel. 81x67x12 mm, rpu 273 mm. PM Piran, inv. št. SR-304.
- KAŠTELIR NAD KORTAMI PRI IZOLI
- 30 Odlomek ostenja sklede z vrezanim žlebom pod robom ustja, rjave barve. DLM. Vel. 30x29x6 mm, rpu 195 mm, PM Koper, inv. št. 244/2.
  - 31 Odlomek ustja kroglastega lonca z metličenim okrasom, rjave barve. DLM. Vel. 53x20x7 mm, PM Koper, inv. št. 240/1.
  - 33 Odlomek ostenja lonca z metličenim okrasom, rdeče barve. GLM. Vel. 88x77x11 mm, PM Koper, inv. št. 240/2.
  - 34 5 odlomkov sklede z ročajem, svetlo rjave barve. DLM. Vel. 78x103x10 mm. PM Piran, brez inv. št.
  - 35 Odlomek ročaja s trikotno ploščico, sivorjave barve. FLM. Vel. 68x31 mm. PM Piran, inv. št. 390.
  - 36 Odlomek trinožnika z luknjo, sivkasto rjave barve. FLM. Vel. 69x45x12 mm. PM Piran, brez inv. št.
  - 37 Odlomek izvihanega ustja z dvema ravnima fasetama na notranji strani lonca, črne barve. FLM. Vel. 95x40x14 mm, rpu 185 mm. PM Piran, inv. št. 92.
  - 38 Odlomek uvihanega ustja z ostenjem latvice s poševnimi kanelurami na robu ustja, temno sive barve. DLM. Vel. 60x43x10 mm, RPU 153 MM. PM Piran, inv. št. K10.
  - 39 Odlomka ustja z ostenjem latvice s poševnimi fasetami na robu ustja, svetlo rdeče barve. DLM. Vel. 41x52x9 mm; 43x62x8 mm. PM Piran, brez inv. št.
  - 40 Odlomek ustja z ročajem skodele, temno rjave barve. GLM. Vel. 58x69x10 mm. PM Piran, inv. št. 378.
  - 41 Odlomek ostenja lonca z vrezanim okrasom, temno rjave barve. GLM. Vel. 73x64x6 mm. PM Piran, inv. št. 334.
  - 42 Odlomek ostenja lonca z vrezanim in vtisnjenim okrasom, črne barve. FLM. Vel. 51x49x12 mm. PM Piran, brez inv. št. 236.
  - 43 Odlomek ostenja lonca z vtisnjenim okrasom psevdovrvice, rdeče barve. DLM. Vel. 29x28x10 mm, PM Piran, inv. št.
  - 44 Odlomek ustja z vratom situle z ostanki črnega premaza, temno sive barve. DLM. Vel. 109x58x7 mm, rpu 240 mm. PM Piran, inv. št. 376.
  - 45 Odlomek ramena situle, polirana površina, temno rjave barve. DLM. Vel. 133x71x5 mm, rpr 210 mm. PM Piran, inv. št. 338.
  - 46 Odlomek vratu in ramena situle z vtisnjenim okrasom, polirana površina, temno rjave barve. DLM. Vel. 133x71x8 mm, rpr 210 mm. PM Piran, inv. št. 338.
  - 47 Odlomek ostenja situle s pritrjenim plastičnim rebrom, polirana površina rdeče barve z ostanki črnega premaza. GLM. Vel. 153x106x11 mm. PM Piran, inv. št. 345.

- 48 Odlomek dna situle z delom noge, rdeče barve s temno rdečim premazom. FLM. Vel. 56x42x5 mm. PM Piran, inv. št. 111.
- 49 Odlomek noge z delom dna situle, polirana površina, rdečkasto rjave barve. FLM. Vel. 40x25 mm, rpd 80 mm; PM Piran, brez inv. št.
- PIRAN
- 50 Odlomek ustja z ročajem skodelice, rjave barve. DLM. Vel. 62x84x7 mm. PM Piran, inv. št. 2382.
- 51 Odlomek ustja posode z vtisi prstov, svetlo rjave barve. DLM. Vel. 31x42x8 mm. PM Piran, inv. št. 2580.
- 52 Odlomek ostenja z vtisi prstov, rdeče barve. DLM. Vel. 37x39x13 mm. PM Piran, inv. št. 2066.
- 53 Odlomek ustja z ostenjem lonca z vrezanimi plitkimi žlebovi, rjave barve. DLM. Vel. 60x75x8 mm. PM Piran, inv. št. 2421/1.
- 54 Odlomek ostenja posode s pritrjenimi vodoravnimi razčlenjenimi rebri, rjave barve. DLM. Vel. 106x103x9 mm. PM Piran, inv. št. 2209.
- 55 Odlomek ostenja z vodoravnim ročajem z vrezanim vodoravnim globokim žlebom, rdeče barve. DLM. Vel. 116x101x10 mm. PM Piran, inv. št. 2031.
- 56 Tunelasti ročaj z delom ostenja, svetlo rjave barve. DLM. Vel. 64x81x10 mm. PM Piran, inv. št. 2205.
- 57 Trije odlomki ustja s trebuhom lonca z vtisi prstov, rjave barve. DLM. Vel. 140x82x10; 36x29x9; 105x112x11 mm. PM Piran, inv. št. 2387.
- 58 Odlomek ustja z ostenjem lonca, temno rjave barve. DLM. Vel. 117x147x13 mm. PM Piran, inv. št. 2659.
- 59 Dva odlomeka ustja lonca, svetlo sive barve. DLM. Vel. 62x29x10; 39x30x10 mm. PM Piran, inv. št. 2397.
- 60 Odlomek ostenja skodele, temno sive barve. DLM. Vel. 39x41x6 mm. PM Piran, inv. št. 2418.
- 61 Odlomek ostenja posode s pritrjenim vodoravnim plastičnim rebrom, rjave barve. Vel. 75x69x8 mm. PM Piran, inv. št. 2060.

Sl. 4: 1–18, Sermin, izbor lončenine. M 1:3.

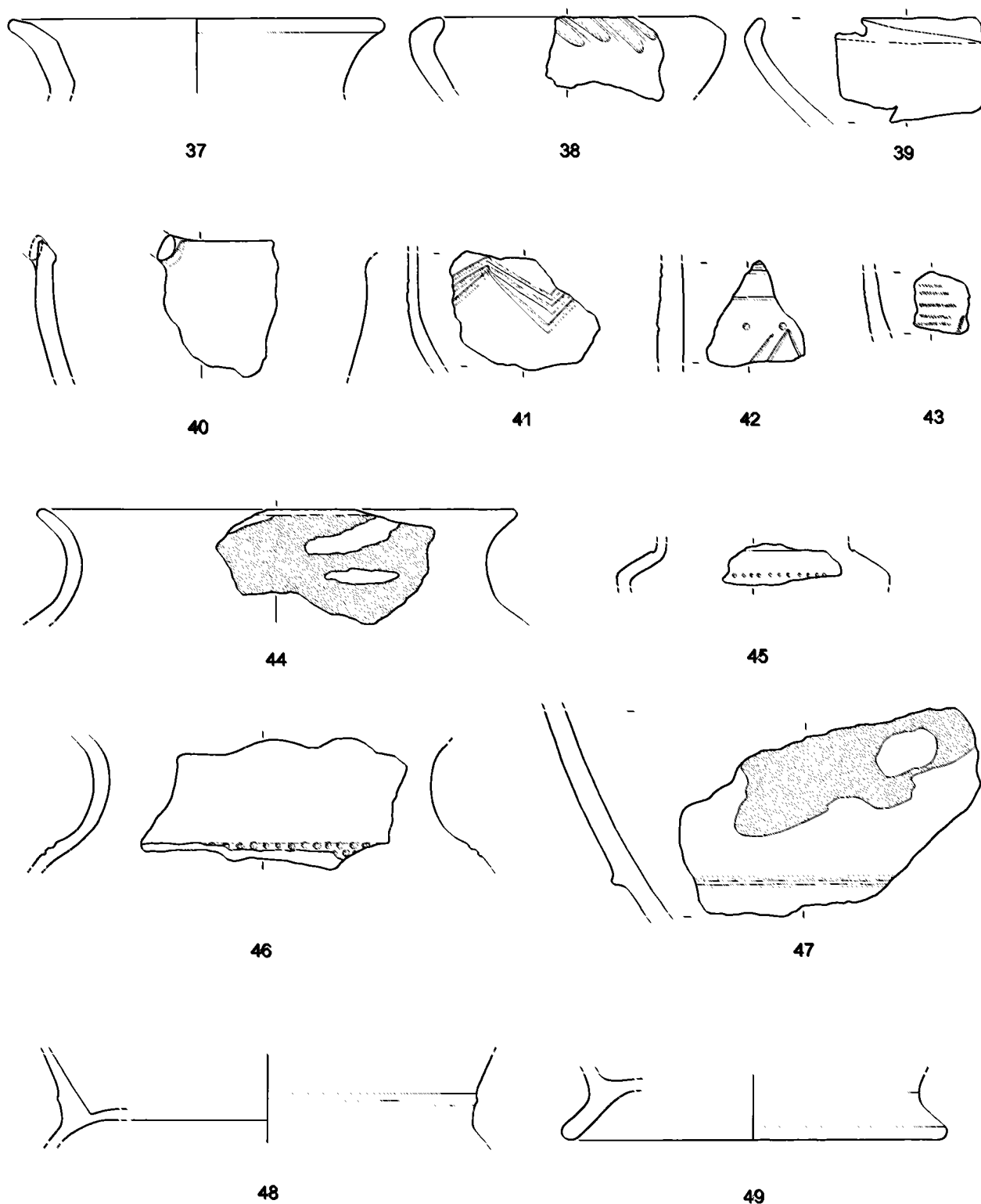
Fig. 4: 1–18, Sermin, selection of pottery. M 1:3.

Sl. 5: 19–29, Sermin, izbor lončenine; 30–36, Kaštelir nad Kortami, izbor lončenine. M 1:3.

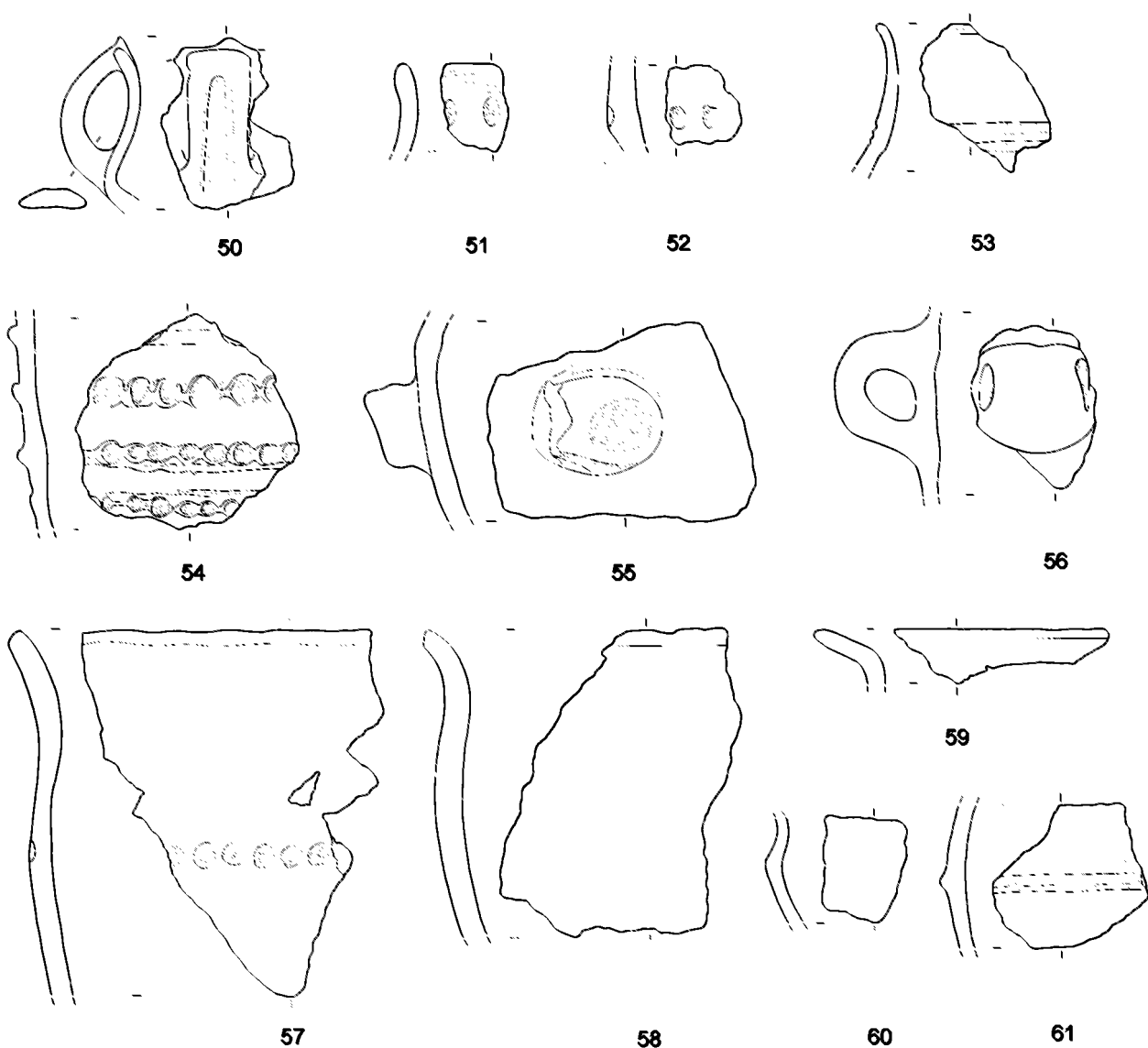
Fig. 5: 19–29, Sermin, selection of pottery; 30–36, Kaštelir nad Kortami, selection of pottery. M 1:3.

Sl. 6: 37–49, Kaštelir nad Kortami, izbor lončenine. M 1: 3.

Fig. 6: 37–49, Kaštelir nad Kortami, selection of pottery. M 1:3.

Sl. 7: 50–61, Piran, izbor lončenine. M 1: 3.

Fig. 7: 50–61, Piran, selection of pottery. M 1:3.

THREE PREHISTORIC SETTLEMENTS FROM THE SLOVENIAN COAST. REVISION OF EXCAVATED MATERIAL FROM SERMIN, KAŠTELIR NAD KORTAMI AND PIRAN

Maša SAKARA SUČEVIĆ

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Mediterranean Heritage, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, Department for Heritage Studies, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: masa.sakara@zrs.upr.si

SUMMARY

This article will discuss three prehistoric sites on the Slovenian coast, two of which, Sermin and Piran, are situated on the coast, while the third, Kaštelir above Korte near Izola, is located further a few kilometres further inland.

Sermin and Piran were both hillside settlements that extended from the top of the range to the foothill situated by the sea. Kaštelir, on the other hand, is more typical of the region with settlement focused only at the summit of the hill; this mode of landscape use is known locally as castellieri.

Sermin has been dated through pottery evidence from the Late Neolithic to the Early Roman period. The prehistoric periods are evidenced especially at the foothill, spanning from the Neolithic, Eneolithic, Bronze and Iron Age, while little material is known from the summit of the hill, which was probably settled during the Iron Age.

Kaštelir above Korte represents one of the largest castellieri in Slovenian Istria. The oldest ceramic evidence found herein has been dated to the Eneolithic and the enclave was occupied throughout the Bronze and Iron Ages until Roman times. The most significant artefact recovered from this site was an Apulian krater, the only such example excavated to-date within this region. This find, which probably belonged to a grave within the rampart, demonstrates the importance of the site during the 7th and 6th centuries BC.

The ceramic evidence from Piran points to a period of occupation spanning from the Eneolithic/Early Bronze Age through the Bronze and Iron Ages to Roman times. During the excavations undertaken in 1988, focussing specifically on the Piazza Vecchia, a nearly complete vessel, possibly an urn, was discovered. Two daggers are also noted from the site (Šinkovec, 1995), which, in combination with the find of the vessel (caveat: the identification of the vessel as an urn is open to debate), would support the interpretation that a necropolis was located on this site.

Owing to the revision of material from these three sites, the earliest settlement of the region and its importance throughout Prehistory can be presented, finally culminating in early Roman settlements along the coast and the inland.

Key words: Neolithic, Eneolithic, Bronze Age, Iron Age, settlements, castellieri, Sermin, Kaštelir above Korte, Piran

LITERATURA

Andrič, M. (2006): Papoče pollen core and holocene vegetation change in Northern Istria. V: Miracle, P., Forenbaher S. (ed.): Prehistoric herders of northern Istria, The archaeology of Pupičina peč. Monografije i katalogi, 14. Pulj, Arheološki muzej Istre, 31–62.

Bačić, B. (1957): Ilirsko žarno groblje u Kaštelu kraj Buja. Jadranski zbornik, 2. Rijeka – Pulj, 381–432.

Barfield, H. L. (1972): The First Neolithic Cultures of Northern Italy. Fundamenta, A/3, VII. Köln – Wien, Böhlau Verlag, 182–216.

Batović, Š. (1979): Jadranska zona. V: Benac, A. (ed.): Praistorija Jugoslavenskih zemalja, II, Neolitsko doba. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, 473–634.

Bernardini, F., Betic, A. (2008): Il sito di Zaule presso Trieste (Italia nord-orientale). Atti del convegno internazionale L'archeologia dei paesaggi costieri e le variazioni climatiche. Trieste, 8–10 novembre 2007 (v tisku).

Bressan, F. (1988–98): Le Valli del Natisone e la Kovačeva jama di Robič. Arheološki vestnik, 39–40. Ljubljana, 519–528.

- Boltin, E. (1958–59a):** Arheološke najdbe na Kaštelirju nad Kortami. *Arheološki vestnik*, 9–10/3–4. Ljubljana, 237–250.
- Boltin, E. (1958–59b):** Kaštelir nad Kortami. *Varstvo spomenikov*, 7. Ljubljana, 279.
- Boltin, E. (1958–59c):** Kaštelir nad Kortami. *Varstvo spomenikov*, 7. Ljubljana, 293.
- Boltin, E. (1960–61):** Kaštelir pri Dvorih. *Varstvo spomenikov*, 8. Ljubljana, 195.
- Boltin-Tome, E. (1967):** Poročilo o raziskovanjih na srednjem prečnem nasipu Kaštelirja pri Dvorih nad Izolo. *Arheološki vestnik*, 18. Ljubljana, 163–178.
- Buršič-Matijašič, K. (1994):** La ceramica a striature in Istria. *Atti della XXIX riunione scientifica, Preistoria e protostoria del Friuli-Venezia Giulia e dell'Istria*, 28-30 settembre 1990. Firenze, 247–260.
- Buršič-Matijašič, K. (1997):** Gradina Monkodonja, Tipološko-statistička obrada keramičkih nalaza srednjobrončanodobne istarske gradine Monkodonja kod Rovinja. *Monografije i katalozi*, 9. Pulj, Arheološki muzej Istre.
- Buršič-Matijašič, K. (1997):** Kameni blokovi na gradini Karaštak. *Histria Antiqua*, 3/1997. Pulj, 77–82.
- Buršič-Matijašič, K. (1998):** Gradina Monkodonja. *Monografije i katalozi*, 9. Pulj, Arheološki muzej Istre.
- Cardarelli, A. (1983):** Castellieri nel carso e nell'Istria: cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro. V: *Preistoria del Caput Adriae*, Atti del convegno internazionale, Trieste, 19-20 novembre 1983. Trst, 87–126.
- Crismani, A. (2001):** I segreti della grotta di Nugla in Istria: le ricerche di Alberto Puschi e di Karl Moser. *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste*, 18. Trst, 161–199.
- Crismani, A. (2002–2003):** A proposito della Carta archeologica dell'Istria: un'indagine nella grotta di Cernizza. *Atti dei Civici Musei di storia ed Arte di Trieste*, 19. Trst, 271–284.
- Cunja, R. (1992):** Zgodovinski oris arheoloških raziskav na Koprskem. *Annales*, 2/92. Koper, 67–86.
- Dular, J. (1999):** Most na Soči – naselje v zavetju rek. V: Božič, D., Dular D., Pavlin, P. (eds.): *Zakladi tisočletij: Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*. Ljubljana, Modrijan, 109–115.
- Ferrari, A., Pessina, A. (1999):** Samardenchia- Cueis: contributi per la conoscenza di una comunità del primo neolitico. *Videm, Museo Friulano di Storia Naturale*.
- Flego, S., Rupel, L. (1993):** Prazgodovinska gradišča Tržaške pokrajine. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Forenbaher, S. et al. (2003):** Pupičina Cave Pottery and the Neolithic Sequence in Northeastern Adriatic. *Atti della Società per la Preistoria e la Protostoria del Friuli-Venezia Giulia, Trieste*, XIV. Trst, 61–102.
- Forenbaher, S., Kaiser, T. (2006):** Iskopavanja u Pupičinoj peći. V: *Miracle, P. T., Forenbaher, S. (eds.): Pret-povijesni stočari sjeverne Istre, Arheologija Pupičine peći*. Monografije i katalozi, 14. Pulj, Arheološki muzej Istre, 163–224.
- Forenbaher, S., Miracle, P. (2006):** Pupičina Cave and the Spread of Farming in the Eastern Adriatic. V: *Miracle, P. T., Forenbaher, S. (eds.): Prehistoric Herders of Northern Istria, The Archaeology of Pupičina peć*. Monografije i katalozi, 14. Pulj, Arheološki muzej Istre, 483–530.
- Forenbaher, S., Vranjican, P. (1985):** Vaganačka pećina. *Opuscula archaeologica*, 10. Zagreb, 1–21.
- Gilli, E., Montagnari Kokelj, E. (1993):** La grotta dei Ciclami nel Carso Triestino (materiali degli scavi 1959–1961). *Atti della Società per la Preistoria e la Protostoria del Friuli-Venezia Giulia, Trieste*, VII. Trst, 65–162.
- Gilli, E., Montagnari Kokelj, E. (1994):** La Grotta delle Gallerie nel Carso Triestino. *Atti della Società per la Preistoria e la Protostoria del Friuli-Venezia Giulia, Trieste*, VIII. Trst, 121–194.
- Grahek, L. (2004):** Halštatska gomila na Hribu v Metliki. *Arheološki vestnik*, 55. Ljubljana, 111–206.
- Guštin, M. (1987a):** La Tène fibulae from Istria. *Archaeologia lugoslavica*, 24. Beograd, 43–56.
- Guštin, M. (1987b):** Appunti sulla fibula tardo-La Tène do tipo Nova vas. V: *Vitali, D. (ed.): Celti ed Etruschi nell'Italia centrosettentrionale dal V sec. a.C. alla romanizzazione*, Atti del colloquio internazionale, Bologna, 12–14 aprile 1985. Bologna, University Press, 543–549.
- Guštin, M. (ed.) (1989):** Koper med Rimom in Benetkami. Ljubljana, *Archaeologia lugoslavica*.
- Hänsel, B. et al. (1999):** Monkodonja – utvrđeno protourbano naselje starijeg i srednjeg brončanog doba kod Rovinja u Istri. *Histria Archaeologica*, 28. Pulj, 37–107.
- Horvat, J. (ed.) (1997):** Sermin, Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae*, 3. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Karinja, S. (2005):** Kaj se skriva na morskem dnu? V: Žitko, D. (ed.): *Odprti k morju, 50 letnica Pomorskega muzeja "Sergej Mašera"* Piran. Piran, Pomorski muzej "Sergej Mašera", 48–49.
- Lonza, B. (1975–77):** Castellieri della Campagna di Capodistria: Il tumulo del M.S. Marco. *Atti della Società per la Preistoria e la Protostoria del Friuli-Venezia Giulia, Trieste*, 3. Trst, 133–154.
- Lonza, B. (1981):** La ceramica del castelliere degli Elleri. *Quaderno N. 4, Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia*. Trst, "Italo Svevo".
- Marchesetti, C. (1903):** I Castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia. Trst.
- Mihovilić, K. (1996):** Nezakcij, Nalaz grobnice 1981. godine. *Monografije i katalozi*, 6. Pulj, Arheološki muzej Istre.
- Mihovilić, K. (2001):** Nesactium, Prapovijesni nalazi 1900–1953. *Monografije i katalozi*, 11. Pulj, Arheološki muzej Istre.

- Montagnari Kokelj, E. (1994):** Il Carso triestino fra tardo neolitico e Bronzo antico. V: Atti della XXIX riunione scientifica, Preistoria e protostoria del Friuli-Venezia Giulia e dell'Istria, 28-30 settembre 1990. Firenze, 71–87.
- Montagnari Kokelj, E., Crismani, A. (1993):** La presenza di "vasi a quattro gambe" nel Neolitico del Carso triestino. *Aquileia Nostra*, 64. Aquileia, 9–66.
- Montagnari Kokelj, E., Crismani, A. (1996):** La grotta del Mitreo nel Carso triestino. Atti della Società per la Preistoria e la Protostoria del Friuli-Venezia Giulia X (1997). Trst, 7–98.
- Montagnari Kokelj, E. et al. (2002):** La grotta Cotariova nel Carso triestino (Italia Nord-Orientale), Materiali ceramici degli scavi 1950–70. *Aquilei Nostra*, 73. Aquileia, 37–190.
- Montagnari, E. et al. (2008):** I castellieri di Trieste tra entroterra e mare. V: Atti del convegno internazionale L'archeologia dei paesaggi costieri e le variazioni climatiche, Trieste, 8–10 novembre 2007 (v tisku).
- Pavlin, P. (1987):** Pomjan. *Varstvo spomenikov*, 29. Ljubljana, 250, 252.
- Petrić, N. (1979):** Introduzione alla Preistoria dell'Istria. Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, IX. Pulj, 185–248.
- Poglajen, S. (2007):** Geografski informacijski sistemi v študijah rimskega podeželja: primer severozahodne Istre. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.
- Sakara Sučević, M. (2004):** Kaštelir, Prazgodovinska naselbina pri Novi vasi / Brtonigla (Istra). Koper, Založba Annales.
- Snoj, D. (1992):** Sermin. *Varstvo spomenikov*, 34. Ljubljana, 91–106.
- Snoj, D., Novšak, M. (1992):** Piran. *Varstvo spomenikov*, 34. Ljubljana, 268–272.
- Stokin, M. (1990):** Piran. *Arheološki pregled* 29, 1988. Ljubljana, 181–183.
- Stokin, M. (2004):** "Piazza Vecchia" v Piranu. V: Guštin, M. (ed.): Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana. Koper, Založba Annales, 31–33.
- Stokin, M., Josipovič, D. (1997):** Zaščitna raziskovanja, Uvod. V: Horvat, J. (ed.): Sermin, Prazgodovinska in zgodnjerska naselbina v severozahodni Istri. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo, 19–21.
- Stokin, M., Karinja, S. (2004):** Rana romanizacija i trgovina u sjeverozapadnoj Istri s naglaskom na materialnoj kulturi. *Histria Antiqua*, 12/2004. Pulj, 45–54.
- Svetličič, V. (1997):** Drobne najdbe. V: Horvat, J. (ed.): Sermin, Prazgodovinska in zgodnjerska naselbina v severozahodni Istri. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 3. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo, 31–56.
- Svoljšak, D. (1977):** Abitato preistorico a Most na Soči. V: Atti del convegno di studi, L'età del bronzo e del ferro nell'Isontino, Palazzo Attems, Gorizia 24 giugno 1997. Gorica, 23–37.
- Šašel, J. (1992):** Koper, Koper med Rimom in Benetkami. V: The towns, settlements and topography of the Northern Adriatic, Eastern alpine and Western Balkan Regions, Opera selecta. Ljubljana, 680–689.
- Štrajhar, M. (2006):** Topolovec. *Varstvo spomenikov*, 39–41. Ljubljana, 222–223.
- Šinkovec, I. (1995):** Katalog posameznih najdb. V: Teržan, B. (ed.): Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzaste dobe na Slovenskem I. Katalogi in Monografije, 30. Ljubljana, 29–127.
- Tra Sile e Tagliamento (1996):** La protostoria tra Sile e Tagliamento, Antiche genti tra Veneto e Friuli. Katalog razstave, Concordia Sagittaria, 14 sett.–10 nov. 1996, Pordenone, 23 nov. 1996 – 8 gen. 1997. Padova.
- Turk, I. et al. (1993):** Podmol pri Kastelcu – novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija. *Arheološki vestnik*, 44. Ljubljana, 45–96.
- Uomini e orsi (1997):** Uomini e orsi. Katalog razstave, Trieste – Palazzo Costanzi Piazza Piccola 29. novembre 1997 – 25 febbraio 1998. Trst.
- Vitasović, A. (2005):** La cultura dei castellieri sulle isole Brioni, in Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Castello di Duino (Trieste), 14–15 novembre 2003, Trieste. Trst, 409–418.
- Žbona Trkman, B., Svoljšak, D. (1981):** Most na Soči 1880–1980 – sto let arheoloških raziskovanj. Katalog razstave. Nova Gorica.
- Zatunić, R. (2007):** More Recent Archeological Research on the Prehistorical Site of St. Mihael – Bale. *Histria Antiqua*, 15/2007. Pulj, 457–472.

POROČILA

RELAZIONI

REPORTS

Andrej Preložnik

IZDAJATELJSKA DEJAVNOST
INŠTITUTA ZA DEDIŠČINO SREDOZEMLJA UP ZRS
– serija ANNALES MEDITERRANEA

Raznolika in razvejena raziskovalna dejavnost Inštituta za dediščino Sredozemlja se kaže tudi v bogati publicistični beri in izdajah serije *Annales Mediterranea*, katere glavni in odgovorni urednik je prof. dr. dr. h. c. Mitja Guštin. Ena od stalnic v njegovem strokovnem razmišljanju je namreč tudi prepričanost o nujnosti javnega predstavljanja rezultatov našega dela. To se kaže tako v organiziranju razstav kot v obsežni publicistični dejavnosti. Med prvimi na kratko omenimo veliki in odmevni razstavi *Kelti in njihovi sodobniki* (1983) ter *Koper med Rimom in Benetkami* (1989–2008), srednje- in novoveško gradivo sta prikazovali razstavi *Drobcí nekega vsakdana* (1994) ter *Na odpadu preteklosti* (1998–2002), avtocestne najdbe *Piramide spomina* (2000, Murska Sobota), v sklopu projektov Inštituta za dediščino Sredozemlja pa so nastali še *Piceni in Evropa* (2006–2007), *Zemlja in ogenj* (2007), *Prva dama* (2008). Vsaka od teh se je na svoj način – mnoge zelo inovativno in uspešno – potegovala za pozornost javnosti.

Še mnogo pestrejša je izdajateljska dejavnost pod njegovim uredništvom. Če pustimo ob strani obsežno osebno bibliografijo znanstvenih razprav, ki dobro odraža več kot tri desetletja raziskovalnega nemira in njegovo vsestransko usmerjenost, saj zajema obdobja od neolitika do novega veka, je občudovanja vredna predvsem njegova založniška in uredniška zagnanost.

Že na svojem prvem delovnem mestu muzejskega kustosa je vzpostavil serijo *Posavskega muzeja Brežice* (1974) – prvo slovensko arheološko serijo, ki se je pojavila izven Ljubljane. V njej je bilo objavljenih nekaj ključnih najdišč Posavja in vzhodne Dolenjske, a tudi razprave dveh odmevnih mednarodnih kongresov, posvečenih materialni kulturi latenske dobe. Še danes so razprave ključne za študij slovenske prazgodovine.

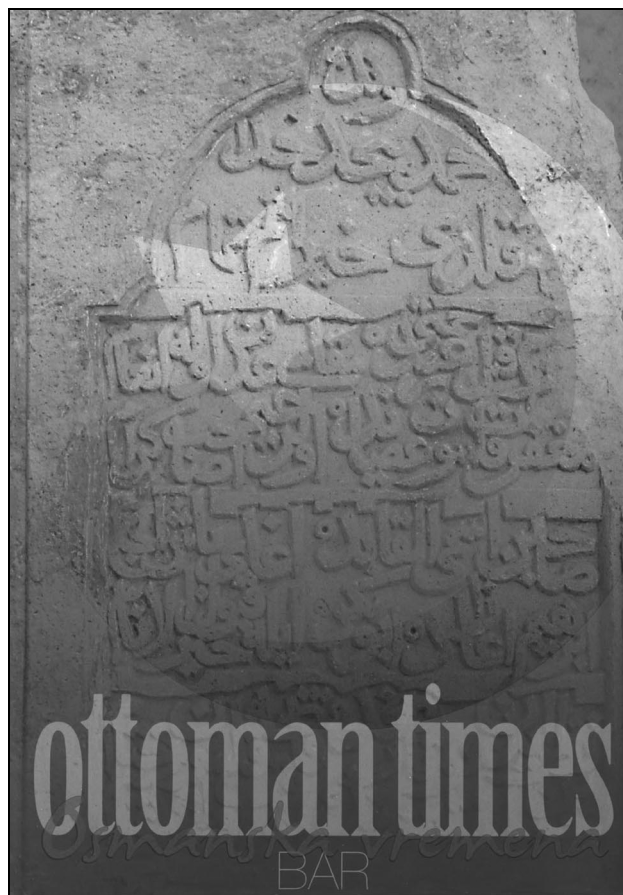
V Ljubljani je na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani vpeljal raziskave in študij arheologije mlajših obdobj. Rezultat tega je bila tudi nova serija *Archaeologia historica Slovenica* (1994), ki naj bi spodbudila študije ter objave pozno-srednjeveškega in novoveškega gradiva. Prve tri številke, ki jih je uredil Guštin, prinašajo tako delo študijskega seminarja kot pregled (zaščitnih) arheoloških raziskav in znanstvenih študij že dolgo znanega gradiva.

***

Leta 2003 se je Guštin skupaj z ekipo preselil na Univerzo na Primorskem, kjer je v okviru Znanstveno-raziskovalnega središča ustanovil Inštitut za dediščino Sredozemlja. Tudi tu je nemudoma zastavil knjižno

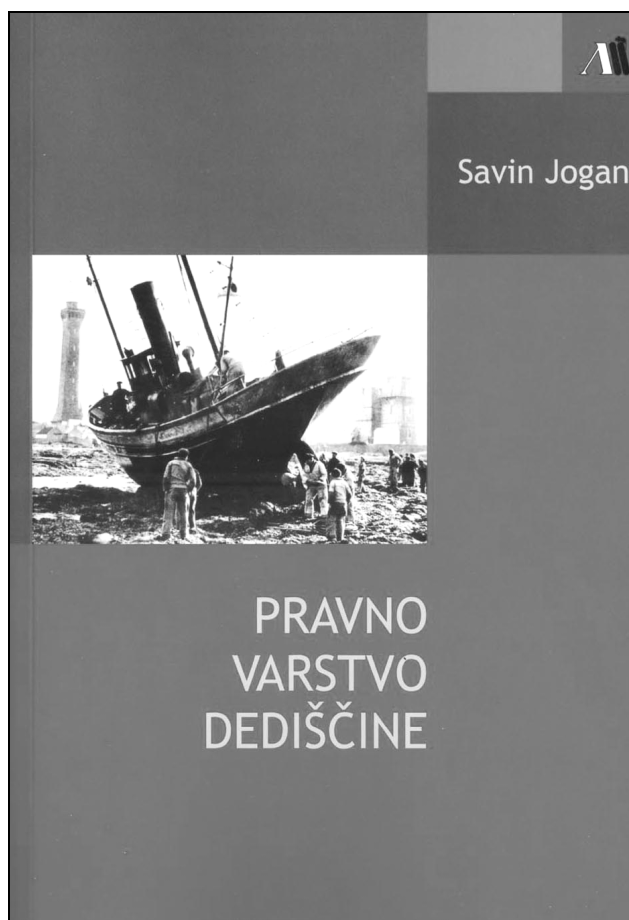
serijo oziroma zbirko – *Annales Mediterranea*. Značilnost zbirke, ki izhaja pod okriljem Založbe Annales, je njena raznolikost – tako vizualna kot vsebinska. V zbirki najdemo monografske študije, kongresne zbornike in razstavne kataloge. Temam in ciljnemu občinstvu se prilagajata zunanja podoba in način podajanja vsebine, večinoma pa gre za dvo- ali večjezična besedila, ki delo približajo tudi tujim strokovnjakom. Vsej pestrosti navkljub je v seriji moč prepoznati jasno usmeritev, povezano z delom Inštituta. Le-to namreč sloni na odprtosti v jadransko-balkanski prostor, na projektnem delu in javni prezentaciji rezultatov.

Vse naštetost se kaže že v prvi publikaciji iz zbirke: *Zlatno doba Crne Gore / The Golden Age of Montenegro* (L. Saveljić Bulatović, P. Lutovac, 2003) – katalogu razstave, ki je prikazala bogastvo bakrene in bronzaste dobe v Črni gori. Pobuda za razstavo kot reakcijo na novoodkrite osupljive grobne najdbe iz okolici Podgorice je prišla s strani profesorja Guština. Črnogorski kolegi iz Muzejev in galerij Podgorice so zbrali in razstavili najdbe, slovenska ekipa pa je gradivo dokumen-

Ottoman times: The Story of Stari Bar / Osmanska vremena: Priča o Starom Baru (M. Guštin, V. Bikić, Z. Mileusić, 2008, an/sr).

Pravno varstvo dediščine. Ogrožanje in uničevanje kulturne in naravne dediščine ter pravni vidiki njenega varstva (S. Jogan, 2008, sl).

tirala in pripravila katalog. Šlo je torej za projekt mednarodnega sodelovanja, kakršnih je Inštitut izpeljal še več.

Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana (ur. M. Guštin, 2004, sl/it/hr), katere jedro predstavlja objava keramičnih najdb iz zbirke Gajšek, je precej več kot le katalog predmetov. Temelji na delu študijskega seminarja, ki ga je prof. Guštin vodil še v Ljubljani, na konserviranju in dokumentiranju fonda v Centru za srednjeveške in novoveške študije v Celju ter na sodelovanju domačih in italijanskih specialistov. V knjigi so zbrani tudi prispevki lokalnih arheologov in zgodovinarjev, ki osvetljujejo okolje teh zanimivih ostankov lončarske dejavnosti. Velja omeniti, da je tudi ta projekt spremljala razstava *Na odpadu preteklosti / I rifiuti del passato / Odpadci prošlosti*, ki sta jo pripravila muzeja v Piranu in Umagu.

V makedonsko Govrlevo je ekipo Inštituta za dediščino Sredozemlja pripeljalo sicer izkopavanje pomembne neolitske naselbine, stranski, a zelo izpoveden

rezultat sodelovanja z muzejema (Muzej na grad Skopje in Muzej na Makedonija) pa je monografija **Govrlevo nema da umre / Govrlevo will not die** (S. Hristova, P. Namičev, 2004, ma/an). Gre za arhitekturno in etnološko študijo izumirajoče vasi ter pričevanje njenega življenja v zadnjih sto letih. Odločitev za njeno objavo v seriji *Annales Mediterranea* izpričuje multidisciplinarno naravnost Inštituta ter zanimanje za kulturno dediščino kot celoto.

Drobci antičnega stekla (ur. I. Lazar, 2004) so razširjen in dopolnjen zbornik referatov s simpozija, ki ga je leta 2000 organiziralo Slovensko arheološko društvo. Ob člankih, ki predstavljajo izbrane steklene najdbe od prazgodovine do novega veka z območja Slovenije, Hrvaške in Italije, velja omeniti tudi pregleden prispevek o restavriranju in večjezični terminološki slovar arheološkega stekla.

Kaštelir – prazgodovinska naselbina pri Novi vasi (M. Sakara Sučević, 2004, sl) ni le temeljna objava gradiva s tega pomembnega istrskega gradišča, ki ga hranijo muzeji na Dunaju, v Trstu in v Pulju, pač pa prinaša tudi poskus tipologije in kronologije pozno-bronaste in železnodobne lončenine istrskega prostora.

Bogato ilustriran katalog **Gnalić** (ur. Z. Mileusnić, 2004 an, 2006 hr) je rezultat sodelovanja z Zavičajnim muzejem Biograd na moru in Arheološkim muzejem v Zadru. Raznolik tovor beneške galeje, ki se je ob otočku Gnalić razbila leta 1583, še ni dočkal zamišljene sodobne razstavne predstavitve, so ga pa raziskave in objave, izvedene v okviru projekta *Heritage of Serenissima* in sofinancirane iz evropskega programa *Kultura / Culture 2000*, trdno zasidrale kot eno od ključnih najdišč za poznavanje arheologije in zgodovine tega obdobja.

Ena od strokovnih publikacij istega projekta je tudi **Stari Bar – Keramika venecijanskega doba / Pottery from Venetian period** (M. Zagarčanin, 2004, sr), pregled arheoloških raziskav Starega Bara, s posebnim poudarkom na beneški lončenini.

Leta 2005 je Inštitut za dediščino Sredozemlja pridobil in obnovil prostore nekdanje "ribiške" šole v Piranu. Svojemu novemu okolju se je poklonil s knjigo **Zrno soli za imperij, Piran 1579–1609** (A. Brglez, 2005), ki z živo besedo slika gospodarsko in kulturno podobo Pirana na prehodu iz 16. v 17. stoletje.

Inštitut za dediščino Sredozemlja je z raziskavami aktivno vključen tudi v veliki državni projekt Skupine za arheologijo na avtocestah Slovenije. Veliko neolitsko naselje, odkrito med zaščitnimi izkopavanji na trasi avtoceste pri Čatežu ob Savi, je dalo pobudo za delovno srečanje, posvečeno neolitskemu obdobju v Sloveniji, ki ga je prof. Guštin organiziral leta 2002. Srečanje je pokazalo, da je podobnega gradiva precej, število prispevkov je raslo in bilo na koncu objavljeno in izdano v dveh knjigah. V prvi, **Prvi poljedelci** (ur. M. Guštin, 2005), je na novo definirana savska skupina Lengyelske kulture, v drugi, **Od Sopota do Lengyela** (ur. A. Tomaž,

2006), pa je predstavljeno dogajanje v sosednjih pokrajinah, severno in vzhodno od nje.

Z obdelavo gradiva s Čateža je Inštitut sodeloval tudi v mednarodnem projektu *SeePast* (Italija–Slovenija–Romunija). Rezultat tega projekta iz programa *Kultura 2000* je bila razstava s katalogom ***Zemlja in ogenj / Earth and Fire*** (A. Tomaž, B. Kavur, 2006 sl, 2007 an), ki na poljuden način predstavlja odkritje keramike, neolitizacijo in neolitske kulture v panonskem prostoru s posebnim poudarkom na Čatežu.

Sočasno je potekal tudi projekt *Piceni and Europe*, ki je predstavil ljudstvo italških Picenov in njihove povezave s kulturami tostran Jadranskega morja. Inštitut je pripravil razstavo in znanstveni simpozij na to temo, ki sta ju spremljali tudi publikaciji: katalog ***Piceni ed Europa*** (ur. M. Guštin, 2006, it) in zbornik ***Piceni ed Europa*** (ur. M. Guštin, M. Buora, P. Ettel, 2007), ki je izšel v sozaložbi s *Società Friulana di Archeologia* tudi kot 6. zvezek serije *Archeologia di frontiera*.

V nadaljevanju evropskega projekta *Dediščina Sere-nissime* sta izšli še dve knjigi. Prva, ***The Heritage of Sere-nissima*** (2006, ur. M. Guštin, S. Gelichi, K. Spindler), je zbornik uspešnega simpozija, ki je leta 2005 v Izoli in Benetkah zbral številne strokovnjake za beneško dediščino od Avstrije do Albanije. Druga, ***The Glass from the Gnalic Wreck*** (I. Lazar, H. Willmott, 2006, an), pa je zgleden primer mednarodnega sodelovanja pri znanstveni obdelavi gradiva, ki jo je ta mednarodni projekt omogočil.

Serija *Annales Mediterranea* spodbuja in omogoča tudi objavo pomembnih starih izkopavanj. Zato je bil v njenem okviru izdan ***Emonski forum / Emona forum*** (L. Plesničar Gec s sodelavci, 2006, sl/an), dolgo pričakovan katalog večletnih raziskav središča rimske Ljubljane.

Če je bila objava Emonskega foruma tridesetletna želja, pa je publikacija ***Prva dama. Ob odkritju prazgodovinske ženske figurine na Slovenskem / First Lady. The discovery of a prehistoric female figurine in Slovenia*** (A. Tomaž, 2008, sl/an) rekordno hiter odziv na odkritje na Slovenskem trenutno najstarejše ohranjene figurice. Od odkritja v novembru 2007 do odprtja razstave, ki jo je ta publikacija spremljala, sta minila le dva meseca. Knjiga na posrečen način združuje prvo strokovno oceno s predstavitvijo najdišča in razlago okoliščin, ki so do odkritja privedle.

Z zadnjo, oktobra izdano knjigo ***Ottoman times: The Story of Stari Bar / Osmanska vremena: Priča o Starom Baru*** (M. Guštin, V. Bikić, Z. Mileusnić, 2008, an/sr) se Inštitut za dediščino Sredozemlja vrača v Črno goro, ponovno kot nosilec novih raziskav. Z interdisciplinarnim pristopom poskuša namreč osvetliti obdobje turške oblasti, ki je bilo – zaradi različnih vzrokov – v veliki meri strokovno še neovrednoteno.

V petih letih obstoja Inštituta za dediščino Sredozemlja in serije *Annales Mediterranea* je v njej izšlo 17 publikacij: 5 razstavnih katalogov, 6 kongresnih zborni-

kov in 6 znanstvenih monografij – občudovanja vreden rezultat, toliko bolj, ker je večji del s pripravo publikacij povezanega dela opravljenega na inštitutu ob vsem drugem projektnem in pedagoškem delu sodelavcev.

Profesor Guštin je tudi predstojnik Oddelka za dediščino, ki na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem izvaja dodiplomski študijski program *Dediščina Evrope in Sredozemlja* in program II. stopnje *Arheološka dediščina Sredozemlja*. Letos je tudi oddelk začel izdajati dela študentov in za študente. Nova periodična publikacija ***Studia universitatis hereditati*** (1/2008, ur. M. Guštin) bo namenjena objavam kvalitetnih študentskih zaključnih del II. in III. stopnje študija in objavam sodelavcev, ki sodelujejo v pedagoškem procesu oddelka. V zbirki učbenikov *Annales Manuel* pa je izšel priročnik ***Pravno varstvo dediščine. Ogrožanje in uničevanje kulturne in naravne dediščine ter pravni vidiki njenega varstva*** (S. Jogan, 2008). Publikacija bo uporabna branje ne le za študente, ampak, sodeč po odzivih na predstavitvi, za širši krog vseh, ki na tak ali drugačen način skrbijo za ohranjanje naše dediščine.

Irena Lazar, Tomislav Kajfež

EGYPT & AUSTRIA V
MEDNARODNI SIMPOZIJ
Piran, 8.–10. september 2008

V zgodovini srednje Evrope so igrali stiki med nekdanjo habsburško monarhijo in Orientom pomembno vlogo. Politični in ekonomski interesi so kmalu spodbudili in razvili tudi bogate kulturne stike, v katere je bilo vključeno območje, ki ga danes v celoti pokrivajo Avstrija, Češka, Slovaška, Madžarska, Slovenija, Hrvaška in deloma tudi Italija. Kulturni interes se je kmalu razvijal neodvisno od ekonomsko-političnih razmer in ga lahko prepoznamo tudi v fenomenih, kot sta orientalizem in egiptomanija.

Evropska zveza je leto 2008 razglasila za leto medkulturnega dialoga. Namenjeno je bilo spoznavanju in podpiranju bogatih stikov med številnimi kulturami, ki se prepletajo v Evropi, in tudi tistim, ki k nam prihajajo z drugih celin. Inštitut za dediščino Sredozemlja Znanstveno-raziskovalnega središča Univerze na Primorskem (UP ZRS) in Slovensko arheološko društvo sta se v dogajanje vključila z organizacijo mednarodnega znanstvenega srečanja, ki je osvetlilo stike med Evropo in Orientom oziroma natančneje med območjem nekdanje podonavske monarhije in Egiptom. Peta konferenca s kratkim skupnim naslovom *Egypt & Austria* je prvič potekala v Sloveniji.

Tradicija preučevanja odnosov med nekdanjo habsburško monarhijo in Egiptom oziroma Orientom ima v Avstriji in na Češkem že dolgoletno prakso, ki se je

razvijala skupaj z znanstvenim študijem orientalistike in egiptologije na univerzah na Dunaju in v Pragi. Sodelavci inštitutov za egiptologijo z obeh univerz so bili pobudniki prvega srečanja, ki je potekalo v Pragi. Odpirale so se vedno nove teme, geografski okvir je postajal vse širši in leta 2006 je bila v delovno skupino Avstrije in Češke uradno povabljen tudi Slovenija oziroma Inštitut za dediščino Sredozemlja UP ZRS. Na konferenci v Brnu leta 2007 so Inštitutu za dediščino Sredozemlja UP ZRS zaupali organizacijo V. konference v letu 2008. S sodelovanjem Slovenskega arheološkega društva, ki se je v predstavitev egipčanske kulture vključilo že spomladi 2008, ko je bila v Cankarjevem domu v Ljubljani na ogled razstava Faraonska renesansa, smo pripravili srečanje, ki je potekalo med 8. in 10. septembrom v Piranu, v prostorih Inštituta za dediščino Sredozemlja na Bolniški ulici 20.

Delovna skupina Egypt & Austria

Raziskovalno sodelovanje med Egiptološkima inštitutoma univerz na Dunaju in v Pragi ima že dolgoletno tradicijo. Pred dvema letoma pa se je to sodelovanje razširilo tudi v Slovenijo, točneje na Inštitut za dediščino Sredozemlja Znanstveno-raziskovalnega središča Koper Univerze na Primorskem.

Raziskovalno delo vključuje arheološke in zgodovinske teme, povezane z razvojem egiptologije, arheologije Sredozemlja, zgodovine potovanja na Orient, orientalizem in egiptomanijo. Na spletni strani delovne skupine (www.univie.ac.at/egyptandaustria/) je mogoče videti, kako široke so te teme in koliko dela je še pred nami. Nekaj zanimivih tem s področja tovrstnega raziskovanja je že bilo obdelanih, saj so bila prva srečanja skupine Egypt & Austria organizirana že v letih 2000 in 2001; rezultati teh srečanj in raziskav so bili v obliki analitičnih študij, arhivskih poročil in drugih prispevkov vsako leto objavljeni v posebni publikaciji, ki je s četrto številko postala redna revija in serija. Publikacije simpozijev Egypt & Austria so na voljo pri angleški založniški hiši Oxbow Books.

Poleg znanstvenih srečanj poteka med sodelujočimi redna izmenjava predavateljev in študentov iz Prage, Dunaja in Kopra. S finančno pomočjo organizacije AKTION in fundacije ASO (Austrian Science and Research Liaison Office) je bilo mogoče vzpostaviti trajno sodelovanje med tremi univerzami, ki raziskujejo sorodne teme in se tako povezujejo tudi v skupnih mednarodnih projektih.

Mednarodne konference s skupnim naslovom Egypt & Austria so bile do sedaj organizirane petkrat. Prvi dve sta bili bilateralni (raziskovalci iz Avstrije in Češke) in sta potekali v Pragi, tretja in četrta, ki sta potekali v Pragi in v Brnu, pa sta že imeli mednarodno udeležbo z vabljenimi predavatelji iz Egipta, Francije, Nemčije, ZDA in Slovenije. Zadnja konferenca pa je, kot je že bilo rečeno,

Udeleženci simpozija so si v Vipavi ogledali dva staroegipčanska sarkofaga, ki ju je dal v Slovenijo sredi 19. stoletja prepeljati avstrijski diplomat slovenskega porekla, vitez Anton Lavrin (foto: A. Preložnik).

prvič potekala v Sloveniji. Konference so do sedaj obravnavale teme o kulturnih in političnih stikih med Egiptom in podonavski monarhijo, egiptomanijo, zgodovino egiptologije itd.

Teme dosedanjih srečanj

Egypt & Austria I

Na prvem srečanju v Pragi so sodelovali podiplomski študenti in raziskovalci, ki so se v svojih raziskavah usmerili na odnose in stike med nekdanjo habsburško monarhijo in Orientom. Prav tu se je pokazalo, kako pomembno je sodelovanje med posameznimi arhivi, knjižnicami in drugimi ustanovami, ker so se podatki in viri dopolnjevali in oblikovali v skupno celoto.

Egypt & Austria II

Osrednja tema drugega srečanja je vključila različne vidike egiptomanije in zgodovine egiptologije na prostoru nekdanje podonavske monarhije. Posvetili so se tudi novejši zgodovini, odnosom med državama, politiki države do Orienta in iz tega izhajajočima pojavoma, kot sta orientalizem in egiptomanija. Predvsem slednja je bila s tem prvič ustrezno ovrednotena in po svoje tudi popularizirana v širšem smislu. Na tem srečanju je prvič sodeloval slovenski predstavnik z referatom o egipčanskih elementih v nekaterih delih arhitekta Jožeta Plečnika v Ljubljani (Tomislav Kajfež, Ljubljana).

Egypt & Austria III

Publikaciji prejšnjih srečanj sta pripeljali do novega sodelovanja in zanimanja s strani številnih raziskovalcev; tako so na tem srečanju prvič sodelovali kolegi iz več držav, poleg Avstrije in Češke še iz Egipta, Fran-

cije, Nemčije, ZDA in Slovenije. To sodelovanje je prineslo medsebojno obogatitev, izmenjavo mnenj in razširitev študij v mednarodne projekte. Tema konference je bila podonavska monarhija in Orient, obravnavana z vidika egiptologov, arheologov, zgodovinarjev in umetnostnih zgodovinarjev. Predstavniki Slovenije je na tej konferenci govoril o delovanju slovenskega misijonarja in raziskovalca Nila v sredini 19. stoletja, dr. Ignacija Knobleharja (Tomislav Kajfež, Ljubljana).

Egypt & Austria IV

Tema predzadnje konference, ki je potekala v Brnu, je bila simbolno poimenovana Srečanja, obravnavala pa je stike Sredozemlja, Bližnjega vzhoda in Srednje Evrope. Število udeležencev s prispevki je naraslo do te mere, da je zadnja publikacija Egypt & Austria IV že urejena po vsebinskih sklopih. Na tej konferenci sta sodelovala dva predstavnika iz Slovenije. Tako je bil uvrščen v sklop z naslovom Umetniki, meceni, zbirke prispevek o rimskodobni upodobitvi aleksandrijskega svetilnika na steklenici iz groba v rimski Poetovionii (Irena Lazar, Univerza na Primorskem, Koper). V sklopu prispevkov z naslovom Evropejci v Egiptu – Egipčani v Evropi pa je bil prispevek o društvih in organizacijah slovenske kolonije v Egiptu ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja (Tomislav Kajfež, Ljubljana).

Konferenca v Piranu

Egipt je del multikulturnega sredozemskega prostora, ki s svojim najsevernejšim robom sega tudi na slovenska tla. Zato je razumljivo, da smo Slovenci v tem tisočletnem žarišču kultur vedno znova odkrivali stvari, ki so zaposlovale naše misli in čustva. Čeprav nam je Egipt geografsko sorazmerno blizu, pa je bil v kulturnem pogledu tujina, ki je hkrati navduševala in zastraševala. V 19. stoletju, stoletju pozitivizma, je Egipt postajal Slovencem vse bližji in vse manj zastrašujoč. Postajal je zanimiv za širši kulturni krog ljudi in vabljal cilj za posameznike, ki so ga iz različnih razlogov tudi sami obiskali. Kadar govorimo o Slovencih v Egiptu, se vedno spomnimo usod tisočeri primorskih deklet in žena, ki so kot dojlje in hišne pomočnice pri družinah bogatašev v Aleksandriji in Kairu služile kruh v daljni deželi ob Nilu. Seveda pa so v Egiptu živeli in delovali tudi mnogi uspešni slovenski obrtniki, trgovci, poslovneži, uradniki in izobraženci. Slednji zlasti iz misijonarskih vrst pa tudi zdravniki, arhitekti, slikarji in celo diplomati.

Tema pete konference je bila Dediščina Egipta v Evropi. Stike med Egiptom in srednjo Evropo so obravnavali egiptologi, arheologi, zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji in etnologi, največji poudarek pa je bil namenjen obdobju med 17. in prvo polovico 20. stoletja. Skupna tema predavanj je bila dediščina Egipta v Evropi. S svojimi prispevki so sodelovali predavatelji iz Avstrije (10), Češke (7) in Slovenije (4).

Na simpoziju je prvi predavatelj iz Slovenije Tomislav Kajfež (Ljubljana) govoril o Jožefu Šveglu iz Zgornjih Gorij pri Bledu, ki je kot uslužbenec avstrijskega generalnega konzulata v Aleksandriji v Egiptu prebil deset let (1859–1869) in postal konzul. Med službovanjem se je, kot je bila takrat navada med tujimi diplomati, tudi on posvečal zbiranju egipčanskih starin. Del te zbirke je leta 1936 prevzel Narodni muzej v Ljubljani. Danes hrani Narodni muzej Slovenije 128 drobnih egipčanskih predmetov iz nekdanje Šveglve zbirke.

Naslednji predavatelj je bil Marko Frelj (Slovenski etnografski muzej, Ljubljana), ki je predstavil rokopisni ilustrirani potopis od Ljubljane do Kartuma graverja in puškarja Jakoba Šašla. Le-ta se je kot prostovoljec leta 1853 želel pridružiti misijonu Ignacija Knobleharja v osrednji Afriki, vendar se je po treh mesecih vrnil v domovino. Kasneje, leta 1863, je o tem potovanju napisal in z zanimivimi ilustracijami opremil rokopisni potopis, ki ga danes hrani v Muzeju mesta Karlovac na Hrvaškem.

Tretji predavatelj iz Slovenije (Miran Pflaum, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana) je v prvem delu svojega predavanja predstavil okoliščine nakupa in prevoza edine egipčanske mumije pri nas, ki jo je leta 1846 takratnemu Deželnemu muzeju v Ljubljani poklonil avstrijski generalni konzul v Aleksandriji, slovenski rojak iz Vipave Anton Lavrin. V drugem delu predavanja pa je predstavil restavratorsko-konservatorske posege, ki so jih na mumiji egipčanskega svečenika Isahte v Narodnem muzeju Slovenije opravili v letih 2000–2002.

V zadnjem predavanju slovenskih udeležencev na simpoziju je Inga Miklavčič Brezigar (Goriški muzej, Nova Gorica) predstavila usode "aleksandrince", kot imenujemo primorska dekleta in žene, ki so zaradi težkih ekonomskih razmer doma ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja odhajale v Egipt služiti kot dojlje in hišne pomočnice.

Drugi udeleženci so govorili o trgovanju med habsburško monarhijo in Egiptom, o uporabi staroegipčanskih medicinskih zapisov v medicini v 19. in zgodnjem 20. stoletju, o potovanjih politikov (Ferdinand Maximilian, Anton Prokesch von Osten), državnikov (T. G. Masaryk, L. Beneš), raziskovalcev in umetnikov (L. E. Almasy, A. Musil) ter navadnih ljudi v Egipt, o njihovih zbirkah egipčanskih starin in o prisotnosti elementov staroegipčanske umetnosti v sakralni umetnosti s konca 19. in v začetku 20. stoletja na Češkem. Dotaknili so se tudi dediščine Egipta, njene vloge in vpliva v sodobnih muzejih ter medijske kulture.

Udeleženci simpozija Egypt & Austria so si ogledali Slovensko primorje in njegovo kulturno dediščino, obiskali dvorec Miramare pri Trstu in si ogledali staroegipčanska sarkofaga na pokopališču v Vipavi, ki ju je okoli leta 1845 v rojstni kraj poslal avstrijski konzul v Aleksandriji Anton Lavrin. Ob zaključku smo zastavo delovne skupine Egypt & Austria predali kolegom iz Prage, ki bodo organizatorji naslednje konference.

Irena Lazar

IV. MEDNARODNI KOLOKVIJ O NORIŠKO-PANONSKIH AVTONOMNIH MESTIH
Celje, 22.–25. september 2008

Organizacija mednarodnih kolokvijev Noriško-panonska avtonomna mesta se je pričela na pobudo slovenskih ter avstrijskih arheologov in antičnih zgodovinarjev leta 1998. S temi srečanji so želeli preseči okvir sodobnih političnih danosti in meja obstoječih držav ter združiti znanstvenike in specialiste širšega srednjeevropskega območja na podlagi arheoloških, zgodovinskih in seveda interdisciplinarnih raziskav rimske dobe. Ožji okvir srečanj vključuje nekdanji rimski provinci Norik in Panonija z njunim sosedstvom, osredotočen pa je predvsem na tako imenovana avtonomna mesta rimske dobe in njihov razvoj. To pomeni raziskovanje nastanka, rasti in delovanja mest, ki so imela uradni status podeljen s strani rimske države (municipiji in kolonije) in s tem vse pripadajoče avtonomne pravice – mestno upravo, mestni teritorij itd. Vsako mesto je imelo svoje upravno območje – ager. To so bila dokaj velika območja, saj je od tega mesto živelo. Skoraj celotno ozemlje današnje Slovenije je bilo deljeno na pet agrov, ki so pripadali štirim mestom s središčem na naših tleh (*Emona*–Ljubljana, *Celeia*–Celje, *Neviodunum*–Drnovo, *Poetovio*–Ptuj) in mestu *Tergeste* (Trst). V to ozemlje so bila vključena tudi druga manjša naselja z nižjim statusom. Po imenu znanih in lokaliziranih je v Sloveniji okoli 30 naselij iz rimske dobe, za prav toliko naselbin so znana antična imena, ni pa še znana njihova lokacija. Kot manjša regionalna središča so se uveljavila še naselja, kot so *Egida* (*Aegida*) – Koper, *Kastra* (*Castra*) – Ajdovščina, *Praetorium Latobicorum* – Trebnje, *Karnij* (*Carnium*) – Kranj; kot važni cestni postojanki pa sta izstopali *Atrans* – Trojane in *Ad Pirum* – Hrušica. V okviru širših raziskav mestnih območij je tako v raziskave vključeno celotno območje provinc.

Od prvega kolokvija dalje (Brdo, 1999, Slovenija) je v veljavi širše začrtan okvir raziskav, ki pa je nato za vsak kolokvij posebej s strani organizacijskega odbora (sestavljajo ga po dva člana iz vsake sodelujoče države in v okviru tega predstavniki že organiziranih kolokvijev) opredeljen s podrobno temo. Tema prvega kolokvija je bila posvečena topografiji avtonomnih mest. Več desetletij dolge raziskave in strokovno delo, ki je bilo večinoma zelo razpršeno objavljeno, je bilo končno predstavljeno v strnjeni obliki in po končanem kolokviu zbrano v tri zvezke obsegajočo publikacijo, ki danes pomeni temelj vseh nadaljnjih raziskav za noriško-panonska mesta (izdal Narodni muzej Slovenije, serija *Situla*, Ljubljana 2002–2004). Drugi kolokvij je bil organiziran v Budimpešti (2002, Madžarska) in je bil posvečen odnosu in razmerjem rimske vojske in njene organizacije do avtonomnih mest. Katera naselja so

nastala na osnovi vojaškega tabora (na primer *Petoviona*), kako je potekal razvoj v mestih brez vojske in vojaških posadk (na primer *Celeja*) in kje so še številna vprašanja v odnosu med legijskimi posadkami in nastankom mesta (na primer *Emona*). Publikacija je izšla leta 2005 v Budimpešti (*Aquincum nostrum II*).

Tema tretjega kolokvija (St. Pölten, 2005, Avstrija) je bila posvečena bivalnim razmeram in bivalni kulturi – strnjena je bila pod skupnim naslovom *Domus*. Osredotočili smo se na vrste bivalnih objektov znotraj posameznih mest, razvoj privatnih stanovanjskih objektov po posameznih mestih, njihovo obliko, notranjo opremo, vplive italske tradicije na bivalno kulturo noriško-panonskih mest, kakšen je bil odnos med zgodnjimi mesti in naselji iz pozne antike v smislu bivalne kulture itd. Publikacijo z naslovom *Domus – Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen* je pod uredništvom Petra Scherrerja izdal Avstrijski arheološki inštitut (Österreichisches Archäologisches Institut, *Sonderschriften* Bd. 44) leta 2008 in je bila predstavljena na kolokviu v Celju.

Tema sestanka v Sloveniji, ki je bila za organizatorja izbrana na zadnjem srečanju v Avstriji, je bila *Rimska religija – javno in privatno*. Zajela je torej religijo v javnem in privatnem življenju – uradno rimsko religijo, lokalna boštva in kulte, javna svetišča v mestih, cesarski kult, vraževerje in prerokovanje, religiozne navade vsakdana, religijo v okviru posmrtnih verovanj itd. Na ta način smo predstavili stanje raziskav na vseh področjih, povezanih z rimsko religijo, in še posebej opozorili na nova odkritja v zadnjih petnajstih letih. V tem pogledu je bilo še posebej veliko novosti v provinci Norik, se pravi na območju Avstrije in Slovenije: svetiščni kompleks v *Celeji*, raziskave na Štalenski gori, v *Virunu* itd., če omenimo le najbolj znana, pa tudi v *Petovionu* (Panonija) so v zadnjih desetletjih odkrili nove mitreje in druga dejstva o rimski religiji. Prav zaradi izjemnih novih arheoloških odkritij v zadnjih osmih letih, ki smo jim priča v Sloveniji in za katere vlada izjemno zanimanje med domačo in tujo strokovno javnostjo, je bila Slovenija ponovno izbrana za organizatorja tega znanstvenega srečanja.

Organizatorji smo kot običajno na srečanje osebno povabili nekatere strokovnjake, ki so pripravili vabljeni predavanja na razpisano temo. S tem smo pokrili teritorije posameznih mest in izpostavili nekatere specialistične raziskave. Zaradi odziva na prejšnje kolokvije smo na srečanje povabili tudi kolege iz Srbije, Italije, Romunije in Bolgarije, ki so želeli kot sosedске države prikazati svoj del raziskav na razpisano temo in tako prispevati dodaten pogled na razvoj religije in religioznih predstav rimske dobe na območju srednje in jugovzhodne Evrope.

Vsebinski poudarek organizatorjev Inštituta za dediščino Sredozemlja Univerze na Primorskem in Pokrajinskega muzeja Celje je bil dan seveda *Celeji* in izjem-

nim novim odkritjem v zadnjih osmih letih ter raziskavam v Sloveniji. V ta namen smo pripravili poseben sklop predavanj prvi dan kolokvija. Na predavanjih smo predstavili svetiščni kompleks iz poznega latena in zgodnje rimske dobe v Celeji, svetišče kapitolske trojice iz Celeje, raziskave lokalnih boštev na ozemlju Slovenije, analize nagrobnih spomenikov Petovione in še nekaterim. Slišali smo predavanja, ki so jih pripravili Irena Lazar: The world of gods and religious life in Roman Celeia (Celje), Andrej Gaspari, Matjaž Novšak, Robert Krempuš, Jure Krajšek, Rene Masaryk: The discovery of a Late Celtic sanctuary and three Gallo-Roman temples in Celje (Celeia), Julijana Visočnik: Possible connection of phrase *crudeles parentes* from funerary stele for *Aurelius Secundinus* and his family (CIL III 5246) to the Cult of Isis, Marjeta Šašel Kos: Cernunos in Slovenia?, Mojca Vomer Gojković: Bog Liber, boginja Venera in pitje vina v Petovion in Maja Jerala: The topography of cults in Poetovio.

Predavanja o širših vprašanjih rimske religije sta predstavila Peter Scherrer in Franz Glaser. Prvi je govoril o vlogi in strukturi osrednjih mestnih svetšč (Kapitolium, Kaisertempel oder lokale Stadtgottheit? Funktion und Struktur der Hauptheiligtümer der Städte in Noricum und Pannonien), drugi pa o koloriranju antičnih spomenikov in našem vedenju ter prenosu teh spoznanj v prakso (Die Farben der Götter. Wie bunt waren die Götterbilder wirklich?).

Sledila je predstavitev avstrijskega dela Norika, kjer so predavali Heimo Dolenz: Drei italische Tempelbezirke im Zentrum Noricums, Werner Jobst: Die Verehrung der kapitolinischen Trias auf dem Pfaffenberg/Carnuntum, Stefan Groh, Helga Sedlmayer: Der pagane Kultbezirk des *Latobius Maromogius* auf dem Burgstall bei St. Margarethen im Lavanttal (Österreich, Kärnten), Ingrid Weber-Hiden: Silvanus in Carnuntum – epigraphische Zeugnisse, Bernhard Schrettle: Offene Fragen zur Chronologie und Rekonstruktion der kaiserzeitlichen Tempel auf dem Frauenberg bei Leibnitz – die Ergebnisse der Grabungen 2008 in Reinhold Wedenig: Sakralgraffiti aus Noricum.

Madžarski del province Panonije so predstavili kolegi iz Szombathelyja in Budimpešte, kjer vsako leto potekajo obsežna izkopavanja zaradi izredne gradbene aktivnosti.

László Borhy je govoril o epigrafskih spomenikih rimske religije iz Brigetia (Epigraphische Denkmäler der römischen Religion in Brigetio), Mitri posvečene oltarje iz Savarije je zbral Péter Kiss (Mithraic Altars from Savaria), o kadilnicah iz Salle pa je predavala Eszter Harsányi (Die Räucherschalen als Zeugnisse privater Religiosität in Salla). Sklop predavanj o Akvinku (*Aquincum*-Budimpešta) so predstavile kolegice iz muzeja Aquincum v naslednjih predavanjih: Krisztina Szirmai: Statues and reliefs from the Aquincum Military Town, Orsolya T. Láng: Sanctuaries in the northeastern zone of

the Aquincum Civil Town – are they there at all, Paula Zsidi: Kultstätten in der Topographie der Zivilstadt von Aquincum, Katalin H. Kérdő: Zur Frage der Heiligtümer des Statthalterpalastes von Aquincum.

Sklop predavanj smo zaključili z izredno zanimivim predavanjem o raziskavah v Varaždinskih Toplicah na Hrvaškem (Dorica Nemeth Ehrlich, Dora Kušan, Latest archaeological excavations of the Forum in Varaždinske Toplice – *Aquae Iasae*), kolegici iz Beograda pa sta spregovorili o odnosu med poganskimi kulti in krščanstvom na območju Sremske Mitrovice in Niša v pozni antiki (Ivana Popović: Pagan Cults and Christianity in *Sirmium* from the 3rd to the Middle of the 5th Century, Gordana Milošević: Pagans and Christians in *Naissus*).

Sestanek je ustrezno sovpadal z letom medkulturnega dialoga v EU, saj smo v tem času želeli še posebej poudariti tudi našo znanstvenoraziskovalno dejavnost v okviru srednje Evrope in EU kot celote ter naše bogato mednarodno sodelovanje na tem področju. Prav zaradi tega je srečanje – poleg obeh glavnih organizatorjev – finančno podprla tudi Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Za udeležence smo v teku dela organizirali ogled arheoloških spomenikov v Sloveniji, ki so povezani z razpisano temo (Šempeter, Celje, Ptuj), in jim predstavili bogato bero novih arheoloških publikacij iz Slovenije.

Dosedanji kolokviji so prinesli obsežne publikacije, objavljene v svetovnih jezikih, dostopne vsem, ki se ukvarjajo z arheologijo in zgodovino rimske dobe. Pomenijo temeljno literaturo, ki prvič po letu 1975, ko je bila izdana mednarodna serija o rimskih provincah (Noricum, Pannonia, Dalmatia), spet prinaša vsa do sedaj zbrana odkritja in jih strnjeno povzema v temeljnih člankih, skupaj z vso potrebno literaturo. Seveda moramo poudariti, da bomo tudi rezultate IV. kolokvija objavili v posebni publikaciji, ki bo izšla v seriji *Annales Mediterranea* Inštituta za dediščino Sredozemlja UP ZRS in v sodelovanju s Pokrajinskim muzejem Celje. Publikacija bo kot običajno večjezična in tako dostopna domači in tuji strokovni javnosti, ki se ukvarja z raziskovanjem antične arheologije in zgodovine ter še posebej religije v rimski dobi.

Irena Lazar

DNEVI ARHEOLOGIJ V PIRANU
Piran, 18.–19. oktober 2008

Na pobudo Inštituta za dediščino Sredozemlja UP ZRS in Slovenskega arheološkega društva smo oktobra 2006 v Piranu prvič organizirali mednarodno arheološko srečanje Dnevi arheologije. Naš namen je bil zbrati ter predstaviti delo in raziskave kolegov z jadranskega, srednjeevropskega in tudi balkanskega prostora in, ne

nazadnje, promovirati delo, prostore in hitro rastočo knjižnico IDS UP ZRS v novoobnovljeni stavbi v Piranu.

Dva dneva sta namenjena predavanjem na izbrano temo, tretji dan pa je posvečen ekskurziji ali arheološki delavnici, na kateri si ogledujemo novo gradivo, ki ga gostje prinesejo s seboj, izmenjamo izkušnje in mnenja. Leta 2006 smo predavanja namenili antični in srednjeveški arheologiji, tretji dan pa je potekala delavnica na temo zgodnjersrednjeveške keramike. Rezultat prvega srečanja so bila številna vabila našim kolegom na strokovna posvetovanja, sodelovanje v skupnih projektih in celo izmenjave študentov. Izkazalo se je, da ta prostor potrebuje tovrstno strokovno druženje in sodelovanje, zato se je oblikovala ideja o nadaljevanju podobnih prireditev tudi v prihodnje.

Že v letu 2007 se je srečanje po obsegu sodelujočih precej razširilo, potekalo je med 25. in 27. oktobrom 2007. Dnevi so bili tokrat delovno in slavnostno obarvani – zadnji dan predavanj je bil namreč posvečen praznovanju življenjskega jubileja predstojnika našega inštituta. Vzporedno sta v četrtek in petek potekala dva dogodka – mednarodna konferenca na temo Identitete v kameni dobi, ki jo je moderiral Boris Kavur, in sekcija Antične arheologije pod vodstvom Irene Lazar. Na konferenci, ki jo je finančno podprla tudi Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, so prvi dan na temo Perspektive stare kamene dobe predavali kolegi s Hrvaške, iz Srbije, Avstrije in Slovenije. Predstavili so se Dušan Mihailović: Kulturna i tehnološka variabilnost srednjepaleolitskih industrija s področja centralnog Balkana, Bojana Mihailović: Srednjeevropski elementi u gravetjenu iz Šalitrene pećine, Boris Kavur: Archaeology

of the Stone Age – The need for a consolidation, Darko Komšo: Stone Age of Istria – Recent discoveries and perspectives, Andrej Gaspari: Early Mesolithic long distance connections. Shafted antler axes of Zalog type between South-Eastern Alpine area, Iron Gates and beyond, Walter Leitner: Forschungen zum ältesten Bergbau auf Silex und Bergkristall in den österreichischen Alpen. Popoldanski del je bil namenjen sklopu Perspektive mlajše kamene dobe, ki mu je predsedoval Mitja Guštin. Predavali so Alenka Tomaž: Material culture and identity, Jacqueline Balen: Late Neolithic of Eastern Croatia – Work done so far and the perspective for the future, Andrej Starović: Svet dečjih igračk sa Pavlovca, Marcel Burić: Bapska – A Late Neolithic tell in Eastern Croatia, Georg Tiefengraber: Austrian-Bosnian research on the Neolithic settlement in Gornja Tuzla, Romuald Zlatunić: Sv. Mihovil – New research on a prehistoric site in Istria in Rajna Sosić: Neolithic lithic industries in Croatia – Current state of research.

V petek je kongres nadaljeval delo v okviru delavnice Kamena doba – stanje razprav pod vodstvom Ive Karavanića, Slovensko arheološko društvo pa je zbralo kolege s predavanji na temo antične arheologije. Predstavljena predavanja so zajemala področje rimske arhitekture, rimskih vil, antičnega stekla, konservatorstva in antropoloških raziskav. Kolegi iz Italije, Avstrije, Grčije in s Hrvaške so predstavili naslednja predavanja Monika Verzár-Bass, Paolo Casari: Osservazioni sui monumenti funerari di Aquileia e Trieste e il suo rapporto con la produzione dell'Adriatico orientale, Zdravka Hincak: Life in a late Roman Celeia, Antonella Corallini: Archaeology between research and conservation: Bo-

Dnevi arheologije 2008 – Vesna Bikić, Mitja Guštin in Zrinka Mileusnić so predstavili publikacijo iz serije Annales Mediterranea Otoman times. The Story of Stari Bar (foto: A. Preložnik).

logna University projects and their contribution in safeguarding archaeological heritage. Pompeii and Herculaneum, Branka Migotti: The social/gender context of a *togata clarissima femina* from Siscia, Luciana Mandruzzatto: Aquileia – New forms and new quantities of vessels in the collection of Roman glass in the Museum of Aquileia, Kristina Džin, I. Končani Uhač, D. Bulić: Pula – Istraživanje rimske vile u Pomeru – arheološko i hidroarheološko istraživanje u 2007. godini, Tassos Antonaras: Thessaloniki – Glass vessels in Byzantium (4th–15th cc.), Stefan Groh, Helga Sedlmayer: Forschungen zur römischen Villenlandschaft im Territorium Flavia Solva.

Sobotna predavanja so bila še posebej slovesna in tudi dobro obiskana. Ta dan je bil namreč pod naslovom *PRO SALUTE MITJA GUSTIN* posvečen jubileju rednega profesorja dr. dr. h. c. Mitje Guština, predstojnika Inštituta za dediščino Sredozemlja in tudi dolgoletnega predsednika SAD. Njegovi študijski kolegi, sodelavci v domačih in mednarodnih projektih so v raznolikem spektru predavanj govorili o zadnjih izsledkih s področja starejše in mlajše železne dobe, raziskavah antičnih kamnolomov ter srednjeveških poselitvah in ekonomiji. Po pozdravnem nagovoru predsednice SAD Irene Lazar, ki je udeležencem na kratko orisala nekaj najvažnejših podatkov iz biografije slavljenca, je pod njenim moderatorstvom sledil sklop predavanj, ki jih je uvedla akademičarka prof. Biba Teržan v uvodnem predavanju z naslovom *Simbolika Kavkaza na območju jugovzhodne Evrope – zlate fibule z najdišč Mihaľkóv – Fokoru – Dalj*. V nadaljevanju so jubilej svojega prijatelja in kolega počastili še Sauro Gelichi iz Benetk (*Comacchio, Venezia e l'economia padana tra la Tarda Antichità e l'Alto Medioevo*), Nives Majnarić Pandžić iz Zagreba (*Southpannonian tribes in the Late Iron Age period*), Janez Dular in Ljubljane (*Kings, princes, chieftains? A view to a social structure of the Iron Age in Dolenjska – Lower Carniola*), Aleksandar Durman iz Zagreba (*Why rams protect the Croatian national bank?*), Bojan Djurić iz Ljubljane (*Stone provenance determination and Norico-Pannonian art production*), Petar Popović iz Beograda (*First urban settlement on the territory of Serbia – Kale Krševica*), Georg Tiefengraber iz Gradca (*New results on the Celtic Sanctuary of Frauenberg - Styria*), Peter Turk in Mitja Pergar iz Ljubljane (*Research of the tumuli at Goriče near Famlje in the years 1993 and 1994*) in Vesna Bikić iz Beograda (*Some remarks about ancient board game mancala*). Del teh predavanj je skupaj s prispevki njegovih študentov iz Ljubljane in Kopra ter sodelavcev z Univerze na Primorskem objavljen v pričujoči številki revije *Annales*.

V letu 2008 so – ponovno v sodelovanju s Slovenskim arheološkim društvom – *Dnevi arheologije* potekali med 18. in 19. oktobrom 2008 v Piranu. Letos smo pozdravili arheologe iz Avstrije, Italije, Hrvaške in Slovenije, redno pa se nam pridružijo tudi gostje iz

drugih držav. Naš namen je bil ponovno predvsem prikaz tekočih raziskav in projektov s področja arheologije in zgodovine, ki potekajo na območju sosedskih držav, izmenjava mnenj in izkušenj, navezava stikov za nove projekte; ne nazadnje pa s tem tudi promoviramo naše delo, saj so ta srečanja odprta za vse. Na letošnjem srečanju smo spregovorili o projektih in arheoloških raziskavah na Hrvaškem (Alka Starac: *Quarter of St. Theodor in Pula*, Kristian Džin: *Raziskave pred amfiteatrom v Puli*, Bartul Šiljeg: *Keramične delavnice Seksta Metilija Maksima v Crikvenici*), v Italiji (Marina Rubini: *The 'Great Baths' of Aquileia: new Excavations and Discoveries*, Katharina Zanier: *Decorazione architettonica e scultorea dalle Grandi Terme di Aquileia*, Maurizio Buora, *Ricerca aerea a Aquileia*, Pietro Riavez: *La fortificazione di Torre di Parenzo*, Fabio Piuze: *Motta di Savorgnano*), Sloveniji (Stefan Groh, Helga Sedlmayer: *Neue Ergebnisse der Geophysische Forschungen in Slowenien* (San Simon bei Izola und Ločica bei Polzela), Jana Horvat (Nauportus – Vrhnika) in Avstriji (Eleni Schindler Kaudelka: *Magdalensberg – ceramica e contesti di età augustea*, Georg Tiefengraber: *Wildoner Schlossberg – eine Fundstelle von Neolithikum bis in der Urnenfelderzeit*), če omenimo samo najbolj zanimive.

Na srečanju smo promovirali tudi nove arheološke publikacije, ki so bile s strani Inštituta za dediščino Sredozemlja izdane pri Založbi *Annales* v letu 2008. V seriji učbenikov *Annales* Manuel je izšla knjiga S. Jogan *Pravno varstvo dediščine*, serija *Annales Mediterranea* je bogatejša za monografijo M. Guštin, V. Bikić, Z. Mileusić *Ottoman times. The story of Stari Bar*, v publikaciji M. Guštin (ur.) *Miscellanea aetatis mediae. V Studia universitatis hereditati 1* pa so zbrani najboljši izdelki študentov programa Arheološka dediščina Sredozemlja II. stopnje UP FHŠ.

Večer smo zaključili s koncertom srednjeveške glasbe, ki je bil dopolnjen s prikazom bojevanja in bojnih veščin iz 16. stoletja ter plesi iz istega obdobja – gostovala je skupina *Academia Jaufre Rudel* iz Gradišča ob Soči v Italiji, ki je program izvedla v avtentičnih kostumih in z glasbili ter pripomočki, izdelanimi po historičnih predlogah. Udeleženci smo si v nedeljo, 19. oktobra 2008, ogledali še arheološko najdišče Korte nad Izolo.

Po treh letih srečanj lahko rečemo, da so Dnevi arheologije postali tradicionalni in prepoznavni na širšem območju severnega Jadrana in njegovega sosedstva. Vsako leto zberejo kolege in sodelavce Inštituta za dediščino Sredozemlja UP ZRS, s katerimi sodelujemo v številnih mednarodnih projektih, Slovensko arheološko društvo pa skrbi še za povezovanje na ravni sorodnih združenj z območja srednje in jugovzhodne Evrope. V pripravi je že program za naslednje leto, ko bomo skupaj s svojimi partnerji med drugim predstavili projekte Inštituta za dediščino Sredozemlja.

Zrinka Mileusnić

Projekt
DEDIŠČINA SERENISSIME

Beneška republika, znana tudi kot *Serenissima*, je v nekaj sto letih svoje dominantne prisotnosti v zgodovini jadranskega prostora pustila močan pečat, še danes jasno prepoznaven v arhitekturi, urbanizmu, jeziku, arheologiji ter številnih drugih vidikih kulturne dediščine tega prostora.

Pomen arheoloških raziskav pri proučevanju dediščine Serenissime je prof. Mitja Guštin prepoznal že zgodaj in leta 1986 s postavitvijo razstave *Koper med Rimom in Benetkami* prvič javno opozoril na tovrstno dediščino. Njegova prizadevanja, da bi arheološka stroka sprejela raziskave dediščine Serenissime, so se nadaljevala in realizirala skozi številne aktivnosti in publikacije.

Prava priložnost, da bi se številne raziskave združile in pridobile pomen z vključevanjem v mednarodni znanstveni prostor, se je ponudila takoj po ustanovitvi Inštituta za dediščino Sredozemlja ob koncu leta 2003. To je bil čas, ko so bile postavljene osnovne smernice in oblikovana strategija bodočih raziskav inštituta. Ob številnih drugih temah je bila pozornost raziskav usmerjena tudi na raziskave beneške dediščine jadranskega prostora, predvsem v arheoloških kontekstih. Istočasno so se slovenskim raziskovalnim institucijam ponudile možnosti črpanja finančnih virov EU, ki so v okviru programa Kultura 2000 podpirale raziskave in promocijo kulturne dediščine. Leta 2004 je bil med izbranimi enoletnimi projekti tudi projekt *Dediščina Serenissime*. Prijavitelj projekta in vodilna organizacija je bil Inštitut za dediščino Sredozemlja UP ZRS pod vodstvom prof. Mitje Guština. Partnerji in soorganizatorji so bili prof. Sauro Gelichi z Univerze Ca'Foscari iz Benetk, prof. Gian Pietro Briogolo z Università degli studi iz Padove in prof. Konrad Spindler z Leopold-Franzens Universität iz Innsbrucka.

Cilj projekta je bilo razširjanje znanja o različnih kulturnih interakcijah in izrazih ob jadranski obali. Projektne aktivnosti so bile usmerjene v obdobje dominacije Serenissime ter v promocijo znanja o družbeno-ekonomskih integracijskih procesih pod močnim vplivom njene centralizirane ekonomije.

Preučevanje številnih odlomkov keramičnega posodja znotraj arheoloških kontekstov ponuja odlično orodje za datiranje ter je tudi dober pripomoček za rekonstrukcijo trgovine v času Serenissime in posameznih vidikov vsakdanjega življenja. To je bil razlog, da je metodološko projekt temeljil na raziskavah in prezentaciji keramičnega gradiva. Dodatno so bile izvedene tudi manjše raziskave nekaterih ključnih najdišč, kot na primer Stari Bar v Črni gori. Arheološke raziskave v Starem Baru so bile osredotočene na raziskave loščene keramike italijanskega, v večji meri beneškega, izvora.

Na ta način je bilo omogočeno razumevanje trgovine ter medsebojnih odnosov Benetk in posameznih mest ob Jadranu.

Projektne aktivnosti so obsegale prostor celotne vzhodne jadranske obale. Pri njihovem oblikovanju in izvajanju so sodelovali sodelavci iz vseh partnerskih institucij ter nekaterih lokalnih institucij, ki so bile dodatno vključene v projekt: Arheološki muzej iz Zadra, Pokrajinski muzej iz Bara ter Mestni muzej iz Splita. Sodelovanje in interakcija institucij sta omogočila izmenjavo in nadgradnjo obstoječega znanja, različnih znanstvenih pristopov in metodologije ter različnih pristopov na temo ohranjanja in prezentacije ostankov materialne kulture.

Rezultati raziskav so bili predstavljeni na različnih ravneh. Znanstvenim krogom so bile namenjene monografije *Stari Bar: keramika venecijanskega doba* Mladena Zagarčanina (2004), *Uomak do ulomka...* Helge Zglav Martinac (2004) in *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana*, ki jo je uredil Mitja Guštin (2004). Širši javnosti je bil namenjen katalog najdb iz potopljene ladje pri Gnaliću (2004). Vse publikacije predstavljajo keramično gradivo iz časa beneške dominacije z različnih lokacij ob vzhodni jadranski obali ter omogočajo prepoznavanje specifik materialne kulture iz istega časa na različnih geografskih območjih.

V projektu je bilo predvidenih trinajst aktivnosti, vendar je Evropska komisija odobrila le financiranje devetih. Kljub temu so sodelavci projekta pridobili finance za izvajanje vseh predvidenih aktivnosti iz drugih virov in tako v celoti izpeljali vse načrtovane dejavnosti.

Zelo dobro sodelovanje med partnerji je imelo za posledico tudi pozitiven odmev med različnimi strokovnjaki in institucijami, ki so se želele aktivno vključiti v projekt. Zato so bile izvedene tudi nekatere dodatne dejavnosti. V sodelovanju z Mestnim muzejem iz Splita je bila organizirana mednarodna delavnica na temo beneške keramike ob Jadranu in širše na območju Balkana. V Splitu je gostovala razstava *Koper med Rimom in Benetkami* avtorjev Mitje Guština in Radovanja Cunje iz Pokrajinskega muzeja v Koprju. Dodatne aktivnosti so vključevale tudi vrsto predavanj in predstavitev projekt-nih rezultatov, med drugim tudi članom Slovenskega in Črnogorskega arheološkega društva.

Skupni rezultat projekta je bilo vzpostavljanje sodelovanja med raziskovalci iz številnih sredozemskih institucij. Poseben uspeh predstavlja sodelovanje z raziskovalci iz balkanskih institucij. Pokazalo je potrebo po še bolj intenzivnem sodelovanju v prihodnosti, s posebnim poudarkom po raziskavah družbenih, kulturnih in trgovskih odnosov med Benetkami in Beneško republiko ter interakcijo z elementi predhodne bizantinske ter kasnejše osmanske dominacije.

Uspešno sodelovanje in rezultati, ki so bili veliko bolj obsežni, kot je bilo predvideno v samem projektu, so pokazali potrebo po nadaljevanju. Zaradi tega je

Inštitut za dediščino Sredozemlja leta 2005 na nov razpis Kultura 2000 prijavil nadaljevanje projekta pod imenom *Dediščina Serenissime, predstavitev arhitekturnih in arheoloških ostankov Beneške republike*. Tudi tokrat so bili partnerji in soorganizatorji prof. Sauro Gelichi z Univerze Ca' Foscari iz Benetk ter prof. Konrad Spindler in prof. Harald Stadler z Leopold-Franzens Universität iz Innsbrucka.

Namen projekta je bila razširitev raziskav dediščine Beneške republike na območje severnega Jadrana, ki je ključnega pomena za razumevanje družbeno-ekonomskih odnosov, distribucije posameznih predmetov in medkulturnih vplivov v času prevlade Beneške republike na podlagi analiz gradiva iz arheoloških kontekstov. Poleg proučevanja keramike so bile projektne aktivnosti usmerjene tudi na analize in predstavitev arhitekturne dediščine.

Posebnost nadaljevanja projekta je tudi v razširjeni tematiki raziskav, ki so se, poleg analiz beneške keramike, osredotočile tudi na raziskave beneške arhitekturne dediščine in tako ustvarjajo popolnejšo sliko beneških vplivov predvsem na območju vzhodne jadranske obale, dodatno pa še na Balkanu in delno tudi na prostoru centralne Evrope.

Namen pročevanja in raziskav je bila rekonstrukcija procesov ekonomske integracije ter prenosa estetskih kriterijev v oblikovanju uporabnih izdelkov in arhitekture iz Benetk na območje Caput Adriae in zaledja, vzhodne Jadranske obale in Balkana. Za ilustracijo procesov so bili izbrani trgovski proizvodi, kot so steklo in okrašena glazirana keramika, ki jih je Beneška republika izvažala in so bili zaradi množične proizvodnje na trgu lahko dostopni, vendar zaradi svojega izvora tudi skrbno hranjeni. Na drugi strani pa so bile upoštevane arhitekturne rešitve, ki so izvirale iz oblikovnega sveta beneške srednjeveške in novoveške arhitekture.

Izhodišče za predstavitev tematike beneške dediščine je bila slovenska obala s svojimi mesti in neposredni bližini Benetk. Raziskave so bile dopolnjene s proučevanjem te dediščine na območju širšega jadranskega območja v luči arheoloških najdb. Na podlagi slednjih in posameznih najdišč so arheologi poskušali slediti beneškemu vplivu na materialno kulturo Caput Adriae, Istre, Furlanije in Tirolske, trgovini, socialno-ekonomskemu razvoju, kot tudi lokalnim elementom, ki so jih Benečani prevzeli s teh območij.

Drugi del dejavnosti je obravnaval najdbe iz beneške trgovske ladje, potopljene pri Gnaliču na Hrvaškem ob vzhodni obali Jadrana. S pomočjo analiz gradiva je arheologom uspelo rekonstruirati nekatere trgovske poti in blago, ki so ga Benečani distribuirali, pa tudi blago, ki so ga v mesto uvažali. Na podlagi analiz so delno rekonstruirali tudi vsakdanje življenje na ladji. Rezultat raziskav je objava angleškega kataloga gradiva, ki ga je uredila Zrinka Mileusnić. Izvajanje raziskav je pripeljalo tudi do uspešnega sodelovanja z angleškimi strokov-

njaki. Rezultat sodelovanja pa predstavlja monografija o steklenem tovoru potopljene ladje: *The Glass from the Gnalić Wreck* (2006) avtorjev Irene Lazar z Inštituta za dediščino Sredozemlja in Hugh Willmotta z Univerze v Sheffieldu ter s prispevkom Caroline Jackson z iste univerze, ki je opravila obsežne analize stekla.

Aktivnosti, posvečene arheološkim izkopavanjem in raziskavam srednjeveškega mesta Stari Bar v Črni Gori, ki so razkrili ostanke beneške dediščine v mestih ob vzhodni obali Jadrana ter na območju Balkana, so omogočile lažjo rekonstrukcijo trgovine in socio-ekonomskih odnosov med mesti na obali in v notranjosti z Beneško republiko. Istega leta je bila izvedena tudi revizija arheoloških najdb iz osmanskega časa. Rezultat tega dela je monografija *Ottoman times. The story of Stari Bar* avtorjev Mitje Guština, Vesne Bikić in Zrinke Mileusnić (2008). Kljub temu, da se je projekt končal leta 2006, raziskave v Starem Baru še vedno potekajo pod vodstvom prof. Saura Gelichija.

Rezultati projektnih aktivnosti so bili predstavljeni tudi na spletu, na mednarodnih konferencah ter v znanstvenih in poljudnih publikacijah. Ena izmed pomembnejših dogodkov drugega dela projekta je bila tudi organizacija mednarodne konference *Dediščina Serenissime* v Izoli in Benetkah leta 2005. Na njej so bili predstavljeni najpomembnejši izsledki raziskav in projektnih dejavnosti. Vključeni so bili tudi številni prispevki raziskovalcev s celotnega območja Sredozemlja in iz Evrope.

Teme, predstavljene na konferenci, so bile objavljene v obsežnem zborniku *Dediščina Serenissime*, ki so ga uredili Mitja Guštin, Sauro Gelichi in Konrad Spindler (2006). Zbornik predstavlja najnovejše rezultate raziskav o pomenu in vplivu trgovine v srednjem veku in zgodnjem novem veku na območju vzhodnega in severnega Jadrana. Večina prispevkov prikazuje rezultate arheoloških, zgodovinskih in umetnostnozgodovinskih raziskav vpliva trgovske politike Beneške republike.

Ob večkrat poudarjenem dejstvu, da je bil projekt *Dediščina Serenissime* uspešno oblikovan in izpeljan, je pomembno tudi, da se je uspešno združeval s podobnimi projekti in ustvaril celo vrsto dodatnih aktivnosti ter privabil raziskovalce s podobnimi raziskovalnimi interesi. Dvakrat prijavljen in izbran projekt je Inštitut za dediščino Sredozemlja in Univerzo na Primorskem uvrstil med najbolj upešne institucije med slovenskimi prijavitelji v programu Kultura 2000. Projekt je pozitivno vplival tudi na bodoče mednarodne projekte UP ZRS, saj so pri oblikovanju nekaterih večjih in zelo uspešnih projektov (kot je na primer projekt Srce Istre) sodelovali raziskovalci, ki so prve izkušnje pisanja mednarodnih projektov pridobili prav na projektu *Dediščina Serenissime*.

BIOGRAFIJA

Red. prof. dr. dr. h. c. MITJA GUŠTIN,
Univerza na Primorskem

Red. prof. dr. dr. h. c. Mitja Guštin (10. 9. 1947) ima za seboj pestro in raznoliko strokovno in znanstveno kariero, saj si je povsod, kjer je služboval, izjemno prizadeval, da bi postal poznan in uveljavljen strokovnjak in da bi ustanova, kjer je služboval, zaslovela ne le v slovenskem, temveč tudi v evropskem prostoru.

Svoje delo je začel kot kustos Posavskega muzeja v Brežicah (1974–1985). Z zagnanostjo in izredno aktivnostjo mu je kmalu uspelo, da je sloves muzeja ponesel v svet s prenovljenimi muzejskimi zbirkami in z izdajanjem nove serije zanimivih strokovno-znanstvenih monografij ter organiziranjem mednarodnih strokovnih posvetovanj.

Po opravljenem doktoratu leta 1987 je svoje delo usmeril v univerzitetno vodo in se izkazal kot dolgoletni predstojnik Oddelka za arheologijo (1988–2000) in prodekan Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Z razvijanjem modernih metodoloških postopkov pri odkrivanju arheoloških najdišč in njihovo mednarodno uveljavitvijo je uspel predstaviti Ljubljano strokovni javnosti kot študijski most med srednjo Evropo in Italijo. Na Oddelku je ustanovil Center za srednjeveške in novoveške študije ter s tem spodbudil razvoj raziskav srednjega in novega veka v Sloveniji, ki se je kmalu odrazil tudi v seriji publikacij *Archaeologia Historica Slovenica* pod njegovim uredništvom. Po njegovi zaslugi je začel tudi Avstrijski znanstveni inštitut, ki je imel tedaj sedež v prostorih Filozofske fakultete oziroma v njeni depandansi na Zavetiški ulici v Ljubljani.

Kot predstojnik je s pomočjo svojih sodelavcev uspešno prenesel iz takrat razvitejših angleških, srednje-evropskih ter zlasti avstrijskih strokovnih krogov nove metodološke pristope, kot so prospekcijsko detektiranje arheoloških najdišč z nedestruktivnimi metodami (ekstenzivni in intenzivni terenski pregledi, aerofotografija in geofizika itd.). V devetdesetih letih 20. stoletja je bil povabljen k nadvse pomembnemu mednarodnemu projektu arheološkega centra Mont Beuvray v Franciji. V ta projekt so Francozi povabili najbolj znane strokovnjake za latensko obdobje iz različnih evropskih univerzitetnih središč. Slovenska raziskovalna ekipa pod vodstvom Guština je v letih 1994–1998 prav na območju Mont Beuvraya vzpostavila temelje za sistematične interdisciplinarne terenske preglede, ki kot prva faza "nedestruktivne" metodologije (to je brez arheološkega izkopavanja) omogočajo ocenitev potenciala arheološkega najdišča ter načrtovanje nadaljnjih raziskav in spomeniškovarstvenega režima.

Ti postopki sodijo sedaj že k uveljavljenim standardom v naši stroki. V publikaciji *Rimsko podeželje* 1996, ki jo je uredil Guštin, so podani prvi rezultati tega

Mitja Guštin (foto: A. Gombač).

dela, s katerimi so bili zakoličeni temelji za sodobno detekcijo arheoloških najdišč, kar se uspešno izvaja tako v okviru arheoloških raziskovanj pri avtocestnem veleprojektu Slovenije kot tudi pri delu spomeniškovarstvene službe. Slovenska arheološka šola je tehnologijo detektiranja najdišč razvila do te mere, da se je slovenska stroka na tem področju uvrstila med vodilne v Evropi. Uspešnost tega dela potrjuje dejstvo, da so bili in so še vedno tako sodelavci Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani kot tudi Inštituta za dediščino Sredozemlja Univerze na Primorskem vabljeni kot izvajalci tovrstnih del oziroma raziskav na številna arheološka najdišča v tujini.

Med letoma 1999 in 2004 je Guštin vodil tudi zelo obsežne arheološke raziskave na približno 40 ha površine na območju Murske Sobote, kar predstavlja eno izmed največjih strnjenih površin, izkopanih v srednji Evropi. Njihova pomembnost je tudi v vzpostavitvi in uspešni uporabi sodobne tehnologije pri izkopavanju in dokumentiranju, kar je omogočilo sprotno in hitro obdelavo najdb oziroma gradiva ter objavo preliminarne rezultate. Hkrati so opazni rezultati tega dela spodbudili kolege na Hrvaškem, Madžarskem in tudi v Avstriji, da so te postopke prevzeli in vključili v svoje delo, kar pomeni bistveni doprinos pri razvijanju in posredovanju našega znanja. Omeniti moramo, da so na teh arheoloških izkopavanjih sodelovali številni študentje in mladi arheologi s Hrvaške, Kosova, iz Avstrije in Grčije ter študentske skupine univerz iz Ljubljane, Leipziga, Vidma in Skopja.

Z Univerze v Ljubljani je Guštin prestopil na Univerzo na Primorskem v Kopru, kjer je jeseni 2003 ustanovil Inštitut za dediščino Sredozemlja pri Znanstveno-raziskovalnem središču Koper. Z zanj značilno zavzetostjo in energijo je na osnovi programskih smernic takoj poiskal možnosti za vključitev v mednarodno financirane projekte, ki so usmerjeni predvsem v znanstveno-raziskovalno delo na območju Jadrana ter širšega jugovzhodnoevropskega prostora. Na podlagi dobrih referenc je bil kot vodja ali pa kot aktivni partner zelo uspešen pri pridobivanju evropskih projektov. V zadnjih letih je pod njegovim vodstvom postal Inštitut za dediščino Sredozemlja eden izmed ključnih pobudnikov in nosilcev raziskav mediteranskih kultur v okviru evropskih projektov. Vodil je projekt *The Heritage of Serrenissima*, ki je potekal v sodelovanju z univerzama iz Benetk (Ca'Foscari) in Innsbrucka v okviru sofinanciranja EU programa Cultura 2000. V okviru tega projekta so bili postavljeni temelji za raziskave v Makedoniji (Govrlevo), Črni gori (Stari Bar) in na Hrvaškem (Gnalić), ki deloma še potekajo. Razen terenskih raziskav, ki so neposredno omogočile prenos načina dela, sodobne metodologije in znanja, je plod skupnega dela vrsta znanstvenih publikacij oziroma monografij v seriji *Annales Mediterranea*.

V letih 2005–2006 je spodbudil bilateralno sodelovanje z znanstvenimi inštituti v Beogradu in Črni gori na skupno temo zgodovinskih povezav skozi obdobja, kar se odraža v nekaj zvezkih skupnih objav. Hkrati pa je prevzel tudi iniciativo v okviru Interegg III A projektov, ki so bili do nedavnega v domeni italijanske strani. Tako sodeluje Inštitut za dediščino Sredozemlja pri Univerzi na Primorskem aktivno pri več projektih, v okviru katerih sodeluje tudi hrvaška stran s projekti raziskovalnega in aplikativnega značaja.

Med odmevnejšimi projekti Inštituta za dediščino Sredozemlja moramo omeniti predvsem zadnjega iz let 2006–2007, ki je bil posvečen temi *Piceni ed Europa*. Tudi pri tem gre za mednarodno sodelovanje v okviru EU programov, in sicer z univerzo iz Jene (Nemčija) ter muzeji iz Vidma ter Ascoli Picena (Italija). Vrhunec projekta je predstavljala potujoča razstava (Koper, Videm, Ascoli) z razstavnim katalogom in mednarodno znanstveno posvetovanje v Piranu.

V okviru Univerze na Primorskem deluje Guštin tudi na Fakulteti za humanistične študije v Kopru, kjer je vzpostavil za naš prostor inovativen in široko zastavljen študij dediščine. Program predstavlja interdisciplinarno sodelovanje strok, ki se profesionalno ukvarjajo z dediščino in identiteto; njegov cilj je, da bi diplomant po koncu študija razumel in prepoznal spomenike in dediščino v kontekstu okolja in zgodovinskega razvoja in ne specialistično izolirano. V okviru mednarodnih projektov in študijskih programov Dediščina Evrope in Sredozemlja (I. stopnja) in Arheološka dediščina Sredozemlja (II. stopnja) se je s pravno veljavnimi dogovori povezal s številnimi sorodnimi univerzitetnimi oddelki in ustanovami

v Italiji, Avstriji, Franciji, Nemčiji, Madžarski, Češki, Slovaški, Romuniji, Hrvaški, Črni gori in Makedoniji.

Na Inštitutu za dediščino Sredozemlja, ki ima svoje prostore v Piranu, izgrajuje Guštin tudi strokovno knjižnico, ki temelji na njegovem osebnem knjižnem fondu. Danes razpolaga že z zavidljivim številom skoraj 7000 enot strokovne arheološke literature, ki pokriva celotno območje bivše Jugoslavije, še zlasti pa Istre, Furlanije in Benečije. Razen tega se odlikuje po specialni literaturi, ki zadeva tematiko Keltoev, Slovanov, Picenov ter neolitika, in po specialističnih študijah o rimskem in srednjeveškem steklu ter keramiki beneškega tipa. Knjižnica omogoča kvalitetno znanstveno delo tako univerzitetnim oziroma inštitutskim sodelavcem kot tudi študentom, prav tako pa je odprta za raziskovalce iz domovine in tujine.

Med dosežki znanstvenega delovanja M. Guština je potrebno omeniti tudi njegova številna gostovanja na tujih univerzah: Zagreb 1992/1993; Innsbruck 1996/1997, 2005–2006; Leipzig 1997/1998, 1998/1999; Dunaj 1999/2000; Skopje 2001/2002. Z njimi je Guštin posredoval študentom in drugim poslušalcem na teh univerzah ne samo posebna znanja slovenske arheološke vede, temveč je spodbudil k vzpostavitvi medsebojnih strokovnih stikov. Univerza v Innsbrucku je prof. Guštinu junija 2000 podelila častni doktorat filozofskih znanosti. Ta čast ga je doletela zaradi njegovega dolgoletnega uspešnega znanstvenoraziskovalnega sodelovanja s kolegi na univerzi v Innsbrucku. Leta 2001 je bil imenovan za dopisnega člana Avstrijskega arheološkega inštituta na Dunaju in leta 2002 za dopisnega člana uglednega Nemškega arheološkega inštituta, in sicer ob stoletnici njegove ustanovitve v Frankfurtu na Maini. Slovensko arheološko društvo mu je leta 2007 podelilo nagrado za življenjsko delo na področju arheologije.

Guštin se je izkazal tudi kot izredno aktiven in uspešen organizator številnih mednarodnih posvetovanj, posvečenih različni arheološki tematiki, ki so bistveno prispevala k reševanju vrste aktualnih znanstvenih vprašanj. Kot ustanovni član Evropskega združenja arheologov (EAA) je v začetku devetdesetih let pripeljal v Ljubljano preko 400 arheologov iz Evrope na ustanovitveni kongres združenja. Zasnovo in organiziral je naslednje mednarodne simpozije: *Kelti v Vzhodnih Alpah, Brežice 1977*; *Kronološki problemi poznega latena v srednji Evropi in na Balkanu, Brežice 1984*; *Kelti in romanizacija, Ptuj 1994*; *Železo, kovači in orodje – Stare evropske obrti, Podsreda 1999*; *Dediščina Serenissime, Izola-Benetke 2005*; *Piceni in Evropa, Piran 2006*, in arheološke delavnice na temo zgodnjersrednjeveške (Murska Sobota 2000) in neolitske (Ljubljana 2002) keramike. Z njimi je vzbudil izredno zanimanje in hkrati spodbudil sodelovanje na mednarodni ravni, zaradi česar mu je uspelo, da je pripravil in izdal več monografij oziroma zbornikov, ki podajajo nova spoznanja o pomembnih arheoloških temah in obdobjih ne le za slovenski, temveč širši srednje- in jugovzhodnoevropski prostor.

Poleg publikacij pa je potrebno opozoriti še na številne razstavne projekte doma in na tujem, s katerimi je poskušal arheološke znanstvene dosežke približati širši laični javnosti. Vsaka razstava je bila praviloma pospremljena z ustreznim razstavnim katalogom. Med njimi vsekakor velja posebej omeniti razstavi, kot sta bili *Kelti in njihovi sodobniki na tleh Jugoslavije* (1984) in *Gli echi della terra* (2004), ki sta predstavili vizualizacijo keltske civilizacije ter seveda *Koper med Rimom in Benetkami* (1989), na kateri je bila prikazana dediščina Kopra od zgodnjerejskega obdobja do polpretekle dobe.

Red. prof. dr. dr. h. c. Mitja Guštin ima zelo bogat in raznolik bibliografski opus objav tako v tujini kot doma. Večina objav izhaja iz sodelovanja na številnih mednarodnih posvetovanjih, ki so potekala v različnih evropskih državah in kjer je predstavil najnovejše rezultate tako svojih kot slovenskih arheoloških raziskav. Od svoje prve objave dalje si je prizadeval, da so njegovi znanstvena in strokovna besedila objavljena doma dvo-

jezično ali pa s prevedenimi obsežnimi povzetki. Prav tako si je v svoji izdajateljski in uredniški politiki prizadeval, da so bile razprave tiskane v mednarodno razširjenih jezikih in tako dostopne čim širšemu krogu strokovnjakov in zainteresirani javnosti.

Redni profesor Mitja Guštin se je v letih svojega dela na vseh poljih izredno raznolikega delovanja izkazal kot izjemno aktivna in širokopotezna osebnost, vedno odprta za strokovno sodelovanje na domači in mednarodni ravni. Prepričani smo, da ima še dovolj energije in svežih idej za nove izzive, ki prihajajo.

Bogata bibliografija Mitje Guština, ki trenutno šteje 294 enot, je v celoti dostopna na spletu (Bibliografije raziskovalcev: <http://splet02.izum.si/cobiss/BibPersonal.jsp?init=t&sid=4966E2ACD0F41150157EF1CABAA93DDE>), in poleg ostalih del obsega 19 izvirnih znanstvenih člankov, 7 preglednih znanstvenih člankov, 6 znanstvenih in 4 strokovne monografije ter številna mentorstva pri doktorskih, magistrskih in diplomskih delih.